
VE RI TAS

DĚJINY

MARKRABSTVÍ MORAVSKÉHO.

STRUČNÉ VYDÁNÍ.

NAPSAL

RUDOLF DVOŘÁK.

V BRNĚ 1906.

NAKLADATEL A. PÍŠA KNIHKUPEC.
TISKEM MOR. AKC. KNIHTISKÁRNY.

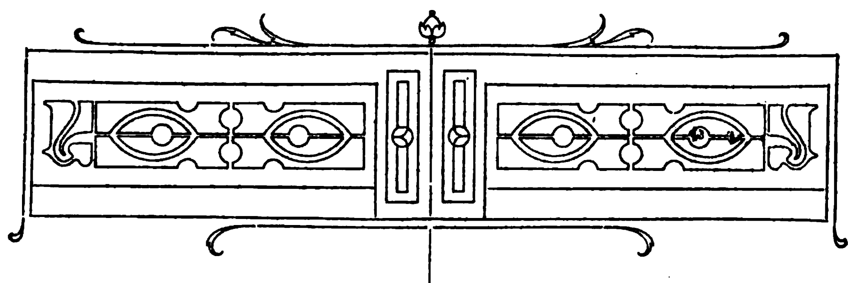
Předmluva.

Potřebu příruční knihy dějin naší vlasti na způsob Tomkova »Dějepisu král. Českého« netřeba tuším dokazovati. Dlouho již voláno po takové knize, ježto Brandlova »Kniha pro každého Moravana«, jediný dosud pokus toho druhu, obsahuje stručný náčrt dějin moravských jen po rok 1628. Dílo, jež předkládám české veřejnosti, jest stručným zpracovaním »Dějin Moravy«, napsaných pro »Vlastivědu mor.«, ale jest tu mnohé opraveno, zvláště pokud se staršího zřízení mor. týče (do r. 1526), opraveny a doplněny jsou názory Dudíkovy novějšími pracemi Hanělovými, Demlovými, Čelakovského atd., zřízení novější pak od r. 1526 až 1628 podáno v přehledu na poč. knihy III. podle Sněmů Kameníčkových. K snazšímu užití knihy pořídil jsem rejstřík věcný i jmen osobních a místních.

Jako ve Vlastivědě, tak i zde dějiny nejsou dovedeny dále, než po rok 1848, čehož hlavní příčinou jest ta, že dějinami Moravy r. 1848 teprve nyní zevrubněji se zabývám na základě všech přístupných pramenů. Dojde-li časem k 2. vydání knihy této, pak doufám, že budu moci i dějiny pozdější doby připojiti.

V Brně, v květnu 1906.

Rudolf Dvořák.

Kniha prvá.

Od nejstarších dob až po vymření Přemyslovcův (—1306).

§ 1. Keltové.

První zprávy dějinné o Moravě pocházejí z doby, kdy Římané výbojnou zbraň svou v naše strany obrátili. Tehda již největší část Evropy osazena byla kmeny indoevropskými. Původní sídla těchto kmenů kladou se do stepí západoturkestanských, kde v sousedství jejich byli jim příbuzní Arejci iranští a indičtí. Kdežto tito rozešli se po přední Asii a do Indie, Indoevropané kmen za kmenem obešli Chvalinské i Černé moře, podávali se stále na západ a osadili největší část Evropy. Na Balkánském poloostrově usadili se Thrakové v dolním Podunají, Illyrové zaujali jeho severozápadní část, jih Hellenové. Apenninský poloostrov stal se vlastnictvím Japygův a Italikův (Umbrův, Oskův a Latinů). Nejdále na západ pronikli Keltové, zabrali horní Podunají a Porýní, odtud přešli do Gallie, Britannie a Irska, ano i na poloostrov Pyrenaejský. Východními sousedy jejich byli od dolního Rýna až k Visle národové germánští, kteří přešli na ostrovy baltské i na poloostrov Skandinavský. Nejdále na východ pošinuli se Litvané a Slované.

Keltičtí národové někde na východním svahu Karpat oddělili se od ostatních kmenů příbuzných a zabrali veškeru zemi, která byla řeckým a římským spisovatelům známa pode jménem lesa

Hercynského. V nejširším slova významu byly to nynější země sudetské a jižní Německo až po Dunaj. Dlužno tedy počítati Čechy, Moravu, Bavory, Virtembersko a Badensko k nejstarším sídlům keltickým.

Z oněch keltických kmenů, kteří v šeré dávnověkosti naše země zaujali, vynikali Bojové v Čechách a snad Kotinové na Moravě. Bojové, kteří dali své zemi jméno (Bojohemum), byli národ mocný a bojovný, ale zanikli již během prvního století př. Kr. Na Moravě o něco později shledáváme se s keltickými Kotiny, jichž sídla Tacitus (v I. stol. po Kr.) klade severně Kvádů, tedy v severní Moravě, kdež zaměstnavali se dobýváním a zpracováním železa i jiných kovů. Kotinové zůstali na Moravě až do r. 174. Tehda nabídli se římskému vojevůdci Tarruteniu Paternovi, že společně s ním vypraví se proti Markomanům, ale nejen že slibu nedostáli, nýbrž i jemu hrozně uškodili a potom sami zahynuli. Tak vymizeli Keltové i z Moravy.

Keltové byli, jak svědčí nejen souvěké zprávy, nýbrž i četné nálezy archaeologické v alpských i našich zemích, národ dosti vzdělaný, bojovný, podnikavý, ale nestálý. Libovali si v nádherné zbrani, kterou jim do Podunají dodávali Etruskové, a v ozdobném oděvu z rozmanitých a pestrých látek, které zapínali sponkami rozličného tvaru a často nápadné velikosti. Bohatší obepínali se kovovým pásem, do něhož vtepány byly ozdobné figurky a na němž visela hojnost chřestících přívěsků. Na ramenou a zápěstí mívali zlaté nebo bronzové náramky. Ženy nosily náušnice, provlékaly si vlasy do kroužků a zatýkaly dlouhými, bohatě ozdobenými jehlicemi, kolem krku mívaly často drahocenný řetěz jantarový, na prsou dvojitou spirálu. Zbraní bývala dýka, meč s rozličnými ozdobami na rukověti, krunýř, přilbice i nákrčník. Z bohatství nalezené zbraně, z množství nádob i šperků bronzových a zlatých lze souditi, že Keltové s dostatek rozkoší životních užívali a na venek vystupovali s velkým leskem a nádherou.

§ 2. Markomani a Kvadové.

Po době keltické následovala v našich zemích doba germánská (I.—V. po Kr). Za neznámých okolností, ale bez pochyby po tuhých bojích zmocnili se některých krajin v Čechách a na Moravě nejprve Kvadové, o nichž ani není známo, odkud přišli,

a po nich Markomané, kteří vytrhli k nám z horního Pomohaní. Časem rozdělili se o dobytá sídla tak, že Markomané usadili se v jižních Čechách, v Horních a Dolních Rakousích až po Dunaj, Kvadové s počátku v jihozápadní Moravě a odtud přes Dyji k Manhartskému lesu; později rozšířili se podél levého břehu dunajského až k ústí řeky Hronu.

Za panování císaře Augusta (30 př. Kr.—14 po Kr.) vládl Markomanům mocný král Marobud, který delším pobytem v Římě poznal tužší řád vojenský i státní, než-li byl dosud mezi Germány, zavedl jej po přestěhování Markomanů do Čech i mezi svými poddanými a stal se tak mocným panovníkem, jehož vrchní panství uznali i okolní národové. Římanům v jejich výbojích nebránil, nicméně výbojnost jejich konečně i proti němu se obrátila. Zkáza říše markomanské zdála se neodvratnou, když v tom zjevný plamen vzpoury dalmatsko-pannonské pozornost Římanů v jinou stranu obrátil. Tři léta (6—9 po Kr.) trvalo, nežli vzpoura ona byla potlačena, a sotva že mladý Germanicus přinesl do Říma radostnou zvěst o vítězství v těchto stranách, již zase došla zpráva o mnohem větší pohromě římských zbraní, o porážce Varově v lese Teutoburském. Germanicus novými vítězstvími (14—16 po Kr.) napravil a pomstil sice tuto pohanu římských legií, avšak císař Tiberius, který r. 14 po smrti Augustově nastoupil na trůn císařský, odvolal Germanica od Rýna, zastavil další boje v Germanii a vzdal se trvale záměru, rozšířiti panství římské až po Labe. Z těchto událostí měl pak i Marobud jistý prospěch: císař Tiberius učinil s ním mír a také v těchto stranách vzdal se svého bývalého pokusu o rozšíření římského panství.

Za to přikvapila na Marobuda pohroma s jiné strany. Germánští národové po vítězství v lese Teutoburském odvrátili se od něho a přiklonili se k Arminiovi, vítěznému náčelníku Cherusků. Boj, který se strhl mezi oběma soky, neskončil se rozhodně, nicméně Marobud vyklidil bojiště a všichni národové, dosud jemu poddaní, od něho se odtrhli; Marobud omezen byl od té doby na svou užší říši v Čechách. Žádost jeho za pomoc v Římě byla od Tiberia odmítnuta, ježto prý Marobud Římanům po porážce Varově rovněž na pomoc nepřispěl. Pád Marobudův byl neodvratný. Gotský kníže Katvalda, který, byv od Marobuda osobně uražen, od něho se odtrhl, přepadl jej v jeho panovnickém sídle (18), a nešťastný král Markomanův nucen byl zachrániti se

útěkem na římskou půdu. Ale také Katvalda byl vypuzen ze své říše od Vibillia, náčelníka Hermundurův, a nalezl rovněž laskavé přijetí u císaře Tiberia. Tiberius četné družině obou svržených králů Marobuda i Katvaldy, vykázal sídla mezi řekami Moravou a Cusem (říčka Gusen v Horních Rakousích), a vůdcem (králem) jejím ustanovil vznešeného Kvada Vannia. Vannius, jak se pravdě podobá, podrobil si veškero území Kvadův i Markomanův a stal se králem obou těchto národů. Jsa u poddaných svých oblíben, vládl jim po třicet let. Teprve když upevniv svou moc, jal se národu svému zpupně vládnouti, vzbudil tím domácí vzpouru proti sobě, v jejíž čele stáli jeho synovci, Vangio a Sido. Císař Claudius, jehož byl Vannius za pomoc požádal, zůstal věren vychytralé politice Tiberiově: ponechal volnost rozeštvaným Germánům, aby se navzájem ničili. Tak se stalo, že země Vanniova a zvláště sídelní město jeho hrozným spůsobem byly zpustošeny, a veškery poklady, za třicetiletého panování nashromážděné, vydrancovány. Nešťastný král v bitvě byl poražen a nalezl útočiště před pronásledujícím nepřítelem na podunajském loďstvu římském, kteréž mu bylo vstříc vyplulo. Vanniovi i jeho družině císař Claudius vykázal sídla v Pannonii (50 po Kr.). Vangio a Sido, kteří se potom o říši strýcovu rozdělili, vládli pod vrchním panstvím římským, které ochotně uznávali. Po brzké smrti Vangiově nastoupil Italicus, bezpochyby jeho syn, jehož jméno vysvětluje se tím, že mládí své, jako kdysi Marobud, ztrávil v Římě a tam byl vychován. V boji, který se roku 69 strhl mezi Vespasianem a Vitelliem o císařskou korunu, oba svevští králové, Sido a Italicus, bojovali se svým vojskem po boku Vespasianově a v bitvě u Cremony pomohli mu k vítězství.

Jinak bylo za císaře Domitiana: ve válce jeho s mocným králem dackým Decebalem Markomané, Kvadové i sarmatští Jazygové odepřeli Římanům pomoci, a když Domitian proti nim vojensky se vypravil, utrpěl (r. 89) rozhodnou porážku. Teprve druhý nástupce Domitianův, císař Trajan Decebalovu říši vyvrátil a podunajskou hranici proti Markomanům, Kvadům i jiným národům znovu opevnil. Markomani a Kvadové rozdělili se na dvě říše samostatné: markomanskou v jižních Čechách, a kvadskou, která se rozšířila po levém břehu dunajském až k dolnímu Hronu. Oběma říším germánským nastalo pak vynikající účastenství ve velkém hnutí národů, jež letopiscové římští nazvali válkou mar-

komanskou, a které po šestnácte let (165—181) do základův otřásalo římskou říší.

Markomané a jiní národové podél hranic podunajských usedlí, byvše zahnáni od barbarů ještě severnějších, ze svých sídel uprchli a hrozíce válkou žádali za přijetí na půdě římské. Ohromné zástupy Germánův a jezdeckých Sarmatů převalily se přes Dunaj a vnikly až k pevné Aquileji. Císař M. Aurelius odrazil všechny vpády a přemohl s velkým úsilím Markomany i Kvady (175), z jejichž území hodlal zříditi časem římskou provincii. Náhlá smrt jeho (ve Vindoboně, 180) překazila vykonání těchto záměrů. Syn a nástupce jeho Commodus učinil s nepřátely mír: Markomané a Kvadové zavázali se vydati všechny zajatce a odváděti roční dávky obilí i mužstvo k vojsku, za to však císař odvedl všechny posádky z tvrzí ležících po levém břehu dunajském; vydav tyto tvrze nepřátelům, Commodus vzdal se navždy myšlenky otcovy, proměniti území markomanské i kvadské v državu římskou. Moc římské říše klesala vždy hloub a hloub; ale také někdejší zdatnost Markomanův i Kvadův upadala. Pozornost císařů brzo potom obrácena byla do dolního Podunají, kdež Gotové, odstěhovavše se od Baltského k Černému moři, činili prudké útoky na říši římskou, kdežto v horním Podunají nebezpečným stal se nový bojovný kmen Alamanův. Slavné kdysi jméno Markomanů zaniká během čtvrtého století, a pouze s Kvady ještě několikráte se setkáváme. Poslední obšírnou zprávu o nich nalézáme k r. 373. Císař Valentinian tehda pobouřil Kvady tím, že dal staré tvrze na levém břehu dunajském, kdysi od Commoda vyklizené, obnovovati a posádky do nich vkládati. Když pak kvadský král Gabinius na toto bezpráví si stěžoval, byl od císařského místodržícího úkladně zavražděn (374). Kvadové se vzbouřili a ve spolku se Sarmaty vtrhli do území římského, loupíce a plenice až k pevnému Sirmiu, které jen duchapřítomností svého velitele sebe uhájilo. Teprve rozhodným vítězstvím mladistvého Theodosia byli donuceni opět k ústupu. R. 375 císař Valentinian sám vypravil se do Podunají, aby hranice římské proti vpádům nepřátelským zabezpečil a vinníky potrestal. Vypraviv se za Dunaj, zpustošil území Kvadů, kteří uchýlili se na výšiny strmých hor. V Bregetiu (Ostřihomě) přijal kvadské posly, kteří prosili za prominutí, omlouvajíce vzpouru svého národa bezprávným zakládáním tvrzí na jich území. Tato řeč rozhněvala císaře nejvyšší měrou: za-

sypal poselstvo výčitkami a náhle ustav v řeči, padl jakoby bleskem sražen, nejblíže stojícím do náručí a brzo potom zemřel (375).

Docela na sklonku čtvrtého století královna markomanská, Fritigilda, byla obrácena na křesťanství; svatý Ambrosius, k němuž byla vypravila poselstvo, ji napomenul, aby pohnula svého manžela k zachování míru. Tato snaha však minula se s účinkem. Naposledy uvádějí se Markomané a Kvadové jakožto pomocné vojsko hunského krále Attily na výpravě jeho do Gallie (r. 451). Potom bezpochyby se vystěhovali na západ, kdež spolu s jinými kmeny založili novou národnost bavorskou.

Všichni národové germánští byli tehda v přechodním stavu ze života kočovného k stálým sídlům. Soukromý majetek jednotlivců záležel v chalupě zhruba sroubené, k níž patřilo nádvoří; polnosti byly v určitých lhůtách znovu rozdělovány, kdežto lučiny a pastviny byly všem společny. Orba byla v nejprvnějších začátcích, a jsouc provozována velmi povrchně, poskytovala jen skrovného výtěžku; hlavním zdrojem výživy byla honba a chov dobytka Také politické zřízení tehdejších Němců bylo na nízkém stupni. Dělili se na četné větší neb menší kmeny, jež neměly žádné vespolné souvislosti a také si nebyly vědomy svého národního příslušenství. Tyto kmeny pak ani o sobě netvořily státních celků, nýbrž rozpadávaly se v několik okresů čili žup (gaue), které v čas míru neměly společné vrchnosti a jen v čas války volily si nad sebou náčelníka čili vévodu (herzog). Při tom měly některé kmeny zřízení více monarchické, u jiných převládalo republikánské. U těchto byl v čele župy úředník (princeps) od lidu volený, kdežto onde nad několika kmeny panoval král (kuning), nejvyšší velitel vojenský, jehož důstojnost byla volebná v některém vynikajícím rodě.

Kvadové nikdy úplně kočovnéhoživota se nevzdali, stálých sídel ani osad nezaložili a tedy přes staletý pobyt na Moravě patrných stop po sobě nezůstavili. Výrobky umělejšího řemesla, jakož ocelové zbraně, ozdoby, lahůdky k jídlu a pití, nádoby dostávaly se k nim v čas míru od kupců římských, kteří přicházeli do země. Znakem germánského obyvatelstva u nás pokládají se t. zv. žárové mohyly, pod kterýmiž uložen byl popel nebožtíků v nádobě. Vedle něho, nebo i mezi kosti a popel uloženy byly rozličné milodary (zbraň, ozdoby, nádoby velmi chudého rázu)

Mohyly ty, kamenné neb i hliněné, nalezeny jsou však dosud jen v jižních Čechách, nikoliv na Moravě.

§ 3. Příchod Slovanů. Samo.

Třetím kmenem, který obydlil Čechy a Moravu po vyklizení zemí těch od Markomanův a Kvadů, byli Slované. O příchodu tohoto kmene a jmenovitě o době, kdy se v těchto zemích usadil, není v souvěkých pramenech bezpečného udání. Pravlastí Slovanů bylo horní a střední Podněpří na severozápad až po bařiny Prypeťské a Berezinu, na zapad sahali až ke Karpatům a k střední Visle, na sever k Ilmeňskému jezeru a po horní tok Volhy, na východě k dolnímu toku Oky a k prameniskům Donu, kde všude sousedy jejich byli Finové čili Čudové. Na jihu od moře Černého a Azovského dělili je Skytové a Sarmati, na severozápadě od moře Baltského Gotové a národové litevští. Starověkým historikům Slované stali se známými teprve v prvním století po Kr.; odtud až do šestého století znami jsou pode jménem Venetů. První, který o nich zprávu podáva, jest Plinius (v I. stol. po Kr.). Po něm Tacitus již o něco z jejich způsobu života vypravuje. Třetí Ptolemaeus (v II. stol. po Kr.) nazývá je velikým národem. Také nejstarší mapa starého světa, Tabula Peutingeriana (na poč. III. stol.) vykazuje již jméno »Venadi Sarmatae« mezi potulnými národy severně provincie dacké a »Venedi« mezi obyvateli při ústí Dunaje. Žádné z těchto svědectví nemluví o jednotlivých kmenech slovanských, u všech shrnují se Venetové jako jednotný národ, jehož sídla se kladou východně Visly a severně Karpat. A tam také, v hranicích svrchu vytčených, Slované nejméně do konce II. století po Kr. zůstali. Kolem r. 240 po Kr. Gotové opustili svá stará sídla při dolní Visle a přestěhovali se do zemí pontských, za nimi vyklidili tyto kraje Gepidové a Herulové, o něco později Burgundové. Panství mezi Vislou a Odrou připadlo Skirům a Rugům; ale i tito vytrhli záhy na jih Karpat a jim i Herulům a Langobardům zajisté vítaným byl odchod Kvadův a Vandalů z nynějších horních Uher. Rugové usadili se na levém řehu dunajském v okolí lesa Manhartského, Herulové od nich a východ sahali do slovenských Karpat, ostatek horních Uher aujímali ještě Langobardi. Všichni tito národové i s Gepidy a armaty v Dacii a s Ostrogoty v Pannonii sjednoceni byli pod

hunským panstvím krále Attily až do jeho smrti (451). Na počátku V. století veškero pořičí Visly a Odry, avšak také celá nynější Morava byla od germánských kmenů vyklizena, a nic nevadilo již massám slovanského lidu, aby se tam od východu a od severovýchodu přistěhovaly. Poněvadž pak proslulá odedávna brána odersko-moravská byla úplně volna (Kvadové, kteří by jí mohli hájiti, odtáhli), jest nasnadě, že touto cestou, údolím horní Odry, Bečvy a Moravy davy slovanské hrnuly se již tenkráte v tyto vlasti a kmen za kmenem je zabírali. Dle toho osazení Moravy od Slovanů stalo se již během V. století.

O vzdělanosti Slovanů z těch dob, kdy se na naší půdě usadili, a dlouhý čas ještě potom, nemáme mnoho spolehlivých zpráv. Hlavním zaměstnáním a zdrojem výživy byla odedávna orba, kteráž provozována byla horlivě a soustavně. Vedle orby zabývali se Slované chovem dobytka, včelařstvím, zahradnictvím. Orba vedla je od nepaměti k zakládání stálých sídel. Slované stavěli si domy, jichž vnitřek byl úpravný a pohodlný. Domy stavěny byly za starších dob výhradně ze dřeva, výrobě cihel a vápna Slované naučili se teprve později. Proti útokům nepřátelským stavěny byly pevné hrady, opatřené příkopy a náspy. Hlavní zbraní byl luk a šíp, meč, kopí, sekyra, nůž, kyj, mlat i prak, ochrany poskytoval štít, přilba a krunýř.

Náboženství starých Slovanů tak jako ostatních národův indoevropských zakládalo se v uctívání zjevů přírodních. Ve zjevech přírodních, zvláště nebeských, Slované viděli skutečné bytosti a roztřídili si je ve dvě skupiny: 1. bozi působí blahodárně, od nich pochází všechno štěstí a všechen zdar, 2. běsi působí zhoubně a jsou původci všeho neštěstí a nezdaru. Nejvyšším bohem byl Svaroh (zářící, světlodárný, nebeský), původce nebes i země, světla i bouře. Později u některých kmenů slovanských nejvyšším bohem ctěn byl Perun, původce hromu a blesku. Syny Svarohovými byli (Svarožiči) Slunce a Oheň, u některých kmenů třetí syn Měsíc a dcera Jitřenka. Bůh slunce zval se Chres, jinak Dažbog, t. j. dárce blahobytu a bohatství, ježto veškeren zdar v přírodě záleží na teple a světle od slunce skýtaném. Zosobněním jasného čistého vzduchu byl Svatovít (Svętovit), u polabských Slovanů zároveň bohem věštby, podobný řeckému Apollonovi; zobrazován byl o čtyřech hlavách. Bohem stád byl Veles, zlý Stribog běsem větrů, bouří a nepohody. Vesna a Děvana (Děva)

byly bohyněmi jasného počasí, jara a úrody. V čele zlých božstev byla Morana, zosobitelka zimy a smrti. V přírodě samé panství bohů trvá od jara do podzimu, po celou zimu vládnou pak běsi. Mythickými bytostmi nižšího řádu byly Víly a Rusálky, vládkyně řek, lesův a hor, Rojenice a Sojenice (Sudičky), jež řídí osud lidský, z temných mocností zejména Jagababa (Ježibaba), Běs a Věd, jemuž přisuzovalo se zatmění slunce a měsíce. Krom toho ctil každý rod i každý kmen duše svých zemřelých pohlavárů za bohy; domácími bůžky byli též Děd, Šetek (Šotek), Buožík, Hospodářík, Hospodáříček a jiní.

Přízeň dobrých božstev nebo ochranu jejich proti běsům Slované hleděli si získati modlitbou a obětmi. Oběti záležely ve spalování zvířat, zvláště skotu a ovcí, na horách a v hájích, kdež také byly obrazy bohů; také jim přinášeny jiné dary, zejména z polní úrody. Lidských obětí původně u Slovanů nebylo, teprve později objevily se u některých kmenů. Zvláštního stavu kněžského ani chrámových svatyň staří Slované neznali; oběti přinášeli bohům náčelníci rodů neb kmenů. Změna pravidelně se opakujících zjevů přírodních dávala podnět k hlučným výročním slavnostem. Některé z nich zapustily v lidu hluboké kořeny a zachovaly se v památných národních obyčejích. Staří Slované věřili v život posmrtný. Duše, od těla oddělená, bloudí s počátku dlouho po světě, poletuje po stromech a vrací se začasté domů; z té příčiny kladly se v určitou dobu roční pokrmy za okno. Ostatně pokrmy a nápoje dávaly se i mrtvým do hrobu. Konečně dospěje duše do sídla stínů (nav, ráj), kde bydlí nejen duše zemřelých, nýbrž i dosud nenarozených; tam jest věčné jaro a každý zabývá se tím, čím se za pozemského bytí zaměstnával. Avšak i ve zvláštní místo muk (peklo) věřili Slované ještě před zavedením křesťanství. Mrtví se pochovávali nebo spalovali na veřejných místech, v hájích, na pahorcích, horách a j. Zemřelému dávala se do hrobu jeho zbraň, nářadí rozličné i oděv; popel spálené mrtvoly dával se do džbánů (popelnic) a ukládal rovněž do země. Na počest zemřelého konala se tryzna, slavnost záležející ve hrách a zápasech; na hrob nasypána byla mohyla a po pohřbu konána nová slavnost strava, hostina s rozličnými žalozpěvy spojená.

Zřízení nejstarších Slovanů bylo patriarchální, rodinné. Soukromého majetku ani práva dědičného nebylo. Majitelkou všech

nemovitých statků jest veškera rodina, jejíž příslušníci společně je obdělávají. V čele domácnosti jest otec, jemuž přísluší především správa domu a rozdělování prací. Rodina ponenáhlu rozšíří se v rod (obštinu) čili zádruhu, jejíž příslušníci, vespolek příbuzní, založí si osadu (ves). I tato s veškerými polnostmi zůstává společným majetkem, k jehož správě a k řízení společných záležitostí členové rodu zvolí si nejvyšší hlavu (starostu, starešinu). Starosta bdí nad pořádkem v zádruze, obětuje bohům, rozděluje práce a rozsuzuje všeliké rozepře mezi členy rodu Po starostovi dostávaly rod i osada jím založená své jméno Nestačila-li osada rodu časem rozmnoženému, vystěhovala se část jeho do krajiny sousední, založila si novou osadu, zvolila si nového starostu, avšak zůstala ve stálém styku se starým rodem. Z takových rodů sobě příbuzných povstal kmen čili plémě. Náčelník kmene, kněz čili vladyka, volen byl od starostův, obyčejně z rodiny, která pocházela přímo od praotce kmenového. Vladyka byl nejvyšším knězem, vojevůdcem i soudcem svého kmene; jméno jeho, podobně jako u starosty, přecházelo na celý kmen i krajinu, ve které kmen sídlel. Střediskem kmene a sídlem vladykovým byl hrad dřevěný, zásekami, příkopem a náspem obehnaný, často uprostřed vody nebo bařin vystavěný, jenž v čas nebezpečí byl útočištěm okolního obyvatelstva.

Naši předkové na Moravě brzy po svém příchodu do této země byli ujařmeni od divokého národa avarského. Avaři byli příslušníky velikého plemene mongolského. Původní sídla jejich byla při svazích pohoří Altajského. Po odchodu Langobardův usadili se v nynějších Uhřích, a chan jejich Bajan podmanil si všechny okolní kmeny slovanské, mezi nimi také Čechy a Moravany. Panství jeho sahalo od dolního Dunaje až k Smrčinám, od Krkonoš až po Adriatické (Jadranské) moře. Avaři vedli si mezi poddanými národy velmi krutě. Žijíce kočovnicky, nikdy nepřilnuli k práci polní a nezvykli si stálým sídlům. Velmi vhod jim tedy bylo, že nalezli u Slovanů poddané, kteří za ně pole obdělávali a zároveň svou mírumilovností i svým volným zřízením nemohli se jim tak hned státi nebezpečnými. Slované krom toho konali Avarům důležité služby jako pěší vojsko, kteréž avarskou jízdu vhodně doplňovalo. Proto také Avaři rádi podporovali stěhování slovanské na západ, a jejich vedením Slované z dolního Podunají zabrali (koncem 6. stol. po Kr.) všechny krajiny vý-

chodoalpské od Dunaje až k moři Adrijskému. Byli to Slované korutanští, kteří v nynějších Dolních Rakousích stali se sousedy Čechův a Moravanů, jsouce od nich pouze řekou Dunajem odděleni.

Kolem r. 623 zdvihli se čeští Slované proti svým utiskovatelům. Právě tehda přišel do země franský kupec Samo za obchodem a súčastnil se tohoto boje; osvědčil se brzy statečným bojovníkem i schopným vojevůdcem a Slované zvolili si jej za společného vévodu (krále). Samo v několika bitvách Avary porazil, Čechy i snad Slovany korutanské jejich vrchního panství zbavil a spojil pod svou vládou v mocný stát.

Říše Samová vzbudila záhy záští také u západních sousedů. Franský král Dagobert, vzav si záminku z oloupení některých kupců franských v zemi Samově, žádal po poslu Sicharovi za odčinění tohoto příkoří a za úplné poddanství. Když Samo odepřel, Dagobert vypravil čtvero vojsk proti němu, ale ve hlavní třídenní bitvě u Vogastisburka*) byl poražen (630). Po tomto vítězství Slované konali časté vpády do Durynska a do sousedních krajin. Taková byla moc a sláva Samova, že Drevan, kníže Srbů polabských, připojil se dobrovolně k jeho říši. Král Dagobert pokusil se pak ještě několikráte o podrobení Slovanův, ale vždy marně. Kníže Samo vládl plných 35 let a připravil také Avarům ještě několik porážek. Po smrti Samově (658) uvolnil se opět svazek mezi Slovany českými a korutanskými, nicméně oba národové uhájili již trvale své samostatnosti proti Avarům, jichž moc neustále klesala, až koncem 8. stol. po Kr. z kořene byla vyvrácena od mocného krále franského Karla Velikého. O této veliké mezeře, obsahující půl druhého sta let, nemáme však ani jediné určité zprávy historické. V domácích pověstech zachovala se sice paměť o knížeti Krokovi a jeho dcerách Kazi, Tetě, Libuši, o Přemyslu a jeho potomcích, kteří vládli prý v Čechách; ze současných pramenů však žádný o nich nic pověděti neumí. O Moravě pak ani takových mythických vzpomínek se nezachovalo! Teprve výbojnost franského krále Karla Velikého přináší nové světlo v osudy našich zemí. Tento panovník vyvrátiv říši orskou (788) a avarskou (796), stal se pánem všech zemí po

*) Poloha tohoto místa jest neznáma, pravdě nejpodobněji u Domažlic hoště) nebo u Kadaně (Burberg), kudy šla od pradávna stezka sedlecká či artská.

pravém břehu dunajském až po ústí řeky Sávy. Tím dostala se říše jeho na západní i na jižní straně v sousedství s našimi zeměmi, a od té doby lze nám stopovati nepřetržité pásmo zápasů, jež bylo našim předkům podnikati se světem německým. Němci vedli tento boj do vyhlazení; smutným svědectvím toho jest osud nešťastných Slovanů polabských. Že Slovany české a moravské táž záhuba nestihla, toho příčinou byl netoliko statečný odpor jejich a příznivá zeměpisná poloha, nýbrž především okolnost, že si vyvinuli takovou vzdělanost a takové zřízení státní, které jim zjednalo rovnocenné postavení mezi národy německými.

Již za výpravy Karla Velikého proti Avarům r. 791 stalo se, že oddíl vojska jeho tam i zpět ubíral se zemí Čechův a Moravanů; stalo se tak bezpochyby po vzájemné domluvě proti společnému nepříteli. Ale již r. 805 a opětně r. 806 císař Karel podnikl do Čech vojenskou výpravu, aby si obyvatele těchto zemí podmanil. Útok jeho byl odražen, ale jest domněnka, že tehda Čechové uvolili se odváděti říši franské roční poplatek.

§ 4. *Mojmír I. Rostislav.*

Do této doby, hned na počátek 9. stol., spadají základové potomní říše moravské, jež se prostírala v části Dolních Rakous po levém břehu dunajském, na Moravě a uherském Slovensku a která sjednocena a ovládána jediným panovníkem jako pevná hradba zastavila na dlouhý čas postup německé výbojnosti na východ. Moravané, jichž jméno obyčejně odvozuje se od řeky Moravy (Marus, Maraha), uvádějí se v souvěkých letopisech poprvé r. 822. Tehda totiž odeslali poselstvo na říšské shromáždění do Frankfurta, aby odevzdalo dary císaři Ludvíku Pobožnému. Dělili se, jako soukmenovci jejich v Čechách, na kmeny, zachovavše si rodové zřízení všem Slovanům společné. Ve starých zprávách vyskytují se jména dvou kmenů moravských, totiž Holasiců na severu při horní Odře, a Lovaticů na jihu při řece Dyji. Že i v ostatních částech Moravy a sousedních zemí byli kmenové vespolek sice řečí i mravem příbuzní, nicméně nářečím od sebe rozdílní, o tom nelze pochybovati. Onen stav shodoval se asi povšechně s nynějším rozdělením Moravanů na nářečí české, hanácké, slovácké, valašské a lašské. Morava byla mnohem dříve politicky sjednocena než Čechy, a tedy rozdíly kmenové nevy-

stoupily zde tak do popředí: v Čechách po celé 9. stol. potrvalo zřízení kmenové a četní vladykové panovali ve svých územích od sebe nezávisle, na Moravě od počátku tohoto století veškeren národ sjednocen byl pod vládou knížecího rodu Mojmírovců.

Tento záslužný a v následcích svých dalekosáhlý čin přisuzuje se knížeti Mojmírovi. R. 830 kníže Mojmír vypudil jiného knížete Pribinu z kraje Nitranského, který byl dosud Pribinovým údělem. Příčiny tohoto nepřátelského kroku byly rázu politického i náboženského. Morava, ač tehda hojně od německých i jiných misionářů navštěvována, ano od biskupů pasovských již i k jejich diecesi počítána, s jádrem lidu svého i s vojvody trvala dosud v řádech pohanských. Také Pribina jako kníže nitranský byl ještě pohanem, ale klonil se ke křesťanství a dal v Nitře vysvětiti kostel od arcibiskupa solnohradského Adalrama. To bylo asi příčinou jeho vypuzení. Král Ludvík Němec udělil Pribinovi lénem část Dolní Pannonie, tehda již výhradně Slovany obydlené, při říčce Sále, jež se vlévá do jezera Blatenského; Pribina vystavěl při jejím ústí svůj sídelní hrad Mosaburk (nyní Szalavar), zakládal kostely a šířil horlivě křesťanství v tomto území, kteréž mu král Ludvík r. 847 daroval jako samostatné vévodství. Rozkládalo se mezi Rábou, Dunajem a Drávou. Po smrti Pribinově (861) uvázal se v toto panství syn jeho Kocel.

Nepřátelství mezi Mojmírem a Pribinou lákalo Franky k pokusu, uvésti také Moravu pod své panství, ačkoliv i kníže Mojmír s částí svého lidu přijal již víru křesťanskou. Dlouholeté spory v rodině císaře Ludvíka Pobožného, syna a nástupce Karla Velikého, byly tomuto záměru na překážku. Teprve r. 843 synové Ludvíkovi sjednotili se o rozdělení říše smlouvou Verdunskou, při čemž část východní připadla Ludvíku Němci (843—876). Od té doby veškera moc jeho obrátila se proti sousedním národům slovanským a zejména říše moravská to byla, o jejíž podmanění král Ludvík usiloval stůj co stůj. S počátku provázeny byly jeho snahy příznivým výsledkem. R. 845 dalo se čtrnácte českých lechů Řezně pokřtiti a již roku potomního (846) Ludvík Němec vtrhl vojskem na Moravu, zbavil knížete Mojmíra panství a dosadil a stolec knížecí synovce jeho Rostislava. Avšak již na zpáteční estě z této výpravy byl přepaden od Čechů, jichž zemí se ubíral s velkými ztrátami donucen ke kvapnému ústupu do Bavor. podobným nezdarem potkaly se válečné výpravy krále Ludvíka

do Čech i v letech potomních. Z těchto úspěchů nabyl také moravský kníže Rostislav odvahy, aby se vytrhl z dosavadní poslušnosti, kterou se zavázal králi východofranskému. I konal rozsáhlé vojenské přípravy, opevnil svou zemi a učinil obranný spolek s Bulhary, kteří sousedili na východních hranicích s jeho říší. Král Ludvík Němec vypravil se r. 855 s vojskem na Moravu, ale neodvážil se udeřiti na opevněnou tvrz Rostislavovu; spustošiv zemi moravskou hrozným způsobem, vrátil se ostatně s nepořízenou domů. Rostislav na pomstění skutku toho v patách za ustupujícím králem vtrhl do krajiště Rakouského a poplenil velkou část této země po pravém břehu Dunajském. Tím byla Morava vybavena z vrchní moci německého krále Ludvíka. Rostislav od té doby odvážil se k dalším nepřátelským krokům proti němu. Předně poskytl ochrany českému vojvodovi Slavitěchovi, který zbaven byv od krále Ludvíka své župy Vitorazské, utekl se ke knížeti moravskému. Když pak vlastní syn Ludvíkův Karloman, dosazený r. 856 za markrabí v Rakousích i zemích sousedních, proti otci svému se vzbouřil, Rostislav ochotně mu přislíbil žádanou pomoc a použil té příležitosti k útoku na dávného nepřítele Moravy, knížete Pribinu. Moravané vtrhli do Pannonie, zemi spustošili a Pribinu zabili (861). R. 864 vtrhla četná německá vojska u Tulna na levý břeh Dunajský a oblehla Rostislava v pevné tvrzi Děvínské (Dovina, Maidburg, na Pavlovských kopcích, při stoku Dyje a Jihlavky).*) Rostislav nevěda na ten čas zbytí, pokořil se, vydal takové rukojmí a tolik, co jich král žádal; nad to slíbil se všemi svými vladykami věrnost a poslušnost, pokud král bude žíti. Nicméně tato odvislost netrvala dlouho. Sotva král Ludvík vzdálil se ze země, kníže Rostislav střásl opět se své říše jho franské. Ani Karloman, který zatím s otcem úplně se smířil a od něho Bavory se sousedními krajišti obdržel (865), ničeho proti němu nepořídil.

Největší zásluhou Rostislavovou bylo, že lid svůj moravský, dosud žijící v řádech pohanských, dal obrátiti na víru křesťanskou od bratří soluňských Konstantina a Metoda; tím se vybavil z církevní moci německých biskupův a arcibiskupův a zřídil pro svůj stát samostatný obvod církevní. Roku 862 vstoupil v přátelské styky s cařihradským dvorem a obrátil se po náležité

*) Jiní však ukazují na zříceniny děvínské (Theben) při ústí Moravy do Dunaje.

poradě a dorozumění se svými vladykami i se svým synovcem Svatoplukem k řeckému císaři Michalu III. s prosbou, aby poslal na Moravu hlasatele víry Kristovy; o tomto záměru zpravil však napřed papeže Mikuláše I. (858—867), který k tomu dal svůj souhlas. »Lid náš«, tak vzkázal císaři, »odvrátil se již od pohanství a jest pokřtěn, ale jsou tu všelijací učitelé, Němci, Vlaši, Řekové, z nichž každý jinak učí; Slované však jsou lid prostý, který si přeje slyšeti spásonosné učení ve své řeči, aby také jiní národové mohli tohoto příkladu následovati.«

V říši východořímské žili tehdáž dva vynikající učenci theologičtí, bratří Metod a Konstantin. Pocházeli z vážené rodiny v městě Soluni, jehož okolí bylo od Slovanův obydleno, tak že od mládí byli úplně znalí jazyka slovanského. Byli velmi pečlivě vychováni a oddali se stavu duchovnímu: Konstantin stal se knězem, Metod vstoupil do kláštera. Zvláště Konstantin, nazvaný pro svou učenost, moudrost a opravdovost »filosofem«, požíval velké vážnosti. Ve věku čtyřiadvaceti let poslán byl na dvůr kalifa Mutavakkila, aby proti mohamedánům hájil víry křesťanské. Zatím Metod zastával na čas nabídnutou mu od císaře hodnost knížecí v kraji Strymonském; ale složil ji brzo a uchýlil se do kláštera Olympského. Na rozkaz císařův vydali se pak bratří do jižní Rusi, kdež na žádost chagana chazarského hájili učení Kristova proti židům a mohamedánům (861). Po návratu z cesty chazarské oba bratři měli již pověst slavných misionářův. Císař Michal III. chtěje vyhověti prosbě knížete Rostislava, svěřil jim veledůležité dílo — zavésti a upevniti křesťanské řády v říši moravské.

Ježto Slované dosud svého vyvinutého písma neměli, nanejvýše značky jakési nedokonalé, Konstantin ještě před odchodem svým z Cařihradu na základě oněch značek sestavil písmo vyhovující všem zvláštnostem hláskosloví slovanského*). Pomocí tohoto písma pak se jal s bratrem Metodem překládati bibli do jazyka staroslověnského, jenž od tehdejšího nářečí moravského i českého ...alně se lišil. Přišedše na Moravu (863 nebo 864), oba bratři ...li od vévody Rostislava s velkými poctami uvítáni a podjali

*) Písmo to známo jest pode jménem glagolice; mladší písmo kyrilské jest ...álezem sv. Klimenta, žáka obou bratří, který glagolštinu sblížil poněkud ...smem řeckým.

se ihned vznešeného, ale obtížného úkolu. Lid slyše hlásati v řeči jemu srozumitelné vznešenou nauku Kristovu, přijímal křesťanství netoliko dle jména a zevnějšího obřadu, nýbrž s veškerou silou a vroucností vnitřního přesvědčení. Veliký úspěch Konstantinův záhy naplnil německé kněze nenávistí a hněvem. I jali se osočovati oba bratry u papeže jmenovitě pro užívání slovanské řeči při posvátných obřadech. Tito byli tedy po tříleté působnosti na Moravě povoláni do Říma a vypravili se s některými žáky, jimž chtěli od papeže vyžádati vyšší svěcení; na cestě pobyli nějaký čas v Pannonii u knížete Kocela, syna Pribinova, jemuž se jejich slovanské spisy neobyčejně zalíbily, a který, ač těsně spřátelen s arcibiskupem solnohradským, svěřil jim asi padesáte žáků k vycvičení. V Benátkách Konstantin skvělou výmluvností disputuje s latinskými kněžími, vyvrátil jejich námitky proti slovanské liturgii. Došedše do Říma, nezastihli papeže Mikuláše I. již na živu († 867). Ale také nástupce jeho Hadrian II. (867—872) vzdal činnosti jejich veškeru chválu a plné uznání. Jejich překlad písma sv. byl schválen, patero žáků na kněžství vysvěceno a což bylo s církevního i politického stanoviska nejdůležitějším, přese všechen odpor některých duchovních konání bohoslužby v jazyku slovanském povoleno. Konstantin cítě, že nedostatek sil tělesných nedovolí mu již déle na Moravě působiti, vstoupil v Římě do kláštera, kdež přijal jméno Kyrillos, které vešlo ve všeobecné užívání. Zemřel již po dvou letech svého pobytu v Římě, napomenuv bratra, aby dokonal dílo započaté (14. února 869).

Na přání Kocelovo papež Hadrian II. vysvětil Metoda za arcibiskupa; za diecesi přiřčena mu byla říše moravská i pannonská pod názvem arcibiskupství sirmijského; tímto ustanovením Morava i Pannonie staly se od arcibiskupa solnohradského a vůbec od Německa církevně nezávislými. Metodovi bylo dovoleno konati veškerou bohoslužbu v jazyku slovanském a vymíněno toliko, že se má při mši epištola a evangelium čísti napřed latinsky, pak slovansky. Tato opatření, jimiž měla výbojnost německá proti slovanským národům býti na dlouhý čas zastavena, vzbudila velký odpor u krále Ludvíka Němce, který umínil stůj co stůj říši Rostislavovu i sousední národy slovanské podrc biti. R 869 vzplanul boj mezi Němci a Slovany na celé čáře Čechové vpadli opět do Bavor, Srbové, jejich severní sousedé spojenci, do Durynska. Proti Rostislavovi zdvihl válku Karloman

který od poslední vzpoury zůstal otci věren a konal mu jako to vévoda bavorský platné služby vojenské. Král Ludvík Němec vypravil trojí vojsko proti Slovanům. Jeho syn Ludvík v čele vojska saského a durynského přemohl a podmanil si Srby, v jichž službách byli také četní najatí vojáci čeští. Karloman v čele Bavorů vypravil se proti synovci Rostislavovu Svatoplukovi, který pod vrchním panstvím svého strýce měl zvláštní údělné panství, bezpochyby v Nitře. Na Rostislava chtěl udeřiti král sám s vojskem franským a švábským, onemocněv však, byl nucen svěřiti vrchní velení svému nejmladšímu synu Karlovi. Karel i Karloman spustošili velkou část Moravy a Slovenska mečem i ohněm a pobrali mnoho kořisti, kterou obyvatelstvo v lesích uschovalo nebo v polích zakopalo. Kníže Rostislav však, nemoha s přesilou německou podniknouti bitvy v poli širém, zatarasil se v nedobytné tvrzi, jejíž mohutná opevnění vzbudila úžas a hrůzu u Němců, takže o dobytí její ani se nepokusili. Tu konečně, kde nestačila branná moc, domácí zráda málem by byla pomohla Němcům k dosažení jich cíle. Na počátku roku 870 Svatopluk odebral se k princi Karlomanovi a uznal jej za vrchního pána onoho území Nitranského, které dosud držel pod vrchní mocí Rostislavovou. Potom zmocniv se Rostislava, vydal jej Karlomanovi, kterýž jej poslal otci svému do Řezna. Tam od soudců královských vynesen byl na Rostislava trest smrti; král Ludvík zmírnil rozsudek ten způsobem sebe i své doby hodným: dalť nešťastného knížete zraku zbaviti a do vězení klášterského uvrhnouti. Hned potom vévoda Karloman vtrhl bez překážky na Moravu, dobyl bez boje měst a pevností zemských, zmocnil se knížecích pokladův a svěřil správu říše moravské bratrům Vilémovi a Engelšalkovi, hrabatům krajiště Rakouského. Svatopluk již potomního roku obviněn byl z nevěrnosti a odveden ke dvoru Karlomanovu, kdež byl bedlivě střežen. Tyto násilné skutky konečně probudily v Moravanech dávnou mysl hrdinskou. Vzbouřili se a donutili kněze Slavomíra, který pocházel rovněž z rodiny vévodské, že se postavil v čelo odboje a přijal hodnost knížecí. Hrabata Vilém a Engelšalk ukázala se záhy slabými k potlačení vzpoury, Karloman musil přispěti jim na pomoc.

Zatím Svatopluk na oko zachoval dosavadní přátelství ke Karlomanovi, takže tento, když nepodařilo se jej z nevěry usvědčiti, i osobní svobodu mu navrátil. Svatopluk tak si dovedl

Karlomana nakloniti, že byl požádán i za kmotra při křtu Zventibolda čili Svatopluka, který se tehda synu Karlomanovu Arnulfovi narodil. Když pak vzpoura Slavomírova nabývala vždy větších rozměrů, vévoda bavorský nerozpakoval se svěřiti Svatoplukovi velení nad vojskem, které tehda na Moravu bylo vypraveno. Sotva však německé vojsko octlo se před hlavní tvrzí, ve které se Moravané hájili, Svatopluk postavil se v čelo povstalců, přepadl Bavory a porazil je do úplného zničení (871). Hrabata Vilém a Engelšalk zahynula v boji. Říše moravská byla z moci franské opět vytržena, Svatopluk ujal se vlády v zemi a Čechové odpadnuvše od Karlomana, spojili se s Moravany; k upevnění tohoto svazku Svatopluk pojal dceru jednoho vladyky českého (snad Bořivoje, knížete pražského) za manželku.

§ 5. *Svatopluk. Mojmír II.*

Král Ludvík Němec učinil seč síly jeho byly k odčinění této pohromy. Dvojí vojsko vypraveno bylo r. 872 na Moravu, jedno durynsko-saské od severu, druhé fransko-bavorské, vedené Karlomanem od jihu. Třetí vojsko, v jehož čele byl arcibiskup mohučský, vtrhlo od západu do Čech. Ale všechna tato opatření setkala se jen s nepatrným úspěchem. Pět českých vladyk bylo sice nad řekou Vltavou přemoženo, na Moravě však vojsko durynsko-saské bylo poraženo, ztratilo mnoho lidu a utíkalo tak potupně, že ženy české několik vznešených náčelníků na útěku kyji prý s koní srazily. Ani Karlomanovi nevedlo se lépe; neboť když od Dunaje vpadl do Moravy, všechnu zemi daleko široko kol sebe pustoše, Svatopluk znenadání udeřil na oddělení Bavorů, jemuž byla ochrana lodí podunajských svěřena, pobil jich na šest tisíc, ostatní zahnal do řeky a toliko vůdce biskup řezenský s malou hrstkou vojska spasil se útěkem. Roku 873 zdvihli se Srbové, povzbuzeni knížetem moravským, proti Frankům, kdežto Svatopluk přešed v Rakousích s vojskem přes Dunaj, uvedl Karlomana ve vlastní jeho zemi do takové tísně, že jen rychlou pomocí krále Ludvíka byl od záhuby zachráněn. Ludvík učinil hned potom (874) se Srby a Moravany mír ve Forchheimě, jímž Svatopluk byl uznán pánem říše moravské; aby dosáhl trvalého pokoje od krále německého, slíbil mu věrnost a poslušnost, ano zavázal se i k ročnímu poplatku; uvnitř říše své

však kníže moravský podržel úplnou samostatnost, netoliko politickou, nýbrž i církevní

Nově jmenovanému arcibiskupu Metodovi prozatím bylo spokojiti se pobytem v pannonské zemi Kocelově, kdež horlivě působil pro rozšíření řádů křesťanských a vytvoření národní církve mezi slovanským obyvatelstvem. Ale činnost Metodova potkala se opět s mocným odporem německých biskupův. Arcibiskup solnohradský upíral mu všelikou biskupskou pravomoc v Dolní Pannonii, tvrdě, že tato patří k jeho církevnímu obvodu. Potom konána byla synoda metropolity solnohradského a jeho sufraganů, Ermenricha Pasovského a Hanona Frisinského, kteréž se súčastnil také král Ludvík a dle všeho i Svatopluk a Karloman. Tam se měl arcibiskup Metod zodpovídati, proč prý káže a učí v cizí diecesi. Metod hájil se zmužile a ohnivě a dokazoval, že diecese ta nepatří biskupům německým, nýbrž sv. Petru a od něho že ji přejal ve správu Když nechtěl ustoupiti, byl od svých protivníků potupen a ztýrán, hodnosti své za zbavena prohlášen a do vězení uvržen. Nástupce Hadriana II. († 872) papež Jan VIII. s velkým důrazem ujal se arcibiskupa moravského, ale teprve když pohrozil biskupům německým klatbou, propustili Metoda na svobodu po dvou a půlletém tuhém uvěznění Metod odebral se pak na Moravu; tam byl od knížete Svatopluka, v jehož ochranu jej papež zvláštním listem doporučil, i od lidu s velkými poctami uvítán a jal se s novou horlivostí šířiti a upevňovati v zemi řády křesťanské. Tehda bezpochyby (873 nebo 874) také pokřtěn byl od něho český vévoda Bořivoj s manželkou svou Ludmilou.

Takovým způsobem dostalo se říši Svatoplukově jednotného a samostatného církevního zřízení se slovanskou bohoslužbou. Svatopluk tehda vypověděl všechny německé duchovní, jakožto protivníky svého panství a tajné zrádce, ze země. Brzy potom rozšířil říši svou daleko za dosavadní hranice: Čechové i Srbové lužičtí uznali jeho vrchní panství, Slezsko i západní Halič byly podmaněny a na jihovýchod Svatoplukova moc sahala až do ˝žních Uher. V celém tom obvodu prostírala se také duchovní ıoc arcibiskupa Metoda, a slovanská liturgie všude zaváděná ıěla se státi nejpevnějším a nejtrvanlivějším pojítkem všech částí ´to rozsáhlé říše. Pohříchu neměl Svatopluk onoho státnického ımyslu, aby porozuměl, jaký význam má slovanská liturgie a amostatné církevní zřízení pro jeho národ a říši. Nemaje ve

věcech víry vlastního úsudku, záhy naklonil sluch německým kněžím, kteří podezřívali arcibiskupa Metoda, že se přidržuje kacířství východní církve. R. 879 bylo Metodovi podruhé nastoupiti cestu do Říma, aby se z tohoto osočování ospravedlnil. To se mu také skvěle zdařilo: papež Jan VIII. slavně sprostil Metoda všelikého nařknutí z kacířství, potvrdil jej znovu za samostatného arcibiskupa veškeré říše Svatoplukovy a přidal mu k ruce dva biskupy-sufragany, jednoho se sídlem v Nitře; sídlo druhého mělo se později určiti; také mu ponechal právo biskupy jmenovati, ovšem ve shodě s knížetem. Slovanská liturgie znovu byla povolena, jenom na výslovné přání Svatoplukovo vyhradilo se latině přední právo; vévoda a velmožové měli volno, poslouchati celou mši latinsky.

Zakročením papeže Jana VIII. upevněna byla sice arcibiskupská moc Metodova na Moravě, ale jeho život nebyl mu tím nikterak zpříjemněn. Přičiněním knížete Svatopluka, který naklonil se úplně kněžím německým, jmenován byl Viching, kněz rodem ze Švábska, sufraganem v Nitře. Byl to muž nekalé povahy, který neštítil se nejhorších prostředkův, aby svého představeného osočil u papeže a jej se stolce arcibiskupského svrhl. Zásluhy Metodovy byly sice nad tuto podvratnou práci vysoce povzneseny; byl chráněn mocnou rukou papeže Jana VIII. a i když tento r. 882 zemřel, neodvážil se Svatopluk Metoda v úřadě obmezovati. Ale již r. 885 dokončil arcibiskup Metod svůj život plný zásluh a utrpení, a jeho dílo, zbudované za tolika námah a překážek, bylo potom úplně zničeno. Papež Štěpán V. podnětem Vichingovým zakázal sloužiti mši po slovansku, vyjímaje pouze výklad evangelia, zavrhl veškeru dosavadní činnost Metodovu a zapověděl Gorazdovi, přednímu žaku Metodovu, který jej byl za svého nástupce ustanovil, všeliké vykonávání pastýřského úřadu na Moravě. Také u Svatopluka neminula se činnost Vichingova s účinkem: na dvě stě kněží a jáhnů, vesměs to žáků Metodových s Gorazdem v čele, bylo uvězněno a později ze země vypovězeno. Utekli se do Bulharska, kdež símě slovanské liturgie, od nich dále šířené, zdárně se vyvinulo. Svatopluk teprve později prohlédl zhoubnou působnost Vichingovu a vypověděl jej ze země; tím však již nenapravil největší ránu, kterou sám své říši byl zasadil, totiž zkázu samostatného církevního zřízení moravského.

Pozornost krále Ludvíka Němce po míru Forchheimském (874) byla odvrácena od Moravy zápasem západofranských králův o Italii a o moc císařskou. Když Ludvík Němec r. 876 zemřel, nastoupil po něm v panství bavorském nejstarší syn jeho Karloman; po jeho brzké smrti pak (880) následovali oba mladší synové Ludvíka Němce, Ludvík III. († 882) a Karel Tlustý, který zase sjednotil východofranskou říši ve svých rukou. Král Karloman svěřil správu krajiště korutanského a pannonského svému pobočnému synu Arnulfovi, kdežto markrabím rakouským na místě hrabat Viléma a Engelšalka, padlých na bojišti moravském, jmenován byl téhož roku (876) hrabě Aribo. Když však synové Vilémovi a Engelšalkovi dospěli, žádali, aby jim dědictví otcovského postoupil a když se tomu opřel, násilím jej z Rakous vypudili (882). Aribo, nemoha se dovolati pomoci u slabého krále Karla Tlustého, utekl se pod ochranu moravského knížete Svatopluka a učinil s ním spolek. Svatopluk vtrhl do Rakous, zemi po obou stranách dunajských strašlivě spustošil a krutým způsobem zmrzačil některé členy hraběcí rodiny. Synové Vilémovi a Engelšalkovi obratili se o pomoc k Arnulfovi, vévodovi korutansko-pannonskému, a také jí od něho dosáhli. Svatopluk vyzval Arnulfa po poslích, aby chráněnce své ze země vzdálil a když tak učiniti odepřel, vypověděl i jemu válku a vtrhl s nesčetným vojskem do Pannonie, kterou po dvě léta mečem i ohněm nelidsky pustošil. Oba nejstarší synové Vilémovi a Engelšalkovi, kteří se mu postavili na odpor, byli poraženi a zahynuli ve vlnách řeky Ráby. Tu konečně přispěchal Karel Tlustý, který zatím dosáhl koruny císařské, do Rakous a pohnul Svatopluka k míru v Monte Comianě (884); tam byl Aribo potvrzen ve své hodnosti jako markrabí rakouský a, jak se pravdě podobá, část Dolní Pannonie ponechána v moci knížete moravského.

Císař Karel Tlustý ukázal se vladařem slabým a nestatečným a byl proto r. 887 s hodnosti své sesazen. Němečtí kmenové východně Rýna zvolili si za krále syna Karlomanova Arnulfa, dosud vévodu pannonsko-korutanského. Arnulf v boji proti svému -*ryci musil sebrati všechny své síly, a proto mu záleželo na m, aby si zachoval přátelství Svatoplukovo; tento dokonce iskytl novému králi vojenské pomoci na výpravě do Frankta, kdež byl Arnulf korunován. Také v potomních letech trval pokoj mezi oběma panovníky; král Arnulf r. 890 znovu

se sešel se Svatoplukem v Omuntesberce a tam mezi jiným potvrdil mu panství nad knížectvím českým, kdež dosud vládla domácí knížata. Brzy potom však král Arnulf obrátil veškero úsilí své k pokoření mocného soka na východě. Již r. 892 pozval Svatopluka na osobní schůzi a když moravský kníže odepřel složiti mu přísahu věrnosti, vyhlásil mu válku. Trojí vojsko napadlo říši moravskou, Arnulf sám v čele Franků, Bavorů a Švábů vtrhl na Moravu a pustošil zemi po čtyry neděle; za tím účelem přibral si také na pomoc zástup divokých Maďarů, kteří tehda poprvé zhoubně zasáhli v osudy naší vlasti. Ale na všech stranách král německý potkal se s nezdarem a odtáhl z Moravy s nepořízenou. R. 893 vypravil se znovu na Moravu, ale spustošiv zemi obvyklým způsobem, byl na zpátečném pochodu v jakési soutěsce náhle od Svatopluka přepaden, a jen s napjetím všech sil podařilo se mu probiti se do Bavorska. Za těchto bojů vyhlazeno bylo veškeré potomstvo hrabat Viléma a Engelšalka.

Byl to poslední zápas Svatoplukův. Již r. 894 zachvácen byl tento mohutný panovník smrtí. Zanechal po sobě říši, která sahala od středního Labe a Odry až po Drávu, od Šumavy až do jižních končin uherských. Ale říše ta byla pouze mečem vybudována, a Svatopluk nedovedl ji semknouti trvalým vnitřním pojítkem: byl statečným výbojcem, ale špatným organisatorem. Rozklad a úpadek říše potom záhy se objevil. Synové jeho Mojmír II., Svatopluk II. a třetí, jehož jméno není zjištěno, rozdělili se o říši tak, že dle přání otcova měl nejstarší Mojmír míti vrchní moc nad ostatními. Žádný z nich válečným nadáním otci se nevyrovnal. R. 894 Uhři vtrhli s velkou mocí do moravské části Pannonie a zemi dle svého zvyku hrozně spustošili. Knížata moravská, zastrašena tímto novým nepřítelem, vyhledávala smíření s králem Arnulfem; Arnulf ochotně s nimi učinil mír, zvláště když se mu naskytla příležitost těžiti z nesvornosti bratří a uvésti Moravu pod vrchní panství německé. Pokoj z této strany byl mu vítán také z té příčiny, že Maďaři i německé krajiny v sousedství svými vpády ohrožovali. Poddajností knížat moravských uvolněn byl dosavadní svazek mezi kmeny slovanskými, ovládanými žezlem Svatoplukovým. Čechové byli první, kteří se z tohoto svazku vymanili. Prostřed měsíce července r. 895, když byl Arnulf svolal říšský sněm v Řezně, přišla tam všecka knížata

česká, jež byl Svatopluk mocně od říše německé odtrhnul, v čele jich Spytihněv a Vratislav, synové Bořivoje, nedlouho před tím (asi r. 894) zemřelého, a král Arnulf přijal je s velkými poctami; i slíbili dle obyčeje rukou dáním věrnost říši německé. Tehda Čechy odtrženy byly také církevně od Moravy a přivtěleny k diecesi řezenské. Nesvornost synů Svatoplukových, z nichž každý nejen o výhradné panství v zemi usiloval, nýbrž i o bezživotí ostatních bratrův ukládal, dovršila neblahý stav říše. Král Arnulf mohl zcela bezpečně r. 896 podniknouti výpravu do Italie, kdež se dal za císaře korunovati, a když se do Němec navrátil, tu již také Srbové polabští zvláštním poselstvím uznali jeho vrchní moc (897).

Velkokníže Mojmír II. dobře poznával nebezpečí, které jemu i jeho říši se všech stran hrozilo. Udeřil na nevěrné vladyky české, aby je opět pod svou moc uvedl. Tito obrátili se o pomoc k císaři a vypravili poselstvo na sněm řezenský, aby žalovalo tam na útisky, kterýmiž prý Moravané Čechy stíhají (897). Císař Arnulf s válečným lidem zaujal na hranicích českých hrozivé postavení proti Mojmírovi a donutil jej, že upustil od dalších útoků na Čechy. Tehda opětovaly se vždy s větší prudkostí útoky Maďarů, kteří již r. 895 zabrali nížiny uherské při Tise a středním Dunaji. Krom toho vypukly (898) nové spory mezi Mojmírem a mladším bratrem Svatoplukem; tohoto ujal se císař a rozkázal bavorskému markrabí Liutpoldovi i rakouskému Aribovi, aby Svatoplukovi přispěli na pomoc. Vojska bavorská vtrhla pak ještě několikráte na Moravu, ale velkokníže Mojmír pokaždé se uhájil, ano sevřel bratra svého na jakémsi hradě tak nebezpečně, že jen pomocí nového vojska Arnulfova byl vybaven a odveden do Německa (899); císař Arnulf vykázal mu potom jakési statky v Korutanech a v Rakousích.

Téhož roku zastižen byl smrtí císař Arnulf, a na kratičký čas dostalo se říši moravské zase oddechu. Bavoři podnikli sice ještě jednou výpravu na Moravu a po tři neděle zemi pustošili. Avšak poručnická vláda nezletilého syna a nástupce Arnulfova Ludvíka Dítěte ochotně podala knížeti Mojmírovi ruku ke smíru, hledíc zvláště k velkému nebezpečí od Maďarů, kteří brzo po Arnulfově smrti jali se konati loupežné výpravy do Německa a do Italie. Kníže Mojmír použil míru k upevnění své moci a pojal ve smyslu Rostislavově znovu záměr, aby také církvi mo-

ravské dostalo se samostatného zřízení. Po odchodu Vichingově totiž r. 893, jehož král Arnulf učinil svým kancléřem a později biskupem pasovským, diecese moravská úplně osiřela. Vypuzením Gorazdovým arcidiecese moravsko-pannonská pozbyla veškeré své dosavadní samostatnosti, církev solnohradská a pasovská vykonávala od té doby na Moravě zase veliká práva. V těchto nesnázích kníže Mojmír II. obrátil se k papeži Janu IX. prose ho za obnovení samostatného arcibiskupství moravského. Papež vypravil na Moravu tři legáty, arcibiskupa Jana a biskupa Benedikta a Daniela, kteří pro tuto zemi vysvětili samostatného metropolitu a tři biskupy-sufragany; ale arcibiskup solnohradský Dětmar a všichni biskupové bavorští zdvihli odpor proti tomu ve zvláštním listě k papeži (900), ve kterém jednání stolice římské vyličovali jako porušení práv diecese pasovské, a žádali, aby říše Mojmírova zase k diecesi pasovské byla přivtělena.

Zatím však byla pozornost Němcův i Slovanů v Podunají poutána vždy hrozivějším nebezpečím maďarským. Od roku 895, kdy se Maďaři usadili v nížinách tissko-dunajských, neminulo léta, aby nepodnikli zhoubný vpád do krajin sousedních neb i vzdálenějších. Německo, jemuž vládl nezletilý panovník, nevzchopilo se k společné obraně. Kníže Mojmír II. po nějaký čas s napjetím všech sil ještě odolával tomuto hroznému nepříteli; r. 902 odrazil vítězně vpád Maďarů na Moravu a způsobil jim těžké ztráty; avšak trvale své říše obhájiti nedovedl. Ještě v letech 903—904 markrabí rakouský Aribo na shromáždění v Raffelstättenu (v Horních Rakousích při Dunaji) upravoval s královskými posly celní poplatky pro ty, kteří po Dunaji vozili zboží na Moravu; tehda tedy oba břehy podunajské byly v rukou Němcův a Moravanův, a tito tedy ještě byli samostatni. Ale již v nejblíže příštích letech 905 nebo 906 říše Mojmírova, vysílená neustálými válkami a zbavená bezpečné ochrany lidového přesvědčení náboženského, podlehla útokům maďarským. Severní a jižní Slované vraženým mezi ně klínem maďarským navždy jsou od sebe odtrženi. Na rozsáhlém prostranství od hranic českomoravských a od východních výběžkův alpských až po západní hradby sedmihradské, od Karpat až ku Drávě, kde kdysi zazníval posvátný hlahol církevní řeči staroslovanské, pole byla spustošena, ovoce staleté práce slovanské zničeno, chrámy a kláštery rozbořeny a obyvatelstvo odsouzeno na staletí k tuhému nevolnictví.

§ 6. *Morava pod panstvím maďarským, českým za Boleslavův a polským za Boleslava Chrabrého.*

Význam Moravy od r. 906 značně poklesl. Z někdejší rozsáhlé říše, jež bývala pevnou hradbou proti výbojnosti německé, zbyla nepatrná provincie, ovládaná barbarským národem. Obyvatelstvo krutě ujařmené, pokud přežilo záhubu svého panovnického rodu, hledělo s bolem a závistí na šťastnější soukmenovce v Čechách, kteří vedením statečných knížat Spytihněva I (894—912) a bratra jeho Vratislava I. (912—921) obhájili své samostatnosti. Moc knížecí v Čechách tehda již tak byla upevněna, že při smrti Vratislavově nejstarší syn jeho Václav, ač ještě nedospělý, za souhlasu všeho národa uznán byl nástupcem na trůně a ovdovělá matka jeho Drahomíra mohla bez překážky ujati se vlády poručnické. Po vyvrácení říše moravské Maďaři vpadli do krajiště rakouského, porazili ve zhoubném boji Bavory, jichž vévoda Liutpold tam zahynul (907). Bylo zajisté nemalou zásluhou knížete Vratislava, že svou zemi uchránil od smutného osudu Rakous a Moravy, a všechny nájezdy Maďarův od hranic českých odrazil. K těmto pak přidružil se brzy potom nepřítel od západu. Nový král německý Jindřich I. (919--936), z rodu saského, upevnil zase panství nad kmeny německými a jejich vévodami, počal šířiti moc svou mezi Slovany polabskými a také donutil českého knížete Václava I. (921—935) vpádem do Čech roku 929, že se poddal jeho vrchní moci a uvolil se i odváděti do Němec poplatek 500 hřiven stříbra a 120 volů. Kníže Václav I. hleděl lid svůj, dosud z velké části nakloněný zvykům pohanským, uvyknouti přísnějším předpisům křesťanským a povznésti jej k větší zbožnosti stavbou četných kostelův a povoláním cizích kněží do země. Poněvadž však Čechy té doby náležely diecesi řezenské, kníže Václav povolával odtud nejvíce kněží a šiřitelův učení křesťanského. Takové snahy potkaly se v zemi s mocným odporem. Ve všech vrstvách národa bujely dosud mravy pohanské. Krom toho čelnější vladykové nemohli zapomenouti někdejší své nostatnosti. Také poslušnost prokazovaná králi Jindřichovi a platek do Němec odváděný vzbuzovaly v nich odpor a rozčenost. V čelo nespokojenců postavil se sám mladší bratr clavův Boleslav, a společným úkladem jejich zavražděn byl chetný kníže ve St. Boleslavi (935).

Boleslavovi I. (935—967) však bylo záhy nastoupiti v šlépěje bratrovy a podvoliti se mocnému nátlaku vnějšímu. I on jako kníže stal se horlivým podporovatelem křesťanství. Odepřel sice nástupci Jindřichovu králi Otovi I. (936—973) poplatek i poslušenství, po čtrnácte let statným odporem dovedl uhájiti této své samostatnosti, konečně však (950) byl pokořen a k témuž závazku jako kdysi Václav donucen. R. 955 kníže český přispěl 1000 muži ku skvělému vítězství nad Maďary na poli Lešském, a když oddíl prchajících Uhrů chtěl průsmyky šumavskými vniknouti do Čech, byl poražen na hranicích od vojska českého, které tam opatrný kníže Boleslav byl postavil; vůdce tohoto oddílu Lehel byl zajat a na rozkaz Jindřicha, vévody bavorského, v Řezně popraven. Moc Maďarů byla podlomena, od té doby přestaly úplně jejich loupežné výpravy do cizích zemí.

Tehda také, jak se pravdě podobá, Morava netoliko v nynějším rozsahu, nýbrž na východ až po řeku Váh, byla od knížete Boleslava I. ne-li hned po bitvě Lešské, tož jistě před r. 965 Maďarům vyrvana a k českému panství připojena. Boleslav zahájil také přátelské styky se sousedním národem polským, dav knížeti tohoto národa Měškovi svou dceru Doubravku za manželku; Měšek přijav od své choti křesťanství, zavedl je také ve veškerém svém národě. Když pak za Boleslavova syna a nástupce, slavného knížete Boleslava II. (967—999), zřízeno bylo samostatné biskupství pražské (973), Morava i Slovensko, jako Slezsko a Krakovsko, bylo přivtěleno k diecesi prvních biskupů pražských Dětmara († 981) a sv. Vojtěcha († 997). Jenže Morava pro velkou rozlehlost mívala občas světícího biskupa (chorepiscopus), který byl přidělen biskupovi pražskému k výpomoci; takovým biskupem moravským jmenuje se Vracen. Za Boleslava II. vyvrácena byla moc posledního mocného rodu vladyckého, Slavníkovců, kteří s hradu Libického vládli jižním a východním krajům českým. R. 995 bylo návodem Vršovců pět bratří Slavníkovců na hradě Libici přepadeno a i s rodinami pobito; pouze nejstarší z nich Soběbor utekl se ke dvoru spřáteleného knížete polského, Boleslava Chrabrého, kdežto svatý Vojtěch, z téhož rodu pocházející, brzo potom (997) zahynul mezi pohanskými Prusy smrtí mučennickou. Tak zanikl poslední samostatný rod vladycký v Čechách, a od těch dob knížata česká spravovala veškeru zemi přímo svými úředníky.

Avšak po velkém povznesení moci české následoval hluboký úpadek. Když Boleslav II. zemřel roku 999, nastoupil po něm nejstarší syn jeho Boleslav III. Ryšavý, neschopný pro svou zbabělost, ukrutný a potměšilý. Boje se o svou moc, dal jednoho ze svých bratří, Jaromíra, krutým způsobem mužství zbaviti, druhého, Oldřicha, pokusil se v horké lázni udusiti, a když tento úklad se nezdařil, vyhnal je oba i s matkou ze země. Lidu svému stal se nemilosrdným utiskovatelem. Čechům brzy znechutila se hrůzovláda Boleslava Ryšavého; vzbouřili se proti němu, sesadili jej s trůnu a povolali do země jiného Přemyslovce Vladivoje, který dosud dlel při dvoře polském. Ten však nebyl o nic lepším svého předchůdce a zemřel již po roce následkem nemírného pití (1003). Tu teprve Čechové povolali k vládě oba bratry Jaromíra a Oldřicha. Avšak vypuzený Boleslav Ryšavý utekl se pod ochranu mocného knížete polského Boleslava Chrabrého, který mu pomohl opět k vládě v Čechách. Nicméně dosavadní zkušenosti nenapravily nešlechetného knížete: vedl si ukrutněji než před tím a dal zavražditi nejčelnější ze svých dosavadních protivníků. Úpěnlivě prosili Čechové Boleslava Chrabrého, aby je zbavil tohoto ukrutníka. A na tuto příležitost, zdá se, polský kníže právě čekal. Pod záminkou důležité rozmluvy povolal Boleslava Ryšavého na jakýsi hrad, a když přišel, dal jej vlastními příbuznými oslepiti a pak do Polska odvézti, kdež po mnohých letech (prý r. 1037) zemřel. Potom Boleslav Polský spěchal do Prahy, kdež byl radostně uvítán a za pána města uznán (1003). Tím netoliko celé Čechy, nýbrž i Morava se Slovenskem octly se v moci knížete polského, který už před tím odtrhl od panství českého Slezsko i Krakovsko.

Tento vzrůst moci slovanské potkal se s rozhodným odporem Němců. Král Jindřich II., když Boleslav odepřel státi se jeho vasalem, vypověděl mu valku a prohlásil se ochrancem vypuzených Přemyslovcův Oldřicha a Jaromíra. Boleslav Chrabrý opatřil hranice zásekami a připravil se k vydatnému odporu. Avšak král Jindřich s těžkooděnci německými dobyl sobě válečnou lstí přechodu přes Hory Krušné a táhl s oběma Přemyslovci na Prahu. České vojsko, vypravené na obranu země, přešlo ke králi, který vypravil vévodu Jaromíra s částí vojska do Prahy, aby se tam zmocnil osoby Boleslavovy. Již zavznělo na Vyšehradě poplašné zvonění, volající obyvatelstvo ku vzpouře proti Polákům.

Tu kníže Boleslav opustil kvapně hlavní město i zemi českou, a Jaromír za velkého jásotu lidu ujal se panství v zemi (1004). Morava však i se Slovenskem, Slezsko a Malopolsko, tedy všechny země před tím říši české odňaté, zůstaly v moci Boleslava Chrabrého až do jeho smrti († 1025). Jaromír po celý čas svého panování (1004—1012) s veškerou svou mocí účastnil se válečných podniků Jindřicha II. proti Polsku, a když r. 1012 byl svržen a ze země vypuzen od bratra Oldřicha (1012—1034), tu ani tento nezměnil dosavadní politiku Německu příznivou. Ale Morava přešedši r. 1003 bezprostředně z panství českého pod moc polskou, zůstala německým vlivem úplně netknuta. Ano zdá se, že na Moravě porozuměli velikým záměrům Boleslava Chrabrého; neboť povstání české proti jeho vládě r. 1004 nenalezlo ohlasu u lidu moravského. Naopak ve válce dlouholeté, jež vypukla ze sporu o Lužici mezi Jindřichem II. a velkoknížetem polským, Moravané byli tomuto vždy věrnými pomocníky, kdežto Oldřich Český právě tak vytrvale stál po boku císařově. Když r. 1017 rakouský markrabí Jindřich ve službách císařových postupoval od jihu k hranicím moravským, moravští bojovníci lstivě obešli zástup Bavorův a porubali je prý v pomstu za porážku dříve utrpěnou. Ano i do země české vtrhli Moravané a dobyvše hradu jména neznámého, s velkou kořistí domů se vraceli, kterouž však týž markrabí Jindřich podskočiv je jim odebral a české zajatce osvobodil.

§ 7. *Břetislav I. Spytihněv II.*

Veliká říše polská nepřečkala dlouho svého mohutného zakladatele. Rok po smrti největšího svého odpůrce, císaře Jindřicha II., zemřel Boleslav Chrabrý (1025); proti jeho synovi Měškovi II. pozdvihli se téměř všichni sousedé, Boleslavem dosud mocně na uzdě držení, Němci i Čechové, Uhři, Rusi i Dánové, aby opět se zmocnili zemí dříve jim vyrvaných. R. 1029 císař Konrad II. vypravil se válečně proti Měškovi, při čemž pomáhal mu český kníže Oldřich. Výprava ta potkala se s nezdarem; za to však mnohem většího úspěchu dosáhli Čechové téhož roku v samostatném podniku, jehož účelem bylo dobyti nazpět Moravy proti Polákům. Vůdcem této výpravy byl mladistvý a rekovný syn Oldřichův Břetislav, který za krátko dobyl veškeré země až

po Karpaty, ze všech měst moravských Poláky vypudil a velký počet jich zajav, po stu spoutané kázal rozprodati do Uher i jinam v otroctví. Ostatek země na východ Karpat, nynější Slovensko, zabral téhož asi roku král uherský Štěpán. Břetislav přilnul záhy velkou láskou k nově dobyté zemi: tam odvedl svou manželku Jitku, uchvácenou z kláštera Svinibrodského (1030), odtud vypravil se, pomáhaje císaři Konradovi II., do Uher, porazil vojsko Štěpánovo ve velké bitvě a potom zemi spustošil až po město Ostřihom.

Po smrti Oldřichově nastoupil na knížecí stolec český syn jeho Břetislav I. (1034—1055), který s počátku uznal za dobré zachovávati pokoj s císařem Konradem II. a podvoloval se dle příkladu otce svého jeho svrchovanosti. Přijalť bez zdráhání z jeho rukou české léno a tím i dosavadní povinnosti k říši německé a účastnil se r. 1035 vojenské výpravy císařovy proti pohanským Luticům, kdež svou hrdinností dobyl si přeslavného jména. Když však po smrti Konradově (1039) nastoupil na trůn syn jeho Jindřich III., Břetislav umínil si obnoviti za příkladem Svatoplukovým a obou Boleslavův někdejší velikost a moc českého státu. K tomu zdála se dvojí okolnost býti příznivou: změna na trůně německém a neblahý stav říše polské, kdež po smrti Měška II. za nezletilosti syna jeho Kazimíra strhly se dlouholeté zmatky a nepořádky. Břetislav sebral velkou válečnou hotovost, vtrhl do Polska, dobyl a mečem i ohněm spustošil mnohá města, především Krakov a Hnězdno, tehdejší hlavní město polské, kdež vyzdvihl také ostatky sv. Vojtěcha, aby je přepravil do Čech. Touto výpravou téměř celé Polsko s Čechami a Moravou octlo se opět pod žezlem jediného panovníka. Toto dílo mínil kníže Břetislav, který měl na paměti také vnitřní organisaci říše, dovršiti sloučením všech těchto zemí v jednotu církevní. Proto obrátil se k papeži Benediktovi IX. s prosbou, aby pražské biskupství povýšeno bylo na metropoli pro národy slovanské a biskupu Šebíři dostalo se důstojenství arcibiskupského. Tuto snahu věhlasný kníže provázel horlivou činností uvnitř země, jež směřovala ku velebení a rozšíření slovanské liturgie. Avšak velkolepé záměry řetislavovy zmařeny byly nepříznivým stavem zahraničných oměrů. Tehdejší papežové byli ochotnými nástroji v rukou sařových: nebylo tedy ani nejmenší naděje ve splnění tužeb řetislavových v příčině zřízení arcibiskupství pražského a obno-

vení slovanské liturgie. S většími ještě překážkami však kníže Břetislav setkal se u císaře Jindřicha III., který nemínil nečinně přihlížeti k mocnému vzrůstu jeho říše. Konal rozsáhlé přípravy k válce a udeřil r. 1040 na Čechy se dvou stran: saské vojsko mělo od severu, fransko-bavorské vedením samého císaře od západu vtrhnouti do země. Avšak oddíl tohoto vojska, který byl od císaře napřed vypraven, utrpěl při šumavských průsmycích, od Čechů dobře střežených, citelnou porážku. Tím vojsko pokleslo na mysli a císař nucen byl dáti se na zpáteční tažení. Vojsko saské šťastně sice obešlo záseky v Krušných Horách, jsouc podporováno zradou Prkoše Bilínského, a dalo se již přes Chlumec a Most dále na pochod; ale císař pozbyv naděje v další zdar této výpravy, odvolal je ze země Potomního roku (1041) císař napjal všechny síly, aby odčinil tuto potupu. I podařilo se mu vniknouti šumavským průsmykem do Čech až ku Praze. Poněvadž Čechy a Morava také od jihu byly napadeny Leopoldem, synem Adalberta, markrabí rakouského, a také někteří velmoži čeští chystali se odpadnouti od knížete, nezbylo Břetislavovi, nežli zase císaři se pokořiti.. Na sjezdě v Řezně složil lenní přísahu a vzdal se Polska ve prospěch syna Měškova Kazimíra; jen dvě krajiny slezské, mezi nimi Vratislavsko, směl si podržeti. Když však později Kazimír zdvihl nároky na tyto země, Břetislav vzdal se jich (1054) za roční poplatek. Od té doby kníže český uznával svrchovanost říše německé a podporoval císaře ve mnohých jeho válkách, zvláště na několika výpravách proti Uhrům.

Do pozdějších let panování Břetislava spadá důležitý čin pro vnitřní vývoj Moravy: založení benediktinského kláštera Rajhradského (1048). Kníže obdařil toto opatství hojnými statky, ale podřídil je ve všem českému klášteru benediktinskému v Břevnově. Byl to první klášter toho druhu na Moravě. Vysvěcen byl biskupem pražským Šebířem za přítomnosti samého knížete, břevnovského opata Menharta, kněžice Spytihněva a jiných velmožů z obou zemí.

R. 1055 zemřel kníže Břetislav I. po dvacetiletém panování, onemocněv náhle v Chrudimi, odkudž mínil válečně se vypraviti proti Uhrům. Tuše svůj blízký konec, povolal k sobě velmože říšské a projevil přání, aby pro uvarování všelikých sporů v budoucnosti vždy nejstarší z celého rodu Přemyslovců na trůn byl dosazen, ostatní pak aby k poslušenství jeho byli přidržováni.

Dle tohoto přání velmoži uznali nejstaršího z pěti synů Břetislavových Spytihněva za jeho nástupce, který brzo potom od císaře Jindřicha III. obvyklým udělením léna v této hodnosti byl potvrzen. Ostatním synům vyjma Jaromíra, jenž měl přijati svěcení kněžské, dostalo se po údělném panství na Moravě. Větší východní část této země s hlavním hradem Olomuckým byla přiřčena druhorozenému Vratislavovi, západní část se sídlem v Brně a ve Znojmě dána Konradovi a nejmladšímu Otovi, který tehda byl ještě nezletilým. V těchto svých údělech Přemyslovci provozovali sice moc knížecí, ale byli ve všem poddáni vévodovi českému, kterýž měl právo i údělu jejich je zbaviti.

Sotva nový kníže Spytihněv II. (1055 – 1061) nastoupil na trůn, bylo z jeho prvních opatření, že se vydal na cestu, aby spořádal »novou říši moravskou«. Prve než jel, obeslal tři sta nejvznešenějších pánů moravských do Chrudimě, zbavil je zbraně i svobody a uvěznil v rozličných hradech po Čechách. Již tímto násilným činem dal na jevo, že hodlá uvésti Moravu bezprostředně pod své panství. Proto také údělný kníže Vratislav dal se z Olomouce na útěk do Uher, a to tak kvapně, že manželka jeho upadla do zajetí Spytihněvova, který ji dal na hradě Leštně při řece Sázavě krutě vězniti, což bylo příčinou její časné smrti. Oba mladší Přemyslovci, Konrad i Ota, poddali se vévodovi, ale byli rovněž jako Vratislav svých údělů zbaveni a nuceni odjeti s vévodou do Prahy, kdež byli dosazeni ve dvorské úřady. Ale vypuzenému knížeti Vratislavovi dostalo se u dvora uherského krále Ondřeje I. velmi přátelského přijetí; po smrti první manželky slavil sňatek s uherskou princeznou Adletou. Z toho pojal kníže Spytihněv obavu, aby bratr s pomocí uherskou nevtrhl do jeho říše a proto raději povolal Vratislava na Moravu a vrátil mu všechna města, která mu dříve byl odňal. Tak ujal se Vratislav opět panství na Olomucku.

R. 1061 zemřel kníže Spytihněv a jakožto nejstarší z celého rodu Přemyslova dosedl po něm Vratislav II. na knížecí stolec český. Morava zůstala i potom předmětem jeho péče a pozornosti. ·ozdělilť ještě téhož roku zemi na dvě údělná knížectví, z nichž ýchodní, Olomucko, které byl prve sám držel a které bylo spůobilejší k honbě a bohatší rybami, vykázal Otovi, západní pak ást, která hraničila s Němci, rovnější a úrodnější, přiřkl Konraovi, který byl mocen jazyka německého. Řeka Svitava a níž

Brna Svratka byly asi hranicemi mezi oběma úděly. Nespokojen s tímto rozdělením, také Jaromír hlásil se o nějaký podíl; ale bylo mu vzíti za vděk slibem, že dle vůle otcovy po smrti Šebířově dostane se mu hodnosti pražského biskupa. Kníže Vratislav r. 1062 se svolením biskupa pražského Šebíře oddělil Moravu od biskupství pražského a zřídil pro tuto zemi biskupství v Olomouci. Prvním biskupem olomuckým stal se Jan, benediktinský mnich z kláštera břevnovského.

§ 8. Vratislav II. Zmatky po jeho smrti. Soběslav I.

Za velikého zápasu o investituru, který byl po dlouhá leta veden mezi císařem Jindřichem IV. a papežem Řehořem VII. i jeho nástupci, byl kníže Vratislav jedním z nejvěrnějších a také nejplatnějších přívrženců císařových. Čechové vzbuzovali svou udatností, ale také bezohledností postrach u nepřátel. Ve velké bitvě u Hohenburka (1075), ve které srazil se císař s povstalci saskými, kníže český účastnil se s četným vojenským oddílem a získal si hlavní zásluhu o vítězství Jindřichovo. Také v potomních bojích české pluky bývaly jádrem vojenské moci císařovy. Císař odměnil se Vratislavovi darováním rozličných území (Lužice, Míšenska), jichž však nebylo lze koruně české trvale zachovati. Když pak vzepřel se císaři vasal jeho, markrabí Leopold Rakouský, prohlášen byl za zbavena své země a Rakousy přiřčeny knížeti českému. Vratislav spojil se se svými bratry moravskými, Konradem i Otou a sesílen též pomocí bavorskou, vtrhl do Rakous, kdež u Mailberka porazil a nadobro zdrtil vojsko Leopoldovo (1082). Nicméně Rakous dobýti se mu nepodařilo. Za to císař na říšském sněmě v Mohuči, který navštíven byl četnými knížaty, udělil Vratislavovi (1086) titul královský, ovšem jen pro jeho osobu, a zrušil dosavadní závazek ročního poplatku; také hodnost říšského číšníka byla, jak se pravdě podobá, tehda českým panovníkům trvale přiřčena, čímž nabyli důležitých práv při volbě králů německých. V den sv. Víta (15. června) byl Vratislav se svou (již třetí) manželkou Svatavou, princeznou polskou, na rozkaz císařův od arcibiskupa trevirského Egilberta v Praze slavnostně korunován a pomazán.

Válečnými skutky Vratislavovými rozšířena sláva českého jména daleko za hranice našich zemí a dovršena leskem koruny

královské. Nicméně i oběti těchto úspěchů byly veliké a bylo zajisté i dosti mužů v zemi, kteří s politikou prvního českého krále nesouhlasili Takové smýšlení lze zejména na Moravě pozorovati. Biskup olomucký Jan zůstal věrným přívržencem papeže Řehoře VII. Také kníže olomucký Ota, ač nemínil se vytrhovati z poslušenství bratrova, klonil se spíše na tuto stranu. On a manželka jeho Eufemie osvědčili své zbožné smýšlení založením kláštera Hradišťského u Olomouce (1078), k němuž Vratislav dal své svolení a také se dostavil k jeho vysvěcení. I tento klášter, jako dříve Rajhradský, byl bohatě statky obdarován a obdržel první své osadníky z českého Břevnova.

Na sněmě mohučském biskup pražský Jaromír, věrný přívrženec císařův a od něho i kancléřem jmenovaný, dal si se svolením Vratislavovým a Konradovým od Jindřicha IV. uděliti biskupství olomucké, smrtí biskupa Jana (1085) právě tehda uprázdněné. Obě biskupství měla býti od té doby trvale sloučena, a toto spojení potvrdil i protipapež Kliment III. ještě téhož roku (1086). Avšak brzkou smrtí Jaromírovou (1089) byl tento záměr zase zmařen, a Olomouci dostalo se opět zvláštního biskupa v osobě králova oblíbeného kaplana Vecela.

Zatím zkalily se dosavadní přátelské styky mezi králem Vratislavem a císařem Jindřichem IV. Příčinou toho bylo, že císař Míšensko, které původně zaslíbil Vratislavovi, později zase odevzdal markrabí Ekbertovi (1087). Král Vratislav od té doby císaře nepodporoval. Byltě ostatně dosti zaměstnán domácími rozmíškami. V Olomouci zemřel totiž r. 1087 kníže Ota a král, chtěje zjednati úděl olomucký svému synu Boleslavovi, zbavil syny Otovy, Svatopluka a Otu II., otcovského dědictví. Obou nezletilých princův ujal se kníže brněnský Konrad, a z toho vypukla domácí válka. Král Vratislav vypravil se r. 1090 na Moravu a chystal se k obležení Brna, sídelního hradu Konradova. Nežli však došlo k útoku, vypuklo dávno tajené osobní nepřátelství mezi nejstarším synem Vratislavovým Břetislavem a Zderadem, který byl hlavním rádcem královým a proto u ostatních nenáviděn. Spor ten skončil se násilným zavražděním Zderada, čímž nenávist králova obrátila se proti vlastnímu synovi. Kníže Konrad usmířil se s králem Vratislavem prostřednictvím své manželky Hilburgy, a poněvadž brzo potom princ Boleslav zemřel, uvedena byla obě vypuzená knížata olomucká, Svatopluk i Ota II., do

svého společného údělu. Za to tím více zanevřel Vratislav na svého syna Břetislava a přenesl nástupnictví v Čechách na Konrada Brněnského, jakožto nejstaršího v rodě, což dal přísahou od velmožů potvrditi. Břetislav maje v zemi četné přívrženstvo, chystal se ke vzpouře proti otci, avšak konečně od svých věrných dal se pohnouti, že odebral se ke dvoru krále uherského Ladislava; asi 2000 rytířů následovalo ho i s rodinami a se vším majetkem; král uherský vykázal jim sídla na Trenčínsku.

Brzo potom zemřel král Vratislav (1092), spadnuv s koně na lovu, a na trůn český dosedl Konrad Brněnský, jemuž příslušel již toliko titul vévodský. Údělné panství své na Moravě rozdělil svým dvěma synům: staršímu Oldřichovi († 1115) odevzdal kraj Brněnský, mladšímu Lutoltovi († 1112) kraj Znojemský, kdežto Olomucko i potom společně spravovali knížata Svatopluk a Ota II. se svou matkou Eufemií. Stav ten se však změnil, když po časné smrti Konradově (1092) ujal se panství v Čechách Břetislav II., byv povolán na trůn ze svého vyhnanství uherského. Tento kníže porušil dosavadní řád nástupnictví dle stáří. Aby umožnil bratru svému Bořivojovi trůn český, dal náhle zajati Oldřicha Brněnského, který byl v rodě nejstarším, a uvězniti na hradě Kladském (1097). Na jeho prosby pak císař Jindřich IV. udělil Bořivojovi v Řezně (1099) léno české odevzdáním korouhve a označil jej přítomným českým velmožům za příštího knížete. Hned potom Břetislav II. vtrhl na Moravu a obsadiv brannou rukou Brno i Znojmo, oba úděly přikázal Bořivojovi na čas svého panování. Tím zahájena byla smutná doba vnitřních zmatkův a bojův o panství, do kterých mocně zasahovali králové němečtí, čímž závislost Čech od říše německé stávala se vždy tužší a závazky jejich k ní vždy obtížnějšími.

Kníže Bořivoj usadil se na hradě Znojemském, kdežto Lutolt odtud vypuzený zmocnil se hradu Rakous (při stoku obou Dyjí) a odtud podnikal loupežné vpády na Moravu. Bořivoj povolal proti němu svého bratra Břetislava na pomoc, který po šestinedělním obležení hradu se zmocnil; Lutoltovi však v posledním okamžiku podařilo se uprchnouti a také Oldřich Brněnský vyvázl za neznámých okolností z vězení Kladského. Když pak Břetislav, sotva že z Moravy do Čech se navrátil, padl na lovu rukou neznámého vraha (1100) a Bořivoj II. po něm dosedl na knížecí stolec: oba bratří vtrhnuvše na Moravu, brannou rukou opět

zmocnili se svých údělů. Potom Oldřich odebrav se do Řezna, penězi a velkými sliby pohnul císaře Jindřicha IV., že i jemu léno na české panství udělil, a sebrav z Bavor i odjinud žoldnéřské vojsko, vpadl do Čech, aby si dobyl stolce knížecího. Ale poněvadž velmožové čeští zůstali Bořivojovi věrni a krom toho i knížata olomučtí, Svatopluk a Ota, jemu na pomoc přispěli: Oldřich a Lutolt odtáhli s nepořízenou na svůj úděl, kdež vládli od té doby pokojně až do své smrti. Bořivoj II., jsa zaměstnán jinými starostmi, neodvážil se jich v držení Brněnska znepokojovati. Záslužným činem jejich bylo založení benediktinského kláštera v Třebíči (1109).

Bořivoj II. popudil proti sobě také Svatopluka Olomuckého, který byl kníže statečný a plný síly mladické, ale ctižádostivý a pomstychtivý. Zjednav si četné pomocné pluky polské, vtrhl s nimi do Čech. Slabý Bořivoj neodolal: byl sesazen (1107) a na knížecí stolec dosedl Svatopluk, zajistiv Vladislavovi po sobě právo následnické. Nešťastný Bořivoj utekl se o pomoc ke králi Jindřichovi V., který nedlouho před tím (1106) nastoupil po svém otci na trůn německý. Král Jindřich pozval Svatopluka na svůj soud do Meziboře a tento, zanechav v Čechách svého bratra Otu v čele vojska, dostavil se a byl hned po svém příchodu zajat. Bořivoj se svým svatem Viprechtem Grojským vypravili se do Čech, ale dali se ještě v Sasku před Otovým vojskem na útěk. Tu zase naklonil se král Jindřich Svatoplukovi a za ohromnou summu 10.000 hřiven stříbra udělil mu české léno. Přes neslýchané vyděračství nesehnal Svatopluk celého výkupného i musil za ostatek poslati králi bratra svého Otu rukojmím, který však brzy z německého zajetí uprchl. Král pak, jsa potomního roku kmotrem novorozenému synu Svatoplukovu, zbytek poplatku prominul. Z vděčnosti Svatopluk podporoval Jindřicha V. na výpravě proti Polsku i Uhrám.

Když r. 1108 kníže Svatopluk dlel na výpravě do Uher, došla ho náhle zpráva, že Mutina, náčelník mocného rodu Vršovců, jemuž svěřeno bylo hájiti pomezí českého, zrádně ustoupil před Poláky, spojenci Uhrů, načež oni poplenili velkou část severovýchodních Čech. Soptě pomstou, vrátil se Svatopluk do Čech a dal nejen Mutinu a jeho syny, nýbrž i veškeren rod Vršovců nemilosrdně povražditi (1108). Ale již po roce zastihl jej podobný osud: nalézaje se spolu s Jindřichem V. na výpravě proti Polákům,

byl u Hlohova ve Slezsku od neznámého vraha, snad mstitele Vršovců, úkladně oštěpem proboden (1109).

Osiřelé vojsko prohlásilo hned za souhlasu krále Jindřicha V. Svatoplukova bratra Otu za vévodu, ale přičiněním některých velmožů českých zvolen byl Vladislav I. za knížete českého, čemuž se Ota podvolil a bez odporu odebral se na svůj úděl olomucký. Ale kníže Ota octl se pro některé statky na Moravě ve sporu s pražským biskupem Heřmanem a tím popudil i Vladislava proti sobě. Na sjezdě v Sadské byl na rozkaz vévodův náhle zajat a odveden do vězení nejprve na Vyšehrad, potom na Křivoklát, kdež ztrávil více než tři leta ve vazbě. Teprve r. 1113 byl propuštěn na svobodu a úděl Olomucký byl mu vrácen. Podobná roztržka byla mezi Vladislavem a nejmladším bratrem jeho Soběslavem, který, jak dříve Bořivoj, hledal útočiště v Polsku. Boleslav Křivoústý ujímal se ho s počátku brannou mocí, později však docílil smírného narovnání mezi oběma bratřími. Roku 1115 Vladislav udělil Soběslavovi ve správu Brněnsko i Znojemsko po smrti obou knížat Oldřicha i Lutolta, kteří zanechali po sobě nezletilé potomky. Tak se stal Soběslav vládcem Moravy na západě, Ota II. na východě. Úspěch tohoto vnitřního sjednocení ukázal se již r. 1116: vévoda Vladislav dobyl na poli Hluckém nad řekou Olšavou ve spojení s oběma knížaty moravskými nad uherským králem Štěpánem II. skvělého vítězství. Poslední zbytek záští bratrského zdál se býti vyhlazen, když Vladislav r. 1117 svého bratra Bořivoje, když byl propuštěn z vězení německého, do země povolal, ano postoupil mu i trůnu českého, spokojiv se s údělem v severovýchodních Čechách (1117).

Avšak ani toto smíření nepotrvalo dlouho. Bořivoj svržen byl od Vladislava r. 1120 s trůnu a skončil po čtyřech letech svůj těkavý život v Uhřích (1124). Také druhý bratr Soběslav s Vladislavem se záhy znepřátelil a zbaven byl svého panství na Moravě; Vladislav udělil Znojemsko Konradovi, synu Lutoltovu, Brněnsko Otovi Olomuckému (1123). Soběslav uprchnuv do ciziny, kdež pobyl dvě leta, marně hledaje pomoci u císaře Jindřicha V., u Boleslava Křivoústého a jiných panovníků. Teprve když Vladislav r. 1125 těžce se roznemohl a na Vyšehrad byl dopraven, povolala matka Svatava Soběslava tajně do země; Soběslav zdržoval se v klášteře Břevnovském, aby byl na blízku umírajícímu bratru. Také Ota Olomucký odebral se do Prahy a domáhal se

jakožto nejstarší v rodě hodnosti vévodské. Zapřisáhlť se svým přátelům, že jen jako vévoda, živ či mrtev, odejde z Vyšehradu. Avšak na prosby Svatavy a biskupa Oty II. Bamberského, který tehda právě vracel se z Pomořan z cesty misionářské, Vladislav usmířil se několik dní před svou smrtí se Soběslavem a svolil, aby byl za následníka na trůně prohlášen. Ota ve hněvu opustil Vyšehrad a vrátil se do Olomouce. Poněvadž většina šlechty klonila se k Soběslavovi a tento také u lidu obecného byl velmi oblíben, provedla se jeho volba i prohlášení za knížete již čtvrtého dne po smrti Vladislavově bez překážky.

Dosazením Soběslava I. na knížecí stolec český hrozily vypuknouti nové domácí rozbroje. Ota Olomucký, nejstarší tehda Přemyslovec, nemínil od svého práva beze všeho ustoupiti. Nepřátelství obou zostřilo se ještě více tím, že Soběslav úděl Brněnský, který Ota od r. 1123 byl spravoval, jemu odňal a přiřkl Vratislavovi, nejstaršímu synu Oldřichovu, kdežto Znojemsko ponechal Konradovi II. Lutoltovci, takže Ota opět obmezen byl na původní své panství v Olomouci. Toho roku (1125) zemřel v Německu císař Jindřich V., poslední z rodu franského, a za nástupce jeho zvolen byl Lothar III. Saský. K němu utekl se Ota o pomoc, dovolávaje se jednak práva stařešinského, jednak také rozhodčího slova králova, který prý jest vrchním pánem Čech; zároveň sliboval mu velké sumy peněz, dosadí-li jej na trůn český. Král Lothar rád vyhověl této žádosti Otově; neboť tím znovu naskytla se mu příležitost mocně zasáhnouti do věcí českých. Poněvadž Soběslav za udělení českého léna ani nepožádal, pohnal jej na svůj soud, tvrdě, že Čechy od počátku byly pod vrchní mocí císařskou a že bez jeho svolení nikdo nesmí na trůn český býti dosazen. Naproti tomu Soběslav dovozoval, že volba českého vévody jest výhradným právem českého lidu a zvláště šlechty a že králi přísluší pouze právo dodatečného potvrzení. Ještě v zimě r. 1126 Lothar III. počal válku a provázen jsa Otou vtrhl se saským vojskem Krušnými horami do Čech. Ale Soběslav vystrojiv silné vojsko, připravil Němcům nedaleko Chlumce rozhodnou porážku. Přes 500 bojovníků saských, mezi nimi sám Ota Olomucký a mnoho rytířů pokrývalo bojiště, mnoho jich bylo zajato, král sám na návrší sklíčen se všech stran od vojska nepřátelského. V té chvíli kníže český osvědčil neobyčejný důmysl politický. Když král Lothar vypravil k němu jeho sestřence

Jindřicha Grojského vyjednávat o mír, Soběslav odebral se do tábora královského a docílil trvalého pokoje s králem německým: vydal všechny zajatce, zavázal se ke všem povinnostem, jež jeho předchůdcové, zvláště Břetislav II. a král Vratislav uznávali; za to však král musil uznati svobodnou volbu knížete českého a potvrdil Soběslava v této hodnosti udělením mu korouhve. Od té doby Soběslav byl věrným stoupencem Lotharovým a podporoval jej zvláště v jeho boji proti rodu Staufskému v Německu.

Poněvadž na Moravě byl největší odpor proti Soběslavovi, Konrad II. Znojemský, syn Lutoltův, i Vratislav Brněnský, syn Oldřichův, byli údělů svých zbaveni, onen uvězněn, tento vypovězen. Olomucko dáno bylo hned po pádu Oty II. Václavovi, synu vévody Svatopluka, zemřelého r. 1109. R. 1130 ukrutnými popravami a mučením potrestáno bylo spiknutí, jímž měl býti Soběslav o život připraven. Teprve potom dosazen Vratislav opět v úděl Brněnský (1130), o něco později Konradovi II. vrácena správa Znojemska (1134). Olomucko, kdež kníže Václav blahé paměti již r. 1130 zemřel, převzal vévoda Soběslav I. po nejdelší čas svého panování v přímou správu. Pouze v letech 1135—1137 vládl tam Lupolt, syn nešťastného vévody Bořivoje II., který r. 1124 byl zemřel v Uhrách. Moc panovnická v Čechách i na Moravě byla z dosavadního úpadku povznesena a upevněna.

Když po smrti císaře Lothara III. (1137) na trůn německý nastoupil Konrad III. z rodu Staufského, kníže Soběslav použil přátelství jeho a na říšském sjezdě v Bamberce (1138) vyžádal si od něho udělení českého léna pro nezletilého svého syna Vladislava, ačkoliv tu byli starší Přemyslovci, zejmena Vladislav, syn Vladislava I., a Konrad II. Znojemský. Přítomní čeští velmožové musili na ostatky svatých složiti mu přísahu věrnosti. Vrátiv se pak do země, kníže Soběslav ještě téhož roku svolal sněm do Sadské, kdež jednak prosbami, jednak rozkazy pohnul vyšší i nižší šlechtu, že uznala Vladislava za jeho nástupce v panství českém. Již dvě léta potom (1140) zemřel kníže Soběslav I. na hradě Hostíně (v Bydžovsku).

Panování knížete Soběslava I. zavírá v sobě období pro Moravu velmi důležité také zvelebením biskupského sídla olomuckého. Od počátku XII. století seděli důstojní a vynikající mužové na olomuckém stolci biskupském. Jan II. (1104—1126), který v boji o investituru stál na straně císařské, rozmnožil značně

majetek svého biskupství o statek Kroměřížský, jejž koupil od vévody Oty II., i o jiné menší statky. Po jeho smrti (1126) vstoupil v čelo moravské církve syn slavného českého letopisce Kosmy, Jindřich, jinak Zdíkem zvaný, jemuž byl kníže Soběslav celým srdcem nakloněn. Nový biskup obrátil přední svou péči k vlastnímu sídlu biskupskému. Dosud byl jím starý kostel sv. Petrský; ale týž nestačil stále rostoucím potřebám. Vévoda Svatopluk založil sice nový kostel sv. Václavský ve větších rozměrech, ale nedokončil ho. Teprve syn jeho Václav, který r. 1126 dosazen byl v olomucké knížectví, pokračoval horlivě v díle započatém a tuše blízký konec svůj, uložil dokončení záslužného díla biskupu Jindřichovi. Přičiněním tohoto dovršena stavba v krátké době, takže již r. 1131 mohl nový chrám sv. Václavský býti vysvěcen a s přivolením arcibiskupa mohučského přeneseno tam sídlo biskupské, kteréž od knížete Soběslava I. bylo opět novými statky obdařeno. Také kanovnické duchovenstvo bylo ze starého chrámu do nového kathedralního převedeno a počet jeho rozmnožen.

Těmito záslužnými činy biskup Jindřich získal si netoliko v obvodu své diecese, nýbrž i daleko za jejími hranicemi velkou vážnost. R. 1137 podnikl pouť do svaté země, v Jerusalemě vstoupil do řádu premonstrátského, tehda právě založeného, a vrátiv se v bílém mnišském rouše domů, pečoval o rozšíření tohoto řádu po Čechách i po Moravě. Brzy potom (1139) vykonal pouť do Říma a již r. 1141 odebral se s přivolením papežovým do země pohanských Prusů, kteréž mínil jako kdysi sv. Ota Bamberský obraceti na víru křesťanskou. Avšak tato misionářská pouť se nezdařila, a biskup Jindřich vrátil se s nepořízenou do vlasti, kde zatím za jeho nepřítomnosti staly se velké politické převraty.

§ 9. Vladislav II.

Po smrti Soběslavově pánové čeští nesplnili slibu daného v Sadské a na místě syna zemřelého panovníka zvolili si Vladislava, syna Vladislava I., za kníže. Dne 17. února 1140 Vladislav II. posazen byl v Praze na knížecí stolec bez překážky, ježto Vladislav, syn Soběslavův, teprve patnáctiletý, nenalezl ani v Čechách ani na Moravě řádného zastání. Ani biskup Jindřich

Zdík, ač povždy věrný stoupenec Soběslavův, nezakročil ve prospěch jeho syna. Bylť asi přesvědčen o jeho neschopnosti k vládě. Kněžic Vladislav Soběslavovič i s přívrženci svými utekl se k strýci svému Belovi II, králi uherskému. Vladislav II. přijal hodnost knížecí z rukou šlechty české, jejíž moc ukázala se zvláště v tom, že nově nastupující panovník podepsal volební smlouvu, kterou mu náčelník šlechty Načerat a dospělí Přemyslovci spolu s pány českými předložili. Nový vévoda netoliko potvrdil obě knížata moravská, Konrada Znojemského a Vratislava Brněnského, v držení jejich údělů, nýbrž i na přímluvu biskupa Jindřicha Zdíka z vyhnanství povolal Otu III., syna padlého u Chlumce Oty II., a vrátil mu úděl Olomucký, dosud bezprostředně vévodou českým spravovaný.

Načerat a jeho přátelé domnívali se, že nový vévoda i v ostatních věcech bude ochotným nástrojem jejich libovůle. V tomto očekávání však se dokonale sklamali. Vladislav II., ač mlád, prožil již trpkou školu zkušenosti a osvědčil se mužem samostatným, obezřelým, »mravy i rozumem dospělým«. Proti libovůli šlechty české hledal opory za hranicemi a nalezl ji v mocném králi německém Konradovi III. Získal si jeho přízeň hlavně tím, že pojal za manželku nevlastní jeho sestru, Gertrudu Rakouskou. Král Konrad udělil pak Vladislavovi bez překážky lenní korouhev českou, s uznáním týchž práv a povinností, jako bylo mezi Lotharem III a Soběslavem. Vladislav II v zemi přísně nastupoval na zamezení nepořádků, které zatím úžasnou měrou se byly rozmohly. To vzbudilo však u mocných pánův obavu, aby se moc panovnická na úkor jejich příliš nevzmohla. Načerat, kdysi původce volby Vladislavovy, nyní postavil se v čelo nespokojencův a nalezl hojně přívrženců nejen mezi šlechtou, nýbrž i u většiny Přemyslovců. Zvláště pak všechna údělná knížata moravská, Konrad II. Znojemský, Vratislav Brněnský, ano i Ota III. Olomucký, nedávno teprve od Vladislava v úděl svůj dosazený, vzbouřili se proti vévodovi. K nim připojili se Vladislav Soběslavovič, oba synové Bořivoje II., Spytihněv a Lupolt, jakož i nespokojení čeští velmoži, kteří prohlásili Vladislava II. za zbavena trůnu a zvolili si Konrada Znojemského za vévodu. Dosavadnímu vévodovi věrnými zůstali oba bratří jeho Děpolt a Jindřich, pak nižší šlechta, zvláště mládež, jejíž miláčkem Vladislav II. stal se pro svou ráznost a podnikavost; na Moravě pak hlavní

oporou jeho byl věrný biskup olomucký Jindřich Zdík, který důrazně varoval Otu III i ostatní knížata moravská před vzpourou. Nicméně slova jeho minula se s účinkem, ano knížata moravská zabavila Jindřichovi biskupské statky i požitky. Biskup Jindřich utekl se do Čech, vyhlásiv nad povstalci církevní klatbu a interdikt na celou zemí moravskou. Jak velkých rozměrů spor tento nabyl, vysvítá z toho, že sám papež Innocenc II. obrátil se listem k některým duchovním diecese olomucké a vytýkal jim neposlušnost k jich biskupovi.

Nezbylo než ponechati rozhodnutí moci branné. Kníže Konrad s četným vojskem vtrhl do Čech. Vladislav II. postavil se mu se svými věrnými, mezi nimiž byl též biskup Jindřich, v bitvě u hory Vysoké (západně Kutné Hory, 1142), kde zradou některých pánů rozhodnuto ve prospěch Konradův, Vladislav jen s napjetím všech sil a za značných ztrát probil se do Prahy, zanechal hájení města, které brzy potom bylo od Konrada Znojemského obleženo, svému bratru Děpoltovi a své manželce Gertrudě a sám spěchal do Frankfurta prosit krále německého Konrada III. za pomoc proti domácí vzpouře. Král Konrad sebral rychle vojsko, vtrhl přes Norimberk a Plzeň ku Praze a donutil Konrada Znojemského, že upustil od obléhání a s přívrženci svými na Moravu se navrátil. Kníže Vladislav zdvihl potom válku proti svým odpůrcům na Moravě a strašlivě spustošil území všech tří údělných knížat, která na hradech svých vyčkala, až se bouře přežene. Teprve roku 1144 podařilo se biskupovi Jindřichovi, jehož moc a vážnost rok od roku se vzmáhala, smířiti aspoň Otu a Vratislava s panujícím vévodou a odvrátiti je od spolku se zpupným Konradem. Tehda také papežský legat Guido, vypravený od Innocence II. do Čech a na Moravu, přiměl moravská knížata i vyšší duchovní, že se opět svému biskupovi pokořili, načež byla Morava klatby sproštěna. Kardinal Guido za pomoci obou biskupův, Oty Pražského a Jindřicha Olomuckého, přičinil se též o odstranění četných zlořádů v duchovenstvu českém i moravském.

Znojemský kníže Konrad nehodlal tak snadno potlačiti hněv svůj nad nedávným pokořením a umínil si provésti krutou pomstu na biskupu Jindřichovi, jemuž nemohl zapomenouti, že usmířil Vratislava i Otu s vévodou Vladislavem. Především podařilo se mu získati opět knížete brněnského, ano i bratra Vladislavova

Děpolta na svou stranu a s nimi společně smluvil vražedný úklad proti nenáviděnému biskupovi. Příležitost k tomu zavdala jim cesta do Říma, kterou Jindřich Zdík, byv k ní pozván od papeže Lucia II., podnikl společně s knížetem olomuckým Otou. Na počátku roku 1145 vydali se oba s několika premonstráty a dvěma služebníky z Prahy na východ. Na hranicích moravských, na cestě Litomyšlské, přidal se k nim kníže znojemský Konrad a na oko pokorně prosil biskupa, aby jej smířil s vévodou Vladislavem. Zatím však vyčíhal si vhodnou dobu noční, kdy biskup Jindřich i s družinou odpočíval v osamělém dvorci nedaleko Úsobrna (u Jevíčka), a podnikl se svými druhy útok na toto přístřeší. Biskup Jindřich i kníže Ota jen šťastnou náhodou a takřka zázrakem unikli této nástraze.

Zpupný čin nemohl ovšem zůstati bez trestu. Papež Eugen III. vyhlásil klatbu na všechny účastníky jeho; klatba sňata byla potom s Děpolta i Vratislava Brněnského, když se podrobili církevnímu pokání. Avšak Konrad Znojemský setrval ve své zarputilosti jak proti církvi tak vůči panujícímu knížeti českému. Proto také papež Eugen III. potvrdil zákaz služeb božích v jeho údělném knížectví. R. 1146 pak vévoda Vladislav vypravil se s vojskem do jižní Moravy, spustošil zemi a dobyl i pevného hradu Znojemského. Tu teprve kníže Konrad se pokořil a prostřednictvím německého krále smířil se s Vladislavem, který pak jej ponechal v neztenčeném držení Znojemského údělu. Ale již po čtyřech letech (1150) skončil tento ctižádostivý kníže svůj život plný bouří a nepokojův; tělo jeho převezeno bylo do Třebíče a tam v rodinné hrobce pochovano.

R. 1147 vévoda Vladislav s mladším bratrem svým Jindřichem a jiným Přemyslovcem Spytihněvem postavil se v čelo četného oddílu vojenského a připojiv se k zástupům krále německého Konrada, vydal se na výpravu křížovou do Svaté země. Zatím biskup olomucký Jindřich Zdík účastnil se křížové výpravy proti Slovanům polabským, jichž území byl již poznal na dvou cestách misionářských. Vedle biskupa Jindřicha a četných duchovních i světských knížat německých, připojil se k této výpravě též olomucký kníže Ota III., bratr jeho Svatopluk a Vratislav, kníže brněnský. Výprava skončila se s nepořízenou a již po třech měsících biskup Jindřich i s knížaty moravskými navrátili se do vlasti (v září 1147). Stejně nešťastně skončila se výprava vévody

Vladislava do Svaté země. Žatím syn Soběslava I., Soběslav, který dotud dlel ve vyhnanství německém, chtěje užíti nepřítomnosti vévodovy i předních knížat, vtrhl s některými přívrženci do Čech a jiné získal si hojnými sliby, aby se zmocnil trůnu, na který si po otci právo osoboval. Avšak věrný a ostražitý bratr Vladislavův Děpolt nočním přepadnutím zmocnil se Soběslava a odvezl jej na hrad pražský do tuhého vězení. Když se Vladislav II. do Čech navrátil, byla vzpoura již potlačena a Soběslav odveden do pevného hradu Přimdy, odkudž však již r. 1150 zase unikl.

Brzy potom zemřel Jindřich Zdík, sedmý biskup olomucký, (1150) a pochován byl na výslovné přání své v klášteře Strahovském, kolébce řádu premonstrátského v Čechách, jejž si byl tolik oblíbil. Jméno jeho bylo proslulé daleko za hranicemi říše česko-moravské. Nástupce Jindřichův biskup Jan III. (1150 až 1157) uvedl do kláštera Hradišťského premonstráty (1151) a vyplnil tak přání, které Jindřichovi samému nebylo možno provésti. Jest to první klášter tohoto řádu na Moravě.

R. 1152 zemřel německý král Konrad III., s nímž vévoda Vladislav II. udržoval až do konce styky nejpřátelštější. Za nástupce Konradova Bedřicha Barbarossy (1152—1190) zdálo se s počátku, že bude přátelský svazek přerušen. Teprve když Bedřich I. vrátil se z první své výpravy italské, byv (1155) od papeže Hadriana IV. v Římě za císaře korunován, docíleno bylo shody: Vladislavovi byla slíbena koruna královská a Budišínsko, když se zavázal podporovati císaře v boji proti hrdému Milánu. Na říšském sněmě ve Vircburku, kamž vévoda Vladislav se dostavil, doprovázen jsa svým bratrem Děpoltem, pražským biskupem Danielem a kancléřem Gervasiem, dovršena byla tato úmluva, nepochybně dílo obratného diplomata Daniela, který od této doby stal se důvěrníkem císařovým. Císař Bedřich přestal také ujímati se ostatních Přemyslovců, ano spojil se s Vladislavem r. 1157 k válečné výpravě proti vévodovi polskému Boleslavovi IV., u něhož Oldřich Soběslavovič byl nalezl útulek. Boleslav byl hlavně zásluhou vévody Vladislava pokořen a kníže Oldřich ztratil u něho všelikou oporu. Od ostatních Přemyslovců nehrozilo tehda již žádné nebezpečí: Konrad II. Znojemský († 1150) a Vratislav Brněnský († 1156) byli již odebrali se na věčnost, zanechavše po sobě nezletilé potomky, olomucký pak Ota III., tehda již ve

věku značně pokročilém, setrval v nezlomné věrnosti k svému vrchnímu pánovi.

Na říšském sněmě v Řezně (11. ledna 1158) za přítomnosti četných knížat císař udělil Vladislavovi královský diadem a právoplatnou listinu, kterouž se pro všechny potomní časy říši československé přisuzoval titul královský; ve dny patronů zemských, svatého Václava (28. září) a Vojtěcha (23. dubna), pak o božím hodu vánočním, velkonočním a svatodušním směli králové čeští dáti si vstaviti korunu královskou na hlavu od biskupa pražského neb olomuckého. Za tuto prokázanou poctu, která ovšem nebyla zajištěna, poněvadž jí papež Hadrian IV. neuznával, měl král Vladislav přispěti vojskem k velkolepé výpravě do Italie, kterou císař ještě toho roku zamýšlel podniknouti. Na sněmě v Praze, kamž Vladislav svolal šlechtu českou i moravskou, zdvihl se sice odpor proti zamýšlenému podniknutí; ale Vladislav jej utišil, ponechav každému na vůli, chce-li ho s družinou následovati čili nic. Ze všech končin Čech a Moravy sbírali se dobrovolníci pod růžovým praporem Vladislavovým, i sedláci ve všeobecném nadšení opouštěli pluh a chápali se zbraně. Vojsko české bylo předvojem hlavní armády císařské a vypravilo se již v červnu přes Augsburk a průsmykem Brennerským do údolí Adyžského. Když dospěli k jezeru Gardskému, Čechové vzbudili postrach a zděšení v obyvatelstvu, ježto sporáželi nejvzácnější stromy olivové i granátové na palivo a ku zřízení koňských stájí. Veronští hleděli za velké peníze tyto nezvané hosty ze svého území vykliditi. Území Brescijských, kteří byli spojeni s Milánskými, bylo strašlivě spustošeno a vypleněno, tak že měšťané již po čtrnácti dnech se vzdali prostřednictvím pražského biskupa Daniela. Příchodem císařovým Čechové rozohnili se k skvělým činům válečným. Byliť prvními, kteří (23. července) v bezpříkladné odvaze přeplavili se pod Cassanem přes divoce rozvodněnou Addu, zahnali nepřátely na druhém břehu stojící a hned den potom porazili vojsko milánské, čímž umožněno bylo císaři položiti mosty přes řeku. Ještě více vyznamenalo se české vojsko při obležení Milána (6. srpna až 7. září). Král Vladislav sám bojuje ve skvělém brnění, probodl za nebezpečného výpadu, který Milánští podnikli, jejich vůdce Dacia. Jeho sláva brzo se rozšířila a když Milánští konečně byli donuceni k povolnosti, vyžádali si jeho přímluvu a prostřednictví u císaře. Tehda Bedřich I. slavnostně vstavil českému králi na

hlavu nádhernou korunu, kterou byl krátce před tím od krále anglického darem obdržel. Bohatě obdarován z kořisti milánské nastoupil Vladislav zpátečný pochod do Čech a již 22. září t. r. slavil vjezd svůj do Prahy, kdežto biskup Daniel i s letopiscem Vincentiem na žádost císařovu zůstal v Italii, aby svým důvtipem přispěl k provedení podmínek míru a k urovnání nového stavu věcí lombardských. Daniela po čas jeho nepřítomnosti v úřadě biskupském zastával Jan IV., biskup olomucký (od r. 1157).

Po návratu krále Vladislava z Italie r. 1160 zemřel kníže olomucký Ota III. zanechav nezletilé syny Vladimíra a Břetislava. Vladislav tehdáž celou Moravu přímo podřídil své vládě a teprve o několik let později ustanovil nejstaršího svého syna Bedřicha knížetem olomuckým. Té doby král vypravil bratra svého Děpolta s vojskem do Italie, aby znovu pomohl pokořiti Milánské. Této příležitosti, když jádro branné moci ze země se vzdálilo, chopil se kníže Soběslav Soběslavovič, který od útěku z Přimdy r. 1150 dlel ve vyhnanství, a nočním náhlým vpádem zmocnil se Olomouce, odkudž oba princové, Břetislav i Vladimír, uchýlili se do kláštera Hradišťského (1161). Vladislav na rychlo sebral vojsko a přikvapiv k Olomouci, pohnul Soběslava ku vzdání, slíbiv mu nějaký úděl v Čechách. V Praze však dal jej spoutati a odvézti na hrad Přimdu, kdež nešťastný Přemyslovec po dvanácte let strádal v tuhém vězení.

Nedlouho potom naskytla se králi Vladislavovi znova příležitost k výpravě za hranice. V Uhřích totiž po smrti krále Geizy II. strhly se rozepře o trůn; proti nezletilému synu Geizovu Štěpánovi III. vystoupil strýc jeho Štěpán IV., jehož se ujímal mocný císař řecký Manuel. Matka Štěpána III. povolala na pomoc krále českého. Vladislav přes odpor pánů na sněmě sebral četné vojsko v Čechách i na Moravě, kdež tehda syn jeho Bedřich byl již údělným knížetem olomuckým. Vojsko českomoravské, všude plenic a pálic vtrhlo do Uher, spojilo se v Potisí s králem Štěpánem III., odkudž český král přímo namířil proti táboru Manuelovu. Císař řecký nabídl Vladislavovi mír, jímž uznal Štěpána III. za krále uherského a umluvil sňatek svého synovce s vnučkou Vladislavovou.

Císaři Bedřichovi dostalo se ještě několikráte české pomoci ve výpravách italských. Zvláště pak když r. 1166 lombardská města znovu se vzbouřila proti císařským úředníkům, krutě je

utiskujícím, a císař k jich pokoření veliké vojsko přes Alpy vedl, vypraveno bylo opět české vojsko jemu na pomoc; v čele jeho byl opět kníže Děpold a Daniel, biskup pražský. Dobyvše Ankony spojená vojska táhla na Řím, jehož bylo dobyto, a papež Alexander III. odtud vypuzen. Hned potom však vypukla morová rána v německém vojště, a jeden z prvních, který jí byl zachvácen, byl pražský biskup Daniel; později podlehl jí také kníže Děpold s velikou částí českého vojska (1167). Od té doby hvězda Hohenstaufů pobledla, a také český král neuznával za nutné, aby setrvával s císařem v příkrém odporu proti vítěznému papeži. A ještě jiná okolnost tu byla, která zkalila dosavadní přátelský styk obou panovníků. R. 1168 uprázdnil se arcibiskupský stolec solnohradský, načež kapitula spolu s ostatním kněžstvem zvolila si za arcibiskupa Vojtěcha, syna krále Vladislava. Poněvadž však Vojtěch prohlásil se pro Alexandra III. a nikoliv pro císařského protipapeže Calixta III., k čemuž otec jeho dal svůj souhlas, odepřel mu císař Bedřich svého stvrzení a nepovolil, i když se král Vladislav za svého syna přimlouval. Vojtěch byl donucen na čas ze Solnohradu se vzdáliti, ačkoliv kapitula zůstala mu věrnou. Když pak r. 1172 zemřel olomucký biskup Jan IV. a Vladislav jmenoval jeho nástupcem Dětleba, nedovolil, aby byl vysvěcen od Kristiana, arcibiskupa mohučského, který se byl prohlásil proti Alexandrovi III.

Král Vladislav přál si zajistiti trůn český prvorozenému synu svému Bedřichovi, kterého nedlouho před tím jmenoval knížetem olomuckým. Tomu však vzpírali se synové Soběslava I., Oldřich a Soběslav, z nichž tento sice dosud dlel v pevném vězení na Přimdě, onen však po nejdelší čas zdržoval se v družině císařově, a když Vladislav r. 1173 odevzdal synu Bedřichovi panství v celé říši českomoravské, neotázav se ani císaře ba ani sněmu zemského, jemuž přece náleželo právo voliti si nového panovníka: Oldřich Soběslavovič zdvihl ihned na zprávu o těchto událostech stížnost u císaře a prosil jej ve jménu svého uvězněného bratra za pomoc. Císař Bedřich, který beztoho prahl touhou, aby Čechy uvedl zase v tužší odvislost, prohlásil vévodu Bedřicha za zbavena trůnu českého, ježto prý naň nedosedl zákonitým způsobem, ani za souhlasu Čechův ani udělením léna od císaře, nýbrž pouhou vůlí svého otce. Potom císař udělil léno české pěti korouhvemi Soběslavovi, v jehož prospěch bratr Oldřich svých práv se vzdal,

ale proti znění privilegia z roku 1158 neuznal ho již za krále, nýbrž toliko za vévodu českého. Král Vladislav roztrpčen posledními událostmi odebral se na statky své manželky Jitky do Saska, kdež již po čtyřech měsících (18. ledna 1174) zemřel. Také jeho syn Bedřich opustil Čechy, a později nalézáme jej v průvodě císařově na výpravě italské.

§ 10. *Spory Přemyslovců do nastoupení Přemysla Otakara I.*

Na Moravě objevují se tehda nová údělná knížata Konrad Ota, syn Konrada II., ve Znojmě, bratři pak Soběslavovi Oldřich a Václav, onen v Olomouci a tento v Brně. Na sněmě konaném v Brně r. 1174 za přítomnosti vévody Soběslava II. bylo od velmožů moravských dáno svolení, aby kníže Oldřich vedle závazku před tím císaři daného v čele vojska českomoravského do Italie se vypravil. Tato výprava, kteréž se i četní páni moravští účastnili, skončila se nešťastněji než všechny předešlé. Táhnouce Bavorskem vojínové čeští vzbudili proti sobě veliký odpor obyvatelstva bezohledným drancováním. U města Asti dohonili vojsko císařské, s nímž spojili se k obležení Alessandrie (29. října 1174). Nepříznivé počasí, nedostatek potravin a kořisti, nevyplácení žoldu vzbudily nespokojenost v řadách českých, a veliká část vojska, když nemohla u knížete Oldřicha dovolati se platu, opustila jej a vrátila se přes Pavii, Milán, Komské jezero a zasněženými údolími alpskými domů. Mezi těmito uprchlíky bylo mnoho moravských rytířův, a císař Bedřich žádal vévodu Soběslava II., aby mu je s přísným napomenutím zpět poslal, čemuž oni však se opatrně vyhnuli. Kníže Oldřich vrátil se po velikonocích r. 1175 s nepatrným a velmi zbědovaným průvodem do vlasti.

Také bratru jeho vévodovi Soběslavu II. nepřálo valně štěstí na trůně českém. Měl sice dobrou vůli vládnouti spravedlivě, jmenovitě k nižšímu lidu naklonil své srdce a chránil jej před mocnějšími. Ale právě tím odvrátil od sebe přízeň šlechty, která jej posměšně nazývala »selským knížetem«. Také za hranicemi vznikly mu četné nesnáze. Spory o pohraničné území vzbudily mu válku s vévodou rakouským, Jindřichem II. Soběslav II. a kníže znojemský Konrad Ota vtrhli dvakráte v čele mocného vojska do Rakous a zemi hrozně poplenili (1176). Poněvadž na těchto výpravách také některé kostely byly vyloupeny, vyhlásil

papež Alexander III. na vévodu českého klatbu; s císařem Bedřichem pak již dříve Soběslav II. se nepohodl z rozličných příčin. Z neznámých příčin začal spor i se svým dosud vždy věrným bratrem Oldřichem, a odebrav mu úděl olomucký uvrhl jej do vězení. Olomucké knížectví udělil druhému bratru Václavovi, jehož dosavadní úděl brněnský přiřkl Konradovi Otovi, knížeti znojemskému, bezpochyby za vojenské služby proti Rakousům prokázané. Avšak ani mezi Soběslavem a Konradem Otou nepotrvalo dlouho toto přátelství.

Tuto dobu, kdy vévoda Soběslav II. takřka s celým světem byl pohněván, vyhlédl si dávný jeho soupeř, kníže Bedřich, dříve od něho s trůnu svržený. Již po delší dobu byl se zdržoval u císaře v Italii a nyní požádal jej za udělení léna českého. Císař svolil k tomu ochotně, prohlásil Soběslava II. za zbavena trůnu a investoval Bedřicha za vévodu, při tom však ponechal mu úplně na vůli, jakým způsobem by se zmocnil panství v Čechách. Kníže Bedřich získal svata svého Leopolda V., vévodu rakouského, jenž s radostí uvítal příležitost pomstiti se Soběslavovi za předešlé pustošení. Také Konrad Ota s četnými pány českými a moravskými připojil se k nepřátelům Soběslavovým, jemuž toliko bratr Václav Olomucký zůstal věrným. Soběslav vypravil se s vojskem na Moravu, ale byl od spojeného vojska moravsko-rakouského poražen a nazpět do Čech zahnán. Potom vtrhl kníže Bedřich s vojskem, které mu poskytl císař a vévoda rakouský, do Čech, získal mnoho českých pánů na svou stranu a porazil Soběslava II., který se uchýlil na hrad Skálu. Praha po krátkém odporu otevřela vítězi brány. Soběslav II., byv od Bedřicha ještě jednou poražen u Prahy pomocí Konrada Oty, hájil se ještě po celý rok, konečně však musil se vzdáti a odešel do ciziny, kde již r. 1180 zemřel. Také bratr jeho Václav zbaven byl svého panství a donucen k útěku do Uher; knížectví olomucké, jak se pravdě podobá, Bedřich udělil později (1181) Konradovi Otovi, který takto poprvé zase celou Moravu sjednotil pod svým panstvím.

Nový kníže moravský byl muž rozhodný, ctižádostivý, v provádění svých záměrů důsledný. Naproti tomu panující kníže český byl povahy nestálé, nehodný potomek vynikajícího krále Vladislava. Mezi dvěma povahami tak různými přátelství nemohlo dlouho potrvati, a Konradovi Otovi bylo na snadě, aby využit-

koval slabosti svého příbuzného. Příležitost k tomu zavdala nespokojenost s Bedřichem, která se vždy více jevila v panstvu českém i moravském. Kníže Bedřich totiž, aby dosáhl proti Soběslavovi II. léna českého od císaře, byl se tomuto zavázal velikými poplatky; aby je sehnal, ukládal veliké mimořádné daně, proti čemuž šlechta zdvíhala veliký odpor. Nad to pak manželka Bedřichova Eliška, dcera uherského krále Geizy II., rozmnožovala nelibost svým pánovitým a bezohledným jednáním; její vůle platila více než vůle knížete samého, ona obsazovala svémocně biskupský stolec pražský i olomucký i důležitější úřady zemské. A tak již v letě 1182 došlo ke vzpouře šlechty českomoravské, Bedřich byl ze země vypuzen, Konrad Ota zvolen vévodou českým. Pražský hrad vzdal se po několikanedělním obležení, a Konrad Ota dosedl na stolec knížecí.

Kníže Bedřich již podruhé panství zbavený, neschopný jakéhokoli samostatného činu, obrátil se s velikým nářkem zase o pomoc k císaři Bedřichovi. Tomuto naskytla se velevítaná příležitost, podlomiti konečně dosavadní moc českomoravské říše, beztoho již otřesenou vnitřními spory. I předvolal netoliko knížete Konrada Otu, nýbrž i velmože české na říšský sněm do Řezna (v září 1182). Aby pak zastrašenou šlechtu českou k povolnosti přinutil, dal do zasedací síně přinésti veliké množství sekyr a tam pronesl osudný rozsudek mezi spornými stranami: Bedřichovi přisoudil Čechy, kdežto Konrad Ota měl spokojiti se panstvím na Moravě, avšak ne již pod vrchním panstvím českým, nýbrž jakožto říšský markrabí, toliko císaři podřízený. Morava měla odtud zůstati samostatným markrabstvím říšským. Rozražením českomoravské říše měl se státi první krok k tužší závislosti její na Německu.

Šlechta česká hleděla s nenávistí na vévodu Bedřicha, jakožto původce velikého pokoření, které r. 1182 bylo na Čechy uvaleno. Když Bedřich r. 1184 dlel na říšských slavnostech v Mohuči, vypuklo nové vzbouření v Čechách, v jehož čelo se postavil Václav Soběslavovič. Mocné vojsko jeho, podporované z Polska, oblehlo Prahu, kdež však Bedřichova manželka Eliška v čele chrabré posádky se uhájila. Bedřich přikvapil s pomocí německých knížat a vzpouru potlačil. Roku potomního (1185) vypravil svého bratra Přemysla Otakara s velikým vojskem proti Konradovi Otovi na Moravu; úděl znojemský byl mečem i ohněm

hrozně spustošen. Konrad Ota sebral silné vojsko z Moravy, Rakous i Bavor (manželka jeho Helicha byla Wittelsbachovna) a postavil se Přemyslovi u Loděnic (mezi Pohořelicemi a Krumlovem) na odpor. V tuhé bitvě, jejíž hluk a lomoz zalehal až do kláštera Kounického, odtud na míli vzdáleného, zvítězil Přemysl Otakar, ale s tak velkými ztrátami, že nemohl nepřítele pronásledovati a vrátil se domů. Nicméně Konrad Ota sám učinil první krok ke smíru s vévodou Bedřichem: na společném sjezdě v Kníně (1186, v kraji Berounském) oba Přemyslovci stali se přáteli pro přítomnost i budoucnost. Konrad Ota vzdal se tehda říšské bezprostřednosti a vstoupil opět v bývalý poměr závislosti ke knížeti českému, podržel však titul markrabský. Za to hrozilo celistvosti říše české nebezpečí z jiné strany: biskup pražský Břetislav Jindřich počal spor s vévodou Bedřichem a vznesl jeho rozhodnutí na císaře, který na sněmě říšském v Řezně (1187) prohlásil biskupství pražské za knížectví říšské, od českého vévody úplně nezávislé.

Vévoda Bedřich zachvácen byv potom náhlou smrtí (25. března 1189) a nástupcem jeho na trůně českém stal se Konrad Ota za souhlasu šlechty českomoravské i ovdovělé kněžny Elišky, která si vymínila od něho Olomouc za vdovské sídlo. Nový vévoda však dosáhnuv udělení léna od císaře na říšském sněmě v Řezně, slibu svému nedostál, a Eliška již roku potomního (1190) zemřela. Tehda kníže Děpolt, syn onoho Děpolta, který se vyznamenal na výpravách italských a zemřel po dobytí Říma r. 1167, provázel císaře Bedřicha na třetí výpravě křížové v čele vojska, které se vyznamenalo obvyklóu chrabrostí, do Malé Asie, kdež byl svědkem nenadálé smrti jeho ve vlnách řeky Selefu; brzy potom Děpolt sám padl za oběť moru, který vypukl ve vojště křížáckém (v létě 1190).

Konrad Ota udělil v souhlasu s velmoži na sněmě pražském (15. června 1189) olomucký úděl Vladimíru a Břetislavovi, synům Oty III. Olomuckého († 1160), Brněnsko pak Spytihněvovi a Svatoplukovi, synům Vratislava Brněnského († 1156); Znojemsko podržel ve vlastní správě. Tím způsobem byla utvrzena podřízenost Moravy pod vrchním panstvím českým. Ještě téhož roku vévoda svolal všeobecný sněm říše českomoravské do Sadské (v kraji Bydžovském), na kterémž měly účastenství šlechta i duchovenstvo české i moravské. Tam prohlášena byla Statuta vévody

Konrada Oty, první objemnější památka našeho domácího práva, jejíž účelem bylo zavésti jednotnou soudní organisaci na Moravě a pokud možno uvésti ji v souhlas se soudními řády v Čechách.

Vévoda Konrad docílil trvalého míru a pořádku tím, že všichni Přemyslovci ve vyhnanství žijící byli do vlasti povoláni, úděly obdařeni a tak odňata jim záminka, dovolávati se cizí pomoci. Konrad Ota získal si přátelství nového krále německého Jindřicha VI., zavázav se mu přispěti vojskem na výpravu, kterou Jindřich chystal k dobytí Neapolska a Sicilie. Na sněmě pražském (v říjnu 1190) vymohl si od stavů svolení k této výpravě. Tamtéž sepsána byla zakládací listina premonstrátského kláštera Lúckého (něm. Kloster Bruck), jejž byl Konrad Ota společně s matkou svou Marií v úrodné kotlině po levém břehu řeky Dyje dal vystavěti a bohatě statky obdařil. Brzy potom (na počátku 1191) vydal se s četným vojskem společně s králem Jindřichem VI. do Italie, v Římě byl svědkem jeho korunování za císaře a dorazil s ním až k Neapoli, kde však zachvácen byv ranou morovou, zemřel (9. září 1191).

Příliš krátce moudrý vévoda Konrad Ota spravoval věci českomoravské. Na zprávu o jeho časné smrti nové spory o trůn otřásaly veškerým národem. Nejdříve zmocnil se vlády Václav II., bratr Soběslava II. († 1180), jakožto nejstarší Přemyslovec, nedbaje o udělení léna císařského. Sotva však Jindřich VI. na sklonku r. 1191 do Německa se navrátil, odebral se k němu biskup pražský Břetislav Jindřich, aby vyžádal od něho léno české svým strýcům Přemyslu Otakarovi a Vladislavovi, synům krále Vladislava. Poněvadž žádost tuto podporoval slibem, že císaři vyplaceno bude 6000 hřiven stříbra, došel u něho snadno svého cíle. Přemyslovi uděleny byly lénem Čechy, Vladislavovi Morava, v Čechách nastrojenou vzpourou Václav byl ze země vypuzen, zajat od Albrechta, markrabí míšenského, jehož sestru Adelu měl Přemysl Otakar za manželku, a uvězněn na jakémsi hradě, kdež upadl v zapomenutí. Praha po tříměsíčním obležení vzdala se novému vévodovi, jímž se stal Přemysl, kdežto Vladislav ujal se vlády na Moravě. Biskup Jindřich Břetislav zůstal při dvoře císařském, jakožto rukojmí za oněch slíbených 6000 hřiven stříbra.

Avšak Přemysl Otakar popudil proti sobě císaře Jindřicha VI., připojiv se na žádost svého svata Albrechta Míšenského ke spiknutí knížat severoněmeckých a dolnorýnských. Nad to pak

příliš dlouho otálel vyplatiti císaři slíbené peníze. Biskup Břetislav Jindřich, který toužil již po tom, aby vyvázl z rukojemství, byl pro to rozhořčen na svého strýce a snadno pohnul tedy císaře k tomu, že Přemysla Otakara prohlásil za zbavena trůnu (v červnu 1193) a udělil léno české Břetislavu Jindřichovi, prominuv mu i slíbený poplatek. Když Břetislav do Čech se vypravil, většina šlechty zrádně opustila Přemysla, který donucen k útěku a také Praha vzdala se po několikaměsíčním obléhání. Ani Vladislav neuhájil se na Moravě. Kníže-biskup vypravil se r. 1194 vojensky proti němu, dobyl hlavních hradův a tím i veškeré země. Od té doby nazývá se »vévodou českým a markrabím moravským«. Správu Moravy však nepodržel ve svých rukou, uděliv opět Olomucko Vladimírovi a Břetislavovi, synům Oty III., Brněnsko Spytihněvovi a Svatoplukovi, synům Vratislavovým. Pouze úděl Znojemský spravován byl přímo komorou vévody-biskupa, poněvadž z této linie nezbylo zákonitého dědice. Později (1197) počet údělů na Moravě rozmnožil se v ten způsob, že Břetislav obdržel ku správě okres kolem Břeclavě, Svatopluk kolem Jemnice. Všechna tato údělná knížata stála ovšem pod vrchní mocí vévody českého.

Vypuzený Přemysl Otakar ještě za živobytí knížete-biskupa pokusil se o korunu. S vojskem, které sebral za pomoci svých příbuzných z Německa, vtrhl do Čech; tam však nenalezl přívrženců, šlechta postavila se mu na odpor; Přemysl byv poražen musil opět hledati útočiště v cizině, kdežto jeho bratr Vladislav, upadnuv v podezření, že byl tohoto spiknutí účasten, na hradě Pražském jest uvězněn. Ale ještě toho roku (15. června 1197) zemřel vévoda Břetislav Jindřich, a šlechta, nedbajíc práva starších Přemyslovců moravských a taktéž staršího Přemysla Otakara, prohlásila za vévodu Vladislava III., který byl z vězení vybaven a hned potom (22. června) na trůn nastolen. Poněvadž císař dlel tehda na Sicilii, provedena tato změna na trůně bez jeho souhlasu; nicméně páni doufali, že nebude mu proti mysli. Avšak již po třech měsících došla do Čech zpráva, že císař Jindřich VI. zemřel v Messině (28. září 1197).

Výhodu této události dobře postřehl důmyslný Vladislav a použil jí k tomu, aby zrušil nedávno zřízenou nezávislost biskupa pražského, jehož stolec byl tehda úmrtím Břetislava Jindřicha uprázdněn. Tento krok byl by však zůstal polovičatým, kdyby

byla Morava potrvala v onom nezávislém poměru k Čechám, ve který vstoupila r. 1182 a který právoplatně dosud nebyl zrušen; nad to pak odpor kapituly pražské pro domnělé porušení práv jejich i nové různice v rodě Přemyslově hrozily zvrátiti moudré opatření Vladislavovo. Již počátkem prosince totiž Přemysl Otakar opět objevil se před Prahou s četnými přívrženci, chtěje násilím zmocniti se trůnu. Vladislav vypravil se s dobře opatřeným vojskem jemu vstříc, nikoli však, aby pokračoval ve vražedném boji, nýbrž aby poctivě a nezištně podal staršímu bratru ruku na smířenou. Oba shodli se v ten způsob, aby Přemysl vládl v Čechách, Vladislav na Moravě, obě země pak aby tvořily jedinou říši (6. prosince 1197). Morava zůstala i potom markrabstvím, ale nikoliv pod panstvím německým, jak to zamýšlel císař Bedřich I., nýbrž pod panstvím českým. Říšská bezprostřednost Moravy tím byla zrušena. Země dosud rozptýlená v několik drobných, na sobě nezávislých údělův, od této doby byla trvale spojena v jediný státní celek. Vladislavovi bylo tím snáze sjednotiti Moravu pod svým panstvím, ježto právě v té době — nejdéle do r. 1201 — všichni Přemyslovci moravští, jak z linie brněnské tak i z olomucké, zemřeli bez potomků. Tím také odstraněn byl hlavní kořen dosavadních různic v tomto rodě, které zdržovaly rozkvět státu českomoravského uvnitř i na venek.

§ 11. Vnitřní stav Moravy do sklonku XII. století.

Od roku 1029, kdy Morava byla trvale k panství českému připoutána, měla již na západě, jihu i východě celkem tytéž hranice jako nyní, jen na severu sahala značně dále: zabíralať také celé nynější Opavsko, pokud náleží diecesi olomucké, i můžeme tehdejší rozlohu Moravy páčiti asi na 26.000 km^2. Kníže Břetislav I. svým řádem stařešinským dal podnět k rozdělení země na úděly, jichž bylo koncem XII. století pět: olomucký, ohraničený řekou Zinou (Pštinou) na severu, Svitavou a Svratkou na západě, Karpatami na východě; břeclavský, brněnský mezi Svitavou, Svratkou, Oslavou a Jihlavkou, znojemský a jemnický. Každému údělu vévodil údělný hrad, sídlo knížete; ale vedle těchto hlavních byly též jiné župní hrady. Údély rozdělovaly se na župy, jichž bylo v X. stol. asi 11. Župy, základ veškeré správy zemské, byly sídly jednotlivých plemen a skládaly se z většího neb menšího

počtu vesnic, z pravidla sídel rodův. Středem župy byl hrad, sídlo náčelníka celého plemene, župana, kněze neb vojvody (dux, regulus), shromáždiště župních sněmů, sídlo svatyně a v dobách válečných útočiště lidu župního. Župan spolu s náčelníky rodovými tvořil sbor, jemuž náležela správa všech veřejných záležitostí župních. Za Boleslavův staly se župy, jako v Čechách, tak asi i na Moravě, okresy politickými (regiones, provinciae, districtus), v jichž čele byli potom zeměpanští úředníci, vykonávající jménem knížete správu svého okresu. Tito župané, dosáhnuvše časem dědičnosti svého úřadu, byli jádrem šlechty zemské (zemanů, lechů), byli správci, soudci i vojevůdci žup a spolu s náčelníky rodovými (vladykami) scházeli se na shromážděních (sjezdech) župních.

Koncem XII. stol. bylo na Moravě již 19 žup a každá měla své hradiště se sídlem zeměpanského hradního čili kastelána. Za přední pokládána byla župa olomucká a Olomouc nazývá se výslovně hlavním městem zemským. Župy dělily se z pravidla jen v obvody statků zemanských a v hájemství jednotlivých osad vesnických, jež byly sídly rozličných rodů větších neb menších.

Četné silnice spojovaly Moravu se zeměmi sousedními a také uvnitř země byly četné silnice a na nich stanice mýtní a celní ve všech osadách, kde bylo živější spojení obchodní. Měst v našem smyslu tehda ještě nebylo, nýbrž jen hrady a hrádky (castra, castella) a vesnice, dédiny. Tyto byly dvojího původu: za nejstarších dob vystavěna a obydlena byla vesnice rodem, kterýž jí také dal jméno; takových rodových vesnic se jmény patronymickými počítá se na Moravě daleko přes tisíc, z čehož lze souditi, že Morava již za nejstarších dob (IX., X. stol.) byla dosti hojně zalidněna; to platí zvláště o rovinách. Později, když se členové rodu rozmnožovali, odloučily se jednotlivé rodiny, nebo i osoby, a osadily sousední stráně i jiná místa přístupná; takové osady dostaly pak své jméno od svého zakladatele nebo od své polohy. Velmi rozšířené po Moravě, tak jako v Čechách a ve Slezsku, jest jméno vesnic Lhota: chtěl-li totiž někdo svou usedlost rychleji zalidniti, povoloval novým osadníkům úlevy (lehota = lhota) obyčejně v té míře, že v prvních letech neplatili buď žádných, nebo jen nepatrné poplatky.

Hlavním zdrojem výživy bylo rolnictví a chov dobytka. I když přestalo společné užívání pozemků, přece kus půdy zůstal

obecným majetkem. Jiným odvětvím výživy bylo hornictví: mimo jiné dolovalo se dosti hojně na zlato i na stříbro; kovkopové stříbra zvali se jamníci, odtud název města Jemnice. Řemesla všeho druhu vzkvétala nejvíce při hradech a klášteřích. Řemeslníci jako sedláci ponenáhlu octli se v rozličném stupni odvislosti od svých vrchností. Peněžnictví a obchod vůbec byly již tehda v rukou židů, kteří odedávna provozovali také rozsáhlý obchod s otroky. Vinařství, včelařství, zahradnictví a rybářství byly v plném rozkvětu, i chmelařství pěstovalo se v míře podobné jako v Čechách. Hodnota peněz byla stálá a vysoká; 200 denárů činilo hřivnu stříbra (marca, talentum), kteráž měla cenu asi 16 našich zlatých. Peníze raženy byly z největší části ve stříbře, zlaté mince byly velikou vzácností, měděných vůbec nebylo.

Nejvyšší moc panovnickou na Moravě měl kníže český. Údělná knížata moravská byla podřízena jeho vrchnímu panství a zavázána mu přísahou věrnosti. Nesměli ani válku vésti ani mír učiniti s mocnostmi zevními, nesměli také peněz raziti, ani biskupa v zemi dosazovati, ani jakéhokoliv pozemku ze svého údělu darovati neb odprodati bez svolení vévodova. Tato podřízenost potrvala, i když Morava byla za markrabství povýšena. Vévodovi náležely všechny statky korunní (zeměpanské), kteréž byly velmi rozsáhlé, jakož i všechny důchody zemské, vyplývající z cel, mýt a desátků, z mincí, honitby a rybaření, z rozličných daní a jiných zeměpanských práv, která se shrnují pod názvem regalií.

Přemyslovci, kteří měli úděly na Moravě, dostávali část těchto důchodův. Hlavní bohatství jejich záleželo ve jmění nemovitém, zvláště pak v rozsáhlých lesích, které se tehda na Moravě rozkládaly. Jim příslušela v údělích pravidelná správa, vrchní moc soudní, právo udíleti výsady, pokud se netýkaly důchodů knížat českých; brali též podíl z výtěžků mýt, cel i mince a z desátků, náležejících knížatům českým; jim konečně náležely hrady župní se zbožím příslušným, jichž správu svěřovali kastelánům. Údělný kníže byl také předním ochráncem církve (advocatus ecclesiae). Ačkoliv úděly původně dědičnými býti neměly, vyvíjela se jejich dědičnost již ve stol. XI., z čehož vznikaly mnohé různice mezi knížaty zemskými a údělnými, jež utvrzovaly nezávislost Moravy od Čech.

Šlechta na Moravě, podobně jako v jiných zemích sousedních, měla původ svůj jednak ve svobodnících, kteří nabyli časem

velikého majetku pozemkového, jednak v rodinách, ze kterých vévodové vybírali si vynikající hodnostáře ve dvorských službách nebo i vrchní úředníky zemské. Teprve z této majetkové a úřednické šlechty povstala šlechta rodová. Již v XI. stol. rozděluje se šlechta na dvě třídy, vyšší a nižší hodnosti (primi et secundi ordinis milites). Vyšší stav nazýval se později (ve XII. stol.) panským (nobiles, domini), nižší vladyckým čili rytířským (milites); tito povstali asi z oněch svobodníků, kteří měli skrovnější majetek pozemkový, nebo i z nesvobodných služebníků, kteří časem ve válečných službách se vyznamenali. Z nejstarších šlechtických rodů na Moravě jmenují se Hronovici, Bočkové, Boskovici, Kravaři, Tasoviči a j.

Ze šlechty vyšší bráni byli přední úředníci zemští: kastelán čili správce župy, jemuž bylo pečovati o bezpečnost svěřeného území brannou mocí, cudař (judex provincialis), který bděl nad právem osobním i majetkovým, nejvyšší komorník (camerarius), který se staral o řádné odvádění poplatkův a měl také účast při soudech župních, prováděl půhon a působil při zvodu; vladaři (villicus) svěřena byla správa korunních statků. Nade všemi těmito postaven byl jakožto nejvyšší úředník zemský kancléř (cancellarius), jemuž příslušelo asi vyhotovování listin i chování pečeti knížecí. Od těchto zemských úředníků dlužno přesně rozeznávati hodnostáře dvorské při osobě vévody (krále), jakož byli: nejvyšší maršálek, nejvyšší komoří, nádvorní župan čili falckrabí (comes palatinus), číšník, truchses, lovčí. Že také údělná knížata moravská a pozdější markrabí při svých dvorech podobné úřady si zřizovali a vydržovali, jest pravděpodobno. Vždyť i biskupové olomučtí ano i přednější pánové moravští měli své komoří, číšníky a jiné úředníky.

Od pánův a rytířů lišili se zemané čili dědici (rustici, heredes); byli to svobodní majitelé drobnějších pozemků, kteří si dovedli po staletí uhájiti své samostatnosti, ale ani válečnou službou, ani zemským úřadem nedosáhli vyššího postavení. Vedle těchto tříd nalezáme však již dosti četné obyvatelstvo poddané (homines villae); byla to část obyvatelstva selského, žijící v trvalé závislosti na pánech území; i s nevolníky (servi, pueri, ministeriales, druhones) se setkáváme, kteří buď řemesly v podhradích, nebo při pracích polních a hospodářských jsouce zaměstnáni, v podruží pánů svých trvali a jim povinni byli různými dávkami, z pravidla

však drželi pozemky, poskytnuté jim od pánův. Ano i otroctví se vyskytuje, zejmena jako trest za zločin hrdelní, byl-li zločinci trest smrti darován; avšak již koncem XII. stol. otroctví mizí. Zvláštní postavení zaujímali židé, kteří se zabývali obyčejně lichvou a koupí i prodejem otroků. Druhdy jim byly poskytovány různé výhody i osvobození od břemen zemských; za to však často musili býti připraveni na to, že jim vše co měli, bude od knížat opět vyrváno.

Zdali již v X. a XI. stol. sněmy zemské na Moravě byly trvalou institucí, o tom sice není přímých dokladů, lze však s důvodem předpokládati, že o důležitějších záležitostech zemských již za Mojmírovců, zajisté pak za Přemyslovců veškera obec zemská se radila, zpravidla v některém hradě župním; avšak před koncem XII. stol. sotva lze mluviti o určitém jich složení i oboru jejich působnosti.

Jak Čechy tak Morava měly zvláštní soud zemský (judicium generale). Tam bývala výměna statků, větší darování a porovnávání rozepří předmětem jednání, jehož se účastnila šlechta. Tento soud rozsuzoval též o vině proti panovníkovi a proti zemi (velezrádě), rozřešoval spory o dědiny, o zlato a o cla. V každé župě byl soud župní (cúda, judicium provinciale), jemuž přikázány byly v území župním rozepře právní i činy trestné, pokud nebyly vyhrazeny soudu obecnému. Soud ten vztahoval se na všechny obyvatele župy bez rozdílu, a přísedícími jeho byli pánové a vladykové té župy jakožto soudcové. Župní soud byl dvojí: 1. panský, na němž zasedali pánové (nobiles, barones) té župy a předsedal sudí za přítomnosti župana; 2. vládyčí, složený z vládyk (milites) za předsednictví vladaře (villicus). Oba soudy lišily se svou kompetencí: soudu panskému náležely rozepře vyšší ceny nežli soudu vládyckému. Třetího druhu byly soudy slubné, druh soudů smírčích, jichž právomoc se vztahovala na věci nepatrné ceny.

Řád soudní na Moravě vyvinul se podobným způsobem, jako u sousedních kmenů slovanských. Žalobce (pôvod) pohnal žalovaného (pohnaného) na soud. Postižen-li žalovaný v konání trestného činu (»při líci«), byl tím důvod jeho viny dán a odpadlo veliké líčení i pření. Soud vynesl na základě tom nález viny i trestu. Nemohl-li však nabyti přesvědčení o vině či nevině žalovaného, zůstaveno bylo očištění tohoto od viny nařknuté soudu

božímu (ordalie, judicium dei). Soudy boží čili očisty zakládaly se na starověké, z pohanstva pochodící víře, že bohové nevinného neopustí, vinného pak sami zatratí. Očisty dály se vodou, ohněm nebo soubojem. Souboj podle dávného práva moravského byl připuštěn jenom proti cizincům.

V rozepřích, kde nebyly očisty přípustny, dálo se průvodní řízení výpověďmi svědků, listinami a přísahou. Na základě takovém soud pronášel nález. Prokázaná vina trestala se krutým způsobem. Oslepení, uřezání nosu neb jazyka, čtvrcení, usekání rukou, lámání kolem, šibenice, stětí mečem byly obyčejné tresty na velezrádu, vzpouru, vraždu a jiné těžké zločiny. Mírnějšími tresty bylo vymrskání pruty, šroub, kláda, do které nohy trestancovy byly sevřeny a jiná mučidla. Na jisté přečiny bylo vypovídání ze země aneb ukládány též pokuty peněžité. Dlužník, který nemohl zaplatiti, stal se nevolníkem věřitelovým. Podobně upadl do otroctví zločinec, odsouzený na smrt, ale výrokem knížete přijatý na milost. Rozdílu stavů před soudem, na Moravě ani v Čechách, a zvláště ve statutech Konradových nenalézáme.

Od té doby, co Morava byla politicky ve svazku říše české, byla také církevní správou podřízena biskupovi pražskému. R. 1062 zřízeno bylo samostatné biskupství v hlavním městě moravském, v Olomouci, a podřízeno přímo metropolitovi mohučskému. Biskupové olomučtí, jichž diecese se prostírala v týchže hranicích, jako tehdejší země Moravská, nebyli voleni, jako v Čechách, za účastenství duchovenstva a za souhlasu lidu, nýbrž byli jmenováni až do r. 1184 od českého vévody. Potom provozovali totéž právo markrabí moravští až do r. 1207, kdy král Přemysl Otakar I. přenesl právo volební na kapitolu. Takto jmenovaný hodnostář byl až do konce XII. stol. od císaře potvrzován. Dálo se to tím způsobem, že mu císař uděloval berlu a prsten, po uzavření konkordatu vormského (1122) pouze přísahou na žezlo. Tímto obřadem (investiturou) stával se biskup olomucký, jako pražský, knížetem říšským a byl také za takového pokládán. Ale r. 1197, když došla zpráva o smrti císaře Jindřicha VII., kníže Vladislav III. poprvé obsadil biskupství pražské ze své vůle a přiměl nového biskupa Daniela, že jemu složil lenní přísahu, čímž přešel v úplnou odvislost od knížete českého. Když pak nastoupil na trůn Přemysl Otakar I., král německý Filip zároveň s titulem královským propůjčil mu právo investovati nejenom biskupa pražského, nýbrž

i olomuckého, což ve zlaté bulle sicilské od císaře Bedřicha II. bylo potvrzeno. Počet kanovníků kapitulních určen byl od biskupa Jindřicha Zdíka (1132) na dvanáct. Příjmy biskupovy záležely z rozličných důchodů (z desátků, mýt, mincoven a j.) a z rozsáhlých statků. Kapitola vydržována byla z nájmů, desátkův a nadací. V čele kapitoly byli děkan a probošt, kterýž byl správcem jmění kapitolního a od r. 1207 také správcem statků biskupských, pokud stolec biskupský zůstával uprázdněn.

Diecese byla rozdělena na několik větších okresů, v jichž čele stáli arcijahnové; byla to arcijahenství v Olomouci, Přerově, Spitihněvi, Břeclavi, Brně a ve Znojmě; arcijahen olomucký zastupoval také biskupa ve věcech správních. Arcijahenství dělila se na farnosti, děkanství ve XII. stol. ještě nebylo. Duchovenstvo dvorské a kapitulní bylo na svou dobu vysoce vzdělané, hojnost vzácných děl v olomucké kapitulní knihovně složených jasně to dosvědčuje. Hůře bylo s duchovenstvem venkovským, které stále ještě lpělo na mnohých zlořádech; veškera péče, kterou zvláště biskup Jindřich Zdík vynakládal na vzdělání kněžstva, neměla zdárného úspěchu. Proto také řády křesťanské ještě ani ve XII. stol. nebyly v lidu pevně zakořeněny, a lid lpěl dosud na mnohých zvycích pohanských. Mezi takové náleželo zvláště mnohoženství i unášení dívek, jež na Moravě teprve za téhož Jindřicha Zdíka bylo úplně odstraněno.

První benediktinský klášter na Moravě založen byl od knížete Břetislava I. r. 1048 v Rajhradě a osazen benediktiny z Břevnova; druhý Hradišťský (u Olomouce), založený r. 1078 od knížete Oty I. a manželky jeho Eufemie, proměněn byl r. 1151 v premonstrátský. Třetí Třebíčský, založený od knížat Oldřicha Brněnského a Lutolda Znojemského r. 1109, k němuž náleželo od r. 1195 benediktinské proboštví na Luze (nyn. Komárově) u Brna. Premonstrátský klášter, kromě Hradišťského, založen byl r. 1190 na Lúce u Znojma (Kloster Bruck) od knížete Konrada Oty, nežli se vydal na výpravu do Dolní Italie. Klášter premonstrátek v Dolních Kounicích (»Rosacoeli«), založený r. 1181 hrabětem Vilémem z Pulína a osazený (1183) jeptiškami z Louňovic v Čechách, zanikl již v XVI. stol. V čele kongregací klášterních byli opatové (abatyše), jmenovaní dílem od knížete českého, dílem voleni. Investitura jejich dála se rovněž od knížat, jakož vůbec každé založení kláštera mohlo se státi jen s jejich souhlasem.

Z rytířských řádů ve XII. stol. pouze Johanité byli r. 1168 uvedeni na Moravu od krále Vladislava a vládli zde rozsáhlými statky.

Členové řeholí oddávali se kajicným skutkům a askesi, mýtili lesy a vzdělávali půdu ladem ležící, vedli duchovní správu na farách, jež náležely ku zboží klášternímu. Mnichům bylo také pečovati o duševní vzdělání své i svého lidu. Při každém klášteře, byť sebe chudším, byla škola, jejíž úkolem bylo vědecké vzdělání mladších mnichů. U takových klášterů, kde působili vynikající učitelé, přicházeli i ze vzdálených končin četní žáci. Ti ovšem nemohli choditi do školy klášterní, aby domácí kázeň nebyla porušena, a proto byla pro ně zřízena zevní škola, rozdělená na trivium (grammatika, rhetorika, dialektika) a quadrivium (arithmetika, geometrie, musika, astronomie). Vyučovací řečí těchto škol byla latina, domácí řeč (lingua barbara) ve XII. stol. na Moravě se nepěstovala. Pocházeliť mnichové téměř všech klášterů moravských z Německa, tak že ani řádně domácímu lidu nerozuměli. Jako v jiných zemích, tak i na Moravě byly kláštery hlavním sídlem umění sochařského a malířského. Jmenovitě vynikají krásou a dokonalým provedením malby titulních listův, iniciálek a skvostných miniatur v opisovaných textech. V dějepisectví bylo již tehda pilně pracováno.

Vznešenější osoby rády se šatily podle kroje cizího, z Francie a z Německa přineseného. K národnímu kroji XII. stol. náležely: pestrobarevný těsně přiléhající spodní šat a krátké až po kolena sahající tuniky, ježto se oblékaly přes hlavu, pak přes to u osob vznešených širší, na způsob pláště zhotovená, třepením lemovaná a sponami opatřená roucha, k tomu pak až po kotníky sahající, nezavázané střevíce, u vznešených střevíce zobákové; jest to způsob odívání, jaký povstal smíšením staropohanského kroje a kroje byzantského, přineseného do země církevními obrazy. Paní nosily volný a dlouhý šat s visutými rukávy (řízu) a závoj hluboko splývající, kterýž venkovské ženy dovedly tak kolem hlavy a obličeje ovinovati, že toliko oči bylo viděti. Na malbě hradní kaple (»pohanského chrámu«) ve Znojmě lze podnes viděti postavu ženy v říze a v závoji.

Ve stavitelství zachovaly se nám z těchto dob jen skrovné památky. Dómy stavěny větším dílem ze dřeva. Také starší chrámy slohu basilikového bývaly dřevěné. Větší dokonalosti

nabyly stavby chrámové zaváděním slohu románského, ale žádná z nich úplně se nám nezachovala; jisté části jich zachovány jsou v klášterních chrámech v Třebíči a v Lúce, některé stavby v křížové chodbě hlavního chrámu olomuckého, okrouhlá kaple ve Znojmě a j. Z výtvarných umělců moravských XI. a XII. stol. prameny nejmenují nám ani jediného, ač není pochybnosti, že zde byli, jako na př. žil tehda v Čechách opat Božetěch, malíř, stavitel i řezbář obrazův. O tom svědčí jmenovitě zprávy o velkém množství uměleckých předmětů v olomuckém chrámě sv. Petra i v jiných kostelích moravských. Pohříchu ani jediná z těchto památek nezachovala se na naše doby.

§ 12. Přemysl Otakar I. a markrabí Vladislav.

Po smrti císaře Jindřicha VI. Německo stalo se dějištěm zmatkův a kruté občanské války. Poněvadž Jindřich VI. zanechal po sobě pouze tříletého synáčka Bedřicha II., použila toho některá knížata německá a pominuvše úplně nenáviděný rod staufský, zvolila si za krále Otu IV. Velfovce, syna Jindřicha Lva. Přívrženci rodu staufského rovněž upustili od nedospělého Bedřicha II. a zvolili si za krále jeho strýce Filipa, vévodu švábského. Mezi oběma stranami chystalo se k válce, a oběma protikrálům záleželo na tom, aby co nejvíce přívrženců si získali. To byla nejvhodnější příležitost pro tehdejšího panovníka českého, aby dosavadní těžké jho císařů německých se sebe svrhl a zahájil úplnou samostatnost své říše.

Přemysl Otakar I. ve sporu o korunu německou prohlásil se pro Filipa Švábského, který za to hned při svém korunování v Mohuči (8. září 1198) udělil mu dědičně titul královský a zároveň propůjčil mu důležité právo investovati biskupy své říše, pražského i olomuckého. Pro Filipa prohlásil se v úplné shodě se svým bratrem též markrabí moravský Vladislav a s ním také nedávno před tím od něho jmenovaný biskup olomucký Eberhard. Ano když papež Innnocenc III. prohlásil se pro Otu IV., všechna lto knížata připojila se r. 1201 k protestu strany staufské, jímž opíráno bylo papeži rozhodovati ve věcech německých

Avšak nemohlo dlouho trvati, a oba Přemyslovci, jak Přemysl tak Vladislav, dospěli k přesvědčení, že nenastoupili na pravou cestu k vytčenému cíli. Bylo by také velkou nemoudrostí

bývalo, opírati se trvale vůli Innocence III., za něhož moc papežská ve středním věku dosáhla svého vrcholu. A papež Innocenc dal oběma Přemyslovcům zřejmě na jevo, že od Oty IV. nemíní ustoupiti, krom toho pak zvláštním listem k »vévodovi« Přemyslu Otakarovi prohlásil, že potud nepotvrdí jeho královskou hodnost, pokud neodstoupí od strany staufské. Tyto a ještě jiné příčiny to byly, které pohnuly Přemysla Otakara, že opustil Filipa a přidal se k Otovi IV. Vladislav Moravský následoval ochotně jeho příkladu. Již na jaře r. 1203 král Přemysl Otakar spolu s Heřmanem, lantkrabím durynským, a Vladislavem Moravským zdvihl boj proti Filipovi Švábskému. Když tento vypravil se (v letě 1203) s vojskem do Durynska, tu král český spolu s bratrem svým Vladislavem vytrhl lantkrabí durynskému na pomoc. Král Filip donucen byl k ústupu, oba Přemyslovci pak odebrali se k říšskému sněmu do Meziboře, kdež (24. srpna 1203) složili hold králi Otovi IV. Za to udělena byla od něho Přemyslu Otakarovi královská koruna dědičně, Vladislav pak byl tamtéž potvrzen za markrabí moravského pod vrchním panstvím českým. Ani biskup pražský ani olomucký nebyli této slavnosti účastni, na důkaz, že nebyli již jako dříve pokládáni za knížata říšská. Přemysl Otakar I. brzy potom dosáhl hlavního cíle svých tužeb, když také papež Inocenc III. (19. dubna 1204) pojal Čechy do počtu křesťanských království, nazvav je svým královstvím (regnum nostrum), a potvrdil všechna privilegia daná králem Otou IV. říši české i pražskému biskupství.

Válečné štěstí krále Oty IV. nepotrvalo však dlouho. Filip maje mocnou oporu v jižním Německu, sebral velké vojsko, vtrhl na jaře 1204 do dolního Saska a přinutil bratra Otova Jindřicha, aby se mu podrobil; odtud obrátil se do Durynska. Přemysl Otakar, který s vojskem českým i s pomocí uherskou vypravil se lantkrabímu Heřmanovi na pomoc, spěšně musil ustoupiti do Čech před velikou přesilou Filipovou. Vítězný Stauf pokořiv lantkrabího, na podzim r. 1204 vtrhl do Čech a vyvolal nad to králi českému domácí vzpouru, získav na svou stranu Přemyslovce Děpolta III.; Děpolt, který měl údělné panství ve třech župách východočeských, prohlásil se veřejně pro Filipa a získal si v Čechách i na Moravě četné přívrženstvo Tak donucen nebezpečenstvím vnitřním i vnějším král Přemysl, který beztoho smýšlením svým lnul ke straně Staufské, podrobil se králi Filipovi.

Když pak po roce (1205) narodil se Přemyslovi syn Václav, zaslíbil mu král Filip svou dceru Kunhutu sňatkem, čímž přátelský svazek mezi oběma panovníky ještě více byl utužen. Na sněmě v Praze r. 1205 přítomen byl markrabí Vladislav a olomucký biskup Robert, kdež oba dali na jevo úplný souhlas s novým tímto obratem politickým.*) Moc krále Filipa stále vzrůstala, všichni někdejší přívrženci Otovi přidali se k vítěznému Staufovci, kdežto Ota IV. ode všech opuštěn žil v Brunšviku. Sám papež Inocenc III. odhodlal se konečně uznati Filipa za krále a jej za císaře korunovati. V tom zasáhla Filipa Švábského na vrcholu jeho moci vražedná ruka Oty Wittelsbašského (1208), a tím způsobena opětná změna ve věcech německých. Většina vynikajících knížat německých uznala Otu IV. za krále. Velkou zásluhu o to měl zase papež Inocenc III.

Přemysl Otakar, ač Otovi IV. nebyl nakloněn, nemohl samoten jemu a papeži na dlouho se vzpírati a dal již o velikonoci r. 1209 vysloviti Otovi své uznání. Taktéž učinil i Vladislav, markrabí moravský, čímž znovu dotvrzena byla bratrská shoda mezi oběma Přemyslovci. Král Ota však sám nejvíce přispěl k tomu, že Přemysl mohl co nejdříve ze svazku, který mu nebyl po chuti, se vybaviti: vypraviv se v letě 1209 s četnou družinou ve kteréž nacházel se také markrabí moravský Vladislav, do Italie, byl v chrámě sv. Petra v Římě od papeže Inocence za císaře korunován (4. října). Sotva však této hodnosti dosáhl, nový císař dal na jevo dalekosáhlý svůj záměr, totiž sjednotiti veškeru Italii pod svým panstvím. Tomu hleděl stůj co stůj zabrániti papež Inocenc III. a vyhlásil proti Otovi IV. klatbu, pobádaje veškeru Italii i Německo ku vzpouře proti němu. Na toto vyzvání utvořila se v Německu strana Velfům nepřátelská, a v čelo její vedle jiných mocných knížat jeden z prvních postavil se český král. Tentokráte však nesouhlasil se svým bratrem markrabí moravský Vladislav; když totiž císař Ota z Italie do Německa se navrátil a konal říšský sněm v Norimberce (v květnu 1212), také Vladislav s četnými velmoži českými a moravskými k sněmu tomuto se dostavil a dal tím zajisté na jevo, že míní Otovi věrnost zachovati. Na tomto sněmě císař Ota IV. po výroku tam shro-

*) Do tohoto roku připadá též sňatek nejstarší dcery krále Přemysla Markéty s králem dánským Valdemarem II. Tato, od Dánův nazvaná Dagmarou, proslula krásou a ušlechtilostí mysli († 1212).

mážděných knížat prohlásil Přemysla Otakara za zbavena českého trůnu a udělil léno české Vratislavovi, synu vypuzené manželky Přemyslovy, Adély Míšenské.

V tomto velikém nebezpečí, kdy vlastní bratr Přemyslův octl se v táboře nepřátelském, blížil se králi českému osvoditel. Mladičký Staufovec Bedřich II., dědičný král sicilsko-neapolský, pomocí peněz papežových vypravil se přes Alpy, aby si dobyl koruny německé. Ještě než rozhodl se zápas mezi stranou velfskou a staufskou, Přemyslu Otakarovi dostalo se za prokázanou věrnost bohaté odměny: v Basileji dne 26. září 1212 vydal Bedřich II. listinu se zlatou bullou, kterou potvrzeno bylo povýšení Čech za království a investitura biskupa pražského i olomuckého. K tomu připojena byla nová práva: český král nebyl povinen navštěvovati jiných říšských sněmů, leč v Bamberce neb v Norimberce konaných, do Meziboře pak bylo mu dostaviti se jen tehda, když by tam přišel vévoda polský, jemuž měl poskytnouti svobodného průvodu. Při výpravách králů německých do Říma bylo mu dáno na vůli, buď se jich účastniti s 300 oděnci nebo zaplatiti 300 hřiven stříbra. Posavadní státoprávní poměr Moravy k Čechám zůstal nezměněným Všechna tato i jiná ještě privilegia byla udělena netoliko Přemyslu Otakarovi, jakožto králi českému, nýbrž i markrabí Vladislavovi, jehož zatím bratr opět odvrátil od strany velfské. Za příkladem krále českého celé jižní Německo připojilo se k Bedřichovi II. Na podzim r. 1213 podniknuta byla velká výprava proti Otovi IV. do Saska a Durynska; v tomto vojsku Bedřichově jádrem byli Čechové a Moravané za osobního vedení Otakarova i Vladislavova. Ota IV. uchýlil se do svého města Brunšvika, dobře opevněného, kdežto spojenci Bedřichovi s velikou kořistí vrátili se domů. Císař Ota vypravil se proti králi francouzskému Filipovi, spojenci Bedřichovu, ale v bitvě u Bouvines (27. července 1214) byl rozhodně poražen a od té doby moc jeho pohasla úplně. Králi českému nebylo se od Velfů již ničeho obávati.

Veliká přízeň, kteréž požíval Přemysl u krále Bedřicha II., byla mu podnětem k dalšímu upevnění moci panovnické. Svolav r. 1216 oba sněmy, napřed moravský, pak český, dosáhl tam, že zvolen byl nejstarší syn jeho, jedenáctiletý Václav, za krále českého, čímž konečně řád nástupnictví dle stáří, zavedený knížetem Břetislavem I. a od té doby tak často porušovaný, byl

zbaven své platnosti a na jeho místě zavedeno bylo následnictví dle prvorozenství. Potom vypravil slavné poselstvo, v jehož čele byl markrabí Vladislav, k císařskému dvoru do Ulmu, kdež byla volba Václavova od Bedřicha II. potvrzena. Tím byla konečně odstraněna hlavní příčina dosavadních rozepří o trůn mezi Přemyslovci tím spíše, ježto všechny vedlejší linie tohoto rodu panovnického v nejbližších potom letech vymřely.

V té době král český octl se v povážlivém sporu s kurií papežskou. Snahou Přemyslovou bylo, aby obmezil velkou moc kněžstva, kteréž nabylo za předešlých panovníků rozsáhlým darováním statkův a spojených s nimi privilegií. Proto konfiskoval církevní statky, odnímal duchovenstvu desátek a stavěl jeho poddané pod světské soudy. Proti tomu pražský biskup Ondřej rozhodně se ohradil a stál na tom, aby práva církve českomoravské byla v úplném svém dosavadním rozsahu zachována. Když protesty jeho ukázaly se marnými, vyhlásil na celou zemi interdikt a odebral se počátkem r. 1217 do Říma, aby tam přednesl žaloby na četné přechvaty královy. Že tyto žaloby byly asi upřílišeny, vysvítá z toho, že ani markrabí Vladislav, ani biskup olomucký Robert k biskupovi pražskému se nepřipojili. Nicméně papež Honorius III. potvrdil interdikt a rozkázal biskupovi Robertovi, aby se do Čech odebral, bděl nad zachováváním interdiktu a aby důrazně napomenul krále i stavy české, aby navrátili církvi její svobody a jich více neporušovali. Biskup olomucký, který přes zákaz papežův konal v Praze slavné služby boží, byl stižen papežskou důtkou a pohrozeno mu i suspensí s úřadu biskupského. Po několikaletém sporu konečně docíleno bylo konkordátu mezi papežem Honoriem III. a králem Přemyslem I. (2. července 1221). Legát papežský Řehoř zrušil interdikt nad zemí českou prohlášený a uspořádal též poměr kostelův a klášterů k moci královské. Na Moravě stalo se to novým královským diplomem, vydaným v Praze (10. března 1222). Poddaní na statcích zádušních nebyli sproštěni robot zemských ani společného ručení zúplna, nýbrž závazky ty byly jen zmírněny. Právo soudní nad osobami stavu duchovního (jakožto majiteli statkův) ponecháno králi, který v těchto přech zasedal osobně s nejvyšším kanclířem a několika pány zemskými jakožto soudci. Pře jejich poddaných měly rovněž jíti před krále, kterýž je obyčejně poroučel k rozsouzení cúdě pražské. Majetek pozemkový kostelův i klášterů,

pokud byl zajištěn privilejemi králův a vévod českých, měl zůstati neztenčeným.

Téhož roku (1222) zemřel markrabí Vladislav bez potomstva. Přemysl, zajistiv Čechy prvorozenému synu Václavovi, udělil Moravu druhému synovi Vladislavovi a po jeho časné smrti (1227) třetímu Přemyslovi, kterýž podržel správu země až do své smrti (1239). Z ostatních Přemyslovců byli tehda na živu již jen synové Děpolta III.: Soběslav, Boleslav, Bořivoj, Přemysl a Děpolt, kanovník magdeburský. Tito podrželi sice otcovské statky v kraji Kouřimském, ale po nezdařeném pokuse, zmařiti nastolení Václavovo r. 1216, byli nuceni vystěhovati se do Slezska, kdež rod ten brzy potom vyhasl. Přemysl dosáhl také toho, že jeho dcera Anežka zaslíbena byla 14letému synu císaře Bedřicha, Jindřichovi VII. Za tou příčinou dána byla na vychování k sousednímu vévodovi rakouskému Leopoldovi VI., s dvorem českým odedávna spřátelenému. Ale Leopold sklamal důvěru Přemyslovu neupřímným způsobem. Odebralť se za císařem Bedřichem II. do Italie a přiměl jej, že Jindřich VII. pojal za manželku jeho, Leopoldovu, dceru Marketu (1225). Hoře pomstou Přemysl Otakar na jaře 1226 udeřil na Rakousy. Za nepřítomnosti vévodovy, který dlel v Italii, hájil země Jindřich z Kuenringu a vpadnuv navzájem do Moravy, mečem i ohněm ji spustošil. Konečně prostřednictvím Ludvíka, lantkrabí durynského, učiněno bylo příměří ve Znojmě a nepřátelství mezi oběma sousedy po čas panování Přemysla I. nebylo již obnoveno.

§ 13. Václav I. Příval tatarský.

R. 1230 zemřel král Přemysl Otakar I., jehož důmyslem Čechy a Morava dostaly se v popředí států středoevropských. Králi Václavovi hned po nastoupení na trůn nastala válka s novým vévodou rakouským Bedřichem II. Bojovným. Čechové spustošili onu část Rakous, která se rozkládá od hranic moravských až po Dunaj, a vrátili se bohatou kořistí obtíženi na Moravu. Vévoda Bedřich nemohl v tom králi Václavovi brániti, neboť bylo mu zatím zápasiti s domácí vzpourou bratří Kuenringův (1231). Ale také král Václav tehda nebyl v dobré shodě se svým mladším bratrem Přemyslem, markrabím moravským, který byl svatem Bedřicha Bojovného a bezpochyby se ho ujímal;

teprve po roce oba bratří Přemyslovci se smířili (1232) a žili od té doby v dobré shodě. R. 1233 vévoda Bedřich v odplatu vypravil se se 40.000 muži ke hranicím moravským a dobyl pevného hradu Bítova nad řekou Dyjí. Tím byla vnitřní Morava vydána nepříteli na milost a nemilost; neboť král Václav jsa kryt pohraničným lesem, váhal udeřiti na nepřítele počtem silnějšího. V tom však vévoda Bedřich těžce onemocněl; a také náhlý vpád Uhrů do Štyrska a do Rakous přinutil jej ke kvapnému ústupu z Moravy. Mezi říší českou i rakouskou bylo docíleno smíru, ale již roku potomního (1235) nesnášenlivý a bojovný. Bedřich vyvolal znovu válku s Čechy i s Uhry. Král uherský Ondřej zaplavil veškeru zemi rakouskou od Litavy až k Vídni, kdežto Čechové a Moravané spustošili zase levé Podunají. Vévoda těžce sklíčený musil velkými penězi pokoj si vykoupiti. Na říšských sněmech v Mohuči a v Augšpurce, které císař Bedřich II. toho roku vrátiv se z Italie konal, četní žalobci vystoupili proti vévodovi rakouskému pro útisky a bezpráví, kterých se dopustil. Mezi žalobci byl též král český a bratr jeho Přemysl, markrabí moravský. Poněvadž pak vévoda Bedřich na trojí předvolání císařovo se nedostavil, vyhlášena naň říšská klatba a císař, odcházeje do Italie, uložil králi českému, vévodovi bavorskému a jiným knížatům, aby klatbu provedli říšskou válkou. Nepřátelská vojska vnikla do země rakouské, ano i vlastní poddaní vzbouřili se proti útiskům vévodovým (1236). Vídeň otevřela brány vojsku českobavorskému a brzy potom spěchal tam též sám císař z Italie, aby vynesl konečný rozsudek nad zpupným a nepodajným vévodou.

Markrabí Přemysl odepřel s králem Václavem do Rakous vojensky se vypraviti. Z toho vzniklo nové nepřátelství mezi oběma bratry Přemyslovci. Nadarmo snažila se matka obou, královna Konstancie, sporu přítrž učiniti zvláštním provoláním ku všem županům, k šlechtě i obyvatelstvu kraje brněnského i znojemského, aby zbraň pozdviženou složili a příchodu králova klidně vyčkali. Morava octla se r. 1237 ve vzpouře proti svému vrchnímu pánu. Markrabí svolával četné branné mužstvo do Znojma, vkládal posádky do pevných hradův a dal si od šlechty obnoviti přísahu věrnosti. V Olomouci ustanovil velitelem Viktora, syna Bludova, praotce moravských Žerotínův, a rozkázal mu, aby statečně hájil města i hradu. Také ostatním posádkám postaveni v čelo stateční a věrní kastelánové. Král Václav, vrátiv se z vý-

pravy rakouské, musil dobývati tvrze, za tvrzí v tuhém boji; zmocniv se však hradu brněnského, v krátkém čase vzpouru po celé zemi potlačil a donutil Přemysla, že hledal útočiště u příbuzného dvora uherského. Prostřednictvím krále Bely IV. bylo docíleno smíru mezi oběma bratry ještě na sklonku r. 1237. Přemyslovi vrácena byla opět hodnost markrabí moravského, ovšem pod vrchním panstvím krále českého.

V nastalém zápase mezi mocí papežskou a císařskou papež Řehoř IX. hleděl získati si v Německu co nejvíce přívrženců a nalezl takové především v králi českém Václavovi i v rakouském vévodovi Bedřichovi, když se mu podařilo oba dosavadní protivníky smířiti mezi sebou. Na sklonku r. 1238 konali oba panovníci osobní schůzi v klášteře Lužském (Komárově) u Brna, kdež král Václav zavázal se přispěti Bedřichovi k dobytí odňaté mu země, začež mu Bedřich postoupil část Rakous severně Dunaje ležící; krom toho umluven byl sňatek mezi Vladislavem, nejstarším synem Václavovým a Gertrudou, neteří Bedřichovou. Pomocí Václavovou vévoda Bedřich uvedl pak celé Rakousy opět pod své panství.

R. 1239 zemřel markrabí Přemysl a král Václav ujal Moravu ve svou správu. Brzo potom došla zpráva o velikém nebezpečí, valícím se od východu. Mezi nomadskými národy původu mongolského, kteří od nejstarších časův obývali vysočinu na východ Altajského pohoří a na sever Číny a dělili se na kmeny čili hordy s patriarchalním zřízením, založil Temudžin čili Džingischán na sklonku XII. stol. rozsáhlé panství. Rozšířil své panství v jižní Sibiři a části Číny, na druhé straně od Altaje mohamedánským územím až k Tigridu a Indu. Proudy krve a zříceniny kvetoucích měst označovaly dráhu Mongolův. Přes Kavkaz pronikli také na severozápad, vrhli se na turecké Kumány čili Plavce, kteří bydleli od Chvalinského moře až k dolnímu Dunaji a k Oltě a porazili je i spojená s nimi ruská knížata nad říčkou Kalkou (při Azovském moři). Část Kumánů nalezla tehda útočiště v Uhrách. Když Džingischán r. 1227 zemřel, potomci jeho rozdělili říši na čtyry díly, z nichž jeho vnuk Batu obdržel t. zv. Kipčak, území sev. Chvalinského moře při řekách Urálu a Volze. R. 1237 Batu obrátil se proti Rusům. Jiří, velkokníže vladiměřský, padl v boji, jeho města Moskva a Vladiměř byla za hrozných ukrutností útokem vzata a rozbořena. Potom Batu podmanil si

veškeré území Kumánů při Černém moři, r. 1240 dobyl po tuhém odporu hlavního města ruského Kyjeva a z kořene je vyvrátil. Odtud valily se zhoubné proudy dále na západ, jmenovitě měl Batu namířeno na Uhry, kdež král Bela IV. popudil hněv jeho, přijav do své země uprchlé Kumány. I rozdělil vojsko své, které čítalo na půl milionu mužů, v několik proudů: sám v čele hlavního oddílu vtrhl do Haliče a průsmyky karpatskými do Uher, jiná oddělení vypravil do Sedmihrad a Multanska, aby odtud útok na Uhry sesílil, třetí proud vedl Peta čili Paidar, rovněž vnuk Temudžinův, do zemí polských, aby z těchto stran Uhrům nemohla žádná pomoc býti poskytnuta. Peta dobyl 13. února 1241 Sandoměře, 24. března Krakova. Veliká část země polské byla spustošena, obyvatelstvo nemilosrdně vražděno.

Většina panovníků středoevropských zameškala v pravý čas učiniti aspoň nejnutnější opatření proti tatarskému přívalu. Král uherský Bela opomenul zavčas obsaditi a opevniti průsmyky karpatské; Tataři snadno vnikli do Uher, Bela byl poražen v bitvě nad řekou Slanou (11. dubna 1241) a Uhry staly se po více než rok dějištěm hrozného pustošení a zhovadilých ukrutností. Císař Bedřich na zprávy o postupu Tatarů vydal sice všeobecné provolání k boji proti nim, ale sám ničeho platného nepodnikl, maje stále na starosti svůj spor s papežem. Jediný český král Václav učinil vše možné, aby nebezpečí tatarské odvrátil nejen od svých, nýbrž i od sousedních zemí. Zavčas, totiž hned v prvních měsících r. 1241, zpravil své sousedy o blížícím se nebezpečí a horlivě je vyzýval, aby se připravili k obraně. Sám dával v tom nejlepší příklad: v pomezním lese dal záseky položiti, hrady a města zdmi a příkopy obehnati, v celé říši kříž hlásati. Sebrav silné vojsko, vytrhl s ním z Prahy, míně přispěti na pomoc svatu svému, Jindřichu II., vévodovi dolnoslezskému. Ten však, nedočkav se pomoci, lehkovážně pustil se s Tatary v boj u Lehnice (9. dubna), ve kterém byl poražen a zabit. V této bitvě ztratil život též poslední Děpoldovec Boleslav, syn knížete Děpolda III.

Král Václav, který tehda byl vzdálen od bojiště jen den cesty, mínil i po porážce vojska slezského na Tatary udeřiti. Tito však utrpěvše značné ztráty v bitvě, neodvážili se nového boje s četným vojskem českým a obrátili se rychlými pochody přes Svídnici, Nisu a Krnov a překročivše říčku Pštinu, která

tehda dělila Moravu od vévodství slezského, obsadili Opavsko, jehož hlavní město Opava bylo vydrancováno a spustošeno. Odtud pak (na počátku května) širokou branou Hranickou zhoubný proud tatarský zasáhl veškeru východní Moravu: obyvatelstvo, pokud se neuteklo do lesů nebo na hory, bylo pobito, ani žen, ani nemluvňat nebylo ušetřeno. Tataři pokusili se o dobytí některých měst, jako na př. Olomouce, ale tato se statečně bránila; není pochybnosti, že král Václav zavčas postaral se o vydatné posádky. Před hradbami olomuckými padl v jakési šarvátce jeden z královských synů tatarských. Klášter Hradišťský byl zapálen, tamější kostel sv. Štěpána rozbořen a četní mnichové usmrceni. Podobně zle vedlo se i jiným klášterům, i obyvatelstvu venkovskému ve dvorcích a po vesnicích. Teprve na konci května hordy tatarské opustily naši zemi a vyhrnuly se branou Vlárskou do Uher, kdež se spojily s hlavním vojskem Batuovým. Král Václav sebral vojsko a vypravil na hranice moravsko-uherské. Odtud mínil na nepřítele udeřiti; avšak král uherský sám jej z toho zradil, boje se, aby nahodilou porážkou pohroma Uher i zemí sousedních ještě více nevzrostla. Zatím nebezpečí od Moravy se vzdálilo tím, že hordy tatarské o vánocích r. 1241 překročily zamrzlý Dunaj a zaplavily zemi uherskou po pravém břehu této řeky, odkud s hrozným pustošením pronikaly vždy dále na jih, pronásledujíce krále Belu až do pobřežních měst dalmatských. V březnu pak 1242 veškeré vojsko tatarské na zprávu o smrti velikého chána Oktaje (11. pros. 1241) vyklidilo se z Uher a překročivši dolní Dunaj podél pobřeží Černomořského vrátilo se do své vlasti východoasijské.

Sotva že vichřice tatarská přehnala se přes nivy moravské, navštívena byla země novým nepřítelem. Povždy nepokojný rakouský vévoda Bedřich II. vtrhl na podzim r. 1242 z neznámých příčin na Moravu. Když však král Václav s vojskem proti němu do pole se vypravil, rakouští rytířové k veliké mrzutosti vévodově dali se na zpáteční pochod a Bedřich musil znovu zaslíbiti neteř svou Gertrudu za manželku synu Václavovu Vladislavovi.

Král Václav měl tehda velké nesnáze s obsazením biskupství olomuckého. Poněvadž také mezi kanovníky olomuckými dokázán byl nemravný život a jiné nepořádky, metropolita Sifrid Mohucký prohlásil ještě za života Robertova celou kapitolu za exkomunikovanou a úřadu svého zbavenou. Přes to však kanovníci po

smrti biskupa Roberta (1240) přistoupili na základě privilegia z r. 1207 k volbě nového biskupa a zvolili si jím Viléma, arcijáhna přerovského. Právě tehda král Václav příklonil se k císaři a s jeho souhlasem Sifrid jmenoval biskupem Konrada, kanovníka hildesheimského. Konrad, když ho kapitola nechtěla uznati, zmocnil se brannou silou domů kanovnických i kathedrály, některé kanovníky uvěznil a jiné vyhnal. Když po smrti Řehoře IX. papežem se stal Inocenc IV. (25. června 1243), rozkázal pražskému biskupovi Mikuláši i jiným hodnostům církevním, aby Konrada citovali nejdéle do tří měsíců k zodpovídání do Říma.

Zatím stal se důležitý obrat ve sporu papežsko-císařském. Papež Inocenc IV., necítě se v Římě bezpečným, uchýlil se na konci r. 1244 do Lyona, kamž svolal všeobecné koncilium za tím účelem, aby prohlášen byl císař Bedřich II. za sesazena a provedena byla v Německu nová volba. Proto hleděl papež vedle jiných knížat získati si také krále Václava. I dosáhl toho tím snáze, poněvadž právě tehda císař jal se ucházeti o ruku Gertrudy Rakouské, zaslíbené českému princi Vladislavovi. Papež Inocenc naproti tomu ochotně slíbil Václavovi, že mu pomůže k dosažení práv na dědictví rakouské po bezdětném Bedřichovi. Z téže příčiny stalo se také narovnání ve sporu o biskupství olomucké: oba nápadníci dosavadní, Vilém i Konrad, byli prohlášeni za sesazené a na velké doléhání papežovo zvolen potomního roku (1246) za biskupa olomuckého Bruno, z hraběcího rodu Holštýnsko-Schauenburského, od něhož papež pro jeho ušlechtilé mravy, hlubokou učenost a neobyčejnou rozšafnost očekával zvelebení pokleslé diecese moravské.

Usnesením lyonského koncilia ze dne 17. července 1245 byl císař Bedřich II. slavně prohlášen za zbavena trůnu, a 22. května 1246 Jindřich Raspe, lantkrabí durynský, byl od některých knížat zvolen za krále německého. Vévoda rakouský Bedřich, nedbaje dvojího slibu daného Václavovi, dal se do vyjednávání s císařem, který jej žádal za ruku Gertrudinu. Z toho vzniklo nové nepřátelství mezi říší českou a rakouskou: v lednu r. 1246 vpadlo české vojsko do Rakous. Vévoda Bedřich napadnuv nepřátele mezi Stožcem a Lavou, připravil jim dokonalou porážku. Nicméně král Václav přece dosáhl svého cíle: Gertruda Rakouská pojala za manžela kralevice Vladislava, který zatím od otce svého jmenován byl markrabím moravským, a když v letě téhož roku (1246)

vévoda rakouský Bedřich II. padl v bitvě nad Litavou proti Uhrům, podobalo se, že dědictví rakouské připadne panujícímu rodu českému. Tato naděje, pokud se týkala nároků Vladislavových, brzy zase uhasla; neboť mladý markrabí zemřel již na počátku r. 1247 a ovdovělá Gertruda pojala brzy potom za manžela Heřmana, markrabí badenského. Markrabím moravským král Václav jmenoval druhého syna svého Přemysla Otakara, který obral si Brno za své sídlo.

Král Václav I., který dosud státní správě věnoval se s velikou péčí i svědomitostí, od nějaké doby valně ochabl v činnosti duševní. Hýřivým a rozkošnickým životem upadl v duševní i tělesnou ochablost, a tato byla jednou z příčin, že král Václav, kdysi horlivý přívrženec císařův, stal se ochotným vykonavatelem rozkazů papežských. Nespokojenost v zemi rostla a sám kralevic Přemysl, po matce Staufovec, s nelibostí přihlížel k tomu, jak otec jeho lehkomyslně rozdával korunní statky svým důvěrníkům a jak nový biskup olomucký Bruno, spoléhaje na slabost královu, bezohledně vybíral neobvyklé desátky, čímž lid se stále více jitřil. Konečně na počátku r. 1248 nespokojenost vypukla ve zjevnou vzpouru: četní velmožové čeští i moravští, mezi nimiž byl i biskup pražský Mikuláš, sebrali vojsko, markrabí Přemysl postavil se v jejich čelo a obsadil Pražský hrad, kdež mu 31. července 1248 jeho přívrženci holdovali jakožto novému králi českému. Moravské i uherské pluky, které s sebou do Čech přivedl, pronásledovaly krále Václava na sever. Zatím však nově zvolený německý král Vilém Holandský na rozkaz papežův vypravil sklíčenému králi na pomoc vojsko, kteréž u Mostu povstalce porazilo a je přinutilo ke zpátečnímu tažení. Přes toto vítězství však král Václav byl přinucen uznati svého syna za spolukrále a Přemysl učinil spolek s náčelníky strany staufské v Německu, s králem Konradem i Otou, vévodou bavorským.

Proti těmto velikým úspěchům strany císařské vystoupil papež Inocenc IV. s veškerou rozhodností. Markrabí Přemyslovi a jeho přívržencům pohrozil klatbou a interdiktem, biskupa pražského Mikuláše, ježto prý neustále kul pikle proti králi, dal pohnati k zodpovídání do Lyona a krále Václava sprostil přísahy, kterou se byl vzdal koruny ve prospěch svého syna. Král Václav odebral se počátkem r. 1249 na Moravu, kdež mocnou oporou mu byli biskup Bruno a Oldřich Korutanský, tou dobou držitel

údělu Břeclavského. Také v rakouské šlechtě nalezl četné přívržence, mezi nimiž vynikali hrabata z Hardeku. Tito obsadili dle úmluvy z nenadání Znojmo, kdežto král Václav z Rakous, Moravy i některých krajin českých sebral značné vojsko a táhl s ním do Litoměřic. Odtud zmocnil se (5. srpna) Prahy zradou některých měšťanů, načež Přemysl dobrovolně otci se poddal a obdržel zase panství nad Moravou. Ale ještě téhož roku vznikla nová roztržka mezi otcem a synem, pro kterou Přemysl uvězněn byl na několik neděl na hradě Zvíkově. Teprve r. 1250 oba panovníci smířili se trvale: Přemysl stal se netoliko samostatným vladařem na Moravě, nýbrž byl přijat od svého otce i za spoluvládce v Čechách.

R. 1250 zemřel Heřman Badenský, manžel Gertrudin, který jsa náčelníkem strany papežské v Rakousích, dosáhl největší moci, a téhož roku skončil svůj život také slavný císař Bedřich II., který rovněž si osoboval právo na dědictví babenberské. Tım byly země rakouské a štyrské odkázány samy na sebe a záleželo nejvíce na tom, ke komu se přikloní šlechta tamější. V té příčině zahájil již od delší doby jak král Václav, tak zvláště Přemysl úspěšné vyjednávání a přátelské styky s četnými šlechtici rakouskými. Tak na př. udělil markrabí moravský r. 1249 jednomu z předních pánů rakouských Jindřichovi z Liechtenštejna ves Mikulov. Vedle šlechty získáni byli také biskupové; neboť Přemysl, smířiv se s otcem, opustil navždy stranu staufskou a přidržel se papeže. Tak se stalo, že nejváženější velmožové rakouští, světští i duchovní, povolali Přemysla Otakara, markrabí moravského a »mladšího krále českého«, aby se ujal panství v jejich zemi. Přemysl vypravil se s vojskem do Rakous, přijal holdování od svých přívrženců a více hojnými dary a laskavým jednáním, než mocí brannou uvedl veškeru zemi pod své panství; v prosinci r. 1251 také Vídeň otevřela mu své brány. Nový vévoda pojal ovdovělou sestru zemřelého vévody Bedřicha, 47letou Marketu za manželku, čímž také nabyl bohatých allodialních statků rodu babenberského.

Byv uznán za vévodu rakouského, Přemysl Otakar pokládal se též za oprávněného vladaře ve Štyrsku. Ale na tuto zemi zdvihl nároky uherský král Bela a udeřil s velikým vojskem uhersko-kumánským na Rakousy i Moravu. Zatím co markrabí Přemysl odebral se do Štyrska, aby této země si uhájil, Kumáni

v četných zástupech protáhli zemí moravskou, osady i kláštery vydrancovali a spálili, mnoho lidí povraždili a do zajetí odvlekli (1252). Na rok 1253 konány byly ještě rozsáhlejší přípravy k válce. Bela zjednal si pomoc Oty, vévody bavorského, Boleslava Krakovského, Vladislava Opolského i Daniela Romanoviče, knížete haličského, jehož syn Roman pojal ovdovělou Babenberkovnu Gertrudu za manželku. Oddíl Kumánů, který byl napřed na Moravu poslán, pobil několik tisíc lidí u Olomouce, kdežto druzí na útěku před nimi nalezli smrt ve vlnách řeky Moravy. Hlavní vojsko uherské, v jehož čelo postavil se sám král Bela, překročilo o něco později hranice moravské a oblehlo Olomouc, jehož posádka však všechny útoky statečně odrazila. Za to tím krutěji hordy uherské řádily na venkově. Mnoho osad, kostelův a klášterů bylo vypáleno a pobořeno, nesmírná kořist byla nahromaděna a odvezena, i zvony s věží kostelních byly strhány a odvlečeny. Teprve na zakročení samého papeže učiněna přítrž této hrůzyplné válce. Obě strany přijaly návrhy papežovy v míru prešpurském (1254): Přemysl Otakar podržel Rakousy, Bela Štyrsko, z něhož však musil některé části (Travensko, Püttensko) svému protivníku postoupiti. O rok dříve zemřel král Václav I. na svém zámku v Počaplích a Přemysl nastoupil po něm také na trůn český.

§ 14. Přemysl Otakar II.

Přemysl Otakar II. zahájil panování své skutkem, kterým doufal zjednati si zásluhu o křesťanství. Podnikl totiž křížovou výpravu proti pohanským Prusům v čele velikého vojska, složeného ze všech poddaných národů, Čechů, Moravanů i Rakušanů. Před tím konán byl sněm v Brně, na němž stavové, poněvadž šlo o válku za hranicemi, dali k ní své svolení. Výpravy té, jejíž východiskem byla Morava, účastnil se též biskup olomucký Bruno. Sesílen vojskem braniborským a míšenským král Přemysl dorazil na počátku roku 1255 k Elblągu. Prusové byli poraženi v bitvě u Rudavy, pokořili se, náčelníci jejich přijali křest od biskupa Bruna a jich následoval ostatní lid. Na památku této výpravy založen byl nad řekou Pregolou pevný hrad, jenž nazván na počest Otakarovu Královcem (Königsberg). Po té král český nastoupil zpáteční cestu do svého domova a již 8. dubna slavil vjezd svůj do Prahy.

Zatím štyrská šlechta i měšťané jevili čím dále tím větší nespokojenost s panstvím uherským a odhodlali se konečně odevzdati zemi svou pod moc krále Přemysla Otakara. Toto nabídnutí bylo přijato, rakouské vojsko vypraveno bylo do Štyrska a Uhři byli ze země vypuzeni. Z toho došlo k nové válce s Uhry, k níž se král český od delší doby připravoval. R. 1257 vystavěna byla při řece Moravě pohraniční pevnost Hradiště. Obě strany nepřátelské hleděly k nastávající válce získati co nejvíce spojenců. Král Bela obdržel pomoc od Daniela Haličského a Boleslava Krakovského, Přemysl od Oldřicha Korutanského a jeho bratra Filipa Solnohradského, Oty Braniborského, Jindřicha Vratislavského a Vladislava Opolského. České vojsko sbíralo se u Písku, moravské u Pohořelic, rakouské stálo u Stožce, a všechna měla se spojiti u Lavy, odkudž mělo se společně proti nepříteli vytrhnouti. Aby tomuto spojení zabránil, syn krále uherského Štěpán s vybraným sborem Uhrův a Kumánů přepadl nenadále Rakušany u Stožce a způsobil jim těžkou porážku. Ale hlavní bitva u Kressenbrunna (12. července 1260) skončila se rozhodnou porážkou Uhrů. V míru, který brzy potom v Prešpurce byl učiněn, Bela vzdal se Štyrska ve prospěch krále českého. Rok potom Přemysl Otakar, dav se za souhlasu papežova rozvésti s dosavadní manželkou svou Marketou Rakouskou, která mu po devítiletém manželství nepřinesla žádného potomstva, pojal za manželku vnučku krále Bely IV. Kunhutu, dceru Rostislava Haličského, bána mačevského, který byl zetěm Belovým. Hlavním prostředkovatelem tohoto sňatku byl biskup moravský Bruno, který za své věrné služby byl od krále odměněn četnými statky kolem Hulína.

Německo bylo tehda ve stavu úplného bezvládí, slavný rod Hohenstaufský byl na vyhasnutí, královská moc byla vložena od nesvorných kurfirstů do rukou dvou cizích panovníků, Richarda Cornvalliského a Alfonsa Kastilského, z nichž žádný o říši valně se nestaral; král Přemysl uznal na konec Richarda a dosáhl od něho (1262) potvrzení všech nově nabytých zemí, zvláště pak Rakous a Štyrska, jakožto lén říšských. Svědčí o státnickém důmyslu Přemyslově, že si dovedl trvale papežskou přízeň zachovati; olomucký biskup Bruno s papežem Urbanem IV. (1261 až 1264) byl v důvěrném spojení a často se ho za radu dotazoval. Morava oddechla si od té doby, co nebylo se jí již obávati zhoubných nájezdů kumánských. Král Přemysl ve spolku s biskupem

Brunem hleděl všemožně k tomu, aby se země zotavila z pohrom, jež v posledních letech utrpěla: zakládána města, starším městům udíleny rozsáhlé svobody, stav městský a řemeslnický vůčihledě zkvétal, zakládány nové kláštery rozličných řádů, starším štědře udělovány statky a privileje, při klášteřích zakládány školy, což vše přispělo ku hmotnému rozkvětu naší vlasti. Tato blahodárná činnost měla však také svou stinnou stránku: vzrůst a rozkvět měst i klášterů lákal vždy více a více německých přistěhovalců do země, zvláště když nejen král, nýbrž i biskup prokazovali jim nad obyčej svou přízeň. Král Přemysl Otakar II. byl by řád říši své zjednal také samostatnost církevní. Ale záměr jeho, zříditi samostatné arcibiskupství ve svých zemích se sídlem v Olomouci, rozbil se o odpor arcibiskupa mohučského, dosavadního metropolity obou biskupství, pražského i olomuckého.

Činnost biskupa Bruna jevila se také v jiných stranách. R. 1262 jmenoval jej král místodržitelem štyrským, jímž zůstal až do r. 1270. Oproti zpupné šlechtě štyrské, která hleděla si svou volnost zachovati, vystupoval přísně a na jeho radu král Přemysl pobořil mnohé hrady, aby šlechtu učinil svým rozkazům povolnější. Biskup Bruno krom toho zjednával si proti pánům mocnou oporu tím, že (jako na Moravě, tak i ve Štyrsku) zakládal nová města a podporoval všemožně rozkvět stavu městského. Král Přemysl jednal úplně v jeho směru, v Čechách i na Moravě pobořil četné hrady pánů neposlušných; r. 1265 čeští pánové Beneš a Milota byli ve Vídni náhle zajati; Beneš byl na moravském hradě Veveří popraven, Milota na svobodu propuštěn, ano později i hojnými milostmi obdařen. Když r. 1265 vypukly spory krále Přemysla s Jindřichem, vévodou bavorským, Bruno v čele vojska rakouského, štyrského a moravského vtrhl do Bavor, zemi poplenil a spálil město Reichenhall. Když pak r. 1267 docíleno bylo míru s Bavorskem a král český na přání papežovo vypravil se podruhé proti pohanským Prusům, i tam jej doprovázel olomucký biskup; ale výprava tato pro nepříznivé počasí neměla tak skvělého úspěchu jako r. 1255. Přes tuto mnohostrannou činnost na venek biskup Bruno dbal přísně o mravnost a pořádek ve své diecesi. R. 1267 konal na podnět papežského legáta Guidona diecesanní synodu v Kroměříži, kdež stala se přísná opatření proti duchovním, kteří nešetřili předpisů církevních.

Vévoda kraňsko-korutanský Oldřich byl po matce své Jitce, dceři krále Přemysla Otakara I., blízkým příbuzným Přemysla II. a jsa bezdětný, ustanovil jej za svého dědice. Byl tu ovšem ještě mladší bratr Oldřichův Filip, který však stal se arcibiskupem solnohradským, a když svou vinou této hodnosti pozbyl, zvolen byl přičiněním Otakarovým za patriarchu aquilejského. Když r. 1269 zemřel vévoda Oldřich, král Přemysl na základě dědičných úmluv vypravil biskupa olomuckého Bruna, aby se ujal panství v Korutanech i Kraňsku. Proti tomu Filip, který neměl k stavu duchovnímu náklonnosti, ohlásil odpor a nalezl také dosti přívrženců v nižší šlechtě i v městech kraňských. Mocným spojencem byl mu Štěpán V., starší syn Bely IV., který právě tehda (1270) po svém otci nastoupil na trůn uherský a který uznav za potřebné zakročiti proti dalšímu šíření moci české, vypověděl králi českému válku. Filip zdvihl boj proti Otakarovi v Korutanech a získal na svou stranu i tamějšího správce zemského, brněnského probošta Konrada.

Přemysl Otakar vypravil se do Korutan a Kraňska a obě země ještě ke konci r. 1270 snadno si podrobil. Na zpátečním pochodu došla ho zpráva, že Uhři náhle s velikou mocí vpadli do Rakous. Král Přemysl sebral na Moravě vojsko a překročiv počátkem dubna 1271 Moravu u Marcheka, dobyl za krátko celých severozápadních Uher až po Ostřihom. Potom překročil pod Prešpurkem na pravý břeh dunajský a svedl s králem Štěpánem bitvu nad Rabnicí (21. května), ve které obě strany si připisovaly vítězství. Král český nastoupil odtud zpáteční pochod do Vídně a z nedostatku potravin již na hranicích rakouských rozpustil veškeré své vojsko. Byl to čin nedosti rozvážný; neboť Uhři a Kumáni hned potom vtrhli do Rakous, spustošili i vydrancovali Moravské pole i jižní Moravu až po hradby brněnské. K dalšímu boji však král Štěpán necítil se dosti silným a sám požádal Přemysla Otakara za mír, jehož také bylo docíleno: Čechové vyklidili obsazená města uherská, za to král Štěpán uznal Přemysla pánem Korutan a Kraňska a vzdal se všeho spojenství s Filipem Aquilejským. Tento konečně uznávaje marnost dalšího odporu, smířil se s Přemyslem a vzdal se všech nároků na své dědictví. Zemským hejtmanem v Korutansku a Kraňsku jmenován byl mocný pán moravský Oldřich z Drnholce, který také Furlansko podrobil moci krále českého.

R. 1273 král český zdvihl novou válku proti Uhrům. Lehká jízda kumánská vpadla do Moravy, Rakous, Štyrska i Korutan a způsobila všude nesmírné škody. Moravská šlechta ještě před příchodem královým spojila se s rakouskou a učinila útok na Nitru dobře opevněnou. Biskup a kanovníci tohoto města šťastně se zachránili útěkem; veliká část obyvatelstva uchýlila se do chrámu opatřeného hradbami a příkopy a tam statečně se bránila, až konečně spojenci moravští a rakouští dvéře vylomili, na 200 lidí rozsekali a město potom zapálili. Zatím Kumáni mnoho osad moravských i rakouských vydrancovali a obyvatelstvo do zajetí uherského odvlekli. Oldřich z Drnholce z moravského rodu Kouniců, který přivedl na pomoc vojsko ze zemí alpských, svedl boj s 30.000 jezdců uherských a kumánských, jež vedl Jindřich z Kysku, byl však přesilou poražen a padl v boji. Teprve příchodem Otakarovým, který přirazil se 60.000 muži (v srpnu 1273), nastal obrat. Prešpurka i jiných měst podunajských dobyto až po řeku Rábnici. V dobytém Rábu padesát pánů, kteří se v tomto tažení vyznamenali, bylo pasováno na rytíře. Mezi nimi byl také sedmnáctiletý levobočný syn Otakarův Mikuláš, jemuž dříve již bylo uděleno vévodství opavské. Dostav takto velikou část západních Uher do své moci, král Přemysl navrátil se na zimu do Čech; do větších pevných měst položil posádky, menší rozbořil. Mír s Uhry tehda nebyl učiněn, ačkoli poručnická vláda budínská za něj žádala.

Přemysl Otakar II. octl se na vrcholu své moci. Říše jeho prostírala se od Krušných Hor a Krkonoš až po moře Jaderské i stala se skutečnou velmocí středoevropskou. Král Přemysl hleděl zjednati své moci pevný základ tím, že podlomil dosud neobmezenou moc šlechty a povznesl naproti tomu stav duchovní i měšťanský k nebývalému rozkvětu, v těchto dvou stavech pak hledal svou oporu. Ale právě tím vzbudil proti sobě hněv a nenávist šlechty v zemích českých i rakouských; nepřátelství její pak padlo mocně na váhu v rozhodném zápasu, který bylo Přemyslovi podniknouti s novým králem německým Rudolfem Habsburským, jehož volbou (29. září 1273) ukončeno bylo dlouholeté bezvládí v říši německé. Volba ta stala se proti vůli krále českého a s vyloučením jeho práva volebního. Král český nemohl býti v pochybnostech, že kurfirstové němečtí i král Rudolf nestrpí vedle sebe vždy vzmahající se říši českou. Země alpské, kterých

král Přemysl se zmocnil, byly dosud pokládány za uprázdněné léno říšské, i bylo potřebí napjati všechny síly, aby je pro sebe zachránil. Předním úsilím krále Přemysla bylo, aby zachoval přízeň papežovu a odvrátil ji od Rudolfa. K tomu cíli Bruno, biskup olomucký, který se povždy těšil veliké vážnosti u dvora římského, odebral se do Lyonu, kdež konalo se r. 1274 obecné koncilium. Ale papež Řehoř X. zatím již rozhodl se pro Rudolfa, zvláště když tento slavnostně vzdal se všech někdejších nároků rodu Staufského na Italii. Proto bez ohledu na dosavadní zásluhy Přemyslovy o církev Řehoř X. uznal Rudolfa za krále německého, a Bruno vrátil se z Lyonu k svému králi s nepořízenou. Papež žádal dokonce od krále českého, aby se Rudolfovi podrobil, a jen v tom případě nabízel mu své prostřednictví k docílení míru. K tomu ovšem Otakar přistoupiti nemohl.

Na říšském sněmě v Norimberce (19. listopadu 1274) přijato bylo mezi jiným usnesení, aby král Přemysl Otakar vydal říši všechna léna říšská, kterých se zmocnil od smrti císaře Bedřicha II. Když Přemysl odpověděl protestem proti volbě Rudolfově, byl prohlášen za zbavena všech říšských zemí, kterých se zmocnil v čas bezvládí, a král Rudolf udělil počátkem r. 1275 léno korutansko-kraňské Filipovi, kdysi patriarchovi aquilejskému. Také mnohá města, četné šlechtice i knížata duchovní v obvodu panství Otakarova podařilo se Rudolfovi od něho odvrátiti a na svou stranu převésti. V poslední chvíli dal se získati Jindřich, vévoda dolnobavorský, dosud věrný spojenec Otakarův. Uherská vláda poručnická pak hoříc pomstou za předešlá příkoří, čekala jen na příhodnou chvíli, aby zahájila nepřátelství proti králi českému. Krom toho Rudolf získav četná knížata německá, světská i duchovní, prohlásil proti Přemyslu Otakarovi říšskou klatbu (24. června 1276) a v polovici srpna shromáždil četné vojsko do Norimberka, aby odtud zahájil válku.

Král český, který nevěděl o odpadnutí Jindřicha Bavorského, očekával nepřítele v západních Čechách a rozložil své vojsko u Teplé. V tom však král Rudolf náhle změnil původní plán válečný, odbočil počátkem září od Norimberka na jih do Řezna, kdež mu vévoda Jindřich povolil volný průchod podél Dunaje do Rakous. Z té strany král Přemysl útoku se nenadál, a tak se stalo, že vojsko Rudolfovo, které s velikou rychlostí postupovalo, již 18. října dorazilo před hradby vídeňské. Zatím již druhé

vojsko, v jehož čele byl Menhart Tyrolský a Albert Gorický, dobylo bez velikého odporu Furlanska, Kraňska, a Korutanska, a než dorazilo do Štyrska, prohlásilo se i tam veškeré panstvo pro Rudolfa. Město Vídeň ovšem, majíc v čele statečného starostu Rüdigera z Paltrama, statečně se hájilo po pět neděl. Král Otakar dal se z Čech na kvapný pochod do Rakous, ale nemohl již obležení Vídně zabrániti. Také z Uher blížilo se dvojí vojsko, jedno mělo vpadnouti do Dolních Rakous, druhé na Moravu a do Čech. Většina pánů rakouských šmahem opouštěla vojsko Otakarovo, které tím značně seřídlo. Ale největší ranou pro krále českého byla vzpoura čelných rodů šlechtických, která v poslední chvíli vypukla v Čechách i na Moravě. Páni neradi snášeli přísnou vládu Přemyslovu, který podporou měst a klášterů hleděl ztenčiti jejich moc. V Čechách mocný rod Vítkovců, na Moravě pan Boreš z Ryznburka s četným přívrženstvem záhy vstoupili ve spojení s králem Rudolfem a v této rozhodné chvíli za zády svého panovníka zahájili vzbouření. Za takových okolností jal se Otakar vyjednávati o mír, který byl sjednán ve Vídni (21. listopadu 1276); Otakar byl zbaven Rakous, Štyrska, Korutanska, Kraňska i marky vindické, ano i Chebska, jehož se byl rovněž za interregna zmocnil; též smluvena byla dvojí svatba mezi dětmi Otakarovými, Václavem a Anežkou, i Rudolfovými, Rudolfem a Gutou. Král Přemysl zbaven byl říšské klatby a přijal léno zemí českých, vzdav hold králi Rudolfovi.

Podmínky míru chovaly samy v sobě zárodek nových sporů. Král Přemysl potrestal hlavní náčelníky vzpoury českomoravské; zejména Boršovi z Ryznburka byly na základě soudního výroku pro velezrádu zabaveny všechny statky na Moravě; ony, které se prostíraly na blízku Uh. Brodu, byly tomuto pomeznímu městu přiděleny k zlepšení a rozmnožení obranných prostředků. Král Rudolf zastával se amnestovaných, naproti tomu Otakar popíral mu práva míchati se do vnitřních záležitostí českých. Obě strany připravovaly se k nové válce. Král Rudolf obnovil válečnou smlouvu s králem uherským Ladislavem, rovněž byl si jist vydatnou vojenskou pomocí ze všech zemí alpských. Král český získal za spojence některá knížata slezská i polská, markrabí braniborského, míšenského, ano i vévodu bavorského Jindřicha i jiná knížata německá, která počala s nedůvěrou hleděti ke vzrůstající moci Rudolfově. Ano i někteří páni rakouští, v jichž čele

byl maršálek zemský Jindřich z Kuenringa, pak četní měšťané vídenští, především statečný Paltram, znovu se prohlásili pro krále českého. Král Otakar věděl o nesnázích svého odpůrce a proto hleděl co nejdříve do pole vyraziti. Odebral se v lednu 1278 do Brna, kdež konal obecný sněm stavů moravských, světských i duchovních, velmi hojně navštívený. V Brně bylo také shromaždisko veškerého vojska Otakarova, které koncem července vedeno samým králem odtud vytrhlo. Vojsko táhlo z Brna údolím Svratky a Dyje k rakouské pevnosti Lavě, které teprve po 12 dnech bylo dobyto. Tím Otakar ponechal králi Rudolfovi kýženého času, aby se mohl spojiti s vojskem uherským. Obě spojená vojska přešla na Moravské pole a svedla s vojskem českým, které zatím tam dorazilo, rozhodnou bitvu mezi Suchými Kruty a Jedenspeigem (26. srpna 1278). Na straně Rudolfově byla převaha početní, za to měli Čechové četnější a dokonalejší těžkou jízdu. Tato s jádrem pěchoty, ve které nalézali se také Moravané, donutila pravé křídlo Rudolfovo k ústupu, na kterém sám král přišel v nebezpečí života. Zavčas však vyrazila německá záloha, vedená Oldřichem Kapellským, a odtiskla postupující pluky české k řece Moravě, ve které četní rytíři čeští nalezli hrob. Král Přemysl vida, že jest bitva pro něj ztracena, vrhl se hrdinsky v nejkrutější boj, v němž byl ubit od svých osobních nepřátel ze šlechty rakouské. Král Rudolf dal tělo jeho převézti do Vídně, kdež bylo nabalsamováno a teprve o velikonocích r. 1279 na žádost českých pánů do Znojma převezeno a u Minoritů pochováno.

§ 15. Král Václav II. a III.

Králové Rudolf a Ladislav pronásledovali zbytky nepřátelského vojska s velikou rychlostí až na Moravu, na jejíchž hranicích stanuli již druhého dne po bitvě, onen ve Valčicích, tento v Lavě. Tam přiměl král Rudolf svého spojence k návratu; neboť kruté řádění divokých Kumánů v dobyté zemi bylo mu samému na obtíž. Ale německé vojsko nevedlo si o nic mírněji. Na cestě k Brnu bylo páleno a drancováno; jmenovitě Pohořelice lehly tehda úplně popelem. A přece nenalezal Rudolf na Moravě nikde odporu. Všechna větší města, jako Znojmo, Brno, Jihlava, Olomouc, Přerov a j. ochotně se mu podrobila, začež byla mno-

hými privileji od něho obdařena, ano Brno bylo povýšeno za svobodné říšské město. Také biskup Bruno a za jeho příkladem zemští stavové složili římskému králi přísahu věrnosti. Král Rudolf potom prohlásil, že podrží Moravu v náhradu za válečné útraty ve vlastní správě tak dlouho, pokud by nedospěl syn padlého krále Václav, jemuž bylo tehda sedm let. Z Moravy král Rudolf dal se na výpravu do Čech. Poručnické vlády za nezletilého krále Václava II. chopil se markrabí braniborský Ota, syn sestry Otakarovy, od něho již dříve k tomu splnomocněný. Král Rudolf zatím dorazil z Jihlavy na Čáslav do Sedlce u Kutné Hory, kamž uchýlila se též královna Kunhuta i se synem Václavem, dovolávajíc se jeho ochrany proti Otovi Braniborskému. Tento vypravil se v čele vojska českého z Prahy ke Kolínu. Ale smlouvou u Sedlce dosaženo bylo mezi oběma stranami narovnání. Ota Braniborský uznán byl na pět let poručníkem krále Václava a vladařem v Čechách. Král Rudolf dostal náhradou válečných útrat rovněž na pět let Moravu ve svou správu. Umluvený dříve sňatek mezi dětmi Rudolfovými a Otakarovými byl tu skutečně vykonán. Opavsko, které dosud náleželo vévodovi Mikulášovi, dlícímu v uherském zajetí, přiřčeno bylo královně Kunhutě v užívání.

Pět let poručnické vlády Oty Braniborského v Čechách patří k nejnešťastnějším, jež kdy země tato zakusila. Šlechta česká, dosud držená na uzdě pevnou rukou Otakarovou, ucítivši uvolnění, chopila se pěstního práva a naplnila zemi loupežemi, požáry a vraždami. Ota, muž povahy lakomé a násilnické, nečinil jí v tom žádných překážek, aby nabyl úplné volnosti k provádění svých záměrů. Především hleděl obohatiti se drancováním pokladů chrámových i klášterních. Královnu Kunhutu, která se vzpírala jeho moci, odvezl (v únoru 1279) i se synem Václavem násilím na hrad Bezděz. Odtud sice královna již po dvou měsících unikla na Moravu, kdež se domáhala ochrany krále Rudolfa i stavů moravských, kteří již chystali se vytrhnouti válečně proti Otovi. V tom však došla zpráva, že surový markrabí odvedl nedospělého a tělem slabého krále Václava do Braniborska, kdež s ním nelidsky nakládal, správu Čech pak svěřil bojovnému biskupovi braniborskému Gebhardovi, za něhož hordy braniborské dopouštěly se nejhorších násilností. Královně Kunhutě nezbylo, nežli odebrati se na svůj úděl opavský, dříve jí od krále Rudolfa vykázaný,

kdež obrala si za své sídlo Hradec a pod ochranou moudré správy biskupa Bruna vládla ke spokojenosti všeho obyvatelstva. Když pak vrátil se z uherského zajetí vévoda Mikuláš, pobočný syn krále Přemysla, podvolili se oba, on i Kunhuta, rozhodčímu slovu biskupa Bruna i ostatních stavů moravských a vládli společně na Opavsku.

Aby neblahému stavu v Čechách přítrž učinil, odhodlal se král Rudolf zakročiti osobně a vypravil se (na podzim 1280) s velikým vojskem z Vídně do Čech. Markrabí Ota byl nucen učiniti narovnání (o novém roce 1281), v němž svolil k vypovězení všech Němců, kteří nebyli v zemi usedlí, a přenesl správu zemskou na pražského biskupa Tobiáše z Bechyně a na vrchního komořího Děpolta z Ryznburka; zároveň slíbil za náhradu 15000 hřiven stříbra přivézti Václava do Prahy a odevzdati jej biskupovi Tobiášovi k vychování. Ale tomuto slibu dostál teprve po dvou letech, když doba poručnické vlády jeho byla na sklonku; teprve v květnu 1283 Pražané uvítali s jásotem příchod svého krále.

Pokud žil biskup olomucký Bruno, který pevnou rukou vedl svěřenou sobě správu zemskou, Morava těšila se lepšímu klidu a pořádku nežli Čechy. Ale r. 1281 zemřel Bruno a nástupcem jeho na stolci biskupském stal se Dětřich z rodu českých Vítkovců (1281—1302). Správcem Moravy jmenoval král Rudolf svého zetě Alberta Saského. Země stala se od smrti Brunovy dějištěm rozličných násilností a přechvatů, kterých se dopouštěli četní páni a rytíři v zemi. Nejčelnější z nich, jako Gerhard z Obřan a Milota z Dědic, byli od Alberta uvrženi do vězení. Krom toho časté války a neúrody vzbudily v Čechách i na Moravě hlad a mor, který zvláště v letech 1281 a 1282 krutě řádil, tak že ani nebylo rukou k pochování zemřelých. Vévoda Albert staral se poctivě o obnovení pořádku veřejného a konal pravidelně zemské soudy. Zůstal však jen dvě léta gubernatorem moravským. Na podzim r. 1283, když králi Rudolfovi byla vyplacena zástavní summa 40.000 hřiven stříbra, převzal mladý král Václav také Moravu ve svou správu. Nevlastnímu bratru Václavovu Mikuláši bylo potvrzeno držení údělu opavského.

Ale ani potom nebylo trvalého pokoje dosaženo. Páni a rytíři jali se znovu páchati rozličné násilnosti a provozovati surové pěstní právo. Mezi těmi opět vynikl Gerhard z Obřan, který se

svého hradu nedaleko Brna konal časté loupeže a celé údolí řeky Svitavy naplňoval postrachem. Teprve r. 1286 král Václav pomocí pana Záviše z Falkenštejna donutil jej k pokoření. Ještě po smrti jeho (1291) hrad Obřanský stal se útočištěm pověstných lupičův i byl r. 1310 od brněnských měšťanův útokem vzat a rozbořen. Podobný osud jako Gerhardovi připraven byl panu Bedřichovi z Linavy na hradě Helštýně (u Lipníka), Bedřichu ze Šonburka na hradě Bořišově (u Mor. Třebové), založeném od Boreše z Ryznburka, a jiným lupičům zase na hradě Hoštýně (u Zábřeha). Klášter rajhradský, od několika let mnichy opuštěný, obsazen byl asi 400 lupiči; Záviš z Falkenštejna nočním útokem budovy dobyl, lupiče schytal a dal pověsiti nebo stíti. Hradu Frajštýna nad Dyjí (j. Bítova) dobyto bylo pomocí Albrechta Rakouského (1286).

Pan Záviš z Falkenštejna byl té doby vlastním vladařem v říši českomoravské. Za krále Přemysla Otakara II. shledáváme jej spolu s ostatními Vítkovci v táboře povstalců. Byv proto z Čech vypovězen, odebral se r. 1281 ke dvoru ovdovělé královny Kunhuty v Opavsku a byl od ní jmenován purkrabím hradeckým. Po příchodu krále Václava do Čech (1283) královna Kunhuta, která zatím pojala Záviše za manžela, vymohla mu u svého syna i přístup ke dvoru. Tam nabyl záhy velmi mocného postavení a zjednal také svým přátelům vynikající úřady zemské. Marně snažila se protivná strana, v jejíž čele stál pan Burkhart z Janovic, podlomiti tuto velkou moc. I po smrti královny Kunhuty (1285) dovedl si Záviš udržeti důvěru královu. R. 1287 přivezena byla manželka krále Václava Guta, dcera krále Rudolfa, do Čech a konala (4. července) slavný vjezd do Prahy. Od té doby poklesla moc Závišova; opavský vévoda Mikuláš, od delší doby osobní nepřítel Závišův, hleděl králi Václavovi namluviti, že Záviš ukládá jemu o korunu, ano dokonce i o život. Záviš vida, jak se mu doma hroutí půda pod nohama, vyhledával opory za hranicemi. Především spřátelil se s uherským králem Ladislavem IV. a vyžádal si sestru jeho Alžbětu za manželku. Potom obral si trvalé sídlo na zámku Svojanovském při pomezí českomoravském. Když se mu z nového manželství narodil syn, chtěje křest jeho nádherně oslaviti v jakémsi pomezním městě moravsko-uherském, pozval na tuto slavnost krále uherského i českého. Zatím však rozšířila se pověst, že tato slavnost má býti pastí, do které mínil

Záviš krále Václava vlákati, aby jej o život připravil. Václav asi uvěřil této pověsti; neboť když Záviš do Prahy se odebral a osobně mu své pozvání přednesl, dal jej náhle zatknouti a do Bílé věže uvrhnouti. Z toho vzbouřila se část šlechty, v jejíž čele byli bratří Závišovi Vítek a Čeněk. Král Václav chopil se rázného prostředku: za pomoci krále Rudolfa Habsburského sebráno bylo vojsko a velení jeho svěřeno Mikuláši, vévodovi opavskému, který na radu krále německého vodil spoutaného pana Záviše před hrady zpurných šlechticův a hrozil jej popraviti, nevydají-li jich. Takovým způsobem bylo několika hradů dobyto. Když však vojsko dorazilo ke hradu Hluboké, nedaleko Českých Budějovic, kdež velel bratr Závišův Vítek, odepřeno bylo vydání hradu i přes onu hrozbu. Na rozkaz králův dal tedy vévoda Mikuláš pana Záviše z Falkenštejna stíti (24. srpna 1290), načež tvrz Hluboká se vzdala a také ostatní vzpoura již snadno byla potlačena.

Král Václav II. od té doby obracel veškeru péči ku blahu svých poddaných, byl starostliv o řádné vykonávání a zachovávání zákonů. Podporoval rozkvět měst za příkladem otce svého Přemysla Otakara II.; města moravská Brno, Olomouc, Litovel, Jevíčko těšily se přízni královĕ. Král Václav zvelebil též hornictví, kteréž upravil moudrými zákony. Stříbrné doly kutnohorské přinášely za něho velký užitek. Také o mincovnictví zjednal si velké zásluhy. Upustil trvale od zlozvyku tehdejších panovníků, měniti často minci, což se dálo na velkou škodu poddaných a zavedl pevnou soustavu mincovní, dle kteréž raženo bylo ze hřivny stříbra po šedesáti groších a tyto po 12 denárech; české peníze nabyly za hranicemi záhy velmi dobré pověsti a opanovaly téměř po 300 let peněžní trh v střední a východní Evropě. Dosavadní mincovny v Brně, Opavě, Jihlavě a v Olomouci byly zrušeny a zřízeno jednotné ražení peněz v Kutné Hoře pro celou říši. Václav II. také zamýšlel sestaviti stálý psaný zákon pro soudy zemské a povolal za tím účelem do země slavného vlaského právníka, mistra Gozzia z Orvieta; ale tento záměr rozbil se o odpor šlechty, kteráž ve svém zájmu raději setrvala při dosavadní právní nejistotě. Také o šíření osvěty král horlivě dbal, jenže hlavní jeho pokus v té příčině, založiti »generální učení« (universitu) při chrámě sv. Víta, pro rozličné překážky nedošel svého uskutečnění.

Příznĕ svého tchána, krále Rudolfa, Václav II. užil k tomu, že na říšském snĕmĕ 1290 úřad číšnický i hodnost kurfirstská králi českému zase byly přiřčeny, a tak dílem odčinĕna byla křivda, spáchaná kdysi na králi Přemyslovi II. Synu Rudolfovu, Albrechtovi, vévodovi rakouskému a štyrskému, král Václav II. osobnĕ nebyl naklonĕn a nepřál si v zájmu své říše mocného Habsburkovce na trůnĕ nĕmeckém. Ponĕvadž pak s ním i ostatní kurfirstové podobnĕ smýšleli, zvolen byl po smrti Rudolfovĕ (1291) nikoli jeho syn, nýbrž chudý hrabĕ nasavský Adolf.

S vĕtším ještĕ úspĕchem král Václav zasáhl do vĕcí polských. Bylať mu již dříve půda v říši polské připravena: r. 1289 Kazimír, vévoda bytomský, r. 1291 pak oba bratří jeho, Mĕšek Tĕšínský a Boleslav Opolský, uznali nad sebou vrchní panství krále českého. Za zmatkův, které vznikly tehda mezi Piastovci o korunu, král Václav vypravil vojsko do Krakova, který bez odporu byl obsazen pluky českými; Sandomĕřska však zmocnil se Vladislav Lokietek. R. 1292 Václav II. postavil se sám v čelo vojska a provázen jsa Mikulášem Opavským i obĕma biskupy, Tobiášem Pražským a Dĕtřichem Olomuckým, konal slavný vjezd do Krakova, kdež mu bylo od stavů holdováno; potom udeřil na Sieradz, sídlo Vladislava Lokietka, mĕsta dobyl, Vladislava zajal a propustil teprve potom na svobodu, když uznal rovnĕž vrchní panství české a vzdal se všech nároků na Krakovsko a Sandomĕřsko.

Nenáhlý, ale patrný vzrůst moci české způsobil, že sousedé Václavovi více než kdy před tím vyhledávali jeho přátelství a spojenství. Ano i hrdý a drsný vévoda rakousko-štyrský Albrecht neubránil se tomuto dojmu. Také u Václava jevilo se tehda smýšlení Albrechtovi ponĕkud přízniviĕjší. Obrat způsobil té doby novĕ jmenovaný dvorní kancléř český Petr Aspelt, dosud biskup basilejský. V dřívĕjších dobách býval tĕlesným lékařem a kaplanem při dvoře krále Rudolfa Habsburského. Když r. 1296 farní chrám brnĕnský u sv. Petra od olomuckého biskupa Dĕtřicha povýšen byl za kolegiatní, stal se tam Petr Aspelt prvním proboštem. Král Václav pak počátkem r. 1297 jmenoval jej svým dvorním kancléřem čili protonotářem. V tomto důležitém úřadĕ Petr působil pro shodu česko-rakouskou. Výsledky této činnosti záhy se objevily. Dne 2. června 1297 král Václav dal se se svou manželkou Gutou slavnostnĕ korunovati v Praze od arcibiskupa

mohučského Gerharda. Za těchto slavností, jejichž nádhera a obrovský náklad dle svědectví vrstevníků byly neslýchány, čtyři kurfirstové, kteří se tehda v Praze sešli, mohučský, saský, braniborský a český, vyzvali vévodu Albrechta, rovněž přítomného, aby se zbraní v rukou svrhl Adolfa Nasavského a sám se na trůn německý povznesl. Králi Václavovi slíbil Albrecht dáti zástavou Chebsko a některá území v Míšensku. Těmito úmluvami byl osud Adolfův spečetěn. Následovalo sesazení jeho od většiny kurfirstů v Mohuči, a když pokusil se proti Albrechtovi se zbraní v rukou uhájiti si koruny, válečné štěstí jej opustilo. V bitvě u Göllheima (1298) Adolf padl a protivník jeho Albrecht pozdvižen byl na trůn německý.

Nastalého klidu a pokoje král Václav ze všech sil hleděl užiti ku vnitřnímu zvelebení své říše. O tom svědčí blahodárná činnost jeho na Moravě. R. 1298 vydána zase celá řada nových privilejí pro Brno, Olomouc, Hlubšice (Leobschütz) a j. Tehda také Opavsko připojeno bylo opět přímo k Moravě, ježto vévoda Mikuláš zaopatřen byl v nově nabytém panství polském. Podobně jako městům, též klášterům moravským dobře se dařilo za pečlivé vlády Václava II. Za posledních Přemyslovců veškeré duchovenstvo české i moravské zbaveno bylo placení daně; stálými štědrými odkazy i jinými darováními od krále, šlechty i měšťanstva nahromadilo se velké bohatství tehdejší církve v našich zemích.

R. 1296 zemřel nejmocnější ze všech údělných knížat, Přemyslav Velkopolský, který se před rokem dal ve Hnězdně korunovati za krále. Poněvadž zanechal jedinou dceru Richsu, nastaly nové boje o jeho dědictví. Šlechta velkopolská, nabyvši přesvědčení, že jen mocný panovník dovede si pořádek vynutiti, nabídla králi Václavovi ruku kněžny Richsy (královna Guta zemřela r. 1297 nedlouho po korunování) a s ní zároveň trůn velkopolský. Václav přijal toto nabídnutí, vtrhl s vojskem do Velkopolska, zmocnil se země po některém odporu a uvedl také Pomořansko i Kujavsko pod své panství. Potom konal slavný vjezd do staroslavné metropole Hnězdenské a dal se tam za přítomnosti četné šlechty i biskupů zemských od arcibiskupa hnězdenského za krále korunovati (1300). Odebrav se do Poznaně, slavil tam zasnoubení své s princeznou Richsou. Místodržitelem velkopolským jmenován byl vévoda Mikuláš, kdežto v Krakovsku a Sandoměřsku na čas správu vedl moravský pán Oldřich z Boskovic.

Vladislav Lokietek, který se postavil českému panství na odpor, byl z vlastního údělu svého vypuzen a utekl se do Říma pod ochranu papeže Bonifáce VIII. Tak sloučil král Václav II. až na některá vévodství slezská veškeren národ polský pod svým žezlem; říše jeho sahala od Šumavy až po viselský Buh a po moře Baltské.

Sotva že Václav (koncem r. 1300) vrátil se domů z vítězné výpravy polské, již naskytla se mu příležitost k nabytí jiného rozsáhlého panství. V lednu r. 1301 zemřel uherský král Ondřej III., poslední mužský potomek rodu Arpádova, a část velmožův uváživši, že král český jest synem Kunhuty, vnučky krále Bely IV., odhodlala se nabídnouti mu trůn uherský. Deputace magnátů, v jejichž čele byl Jan, arcibiskup kaločský, a říšský palatin Matěj Čák z Trenčína, přijata byla od krále Václava v moravském městě Hodoníně při hranicích uherských. Václav nepřijal pro sebe podávané koruny, ale nabídl stavům uherským za krále svého dvanáctiletého syna Václava, který byl zasnouben s Alžbětou, jedinou dcerou zemřelého krále Ondřeje III. Deputace přijala tento návrh a mladý kralevic byl (27. srpna 1301) ve Stol. Bělehradě od arcibiskupa kaločského korunován za krále uherského jménem Ladislava V.; nový král obral si ihned Budín za svou residenci.

Tyto neslýchané úspěchy krále Václava II. vzbudily mu ovšem zapřisáhlé odpůrce. Papež Bonifác VIII., který mínil dosaditi v Uhrách na trůn Karla Roberta Anjouského, prohlásil volbu Ladislava V. za neplatnou i jeho korunování a zbavil jeho poddané závazku věrnosti. Vedle toho ujal se Vladislava Lokietka, který se byl pod jeho ochranu utekl, a zakázal Václavovi II., aby se bez jeho přivolení nazýval králem polským. Také král německý Albrecht ve vzrůstu moci české domníval se viděti nebezpečí pro svou dědičnou moc v zemích rakouských. Václav měl se vzdáti Uher i Polska, vydati Míšensko i Cheb a odváděti říši německé povinný prý desátek z dolů kutnohorských anebo se z něho vykoupiti 80 000 hřivnami stříbra.

Zatím v Uhřích pod dojmem bully papežské četní přívrženci syna jeho opouštěli, ano i nejčelnější z nich Matouš Trenčanský přidal se ke Karlu Robertovi. Mladý král byl na konec od nepřátel na hradě Budínském obležen. Král Václav odebral se (v květnu 1304) do Brna, kdež uradil se se svým kancléřem

Petrem o potřebných opatřeních. Odtud vytrhl v čele četného vojska, z Čech a Moravy sebraného, k tvrzi Mikulovské, kterouž držel přívrženec Albrechtův, Jindřich z Lichtenštejna, a dobyv jí, v červnu překročil hranice uherské. Rychlými pochody táhl po levém břehu dunajském, u Parkáně překročil řeku, dobyl Ostřihoma a za krátko dorazil do Budína, odtud pak odvezl syna svého i s korunními odznaky do Čech.

Než se Václav do Prahy navrátil, dorazil již král Albrecht se silným vojskem v Německu sebraným přes Řezno a Linec k Budějovicům. Současně syn jeho Rudolf učinil smlouvu s Karlem Robertem, dle níž tento zavázal se ku vpádu do zemí Václavových. Ještě v srpnu t. r. překročily divoké hordy uherské řeku Moravu a Dyji a řádily v zemi neslýchaným způsobem. Malá tvrz Jaroslavice nad Dyjí, kamž obyvatelstvo z nejbližšího okolí, zvláště ženy, se uchýlilo, byla obležena. Posádka bránila se zoufale a konečně zatarasila se v opevněném kostele. Ale dřevěná ohrada jeho byla snadno zapálena, a nešťastné ženy zvolily raději smrt v plamenech, nežli by se byly vydaly surovcům na milost a nemilost. Veškeré Břeclavsko bylo tímto nepřítelem zaplaveno a hrozně pustošeno. Jindřich Lichtenštejnský, přívrženec Albrechtův, který znovu zmocnil se Mikulova, marně snažil se dalším ukrutnostem zabrániti. Nepřehledné roje Kumánů přivalily se až k Brnu a dobyly Ivančic, kdež opět mnoho lidí nalezlo smrt v plamenech. Pouze na panství kláštera třebíčského bylo 27 osad spáleno a z jižní Moravy na 6000 lidí pohubeno neb do zajetí odvlečeno. Biskup olomucký Jan obrátil se s prosbou ke králi Albrechtovi, aby zabránil hroznému řádění svých spojenců. Albrecht dověděv se, že Uhři nemíní se dalšího boje súčastniti, nýbrž s uchvácenou kořistí domů se vrátiti, vypravil za nimi oddíl vojska vedením hraběte Menharta z Ortenburka, který lupiče šťastně v Rakousích dostihl a aspoň zajatce z jejich moci osvobodil.

Ostatní vojsko Karla Roberta i vévody Rudolfa spojilo se u Budějovic s Albrechtem, který se sjednocenou armádou vytrhl proti Kutné Hoře, po jejíchž pokladech dychtil nejvíce, a město oblehl (18. října). Ale posádka městská sesílená horníky jihlavskými po pět dní statečně se bránila. Tuhá zima záhy přikvapivší, špatná voda, otrávená od horníků kovovým prachem a jinými škodlivými látkami, a nemenší měrou zpráva, že se blíží české vojsko k vybavení, donutily krále Albrechta k rychlému

ústupu do Rakous, na kterém vojsko jeho utrpělo citelné ztráty. Také vojsko krále uherského Karla Roberta dalo se na zpáteční pochod Moravou, neopominuvši arci zemi opět dle svého zvyku všemožně vydrancovati. Král Václav na rok 1305 konal horlivé přípravy k válce proti Albrechtovi; vojsko sbíráno z Čech, Moravy, Polska, Saska i Bavorska, jeho vůdcem pak měl býti nový spojenec Václavův Ota, vévoda dolnobavorský, ježto král Václav již od návratu z Uher povážlivě churavěl. Obavy v příčině jeho slabého zdraví, v mladých letech podkopaného, příliš záhy se splnily; zemřelť dne 21. června 1305.

Syn a nástupce Václava II., tehda šestnáctiletý Václav III., učinil především mír s kralem Albrechtem; vzdal se ve prospěch německé říše Chebska a Míšenska, začež Albrecht zavázal se nerušiti ho v držení Čech a Polska a upustil od nároku na desátek z dolů kutnohorských. Korunu uherskou i s ostatními klenoty královskými král Václav III. odevzdal Otovi, vévodovi bavorskému. sešed se s ním osobně v Brně (9. října 1305), čímž vzdal se pro vždy všech nároků na panství uherské. Václav upustil také od sňatku s dosavadní snoubenkou Alžbětou, dcerou posledního Arpádovce, a pojal za manželku Violu, dceru Měška, vévody těšínského. Lehkomyslnost jej nutkala, aby se všech zbytečných starostí zbavil; trávil noci s rozpustilými soudruhy svými a spustlými ženštinami v pitkách a jiných zhýralých radovánkách. Konečně však, pohnut jsa napomínáním otcovského přítele svého, Konrada, opata zbraslavského, král vymanil se z tohoto nechvalného řádění. Jeho lehkomyslností zaviněno bylo otřesení českého panství v Polsku. Vladislav Lokietek, jemuž dostalo se značných pomocí od krále uherského Karla Roberta, vtrhl již r. 1304 do země, dobyl Sandoměřska, Sieradzska i jiných krajů. Zemský hejtman velkopolský, Oldřich z Boskovic, nemoha se nepříteli ubrániti, volal o pomoc. Král Václav, svěřiv správu Čech a Moravy Jindřichovi Korutanskému, který tehda pojal sestru jeho Annu za manželku, sebral četné vojsko a odebral se do Olomouce, odkudž měla výprava do Polska býti zahájena. Ubytovav se v děkanství při dómě, byl tam dne 4. srpna 1306 v pravé poledne zákeřnickou rukou zavražděn. Čí návodem tato vražda, pro naše země osudná, se stala, zůstalo již vrstevníkům nevyzpytatelným tajemstvím; jisto jest, že vrah, jakýsi Konrad z Po-

tensteina čili z Mulhova, rodem z Durynska, byl k tomu od někoho najat. Králem Václavem III., při smrti osmnáctiletým, vymírá po meči slavný domácí panovnický rod Přemyslovců.

§ 16. *Vnitřní stav Moravy v XIII. století.*

Rozkladem staroslovanského řádu rodového zaniklo i staré zřízení župní na Moravě. Ve stol. XIII. župa pozbývá svého původního významu jako sídlo jednotlivého plemene i stává se pojmem správním s novým názvem kraje (provincia). Kraje byly základem správního rozdělení v zemi; již v XIII. stol. rozeznávají se s počátku čtyři kraje, olomucký, znojemský, brněnský a holasický, jímž se rozumělo Opavsko. V druhé polovici XIII. stol. přistupuje kraj přerovský, potom kraj bítovský, později zvaný jihlavským, a konečně od kraje brněnského na jihu oddělen kraj břeclavský. Rozdělení to však nezůstalo trvalým.

Hranice zemské nabyly v této době větší ustálenosti. Kolem r. 1275 dohodl se král Přemysl Otakar II. s Vladislavem, vévodou opolským, jemuž tehda také Těšínsko náleželo, aby byla hranicí mezi Moravou a Těšínskem řeka Ostravice. Také proti Uhrám byly tehda ustáleny nynější hranice (od Ostravice až po město Skalici Karpaty, odtud řeka Morava). Jen na jihu proti Rakousům hranice ještě nebyly ustáleny. Tu bylo celé území, po kterém se rozlévala řeka Dyje v čas zátopy, pokládáno za neutralní, pouze Mikulov počítán byl odedávna k Moravě. Na západě odděloval Moravu od Čech hřbet vysočiny Českomoravské, na severu byla stále ještě hranicí řeka Zina (Pština), tak že celé nynější Opavsko náleželo k Moravě.

Po úpravě poměru Moravy k Čechám z r. 1197 Morava byla lénem koruny České, nad nímž samosprávně vládli markrabí. Králové čeští jmenovali markrabím vždy některého prince z rodu Přemyslova, časem přejímali Moravu přímo pod svou správu. Markrabími byli: Vladislav I., bratr Přemysla Otakara I., od r. 1197–1222, Vladislav II., syn Přemysla Otakara I. (1222—1227), Přemysl, druhý syn jeho (1227—1239), Vladislav III., syn krále Václava (1246—1247), Přemysl Otakar, druhý jeho syn (1247—1253). Po všechen ostatní čas byli králové čeští sami markrabími moravskými. Od dob krále Přemysla II. Morava v době Přemy-

slovské nebyla nikomu již v léno propůjčována. Z lenního postavení ke králi českému plynulo především obmezení, že markrabí moravský nesměl vésti válku s králem českým; stav opačný, jakýž vykazují na př. léta 1231 a 1248, jest protiprávním. Rovněž nesměl markrabí moravský bez výslovného svolení krále českého léna svého jakkoliv umenšovati. Dědičnost lenní se však nevyvinula, Morava zůstala osobním lénem rodiny Přemyslovcův.

Ustálené residence markrabské nebylo; nejvíce sídleli markrabí v Brně, v Olomouci neb ve Znojmě; později i toto ustoupilo do pozadí. Markrabí měl vlastní svůj dvůr, který jako dvůr krále českého skládal se z komořího, truchsesa, číšníka, maršálka, kancléře, notáře, kaplana a jiných úředníků dvorských. Dvůr ten přestal, když král český byl zároveň markrabím. Tomuto patřily všechny zeměpanské důchody, tedy netoliko příjmy z rozsáhlých statků korunních i soukromých, nýbrž i všechna regalia, t. j. dary za udílené privileje, mýta, cla, soudní i jiné pokuty, nájemné a rozličné daně. Pouze mincovnictví a hornictví zůstalo pod přímou správou krále českého. Markrabí měl nejvyšší moc správní, soudní i vojenskou. Země měla i tehda, když králové sami byli markrabími, své sněmy, své zákonodárství, své zemské úředníky a daně, svou samostatnou vojenskou i církevní organisaci. Každá válečná výprava, která směřovala proti vnějšímu nepříteli, směla se podniknouti jen se svolením sněmu zemského.

Vedle dvorských úřadů byly na Moravě úřady královské, jež měly dozor nad oběma královskými regaliemi, hornickým a mincovním, a zemské. Zemští úředníci byli voleni od stavův na sněmě zemském a od markrabího potvrzováni, nesměli však od něho býti libovolně sesazováni. Nejdůležitější zemští úředníci, podobně jako v dobách předešlých, byli: župan (castellanus), po jednom v každém kraji; tento úřad následkem velkých změn ve zřízení pozbývá vždy více moci a na sklonku tohoto období úplně zaniká. Komoří (camerarius), který vedle správy důchodů zemských časem nabyl i moci soudní. Purkrabí zemští (burggravius) byli původně strážci zemských hradů; v tomto období konali již dozor nad veřejným pořádkem v zemi a byli také výběrčími mýt a cel. Na purkrabí a komoří přešla znenáhla moc županů. Vladař (villicus), správce statků zeměpanských, na nějž časem také přešla část moci soudní. Vedle něho byl zvláštní správce zemských lesů (forestarius, magister silvarum). Cudař

(judex provincialis) byl soudce v kraji. Během XIII. stol. však následkem převratů společenských a změn ve zřízení zbyly ze všech krajských cud jen dvě hlavní, v Brně a v Olomouci. Krajskými úředníky byli vedle cudaře krajský komorník, písař, purkrabí a dle úpravy Přemysla II. také poprávcové, podobni pozdějšímu úřadu zemských hejtmanů. R. 1298 vyskytuje se poprvé úřad zemského hejtmana (capitaneus Moraviae), zástupce markrabího ve všech výkonech a jednáních úředních. Důchody zemských úředníků plynuly buď ze statků jim darovaných anebo z poplatků, které se na jejich úřady vztahovaly.

Důležitým zemským úřadem byla královská kancelář, odkudž byly vydávány listiny ve všech veřejných záležitostech, kromě soudu zemského, zvláště za účelem udělování privilejí a jiných milostí. Morava měla od konce XIII. století zvláštní kancelář pro vyhotovování listin, země moravské se týkajících; v čele úřadu toho dle ustanovení Přemysla Otakara I. z r. 1206 měl býti probošt olomucký (cancellarius Moraviae). Král Přemysl Otakar II., ujav se po smrti otce svého Václava I. (1253) vlády v Čechách, podřídil všechny své země jediné, pražské kanceláři. Kancléřem (protonotarius, cancellarius) býval obyčejně probošt vyšehradský. Král Václav II. zřídil r. 1283 pro Moravu opět zvláštní úřad kancléřský, což potrvalo až do r. 1297. Tehda stal se kancléřem českým důmyslný státník Petr Aspelt, biskup basilejský, a jeho návodem král zrušil kancelář moravskou, a všechny listiny ať Čech či Moravy se týkající od té doby vycházely ze společné kanceláře pražské. Listiny psány byly výhradně latinsky, kancléři čeští i moravští, obyčejně z ciziny povolávaní, málokdy byli znalí domácího jazyka.

Šlechta, jak již v dobách předešlých, dělila se na stav panský (domini terrae, barones terrae Moraviae), v němž zastoupena byla jednak statky nejbohatší šlechta, jednak nejvyšší úřednictvo zemské i dvorské. Páni tvořili tehda již zvláštní stav, který vykonával v zemi velká práva politická, jmenovitě v soudnictví a v zákonodárství. Nejčelnější panští rodové XIII. a XIV. stol. byli páni z Boskovic a z Černé Hory (vymřeli v 17. stol.), z Kravař, z Cimburka, kteří vymřeli v 16. stol, z Hradce, z Kunštátu (vymřeli na Moravě již v 15. stol.), z Lichtenburka (vymřeli poč. 17. stol.), z Lichtenštejna (od r. 1249), z Lipé (na Krumlovsku, vymřeli v 17. stol.), z Lomnice (vymřeli na poč. 17. stol.),

z Pernštejna (původně z Medlova, vymřeli 1631), z Pezinka, ze Sovince (vymřeli 1570), ze Šternberka, jichž praotec Zdeslav vystavěl hrad Šternberk u Olomouce r. 1253, z Valdštejna (od r. 1628 hrabata), z Deblína, z Kounic, z Drahotouš, z Žerotína (jinak z Bludova, Jičína, Čistého Slemene), ze Švábenic, z Miroslavi nebo Myslibořic a z Bukovin. Z těchto rodů pouze dva byli původu cizího, Lichtenštejnové ze Štyrska, Pezinkové z Uher.

Nižší šlechta, rytíři, vladykové (milites, nobiles), byli v této době od vyšších mnohem ostřeji odlišeni než dříve. Chtěl-li král nešlechtice povýšiti do stavu šlechtického, směl ho učiniti jen vladykou, nikoliv pánem. Nižších rodů šlechtických bylo velké množství, mnoho jich bylo ve službách královských, markrabských i panských.

Říše českomoravská měla odedávna s Německem čilé styky. Čechové i Moravané seznamovali se na častých společných vojenských výpravách s jazykem i zvykem německým, česká i moravská knížata brala si nejraději odtud dcery knížecí za manželky, tyto zase přiváděly ve svých družinách mnoho Němců do země a tak udržovaly užívání němčiny při dvoře v ustavičném proudu. Také církevně byly naše země na Německu závislými; vždyť stálo tehda obojí biskupství, pražské i olomucké, v područí arcibiskupa mohučského. Biskupové olomučtí, často sami jsouce Němci, povolávali německé duchovenstvo do své diecese a také kláštery, jak staré tak i nově založené, osazovali německými mnichy. Němečtí kupci, zvláště flanderští z dolního Porýní, bavorští, saští a franští přicházeli do našich krajin, přivážejíce jemná plátna, jejichž výroba byla zejména v městě Brügge proslulá, různé zlaté a stříbrné zboží a slanečky; vyváželi ze země dobytek, kůže, obilí, kovy a jiné suroviny. Pro Moravu zvláště Vídeň byla důležitým východiskem obchodu, který odtud šel dále do polských zemí. Čeští a moravští kupci pak navzájem zajížděli do německých měst, jmenovitě do Pasova, Řezna a Norimberka.

Aby tyto obchodní styky mohly býti zajištěny a ještě více rozvětveny, pomýšleli cizí kupci záhy na trvalé usazení při nejdůležitějších místech dopravních. Takovými byli od starodávna osady při hradech župních, jež byly středisky politického i společenského života. Proto usazovali se záhy němečtí kupci a za nimi němečtí řemeslníci v takových podhradích (suburbium), zakládajíce si úzké, souvislé dvorce s táhlými podloubími, v nichž vykládali svoje

zboží. V Praze byla na př. již v XI. stol. silná německá kolonie. Německé osady žily dle právních zvykův a zákonů z domova přinesených, tvořily zvláštní společnost, domácímu lidu nepřístupnou, která odváděla panovníkovi jakési poplatky; za to dostávalo se jí ochrany a mnohých výhod, z nichž nejhlavnější záležela v tom, že si směli voliti svého soudce a žíti dle svého »německého práva« (jus teutonicum). Německý živel osvědčil se ve styku s domácími, slovanskými obyvateli mocnějším, a německé osady odděleny jsou příkře veškerým svým zřízením od svého okolí. Němci zavedli si tu v soudech, kostelích i ve školách výhradně svůj jazyk. Příslušníci jejich obce vyňati byli z všeliké právomoci župního soudu, vyjma nejtěžší zločiny, které rozsuzoval sám panovník nebo komoří jako jeho zástupce. Všichni byli prohlášeni za svobodníky; vojenskou službou byli sice povinni, ale jen k obraně zemské, nikoli k výpravám za hranice. Krom toho dostávalo se takové obci práva, přijímati nové sousedy (»hosty«) z ciziny, kteří potom týchž práv byli účastni. V XIII. stol. počaly se takové obce ohrazovati mocnými hradbami a tím dovršen byl vývoj měst v Čechách a na Moravě, který na počátku svém měl ráz výhradně německý.

Panovníci čeští za rozmnožením svých důchodův podporovali všemožně vývoj svobodného stavu městského, který spíše měl potřebné peníze k zakoupení knížecích dědin, ustanovených za městské, jakož i k zakoupení svobod a monopolů městských, nežli domácí obyvatelstvo, časem znuzené. Němci usazovali se velmi rádi ve slovanských krajinách, ježto jim od panovníků byla zaručena plná svoboda, říditi se v nové vlasti svým německým právem a užívati všude jen německého jazyka. Že se tak dálo na nenahraditelnou ztrátu domácího živlu slovanského, toho panovníci, napolo své národnosti odcizení, nedbali hrubě, hledíce především k rozmnožení svých důchodů.

Na Moravě v této rozsáhlejší míře zahájil zakládání měst markrabí Vladislav I. (1197—1222). Nejstarší město od něho založené uvádí se Bruntál (Freudenthal) v nynějším Opavském Slezsku k r. 1213. Moravská města s počátku řídila se nejvíce právem magdeburským. Nejdůležitější privileje, jež udělovány byly městům na Moravě, aby rychleji zkvétala, byla: právo mílové, dle něhož v obvodu míle kolem města nesměl se usaditi žádný řemeslník, tím mělo řemeslnictvo býti donucováno, aby se usa-

zovalo v městě samém; právo zřizovati si kupecký dům, který byl zároveň radnicí a skladištěm cizího zboží; právo trhů týdenních (fora) a výročních (nundinae); právo vařiti a nalévati pivo v městě i v okolí; právo vybírati poplatky celní a mýtní v jistém obvodu; tyto poplatky měly býti vynakládány výhradně na zřizování a udržování městského opevnění; právo voliti si vlastního soudce; osvobození ode všech župních břemen, jakož bylo udržování župních hradů, mostův a zemských silnic, povoz (přípřež), nocleh a nářez t. j. vydržování dvora a zeměpanských úředníků. Úplným vynětím měst z veškerých závazků župních podlomeno bylo nadobro dosavadní župní zřízení.

Vedle Bruntála založena byla od markrabí Vladislava I. ještě jiná města, jako Bzenec (1214), Unčov (1213—1223), od Němců nazvané Neustadt (civitas nova), Byteš za Vladislava Jindřicha »Heinrichs« zvaná, a bezpochyby obě hlavní města Brno a Olomouc, která vznikla ze starých podhradí. R. 1226 král Přemysl I. udělil Znojmu rozsáhlé pozemky a městské právo. R. 1227 pan Petr Bítovský ohradil Jemnici pevnými zdmi. R. 1243 král Václav I. udělil Brnu rozsáhlá práva městská dle vzoru vídeňského. »Právo brněnské«, r. 1278 od krále Rudolfa a r. 1292 od Václava II. ještě rozšířené, nabylo takové vážnosti, že mnohá města (Kroměříž, Kojetín, Uh. Hradiště) rovněž toužila ho nabyti a v pochybných případech vyhledávala rady u soudu brněnského. Ve XIII. a XIV. století 63 měst moravských uznalo nad sebou vrchní soud brněnský. Od té doby stalo se Brno střediskem netoliko právního, nýbrž i obchodního a společenského života, vlastním hlavním městem moravským. Také Jihlava, kteréž podobné právo jako Brnu uděleno bylo r. 1249, stala se vrchním soudním dvorem nad četnými městy a kromě toho předním hornickým městem moravským dle vzoru saského Freiberka. R. 1261 dáno bylo Olomouci brněnské právo v celém rozsahu. Za Přemysla Otakara II. dostaly městská práva osady: Jevíčko (1259), Uh. Hradiště (1257), Uh. Brod (1272), Hlubčice ve Slezsku, Hranice (1276) a dle všeho i Přerov a Litovel. S panovníky o závod také biskupové olomučtí, zvláště Bruno, který založil Brušperk, Místek a Příbor, pak světské i klášterní vrchnosti zakládali města na svých pozemcích. Tak se vyvinul ve XIII. století na Moravě zvláštní městský stav, převahou německý, jehož zásluhou rozkvetly v zemi obchod, průmysl a hornictví. Tento stav

nabyl nejenom úplné samostatnosti ve své vnitřní správě a v soudnictví, nýbrž bral záhy podíl též ve veřejných záležitostech a dospěl k nemalému politickému významu. Koncem XIII. století zástupci měst českých a moravských účastní se jednání sněmu zemského.

Němci hrnuli se však nejen do měst, nýbrž i na venkov. Nastalo hromadné zakládání vesnic, kteréž, poněvadž v rovinách usedlé bylo domácí obyvatelstvo, dálo se na svazích horských a na prostorách, jichž nabyto bylo vysekáním lesů. Novým osadníkům dány byly takové pozemky svobodným vlastnictvím za jistý poplatek; za to byla jim prominuta mnohá tížící břemena, jako zemská robota, závazky při stavbě nových a vydržování starých hradů, silnic a mostů, přípřež, nářez a j.; také společné mučení za zločin jednotlivce u takových osad přestalo; příslušníci nových osad byli nad to vybaveni z moci župních čili krajských úřadův, a dostalo se jim v osobě vesnického rychtáře (Schulze) a přísedících porotců čili kmetů (Schöffen) zvláštního soudu pro nižší soudnictví; rychtář i kmeti s počátku byli jmenováni od vrchnosti, kteréž onen pozemek patřil, později byli od obce voleni. Vyšší soudnictví nad takovými osadami příslušelo nejbližšímu soudu městskému.

Vrchnostem světským i duchovním vznikal tím nový pramen vydatných příjmův, a tudy neobmezovaly se již jen na místa neobydlená v horách a vysekaných lesích, nýbrž pomýšleli na to, jak by i starých dědin podobným způsobem zužitkovali. Jednotlivým přistěhovalcům odprodávány byly pozemky ve starých dědinách za podobných výhod, jakých požívaly osady nové. Obojí dálo se na základě německého práva. Toto zákupní čili emfyteutické právo přinášelo oběma stranám — vrchnostem i sedlákům — velké výhody; proto jaly se i staré vesnice slovanské tohoto práva domáhati a tak se stalo, že koncem XIII. století staré župní zřízení na Moravě úplně se rozpadlo, lid selský pak vesměs octl se v poddanství královských statků, šlechty, klášterů, vyššího duchovenstva a jiných vrchností. Hlavním průkopníkem německé kolonisace jak ve městech tak v dědinách byl biskup Bruno (1245—1281).

V poněmčování země a rozbíjení starého župního zřízení vydatně napomáhaly také kláštery. R. 1202 založen byl na Moravě první mužský cisterciácký klášter na Velehradě od markrabí

Vladislava, který jej hojně obdařil. Němečtí mniši vyvíjeli na prospěch své národnosti horlivou činnost v rozličných směrech. Jednak hleděli t. zv. immunitami sebe i své poddané vybaviti ze soudů župních, jednak pečovali o to, aby v listinách, letopisech a jiných písemných památkách zahladili všelikou zvěsť o slovanské minulosti Moravy. Tím se vysvětluje, že úplně vymizela písemná paměť o Velehradě jakožto sídle slovanských apoštolův a hlavním městě kdysi tak slavné říše moravské. — Podobně si vedli premonstráti hradišťští, lúčtí a nově (1211) založeného kláštera v Zábrdovicích u Brna, premonstrátky dolnokounické, benediktini rajhradští a třebíčtí, augustiniáni kláštera v Doubravníku, založeného r. 1220 panem Štěpánem z Medlova (později z Pernštejna). V Nové Říši založen byl premonstrátský klášter pro jeptišky od neznámého původce. R. 1251 pan Boček z Obřan (z rodu pánů Kunštátských) založil cisterciácký klášter ve Žďáře, bratr jeho Smil ze Střílek založil klášter téhož řádu ve Vyzovicích (1261). Ženské kláštery cisterciácké založeny byly v Oslavanech (1225) od královny Konstancie a v Tišnově (1234) od krále Václava a bratra jeho Přemysla, tehda markrabí moravského. Uvážíme-li, že krom toho uveden do země řád augustiniánských eremitů (1267), hospitálníků sv. Ducha (1239), dominikánů (1230), františkánův a minoritů (1237), kteří měli sídla ve všech větších městech moravských, pak řády rytířské Johanitů (1168), Templářů (1243) a rytířů německých (1215), a že všichni pokud měli příležitost, působili ve směru mnichů velehradských, pochopíme snadno, jaké ztráty česká národnost tehda na Moravě utrpěla.

Veškeré obyvatelstvo moravské skládalo se na sklonku XIII. stol. z těchto tříd: 1. vyšší šlechta (barones, domini), která tvořila stav panský; 2. nižší šlechta (vladykové čili rytířové a panošové); 3. svobodníci (rustici), majitelé drobných statků, jakožto svobodného majetku (dědictví zpupné), kteří ani vrchnostem panským ani městům nebyli poddáni; počet těchto ve XIII. stol. valně se ztenčil; 4. emfyteuti (zákupní statkáři), kteří měli pozemek od nějaké vrchnosti zakoupený a za vzájemných závazků ho užívali; 5. úročníci (agricolae censiti), kteří ze svého pozemku, jejž drželi doživotně, musili vrchnostem odváděti roční nájem, rozličné dávky přírodní a konati jí služby robotní; 6. poddaní a nevolníci (glebae adstricti), čeládka dvorská, která musila pro pána bez všelikého užitku pracovati a pokládána byla za přislu-

šenství jeho statku. Docela výlučné postavení zaujímalo duchovenstvo světské i klášterní a obyvatelstvo měst, skoro vesměs německé.

Sněmy zemské nabývaly od stol. XIII. vždy pevnější organisace i důležitějšího oboru působnosti. Snad již 1215 zasedal ve Znojmě sněm zemský, určitějších však zpráv o obecných sněmích zemských nabýváme v 2. polovici XIII. stol. za vlády Přemysla Otakara II. Sněm (colloquium generale, curia generalis) jeví se tu shromážděním vyšší šlechty (barones), královských manů čili vladyk neb rytířů (milites), dále tu měl účastenství biskup olomucký, opatové klášterů zemských a — jakož od r. 1288 lze dokázati — i vyslanci hrazených měst královských. Sněmu předsedal a jednání jeho řídil markrabí aneb úředníci zemští, od něho k tomu zmocnění. Stálou institucí však sněm zemský tehda ještě nebyl, svoláván jsa pouze dle potřeby, aniž měl určitého sídla, zasedaje tu v Olomouci, tu v Brně, ve Znojmě nebo v Opavě.

Vedle sněmů zemských vyskytují se ve stol. XIII. sjezdy, na nichž byli přítomni zástupcové jednoho nebo druhého kraje a které tudy nazvati lze sjezdy krajskými (judicia provincialia). Tam byly asi vyřizovány otázky významu spíše místního, neboť se jich účastnily také osoby, kterým nikterak nepříslušelo právo, účastniti se sněmů zemských, které však měly dobrou znalost místních poměrů, jako na př. byli faráři příslušných okresův.

Šlo-li o věc týkající se veškeré říše českomoravské, konány byly sněmy generalní, na kterých se scházeli stavové čeští i moravští k společným poradám. Případy ty byly však velmi vzácné.

V soudnictví stala se té doby jak v Čechách tak i na Moravě velká změna. Následkem rozsáhlé německé kolonisace, zakládáním měst s úplnou samosprávou a samostatným soudním řádem, šířením německého práva i v českém obyvatelstvu venkovském, četnými immunitami statků církevních, zaváděním lenního zřízení, jímž patrimonialní moc soudní byla přisuzována četným šlechticům, zaniklo časem docela staré župní zřízení, moc úřadů župních, zvláště soudní, vešla v zapomenutí. Všechny těžší případy trestní, rozepře o svobodný majetek pozemkový a větší sumy peněžité, pokud nebyly přiděleny soudům privilegovaných měst, náležely pod moc zemského práva čili soudu zemského (judicium generale), jehož složení bylo původně totožno se sněmem zemským. Předsedou jeho býval markrabí neb jeho nástupce, přísedícími směli

býti jen členové stavu panského. Líčení jeho bylo veřejné a ústní, na základě práva zvykového, důkazy vedly se hlavně svědky a přísahou. Psaného zákonníka pro tento soud nebylo. Od rozsudku zemského práva nebylo odvolání. Rozsudky ty byly bedlivě zaznamenávány a poněvadž se většinou týkaly majetku pozemkového, vznikly časem u zemského práva knihy, v nichž zaznamenány byly všechny statky zemské i jména jejich majitelů; tyto knihy nazvány jsou desky zemské. Tato instituce, jejíž vznik v Čechách i na Moravě možno klásti do XIII. sol., jest původu ryze českého a nalezla potom hojného rozšíření. Do knih zemských byla zapsána každá změna majetku pozemkového. Na Moravě byly knihy zemské v městech, kde zemské právo zasedalo, totiž v Brně, Znojmu, Olomouci, Hradci (Opavě), Jihlavě a Jemnici.

Vedle zemského práva bylo menší právo čili menší soud, jenž rozsuzoval přečiny a rozepře podřízenějšího významu. Od dob Přemysla Otakara II. byla menším soudem cuda krajská. Předsedou býval úředník dvorský, villicus, přísedícími členové stavu rytířského, později i městského. Vedle nepatrných zbytků starých soudů župních, slubných a j. vyvinuly se v XIII. stol.: soud dvorský, jemuž předsedal královský úředník judex curiae, soud duchovní, židovský, soud cizích kupců s právem německým, soudy poddanské, hornické, porotní, soud manský a konečně soudy městské.

Řád soudní skládal se 1. z řízení průpravného čili půhonného. Žalobce (opovědce) musil nejprve žalobu opověděti u toho soudu, kde se řízení mělo vésti, načež dostal právo k žalobě (nárok). Na obžalovaného vydán byl pak půhon t. j. předvolání dle určitých předpisů. Osoby, které obžalovaným půhon doručovaly, nazývaly se půhončími; byli placeni z pokut soudních, také dostávali svobodné statky a tvořili při každém zemském právě zvláštní korporaci. 2. Řízení průvodné dálo se výpovědmi svědků, doklady listinnými nebo výňatky z desk zemských, přísahami a konečně očistami a právem útrpným. Z očist nejdéle se udržel souboj. U městských soudů byly očisty velmi řídké. 3. Nález (sententia) a vedení práva (executio). Nález byl oběma stranám přečten a do knih soudních zapsán. Ona strana, které dáno bylo za právo, odevzdala soudci dva denáry přísudného (jinak památné, čistotné, pomocné). Byla-li rozhodnuta pře o majetek pozemkový, byla strana vyhrávající uvedena v něj od nižších

úředníků soudních a právo její na onen majetek veřejně vyhlášeno. Toto řízení nazývalo se svod. V trestných věcech byly vynášeny nálezy na tresty tělesné neb pokuty peněžité. Na těžší zločiny byl vynášen trest smrti s podobnými mukami, jako se dálo ve století XI. a XII.

Zřízení církevní v podstatě se nezměnilo. Dosazování biskupa olomuckého, k jehož diecesi jako před tím patřila celá tehdejší Morava, dálo se od r. 1207 svobodnou volbou kapituly tak, jak byla zaručena privilegiem krále Přemysla Otakara z r. 1206 a potvrzena (1207) od papeže Inocence III. Toto ustanovení platí v Olomouci podnes. Důchody biskupovy plynuly z rozličných poplatků, desátků, regalií, ale především z rozsáhlých statků, které zvláště biskup Bruno značně rozmnožil. Bylo to mimo jiné panství kroměřížské, osoblažské, hukvaldské, chropiňské, vyškovské, svitavské, mohelnické, moravsko-ostravské a kelčské. Biskup olomucký, jemuž příslušel titul knížecí, byl vedle markrabího prvním velmožem moravským. V XIII. stol. zřízen byl úřad generalního vikáře, který biskupa zastupoval ve správě duchovní; někdy vykonával tento úřad světící biskup.

Kapitula olomucká, od dob Jindřicha Zdíka 12členná, rozmnožena byla ve XIII. stol. na 20 členů. Doplňovali se volbou, ale volen mohl býti jenom šlechtic. Všichni kanovníci měli odedávna bohaté prebendy, které rovněž záležely z rozsáhlých statkův. Prvním prelátem, od kapituly rovněž voleným, byl kapitulní děkan. Jemu náležela veškera jurisdikce nad ostatními členy kapituly; nepatrné rozepře porovnával sám, k důležitějším přibíral dva až tři kanovníky. Každé usnesení kapituly musilo býti od děkana potvrzeno. Druhým kanovníkem co do hodnosti byl probošt. Jemu příslušelo uváděti nově zvolené kanovníky v jich prebendy, a vedle toho byl právním zástupcem poddaných na biskupských a kapitulních statcích. Měl zároveň titul kancléře moravského, ačkoliv úřadu toho vždy nevykonával. Třetím hodnostářem byl arcijáhen (archidiaconus), jemuž náležel dozor nad duchovní správou. Kustos byl strážcem církevního pokladu a správcem inventáře. Scholasticus byl dozorcem školy při dómě zřízené. Preláty byli jen děkan, probošt a arcijáhen. Kanovníci měli při službách božích i jiných obřadech své zástupce čili vikáře.

Staré rozdělení diecese olomucké ve XIII. století na arcijáhenství zaniklo a bylo nahrazeno rozdělením na dekanáty.

Děkan měl duchovní dozor na několika (obyčejně desíti) farami, nikoli však soudní moc. Důchody farní záležely z rozličných dávek přírodních, desátkův a někdy i z výtěžku menších pozemků. Vrchnostem, které ze svého jmění založily nějakou faru nebo jiný úřad církevní, zajištěno bylo právo patronátní. Výhodné postavení měly před ostatními kostely kollegiatní, kdež kněžstvo tvořilo kollegium podobající se kapitule biskupské; v čele jeho byl děkan nebo probošt. Kollegium rozhodovalo většinou hlasův o svých vnitřních záležitostech, ale podlehalo biskupské jurisdikci. Kollegiatní kostely byly vybaveny ze svazku farního, byly nadány statky a požívaly ještě jiných výhod. Byly v Kroměříži u sv. Mořice (od r. 1262) a v Brně u sv. Petra a Pavla (od r. 1296). Proboštství, ale bez kapituly, založeno bylo mimo to r. 1263 v Olbramově kostele u Znojma; zaniklo však r. 1556.

Církev starala se o zařízení nemocnic, chudobincův a jiných dobročinných ústavů ve větších městech (Jihlavě) a také při klášteřích (Tišnově, Žďáře).

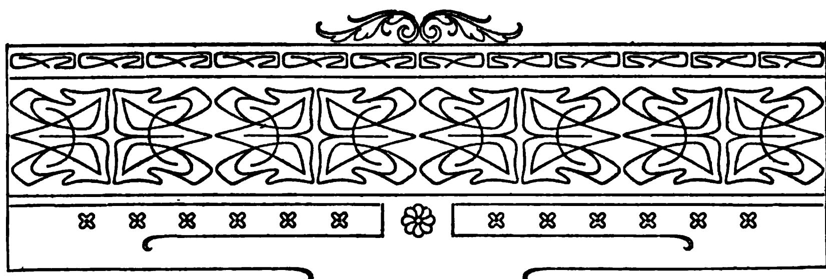
Také školství bylo v prvních dobách středního věku výhradně pod ochranou církevní. Bylo zákonem udržovati při kathedrálách, bohatě nadaných kostelích a při všech klášteřích školy a na každé aspoň jednoho magistra, který by vyučoval kleriky gramatice a jiným potřebným naukám. O rozkvět scholasterie olomucké nejvíce se přičinil biskup Bruno. Na sklonku XIII. stol. byly zřizovány farní školy (v Brně, Znojmě, Mohelnici, Jihlavě, Hlubčicích). V Praze dán byl tehda (kolem r. 1271) základ ke studiu generálnímu, na němž přednášeli vynikající učenci z rozličných oborů všech čtyř fakult. Ostatně však posíláni byli jinochové na university cizozemské.

Z věd, které pěstovány byly jazykem latinským, v popředí byla theologie. Dějepisectví bylo horlivě pěstováno. Jindřich Heimburský, narozený 1242 v Heimburce, ale na Moravě vychovaný, sepsal Annály, jež počínají r. 861 a končí r. 1300. Zápisky dály se pilně i v jiných klášteřích, ale všechny zanikly beze stopy kromě jediných Annálů Žďárských, které se zachovaly v jediném rukopise vratislavské universitní knihovny. Nejdůležitějším jest vypsání moravských poměrů po smrti krále Přemysla II. Také poesie té doby pěstovala se jazykem latinským.

Umění výtvarné bylo výhradně rázu náboženského a ve službách církevních. Krásnými výtvory umění stavitelského byly

chrámy v Tišnově, Třebíči, na Velehradě a v Oslavanech. Tišnovský a třebíčský kostel vynikaly rozměrem i nad svatovítský v Praze, založený později od Karla IV. Třebíčský chrám, založený asi r. 1109, náleží ještě do doby románské a jeví patrné stopy vlivu vlaského. Tišnovský chrám jeptišek cisterciáckých dokončen byl od královny Konstancie pomocí syna jejího Otakara, tehdejšího markrabí moravského, r. 1238. Portál jest čistě románský, avšak tvar oken svým zaostřením jeví již přechodní ráz do slohu gotického. Také zde jest patrno působení mistrův italských; ale veskrze samostatné pojetí celku svědčí o tom, že tento chrám podobně jako třebíčský jest dílem domácího umělce, jehož jméno pohříchu se nezachovalo. Památnou stavbou té doby jest také románská kaple sv. Kateřiny ve Znojmě s bohatou malbou freskovou. Také starobylá budova vévodského hradu olomuckého pochází z doby prvorománské. Stěny chodeb klášterních byly vyzdobovány nápisy z písma sv. Na kněžských rouchách a kostelních kobercích bývalo nádherné vyšívání. Toto vyšívání bylo domácím moravským výrobkem; jménem uvádí se v té příčině mistryně Leukarta, která žila v klášteře žďárském brzy po jeho založení. Také olomucká škola proslavena byla uměním textilním. Vyšívání dělo se nitěmi zlatými, stříbrnými nebo hedvábím. Zlatnické umění pěstovalo se na Moravě dvojím slohem: byzantinským a románsko-gotickým.

Že také umění sochařské té doby bylo v rozkvětu, o tom svědčí četné památky zachované v chrámech. Vytesávány byly sochy svatých i vynikajících vrstevníků, zvláště osob panovnických, z kamene nebo byly vyřezávány ze dřeva. V klášteře žďárském žil v polovici XIII. století sochař jménem Jindřich, který se zabýval také polychromií. U portálu kostela tišnovského dosud zachována jest kamenná skupina dvanácti apoštolů s hojnou ornamentikou; umělecké provedení této skupiny vykazuje jí vynikající místo mezi tehdejšími památkami, jména tvůrce jejího však neznáme. V malířském umění, jehož památek se málo zachovalo neporušeně, zmínky zasluhuje cyklus obrazů v rotundě znojemské; na nich jest patrný vliv byzantinský. Malířství na skle bylo teprve v počátcích. Bohatě vyvinuto bylo však miniaturní malířství v knihách náboženského obsahu. Nádherně illuminovaný kodex kostela olomuckého z té doby zachoval se v bibliothece stokholmské.

Kniha druhá.

Od vymření Přemyslovců do nastolení krále Ferdinanda I. (1306—1526).

§ 17. Rudolf Habsburský. Jindřich Korutanský. První leta vlády Jana Lucemburského.

Záhubou mužského potomstva rodu Přemyslovců stalo se po dlouhé době opět sporným nástupnictví v říši českomoravské. U šlechty českomoravské na základě starobylého práva zvykového nebylo pochybnosti, že i ženské potomstvo Přemyslovců má do jisté míry právo na trůn; i bylo přáním velké většiny šlechty české i moravské, aby králem stal se Jindřich Korutanský, manžel nejstarší dcery Václava II. Anny, tehda šestnáctileté. Ostatní tři její sestry, Eliška, Markéta a Anežka, nebyly ještě zletilé. Proti svobodné volbě stavů však mocně vystoupil tehdejší král německý Albrecht I. a prohlásil říši českomoravskou za uprázdněné léno říše německé. Králem českým měl se dle jeho záměru státi nejstarší syn jeho Rudolf; za tím účelem král Albrecht vtrhl s vojskem do Čech od západu a položil se táborem u Loun (8. října), kdežto syn jeho Rudolf vypravil se taktéž s mocí vojenskou z Rakous na Moravu a odtud dorazil již 1. října ku Praze. Poněvadž nestatečný Jindřich Korutanský již dříve s manželkou svou do Tyrol se uchýlil, uvedeni byli rozhodným počínáním Albrechtovým stavové v Praze shromáždění

vę velký zmatek; obyvatelstvo německé na sněmě zastoupené, zvláště zástupci měst moravských, zjevně se prohlásili pro Rudolfa. Albrecht dal se s předními pány do vyjednávání a velkými sliby i odměnami pohnul je k tomu, že konečně Rudolfa uznali za krále, když tento pojal za manželku Alžbětu Polskou, vdovu po králi Václavovi II. Ano, král Albrecht se svolením stavů českých i moravských ve valném shromáždění, konaném u Znojma (18. ledna 1307), udělil léno českomoravské též mladším bratrům Rudolfovým, kteří měli dle toho právo po bezdětné smrti bratra svého dle stáří nastupovati na trůn český. V Čechách někteří šlechtici zřejmě se prohlásili pro Jindřicha Korutanského. Král Rudolf vypravil se vojensky proti povstalcům a oblehl Horažďovice. Tu však zachvácen byv úplavicí, zemřel (4. července) v mladém ještě věku 26 let.

Otázka, kdo má po Rudolfovi nastoupiti na trůn český, rozštěpila veškero obyvatelstvo české i moravské ve dva nepřátelské tábory: jedni se zastávali práv nejstarší Přemyslovny Anny a jejího manžela Jindřicha Korutanského, druzí hájili platnosti smlouvy znojemské, dle níž měl právo na trůn Bedřich Rakouský, nejstarší syn krále Albrechta. Tento uznán byl na Moravě od veškeré šlechty, v jejíž čele byl biskup olomucký Jan VI., i od měšťanstva. Naproti tomu v Čechách mocná strana ze šlechty i měšťanstva, v jejíž čele byl pan Oldřich z Lichtenburka, prohlásila se pro Jindřicha, který také i s manželkou Annou do Prahy se odebral, 15. srpna za krále byl zvolen a vlády v zemi se ujal. Král Albrecht vyhlásiv říšskou klatbu proti Jindřichovi, vtrhl s mocným vojskem od západu přes Cheb do Čech, kdežto syn jeho Bedřich Rakouský shromáždil jiné vojsko u Jemnice na Moravě, odkudž měl otci přispěti na pomoc. Oba spojivše se, oblehli Kutnou Horu a Kolín, ale obě města statečně se ubránila, a král Albrecht donucen byl k ústupu z Čech na Moravu, i položil se táborem u Znojma, kdež potvrdil Brněnským za prokázanou věrnost všechna dosavadní privilegia. Ale sotva král německý opustil tábor znojemský a do Němec se odebral, získal Raimund z Lichtenburka četnými privileji a jiným skvělými výhodami Znojmo i Jihlavu pro Jindřicha Korutanského. Naproti tomu vévoda Bedřich jmenoval Oldřicha z Waldsee, dosavadního hejtmana štyrského, vladařem moravským se sídlem v Brně. Avšak král Albrecht zavražděn byl (1. května 1308) od

svého synovce Jana a jeho soudruhů nedaleko hradu Habsburka ve Švýcařích, a vévoda Bedřich Rakouský, zbaven hlavní své opory, učinil s Jindřichem Korutanským mír ve Znojmě (14. srpna): Bedřich vzdal se za náhradu 45.000 hřiven stříbra všelikých nároků na panství v Čechách i na Moravě a zavázal se vydati Jindřichovi všechna města i hrady, které držel v těchto zemích; Bedřich měl zatím podržeti zárukou náhrady na Moravě Jihlavu, s doly, cly a soudem, Znojmo, hrad Veveří, Ivančice, Podivín a Pohořelice. Šlechta moravská i s biskupem Janem a dle všeho i města moravská, dosud Bedřichovi věrná, zvláště Brno a Olomouc, uznala bez odporu panství Jindřicha Korutanského.

Jindřich Korutanský svou nerozhodností a nečinností zbavil se brzo sám veškeré vážnosti u poddaných. Hrdá šlechta česká zazlívala mu, že straní německému měšťanstvu, kteréž kvetouc blahobytem domáhalo se vedle šlechty úplné politické rovnoprávnosti. Ale nejenom šlechta, nýbrž i všecko veřejné mínění obíralo se opravdově otázkou jeho sesazení. Neutěšený stav říše českomoravské záhy upoutal pozornost tehdejšího krále německého Jindřicha VII. Lucemburského, který dosazen byl v tuto hodnost po násilné smrti Albrechta I. Jemu bylo vítaným, když jej v jihoněmeckém městě Heilbronně vyhledal proslulý opat zbraslavský Konrad, provázen druhem svým Petrem Žitavským, a ve jménu strany nespokojené dožadoval se na něm pomoci pro nejmladší Přemyslovnu Elišku (v srpnu 1309). Jindřich Lucemburský již asi měsíc po této rozmluvě s Konradem Zbraslavským učinil smlouvu s vévody rakouskými, Bedřichem a Leopoldem, kterou potvrdil panství jejich v Rakousích a ve Štýrsku, za to však Habsburkové zavázali se pomáhati králi německému k dobytí Čech; náhradou měli od něho dostati 30.000 hřiven stříbra a obsaditi Moravu na tak dlouho, pokud by jim tato summa nebyla vyplacena. Zatím v Čechách náčelník šlechty Jindřich z Lipé zdvihl proti králi Jindřichu Korutanskému zjevnou vzpouru. Slabý král byl obmezen obranou na pouhý hrad Pražský, kdežto dole v městě nepřátelé jeho, zástupci duchovenstva, šlechty i měšťanstva konali společný sněm (29. června 1310) a usnesli se vypraviti ke králi německému dvanáctičlenné poselstvo, které mělo nabídnouti 14letému synu jeho Janovi trůn český a ruku 18leté Elišky Přemyslovny. Král Jindřich Lucemburský přijal toto nabídnutí a dal ve shromáždění říšských knížat ve Frank-

furtě Jindřicha Korutanského prohlásiti za zbavena trůnu českého. Eliška Přemyslovna, uniknuvši nástrahám Korutanského, v nádherném průvodě četných pánů českých odebrala se do Špýru a tam slaven byl sňatek její s Janem Lucemburským (1. září 1310), jemuž od otce uděleno bylo slavnostně království české i markrabství moravské lénem. Potom vypravil se Jan, provázen Petrem, arcibiskupem mohučským, dříve kancléřem českým, a jinými velmoži v čele 3000 mužů přes Norimberk a Cheb do Čech, jejichž hranice překročil 1. listopadu 1310. Po tuhém odporu byl Jindřich Korutanský poražen a donucen opustiti i se svou manželkou Annou Prahu; odebral se do Tyrol, kdež až do své smrti užíval prázdného názvu »krále českého i polského«. Král Jan konal pak (10. prosince) slavný vjezd do Prahy. O vánocích konán byl sněm v Praze, kdež králi Janovi bylo ode všech stavů holdováno. Dne 7. února 1311 byl král Jan i se svou manželkou od arcibiskupa mohučského Petra za hlučných slavností v Praze za krále českého korunován. Morava byla sice dána v zástavu vévodům rakouským, ale poněvadž Bedřich Rakouský nepřispěl Lucemburkům slíbenou pomocí k dobytí Čech, dal se pohnouti ke smlouvě v Pasově (29. března 1311), kterou se vzdal všelikých nároků na Moravu a podržel pouze Znojmo a Pohořelice jakožto zástavu za slíbenou částku peněžitou. Zajistiv si takto právněplatným způsobem držení Moravy, král Jan provázen svými rádci a skvělou družinou vypravil se (v květnu 1311) do této země, aby přijal holdování od věrného obyvatelstva. Nejprve navštívil Olomouc a tam také učiněna byla důležitá smlouva v příčině knížectví opavského. R. 1309 stavové opavští vzbouřili se proti vévodovi Mikulášovi a vypudili jej ze země. Opavsko dáno bylo Boleslavovi, vévodovi vratislavskému, zástavou za věno 8000 hřiven stříbra, které mělo býti vyplaceno jeho manželce Marketě, sestře Elišky Přemyslovny. Vévoda Mikuláš zůstal až do své smrti († 1318) bez země i bez poddaných. Z Olomouce král Jan odebral se do Brna, kdež byl od veškerého obyvatelstva nadšeně a s jásotem uvítán. Tam shromáždil se počátkem června sněm všech tří stavů, na němž byl prohlášen zemský mír a stavům uděleny svobody v podobném rozměru jako dříve se stalo v Čechách (18. června 1311).

Na Moravě bylo dosti zpupné šlechty, která si zvykla rozbroji stran a pěstnímu právu z dob Jindřicha Korutanského.

Král Jan hleděl učiniti přítrž škodlivému řádění loupežných rytířů. V čele takových byli páni Bedřich z Linavy, bratří Artleb a Jimram z Boskovic a bratří Bedřich a Vintíř z Brandýsa. K nim připojil se také Mikuláš II., syn stejnojmenného kdysi vévody opavského. Král Jan vypravil se s vojskem podruhé na Moravu, pokořil vzpurné pány a hrady jejich Račice, Boskovice i Ungersberk (nyní Sádek u Třebíče) rozbořil. Pokoření páni přijati pak na milost a zůstali od té doby králi věrni. Toho roku král Jan jsa v Brně, na prosby manželky své Elišky založil (17. června 1312) klášter dominikánských jeptišek u sv. Anny na Starém Brně, jejž zvláště páni z Lomnice obdařili hojnými statky. Klášter ten byl r. 1317 dostavěn, a odevzdán ochraně biskupa olomuckého.

Král Jindřich VII. vypraviv se do Italie, kdež byl za císaře korunován, podlehl na zpáteční cestě nezvyklému podnebí i četným námahám válečným (24. srpna 1313). Král Jan s počátku ucházel se o hodnost královskou v Němcích proti Bedřichovi Rakouskému, ale četné překážky přiměly jej, že na radu arcibiskupa Petra Mohučského upustil od svého záměru. Naproti tomu strana lucemburská hleděla stůj co stůj zameziti, aby na trůn německý nedostal se Habsburský Bedřich, i podporovala vévodu bavorského Ludvíka, dávného protivníka vévod rakouských. Tím způsobem došlo k dvojí volbě, Bedřicha Rakouského a Ludvíka Bavorského; i vznikl mezi oběma protikráli dlouholetý zápas, za něhož celé Německo rozštěpilo se ve dva nepřátelské tábory. Král Jan hleděl z tohoto zápasu těžiti a dáti si pomoc, poskytovanou Ludvíkovi, co nejdráže zaplatiti. Brzo po volbě (4. prosince 1314) Ludvík vydal mu listinu, kterou potvrdil ano rozšířil dosavadní privilegia, udělená králům českým od panovníků německých; dále zavázal se přispěti králi Janovi k dobytí veškerého panství, které kdysi držel král Václav II., tedy Polska i Míšně, a donutiti vévody rakouské, aby Janovi vydali zastavené kraje moravské (Znojmo a Pohořelice) po vyplacení zbytku zástavní sumy. Odměnou za útraty a námahy s volbou spojené slíbil mu vyplatiti 20.000 hřiven stříbra a zástavou za část této částky odstoupiti Chebsko koruně české.

Proti cizím rádcům, které si král Jan do Čech byl přivedl, vzmáhala se u české šlechty zášť i závist, ježto drželi nejpřednější a nejvýnosnější úřady. Na Moravě svěřeno bylo místodržitelství Dětřichovi de Castello. Panstvo české i moravské důrazně žádalo,

aby cizinci byli z úřadů zemských vzdáleni a domácími nahrazeni; při tom se dovolávali slibu králova, daného v té příčině hned po jeho nastolení v Čechách i na Moravě. Král Jan povolil tomuto nátlaku, odstranil německé rádce z vyšších úřadův a jmenoval Jindřicha z Lipé nejvyšším komořím a maršálkem v Čechách, Jana čili Ješka z Vartenberka zemským hejtmanem na Moravě. Oba tito náčelníci domácí šlechty hleděli však svého vynikajícího postavení užíti toliko k svému a svých přívržencův obohacení. Jak Jindřich z Lipé v Čechách, tak i Ješek z Vartenberka na Moravě dopouštěl se na poddaných mnohých křivd a útisků. Nad to bylo zemi trpěti novými vpády nepřátelskými z Uher. V Horních Uhřích zřídil si totiž v době zápasův o korunu uherskou mocné panství Matouš Čák se sídlem v Trenčíně, a odtud konal časté vpády také na Moravu. Veškera východní Morava až po Brno a Znojmo byla od něho zhoubně navštěvována. K odvrácení jich vypravil se král Jan a Jindřich z Lipé v čele 1500 obrněných bojovníků na Moravu, zahnali loupežné hordy až k hradu Holíči, kdež byl Matouš Trenčanský obležen a k míru donucen (v červenci 1315).

Brzo potom však pan Jindřich z Lipé kul nové pikle proti králi Janovi. Nepřátelé Jindřicha z Lipé poštvali proti němu hněv krále Jana, na jehož rozkaz mocný pán Vilém Zajíc z Valdeka brannou rukou zmocnil se osoby Jindřichovy na hradě Pražském a odvedl jej na hrad Tejřov do vězení. Mocné a četné přátelstvo uvězněného velmože způsobilo vzbouření v Čechách i na Moravě, jemuž v čelo postavil se tehdejší hejtman moravský, pan Ješek z Vartenberka, který sebral na Moravě silnou moc brannou a zatlačil královské vojsko za hranice do Čech, ale při obležení města Kostelce nad Orlicí byl zasažen těžkou ranou a zemřel (5. ledna 1316). Jeho smrtí povstalci utrpěli velkou ztrátu: zápas chýlil se ke konci, když král Jan, opíraje se o část šlechty a téměř veškeré měšťanstvo, dobyl snadno všech věnných měst ovdovělé královny. Došlo k smírnému narovnání (12. dubna 1316); Jindřich z Lipé byl propuštěn na svobodu, vydav králi rukojemstvím šest šlechticův a devět hradů, z nichž tři na Moravě, totiž Landštýn, Krumlov a Vranov nad Dyjí. Také hrady, jež dosud držel pan Ješek z Vartenberka, totiž Veveří, Bzenec a Hradec Opavský, měly býti v ruce královy navráceny. Mezi přívrženci pana Ješka z Vartenberka, kteří povstání se súčastnili, byli též

pánové z Kunštátu, v jejichžto moci byl mezi jiným pevný hrad Obřany (sev. Brna). Brněnští udeřili na hrad, dobyli ho a úplně rozbořili. Král Jan v odměnu za věrnost prokázanou daroval Brnu pozemky, jež dosud k Obřanskému hradu náležely.

Král Jan chystaje se přispěti na pomoc králi Ludvíkovi Bavorovi, ustanovil Petra, arcibiskupa mohučského, na žádost velmožů českých za svého náměstka v Čechách a na Moravě. Nový náměstek hleděl obnoviti v zemi trvalý smír a snažil se především smířiti nespokojenou šlechtu, leč snahy jeho zůstaly bezvýslednými. Roztrpčenost šlechty se vzmáhala, když viděla, že lehkomyslný král prodlévá již déle než rok v cizině, cizím pomáhá a o vlastní říši se nestará, leč jak by co nejvíce peněz dostal. Šlechta reptala proti takovému hospodaření, a když arcibiskup Petr nemohl ani s královnou Eliškou se shodnouti, nevyčkal příchodu Janova, nýbrž složil svůj úřad říšského správce do rukou královniných (8. dubna 1317) a odebral se do svého sídla arcibiskupského. Slabá, při tom hrdá a nerozvážná královna nedovedla vášní rozpoutaných na uzdě udržeti. Za krátko stála ve zbrani velká část šlechty české i moravské; vůdcem odboje stal se opět Jindřich z Lipé. Všechny pokusy rozvážných mužů, mezi nimiž vynikal pražský biskup Jan, rozbily se o odpor Eliščin, která hořela nenávistí proti mocnému náčelníku šlechty. Raději uprchla s dětmi, mezi nimiž byl před rokem narozený Václav (později Karel), do Lokte a najímala žoldnéře z Německa. Tam dorazil konečně na sklonku roku 1317 také král Jan, provázen dvěma sty německých rytířů. Hoře pomstychtivostí, odebral se s královnou Eliškou do Prahy, udeřil odtud na některé odbojné pány ve východních a jižních Čechách a statky jejich strašlivě mečem i ohněm spustošil.

Jindřich z Lipé ještě před návratem Janovým odebral se na Moravu s velkou částí svých přívrženců. Zvěděv o násilnostech krále Jana, umínil si ohlednouti se po cizí pomoci. O vánocích r. 1317 se šesti pány a rytíři odebral se do Vídně, kdež ve jménu celé své strany učinil smlouvu s králem Bedřichem: tento zajistil povstalcům 500 oděnců, v čas potřeby veškeru svou brannou moc; naproti tomu oposice českomoravská zavázala se nečiniti míru s Janem bez vědomí Bedřichova. Kdyby pak vůbec k míru nedošlo, měl býti Jan prohlášen za zbavena trůnu a králem českým zvolen buď Jindřich Korutanský nebo některý z bratří Bedřichových.

Na Moravě přidala se k této smlouvě největší část šlechty, pouze mocní rodové z Meziříče, Lomnice, Šternberka, Náměště a Medlova (pozd Pernštýna) zůstali věrni rodu Lucemburskému. Z měst moravských jediné Znojmo přešlo do tábora povstalců; mezi přívrženci obou stran nastalo kruté provádění pěstního práva. Král Jan již 6. ledna 1318 s brannou mocí odebral se do Brna a tam také brzo potom povolal manželku svou Elišku. Odtud podnikal válečné výpravy proti nejbližším povstalcům, kteří však se svých hradů statně se hájili a král kromě spustošení jejich statků ničeho nepořídil. Země moravská, zvláště jižní polovice její, nesmírně tím trpěla, mezi lidem rozšířil se hlad a mor. Nenávist proti králi se vzmahala a již i nejoddanější přátelé jali se od něho odpadávati; tak zejména Vilém Zajíc z Valdeka přešel k povstalcům a obrav si za hlavní tábor Znojmo, podnikal odtud útoky proti králi a jeho stoupencům. Se všech stran obklíčen, král Jan učinil s Jindřichem z Lipé příměří a vyjednával o mír. Když však mimo jiné těžké podmínky uslyšel, že do míru má pojati také Bedřicha Rakouského a jej uznati králem německým, rychle odebral se (27. února 1318) i s manželkou do Prahy. V největší této tísni král Ludvík Bavor sprostředkoval příměří mezi stranami a konečně (23. dubna) docíleno bylo na sjezdě v Domažlicích i míru mezi Janem a šlechtou. Tato slavila dokonalé vítězství nad mocí královskou, Jindřich z Lipé a jeho stoupenci upustili pouze od požadavku, aby splněny byly závazky, dané dříve Bedřichovi Rakouskému. Biskup olomucký Konrad, původem Bavor, byl tehda od krále dosazen za zemského hejtmana moravského. Tehda zemřel v Brně a pochován v tamějším kostele minoritském levobočný syn krále Přemysla II., Mikuláš, kdysi vévoda opavský. Zůstavil po sobě dva syny, Mikuláše a Václava. Kdežto mladší Václav vstoupil do stavu duchovního, staršímu Mikulášovi uděleno bylo opět vévodství opavské od krále Jana (3. července 1318) jakožto léno české. Mikuláš II. panoval pak v Opavsku do r. 1365.

Vyrovnání domažlické nepřineslo říši českomoravské očekávaného užitku. Největší vinu toho dlužno přisouditi nekalým vlastnostem krále Jana, jehož lehká mysl šla jen za dobrodružstvím a požitkem. Peníze, jichž k takovému životu stále mnoho potřeboval, vydíral kde mohl, zvláště u stavu měšťanského, který mu dosud byl nejvěrnější oporou. I dosavadní klid a řád v rodině

královské byl záletnictvím Janovým často porušován. Tím množily se spory a neshody mezi oběma manžely. Úskočný Jindřich z Lipé, získav si důvěru lehkověrného krále, vzbudil u něho podezření, že Eliška připravuje se svými přívrženci státní převrat, aby jej vlády zbavila a ujala se poručnické vlády ve jménu staršího syna Václava. Král Jan odebral se neprodleně do Lokte, kdež Eliška bydlela, a odňav jí dítky, z nichž nejmladší Otakar brzo potom zemřel, donutil ji, že se uchýlila na zámek Mělnický. Pohaněná královna, aby se z tohoto nedůstojného stavu vybavila, přijala nabídnutou pomoc některých věrných, kteří vešli se zástupci stavu duchovního i městského v poradu, jak by bylo lze obnoviti klid a pořádek v zemi. Jindřich z Lipé spěšně podal zprávu o tom, co se děje, do Brna, kde král Jan tehda prodléval. Rozlícený král vytrhl se svou družinou ku Praze, kam zatím Eliška z Mělníka se odebrala, a byl by zajisté náhlým útokem města se zmocnil, kdyby tomu někteří páni brannou mocí nebyli zabránili (v červenci 1319). Jejich zakročením donucen byl Jan smířiti se s královnou; ale někdejší shoda mezi oběma již se nevrátila. Král brzo potom (v prosinci 1319) opustil Čechy na celý rok, ustanoviv Jindřicha z Lipé správcem zemským v Čechách i na Moravě.

§ 18. Jindřich z Lipé správcem Moravy (1319—1329).

Za Jindřichovy správy všude zachován byl klid a pořádek, a zvláště na Moravě přísným šetřením práva nastala větší bezpečnost v zemi, průmysl a obchod se vzmáhal, kostely a kláštery byly hojnější měrou než za let předešlých obdarovány. I když potom král Jan (v lednu 1321) z ciziny se do Čech navrátil, nepoklesla tím moc Jindřichova: král maje v něj důvěru, jmenoval jej říšským maršálkem a na důkaz zvláštní přízně dal synu jeho Jindřichovi svou příbuznou Anežku z Blankenheimu za manželku. Podobnou přízeň projevoval král Jan tehdáž také Alžbětě Hradecké, která zajistila si v dějinách Moravy trvalou památku. Založila roku 1323 při kostele Panny Marie na Starém Brně panenský klášter řádu cisterciáckého (potom obecně zvaný »Klášter Králové«) a obdařila jej hojně statky v Měníně a Hustopečích, které jí nedlouho před tím král Jan postoupil.

R. 1322 král Jan shromáždil co největší brannou sílu svému spojenci Ludvíkovi Bavorskému ku pomoci, jemuž tehda nastával rozhodný zápas s protikrálem Bedřichem Rakouským. V bitvě u Mühldorfa (28. září) rytířstvo české a moravské (Plichta ze Žerotína, Heřman z Miličína) přispěli značnou měrou k vítězství Ludvíka Bavorského. Odměnou za vydatnou pomoc dáno bylo v zástavu králi Janovi od Ludvíka město Cheb s okolím, kteréž od té doby zůstalo při koruně české. Ale od té doby mezi oběma panovníky na místě bývalého přátelství nastal poměr čím dále tím napjatější. Ludvík odevzdal (1323) marku braniborskou, uprázdněnou vymřením rodu Askanského, svému nejstaršímu synu, ačkoliv dosud sliboval dáti ji králi českému. Král Jan naproti tomu vstoupil v důvěrnější styky s králem francouzským Karlem IV., jemuž již dříve dal sestru svou Marii za manželku a odebral se ještě na sklonku roku 1322 k jeho dvoru do Paříže, kdež mu odevzdal svého sedmiletého syna Václava, nazvaného po tomto králi francouzském Karlem, k vychování. Také smířil se s vévody rakouskými, kteří vydali králi Janovi města Znojmo a Podivín, daná jim v zástavu od roku 1311, a krom toho všechny listiny z dob krále Albrechta i z potomních let, kterými jim byly přiřčeny jakékoli nároky na panství v Čechách a na Moravě. Ve válkách Ludvíka Bavorského s Habsburky Jan jakožto král český zavázal se zachovávati neutralitu.

Za pobytu svého na Moravě r. 1323 král Jan zavázal se stavům moravským, že nebude vybírati »berny« na Moravě, leč by provdal některou dceru; v tom případě měla odvedena býti berna 16 grošů z každého lánu. Krom toho zavázal se šetřiti všelikých práv země i církve, zvláště pak neměly cizincům žádná pevnost ani královský hrad v zemi býti odstoupeny nebo pronajaty, purkrabím zemským pak měl býti jen Moravan jmenován. Olomuckému biskupovi a jeho kapitole byla všechna dosavadní práva potvrzena. Měšťanům jihlavským, olomuckým, brněnským, znojemským a hradišťským dána byla vedle starých ještě četná nová privilegia. Vévodství opavské postaveno v příčině vybírání všeobecné berny na roveň zemi moravské i české.

Král Ludvík vzbudil si nevčasným zasažením do věcí hornoitalských hněv papeže Jana XXII. Papež pronesl klatbu proti Ludvíkovi a prohlásil jej za zbavena trůnu německého (1324). Král Jan navštívil na svých dobrodružných cestách papeže

v Avignoně. Od té doby patrny jsou přátelské styky krále českého se stolicí papežskou. Důkazem toho jest, že papež Jan XXII. se uvolil v případě uprázdnění biskupství olomuckého potvrditi za biskupa, koho by král Jan jmenoval.

Nedlouho potom pohnul Jindřicha Korutanského ke smlouvě (1324), kterouž umluvena byla svatba mezi dcerou Jindřichovou Marketou, řečenou Maultasch, a druhorozeným synem Janovým Janem Jindřichem, jemuž král český slíbil odevzdati markrabství moravské se všemi doly zlatými a stříbrnými, území opavské, kladské i budišínské. Jindřich měl se vzdáti navzájem všelikých nároků na královskou korunu českou.

V lednu r. 1327 král Jan vrátil se po dlouhém čase opět do Čech a na Moravu. Chtěje si stavy obou zemí nakloniti k povolení nových berní, ku kterým dle daného privilegia povinni nebyli, sáhl jednak k oblíbenému prostředku, udílení rozsáhlých práv a výsad městům moravským (Unčovu, Litovli, Jemnici, Olomouci a j.); na druhé straně učinil prohlášení, které vzbudilo po vlastech našich všeobecné nadšení, že totiž míní pokusiti se brannou mocí o dobytí starobylých práv králů českých na korunu polskou. K tomu účelu povolilo i duchovenstvo české i moravské odvádění desátku na tři léta. Král Jan sebral z Čech a Moravy četné vojsko a vtrhl do území krakovského, chystaje se Vladislava Lokietka v hlavním jeho městě oblehnouti, ale na zakročení krále uherského Karla Roberta upustil od dalšího nepřátelství. Nicméně některá knížata horno- i dolnoslezská, mezi nimi i Jindřich Vratislavský, jsouce mezi sebou nesvorná, uznala ochotně vrchní panství české.

Za svého pobytu v Brně (v lednu r 1327) král Jan vypravil syna svého Jana Jindřicha, jemuž byla Marketa Tyrolská zaslíbena, ke dvoru insprucknému s družinou nejčelnějších pánů českých i moravských, v jejíž čele byl biskup olomucký Hynek z Dubé, dosazený v tuto hodnost r. 1326 po smrti biskupa Konrada, a kteráž doprovodila pětiletého prince do Tyrol. Záměry Janovy v příčině Tyrol podporovala tehdáž rodinná roztržka mezi Habsburky Bedřichem a Albrechtem z jedné a nejmladším Otou z druhé strany. Ota získal si některé šlechtice rakouské a povolal na pomoc krále uherského i českého. Poněvadž krom toho vypukla také pohraniční půtka mezi Jindřichem z Lipé, jemuž náležely četné statky v jižní Moravě, a mezi rakouským pánem

z Rauhensteina, jehož jakožto svého vasala ujal se Bedřich Rakouský, král Jan velmi rád uchopil se této příležitosti a přikvapiv bleskurychle z Porýní, vtrhl (1328) s četným vojskem do Rakous a opanoval za pomoci Otovy celé levé Podunají, co zatím král uherský zaplavil jižní část Rakous. Oba bratří, Bedřich i Albrecht, pospíšili si učiniti zvláštní mír s mladším svým bratrem i s Karlem Robertem a brzo potom i král Jan upustil od války, spokojiv se válečnou náhradou.

Ještě na sklonku toho roku král Jan podnikl novou dobrodružnou výpravu křížovou do Pruska na podporu německého řádu rytířského proti pohanským Litevcům. Na zpáteční cestě podařilo se mu zasáhnouti opětně do sporů knížat dolnoslezských a uvésti je vesměs pod své vrchní panství. Také Zhořelecko získal tehda král Jan, takže od té doby (1329) celá Horní Lužice přivtělena byla ke koruně české.

Toho roku (27. srpna 1329) zemřel v Brně Jindřich z Lipé, který byv po devět roků (1320—1329) zemským hejtmanem na Moravě, získal si o tuto zemi obezřelým vedením veškeré správy a udržením pořádku i pokoje neobyčejné zásluhy. Pochován byl v Klášteře Králové na Starém Brně. Roku potomního zemřela královna Eliška Přemyslovna (28. září 1330) v 39. roce svého věku, zanechavši si při všelikých svých vadách svou silou duševní, pokorou, zbožností a především svým bezpříkladným dlouholetým utrpením nehynoucí památku u svého národa.

§ 19. Vladaření markrabí Karla.

V září r. 1330 král Jan odebral se do Inšpruku a docílil toho, že byl proveden sňatek devítiletého syna jeho Jana Jindřicha s dvanáctiletou Markétou Tyrolskou. Zároveň byla učiněna smlouva, aby dcery Jindřicha Korutanského nastoupily po něm v dědictví, a kdyby v čas smrti otcovy byly nezletilými, aby král Jan ujal se nad nimi správy poručnické. Tehda král český přijal i nabídnutí některých měst lombardských, založiti panství rodu Lucemburského v Horní Italii. Dvouměsíční výpravou (v lednu a únoru 1331) veškera Lombardie i s hrdým Milánem uvedena pod jeho vrchní moc. Císař Ludvík proti šířící se moci lucemburské umluvil spolek s vévody rakouskými Otou a Albrechtem a chystal se k válečné výpravě do Horní Italie, aby tam právě založené

panství lucemburské vyvrátil; krom toho vyjednáváno bylo o spolek s říší uherskou a polskou proti králi českému. Král polský Vladislav Lokietek, úhlavní nepřítel Janův, první chopil se této příležitosti k zahájení nepřátelství: Poláci překročili hranice moravské a vtrhli až po Břeclav, kdež teprve úsilím pana Jana z Lichtenburka byl další jejich postup zastaven. Král Jan povolal z Lucemburska svého prvorozence 15letého Karla, do Parmy, svěřil mu správu měst lombardských a spěchal do Řezna k osobní schůzi s císařem, aby jej upokojil, čehož také docílil. Odtud král český odebral se do Čech a na sněmě domažlickém, jehož poprvé se súčastnilo také osm knížat slezských, vymohl si povolení všeobecné berny (22. srpna.) Potom se obrátil proti králi Vladislavovi Lokietkovi a oblehnuv Poznaň, donutil jej k uzavření příměří. Koncem října byl král Jan již na hranicích rakousko-moravských a sebral tam četné vojsko, aby chránil Moravu proti Otovi Rakouskému. Všechny pokusy přesily nepřátelské vtrhnouti na Moravu byly odraženy zásluhou statečných moravských pánů Jana z Lichtenburka, Beneše z Vartenberka a tehdejšího zemského hejtmana moravského, Jana z Boskovic. Odebrav se do Francie, král Jan vedení války rakouské svěřil některým pánům českým a moravským, avšak vojsko jejich, vedené Jindřichem z Lipé, bylo (v březnu 1332) od rakouských pánův u Mailberka poraženo; Beneš z Vartenberka kromě jiných rytířů padl, oba bratří z Lipé, Jindřich i Jan, upadli v nepřátelské zajetí. Král Jan, aby tyto pány vybavil, učinil spěšně mír s vévody rakouskými i s kralem uherským.

Zatím městům lombardským záhy znelíbilo se české panství i zdvihla válku proti Karlovi. Tento s pomocí některých dosud věrných měst porazil sice povstalce v tuhé bitvě u San Felice (25. listop. 1332), ale nepřátelé byli v přesile, takže i dosud věrní náčelníci měst pomýšleli na odpadnutí. Král Jan přikvapiv synovi s vojskem na pomoc, přesvědčiv se, že nelze pomýšleti na udržení panství lucemburského v Horní Italii, dobrovolně opustil zemi. Ztráta panství Jana Lucemburského v Lombardii byla však štěstím pro veškeru říši českomoravskou. Král Jan vypravil syna svého Karla z Italie do Čech, aby se ve jménu jeho ujal říšské správy, a to ne již pod názvem hejtmana zemského, jako bylo za Jindřicha z Lipé otce i syna, nýbrž pode jménem markrabí moravského. Karel, ač teprve sedmnáctiletý, byl již tehda duchem úplně

vyspělý; neboť při dvoře francouzském dostalo se mu vzácného vychování a pobytem v cizině obohatil se životními zkušenostmi; jmenovitě správou měst lombardských za posledních dvou let nabyl hojných vědomostí, potřebných vladaři i státníkovi. Cítě se potomkem starobylého panovnického rodu českého, pokládal za svou povinnost naučiti se co nejdříve zapomenutému domácímu jazyku, což se mu při opravdovém úsilí v krátkém čase podařilo. Když pak po roce (12. června 1334) povolal k sobě do Čech manželku svou Blanku z Valois, bylo veškero její dvořanstvo, záležející z Francouzův a Lucemburčanů, domů propuštěno a z domácí české šlechty nahrazeno. Za to bylo mu povoleno vybírati všeobecnou berni zemskou, jejíž výtěžek byl tak skvělý, že mohl netoliko v Praze nový královský palác si vystavěti, nýbrž četné hrady i statky královské ze zástavy vykoupiti. Na Moravě byly to zejména: Telč, Lukov, Veveří, a královské zámky Olomouc, Brno a Znojmo. Zámky, po dlouhý čas šlechtické libovlády zanedbané, byly opraveny a v ně opět královští úředníci dosazeni, čímž obnovena byla působnost starých krajských soudův a umožněno vykonávání přísné spravedlnosti v zemi. Karel sám cestoval po rozličných krajích, vyslýchal žaloby poddaných, zasedával k soudům krajským i městským, odstraňoval nejhorší zlořády hned na místě a výrokům soudním zjednával náležitého důrazu. První návštěvu na Moravě vykonal i s manželkou svojí Blankou brzo po jejím příchodu do Čech (v srpnu 1334). Té doby osazen byl nově biskupský stolec olomucký. Biskup Hynek z Dubé, po nejdelší čas nemocen, zemřel v Praze (1333) a nástupcem jeho jmenován byl od papeže, který si pro ten případ toto právo vyhradil, vyšehradský probošt Jan, příjmím Volek, pobočný, avšak legitimovaný syn krále Václava II., tedy strýc markrabí Karla, muž ctihodný a bezúhonný, v němž šlechetné snahy Karlovy o povznesení země nalezly horlivého podporovatele.

Dne 2. dubna 1335 zemřel na zámku Tyrolském vévoda Jindřich, poslední mužský potomek rodu goricko-tyrolského. Dědictví po něm mělo přejíti na dceru Marketu, provdanou za Jana Jindřicha, mladšího syna krále Jana Českého. Zatím však císař Ludvík a Habsburkové Albrecht a Ota učinili dílčí smlouvu v Linci (1335), dle kteréž měly Korutany, Kraňsko a jižní Tyroly připadnouti Habsburkům, severní Tyroly synům

císařovým. Vévodové rakouští hned také bez nesnází a bez odporu domácího obyvatelstva zmocnili se Kraňska i Korutan. Pouze v Tyrolích šlechta a lid zachovali věrnost domácímu rodu panovnickému. Naproti tomu král Jan učinil spolek s Karlem Robertem, králem uherským, a s Kazimírem, králem polským; Jan vzdal se všelikých práv na království polské, naproti tomu Kazimír odřekl se všech práv na vévodství slezská, jež zatím přešla pod vrchní moc českou. Morava měla z těchto přátelských smluv patrný prospěch, neboť jimi byly zabezpečeny také obchodní styky její s Polskem a Uhrami.

Za to však nové rozbroje domácí hrozily vypuknouti příchodem krále Jana do země a podlomiti zase pořádek a klid, sotva že zásluhou Karlovou první své kořeny zapustily. Velká část šlechty totiž nerada viděla, jak mladý vladař stará se o navrácení korunních statkův a hradů, ježto tím pozbyla naděje v další obohacení sebe na újmu moci panovnické. I namlouvali Janovi, že markrabí Karel proto hledí tolik statkův a hradů do svých rukou dostati, aby v pravý čas proti svému otci vystoupil a jej s trůnu svrhl. Král Jan snadno pojal nedůvěru proti svému synovi, odňal mu nejen všechny hrady v Čechách i na Moravě vybavené, nýbrž i všelikou správu zemskou, ponechav mu prázdný název markrabský. Koncem roku 1335 vypravil jej do Tyrol, aby tam hájil mladšího bratra Jana Jindřicha a manželku jeho v držení země proti nárokům bavorským a rakouským. Markrabí Karel ujal se počátkem ledna 1336 se svolením stavů tyrolských zemské správy a uhajil zemi proti všem nájezdům nepřátelským, tak že Habsburkové na konec smlouvou Enžskou (1336) upustili ode všech nároků na Tyroly.

Na počátku ledna 1337 markrabí Karel podnikl s otcem svým novou výpravu proti pohanským Litevcům, kteréž se súčastnil také tehdejší biskup olomucký, Jan VII. a moravský pán Smil z Bítova. Výprava neměla valného zdaru, ježto Litevci všude bitvě se vyhýbali. Vrátiv se do Prahy, špatným léčením zánětu očního oslepl na pravé oko a dvě léta potom (1339) pozbyl zraku úplně. Nicméně ani tato pohroma neodvrátila hó od posavadního dobrodružného života. Když příbuzný jeho, francouzský král Filip VI., požádal jej za pomoc proti Angličanům, odebral se (8. července 1337) do Francie, kdežto markrabí Karel pobyv krátký čas v Brně, odebral se opět do Tyrol, kdež bylo

Janu Jindřichovi jeho rady a pomoci velmi třeba. Zabezpečiv panství bratrovo v Tyrolích, ještě na sklonku r. 1337 vrátil se na Moravu. Za jeho nepřítomnosti vykonával správu zemskou český náměstek pan Bertold z Lipé a spolu s ním moravští úředníci zemští. Navrátiv se do země, markrabí Karel uchopil se opětně otěží vládních, což bylo umožněno tím, že krátce před tím nastalo mezi ním a otcem jeho Janem úplné smíření a dohodnutí.

Uvnitř říše markrabí Karel hleděl s veškerou přísností k udržení pokoje a zákonitého pořádku. Tomu však mnozí páni čeští i moravští nebyli zvyklí a odpírali Karlovi poslušnost. Mezi takovými zvláště vynikl zpupností Mikuláš Žampach, pán na Potštýně, dopouštěje se mnohých loupeží i jiných násilností. Karel nucen byl již r. 1338 proti němu vystoupiti. Mikuláš utekl se na přepevný hrad Potštýn a odtud znepokojoval daleko široko území české i moravské, zvlaště krajinu mezi Mor. Třebovou a Šternberkem. Markrabí Karel vypravil proti němu veškeru moravskou hotovost, v jejíž čele byl tehdejší zemský hejtman Vznata z Lomnice. Po devítinedělním obléhání, jež řídil sám markrabí, ztečeny byly zdi hradní a věž, do které se Žampach uchýlil, byla podkopána a shroutivši se, pochovala obhajce ve zříceninách (v létě 1339). Na podzim toho roku markrabí Karel doprovodil svého otce do Francie, kdež pobyl až do jara příštího roku a navštívil spolu s otcem také papeže Benedikta XII. v Avignoně.

Tehda již zavládl po celé Moravě pokoj a. pořádek; součinností všech stavů blahobyt utěšeně se rozvíjel. Na čas své nepřítomnosti markrabí ustanovil pana Čeňka z Lipé moravským náměstkem. Jediné, co vyžadovalo větší pozornosti světské i církevní správy na Moravě, bylo nové sektářství t. zv. »bratří apoštolských«, jež mělo původ svůj v Italii.

Panství rodu Lucemburského v Tyrolích nemělo pevného základu. Manželství českého prince Jana Jindřicha s kněžnou Marketou nebylo šťastné. Marketa i stavové byli krom toho popuzeni proti markrabí Karlovi, který svěřil velkou moc ve správě zemské Mikuláši Brněnskému, dosazenému za biskupa tridentského, i jiným důvěrníkům, z Čech a Moravy přivedeným, a nad to ještě zavedl přísnou správu finanční. I pojala Marketa s některými svými důvěrníky záměr, Jana Jindřicha ze země vypuditi a vstoupiti v nové manželství s Ludvíkem Braniborským,

nejstarším synem císařovým. Jan Jindřich, který se o nic jiného nestaral než o svou zábavu, navrátiv se jednoho dne (2. listop. 1341) z lovu, nalezl hradní bránu zavřenou, českou posádku i své služebnictvo vyhostěné; jemu pak bylo oznámeno, aby si hledal jinde noclehu. I musil s neslýchanou potupou zemi opustiti a odebral se do Čech, kdež mu král Jan vykázal statky v kraji křivoklátském. Tyroly i s rukou Marketinou, ovšem proti všem zákonům církevním a na velké pohoršení lidu, staly se kořistí Ludvíka Braniborského, který v tom dosáhl vydatné podpory svého otce, císaře Ludvíka.

Proti ošemetnosti císařově markrabí Karel odebral se do Vídně, kdež naklonil si vévodu Albrechta; ale rodu Lucemburskému vyskytl se ještě mocnější spojenec. Když počátkem roku 1342 zemřel v Avignoně papež Benedikt XII., byl za jeho nástupce zvolen (7. května) Kliment VI., někdejší učitel a velký příznivec Karlův, který zahájil hned také ostřejší boj proti Ludvíkovi Bavorovi; když tento odepřel svoliti k podmínkám, které mu byly ukládány, aby totiž vzdal se hodnosti císařské a vydal Tyroly rodu Lucemburskému, vyhlásil naň exkomunikaci (12. dubna 1343) a prohlásil jej za zbavena panství v říši. Brzo potom Karel odebral se za otcem do Lucemburka, odkudž oba společně odcestovali do Avignona; tam zvláště markrabí Karel byl od papeže s velkou okázalostí uvítán. Přátelství obou panovníků znovu bylo dotvrzeno: papež Kliment VI. vyhověl nejvřelejšímu přání Karlovu, vybavil pražské biskupství z područí mohučského metropolity (30. dubna 1344) a povýšil je za arcibiskupství; jemu podřízeno biskupství olomucké, pak litomyšlské, které se mělo nově zříditi, a vratislavské, jež se mělo odloučiti od arcidiecese hnězdenské. Prvním metropolitou pražským stal se Arnošt z Pardubic. Ještě téhož roku (31. listop. 1344) dovršeno bylo toto záslužné dílo položením základního kamene ke kathedrále sv. Víta. Markrabí Karel, chtěje ukázati se důstojným přízně papežovy, podnikl spolu s otcem svým, s králem uherským Ludvíkem i jinými knížaty třetí výpravu proti pohanským Litevcům (1345), která však pro nepříznivé počasí skončila se s úplným nezdarem.

V Avignoně stalo se mezi papežem a Lucemburky také závažné rozhodnutí o sesazení císaře Ludvíka a znovuobsazení trůnu německého. Někteří kurfirstové již r. 1344 projevili souhlas s návrhem papežovým, zvoliti markrabí moravského Karla proti-

králem německým. Císař učinil proti Lucemburkům spolek s králem uherským Ludvíkem, polským Kazimírem, markrabím německým a vévodou Bolkem Svídnickým, kdežto vévodu rakouského Albrechta II. přiměl aspoň k neutralitě. Král Kazimír vtrhl do Ratiborska a Opavska, odkudž vévoda Mikuláš II. obrátil se o rychlou pomoc ke králi Janovi. Král český svolal pány české i moravské do Kutné Hory, žádaje za rychlé postavení veřejné hotovosti. Když pak páni zpěčovali se tak učiniti, tvrdíce, že nejsou zavázáni k službám vojenským za hranicemi říšskými, král Jan odpověděl prudce, že Opavsko jest příslušenstvím koruny české a že by rád viděl toho, kdo by ho nechtěl následovati. Touto hrozbou vynutil si poslušnost a vypraviv se s četným mužstvem a provázen oběma syny do Horního Slezska, zatiskl odtud nepřítele až po Krakov, jejž oblehl, předměstí jeho vypálil a celé okolí spustošil. Král polský učinil s Janem příměří prostřednictvím papeže Klimenta, který hleděl oba soupeře co nejdříve smířiti, aby měl volnou ruku k dalšímu boji proti císaři.

Vyhlásiv na Ludvíka Bavora novou klatbu, papež Kliment rozkázal kurfirstům, aby přikročili k volbě nového krále a hned také označil Karla, markrabí moravského, k této hodnosti nejpovolanějším. Karel byl potom zvolen v Rense (11. června) pěti hlasy (českým, saským a třemi duchovními) za krále německého. Karel ovšem tuto hodnost draze si vykoupil: nejen že musil kurfirstům velkými penězi a rozsáhlými privileji se vděčiti, nýbrž i papeži před volbou učiniti vážné ústupky.

§ 20. Císař Karel IV. v Čechách a markrabí Jan Jindřich na Moravě.

Volbou markrabí Karla za krále římsko-německého říše českomoravská stala se střediskem a sídlem císařství a tak posunuta byla do popředí veškeré střední Evropy. Ale ačkoliv zvolen většinou kurfirstů, přece Karel byl proti svému soupeři v patrné nevýhodě; neboť na straně Ludvíka Bavora stál nejen celý rod Wittelsbašský, vládnoucí rozsáhlým územím v Německu, nýbrž i velká část knížat i hrabat, kteří dosud s nedůvěrou pohlíželi na nově zvoleného chráněnce papežova, a především veškeren stav městský, jehož byl císař Ludvík velkým příznivcem. Karel odebral se především s otcem svým do Francie, kam voláni

byli na pomoc od krále Filipa VI. proti králi anglickému Edvardovi III. V bitvě u Kreščaku, která se strhla dne 26. srpna 1346 mezi oběma nepřátelskými vojsky, Francouzi byli poraženi, král Jan v hrdinském boji padl, král Karel dvakráte poraněn a od přátel ztíží z vřavy bitevní vyveden. Pobyv nějaký čas v Lucemburku, odtud přestrojen za panoše, Elsaskem, Švábskem a Franskem stihl ještě koncem prosince t. r. do Čech. Roku potomního (2. září 1347) dal se i s manželkou Blankou od arcibiskupa pražského za přítomnosti biskupů vratislavského, olomuckého a litomyšlského jakož i četných hodnostářů z říše české i německé za krále českého slavným způsobem korunovati. Za tím účelem dal zhotoviti novou nádhernou korunu z čistého zlata posetou 120 drahokamy a stanovil zvláštní listinou řád korunovační. Před korunováním stvrzena byla všechna privilegia stavů českých i moravských. Potom Karel IV. pomýšlel na pokoření svého protivníka v Německu. Sebrav vojsko u Prahy, nastoupil s ním pochod do Bavor. Avšak stihnuv do Domažlic, překvapen byl zprávou, že Ludvík Bavor na honbě nedaleko Mnichova zachvácen byl nenadálou smrtí. Strana wittelsbašská dala sice zvoliti nového protikrále Günthera, hraběte ze Schwarzburka, který však krátce po své volbě zřekl se koruny německé ve prospěch Karlův za peněžitou náhradu.

Jsa takto zbaven největší starosti, Karel IV. mohl ještě více než před tím pozornost svou obraceti k vnitřnímu zvelebení svých zemí. Netoliko Čechy, nýbrž i Morava, kde od r. 1346 ustanoven byl náměstkem královým mladší bratr jeho Jan Jindřich, těšila se stálé péči Karlově. Městu Brnu a Znojmu byla r. 1348 všechna posavadní práva a privilegia potvrzena a rozšířena. Podobnou péči král věnoval i jiným městům, kapitule olomucké a četným klášterům moravským ve Žďáře, Pustiměři, na Starém Brně, Velehradě, Hradišti a jinde. V březnu r. 1348 svolán byl od krale Karla generalní sněm stavů českých a moravských do Prahy, kdež učiněna potřebná opatření k zachování zemského míru. Spory majetkové urovnávány byly smírčími soudy, jichž členy jmenoval panovník od případu k případu. V městech král věnoval velkou péči a podporu cechům řemeslnickým, do kterých musil vstupovati každý, kdož chtěl provozovati v městě nebo v mílovém jeho obvodu nějaké řemeslo nebo kupectví. Cechy nabyly tehda pro vývoj měst velikého významu; v nich rozvětvila

a sorganisovala se veškera práce průmyslová; každý cech pečoval o osobní i majetkovou svobodu svých členů, ano cechům byla časem svěřena část ozbrojené moci městské. Karel tyto svobody potvrzoval i rozšiřoval. Tehda také stala se změna s důležitou institucí zemskou, totiž s deskami zemskými, které byly dosud při každé cudě (krajském soudě), jako jmenovitě v Brně, Olomouci, Znojmě, Jihlavě, Jemnici atd. Nařízením krále Karla z r. 1348 zůstaly v platnosti pouze desky brněnské a olomucké. Vklady do desk dály se ve stol. XIV. vesměs jazykem latinským. Pozdějším nařízením Karlovým (1359) zostřen byl dozor nad deskami zemskými tím způsobem, že vedle komořího zemského, který dosud jediný měl svěřenu intabulaci, ustanoven byl zvláštní notář zemský, který spolu s jinými úředníky měl dle přísných předpisů provésti každý vklad.

Karel staral se také o náležité upevnění a objasnění státoprávního poměru Čech a Moravy k říši německé. R. 1348 přední hodnostáři světští a duchovní předložili mu devatero listin císařův a králů německých, jimiž říše česko-moravská nabyla zvláštních svobod, od císaře Bedřicha I. až po krále Albrechta I., prosíce ho, aby je potvrdil. Karel po úradě netoliko stavů česko-moravských, nýbrž i některých kurfirstův a jiných čelnějších knížat říše německé potvrdil všechny ony listiny a připojil ze své moci královské nové předpisy, jimiž stanoven pořádek nástupnictví v Čechách (7. dubna 1348). Zemští stavové, kteří tu poprvé jeví se roztříděni na preláty, vévody, knížata, pány (barones), rytíře (milites) a zástupce měst (communitas), mají přistoupiti ku svobodné volbě krále českého teprve tehda, kdyby nebylo ani mužských ani ženských potomků královského rodu, a to netoliko Karlova, nýbrž i jeho bratří Jana Jindřicha a Václava. Takto zvolený má se obrátiti k císaři římskému, aby z rukou jeho přijal regalie, t. j. léno českého království. Biskupství olomucké, markrabství moravské a vévodství opavské prohlášeny byly bezprostřednými lény (feudum insigne) králů českých a koruny české; kdykoliv tato knížectví smrtí neb jiným způsobem se uprázdní, biskupové, markrabí i vévodové mají pokaždé ucházeti se o léno u českého krále a jemu složiti přísahu manské věrnosti a poslušnosti.

Netoliko však na venek, nýbrž i uvnitř měl býti pokoj a pořádek zabezpečen, a to především proti zvůli a násilnictví

oněch pánů, kteří již od dob krále Jana zvykli byli hráti si na tyrany. Zemským úředníkům (popravčím) nařízeno, aby stihali tuláky a loupežníky. Stavům českým i moravským, shromážděným na sněmě v Praze r. 1348, král ohlásil nejostřejší opatření k zachování zemského míru a dal je od nich též odpřisáhnouti; taková opatření byla též zvlášť rozhlášena po městech královských. Aby i pro budoucnost právní poměry byly pevně stanoveny a každý se musil říditi určitými předpisy zákonnými, Karel IV. dal sepsati zákonník »Majestas Carolina« zvaný, který rovněž předložil stavům česko-moravským na sněmě pražském. Ale stavové jednak že viděli v novém zákonníku mnoho názorů přijatých z práva římského, jednak že některá ustanovení v něm příčila se starodávným nárokům a právům šlechty, odepřeli svoliti k zákonníku a »Majestas Carolina« byla v Čechách i na Moravě (r. 1355) prohlášena za neplatnou. Nicméně nastal takový klid a pokoj v Čechách i v zemích sousedních, jakého nikdo před tím nepamatoval.

Dne 26. prosince 1349 Karel IV. slavnostním způsobem odevzdal Moravu bratru svému Janu Jindřichovi jakožto markrabství uvnitř úplně samostatné a jen jakožto léno podřízené králi českému. Z tohoto panství vyňato bylo biskupství olomucké a vévodství opavské, kdež vládl tehda vévoda Mikuláš II. Kdyby mužské potomstvo Janovo vymřelo, Morava měla zase připadnouti pod přímé panství králů českých; naopak zase, kdyby vymřelo potomstvo Karlovo, měla linie moravská děditi království české i se všemi zeměmi vedlejšími. Oba bratří zavázali se, že zachovají nedělitelnost svého panství. Zlatou bullou danou v Norimberce (1355) a v Metách (1356) český král stal se prvním a nejvyšším ze světských kurfirstů, jejichž práv všech byl účasten. Voličská hodnost příslušela pouze prvorozenému, země česká i spojená s ní knížectví (tedy také Morava), hodnosti, úřady a práva byly s hodností voličskou nerozlučně spojeny. Volební právo stavů českých a moravských potvrzeno na základě privilegia ze dne 7. dubna 1348. Karel IV. smířil se také s Ludvíkem Bavorským i manželkou jeho Marketou, která před tím bratra jeho od sebe zapudila, přiřkl Wittelsbachovcům právo na Tyroly, byv za to od nich uznán císařem. Novému markrabí moravskému byl téhož roku (v červenci 1349) od papeže Klimenta VI. povolen rozvod manželský od Markety Tyrolské a Jan Jindřich brzo potom

vstoupil v druhé manželství s Marketou, dcerou vévody Mikuláše Opavského.

R. 1348 přivlečen byl do Evropy loďmi janovskými z východu mor, jejž lid nazval »černou smrtí«, ježto mrtvoly touto morovou ranou zemřelé úplně zčernaly, a rozšířil se s úžasnou rychlostí a prudkostí po celé západní i střední Evropě; v Italii, Francii, Německu celá města byla vylidněna. Mezi zeměmi, které touto hrůzou nejvíce byly ušetřeny, byly Čechy, hůře již řádila »černá smrt« na Moravě, kamž zavlečena byla bezpochyby čilými styky obchodními z Rakous. Zvláště města Brno a Znojmo utrpěla velkou ztrátu na lidech. Markrabí Jan, aby zvelebil stav obou měst, udělil měšťanům brněnským i znojemským důležitá privilegia. Podobným způsobem utrpěla také ostatní města a měrou snad ještě větší venkov. Bylo třeba celé šachty vykopávat, aby mrtvoly mohly býti pochovány. Po všech krajích morem zastižených byla rozšířena víra, že židé šíří otravováním studní a mnohými prostředky kouzelnými nákazu. I nastalo po celé střední Evropě velké pronásledování židů, jemuž Karel IV. i bratr jeho Jan na Moravě všemi prostředky hleděli přítrž učiniti. Jiný následek »černé smrti« bylo hromadné vystupování flagellantů, čili mrskáčův, kteří prohlašovali, že morová rána jest těžkým trestem božím za lidské hříchy a že tu nestačí k usmíření hněvu božího posty, modlitby a almužny, nýbrž že třeba hříšné tělo bičovati; konali pouti po městech a vesnicích a mrskali se veřejně až do krve. Arcibiskup pražský chopil se rázných prostředků proti nim a procesí flagellantů byla v krátké době v Čechách i na Moravě — tuto úsilím markraběte Jana i biskupa olomuckého Jana - zastavena.

Tyto pohromy navštívily Moravu pouze v prvních letech vladaření Jana Jindřicha; později Morava povznesla se neunavnou péčí svého vladaře k plnému rozkvětu hospodářskému, a lze ji v této příčině postaviti plným právem Čechám po bok. Hlavní zřetel markrabí Jan měl ku zvelebení měst, jichž dosavadní svobody byly potvrzeny a rozšířeny. Vedle Brna a Znojma zvláštních výhod dostalo se Olomouci; markrabí Jan potvrdil olomuckým právo magdeburské čili saské (1352) a podřídil jejich vrchnímu soudu četná města moravská, městečka i dědiny. Ale také na jiná města pamatováno. Nově založeno bylo od markrabí Jana město Štramberk (1359) pod hradem téhož jména i dána mu

rozsáhlá práva. O něco dříve (r. 1356) založeny byly Nové Klobouky na vyvýšeném místě vedle Starých Klobouk, poněvadž toto město bylo stíháno častými povodněmi a kupci přicházející tam na trh trpěli velké škody. Nové Klobouky obdařeny byly týmiž právy a výsadami, jako mělo tehda Uh. Hradiště. Z nových klášterů dlužno jmenovati klášter benediktinských jeptišek v Pustiměři, jejž založil r. 1341 tehdejší biskup olomucký Jan VIII. a potvrdil markrabí Karel, pak klášter eremitův augustinianských v Brně, jejž založil markrabí Jan brzo po nastoupení svém ve vládu na Moravě (1350) nedaleko kostela sv. Jakuba v tehdejším podhradí čili předměstí brněnském, a klášter řádu kartuzianského v Králově Poli u Brna, jejž založil týž vladař již na sklonku svého života (r. 1375). Klášter augustinianských poustevníků založen byl také v Krumlově od pana Čeňka z Lipé (r. 1354), ve Šternberce pak klášter kanovníkův augustinianských od pána šternberského Alberta, tehda arcibiskupa magdeburského, spolu s jeho synovcem Petrem ze Šternberka (r. 1371). Později založeny byly kláštery tohoto řádu ve Fulneku (1389) od Beneše Krumlovského z Kravař a v Prostějově (1391) od Petra Plumlovského z Kravař. Všechny tyto nově založené kláštery byly hojně statky obdarovány a podobně jako města hojnými právy a svobodami podělovány. Také starším klášterům dostalo se potvrzení dosavadních práv i značného rozšíření jejich novými privilegii. Ježto pak zároveň s markrabím četní šlechticové i měšťané takřka závodili v obdařování klášterů statky i důchody peněžitými, není divu, že pozemské bohatství jejich právě tehda dostoupilo svého vrcholu. Tím i v moravském řeholnictvu, stejně jako v kněžstvu světském, rozmáhala se touha po požitcích světských, rozkošnictví a pohodlném živobytí, a hlasy, volající po nápravách v životě církevním, den ode dne se množily.

Soudy zemské konány pravidelně rok co rok v Brně i v Olomouci. Každé porušení řádu zemského a násilí, provedené na majetku nebo životě, bylo přísně trestáno. Když se markrabí dověděl, že v okolí jihlavském jsou četné tvrze, ve kterých loupežní rytíři bydlí a odtud dobrým lidem škodí, dal měšťanům jihlavským plnou moc, aby ony tvrze rozbořili a veškerého jmění oněch škůdců se zmocnili. Žádný pán ani rytíř nesměl bez svolení markrabího hrad si vystavěti. Když r. 1366 pan Boček z Kunštátu bez takového dovolení hrad si vystavěl a rozkazů markrab-

ských nedbal, tu na stížnost bratra svého sám císař Karel proti němu zakročil, a pan Boček musil hrad sotva dostavěný zase rozbořiti. K zachování bezpečnosti v zemi směřovala také smlouva učiněná r. 1351 s Albrechtem III., vévodou rakouským: oba panovníci zavázali se navzájem, kdyby událo se jednomu nebo druhému potrestati vzpouru nějakého pána nebo rytíře, že nebude takovému odbojníku v jejich území ochrana poskytnuta.

Obyvatelstvo moravské, majíc zajištěnu bezpečnost majetku, dopracovalo se záhy v městech i na venkově kvetoucího blahobytu. Z toho ovšem měl užitek především sám markrabí. Města, kláštery i vrchnosti mohly v čas potřeby odváděti velké daně a jiné poplatky svému vrchnímu pánu. Jan Jindřich zbohatl při tom tou měrou, že rok co rok mohl několik statků si zakoupiti.

Na venek markrabí Jan nikdy samostatně nevystupoval, nýbrž vždy jen ve spojení a dorozumění s císařským svým bratrem. Za to císař Karel, kdykoliv nějakým způsobem rozšířil panství své dědičné, pokaždé i v těchto nově získaných zemích potvrdil Janu Jindřichovi a jeho potomkům právo dědičné. Tak stalo se r. 1355, když Karel z moci císařské připojil ke koruně české vévodství slezská, markrabství budišínské i zhořelecké, později (1367) Dolní Lužici a konečně (1374) Braniborsko, kteréž země všechny prohlášeny za nedílné příslušenství koruny české i po vymření rodu Lucemburského.

Markrabí Jan byl čtyřikráte ženat. První manželství jeho s Marketou Tyrolskou prohlášeno za neplatné; druhá manželka Marketa Opavská zemřela bezpochyby r. 1363, načež hned roku potomního markrabí slavil sňatek s Marketou Rakouskou. Po její brzké smrti (1366) oženil se po čtvrté s Alžbětou Oettingenskou. Potomstvo měl toliko z druhého manželství, a to tři syny: Jošta, Jana Soběslava a Prokopa. Nejstarší Jošt měl zděditi hodnost markrabí moravského se všemi právy a statky vyjma ony, které přiřčeny jsou mladším bratřím, kteří měli k nejstaršímu bratru zachovávati závazek lenního poslušenství. Oba mladší bratří směli rovněž užívati titulu markrabského, avšak nesměli z tohoto titulu vyvozovati žádných práv zeměpanských.

Dne 12. listopadu 1375, tři léta před starším svým bratrem, zemřel markrabí Jan v mužném ještě věku 54 let. Zanechal zemi moravskou synům svým na vysoký stupeň povznesenou, pokoj a pořádek byl obnoven, v lidu vzmohl se blahobyt, jakého nikdo

od dlouhých let nepamatoval. Právem Morava tohoto panovníka chová podnes v čestné paměti. Stinnou stránkou jeho dlužno vytknouti velkou náchylnost k jazyku německému a malou vážnost k řeči domácí. V Janovi také židé měli mocného ochránce a nabyli velkého vlivu, směli zabavovati statky zadlužené, ano i patronáty kostelní.

Roku 1378 zemřel také císař Karel IV., odevzdav království české, vévodství slezská a větší část Lužice nejstaršímu synu Václavovi, který již za jeho života zvolen byl také za krále německého; druhému synu Zikmundovi dostalo se Braniborska, třetímu Janovi ostatní Lužice, totiž Zhořelecka. Rodu Lucemburskému zaručeno ve všech těchto zemích dědičné právo v mužském i ženském potomstvě. Vedle toho byl Zikmund zasnouben s Marií, starší dcerou uherského Ludvíka I., který neměl mužských potomkův, a tím rodu Lucemburskému dána možnost nabyti také panství v Uhřích.

§ 21. Vláda markraběte Jošta. Války domácí.

Markrabí Jošt měl náklonnost k studiu učených spisů, které si vypůjčoval z knihoven klášterských a byl také milovníkem umění. Povolával na svůj dvůr znamenité umělce, na př. slavného stavitele Jindřicha z Gmündu. Také byl dobrým finančníkem a hospodářem. Ale tyto dobré vlastnosti ustupovaly vždy více do pozadí před špatnými stránkami jeho povahy: nemírná chtivost majetku, hašteřivost a svárlivost zvláště s nejbližšími příbuznými, úskočnost a neupřímnost ke každému. Bratří jeho nebyli o mnoho lepšími a Morava za dlouholetého panování markrabí Jošta (1375 až 1411) hluboko poklesla s onoho stupně pořádku a blahobytu, na který ji povznesla společná péče otce Jana a strýce Karla.

Hned v prvních měsících po smrti otcově Jošt zdvihl rozepři s Janem Soběslavem o některá města moravská. Osmělen ústupností bratrovou, markrabí Jošt donutil jej (1377) ke smlouvě, kterouž úděl Soběslavův uveden ve větší než dosud odvislost od staršího markrabí. Jméno Jana Soběslava zaniká potom v dějinách moravských. Byv již za života otcova určen k stavu duchovnímu, byl r. 1368, tehda nanejvýše šestnáctiletý, jmenován proboštem vyšehradským a zdržoval se odtud nejvíce v Praze. R. 1380 stal se též kanovníkem brněnským a hned potom (1381) biskupem

litomyšlským po smrti Albrechta ze Šternberka; později (1387) jmenován byl patriarchou aquilejským a zemřel r. 1394.

Do prvních let vlády Joštovy připadá též spor jeho s kapitulou olomuckou. Kapitula dala podnět k rozepřem, odpírajíc Joštovi placení berny, kdežto Jošt zasahoval zase do jejích práv immunitních, osobuje si zejména soudní pravomoc nad osobami, které byly podřízeny církvi olomucké. Když kapitula ve svém odporu setrvávala, Jošt zabavil některé její statky a uhrazoval bernu z jejich důchodů. Kanovníci, kteří proti tomu ohlásili odpor, byli za pomoci městské rady olomucké z města vypuzeni a potom z celé Moravy vypovězeni. Na stížnost jejich uvalena byla (1380) klatba na markrabí Jošta i na městskou radu olomuckou, na zemi moravskou pak interdikt, t. j. zákaz služeb božích. Jošt prostřednictvím arcibiskupa Jana z Jenšteina, legáta papežského Panona a vévody těšínského Přemyslava docílil narovnání, dle něhož měl kapitule vrátiti všechny zadržené statky, dvory a dědiny, jakož i daně i jiné příjmy, které po celý ten čas z nich bral, nesahati kapitule do jejích práv a svobod a povolati nazpět kanovníky, z Moravy vypovězené. Naproti tomu kapitula zavázala se zaplatiti všeobecnou bernu, naposled vypsanou, v plné výši, pro příště však si vyhradila platiti jen tolik, kolik bylo zvykem dosavadním. Na základě tohoto vyrovnání legát papežský zbavil Jošta klatby církevní a zrušil interdikt na celou Moravu uvalený.

Podobnou rozepři měl Jošt i oba jeho bratří s tehdejším biskupem olomuckým Janem IX. Nedlouho po narovnání s kapitulou čeládka Joštova zapálila kostel hlavního chrámu olomuckého, jehož střecha i s palácem biskupským docela shořela. Markrabí Jošt docílil smíření s biskupem Janem smlouvou, v níž rozhodnutí vzneseno bylo na krále Václava, jakožto smírčího soudce mezi oběma stranami. Hroziloť tehda Joštovi mnohem větší nebezpečí od markrabí Prokopa, který odvolávaje se na závěť otcovu vystoupil rozhodně proti tomu, že si dal Jošt postoupiti úděl Jana Soběslava, a maje na své straně hojně přívrženců z panstva moravského, zmocnil se, pokud mohl, hradův Soběslavových. Krutá válka občanská rozzuřila se r. 1381 po Moravě a teprve osobní zakročení krále Václava učinilo jí přítrž.

Markrabí Jošt, puzen hlavně touhou po rozšíření svého panství a rozmnožení svého jmění, zaplétal se také vždy více do věcí zahraničných. Bratranec jeho Zikmund mu k tomu podal

příležitost. Zikmund zasnouben byl s Marií, starší dcerou uherského krále Ludvíka, kterýž nemaje mužských potomků, hodlal Marii i jejímu manželi zajistiti netoliko uherskou, nýbrž i nedávno získanou korunu polskou. Avšak po brzké smrti krále Ludvíka (1382) ovdovělá královna-matka Alžběta přiměla magnáty polské, že přijali za královnu mladší sestru Mariinu Hedviku, která pojala za manžela velkoknížete litevského Jagela-Vladislava. Ano královna Alžběta nemínila Zikmundovi ani uherské koruny dopřáti a zamýšlela provdati Marii jednomu princi francouzskému. Zikmund odhodlal se hájiti práv svých mečem. Neměl však k vedení války dosti peněz a proto obrátil se o pomoc k svým příbuzným v Čechách a na Moravě. Oba markrabí moravští, Jošt a Prokop, zavázali se mu pomáhati s veškerou svou mocí a založili jej částkou 50.000 kop pr. gr., začež Zikmund zastavil Joštovi část Braniborska; v náhradu škod válečných měli oba bratří podržeti všechny hrady a statky, kterých by na výpravě uherské dobyli mezi řekou Váhem a hranicemi moravskými (1385). Sebrav silné vojsko a provázen jsa oběma bratranci moravskými, Zikmund vtrhl do Uher, a obsadiv Prešpurk, zaujal pevné postavení nad řekou Dunajem. Obě královny nuceny byly smířiti se za prostřednictví krále Václava se Zikmundem, který teprve potom slavil sňatek svůj s Marií a uznán byl za krále uherského. Zikmund, jsa stále v nesnázích peněžitých, aby vybavil část Uher z držení markrabí moravských, zastavil jim, získav si k tomu svolení bratří svých Václava a Jana Zhořeleckého, celou marku braniborskou v částce 565.000 dukátův a vyhradil si pouze právo zpětného výkupu do pěti let. Stavové braniborští i města z rozkazu Zikmundova holdovali Joštovi jakožto novému svému pánu. Po smrti Joštově i jeho potomků měly Branibory připadnouti Prokopovi. Od té doby po 23 let (do smrti Joštovy 1411) vládlo se z Brna nad Berlínem a dlužno Joštovi přiznati, že moudrou správou, zvláště podporováním měst a klášterů, získal si o tuto zemi značné zásluhy.

Ošemetně zachoval se markrabí Jošt ke králi Václavovi, vrchnímu pánu Moravy a nejstaršímu členu rodu Lucemburského. Král Václav IV. nebyl panovník vynikající. Měl vyvinutý cit i smysl pro právo a spravedlnost, byl pln dobré vůle ke každému, pln horlivosti pro vykonávání úkolů panovnických, přístupen dobré radě, a poctivě se staral o blaho všech členů svého rodu; avšak neměl otcova státnického důmyslu a rozhodnosti. Václav

přejal řízení dvou velkých říší, české i německé, jako mladík 18letý, jenž neměl dostatečné zkušenosti a věcné i osobní znalosti. Takových vlastností právě tehda bylo svrchovanou měrou potřebí; neboť mocné převraty chystaly se v tehdejším životě politickém i církevním. Po smrti papeže Řehoře XI. (1378) nastala dvojí volba: Urbana VI., který zůstal v Římě, a Klimenta VII., který po příkladě některých předchůdců zase si obral za své sídlo Avignon. Mezi oběma papeži rozzuřil se zápas, který se přenesl na veškeren křesťanský svět a rozdělil hlavně kněžstvo na dva tábory nepřátelské. To působilo velké pohoršení v křesťanstvu, papežství pozbylo své dosavadní vážnosti a církevní autorita byla valně porouchána a podryta. Král Václav snažil se po příkladu svého otce jak v Čechách, tak i v říši německé, osobním zakročováním i přímluvami u spřátelených panovníků zjednati všeobecné uznání papežovi Urbanovi VI. V Čechách snahy jeho podporoval hlavně arcibiskup pražský Jan z Jenštejna, a poněvadž také universita byla v té věci s králem i arcibiskupem za jedno, duchovenstvo v Čechách zůstalo až na nepatrné výjimky v poslušenství římského papeže Urbana VI. Jinak bylo na Moravě. Již za krále Jana a císaře Karla sekta Valdenských nalezla v této zemi hojné rozšíření a v této době měla tolik stoupenců, že arcibiskup pražský v listě k biskupovi olomuckému (1381) pronesl obavu, že nebude již ani možno ji vykořeniti. Markrabí Jošt sice po příkladě krále Václava uznal Urbana VI. za řádného papeže. Ale bratr jeho Prokop byl horlivým stoupencem protipapeže Klimenta VII. a také olomucký biskup Petr zastával se schismatiků a byl proto i dán do církevní kltaby. Ale i jiné vynikající osobnosti duchovní podporovaly schisma; za této roztržky poklesla v duchovenstvu moravském, zvláště pak mezi faráři, kázeň i veřejná mravnost tou měrou, že netoliko arcibiskup pražský a biskup olomucký, nýbrž i sám král Václav přísnými opatřeními hleděli zjednati nápravu.

Král Václav po několika letech svého panování navykl nočním potulkám po Praze, náruživé honbě v lesích křivoklátských a zvíkovských a — což bylo nejhorší — nemírnému pití; v takovém stavu často zapomínal svých povinností vladařských a rád je svaloval na bedra jiných.

R. 1388 udělil markrabí Joštovi zástavou za dluh 64.000 dukátů vévodství Lucemburské, které byl zdědil r. 1383 po smrti

svého strýce Václava, a přiřkl mu fojtství v Elsasku, vyhradiv si pouze právo zpětného výkupu obou těchto zemí. Kromě toho dal ochotně svolení, aby mu Zikmund směl postoupiti Braniborska a spolu s bratrem svým vzdal se v této zemi všelikého práva nástupnického ve prospěch Joštův. Když pak zemřel v Římě papež Urban VI. (1389) a nástupcem jeho stal se Bonifacius IX., král Václav pomýšleje na výpravu do Italie, jmenoval Jošta generálním vikářem svým v Italii a nařídil mu, aby sjednal spolek s mocným vévodou milánským Janem Galeazzem, a aby hleděl odstraniti schisma papežské, což všechno Jošt slíbil vykonati. Ale tuto důvěru Václavovu Jošt ošemetným způsobem zklamal. Zatím co Václavovi do očí sliboval vše vykonati, co tento žádal, za zády kul pikle proti němu. Zatoužilť po koruně německé, ba i Václava s trůnu českého hodlal svrhnouti a sám v panství české se uvázati. Za tím cílem uzavřel (1389 v Enži) spolek s vévodou rakouským Albrechtem III., který mu slíbil pomáhati v dosažení koruny německé, začež Jošt se zavázal, stane-li se králem římským, že bude jednati ve všem dle rady Albrechtovy a že potvrdí privilegia rakouských knížat.

Na této dráze Jošt utvrzován byl sporem, který tehda znovu vypukl mezi ním a bratrem Prokopem. Šlo zase o statky po Janu Soběslavovi. Jošt dal si je od Prokopa postoupiti a zavázal se mu za to dlužními úpisy k jisté náhradě peněžité. Této smlouvě však Jošt, hamižný ve věcech peněžitých, nedostál a tudy Prokop zase s veškerým přívrženstvem sáhl ke zbrani a zdvihl novou domácí válku. Ve válce té král Václav pomáhal Prokopovi, což zavdalo Joštovi nový podnět k nepřátelství. Záměrům Joštovým v příčině získání panství v Čechách na prospěch byly kruté rozepře krále Václava jednak s arcibiskupem Janem z Jenštejna, jimž za oběť padl arcibiskupský vikář Jan z Pomuka, jednak zase s vyšší šlechtou českou, která nemile nesla, že král si vybíral důvěrníky své z lidí méně vznešených. Markrabí Jošt dobře postihl tuto nespokojenost a smířiv se na čas s Prokopem, počal dorozumívati se s pány českými, v čemž mu král Zikmund, stejně jako on věrolomný, podal ochotně ruku pomocnou. Již r. 1393 učiněn byl ve Znojmě mezi Joštem, Zikmundem, Albrechtem III., vévodou rakouským a Vilémem, markrabím míšenským, spolek, namířený proti králi Václavovi. Vilém Míšenský byl manželem Alžběty, sestry Joštovy, od něhož zástavou za slíbené věno obdržel některá města a statky v Braniborsku.

O těchto piklech král Václav neměl tušení, neboť počátkem roku 1394 pozval k sobě bratra Zikmunda, aby se s ním poradil o obnovení jednoty církevní i o spolku, který chtěl uzavříti s dvorem francouzským. Král Zikmund přijel do Prahy, avšak místo co by podporoval důležité záměry bratrovy, v tajném dorozumění s Joštem připravoval odboj šlechty české proti vlastnímu zeměpánu. Když potom král Václav po odjezdě Zikmundově odebral se na hrad Žebrák, oblíbené své sídlo, přijel Jošt do Prahy a tam vešel v brannou jednotu s vynikajícími pány českými, jejíž účelem bylo Václava zbaviti panství v Čechách. Již dne 8. května byl král Václav nedaleko Berouna nenadále zajat, odveden do Prahy a uvězněn v Bílé věži na hradě Pražském. Tam vynutili na něm vyhlášku, kterouž jmenován byl markrabí Jošt hejtmanem čili starostou království českého. Králi Václavovi podařilo se vypraviti tajného posla k bratrovi Janu Zhořeleckému, který za pomoci markrabí Prokopa sebral četné vojsko a přitrhl ku Praze, kdež mu ochotně brány byly otevřeny; velmožové, necítíce se na hradě bezpečnými, odvedli zajatého krále v noci 22. června nejprve do jižních Čech a odtud do Horních Rakous. Vévoda Jan Zhořelecký vypravil se s vojskem do jižních Čech, kdež mu na pomoc přitáhlo vojsko z říše německé s Ruprechtem ml. falckrabím rýnským v čele Odbojní páni dali se do vyjednávání s vévodou a vydali mu krále Václava (2. srpna), který potom vešel s jednotou panskou i s Joštem ve smírnou smlouvu.

Král Václav první porušil dané slovo a proto Jošt obnovil svůj spolek s rakouskými vévodami na sedm let, k němuž tentokráte přistoupili též páni čeští, náležející k jednotě; tato počala horlivě zbrojiti a najala zejména četné rytíře rakouské a mnoho lidu ozbrojeného do svých služeb. Marně se namáhal poctivý Jan Zhořelecký sjednati trvalý mír: král Václav vlákal Jošta pod slibem bezpečného průvodu na hrad Karlštejn a tam jej dal spolu s dvěma pány uvězniti (1395). Jošt však brzy potom vyvázl ze zajetí, a v jižních Čechách roznícena byla nová válka, ve kteréž povstalci podporováni byli vojskem Albrechta III. Rakouského. Ke všemu pak i Jan Zhořelecký rozešel se s Václavem v úplné nevoli a byv od něho z Prahy vypovězen, odebral se na své panství do Lužice, kde r. 1396 zemřel.

Hned po uvěznění markrabí Jošta na Karlštejně Václav vypravil posla k Prokopovi na Moravu se vzkazem, aby se ujal

panství Joštova. Stoupenci obou markrabí přepadali se navzájem na statcích, plenili je a pálili, vyháněli z hradův a dvorců jich majitele a sami se uvazovali v jejich držení. Oloupení nenalezali potřebné právní ochrany, ježto zemské soudy se v ustanovený čas nescházely; špatným příkladem obou markrabí právo osobní i majetkové pozbylo všeliké platnosti. Prokop spolu s vévody Hanušem Opavsko-Ratiborským, Semovítem Mazovským, Přemyslem Těšínským, Konradem Olešnickým i četnými pány a rytíři moravskými spustošili mnohé statky i dědiny, náležející kapitole olomucké i kanovníkům, nevinné obyvatelstvo porubali neb do vězení odvlekli, statky i dědiny obsadili a velké poplatky z nich vybírali. Papež Bonifác IX. na všechny tyto škůdce uvalil klatbu. Osobní nepřátelství mezi oběma bratřími dospělo tak daleko, že markrabí Jošt zvláštním listem (1395) ke stavům braniborským prohlásil holdování jejich Prokopovi, učiněné r. 1388, za neplatné a ustanovil nástupcem svým v Braniborsku krále Zikmunda. Proti tomu Prokop ohlásil důrazný protest a připomenul stavům braniborským přísahy, kterými se zavázali po bezdětné smrti Joštově uznati jej za svého pána. Teprve na počátku r. 1396 oba bratří učinili jakési dohodnutí.

Od smrti Jana Zhořeleckého krái Václav obrátil se s veškerou důvěrou k bratru svému Zikmundovi. Prostřednictvím jeho i Joštovým bylo docíleno smíru s jednotou panskou. Avšak nález Zikmundův zněl ve všech bodech v neprospěch krále Václava, který proto zase zanevřel na oba původce smlouvy. Tito vzdálili se ode dvora pražského: Zikmund odebral se do Uher, a odtud podnikl nešťastnou výpravu proti Turkům, od nichž poražen byl u Nikopole, Jošt pak odešel na Moravu. Válka jeho s Prokopem na čas se utišila, za to vznítil se nový spor mezi ním a kapitulou olomuckou a biskupem Mikulášem; obě strany konečně (17. července) podrobily se smírčímu nálezu pánů moravských Petra ze Šternberka, Erharta z Kunštátu a Petra z Kravař.

Na podzim r. 1396 markrabí Jošt odebral se z Moravy do Rakous a smluvil jednotu brannou s vévody rakouskými Albrechtem IV. a Vilémem, jež měla donutiti krále Václava k větší povolnosti vůči přáním markrabí moravského. Václav, jemuž hrozily nové rozepře s domácím panstvem, raději se s Joštem smířil. Joštovi doživotně přiřčeny Horní i Dolní Lužice, uprázdněné smrtí vévody Jana, začež mělo Lucembursko i fojtství Elsaské

po smrti Joštově připadnouti Václavovi; oba panovníci uzavřeli mezi sebou obranný spolek. Později král udělil Joštovi léno na Braniborsko, jež držel dosud jen zástavou, i úřad arcikomořího říše římské s touto zemí spojený. Jošt potom spolu se svatem svým Vilémem Míšenským urovnali rozepři královu s některými pány, v jichž čele byl tehda Jindřich z Lipé. Ale věrolomný markrabí moravský za pobytu svého v Praze opět tajně vyjednával s pány českými, ano hleděl i měšťany pražské přivábiti od krále na svou stranu. Najednou pak strašlivá událost otevřela oči Václavovi dosud slepě důvěřujícímu. Čtyři důvěrníci jeho zavražděni byli na Karlštejně (11. června) a hlavním strůjcem tohoto ohavného činu byl spojenec Joštův, Hanuš, vévoda opavsko-ratiborský. Král Václav Jošta ihned z Prahy vypověděl a obojí Lužici mu zase odňal. Na podzim toho roku na velké doléhání říšských stavův odebral se do Němec a odtud do Francie, aby tam vyjednával s králem francouzským o odstranění dvojice papežské. I jmenoval na čas svého pobytu v cizině Prokopa zemským hejtmanem v Čechách, kterýž úřad sobě svěřený až do návratu Václavova (v srpnu 1398) spravoval k největší spokojenosti jeho.

Zatím Jošt dorozuměl se s některými pány českými a vzbudil v Čechách novou domácí válku proti Václavovi a Prokopovi. K tomuto spolku přidal se také král Zikmund hlavně ze záští proti markrabí Prokopovi, který r. 1397 spolu s Ladislavem vévodou opolským, vtrhl nepřátelsky do horních Uher. Zikmund hleděl využitkovati nesnáze Prokopovy se stolicí papežskou pro loupeže a rušení majetku na statcích kapituly a biskupa olomuckého, jimiž uvalil na sebe klatbu církevní, i uzavřel (1400) smlouvu s Janem, biskupem olomuckým, který mu zástavou odevzdal některé hrady a města do ochrany, za to pak Zikmund zavázal se mocí brannou vybaviti ony hrady a města, které Prokop dosud neprávem držel. Král uherský dal ihned vložiti posádky vojenské do biskupských hradů Hukvaldů, Budišova a Miholetic i do města Ostravy, kdež měly zůstati až do skončené války s Prokopem vedené. Na sjezdě v Jihlavě král Zikmund, markrabí Jošt, Jan, biskup litomyšlský a dvanácte pánů českých, v jichž čele byl zase Jindřich z Rosenberka, uzavřeli branný spolek proti Prokopovi. Král Václav hleděl zjednati si pokoj doma a usmířiti oba příbuzné, kteří mu válkou hrozili. I dopsal napřed Joštovi, ozna-

muje mu, že chce se do Němec vypraviti a žádaje ho, aby mu přispěl 200 oděnců, k čemuž Jošt ochotně svolil, ano nabídl se, že Václava na této výpravě bude provázeti. Zikmund i Jošt na pozvání Václavovo odebrali se do Prahy, kde účastnili se také slavností, uspořádaných při korunování královny Žofie (15. března). I bylo docíleno částečné shody; páni čeští usmířeni tím, že jim vráceny některé úřady zemské. Za to však nové rozepře strhly se mezi Zikmundem a Joštem z jedné a Prokopem z druhé strany. Prokop byl totiž na doléhání obou svých odpůrců zbaven hejtmanství v Čechách a musil se z Prahy vzdáliti. Všeliké vyjednávání o mír se rozbilo a válka občanská na Moravě zuřila po celý rok 1400.

§ 22. Ruprecht Falcký. Smrt markraběte Prokopa.

V Německu byla vždy větší nespokojenost s králem Václavem. Na konec čtyři kurfirstové porýnští prohlásili krále Václava za sesazena trůnu německého a zvolili si na sjezdě v Rense (1400) za krále Ruprechta Falckého. Zpráva o tom pobouřila krále Václava tou měrou, že se zapřísahal pomstíti se svým nepřátelům. Zikmund i Jošt na oko těžce nesli tuto potupu rodu Lucemburského, a domlouvali králi, aby soupeře svého válečně pokořil. Když však Václav na sjezdě v klášteře Sedleckém u Kutné Hory (v říjnu) žádal od obou vojenskou pomoc, žádný z nich nemínil mu doopravdy přispěti, nýbrž spíše hleděli jeho nesnází co nejvíce využitkovati. Jošt dokonce uzavřel znovu branný spolek s jednotou panskou a dal se do vlastizrádného vyjednávání s protikrálem Ruprechtem, který tehda chystal se na výpravu válečnou do Čech a jemuž povstalci přislíbili pomoc proti Václavovi. Také s markrabími míšenskými Jošt učinil smlouvu (1401), v níž už napřed bylo určeno, jak si mají obě strany výboje v Čechách rozděliti. Ano, protikráli Ruprechtovi podařilo se skvělými dary a sliby získati markraběte Prokopa, který dosud vždy zachovával věrnost Václavovi. Tak octl se český král v největší tísni. Markrabí míšenští přitahli s vojskem od severu, z Moravy blížil se Jošt rovněž s mocí brannou, a v Čechách samých zdvihli se četní páni; v červenci všichni se spojili, aby oblehli krále Václava v Praze. Ale k tak velkému podniknutí vojsko jejich nestačilo, a Ruprecht Falcký opomenul v pravý čas přispěti

svým spojencům. Vypravil sice část vojska do Čech se synem svým v čele; ale toto vojsko nedostalo se daleko přes hranice a vrátilo se s nepořízenou. Král Václav svým domácím nepřátelům se ubránil, ježto obecný lid stále mu zůstával věrným, a dohodl se s jednotou panskou i s Joštem uděliv mu znovu Lužici doživotně. Míšenští musili ze země odejíti s nepořízenou, byvše od ostatních spojenců opuštěni.

Zatím Ruprecht Falcký zatoužil založiti panství v Italii. Tam měl dosud král Václav dva mocné spojence, papeže Bonifáce IX. v Římě a Jana Galeazza, vévodu milánského, který mnoho měst italských brannou mocí si podrobil a od krále Václava zakoupil si titul vévodský. Chtěje pokořiti Galeazza a dosáhnouti koruny císařské, Ruprecht místo do Čech, kam ho četní spojenci volali, vypravil se do Lombardie. Ale Jan Galeazzo očekával nepřítele se silným vojskem hned na hranicích svého území a poraziv jej u Brescie (1401), donutil jej k návratu do Německa. Potom vévoda milánský důtklivě krále Václava vyzýval, aby se vypravil do Italie, třeba bez vojska, ježto on, Jan Galeazzo, s hotovou armádou jej očekává v Lombardii, a aby se dal v Římě za císaře korunovati. Václav pochopil vhodnost doby k výpravě do Italie. Především zapomenuv na předešlá příkoří, povolal bratra Zikmunda i oba bratrance Jošta i Prokopa ke schůzi v Hradci Králové (v lednu 1402), kam také dostavila se většina pánů českých a učiněno dohodnutí o trvalý pokoj v zemi a o potřebných přípravách krále Václava k dosažení koruny císařské. Václav jmenoval Zikmunda až do návratu svého z Říma říšským vikářem v Německu a správcem království českého a slíbil spravovati se příště ve vládě jeho radou jak v Čechách tak i v Německu. Markrabí Prokop měl se odříci všech svých statků v Čechách i na Moravě (tam zajisté ve prospěch Joštův) a za to měl od koruny České obdržeti vévodství Svídnické i Javorské, a podržeti hrabství Kladské. Čestným úkolem bylo mu svěřeno, zatím co Václav a Zikmund potáhnou do Italie, aby se s dostatečným vojskem odebral ku hranicím bavorským a hájil jich proti vpádům Ruprechta Falckého.

Vzdálení Prokopovo z Moravy bylo by se stalo největší úlevou této zemi, stížené za posledních let tolika válkami. Prokop maje četné pány a zemany na své straně, neustával přepadati zvláště zboží kapituly olomucké. Pověstnými mezi jeho stoupenci

stali se dva: Ješek z Lamberka, příjmím Sokol, pro neobyčejnou rychlost a obratnost v boji, jehož hlavní hrad Langenberk čili Lamberk stál nedaleko vsi Březníka na levém břehu Oslavy v Znojemsku. Druhý byl Hynek Jevišovický z Kunštátu, příjmím Suchý čert, krutý a neohrožený vojín. Tito i jiní šlechtici moravští s četnými družinami plenili a loupili po celé Moravě, zmocnili se měst Znojma a Pohořelic a podnikali i loupežné vpády do Rakous. Záleželo tedy jak Zikmundovi tak Joštovi nesmírně na tom, aby Prokopa nějakým způsobem se zbavili a pořádek na Moravě obnovili. Ale všechny úmluvy, kterými měl konečně býti zjednán trvalý mír mezi Lucemburkovci a připraveno mohutné jejich vystoupení na venek i přípravy ke korunovační cestě byly zmařeny jednak ničemnou a věrolomnou povahou Zikmundovou, jednak vrtkavostí Václavovou. Zikmund zajisté příliš bral do slova článek smlouvy, ve kterém Václav se zavázal ho poslouchati, a když proti tomu Václav se opřel, nerozpakoval se užíti i násilí: dalť v souhlase a dorozumění s pány českými dne 6. března bratra svého náhle zajati a uvězniti jej na hradě Pražském ve věži, kde jindy chováni byli zločinci. Tento skutek vzbudil v lidu zvláště městském velké rozhořčení; v čelo nespokojených postavil se opět markrabí Prokop, sbíraje vojsko na vybavení krále Václava. Zikmund oblehl Prokopa na hradě Bezdězi, když však dobyti ho nemohl, pozval jej k sobě pod záminkou vyjednávání a zajav jej (6. června), odvezl ve vazbě do Prešpurka, kdežto Václava odevzdal ve Vídni ku střežení vévodům rakouským, Tentokráte ani Jošt, dosud vždy věrný pomahač v jeho piklech. nesouhlasil s tímto jednáním Zikmundovým a zahájil spojení s přívrženci krále Václava, kteří zatím proti vládě Zikmundově v Čechách se vzbouřili. Účelem tohoto spolku bylo vybavení krále Václava ze zajetí, a kdyby zemřel, povýšení Jošta na trůn český s vyloučením práv Zikmundových. Vedle toho podnikavý markrabí moravský učinil spolek s magnáty uherskými; tito zdvihli proti Zikmundovi zjevnou vzpouru, jejíž účelem bylo povolati na trůn Ladislava, krále neapolského. Zikmund uznal za dobré uzavříti s Joštem a pány i městy českými příměří (14. dubna), propustil markrabí Prokopa z vězení a již v červenci pospíšil do Uher, kdež se mu podařilo ještě do zimy vzpouru potlačiti. Odchodu Zikmundova dobře použil markrabí Jošt, který si získal mocnou stranu, učiniv také spolek s městy Pražskými, a odebrav

se na Moravu, najal tam do svých služeb dřívější přívržence Prokopovy, zvláště Jana Sokola z Lamberka. Zatím také král Václav, ve Vídni uvězněný, vyvázl ze zajetí a navrátil se do Čech, kdež byl ode všeho obyvatelstva s jásotem uvítán. Pobyv nějaký čas v Kutné Hoře, pozval tam oba markrabí moravské, Jošta i Prokopa, a radil se s nimi o válečných opatřeních proti Zikmundovi. S výpravy italské musilo nadobro sejíti, ježto již r. 1402 zemřel nejvěrnější přítel Václavův, Jan Galeazzo, a kromě toho král Václav znepřátelil se také s papežem Bonifácem IX.

V Kutné Hoře uzavřeno bylo přátelství mezi králem Václavem i oběma markrabími moravskými, které od těch dob nebylo již přerušeno. Král připoutal si Jošta četnými výhodami: především jmenoval jej hejtmanem království českého na čas své nepřítomnosti, ježto se hodlal odebrati do Vratislavi, aby tam vyjednával o spolek proti Zikmundovi, s Vladislavem, králem polským. Sotva však král Václav do Vratislavě se odebral, Jošta došla zpráva, že Zikmund ve spolku s Albrechtem IV., vévodou rakouským, válečně vtrhl na Moravu. Tam také Jošt ihned se odebral a najal četný vojenský lid k obraně proti vpádům z Uher i Rakous. Zikmund vpadl z Uher do severní části země a do horního Slezska, kdež vůdce jeho Štěpán z Lučence zmocnil se města Ratibora, jež náleželo Přemkovi, tehda spojenci Joštovu. Jošt učinil útok na Ratibor, ale byl od Štěpána s velkými ztrátami odražen. Z Rakous vtrhli na Moravu s četným vojskem vévodové Albrecht IV. a Arnošt a oblehli Znojmo, jehož posádka se však statečně hájila, majíc v čele oba pověstné válečníky moravské, Jana Sokola z Lamberka i Hynka Jevišovského, nazvaného Suchým čertem. Morava byla tehda opět hrozně spustošena. Markrabí Prokop, jak se podobá, octl se v zajetí nepřátelském, i nebylo mu možno hájiti města, jež bylo jemu poddáno. I vzkázal král Václav Znojemským z Vratislavi, aby v odporu proti nepříteli setrvali a odevzdali se do ochrany markrabí Joštovi. Posádka také statečně se bránila, i když Zikmund s vojskem uherským spojil se s vévody rakouskými, a zdařilým výpadem zničila oblehací stroje hořící smůlou a sírou. Ještě hůře bylo pro oblehatele, že v jejich vojsku vypukla úplavice, kterou zachváceni byli Zikmund i Albrecht, tak že po šestinedělním marném obléhání musili na rychlo od města upustiti. Albrecht IV. zemřel na nemoc, kterou si za obléhání Znojma byl ulovil.

Pohromou u Znojma král Zikmund donucen byl nadobro Čechy i Moravu vykliditi, a od těch dob dopřáno našim zemím po několik let pokoje a zotavení. Markrabí Prokop zemřel již v nejbližších letech 1405 nebo nejdéle 1406. Jošt odvrátil se od lstivého a sobeckého Zikmunda a přiklonil se úplně k dobrosrdečnému Václavovi. Poněvadž tento jeho rady i potom ve mnohých věcech se dožadoval, Jošt často odtud přebýval v Praze. Ostatek věnoval velkou péči povznesení Moravy, která byla v hlubokém úpadku, zvláště pak podporoval kláštery a města, od lupičů domácích i od cizích nepřátel pohubená. Ale šlechta z velké části zvykla nevázanosti dob předešlých a podnikala se svými rotami i potom loupežné výpravy po Moravě i do Rakous, nedbajíc míru, který zatím byli uzavřeli král Václav a markrabí Jošt s vévodami rakouskými. Tomuto bohopustému řádění byl brzo učiněn konec. Pověstný pán moravský Albrecht z Bítova s 500 oděnci zmocnil se r. 1405 nočním útokem pohraničného městečka Drozdovic Zámku statečně hájil rytíř Zachariáš Haderer; k jeho vybavení na rozkaz vévody Viléma shromáždili se četní šlechtici, měšťané i sedláci, vnikli nenadále do města a největší část oblehatelů porubali. Mezi padlými byl také Albrecht z Bítova. Poněvadž pak rotám lupičským nedostávalo se již markrabské ochrany, byly i v jiných částech Moravy vymýceny. Hlavní náčelník jejich Hynek Jevišovský, řečený »Suchý čert«, právě v těch letech zemřel, kdežto druhý dobrodružný rytíř, Jan Sokol z Lamberka, odešel brzo potom do Polska, kde prokazoval platné služby králi Vladislavovi ve válce proti rytířům řádu německého. V slavné bitvě u Tannenberka čili u Grunvaldu (1410) jeden z 50 praporů vojska polského skládal se ze žoldnéřů českých a moravských, najatých od Sokola. Válečným uměním Sokolovým odchován byl také Jan Žižka.

Moravě nebylo popřáno na dlouho klidného rozvoje, neboť zasažena byla již po několika letech vichřicí mnohem mocnější, kterou zplodilo tehdejší hnutí náboženské v Čechách.

§ 23. Příčiny a vznik hnutí husitského. Smrt markraběte Jošta (1411).

Od těch dob, co papežové vítězně provedli zápas svůj s mocí císařskou, zvláště pak s rodem Hohenstaufským v XIII. století,

v celém životě církevním zmáhaly se rozličné vady a neřesti. Papežové, chtějíce udržeti si vrchní moc nad křesťanskými panovníky a národy, hleděli především zjednati si co nejvíce peněžitých příjmů. Proto zaváděli kde mohli církevní soudnictví, při němž dispense a indulgence dobře byly placeny, propůjčovali vždy hojnější odpustky za peníze a ukládali velké daně na církevní statky a na příjmy duchovních hodnostův. Hlavním pramenem příjmů papežských stalo se osazování výnosných úřadů církevních, které papežové časem úplně pro sebe vyhradili. Duchovní zase, kteří úřadů svých dosáhli za veliké peníze, hledíce si nahraditi kupní částku, utlačovali lid velkými platy za každý výkon církevní, tak že ani svátosti nedávaly se zadarmo. Kněžstvo, zvláště držitelé bohatých far a klášterů, hleděli si více přepychu a rozkoší, nežli svých povinností, a tak mravní nákaza zmocnila se takřka veškerého stavu. Špatný příklad působil i na lid světský, u něhož mravnost vždy více poklesla.

Všechny tyto zlořády rozmohly se ještě mnohem větší měrou rozštěpením hlavy církevní, vznikem dvojice papežské r. 1378. Poněvadž každý z obou papežů chtěl míti tolik důchodů, co míval dříve papež jediný, zdvojnásobili své úsilí ve vybírání poplatkův a užívali k tomu ještě více nechvalných prostředků. Král Václav spolu s králem francouzským Karlem VI. usilovali o to, aby se oba papežové v Římě i v Avignoně odřekli svého důstojenství, tak aby se mohlo svobodně přikročiti k volbě jediného společného papeže. S počátku také zdálo se, že snahy ty povedou k cíli. Již první nástupce papeže Bonifáce IX. v Římě, Innocenc VII., a po smrti (1406) Řehoř XII. prohlásili, že míní ku prospěchu jednoty církevní dobrovolně se vzdáti papežství, když by tak učinil Benedikt XIII. v Avignoně, a podobný slib učinil Benedikt XIII. dvoru francouzskému. Ale ani Řehoř ani Benedikt nemínil upřímně dostáti slovu danému a vyjednávali spolu delší čas jen na oko, aby celou věc hodně na dlouho mohli odložiti. Tu konečně kardinálové obou dvorů dorozuměli se bez ohledu na oba papeže, vypověděli jim poslušenství a ohlásili svolání obecného koncilia v městě Pise na rok 1409. Úkolem tohoto koncilia mělo býti netoliko obnovení jednoty papežské, nýbrž i náprava v hlavě i v oudech církve. Kardinálové v listech k panovníkům křesťanským a zvláště ke králi Václavovi žádali, aby s veškerým důrazem přispěli k provedení těchto úkolův a

jmenovitě, aby až do usnesení koncilia zachovali neutrálnost mezi oběma papeži. Král Václav s velkým potěšením přijal toto rozhodnutí a v dorozumění s králem francouzským vypověděli poslušnost každý svému papeži. Když však král Václav v té příčině obrátil se na vyšší duchovenstvo české, toto jsouc nepřítelem všelikých oprav, odepřelo poslechnouti vyzvání kardinálův a zachovalo i pro potomní časy poslušnost dosavadnímu římskému papeži Řehoři XII.

V duchovenstvu českém i moravském bylo tehda třeba nápravy více než kdekoliv jinde. Císař Karel IV., bratr jeho markrabí Jan i syn tohoto Jošt obdařovali dosavadní i nově zakládané kláštery a kostely hojnými statky a důchody. Za příkladem panovníků pak i četné šlechtické a měšťanské rodiny pokládaly za svou povinnost v závětech i za jiných příležitostí pamatovati na kostely a kláštery znamenitými odkazy. V obsazování výnosných míst duchovenských pak i dály se u nás právě takové zlořády jako jinde. Nehodné osoby úplatkem i jinými nedovolenými prostředky dosahovaly netoliko jednoho, ale často dvou i tří beneficií; takový vyšší duchovní měl všude svého zástupce, sám pak užívaje jen důchodů z oněch míst, žil bezstarostně v rozkoších a přepychu anebo se oddával jinému povolání, především válečnickému.

O biskupech olomuckých v druhé polovici XIV. stol. nelze říci, že by byli vesměs důstojenství tohoto bývali nehodni. Jan Očko z Vlašimi byl dle souhlasných zpráv muž všestranně vzdělaný, diplomaticky obratný a rázný. Když byl po smrti slavného Arnošta z Pardubic (1364) na přání Karlovo zvolen arcibiskupem pražským, biskupem stal se Jan ze Středy, vynikající státník a kancléř císaře Karla, muž neobyčejně vzdělaný, milovník starých klassiků latinských. Ale právě za těchto dvou vynikajících biskupů zlořády volně se vzmáhaly jak v kapitule olomucké, tak i v ostatním duchovenstvu světském i řeholním. Tehda bylo plno sporů mezi duchovními úřady i kláštery o patronáty, o důchody patřící ke kostelům a kaplím, o presentační práva, o desátky z pozemků církevních, o soudnictví a pastviny; mnichové odpírali svým opatům poslušnost. Majetek a prospěchy hmotné staly se u většiny duchovních hlavním předmětem jejich péče. Nekázeň mezi kanovníky olomuckými vzrostla již tou měrou, že biskup Jan zvláštním statutem (1367) pohrozil sídelním kanovníkům, kteří by déle než na

půl roku se vzdálili, ztratou residencie a vikářům pokutou peněžitou pro případ nepřítomnosti v neděle a zasvěcené svátky. Prospěchářství a nevázanost duchovenstva ovšem neminuly se zhoubnými následky mezi ostatními stavy světskými. Vážnost k úřadům církevním, ano i k posvátným místům vůčihledě poklesla. Kapitula olomucká ohlásila r. 1366 k papeži Urbanovi V. stížnost, že škůdcové jacísi církvi odnímají netoliko desátky a polnosti, nýbrž i listiny, relikvie, knihy církevní, kříže, kalichy, zlaté a stříbrné nádobí, domácí nářadí a dobytek všeho druhu. Veřejná nemravnost zvláště ve větších městech úžasně se šířila. V Brně na př. rozličné nepravosti měly ode dávna pod Františkovem (»in monte Purcelpuhel«) sídlo v domech, ve kterých navštěvovatelé skrze kuplíře i jiné zlosyny byli peněz i šatů zbavováni, zraňováni i zabíjeni.

Po smrti Jana ze Středy (24. prosince 1380) biskupem stal se Petr, dosud arcibiskup magdeburský, který byl jednak již věku značně pokročilého, jednak staral se více o veselé požitky životní než o povinnosti svého úřadu; proto také nenaléhal příliš na vymýcení zlořádů v duchovenstvu. Sám král Václav uznal za nutné napomenouti biskupa, aby zakročil proti kněžím své dieceze. Arcibiskup pražský Jan z Jenštejna několika listy biskupa Petra pokáral jednak pro nepřiměřený způsob života, dále že neusiluje o nápravu zlořádův a konečně že podporuje ve své diecesi schismatiky, přidržující se papeže avignonského. Z této příčiny, hlavně pak že vypovězenému z Prahy schismatikovi Konradovi z Veselé poskytl zároveň s markrabím Prokopem na svých zámcích útočiště, byl dán od svého představeného do klatby a zemřev (1387) po nějaký čas ležel nepohřben, až teprve později pochován byl v augustinianském klášteře v Lanškrouně. Po smrti Petrově papež Urban VI., nedbaje volebního práva kapituly, jmenoval jeho nástupcem Mikuláše z Oseka čili z Ryzmburka, dosud biskupa kostnického a před tím proboštа brněnského. Avšak král Václav přál si míti na stolci olomuckém svého příbuzného Jana Soběslava, který od roku 1380 byl biskupem litomyšlským; volbu tu podporovali také oba bratří Soběslavovi Jošt a Prokop, tentokráte svorní, a tak se stalo, že proti vůli papežově kapitula požádala Jana Soběslava za biskupa. Papež Urban, jemuž záleželo na dobré vůli s králem českým, urovnal spor tak, že Jana Soběslava jmenoval patriarchou aquilejským, Mikuláš z Ryzmburka pak zůstal bi-

skupem olomuckým. Po jeho smrti (1397) kapitula zvolila ze svého středu Lacka čili Ladislava z Kravař. Ale král Václav nařídil kapitule, aby požádala za biskupa Jana Mráze, biskupa lubusského (v Lužici), před tím proboštа zderazského. Kapitula povolila silnému nátlaku a na její žádost jmenován byl od papeže Jan Mráz biskupem olomuckým. Po něm však (1403) kanovník Lacek z Kravař přece stal se jeho nástupcem.

Za Mikuláše, Jana Mráze a Lacka biskupství olomucké octlo se v úpadku ještě hlubším. Loupežnými vpády a nájezdy světských škůdců, zvláště markrabí Prokopa a jeho stoupenců, jednak také nedbalou správou biskupové octli se v takové bídě hmotné, že nestačili vypůjčovati si peníze. Neustálé války domácí a úpadek hmotný měly za následek ještě větší než dosud uvolnění kázně a mravnosti. Biskup Mikuláš r. 1389 přísně napomenul preláty, kanovníky a vikáře, aby v zasvěcené svátky chodili do kostela a tam konali svou povinnost. Duchovenstvo nižší nebylo o nic lepší. Arcibiskup pražský Jan z Jenštejna r. 1392 provedl zevrubnou visitaci v diecési olomucké, uznal za nutné nařízeti biskupovi, aby aspoň jednou do roka svolával synody kněžstva a svým podřízeným potřebné rozkazy uděloval; zapřisahal biskupa i kanovníky, aby na svých statcích nedrželi židův a skrze ně lichvu neprovozovali; vytýkal sídelním kanovníkům, že na dlouhý čas od kostela se vzdalují a hrozil klatbou, jestliže aspoň do tří měsíců se nevrátí; zakazoval příliš časté vyměňování beneficií bez svolení biskupova a vybírání poplatků za některé výkony církevní a obnovil přísná opatření proti pohoršlivému životu kněžstva.

V těchto smutných dobách bylo mnoho lidí, kteří hledajíce nápravy od církve se odvraceli. Především byla to sekta Valdenských, která měla původ svůj ve Francii a v Čechách i na Moravě již za krále Jana se ujímala; stoupenci její v této době na Moravě úžasně se rozmnožili. Ale také v církvi samé zdvihaly se již četné hlasy, volající po opravách. V Praze již za císaře Karla IV. působil v tom směru slavný kazatel Konrad Waldhauser, pocházející z Rakous, který ve svých německých kázaních neostýchal se ukazovati na zlořády v duchovenstvu a volal po jejich odstranění. V jeho šlépějích, jen že mnohem mocněji a trvanlivěji, působil Moravan Jan Milič z Kroměříže. Narozen v Kroměříži ze vzácného a bohatého rodu rytířského, oddal se povolání duchovnímu a vstoupil do kancelářských služeb u dvora

krále Karla IV., který si jej pro učenost a svědomitost jeho velmi oblíbil. Stal se kanovníkem při dómě Pražském a dosáhl i vysokého a výnosného důstojenství arcijáhna pražského. Vzdal se všech těchto hodností, chtěje se oddati výhradně kázání slova božího, aby pobloudilý lid uváděl na dobrou cestu. S počátku lid pražský buď si ho nevšímal nebo se mu i posmíval, a přátelé Miličovi dokonce radili, aby toho nechal. Ale Milič překonal všechny obtíže a stal se záhy pro svou ohnivost řeči nejoblíbenějším kazatelem pražským. Záhy objevily se v lidu pražském zdárné účinky jeho působnosti. Milič ve své horlivosti nešetřil nikoho a proto také uvalil na sebe záští žebravých mnichů, jichž nezřízený život přísně káral. Byv od nich křivě osočen, snášel vězení v Praze i v Římě, kamž odebral se r. 1367. Ale papež Urban V. dav jej vyslechnouti, neshledal v jeho působnosti nic závadného, a Milič vrátiv se do Prahy oddal se znovu předešlé činnosti. Kázání jeho čím dál tím více obracela se proti neslýchaně pohoršlivému a nemravnému životu farářů pražských, kteří chtějíce se ho zbaviti, obžalovali jej u papeže Řehoře XI. z rozličných bludů. Papež nařídil arcibiskupovi Janu Očkovi přísné vyšetřování proti Miličovi, který chtěje se dokonale ospravedlniti, nastoupil dalekou pouť do Avignona, kde Řehoř XI. sídlel (1374). Z výslechu vyšlo opět na jevo, že jest úplně nevinen, a dovoleno mu i v Avignoně veřejně kázati. Ale tělo jeho přílišným namáháním a přísným způsobem života zemdlené brzo potom podlehlo smrti (1. srpna). Potom působili v Praze v duchu Miličově mimo jiné zvláště kněží Mikuláš z Jičína a Štěpán z Kroměříže.

Mravné a zbožné snahy kazatelů, podporované spisy Matěje z Janova a Tomáše ze Štítného, měly oporu jednak u krále Václava a jeho manželky Žofie, jednak také v tehdejším vysokém učení pražském, a to zvláště u mistrů, náležejících českému národu. Mezi nimi byli mnozí, kteří s úřadem universitním spojovali činnost kazatelskou a snažili se o zvelebení veřejné mravnosti. Naproti tomu němečtí mistři stranili se vesměs těchto snah, ano brzy vystupovali proti nim i nepřátelsky. Z Moravanů na pražské universitě působících vynikal horlivými kázáními Stanislav ze Znojma, proslulý spisovatel filosofický, ale povahou nepříliš spolehlivý. Stanislav ze Znojma byl z nejhorlivějších zastanců anglického kněze Jana Wycliffa, profesora university oxfordské († 1385), který opíral se světské moci papežské, zavrhoval vyšší

úřady církevní, dovozoval nutnost toho, aby papež i kněžstvo vzdali se všeho majetku, ano popíral i proměnění chleba a vína v tělo a krev Kristovu a zavrhoval zpověď. Ačkoliv učení Wycliffovo bylo prohlášeno za kacířské, přece jeho filosofické i theologické spisy rychle se rozšířily a mnohé z nich přineseny byly také do Prahy. Čeští mistři vysokého učení pražského většinou byli přívrženci článků Wycliffových, ne tak pro odchylné od církve názory dogmatické, jako spíše pro snahy opravné, které v nich byly obsaženy. Ze všech nejvíce vynikl bezúhonností mravův a pevnou povahou mistr Jan Hus, který r. 1402 zvolen byl rektorem veškerého učení a stal se také kazatelem v kapli Betlemské. V tomto postavení pracoval, jsa mužem svědomitým, nezištným a mravů přísných, jako kdysi Milič za povznesením lidu a odstraněním církevních zlořádů.

Roztržka mezi českými a německými mistry vysokého učení pražského poprvé na venek se ukázala roku 1403. Tehda totiž kapitula předložila universitě 45 článkův učení Wycliffova, aby se o nich vyslovila. Ačkoliv čeští mistři dovozovali, že články vyňaty jsou ze souvislosti a že se jim podkládá křivý smysl, zvláště pak Stanislav ze Znojma prohlásil, že žádný z nich není kacířský ani bludný: nicméně většinou německých profesorů bylo usneseno, že od té doby nikdo nesmí oněm 45 článkům učiti, aniž je jinak rozšiřovati.

Stanislav ze Znojma a Jan Hus byli nejpřednější zástupci tehdejšího náboženského hnutí v českém národě. Kdežto však Hus byl přívržencem a ctitelem Wycliffovým jen potud, pokud tento zastával se oprav mravných, Stanislav hájil již i mnohých článkův anglického dogmatika, které přímo čelily proti obecnému učení církevnímu, a roku 1406 napsal i traktát, v němž spolu s Wycliffem popíral proměnu chleba v tělo Kristovo. Když roku 1408 král Václav a arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hasenburka rozkázali českým mistrům učení pražského, aby podali své mínění o 45 článcích Wycliffových, tu byl Hus první, který vystoupil proti šíření bludů dogmatických. Ale kapitula pražská odvrátila arcibiskupa Zbyňka od Husa i od jeho snah i ohlášen byl rozkaz, aby všechny spisy Wycliffovy byly arcibiskupovi odvedeny a protivníci Husovi podali k arcibiskupovi na něj žalobu z výtržných kázání proti duchovenstvu pražskému.

Právě tehda došla zpráva o usnesení kardinálův, aby oběma tehdejším papežům, Benediktovi XIII. a Řehoři XII., odepřena byla poslušnost až do rozhodnutí koncilia, které se mělo konati v Pise r. 1409. Král Václav žádal od českého duchovenstva i od mistrův učení pražského, aby prozatím vypověděna byla poslušnost římskému papeži Řehořovi; toho přáli si také stoupenci snah opravných v Praze. Naproti tomu všichni němečtí profesoři usnesli se zachovati poslušnost papeži Řehoři XII. a tak také rozhodl se arcibiskup Zbyněk s kapitulou. Hněv krále Václava obrátil se především proti německým mistrům i povolil konečně naléhání českých mistrů, zvláště Jana Husi, kteří už od delší doby poukazovali na nespravedlivé zastoupení národů v universitě, a královským dekretem, vydaným v Kutné Hoře (18. ledna 1409), nařídil, aby od té doby národ český ve všem řízení požíval tří hlasů, ostatní národové, bavorský, saský a polský, v nichž byli téměř vesměs mistři němečtí, měli hlas jediný. Když Němci při nejbližších volbách děkanův a rektora nechtěli se novému řádu podrobiti, král obsadil úřady universitní ze své vůle; potom královský komisař odebral se v průvodu konšelů pražských k dosavadnímu německému rektorovi a odňal mu pečeť i matriku universitní, jakožto odznaky úřadu rektorského. Němečtí mistři, bakaláři i studenti vidouce, že všechen odpor je marný, v počtu několika tisíc z Prahy se vystěhovali, a většina z nich odešla do Lipska, kde založena nová universita.

Koncilium shromážděné v Pise prohlásilo oba papeže Řehoře XII. i Benedikta XIII. za sesazené, a kardinálové zvolili novým papežem Alexandra V., který po tuhém odporu konečně uznán byl od arcibiskupa Zbyňka i od obou jeho sufraganů, biskupa litomyšlského i olomuckého. Koncilium, oceňujíc zásluhy krále Václava o obnovení jednoty církevní, uznalo jej za pravého císaře římského. Protikrál jeho Ruprecht Falcký zemřel již 18. května 1410. Kurfirstové přistoupili k nové volbě, ovšem nesvorné: jedni zvolili Zikmunda, krále uherského, druzí Jošta, markrabí moravského. Avšak sotva čtvrt roku po této volbě Jošta zachvátila smrt (18. ledna 1411). O jeho země rozdělili se zbývající Lucemburkovci tak, že králi Václavovi připadla Morava a obojí Lužice, Zikmundovi Braniborsko, které však tento brzo potom zastavil a r. 1415 docela prodal Bedřichovi, purkrabí normberskému. Také v příčině hodnosti římsko-německé Zikmund

dohodl se s Václavem v ten rozum, že Zikmund užíval titulu krále římského, Václavovi pak měl pomáhati k dosažení hodnosti císařské.

§ 24. *Lacek z Kravař. Upálení Jana Husi. Smrt krále Václava IV.*

Smrtí Joštovou skončila se řada samostatných markrabí na Moravě; od té doby panovníci čeští připojili tuto zemi bezprostředně pod své panství a užívali sami názvu markrabí moravských. Král Václav potvrdil všechna privilegia země moravské a ustanovil hejtmanem zemským pana Lacka z Kravař. Tento vynikající šlechtic moravský byl odedávna oddaný přítel Husův a horlivý podporovatel jeho učení. Jím a synovcem jeho Petrem Strážnickým získána jest nejenom šlechta, nýbrž veškeren lid český na Moravě pro opravné snahy kazatele betlemského.

Spor Husův s úřady církevními značně se přiostřil, když arcibiskup Zbyněk všechny knihy Wycliffovy, které mu byly odevzdány, dal veřejně spáliti (1410) a na základě žalob farářů pražských zapověděl všeliká kázání v kapli betlemské. Když za velikého rozjitření lidu pražského Hus proti zákazu pokračoval ve svých kázáních, arcibiskup vyhlásil naň klatbu. Král Václav obrátil se zvláštním přímluvným listem k papeži Janu XXIII., nástupci Alexandra V., i ke kardinálům, žádaje, aby nařízení jímž se obmezovala svoboda kázání, bylo odvoláno. K tomuto listu připojila též dopis podobného znění královna Žofie a také někteří páni českomoravští. Důrazností a silou přesvědčení vyniká tu list pana Lacka z Kravař a synovce jeho Petra Strážnického, patrný důkaz, jak mocně učení Husovo proniklo již i na Moravu. Ale toto spojené úsilí ve prospěch Husův nemělo žádného účinku u Jana XXIII., který sám jsa mužem života docela nehodného, byl rozhodným nepřítelem opravného hnutí v Čechách. Hus byl na výslovnou žádost Zbyňkovu obeslán do Bononie na soud papežský, a když za souhlasu krále Václava se nedostavil, vyhlásil naň kardinál Odo de Colonna klatbu (v únoru 1411). Arcibiskup Zbyněk ještě toho roku zemřel. Nástupcem jeho stal se Moravan, ale rodem Němec, učený a léty již pokročilý Albik z Uničova, někdejší tělesný lékař krále Václava.

Král Václav znovu se u papeže zasazoval o urovnání záležitosti Husovy, a Jan XXIII., jemuž tehda záleželo na přízni

krále českého, zrušil prozatím platnost klatby a ponechal si rozhodnutí celého sporu na dobu neurčitou. Tehda totiž hrozila mu válka od krále neapolského Ladislava, který poskytl útočiště sesazenému papeži římskému Řehoři XII. Jan XXIII. rozeslal (v září 1411) po všech zemích křesťanských hlasatele, aby všem, kteří by buď osobně neb penězi jej v této válce podporovali, udíleny byly tytéž odpustky, jako kdysi účastníkům výprav křížových do Svaté země. Hlasatelé tito přišli mimo jiné také do Prahy (v květnu 1412) a tam prodávali odpustky způsobem přímo kramářským. Proti tomuto zlořádu Hus vystoupil přísně v disputacích universitních i ve veřejných kázáních k lidu, který byl jeho kázáními velmi rozjitřen, a došlo k výtržnostem v kostelích proti hlasatelům odpustkův i proti kněžím pražským, kteří se ujímali odpustkův. Král Václav nemínil strpěti zřejmého odporu proti nařízením papežským i rozkázal konšelům pražským, aby přísně trestali výtržnosti lidu proti kněžstvu. Tři jinoši, kteří v kostele odporovali hlasatelům odpustků, byli sťati přes zakročení Husovo, který pak za ně sloužil zádušní mši v kapli Betlemské. Také někdejší přátelé Husovi v učení pražském, Štěpán z Pálče, tehda děkan fakulty theologické, ano i Stanislav ze Znojma, kdysi nejhorlivější zastance Wycliffův, odtrhli se od něho a provedli, že většina mistrů odepřela vysloviti se proti odpustkům. Jan XXIII., popuzený Husovým vystoupením proti odpustkům, dal vyhlásiti naň klatbu a na Prahu interdikt, pokud by Hus dlel v městě. Na žádost samého krále Václava Jan Hus odebral se na venkov, ale tam pokračoval v činnosti kazatelské i spisovatelské, která čelila zřejmě proti neobmezené moci papežské. V Praze zatím rostoucí bouře pohnuly pohodlného Albika z Uničova, že vzdal se hodnosti arcibiskupa pražského; na jeho místo nastoupil dosavadní biskup olomucký Konrad z Vechty, rodem Němec z Vestfalska a v Olomouci dosedl na stolec biskupský Václav z Buřenic, příjmím Králík, dosud probošt vyšehradský a nejvyšší kancléř krále českého. V universitě pražské různice mezi stoupenci Husovými a jich odpůrci dostoupily takové prudkosti, že král Václav, shledav u těchto úplnou nesmiřitelnost a hlavní překážku k obnovení pokoje, čtyři z nich zbavil jich hodnosti a vypověděl z veškeré říše své; byli to mistři Stanislav ze Znojma, Petr ze Znojma, Štěpán z Pálče a Jan Eliášův.

Král Zikmund přiměl papeže Jana XXIII., že konečně svolal obecné koncilium do německého města Kostnice. Pomocí koncilia

Zikmund doufal, že vyřídí také spor Husův s úřady církevními, a proto vzkázal mu, aby se do Kostnice odebral, sebe i národ český z kacířství očistil, zaručiv mu zvláštním královským listem bezpečný průvod tam i zpět a volnost úplného vyslechnutí před konciliem. Hus touže horlivě, aby mohl obhájiti svého přesvědčení, vydal se v průvodě několika pánů českých na cestu, nečekaje na bezpečný list, který mu teprve v Kostnici byl doručen. Avšak za Husem vybrali se do Kostnice úhlavní jeho nepřátelé, mezi nimiž byl také Štěpán z Pálče a Jan, biskup litomyšlský; dorazivše do Kostnice, obvinili Husa u koncilia z kacířství a dosáhli toho, že Hus byl na rozkaz koncilia jat a uvržen do žaláře (6. prosince). Na bezpečný list koncilium nedbalo, ježto prý nemá nikdo světský práva sahati do jeho soudní moci.

Uvěznění Husovo způsobilo v zemích českých velké pohnutí mysli. V Praze tehda počal hlásati Jakoubek ze Stříbra nutnost přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou, což Hus v žaláři kostnickém schválil. Ale mocnější hlas nevole ozval se tentokráte z Moravy. Pan Lacek z Kravař, od smrti markrabí Jošta nejvyšší hejtman zemský na Moravě, svolal na počátku února 1415 sjezd do Meziříčí, jehož se účastnili četní a vynikající páni moravští. Odtud napsali list králi Zikmundovi, kterým žádali, aby dostál svému bezpečnému listu a způsobil propuštění Husa z vězení, pak aby mu zabezpečil bezpečný výslech, aby se veřejně mohl hájiti, kdyby jej někdo obžaloval z bludův. Ale výstražné hlasy šlechty české a moravské, opětované ještě na sjezdech v Brně (8. května) a v Praze (12. května), jež svolány byly opět na podnět zemského hejtmana moravského, Lacka z Kravař, neměly na Zikmunda valného účinku. Jan Hus po několikerém výslechu, když odepřel prostě odvolati všechno, z čeho byl právem i neprávem obviněn, vyhlášen byl od koncilia za kacíře, zbaven důstojenství kněžského, odsouzen k smrti a odevzdán světské moci, to jest králi Zikmundovi, který zapomenuv bezpečného listu, dál jej na hranici upáliti (6. července 1415). Necelý rok potom (30. května 1416) stihl týž trest nejvěrnějšího stoupence Husova, Jeronýma Pražského.

Sotva došly zprávy o konečném osudu Husově, veškeren národ český zachvácen byl pohnutím dosud neslýchaným ve všech svých vrstvách společenských. Ano i Poláci projevili tehda svou nevoli. Bylyť tehda časté styky mezi šlechtou polskou a česko-

moravskou, v jichž popředí zase shledáváme pana Lacka z Kravař, té doby nejčelnější politickou osobnost u nás. Nevole lidu hledala průchodu s počátku výtržnostmi v Praze proti duchovním, kteří byli známi jako nepřátelé Husovi. Biskupovi litomyšlskému Janu, příjmím Železnému, který v Kostnici nejvíce se přičinil o odsouzení Husovo, byly od okolních pánů statky buď pohubeny neb i pobrány. Učení Husovo počalo se rychleji šířiti i v lidu obecném, k čemuž nemálo přispělo prohlášení kalicha jakožto viditelného odznaku nové strany náboženské. Vedením pana Lacka z Kravař páni čeští a moravští položili si sjezd společný v Praze na den 2. září 1415 a odtud společným dopisem ke konciliu prohlásili, že mistr Jan Hus, nebyv usvědčen z bludů, neprávem byl odsouzen na křivá udání svých nepřátel a utracen, dále že v hrdlo lže, kdožkoli by tvrdil, že v království českém a markrabství moravském se vzmáhají bludy a učení kacířská. Tento list podepsán byl od 69 účastníků sjezdu, ale za krátko 452 pánův a rytířů připojilo k němu své podpisy a pečeti, z nichž skoro třetina náležela panstvu a rytířstvu moravskému. Páni a zemané na tomto sjezdě shromáždění zavázali se hájiti svobodného kázání slova božího na svých statcích, opírati se nespravedlivým klatbám a poslouchati moci papežské i domácích biskupů jen, když by nařízení jejich srovnávala se s písmem svatým, o čemž rozhodovati sluší mistrům učení pražského.

Morava na počátku husitského hnutí Čechám úplně vyrovnávala se horlivostí, ano v mnohé příčině nad ně i vynikala. Vedení zemské správy spočívalo v osvědčených rukou páně Lackových, který spolu s jinými pány moravskými povolal četné husitské kněze z Čech na Moravu, aby tam podávali svátost oltářní pod obojí způsobou. Nejzámožnější páni zemští osazovali fary na svých statcích husitskými kněžími, tak že sotva pětina far moravských zůstala osazena duchovními katolickými. Avšak Lacek z Kravař zemřel již r. 1416, a nástupce jeho v hejtmanském úřadě, bratrovec Lackův Petr Strážnický z Kravař, hlásil se sice také k novému učení, ale neměl již jeho pevnosti povahy a náboženského přesvědčení, organisačního důmyslu a státnické obratnosti. Pokud žil král Václav, který z rozličných příčin, zvláště z nenávisti k Zikmundovi, schválně nevystupoval důrazně proti husitství, šlechta moravská mohla bez překážky a bez nebezpečenství přiznávati se k novému učení. Když však pánem Moravy

po smrti Václavově stal se Zikmund, když nejvyšší úřady zemské byly osazeny jeho důvěrníky, když oněm, kteří se vzpírali vůli královské, bylo se obávati útoku vojsk uherských i rakouských: tu s moravskou šlechtou stala se velká změna a většina jejích vynikajících rodů vrátila se pod korouhve Zikmundovy a k neobmezenému poslušenství církve římské.

Byly však ještě jiné překážky, které bránily volnému šíření nového hnutí náboženského na Moravě. Královská města moravská, Brno, Olomouc, Znojmo a Jihlava, jichž obyvatelstvo bylo německé, postavila se v příkrý odpor proti všelikým novotám, ne tak z náchylnosti k církvi římské, jako spíše z nenávisti k české národnosti. Městská rada olomucká odsoudila již osmý den po upálení Husově k smrti dva mladíky, kteří chválili učení Husovo a dala je upáliti, ač zemský hejtman, mnozí páni i sama kapitula olomucká měšťanům to zrazovali. Podobný případ stal se ve Znojmě. Po smrti Husově koncilium kostnické uznalo za dobré rozeslati zvláštní listy městům moravským a v dopise k měšťanům olomuckým ze dne 27. března 1416 vyslovuje jim nejvřelejší uznání a pochvalu za jich neoblomnou oddanost k církvi. Jiná překážka husitskému hnutí na Moravě stala se osazením biskupství olomuckého. Po smrti Václava z Buřenic (12. září 1416) zastanci starých řádů zvolili Jana Železného, biskupa litomyšlského, druhá strana přidržela se Albrechta čili Alše, kanovníka vyšehradského, který na rozkaz krále Václava, svého ochránce, i pomocí zemského hejtmana Lacka z Kravař byl uveden v úřad biskupský. S biskupem Alšem také husitští kněží slavili vstup do hlavního kostela olomuckého. Jan Železný však pomocí koncilia kostnického i papeže Martina V. po dvouletém zápase konečně dosáhl biskupství olomuckého, kdežto Aleš jmenován byl biskupem litomyšlským (1418). Jan Železný, muž výbojný a neoblomný, položil si životním úkolem vymýtiti v zemích českých nové řády, a stav se biskupem olomuckým, rozvinul v tomto směru největší horlivost.

Král Václav horšil se nad upálením mistra Jana Husa, pokládaje čin ten za svévolné zasažení do jeho moci královské, a arcibiskup Konrad, jemu ve všem oddaný, nevystupoval s důrazem proti kněžím, kteří rozdávali svátost pod obojí způsobou a i jinak novot se přidržovali. Universita pražská, která přes zákazy koncilia postavila se v čelo náboženského hnutí, když byla

otázána o dobré zdání, prohlásila přijímání pod obojí způsobou za přikázání Kristovo. Ale vyznavači Husova učení volným výkladem písma sv. rozštěpili se hned na počátku na dvě hlavní strany; mírnější z nich nazývali se kališníky čili Pražany, poněvadž střediskem jejich byla pražská universita, výstřednější přirkli si jméno Táboritův od hory Tábora nedaleko Bechyně, kdež konalo se jedno z prvních velkých shromáždění lidu. Kališníci ve čtyřech pražských artikulích, které byly sestaveny a vyhlášeny později, žádali: 1. aby slovo boží po království českém svobodně a bez překážky od křesťanských kněží bylo zvěstováno a kázáno, 2. aby velebná svátost těla a krve boží pod oběma způsobama chleba a vína všem věrným křesťanům, jimž hřích smrtelný nepřekáží, svobodně byla dávána, 3. aby zboží tělesné, nad kterým kněží a mniši panují proti přikázání Kristovu, bylo jim odjato a aby byli živi podle evangelia věřícím příkladně a aby navedeni byli k stavu Kristovu a apoštolskému, 4. aby všelicí hříchové smrtelní a zvláště zjevní byli od těch, jenž k tomu úřad mají, kaženi a stavováni. Naproti tomu Táborité hleděli obnoviti mezi sebou stav původního křesťanství a zavrhovali vše, co není výslovně v písmě svatém obsaženo.

Král Václav donucen byv k tomu hrozbami papeže Martina V. i krále Zikmunda, vydal nařízení, aby všichni faráři, kteří jako protivníci husitského učení z far byli vypuzeni, zase v ně byl dosazeni. Rozkaz byl sice vyplněn, ale lid přestal choditi do kostelův a shromažďoval se na venkově pod širým nebem na místech, jimž dávána biblická jména (hora Olivetská, Tábor, Oreb); z těch proslula zejména hora Tábor nedaleko Bechyně, kdež shromáždilo se na 40.000 lidu z nejvzdálenějších končin Čech i Moravy. Někteří vůdcové, mezi nimiž vynikal šlechtic Mikuláš z Husi, jali se v těchto shromážděních lid ozbrojovati a cvičiti ve zbrani. Pražané zase konali hlučná procesí po ulicích. Král Václav pokládaje za nutné ještě ostřeji vystoupiti, sesadil v Praze některé konšely a dosadil na jejich místo protivníky Husovy, kteří přerušovali násilně procesí na ulicích. Z toho došlo k veliké bouři lidu (30. července 1419), ve které za vedení kněze Jana Želivského a za účastenství Jana Žižky z Trocnova učiněn byl útok na radnici novoměstskou, někteří nenávidění konšelé byli s oken svrženi na náměstí a tam dobyti. Na zprávu o tom král Václav, který té doby dlel na hradě Kunraticích, rozzuřil se tou měrou, že raněn byl mrtvicí a zemřel (16. srpna).

Po smrti krále Václava byl bratr jeho Zikmund jediným oprávněným dědicem koruny české. V Čechách jen německá města a hrstka pánů katolických byla ochotna uznati jej bezvýminečně za krále. Táborité, kteří vedením Mikuláše z Husi a Jana Žižky organisovali se v bojovná bratrstva, nechtěli o něm ani slyšeti. Mírnější kališníci, k nimž náleželi Pražané, malá část lidu venkovského a především převalná část šlechty zvali Zikmunda, aby uvázal se v panství, avšak pod výminkou, aby uznal plnou svobodu vyznání podobojí. Zikmund, jemuž právě tehda hrozila válka s Turky, dal poselstvu odpověď vyhýbavou, odložil příjezd svůj do Čech a svěřil vládu v Čechách prozatím ovdovělé královně Žofii a nejvyššímu purkrabí pražskému panu Čeňkovi z Vartenberka.

Mnohem pronikavější změny než v Čechách provedeny byly hned tehda na Moravě, poněvadž Zikmund maje mocnou oporu v rakouském vévodovi Albrechtovi, v biskupovi olomuckém a v městech královských, neobával se odporu u šlechty moravské. Petr Strážnický z Kravař, dosavadní zemský hejtman, ačkoliv se králi ve všem podrobil, ano i husitského učení úplně se odřekl, byl úřadu svého zbaven, a hejtmanem jmenován jiný člen téhož rodu, na něhož se král Zikmund mohl lépe spolehnouti, totiž jeho bratranec Jindřich z Kravař, pán na Plumlově, který brzy potom (v dubnu 1420) spolu s některými členy nižší šlechty moravské a městy ohlásil nepřátelství Pražanům a jejich přívržencům podobojí. A poněvadž také ostatní úřady zemské i hrady královské osazeny byly spolehlivými služebníky Zikmundovými, v této době na Moravě nestal se pokus zdvihnouti zbraň ve prospěch věci husitské: naopak v německých městech, zvláště ve Znojmě a Olomouci, četní stoupenci nového učení byli postínáni a upáleni.

Zikmund, který zatím s papežem Martinem a knížaty německými dohodl se o křížovou výpravu do Čech, na sjezdě v Kutné Hoře (v květnu 1420), kam zatím byl dorazil s vojskem, tvrdě odmítl žádost Pražanův, aby je ponechal při svobodě přijímání podobojí. Pražané spojili se potom s Tábority, jichž vůdce Žižka v čele 10.000 bojovníků zavčas do města dorazil. Zikmund dospěv s vojskem ku Praze, vyčkal křižáckého vojska z Německa, které majíc v čele vynikající knížata německá, jako markrabí míšenského, vévody bavorské a Albrechta V., vévodu rakouského,

v počtu asi 150.000 mužů přirazilo koncem června ku Praze, spojilo se s vojskem Zikmundovým a oblehlo město. Oba hlavní hrady, Vyšehrad i hrad Pražský, byly v moci Zikmundově. Jan Žižka obsadil se svým lidem táborským vrch Vítkov při řece Vltavě, později po něm Žižkovem nazvaný. Na toto opevnění útok podnikli (14. července) Míšňané a Durynkové, ale byli od Žižky s velkými ztrátami odraženi, co zatím Pražané učinivše výpad z bran městských, dovršili porážku vojska německého. Král Zikmund již 30. července upustil od obležení Prahy a dav se na hradě korunovati od arcibiskupa Konrada za krále českého, odtáhl do Hor Kutných zpět. Zatím co Pražané oblehli Vyšehrad, jehož posádce velel moravský pán Jan Šembera z Boskovic, moravská šlechta, v jejíž čele byl mladý a chrabrý hejtman zemský Jindřich Plumlovský z Kravař, sebrala z Moravy silné vojsko, s nímž král Zikmund podruhé přitáhl ku Praze, aby osvobodil Vyšehrad z obležení. V boji tam svedeném (1. listopadu 1420) Zikmund utrpěl od Pražanů druhou dokonalou porážku. Mezi padlými nacházel se takřka květ šlechty české i moravské. Nejvíce želen jest pan Jindřich z Plumlova, hejtman markrabství moravského, jenž byl se svou čeledí čítající 2000 mužů přijel ku králi, ale smrtelně raněný upadl v zajetí a na hřbitově sv. Pankráce vyzpovídav se i požádav svátosti pod obojí, ducha vypustil.

Po těchto porážkách Zikmundových Pražané a Táboři dobyli většiny královských měst i hradů, donutili obyvatele německé národnosti, kteří nechtěli se přiznati k víře podobojí, aby se vystěhovali, a tak zlomeno bylo v městech českých panství živlu německého po 200letém trvání. Veškeré panstvo a zemanstvo české podobojí odřeklo se Zikmunda, ano k všeobecnému zděšení v církvi katolické i arcibiskup Konrad z Vechty přistoupil k straně podobojí, od níž byl uznán za duchovního představeného. Biskup olomucký i litomyšlský a spolu s nimi mnozí kanovníci pražští, žijící jedni v Žitavě, druzí v Olomouci, vypověděli Konradovi poslušenství a přijali za administratora arcibiskupství biskupa olomuckého, Jana Železného. Král Zikmund odebral se na Moravu. Přítomnost jeho však nezabránila bouřím, které vypukly najednou na několika místech. V únoru 1421 přičiněním zvláště výstředných a bojovných kněží Bedřicha ze Strážnice a Tomáše z Vyzovic zřízen byl »nový Tábor« na ostrově řeky Moravy pod Uherským Hradištěm u vsi Nedakunic. Tam shlukše se z blízka i z daleka

sedláci s několika kněžími a vládykami, obořili se nejprve na blízký klášter Velehrad a dobyvše ho, spálili jej i se vzácnou knihovnou, při čemž také opat a několik mnichů uhořelo. Biskup Jan Železný spolu s některými pány moravskými, povolavše na pomoc vojsko rakouské i uherské, vypravili se polem proti opevněnému ostrovu, ale útok jejich byl odražen. Jiné středisko husitského hnutí utvořilo se kolem hradu a městečka Jevišovic, odkudž ohrožováni byli měšťané znojemští a konány i vojenské vpády do Rakous. Velká část šlechty moravské, osmělena příkladem z Čech, opět se obrátila k husitství a stala se horlivou jeho podporovatelkou. Petr z Kravař, pán na Strážnici, pomáhal osadě táborské u Nedakunic, kdežto u Znojma v čelo Husitů postavil se mocný rod pánů z Kunštátu, jimž hrad Jevišovský náležel. Třetí takový rod byli páni z Lomnice. Zikmundovi podařilo se sice donutiti lid Bedřicha Strážnického k rozchodu; též odpor pana Petra Strážnického byl zlomen a tento musil se opět králi pokořiti; ale v okolí Znojemském nebezpečí bylo mnohem vážnější. Znojemští zajisté musili na rychlo příkopy opravovati, brány a hradby znovu podezdívati, mosty obnovovati a věže nově pokrývati. Jen těmito rozsáhlými přípravami Znojmo se zachránilo od útoků lidu husitského, který veškeru krajinu severně města zaplavil.

Pražané a Táboři dobyvše toho času všech míst ve východních Čechách, projevili úmysl, táhnouti dále na Moravu a zjednati také v této zemi »svobodu zákonu Božímu«. Toho však nepřála si šlechta moravská, třeba z velké části kalichu nakloněná, neboť jednak hleděla od Moravy odvrátiti další hrůzy válečné, jednak nechtěla nadobro vytrhnouti se z poslušenství krále Zikmunda. I bylo vypraveno do vojska českého, chystajícího se již ku vpádu do Moravy, poselstvo, v jehož čele byli Petr Strážnický z Kravař, který od té doby, co se Zikmundovi pokořil, zase byl jmenován od něho hejtmanem zemským, a Jan Lomnický; bylo smluveno, že se sejde ke dni 1. června 1421 sněm obecný a valný celé země české i moravské do města Čáslavě k dalšímu upravení řádu pro obě země. Na sněmě čáslavském Moravané nepřistoupili k článku, jímž prohlášeno bylo sesazení Zikmundovo s trůnu českého, nýbrž vyžádali si k tomu lhůtu, aby se mohli se svými poraditi. Zástupcové moravští vrátivše se domů, dali podnět k tomu, že svolán byl sněm moravských stavů do Brna (11. června).

Tam usnesli se všichni účastníci zachovávati čtvero artikulů pražských a poslati do šesti neděl ke králi Zikmundovi řádné poselství, po němž by proti němu svou čest ohradili, vezmouce od něho odpuštění; potom však měli bez odporu a bez výmluvy přistoupiti k onomu závazku, nepřijímati ani nemíti Zikmunda za pána dědičného koruny České.

Proti Čechům pomocí legáta papežského a kurfirstů německých bylo sebráno nové křížové vojsko, které v počtu 200.000 mužů oblehlo Žatec a plenilo všechno okolí s velkým ukrutenstvím; když však Žižka s českým vojskem proti Němcům se vypravil, dali se (2. října) na zmatený útěk. Zikmund nemohl křižákům zavčas na pomoc přispěti, ježto byl dlouho zaměstnán sbíráním vojska v Uhřích, a především bylo třeba pokořiti odbojnou šlechtu moravskou. Aby toho co nejdříve dosáhl, získal si za spojence vévodu rakouského Albrechta V., jemuž dal jedinou svou dceru Alžbětu za manželku a zajistil oběma v případě své bezdětnosti nástupnictví v Čechách i Uhřích. Albrecht zavázal se Zikmundovi přispěti k podrobení Husitů veškerou svou mocí vojenskou i půjčkou peněžitou, začež mu král zastavil některá města na Moravě. Oba panovníci podnikli potom útok na husitskou šlechtu moravskou. Vojsko Zikmundovo, vedené zkušeným Florenčanem Pipou z Ozora, spojilo se u Olomouce s vojskem biskupa Jana Železného a jalo se pak strašlivě páliti, vražditi a drancovati na statcích pánů, kteří přistoupili k usnešení sněmu čáslavského. Páni moravští nejsouce sjednoceni, jeden za druhým pokořovali se Zikmundovi a mezi prvními, kteří slavně odřekli se artikulů pražských, byl opět chabý Petr Strážnický. Touže dobou Albrecht Rakouský na žádost Znojemských vypravil se (21. října) s velikým vojskem k hradu Jevišovskému, jenž náležel panu Sezimovi z Kunštátu, a dobyl ho i rozbořil po pětidenním obležení; Sezima, jemuž odnikud nedostalo se pomoci, odvlečen byl i s rodinou v zajetí do Vídně a teprve r. 1423 propuštěn. V celé Moravě nenašli se než dva páni, jižto ustrašiti se nedavše, ve vzpouře proti králi setrvali: Hašek Ostrovský z Valdštejna, a mladý Václav z Kravař, pana Petra Strážnického syn; oba podnikli drobné, ale krvavé boje proti nepřátelům, naposled u Strážnice, kdež probivše se přesilou královského vojska, unikli k bratřím svým do Čech a tam účastnili se dalších bojů proti Zikmundovi.

Po těchto událostech král Zikmund položil stavům moravským sněm do Brna na den 1. listopadu, kamž byl již před tím s vojenskou mocí svou se odebral. Pánové musili se slavnostně a pod přísahou odříci čtyř artikulů pražských i učení Wycliffova a Husova, slíbiti ve všech věcech víry poslušnost papeži, biskupům a kněžím od nich ustanoveným a konečně se zavázati, že na svých statcích nebudou trpěti kacířův ani obránců bludného učení a že vší mocí budou hleděti jejich vyhubení. Pan Václav pak, Petra Strážnického syn, odsouzen jest veřejným soudem, jemuž král sám předsedal, všeho dědictví svého zbaven na věky, a nález ten vepsán rozkazem královským do desk zemských. Z Moravy Zikmund v prosinci 1421 vtrhl s vojskem do Čech, zmocnil se zradou některých měšťanů Hor Kutných a obklíčil (22. prosince) pod horou Kankem české vojsko přesilou trojnásobnou. Avšak Žižka, tehda již na obě oči oslepl̆ý, otočil se na obranu vozovou hradbou a probil se nenadálým útokem o půl noci stranou ke Kolínu; sebrav pak posily z ostatních dílů Čech, obrátil se 6. ledna 1422 nenadále proti hlavnímu táboru královskému u Nebovid (mezi Kolínem a Kutnou Horou). Uhři nepřipraveni k boji dali se po zmateném odporu na všeobecný útěk, ku kterému připojil se i král Zikmund. Žižka pronásledoval nepřítele rychlými pochody až k Německému Brodu, kdež byl Zikmund s velkými ztrátami znovu poražen a spěšně odtáhl na Moravu.

Čechové již od delší doby vyjednávali s králem polským Vladislavem, který byl dávným nepřítelem Zikmundovým, ježto král uherský v bojích Polska a Litvy s německými rytíři těchto vždy horlivě se ujímal. Vladislav byl by zajisté rád přijal korunu českou, ale proti tomu byl jednak velký odpor vyššího duchovenstva polského, jež nechtělo s Husity vejíti ve spolek, jednak král polský obával se moci papežovy a proto podávané koruny nepřijal. Tudy Čechové obrátili se k jeho bratranci Vitoldovi, velkoknížeti litevskému, s týmže nabídnutím. Vitold po vítězství Žižkově nad králem Zikmundem u Hor Kutných a Německého Brodu odhodlal se »přijati Čechy pod svou ochranu«, které mínil smířiti s církví římskou, a vypravil do Čech příbuzného svého Zikmunda Korybutoviče v čele silného oddílu vojenského.

Po nezdařené výpravě Kutnohorské znovu vzrostla a zmohla se strana husitská na Moravě. Nepokoje vypukly v zemi opět na několika místech a v Brně vypuklo spiknutí, které však od

Zikmunda bylo krvavě potlačeno. Na Znojemsku Husité marně se pokoušeli od dobytí Jemnice. Král Zikmund obnovil branný spolek se svým zetěm Albrechtem Rakouským. Spojená vojska rakousko-uherská v ohromné síle asi 40.000 pěších a 10.000 jízdných dobývala nejdříve měst Veselí a Ostroha při hranicích uherských, potom západně odtud obehnala hrad a město Ždánice (v polovici dubna), kdež byla soustředěna vojenská moc strany podobojí. Nepořídiv však, Zikmund brzo potom odtáhl do Uher, vévoda Albrecht pak do Vídně.

Kníže Zikmund Korybutovič na svém pochodu do Čech zaměřil nejdříve k Olomouci a položiv se u města táborem, vyzval je, aby se mu vzdalo; měšťané však němečtí vypadli proti němu ze bran a učinili naň útok, tak že musil ustoupiti. Potom obrátil se k městu Uničovu dosti pevnému a dobyl města, kteréž potom od bojovníků jeho jest vyloupeno. Litevský kníže již v tomto městě přijal svátost pod obojí způsobou, slíbiv poslům českým, že přistoupí k jich náboženství. Na sněmě v Čáslavi přijat byl za správce zemského, prohlásiv veřejně, že míní přidržeti se a hájiti čtyř artikulů pražských. Zikmund Korybutovič obnovil pokoj a pořádek v Praze, kdež od delší doby zuřily kruté boje mezi stranami, a sjednotil ve své osobě veškeru správu zemskou v Čechách. Z Prahy rozeslal pozvání také všem stavům i městům moravským, aby vypravili k němu poselstva na den 7. června a jim dali plnou moc s ním vyjednávati. Znojemští dorozuměvše se s vévodou rakouským, pozvání toto zdvořile sice ale rozhodně odmítli, poukázavše na přísahu věrnosti, kterou složili dceři krále Zikmunda Alžbětě a jejímu manželi Albrechtovi Rakouskému. Podobně učinila i ostatní města německá i velká část šlechty moravské. Zatím na nátlak papeže Martina V. i krále Zikmunda polský král Vladislav i velkokníže Vitold rozkázali Zikmundovi Korybutovičovi, aby se z Čech odebral domů. Tento po některém zdráhání i s polskou družinou opustil Čechy počátkem r. 1423. V Čechách po jeho odchodu nastalo zase rozdvojení mezi stranami mírnou kališnickou a táborskou, která vedením Žižkovým dobyla si převahy.

Smlouvou ze dne 5. února 1423 král Zikmund postoupil zeti svému markrabství moravské nadobro, vymíniv si pouze krajiny na jih od řek Bečvy a Hané ležící při pomezí uherském, které hodlal časem přivtěliti ke království uherskému; kdyby

Zikmund zemřel bez mužského potomstva, měla krajina ta zase připadnouti Albrechtovi. Vévoda za to přislíbil Zikmundovi novou vojenskou pomoc proti Čechům. Právě tehda obě hlavní strany podobojí v Čechách, Pražská a Táborská, se smířily a ujednaly, že část vojska společného má se obrátiti na Moravu, k útoku na nepřátely a ku pomoci milovníkům kalicha. Vojsko české vniklo až do středu Moravy; u Kroměříže srazilo se s nimi v krvavé bitvě vojsko silné, v jehož čele byl Jan Železný, biskup olomucký, Přemek, kníže opavský, zemský hejtman Petr Strážnický z Kravař, tehda již úplně věci kališnické odcizený, a Václav z Dubé i Leštna. Po velkých ztrátách na obou stranách vítězství konečně sklonilo se k Husitům. Nazejtří vzdal se jim Kroměříž; ale brzo potom biskup Jan Železný přirazil s novým vojskem a Kroměříž znovu obsadil, kdežto vojsko české dobyvši ještě Kvasic a jiných ještě tvrzí a zámkův, odebralo se domů na zprávu, že vypukla nová roztržka mezi stranou Pražskou a Žižkovou.

Druhý vpád na Moravu podnikl proslulý velitel Táboritů sám. Poraziv stranu panskou v několika potyčkách, učinil s ní příměří a v polovici měsíce září obrátil se k Jihlavě, kterou chtěl bez boje minouti. Jihlavští vyrazili proti němu útokem; ale Žižka je odrazil a na zpáteční útěk obrátil do města, takže pronásledováni byli až k příkopu městskému a mnoho jich bylo porubáno. Potom Žižka položiv se táborem u Kroměříže, vysílal vojenské zástupy na rozličné strany plenit a pustošit statků nepřátelských. Odtud hnul se do Uher, překročiv hranice někde u Holíče, a vnikl podél řeky Váhu hluboko do země až k řece Dunaji. Tam však, mezi Ostřihomem a Komárnem, očekávala jej veliká moc vojenská sebraná králem Zikmundem, čímž Žižka donucen dáti se spěšně na zpáteční pochod. Chráně se mistrným užíváním vozové hradby a hojnou střelbou, odrážel s úspěchem všechny útoky nepřítele počtem mnohem silnějšího a po sedmidenním pochodu, plném nesnází a svízelů, dostal se zase šťastně na Moravu.

Zatím páni podobojí a Pražané po odchodu Žižkově na Moravu chýlili se vždy více ku králi Zikmundovi. Již ustanoven byl sjezd strany pod jednou i pod obojí v Brně, a když z toho sešlo, v Kroměříži neb Uničově, na němž polský král Vladislav s dorozuměním krále Zikmunda i církve římské slíbil osobně prostředkovati. Žižka na zprávu o těchto smiřovacích pokusech zdvihl proti pánům a Pražanům novou válku a zvítěziv u Malešova

(7. června 1424), přirazil ku Praze chtěje město oblehnouti a potrestati. Tu však stalo se (14. září) narovnání přičiněním kněze Jana Rokycany a knížete Zikmunda Korybutoviče, který po druhé, byv k tomu požádán novým poselstvím českým, tentokráte proti vůli krále Vladislava i velkoknížete Vitolda přijel do Čech a byl přijat za správce zemského od pánův i Pražanův, kteří měli tehda opravdový úmysl zvoliti jej za krále českého. Páni podobojí i Pražané odřekli se dalšího vyjednávání se Zikmundem i spolku s pány pod jednou a dohodli se se stranou Táborskou o společnou výpravu válečnou na Moravu. Diviš Bořek z Miletínka byl vůdcem předního oddílu, který před ostatními překročil hranice moravské. Ostatní vedením Žižkovým oblehli město a hrad Přibislav. Tu však roznemohl se Jan Žižka a již dne 11. října skonal.

§ 25. Albrecht V. markrabím moravským.

Král Zikmund smlouvou ze dne 1.—4. října 1423 odevzdal Albrechtovi a jeho manželce Alžbětě dědičně markrabství Moravské jakožto léno koruny České s veškerým příslušenstvím a s právy, kterých před tím markrabí moravští užívali. Morava měla zůstati Albrechtovi, i kdyby manželka jeho Alžběta před ním zemřela, a po něm měli právo děditi ji i potomci z druhého manželství. Zikmund vyhradil si pouze právo pro sebe a své mužské potomky (kterých však dosud neměl) vykoupiti si Moravu zpět, ale teprve po zaplacení všech částek peněžitých, které Albrecht až po tu dobu vynaložil na potřeby této země. Z panství Albrechtova byli vyňati biskup olomucký a vévoda opavský, přímo podřízení koruně České, ale zavázali se dáti Albrechtovi svůj hlas při volbě za krále českého, kdyby Zikmund zemřel bez mužských potomků. Touto smlouvou pozornost spojených stran pod obojí byla mnohem více obrácena k Moravě než v dobách dřívějších. Po smrti Žižkově veškera válečná moc česká hnula se přes hranice moravské a spojila se s Divišem Bořkem z Miletínka, náčelníkem bratří orebských, u města Meziříče. Vojsku pražskému velel kníže Zikmund Korybutovič. Táboři pak a Sirotci, kteří se tak nazvali po smrti Žižkově, byli pod Janem Hvězdou z Vícemilic a Mikulášem Sokolem z Lamberka, synem proslaveného moravského válečníka Jana Sokola. Po dobytí

několika hradův a zámků na cestě spojené vojsko dorazilo až k Ivančicům a zmocnilo se města útokem. Také pevný klášter v Třebíči Čechové opanovali a zůstavili v něm posádku. Od Ivančic obrátili se na sever a dobyli útokem hradů Boskovic a Letovic i města Mohelnice, jehož obyvatelstvo mužské všecko bylo zahubeno mečem a ohněm. Mnozí páni moravští, kteří před tím byli přinuceni odpřisáhnouti kalich, přidali se k Čechům a když vojsko české od Mohelnice zpět do Čech se vrátilo (v listopadu 1424), strana podobojí na Moravě tím znamenitě posilněná, pokračovala ve válce s přívrženci Albrechtovými. Vévoda Albrecht byl již v létě toho roku vypravil se na Moravu s mocným vojskem rakouským, sesíleným 4000 Uhry, které mu král Zikmund poslal na pomoc, a dobyl několika pevných míst, které byly dosud v rukou husitských.

Pražané a páni pod obojí jali se opět tajně vyjednávati s králem Zikmundem o smír. Moravský pán Hašek Ostrovský z Valdštejna, který zrádně odpadl od strany pod obojí, v únoru r. 1425 obrátil se tajným poslem ke konšelům města Olomouce žádaje, aby mu byli prostředníky ke smíru s vévodou Albrechtem a králem Zikmundem. Albrecht dosáhl toho, že Hašek přijat byl od krále Zikmunda na milost. Brzo potom vévoda jmenoval jej hejtmanem zemským na Moravě, kterýž úřad od r. 1422 zastával Petr Strážnický z Kravař. Hašek z Valdštejna dal Zikmundovi mnohá návěští pro něj důležitá o věcech českých, z nichž král pojal naději, že páni čeští poddají se mu na milost. Ale vyjednávání zahájené na sjezdě v Brně (v květnu 1425) opět nevedlo ke konci, ježto Čechové žádali, aby byli zůstaveni při svém náboženství, král pak k tomu nechtěl přivoliti, odvolávaje se na odpor papežův.

Zatím nepřestávalo se na Moravě válčiti. Měšťanům olomuckým bylo snášeti mnoho příkoří od okolní šlechty. Petr Strážnický z Kravař a Jan Tovačovský z Cimburka v čele vojska kališnického zmocnili se již v únoru 1425 pevného kláštera Dolanského (sev. Olomouce). Král Zikmund dostav posily od Albrechta a též od Bedřicha, markrabí míšenského, přirazil k Třebíči (v polovici října) a oblehl město, které od dob první výpravy Korybutovy bylo v rukou husitských. Kníže Zikmund Korybutovič vypravil se s Pražany a četnými pány k vybavení Třebíče z obležení. Zatím však král Zikmund byl se již od zetě svého oddělil

a pálil raději vesnice pánů sobě protivných v okolí Brna. Také Albrecht, když se blížila vojska česká, odtáhl od Třebíče do jižních končin Moravy při pomezí uherském, kdež pálil a pustošil vesnice i městečka, zvláště na statcích pana Petra Strážnického. Vojsko české nenalezši odporu u Třebíče, hnulo se dále do vnitř země k Mor. Budějovicům. Tam připojili se k Pražanům Táboři a Sirotci, jichž vrchním hejtmanem se stal Bohuslav ze Švamberka, a spojené vojsko dobylo (12. listopadu 1425) kláštera Lúckého u Znojma, zbořilo jej a několik mnichův upálilo. Potom Švamberk i Korybut překročili hranice rakouské a spustošivše veliký kus země, dobyli po tuhém odporu města a hradu Rece nedaleko hranic moravských. Bohuslav ze Švamberka, šípem se zdí byv smrtelně zraněn, brzo potom zemřel a pochován byl v Mor. Krumlově. V březnu r. 1426 opět znamenité vojsko české vypravilo se do Moravy; s pomocí několika pánů moravských zmocnili se útokem města Podivína, vypálili Mikulov i rakouské město Valčice a vnikli daleko do vnitra Rakous až ke Štokravě, všechnu zemi daleko široko hrozně pustošíce. Potom zmocnili se zradou města Břeclavy, vložili tam silnou posádku, která konala odtud výpady na všechny strany.

Zatím Čechové vedením Korybutovým a nového velitele táborského Prokopa Holého čili Velikého, sesíleni vojenskou pomocí z Moravy, kterou přivedli páni moravští Jan Tovačovský z Cimburka a Václav z Kravař, syn Petra Strážnického, porazili u města Ústí nad Labem (16. června 1426) velké vojsko saskodurynské. Potom Prokop Holý namířil proti Albrechtovi Rakouskému, který s velikou mocí oblehl město Břeclav. Posádka táborská bránila se statečně plné tři měsíce, přece však bylo nebezpečí, že by z nedostatku potravin musilo se vzdát. Prokop Holý, udeřiv na vojsko Albrechtovo, obrátil je na útěk a opatřil posádku břeclavskou čerstvými zásobami potravin (19. listopadu). Roku potomního vojsko rakouské bylo ještě rozhodněji poraženo v bitvě u Světlé (12. března 1427).

Papež Martin V. nabýval již přesvědčení, že násilím nebude lze Čechy uvésti v poslušenství, zvláště když král Zikmund zaměstnán jsa válkami tureckými té doby ničeho proti nim nepodnikal. Také v Čechách velká část lidu, sužovaná osmiletým nepřetržitým válčením, byla by ráda konečně dosáhla pokoje. K tomu vypukly nové různice mezi kněžími a mistry pražskými

o některé úchylky kostelní, které zavedeny byly nátlakem lidu pražského, klonícího se k bratrstvu táborskému. I jali se někteří kněží a mistři, v jichž čele byl mistr Jan Příbram, dokazovati, že úchylky ty jsou největší překážkou k dosažení shody s církví římskou a žádali jich odstranění. Druzí rozhodnější, vedeni mistrem Janem z Rokycan, neshledávali dobu k tomu býti vhodnou a opírali se této žádosti. Kníže Zikmund Korybutovič, chtěje si získati zásluhu i slávu v křesťanstvu tím, že by uvedl Čechy zase v poslušenství církve římské, dal se opět v tajné vyjednávání s dvorem papežským prostřednictvím polského krále Vladislava a tuše odpor strany rozhodnější, nastrojil i jakési úklady Rokycanovi a jeho přívržencům čelnějším. Tyto pikle však byly předčasně odhaleny, v Praze vypuklo vzbouření lidu, ve kterém kníže Korybut byl jat, zbaven své moci a donucen Čechy opustiti. Pražané i spojení s nimi páni podobojí obnovili branný spolek s bratrstvy Táborským a Sirotčím, jichž nejvyšší hejtman Holý nabyl tak větší moci mezi stranami než kdykoli dříve. Jeho vedením spojená vojska husitská dobyla potom nad křižáckým vojskem německým skvělého vítězství u Stříbra a u Tachova (2. srpna 1427).

Roku potomního spojená vojska Táborská, vedená Prokopem Holým, Sirotci pod Prokůpkem a Pražané, v jichž čele byl moravský pán Jan Tovačovský z Cimburka, zahájila soustavné výpravy za hranice české, před kterými třásl se všechen okolní svět. První taková výprava podniknuta byla (v únoru 1428) opět na Moravu. Spojenci oblehli Uherský Brod, který se jim vzdal ihned bez odporu, a od města Veselí veškera vojenská síla jejich obrátila se do Uher. Všude zhoubně řádíce, vrátili se zase na Moravu k Uherskému Brodu. Odtud počátkem března vtrhli do Opavska, kdež Václav, syn knížete Přemka Opavského, vzdal se i se zámkem Hradcem (jižně Opavy) a městem Hlubčicemi, aby se uchránil záhub. Ve strachu utíkalo obyvatelstvo bližších měst a městeček, zůstavujíc je prázdná. Čechové protáhli Slezskem až k hranicím lužickým, porazili vojsko Konrada, biskupa vratislavského, zarytého nepřítele Čechův, i několika jiných knížat slezských v krvavé bitvě u Nisy (18. března) a přibravše u Kladska nové posily z Čech, vypálili na dvacet měst, mimo jiné též předměstí vratislavská, několik klášterův a přečetné hrady i kostely. Některá knížata slezská učinila s Čechy příměří, od jichž nájezdů

vykoupili své území velkými penězi. Obtíženi hojnou kořistí, Čechové v polovici května navrátili se zemí Kladskou domů. Hned potom Prokop Holý podnikl Moravou výpravu do Rakous, kde zvláště pole Moravské a okolí města Štokravy bylo spustošeno a vypleněno. Téhož roku pak vedle jiných výprav opětován byl vpád do Slezska, kdež v bitvě u Bystřice poražen a zabit byl Jan, kníže minsterberský.

Král Zikmund, který toho roku (1428) utrpěl velkou porážku od Turkův u Holubce v Srbsku, pozval vůdce táborského na sjezd v Prešpurce (v dubnu 1429), k němuž přijel vůdce Prokop provázen dvěma sty pánův, rytířův i panošů strany podobojí, mezi nimiž byl z Moravy Petr Strážnický. Zikmund žádal od Čechův, aby se všemi sousedy učinili příměří na dvě léta, ve věcech víry pak aby se podrobili rozhodnutí obecného koncilia, které se mělo sejíti v Basileji. Čechové neodpírali sice účastniti se koncilia, avšak své víry nikterak vzdáti se nemínili a v žádaném příměří viděli toliko prospěch pro nepřátele, nikoliv pro sebe. O to se vyjednávání rozbilo a Husité nastoupili zase na zhoubné nájezdy do okolních krajin německých, ze kterých kurfirstové, knížata i biskupové vykupovali se velkými sumami peněžitými.

Morava ještě několikráte v této době byla buď cílem neb průchodní zemí výprav husitských, které naměřeny byly buď do Rakous, do Uher neb do Slezska. Odtud také Prokop Holý pokaždé přibíral vojenské posily svých věrných. Sláva české zbraně ubírala na Moravě vždy více půdy králi Zikmundovi a vévodovi Albrechtovi, zvláště když zemřel (1430) nejvytrvalejší odpůrce husitství Jan Železný, biskup olomucký. Nástupcem jeho stal se Kuneš ze Zvole, dosud kanovník pražský.

§ 26. Koncilium basilejské. Zikmund přijat za krále českého.

V Německu té doby již všeobecně ozývaly se stesky a hlasy nevole, že papež tak dlouho otálel se svoláním slíbeného koncilia, od něhož doufalo se, že docíleno bude církevní shody s Čechy a tedy učiněna bude přítrž zhoubným jejich výpravám do zemí sousedních. Papež Martin, který dosud obával se církevního shromáždění, aby jím moc jeho nebyla obmezena, konečně svolil, aby koncilium se sešlo v Basileji. Předsedou jeho jmenoval mladého a ohnivého kardinála Juliana Cesarini; než by se však

sešlo, rozkázal mu, aby ještě jednou pokusil se sjednati v Němcích křížovou výpravu proti Čechům. Přičiněním krále Zikmunda a kardinála Juliana sebralo se veliké vojsko o více než 100.000 mužích, jež vedeno Bedřichem, kurfirstem braniborským, a provázeno kardinálem Julianem překročilo (1. srpna 1431) u Tachova české hranice, ale utrpělo od Prokopa Holého potupnou porážku u Domažlic (14. srpna). Lépe vedlo se vévodovi Albrechtovi Rakouskému, který již na počátku července vypravil se do pole s veškerou svou mocí vojenskou. Dne 16. července položil se táborem u Lavy při řece Dyji na hranicích moravsko-rakouských. Proti němu vypraveno bylo vojsko české na pomoc pánům moravským. Husité přirazili až na míli cesty od tábora Albrechtova, ale neodvážili se na něj udeřiti, ježto vévoda byl se otočil mocnou hradbou vozovou, a konečně z nedostatku spíže dali se na zpáteční pochod do Čech. V srpnu potom Albrecht, dověděv se, že němečtí křižáci překročili západní hranice české, dal se na pochod do Moravy, dobyl hradu a města Kyjova a oblehl Přerov. Dověděv se o útěku křižáků z Čech, upustil od tohoto obležení, ale jal se způsobem ukrutným hubiti zemi daleko široko. Více než 500 vsí a městeček lehlo popelem; obyvatelstvo bylo vražděno napořád, ani žen a dětí nebylo šetřeno. Zajatí byli na rozkaz Albrechtův vesměs zabiti nebo po čase utraceni v žalářích. Páni moravští podobojí s pomocí z Čech sebrali vojsko proti němu, Albrecht však vypravil se jim v ústrety, vlákal Husity strojeným útěkem do záloh a s velkými ztrátami přinutil je k zpátečnému tažení.

Po vítězství domažlickém Prokop Holý znovu vypravil se do Slezska, kdežto kněz a hejtman Sirotků Prokop Malý čili Prokůpek a Jan Čapek ze Sán vtrhli na Moravu, aby sklíčeným spojencům přinesli pomoc. Ale i potom Albrecht zůstal ve velké přesile a tedy vyčkáno příchodu hlavního hejtmana Táborského. Prokop Holý vrátil se brzo vítězně ze Slezska, ale pobyl nějaký čas v Opavě, kdež učinil (28. září 1431) památnou smlouvu s Přemkem, vévodou opavským, který za příměří mu povolené zavázal se, že do roka přistoupí ku straně podobojí. Potom teprve Táboři spojili se se Sirotky, a tu již vévoda Albrecht neodvážil se jim čeliti. Vloživ velkou část vojska svého do předních měst moravských, navrátil se do Rakous. Spojená vojska husitská nepronásledovala ho, nýbrž podnikla zhoubný vpád do Uher až

k městu Nitře. Tam však Prokop Holý nepohodl se s vůdci Sirotkův a odtáhl k Uherskému Brodu na Moravu a odtud dále do Čech. Zbylí Sirotci vedením Prokůpka a Jana Čapka ze Sán pokusili se o dobytí Nitry, ale zatím sami byli přepadeni mnohem silnějším vojskem uherským za vedení Ctibora, vévody Sedmihradského, k němuž připojili se take někteří čeští a moravští páni strany Zikmundovy. Sirotci musili se dáti na zpátečný pochod, na němž utrpěli od nepřítele těžké ztráty a teprve po velkých nesnázích dostali se na Moravu. Ještě horší pohroma zastihla jiné vojsko husitské, v jehož čele byli bratří Mikuláš a Jaroslav Sokolové z Lamberka, k nimž připojili se někteří páni čeští, z Moravy pan Sezima Jevišovský z Kunštátu. U města Bejdova nad Dyjí přepadeni byli trojnásobnou přesilou vojska rakouského, po tuhém boji poraženi s těžkými ztrátami a mnoho jich zajato, zejména Jaroslav Sokol, kdežto starší bratr jeho Mikuláš spolu s jinými jen rychlým útěkem se zachránili, zanechavše všechny vozy s nákladem i pušky v rukou nepřítele. Prokop Holý podnikl výpravu do Rakous, aby pomstil porážku Sokolovu, ale kromě zhoubných plenů nedosáhl ničeho důležitého (v prosinci 1431). Přes tyto znamenité úspěchy však vévodovi Albrechtovi nepodařilo se obnoviti bývalou moc svou na Moravě. Až na některá větší města německá, do kterých vložil posádky, pak něco šlechty a vyšší duchovenstvo všechna ostatní země byla v moci strany podobojí. Vévoda Albrecht opět vypravil se na Moravu s vojskem a oblehl Hradiště u Olomouce (z jara 1432). Posádce na pomoc vypravilo se z Čech spojené vojsko za vrchního velení Prokopova: přiraziviši k Olomouci, činilo tam velké škody v okolí. Brzo však odtáhli odtud do Slezska, kamž je volaly na pomoc rozličné posádky stísněné od Vratislavských. Posádka hradišťská se uhájila a zavčas vybavena byla pomocí vnější.

Nezdar poslední výpravy křížové do Čech i ostatní válečné události let 1431 a 1432 již kde koho přesvědčily, že nelze násilím ničeho s Čechy pořídití. I polský král Vladislav odhodlal se uzavříti s nimi trvalé přátelství. Na sjezdě Pabianickém král Vladislav smluvil s Čechy branný spolek proti všem nepřátelům, zvláště proti Němcům, především proti řádu německých rytířů ve východních Prusích. Na základě této smlouvy Jan Čapek ze Sán s vojskem Sirotčím vypravil se (v červnu 1433) do Nové marky, Pomořanska a východních Prus až k moři Baltskému.

Sám kardinál Julian Cesarini, kdysi pln ducha bojovného, od nešťastného útěku domažlického pozbyl odvahy a skládal všelikou naději ve smír s Čechy. Koncilium přes odpor papežův přívětivým dopisem a slovy téměř úpěnlivými pozvalo Čechy, aby vypravili poselstvo do Basileje, kdež bude každému volno podávati návrhy na prospěch víry křesťanské. Poslové čeští, kteří by se dostavili k hájení čtyř artykulů Pražských, měli dosáhnouti volného slyšení před plným shromážděním, rozhodnutí mělo se státi jen na základě zákona Božího, předpisů Kristových, svatých apoštolův a prvotní církve. Král Zikmund, který r. 1432 dlel v Itálii, aby se dal korunovati za krále lombardského a císaře římského, uslyšev o vyjednávání koncilia basilejského s Čechy, byl z toho velmi potěšen, vyhotovil poselstvu českému bezpečný list a slíbil, že se co nejdříve také dostaví do Basileje.

Také v Čechách a na Moravě touha po konečném smíru byla všeobecná. Na sněmě v Praze (v únoru r. 1432) všechny strany podobojí usnesly se vstoupiti ve vyjednávání s koncilem; Táboři pouze vymínili si, aby se pokračovalo ve výpravách válečných do sousedních zemí a zvláště proti Albrechtovi Rakouskému; byl to již jediný z knížat německých v sousedství Čech, s kterým dosud nebylo učiněno příměří. Čechové vtrhli (v říjnu 1432) nejprv do Moravy a potom do Rakous. Na zpátečném tažení vůdcové vojska rakouského svedli s nimi nerozhodný boj nedaleko Znojma.

Dne 4. ledna 1433 dorazilo patnáct českých poslů do Basileje, ve jménu království českého i markrabství moravského, aby se dohodli s koncilem o podmínkách smíru a znovupřijetí národa českého do církve. Všechny strany podobojí byly v poselstvu zastoupeny; vynikajícími členy jeho byli M. Jan z Rokycan, Prokop Holý, anglický mistr Petr Payne, v Čechách Engliš nazvaný, který pro svou náklonnost k učení Wycliffovu byl ze své vlasti vypovězen, a Táborský biskup Mikuláš z Pelhřimova. Z Moravanův účastnil se pouze jediný člen, Oldřich ze Znojma, který náležel k bratrstvu Sirotčímu. Uvítáni byli od koncilia velmi okázale a přívětivě. Vyjednávání, které mělo za hlavní předmět čtvero artykulů Pražských, po čtyřměsíčném hádání nevedlo k cíli. V příčině tří článků, které žádaly opravy v církvi, bylo dohodnutí možné, poněvadž i v koncilii samém mocná strana si přála oprav a hleděla je také provésti. Ale přijímání svátosti

pod obojí způsobou koncilium nechtělo povoliti a žádalo, aby poslové čeští napřed vstoupili do koncilia jako jeho členové a podrobili se jeho všeobecnému rozhodnutí. Když to bylo odmítnuto, koncilium chtělo povoliti přijímání pod obojí způsobou, když by se Čechové v ostatních věcech podrobili jeho nálezům. K tomu Čechové hodlali přistoupiti, ale pod výminkou, aby se v celých Čechách i na Moravě zavedlo výhradně přijímání podobojí. K této žádosti však zase koncilium nechtělo svoliti a podávalo českým stavům návrh kompaktat, dle nichž mělo býti dovoleno každému jednotlivci v Čechách a na Moravě přijímati pod obojí neb pod jednou způsobou. Jan z Rokycan poukázal na to, jaké zmatky a třenice mezi věřícími by povstaly, když by v témže kostele směli býti přívrženci obojího vyznání; proto byl návrh kompaktat zamítnut. Ale zatím dovršil se rozkol mezi stranami kališnickými. Vyšší šlechta podobojí nelibě nesla, že vůdcové bratrstev mají v zemi první slovo, kdežto páni musili ustupovati do pozadí. Také katolická strana nebyla bez významu: vedle několika mocných rodů šlechtických (Oldřich z Rosenberka) náležela k ní mocná města Cheb, Loket, Most, Budějovice a Plzeň, na Moravě pak německá města Brno, Jihlava, Olomouc, Znojmo a jiná, od vévody rakouského podporovaná. Táborské vojsko pustým řáděním a nekázní, které již ani Prokop Holý nedovedl čeliti, odvrátilo od sebe již velkou část obyvatelstva. V panstvu podobojí vznikla znovu snaha vyvrátiti moc bratrstva táborského. Náčelník této strany Menhart z Hradce podporován penězi koncilia zřídil jednotu zemskou, ku které přistoupilo také Staré město Pražské, kdežto Novoměstští a Sirotci připojili se k Táboritům. Vojsko jednoty náhlým útokem (6. května 1434) dobylo Nového města a zmařilo další obležení Plzně od Táborů, které trvalo již deset měsíců. Tak povstala domácí válka obou bratrstev proti jednotě panské, ku které přidali se také páni pod jednou vedením Oldřicha z Rosenberka. Války účastnili se také mnozí páni moravští; vojsku jednoty velel Diviš Bořek z Miletínka, vojskům bratrským Prokop Holý. Hlavní bitva svedena byla (30. května 1434) u Lipan, kdež Táboři a Sirotci, vylákáni válečnou lstí ze své hradby vozové, sevřeni byli ze dvou stran vozy nepřátelskými tak těsně, že ani brániti se nemohli a hromadně byli pobíjeni. Mezi padlými byl Prokop Holý i Prokůpek, kdežto Jan Čapek ze Sán zachránil se s částí vojska útěkem do Kolína, kde však

již po několika dnech musil se vzdáti. Hned potom správce zemský Aleš z Risenburka svolal na den 24. června valný sněm stavů českých i moravských do Prahy, na němž působením Menharta z Hradce usnešeno vyjednávati s císařem Zikmundem o přijetí jeho za krále českého.

Strana pod jednou pozbyla strachu před mocnou organisací vojsk bratrských, jež zlomena byla bitvou lipanskou, a postavila se v dorozumění s konciliem směle na odpor požadavku, aby bylo přijímání pod obojí výhradně zavedeno v Čechách i na Moravě. Na sněmě pražském (v říjnu 1434) strana Rokycanova od tohoto požadavku již také upustila a žádala jen: 1. aby se stanovilo, ve kterých kostelích v Čechách a na Moravě přijímá se pod obojí, ve kterých pod jednou, a podle toho aby se kostely rozdělily, 2. aby volba arcibiskupa pražského i biskupa olomuckého přiřčena byla sněmu českému a moravskému. K novému vyjednávání byl ustanoven sjezd v Brně, kdež sešli se poslové čeští, legátové koncilia, a kamž také odebral se císař Zikmund (v květnu 1435). V poselstvu českém, jež vedl sám správce Čech i Moravy Aleš z Risenburka, z Moravanů byli Václav Strážnický z Kravař, Mikuláš Sokol z Lamberka a Oldřich, bakalář ze Znojma, který se účastnil jednání v konciliu basilejském, z Táborské strany kněz Bedřich ze Strážnice. Ještě před poselstvem českým (14. června) přijel do Brna vévoda Albrecht a s ním mnoho pánů moravských obou stran, kdežto císař Zikmund přibyl teprve 1. července. Čím dále tím větší protiva objevila se mezi požadavky Čechů v příčině volby arcibiskupa a biskupův od sněmu a rozdělení kostelův, a na druhé straně mezi neústupností poslů basilejských. Mnohem smířlivěji k Čechům zachoval se císař Zikmund, aby mohl dosednouti na trůn český, a proto velmi zazlíval Basilejským nedostatek dobré vůle a upřímnosti, ano rozhorleně jim vytkl, že jejich vinou nelze mu dosáhnouti koruny české. Když tedy poslové koncilia tvrdošijně setrvali na svém a Čechové hrozili nadobro přetrhnouti další jednání, císař konečně vydal jim zápis, že Čechům vymůže svolení koncilia k oběma požadavkům a že zejména bude jich hájiti v rozdělení kostelů. Jakmile však legátové zvěděli o tomto zápise, přerušili další rokování pod záminkou, že nemají plné moci od koncilia, a žádali odklad k jinému sněmu. Tak tedy sjezd brněnský skončil se jako všechny předešlé, zase s nepořízenou. Na sněmě stavů českých potom v Praze konaném zvolen

byl Jan z Rokycan arcibiskupem, koncilium však volbě té odepřelo svého stvrzení.

Na novém sjezdě v Jihlavě (v červnu 1436) Čechové byli ochotni přijati kompaktata, když by Rokycana byl stvrzen od koncilia a papeže v úřadě arcibiskupském. V tom však, ač podporováni od císaře, setkali se s houževnatým odporem poslů basilejských. Na doléhání samého Rokycany Čechové upustili i od tohoto požadavku, a tak konečně obě strany dohodly se o přijetí kompaktat a tato vyhlášena (5. července) slavným způsobem na náměstí jihlavském za velkého plesání všeho lidu. Císař Zikmund sám plakal radostí nad šťastným ukončením díla. Čechové však vyhradili si o ostatních věcech vyjednávati ještě s konciliem. Hned potom stavové čeští dohodli se s císařem Zikmundem o přijetí jeho za krále českého. Morava přes odpor stavů českých zůstala pod panstvím Albrechtovým. Dne 14. srpna Zikmund slavným způsobem prohlášen byl za krále českého, a přítomní v Jihlavě páni, zemané i poslové měst složili mu přísahu věrnosti; hned potom vydal se na cestu do Čech a uveden v slavném průvodu do Prahy.

§ 27. Albrecht II. a Ladislav Pohrobek.

Výsledek válek husitských obsažený v kompaktatech neuspokojil žádnou stranu; kališníci nedosáhli ani potvrzení svého správce duchovního, ani rozdělení kostelův od koncilia. Toť byla velmi smutná bilance u porovnání s velkolepým záměrem Husovým: provésti opravy v hlavě i v údech církve. V Čechách provedena očista celé řady měst od živlu německého. Ale hmotný blahobyt i duševní život, rozkvetlý za císaře Karla IV., byl podlomen, země pokryta zříceninami, selský stav úplně poroben a vydán zvůli svého panstva. Moc duchovenstva byla nadobro zlomena, neboť čeho ušetřily dlouholeté války ze statků tohoto stavu, to zašantročil četnými zástavami císař Zikmund, takže preláti ztratili místo i hlas ve sněmě. Tím byla připravena půda neobmezenému panství šlechty. A krom toho dostalo se Čechám i Moravě neblahého nadělení roztříděním obyvatelstva na dva tábory náboženské, stranu pod jednou a pod obojí, které i pro budoucnost nemínily ustati v boji mezi sebou.

Císař Zikmund nedostál závazku danému zápisem brněnským, podporoval stranu pod jednou a vlažné kališníky proti rozhodnější straně podobojí a tajnými piklemi zamezil i potvrzení Rokycany za arcibiskupa. Tím se rozhořčili nejen zbylí členové bratrstva táborského, nýbrž i mnozí z dosavadních věrných Zikmundových a v Čechách povstala nová válka domácí. Zikmund jsa již stár a povážlivě churav, pojal úmysl odevzdati korunu českou ještě za svého živobytí vévodovi Albrechtovi a manželce jeho Alžbětě. Za tou příčinou odebral se do Znojma, aby tam s oběma se dohodl. Než však k tomu došlo, císař Zikmund zemřel (9. prosince 1437).

Na Moravě vévoda Albrecht dovedl obhájiti měst německých proti útokům husitským. Biskupové olomučtí i po smrti Jana Železného byli horlivými odpůrci řádů husitských a nedbajíce kompaktat, neudělovali žákům svěcení na kněžství, leč by se odpřisáhli rozdávání kalicha laikům; většina duchovenstva moravského zůstala v neobmezeném poslušenství církve římské. Velká část panstva i zemanstva podporovala Albrechta v jeho snahách. Přes to však nová válka, zdvižená Táborskými proti Zikmundovi v Čechách, přenesena byla také na Moravu, kdež namířena proti Albrechtovi. Jan Pardus, soudruh kněze Bedřicha Strážnického, sebral mnoho lidu a útokem nenadálým zmocnil se města Litovle (1. listopadu) až na jedinou věž, na níž obyvatelé tam prchlí velmi udatně se bránili. Olomučtí a Uničovští dověděvše se o tom, rychle přispěli Litovelským na pomoc; po boji krátkém, ale velmi krvavém zase opanovali město a zjímali a zvěšeli mnohé Husity, některé pak, a mezi nimi také Pardusa, jaté dali v moc Albrechta Rakouského.

V Uhrách po smrti Zikmundově přijat byl Albrecht bez odporu od stavův za krále a zvolen také králem německým. V Čechách s počátku jen strana táborská, k níž patřila většina zemanův a četná drobnější města, protivila se uznati za krále Albrechta, který, ač již čtrnácte let byl markrabím moravským neuznal potřebným, aby se přiučil jazyku českému, a nabízela korunu českou Kazimírovi, mladšímu bratru tehdejšího krále Vladislava II. Katolíci vedením Oldřicha z Rosenberka a mírnější podobojí, v jichž čele byl Menhart z Hradce, prohlásili, že přijmou Albrechta bezvýminečně za svého panovníka. Avšak rozhodní kališníci, jejichž vynikajícím náčelníkem byl Hynce Ptaček z Pirk-

štejna, žádali, aby Albrecht potvrdil kompaktata i zápis císaře Zikmunda a všechny politické svobody zemské; co pak Moravy se týče, měl vrátiti všechny zápisy, které na tuto zemi měl, aby Morava byla zase ke koruně české přivtělena. Když Albrecht nesvolil ke všem žádostem, leč s jistými výhradami, zástupci strany Ptačkovy a Táboritů prohlásili (29. května 1438) za krále českého Kazimíra, prince polského a ke králi Albrechtovi, který počátkem června odebral se do Jihlavy, vypravili poselstvo se žádostí, aby nevstupoval na půdu českou dříve, než by učinil zadost jejich podmínkám. Král Albrecht odpověděl straně Ptačkově, že jest volen většinou stavů českých a hned potom vydal se na cestu do Prahy, kdež byl (29. června) slavným způsobem za krále korunován. Strana Ptačkova spojivši se s Táborskou vypověděla Albrechtovi poslušenství a s vojenskou pomocí, kterou jim poslal král polský Vladislav, zaujala pevné postavení v Táboře. Král Albrecht, jenž vyžádal si zase pomoc od některých knížat německých, vypravil se s velkou přesilou k Táboru, ale na město neodvážil se udeřiti a po pětinedělním obležení vrátil se do Prahy, když král Vladislav sám v čele vojska polského a provázen bratrem Kazimírem vtrhl do Slezska, kamž na obranu země také Albrecht s vojskem se odebral. Poněvadž však právě tehda Uhrám hrozilo nové nebezpečenství turecké, papež Eugenius IV. vypravil legáta do Slezska, jemuž podařilo se zjednati mezi oběma panovníky aspoň příměří. Tím bylo umožněno Albrechtovi odebrati se do Uher, kde však v nezdravém podnebí zastižen byl úplavicí a spěchaje nazpět do Vídně, na cestě zemřel v Nesmilech (mezi Ostřihomem a Rábem, 27. října 1439).

Moravští stavové na zprávu o tom konali sněm v Brně za předsednictví Jana Tovačovského z Cimburka, zemského hejtmana moravského, horlivého přívržence strany podobojí, a vydali tam list mírný (28. ledna 1440), jímž se zavázali státi pospolu v jednotě. Moravané čekali pouze, narodí-li se královně Alžbětě syn, a byli ochotni tohoto přijati za svého panovníka. Správa zemská vznesena na hejtmana Jana Tovačovského z Cimburka, který dobře se osvědčil v urovnávání rozličných rozepří, v jakých octly se rozličné strany náboženské i politické z dob předešlých zmatkův. Všem stranám přikázán byl konečný mír a pominutí všeho záští, stavení holdův (výkupného z drancování) a propuštění vězňův. Jmenovitě měl biskup olomucký Pavel z Miličína propustiti ze

zajetí Pardusa i jeho tovaryše a rukojmě, začež mu měl Pardus postoupiti města Svitav.

Královně Alžbětě narodil se (22. února 1440) zatím dávno vytoužený syn, Ladislav Pohrobek. Jemu připadlo po otci panství v obojích Rakousích, kdež za něho přijal poručnickou vládu strýc jeho Bedřich, vévoda štyrský a nově zvolený král německý, jakož i oprávněné nároky na trůn český a uherský. V Čechách strana kališnická, která vedením Hynka Ptačka z Pirkštejna nabyla převahy, nechtěla nezletilého krále uznati; ale stavové moravští, slezští a lužičtí, neohlížejíce se na Čechy, uznali Ladislava ihned za svého panovníka. V Uhrách mocná strana, vedená Janem Hunyadem, zvolila si Vladislava, krále polského, který opanoval velkou část země s hlavním městem Budínem, kdežto královně Alžbětě podařilo se pro syna Ladislava uhájiti jen skrovného území s městy Komárnem a Prešpurkem. Při jejím dvoře v Komárně dlel proslulý válečník moravský a přívrženec Táborské strany, Mikuláš Sokol z Lamberka. Jeho ponuknutím královna povolala z Čech a z Moravy zbytky rot polních, jimž válka se stala řemeslem a živností; vrchní vedení jejich převzal slavný válečník Jan Jiskra z Brandýsa, který roku 1441 z Moravy vtrhl do horních Uher, zmocnil se velké části této země a hrozil Vladislavovi přerušiti spojení s královstvím polským. Také hrabě Oldřich Celský, spojenec královny Alžběty, najal podobné čety z Čech a Moravy, jichž vůdce Jan Vítovec, poraziv stranu Hunyadovu, opanoval pro Ladislava největší díl Charvatska. Přímluvami moravských pánů, zvláště Mikuláše Sokola z Lamberka, také v Čechách strana Ptačkova konečně stala se povolnější uznati Ladislava za krále a rozhodla se vyjednávati s královnou Alžbětou o zřízení poručnické správy zemské v Čechách. K takovému jednání položen byl sjezd do Znojma na rok příští, jehož mínil účastniti se též král Bedřich; se sjezdu tohoto však sešlo a brzo potom zemřela královna Alžběta (1442). Pan Hynek Ptaček zahájil potom vyjednávání s králem Bedřichem a žádal jej, aby buď sám přijal královskou korunu českou, nebo aspoň aby přivedl mladého Ladislava do Čech ke korunování. Vyjednávání nevedlo ku konci pro odpor Oldřicha z Rosenberka a Menharta z Hradce. R. 1444 zemřel Hynek Ptaček z Pirkštejna a náčelníkem horlivější strany podobojí stal se Jiří Poděbradský z Kunštátu, který ač teprve 24letý, vynikal nad jiné válečným uměním i důmyslem

státnickým. Jiří zdvihl brannou moc proti Menhartovi z Hradce, vytrhl z moci jeho Prahu (1448) a uvázal se ve vykonávání práv královských. Jan Rokycana pod jeho ochranou uveden byl s velkou slávou v úřad arcibiskupský. Oldřich Rosenberský a páni jeho strany zdvihli válku proti Jiřímu, která se přenesla z Čech i do Moravy. Také v této zemi od té doby válčilo se mezi stranou Jiřího (podobojí) a Oldřicha Rosenberského (pod jednou); Jan Kolda Náchodský vtrhnuv z Čech na Moravu, porazil stoupence Jiřího v bitvě u Třebové (v dubnu 1449). Konečně ujednáno mezi stranami, aby svolán byl do Jihlavy valný sněm, ku kterému měli býti zváni stavové čeští, moravští i všichni jiní příslušníci koruny, i král Bedřich, a tam aby skoncováno bylo jednání o přijetí krále i o zřízení správy zemské.

Jiří Poděbradský přijel do Jihlavy s předními přáteli svými a s družinou o 1500 koní dne 7. srpna a zůstal asi do polovice září, ale stavové moravští se nedostavili pro opětné soukromé různice a války. Sám Jan Tovačovský z Cimburka, dosud hejtman zemský, omluvil se, že pro náhlé ztečení Rajhradu skrze Ješka Svojanovského nemůže na sněm přijeti. Podobnou omluvu, namířenou proti témuž Ješkovi, vzkázal pan Jindřich z Lipé z Mor. Krumlova. Poněvadž pak ani král Bedřich se nedostavil, nýbrž pouze dva posly na sjezd vypravil, nebylo v ničem jednání dokonáno. Ale brzo potom došlo ke shodě mezi Jiřím Poděbradským a králem německým: Jiří stvrzen byl od Bedřicha (v říjnu 1451) za správce zemského. Stavové zemští pak na valném sněmě v Praze rovněž zvolili si (1452) Jiřího Poděbradského za správce, jen Oldřich Rosenberský s některými stoupenci nechtěl Jiřího uznati, ano vstoupil proti němu v nepřirozený spolek se zbytky strany Táborské.

V příčině náboženských požadavků nebylo dosaženo žádaného cíle. Koncilium basilejské bylo rozpuštěno, a papežové nesplnili ani to, co v kompaktatech bylo obsaženo; naopak po pominutí válečného nebezpečí z Čech vraceli se vždy více k původnímu záměru, uvésti Čechy a Moravu zase v bezvýminečnou poslušnost Říma. Za tou příčinou vypraven do Čech a na Moravu pověstný kazatel Jan Kapistrán, aby výmluvností svou Čechy odvrátil od kalicha. Kapistrán odebral se nejdříve do Brna (1451), kdež horlil proti platnosti kompaktat a kaceřoval přijímající pod obojí. I podařilo se mu, že vedle 700 jiných také pan Beneš

Černohorský z Boskovic, podkomoří markrabství moravského a otec Tasa, později biskupa olomuckého, kalicha i s rodinou svou veřejně se odřekl a zabránil přijímání podobojí také svým poddaným. Kapistrán kázal po celé léto ještě v Olomouci, ve Vyškově, pak zase v Brně a ve Znojmě. Ale snahy jeho nepotkaly se s úspěchem žádoucím, ano vzbudily zvláště ve šlechtě kališnické velké pohoršení. První, jenž se mu veřejně opřel, byl nejvyšší hejtman moravský, Jan Tovačovský z Cimburka, který psal Kapistránovi důtklivě a pohrůžčivě, nazývaje ho jedovatým svůdcem od pravdy Kristovy.

R. 1444 král Vladislav Polský a Uherský padl v bitvě u Varny proti Turkům a stavové uherští, uznavše konečně Ladislava Pohrobka za svého krále, zvolili si Jana Hunyada za plnomocného správce zemského (gubernatora) až do plnoletosti Ladislavovy. V Rakousích vzbouřili se stavové proti poručnické vládě krále Bedřicha, který se dal r. 1451 v Římě za císaře korunovati, a prohlásili krále Ladislava za plnoletého (1452). Brzo potom na sněmě pražském, v říjnu 1452, Ladislav byl prohlášen za zvoleného krále českého, zaváže-li se hájiti kompaktat i zápisu císaře Zikmunda a přimluviti se u papeže za stvrzení Rokycany v úřadě arcibiskupském. Jiří Poděbradský odebral se do Vídně a tam vydal mu zápis (1. května 1453), jímž zavázal se všem oněm podmínkám dostáti a Jiřího stvrdil za správce zemského na dalších šest let. Korunování Ladislavovo v Praze položeno na den sv. Michala (29. září), k čemuž konány byly horlivé přípravy. Než se to však stalo, král Ladislav na vyzvání stavů moravských dojel do Brna již 6. července, kdež mu stavové moravští jako svému markrabí holdovali. Čeští páni, zemané i zástupci měst se správcem zemským v čele vydali se v hlučném zástupu do Jihlavy, kamž také král Ladislav dojel; tam jej poselstvo české slavně přijalo za krále. Nový král v průvodu pánů českých, moravských i rakouských vypravil se do Prahy, kdež byl korunován (28. října) od biskupa olomuckého Jana Háze, ježto arcibiskupství pražské dosud platně nebylo obsazeno.

Král Ladislav potvrdil nejvyšším hejtmanem na Moravě Jana Tovačovského z Cimburka, ale přidal mu k ruce radu desítičlennou, v níž byli: tehdejší biskup olomucký Bohuš čili Bohuslav ze Zvole, Jindřich z Lipé, maršálek království českého, Beneš z Boskovic, podkomoří markrabství moravského, Jan

z Pernštejna, Vaněk z Boskovic, komorník cúdy brněnské, Václav z Lomnice, Karel z Vlašimě a dva členové stavu zemanského. Stavové moravští na sněmě ještě toho roku (1455) konaném povolili králi mimořádnou berni k vyplácení statků komory markrabské, které téměř všechny tehda byly zastaveny. Král Ladislav vděčně uznal obětavost stavův a slíbil, že statky touto berní vyplacené nemají bez vůle rady zemské býti ani zastaveny ani prodány. Landfrydem daným na sjezdě obecném v Brně (1456) nařízeno bylo po veškeré zemi zachovávati pokoj a pořádek.

§ 28. Král Jiří Poděbradský.

Nedlouho potom (22. listopadu 1457) zastižen byl v Praze král Ladislav Pohrobek předčasnou smrtí a tím zrušen byl dosavadní svazek zemí rakouských, českých a uherských. V Uhrách zvolen byl (24. ledna 1458) za krále Matyáš Korvinus, syn Jana Hunyada, jemuž Jiří Poděbradský zaslíbil v manželství svou dceru Kateřinu a získal pro něj mocného náčelníka českých vojsk, Jana Jiskru z Brandýsa, dosud odpůrce rodu Hunyadova. O korunu českou ucházel se král francouzský Karel VII. pro svého syna a kurfirst saský Vilém, který měl Annu, sestru Ladislava Pohrobka, za manželku. Ale veliké zásluhy, které získal si dosavadní správce za posledních deset let o obnovení pokoje a pořádku i o povznesení blahobytu v zemi, za druhé pak vroucí přání lidu, aby na trůn dosedl stoupenec víry pod obojí, způsobily, že zvolen byl za krále Jiří Poděbradský (2. března 1458). Korunování nového krále ustanoveno bylo na den 30. dubna, a hned rozesláni byli poslové do ostatních zemí koruny české, aby jim ohlásili volbu Jiřího a pozvali je ku korunování.

Ve vedlejších zemích nebylo valného souhlasu s touto volbou. Největší odpor proti Jiřímu dávali na jevo stavové slezští a lužičtí; byliť jako katolíci a Němci odpůrci jeho z příčin náboženských i národnostních a konečně uznávali dědičná práva kněžny Anny. Proto také byli hotovi uznati za svého pána Viléma Saského. Stavové moravští chýlili se více k domu rakouskému. Nicméně přičiněním hejtmana zemského Jana Tovačovského z Cimburka i jiných pánů na sněmě v Brně konaném dne 9. dubna 1458 šlechta podobojí i katolická přijala Jiřího jednosvorně za krále pod těmito výminkami: aby prelátům, pánům a městům kato-

lickým pojištěna byla úplná svoboda náboženská; aby budoucně napravena byla křivda, že stavové moravští nebyli zváni k volbě královské; aby práva zemská byla potvrzena, a král aby se přičinil o navrácení těch listin, které král Ladislav s hradu Špilberka dal zavézti do Rakous; aby věci moravské jen s radou pánů moravských byly řízeny, přísaha pak poddanosti aby se novému panovníku učinila teprv až sám o ni do Moravy přijede. Toliko města německá nepřistoupila na tyto podmínky, a udržovala styky s Albrechtem VI. Rakouským, bratrem císaře Bedřicha, a vypravila posly ke sjezdu do Vratislavi, aby se spolčila s protivníky královými ve Slezsku. Biskup olomucký Tas (Protasius) z Boskovic (1457—1482), jsa osobním přítelem Jiřího, snažil se neshodu s městy urovnati po dobrém. Nejtužší odpor kladla Jihlava, kamž byl Albrecht Rakouský vložil posádku. Král Jiří, vypraviv se s vojskem na Moravu, zaměřil ke Znojmu, kteréž ustrašeno bez odporu se mu poddalo. Odtud položil stavům moravským sněm do Brna, aby přijal od nich přísahy poslušnosti. Brněnští sice zavřeli před ním brány, ale druhého dne, když viděli, že se král strojí k útoku, ano že pojednou dobyl hradu Špilberka nad městem, otevřeli je, a přijali jej s největší slavností. V ustanovený den (4. července) stavové moravští, shromáždění na sněmě, složili králi přísahu poslušnosti a již nazejtří potom přísahali mu také poslové z Olomouce, Uničova a Hradiště. Z Brna vypraveno bylo dvojí vojsko, jedno vedením Buriana Trčky z Lipnice proti Jihlavským, druhé proti arciknížeti Albrechtovi do Rakous. Král Jiří odebral se do Olomouce a odtud do Kladska, kde již také některá knížata slezská složila mu svůj hold. S Albrechtem docíleno bylo potom (2. října 1458) prostřednictvím císaře Bedřicha narovnání, jímž Albrecht vzdal se všelikých nároků na Moravu.

Jihlava zatím houževnatě se bránila proti vojsku Trčkovu, zvláště když velení v městě ujal se pán moravský Hynek Bítovský na Cornštejně, osobní nepřítel krále Jiřího. Teprve když král na pochodu do Rakous sesílil oblehací vojsko, město sevřeno bylo se všech stran, předměstí všechna vypálena, rybníky skopány a jiná nutná opatření učiněna, měšťané po velkých utrpěných škodách donuceni byli se poddati (15. listopadu). Král přijal město na milost, ale když i potom strhly se bouře rozvášněného lidu proti konšelům nově dosazeným, musilo býti užito větší přísnosti, a

několik náčelníků vzpoury bylo na hrdle potrestáno. Válkou tou kdysi kvetoucí blahobyt města na dlouhá léta byl podlomen. Pádem Jihlavy zmařen byl poslední pokus vzpoury na Moravě a veškera země od té doby poslouchala krále Jiřího Poděbradského. Na sněmě, který svolán byl brzo potom (1459) do Olomouce, stavové moravští povolili králi Jiřímu berni všeobecnou podobným způsobem, jako to kdysi učinili králi Ladislavovi. Také stavové slezští a lužičtí, když saský vévoda Vilém sám se vzdal všech nároků na korunu českou, složili již na podzim 1459 hold Jiřímu jako svému pánovi. Jenom Vratislavští, rozeštvaní kázaními Jana Kapistrána a jiných náhončí, odpírali poslušnost a teprve na zakročení dvou legátů papežských, které Pius II. k nim poslal, slíbili (1460), že do tří let složí mu přísahu věrnosti. Tím teprve Jiří stal se uznaným pánem ve všech zemích koruny české.

Kompaktaty basilejskými poměr Čech k stolici římské nebyl náležitě upraven, ba jimi nedocíleno ani trvalého dohodnutí mezi stranou pod jednou a podobojí v Čechách i na Moravě. Poněvadž také zápis císaře Zikmunda o rozdělení kostelů nebyl proveden, zůstávalo mezi oběma náboženskými stranami mnoho příčin k obapolnému záští a k stálým rozepřím. Na druhé straně papežové neupustili od snahy, aby národ český uvedli do jednoty církevní. Z té příčiny uložena byla Jiřímu od papežského legáta přísaha, kterou složil den před svým korunováním za krále českého a kterouž dosti nerozvážlivě zavázal se netoliko k poslušenství papežův, nýbrž i uvésti národ český v církevní jednotu víry i obřadů. Papež Pius II. proto vždy důtklivěji vyzýval Jiřího, aby konečně vypravil do Říma poselstvo, které by ve jménu jeho i celého národa slíbilo papeži poslušnost, ano dovolil i Vratislavským, aby své holdování směli odložiti. Král Jiří odhodlal se k vypravení poselstva, uložil mu však netoliko aby složilo slib poslušnosti, nýbrž aby také požádalo papeže za stvrzení kompaktat a přijímání pod obojí způsobou. Tuto žádost Pius II. odmítl a v slavném shromáždění sboru kardinálského prohlásil kalich i kompaktata za zrušená a neplatná (31. března 1462). Do Prahy pak poslal podřízeného posla Fantina de Valle, který dříve byl ve službách krále Jiřího, a žádal po něm, aby se Jiří i s rodinou odřekl víry podobojí a k témuž připravil celý národ. Král Jiří svolav do Prahy valný sněm stavů českých i moravských obou stran ná-

bożenských, kdež přítomni byli také dva biskupové, Tas Olomucký a Jošt Vratislavský, slavně prohlásil, že přísahou danou před korunováním nikterak nemínil odříci se kompaktat. Fantina, který před shromážděnými stavy dráždivým způsobem dotkl se krále i víry podobojí, dal uvrhnouti do vězení. Po té přední náčelníci strany římské, Jošt Vratislavský a Zdeněk ze Šternberka, rychle ujeli z Prahy, krále ani nepozdravivše; jen Tas Olomucký zůstal déle, aby dle možnosti sprostředkoval nějaké dohodnutí.

Pius II. jal se králi Jiřímu hroziti klatbou, vině jej nezdržením přísahy, Vratislavským pak zakázal, aby mu neskládali přísah poslušnosti, prohlásiv je za zbavené daných závazků. Také na Moravu psal biskupovi Tasovi, kapitule olomucké a měšťanům brněnským, olomuckým, jihlavským a znojemským, napomínaje k setrvání v horlivosti pro víru. Avšak král český nalezl nenadále ochránce v císaři, jemuž byl právě tehda poskytl vydatnou pomoc proti bratru jeho Albrechtovi VI. a povstalým stavům rakouským. Ve výpravě válečné, kterou král Jiří podnikl, aby osvobodil Bedřicha obleženého na hradě Vídeňském, vyznamenali se Moravané, čehož císař vděčně vzpomíná v listu daném k stavům moravským (7. prosince 1462). Na prosby císařovy Pius II. upustil od prohlášení církevních trestův i od jiných kroků nepřátelských. Ale brzo potom papež nabyl nové odvahy proti králi českému. Na sjezdě v Brně, kam Jiří svolal stavy všech zemí, ukázala se příkrá protiva mezi oběma stranami náboženskými. Téhož roku (1463) udavší se smrt arciknížete Albrechta VI. zbavila císaře Bedřicha soka nebezpečného, tak že nejsa od té doby tou měrou jako dříve odkázán na pomoc Jiřího, nejevil k němu již tolik dobré vůle a přátelství. Také neustálé žaloby Vratislavských přispěly k nesmířitelnému chování papeže Pia II., který (1464) ohlásil soudní při proti králi Jiřímu a vydal naň půhon, aby v 180 dnech osobně se dostavil na jeho soud.

Nepokojní živlové v Čechách a na Moravě, držení dosud na uzdě pevnou rukou panovníkovou, nabyli odtud nové odvahy vzepříti se domácímu řádu. Hynek Bítovský z Lichtenburka, dávný odpůrce králův, dal se v otevřenou vzpouru proti němu a vyžádav si souhlas kurie římské, odepřel všeliké smírné dohodnutí. Stavové moravští usnesli se zdvihnouti válku proti rušiteli veřejného pokoje a bez rozdílu náboženství páni, preláti i města oblehli hrady jeho Cornštejn a Raispurk. Tohoto dobyto bylo již na

začátku srpna, ale Cornštejn, hrad pevný a nedobytný, obléhán byl skoro po celý rok vedením nejstaršího syna králova, knížete Viktorina. Bítovský odebral se, svěřiv hájení hradu rytíři Janu Šárovcovi, do Říma, kdež po smrti Pia II. (15. srpna 1464) v hodnost papežskou nastoupil vášnivý a bezohledný Pavel II., a žádal za ochranu papežovu, žaluje na krále Jiřího, jakoby byl pronásledován pro víru. Přese všechny pokusy biskupů Jošta Vratislavského a Tasa Olomuckého a smírné narovnání papež znovu vystoupil nepřátelsky proti králi Jiřímu. Když konečně Cornštejn padl, byl obnoven půhon proti Jiřímu, a uloženo mu, aby ve 180 dnech osobně se dostavil k stolici papežské a tam se zodpovídal z kacířství, křivopřísežnictví, svatokrádeže a rouhačství. Potom (1465) papež slavnostním způsobem prohlásil všechny obyvatele zemí koruny české za sproštěny přísahy věrnosti a poddanství.

Tato opatření papežova s počátku nenalezala valného ohlasu. Na Moravě biskup Tas Olomucký nepřestával usilovati o smírné vyrovnání této rozepře, tak že mu vlažnost jeho od legáta ostře byla vytýkána. Ještě na počátku roku 1466 odebral se do Vratislavi, s ním pak zároveň poslové měst moravských Olomouce. Brna, Znojma a Jihlavy, kteří měli legátovi Rudolfovi představiti nebezpečenství hrozící měšťanům, kdyby uposlechli rozkazů jeho, zvláště od hradů královských nad samými jich městy. Téhož mínění byli poslové Budišína, Zhořelce a ostatních měst hornolužických. Za to v Čechách část pánů pod jednou z podnětů více politických než náboženských chopila se nesnází, které vznikly králi s kurií papežskou, a uzavřela (28. listopadu 1465) mezi sebou brannou jednotu na Zelené Hoře, v jejíž čelo se postavil Zdeněk Konopištský ze Šternberka. Tuto vzpouru s potěšením uvítal papež Pavel II. a vyhlásil (23. prosince 1466) na »Jiříka z Poděbrad a z Kunštátu« klatbu, která však s počátku neměla valných účinků. Vzpoura pánů českých, ač podporována od císaře Bedřicha, byla mocí brannou potlačena, tak že musili žádati za příměří, a také Vratislavští zůstali ve Slezsku i v Lužicích osamoceni. Stavové moravští s biskupem Tasem zachovali Jiřímu věrnost a podobně učinila i přední města moravská, ač snad více ze strachu před mocí královou než z náklonnosti k němu. Proto také bez odporu přijato bylo jmenování Viktorina, syna králova, vévody opavského, nejvyšším hejtmanem zemským, a moravský

pán Ctibor Tovačovský z Cimburka, syn někdejšího hejtmana Jana, mohl ještě téhož roku s najatými žoldnéři královskými podniknouti válečnou výpravu proti Vratislavským, která však neměla žádaného úspěchu.

Netrvalo však dlouho a biskup Tas změnil úplně své dosavadní chování. Na počátku r. 1467 vypověděl králi Jiřímu poslušnost a přihlásil se k jednotě zelenohorské. Stalo se tak bezpochyby nátlakem papeže Pavla II., který mu odňal moc požívati statků biskupských a hrozil ještě přísnějšími tresty církevními, setrvá-li v neposlušnosti. Také čtyři města moravská: Brno, Olomouc, Znojmo a Jihlava, národnosti převahou německé, odtrhla se od Jiřího, učinila ve Vyškově branný spolek s biskupem olomuckým a dala se pod ochranu císaře Bedřicha. Naproti tomu města Hradiště, Ivančice a Unčov, kde převládala národnost česká, zůstala králi věrna, ano z Unčova vyobcován byl velký počet Němců, když se chtěli vzbouřiti proti Jiřímu. Brněnští první zdvihli válku, oblehnuvše hrad Špilberk, Jihlavští pak otevřeli město své Zdeňkovi Konopištskému (13. června), který usadiv se u nich, konal odtud výpady proti stoupencům královým. Král Jiří vypravil silné vojsko vedením knížete Viktorina a pana Zdeňka Kostky z Postupic na Moravu, kdež se k nim připojila hotovost s vůdcem Ctiborem Tovačovským. Kníže Viktorin přiraziv k Brnu, útokem dobyl kláštera Králové na Starém Brně, osazeného od Brněnských, rozbořil ostatní bašty a hrad z obležení vybavil. Také v ostatních krajích moravských bylo válčeno. Brněnským na pomoc přirazil potom Zdeněk Konopištský a porazil Viktorina v bitvě u Vyškova (5. září); téhož dne však Albrecht Kostka z Postupic v čele královských zvítězil nad Olomuckými. Kníže Viktorin na sklonku roku zaujal hlavní ležení u Hostěradic (nedaleko Znojma), odkudž činil velké škody Znojemským i Brněnským.

Vzpoura proti králi Jiřímu v Čechách, na Moravě i ve Slezsku byla snadno potlačena a papež nabyl přesvědčení, že bez pomoci některého panovníka světského nepořídí ničeho, a proto se pilně ohlížel, koho by získal. Nejdříve obrátil se ke Kazimírovi, králi polskému. Na vyzvání papežovo páni jednoty zelenohorské sjeli se v Jihlavě, sídle Zdeňka Konopištského, zvolili si Kazimíra za krále (v červnu 1467) a poselstvem vypraveným do Krakova ohlásili volbu králi polskému. Ale král Jiří připomenul Kazimírovi dosavadní smlouvy a svazky českopolské, Kazimír pak nechtěje

přerušiti přátelských styků s Čechy podobojí, dal legátovi papežskému i poslům jednoty zelenohorské odpověď odmítavou. I bylo papeži ohlédnouti se po jiném panovníku. Císař Bedřich III., který zatím již zjevně vystoupil nepřátelsky proti králi českému, byl by sice velmi rád pomáhal povstalcům jednoty zelenohorské, ale zabránil mu v tom kníže Viktorin, který z Moravy válečně do Rakous se vypravil (v březnu 1468) a uvedl jej do velké tísně. Z knížat německých pak císaře nikdo v této věci nechtěl podporovati. Za to však kurie papežská získala mnohem důraznějšího a mocnějšího spojence, krále uherského Matyáše Korvina, který doufal, že pomocí stolice papežské snadno si dobude koruny české. Již roku 1465 nabízel Pavlovi II. svou pomoc, kteréž však tento nepřijal pro nebezpečenství války turecké. Když však všeliké vyjednávání s Kazimírem Polským i jinými panovníky potkalo se s nezdarem, vypraven byl (v březnu 1468) papežský legát ke králi Matyášovi. Současně s ním dostavili se též Tas, biskup olomucký a Zdeněk Konopištský, žádajíce ve jménu jednoty katolické za pomoc. Císař, tištěn jsa vojskem Viktorinovým, sliboval mu i hodnost krále římského. Matyáš na základě toho vypověděl (31. března) Jiřímu Poděbradskému válku. S nečetným, ale dobře vycvičeným vojskem, jehož jádrem byli čeští a moravští žoldnéři někdejších rot bratrských se svými hejtmany, vypravil se do Rakous, kdež spojil se s vojskem císařským a sevřel knížete Viktorina ve Štokravě. Král Jiří spěšně vytrhl s mocí vojenskou na pomoc a přinutiv četnými potyčkami v okolí Znojma Matyáše k ústupu, vybavil Viktorina ze Štokravy. Matyáš vyhýbal se bitvě v otevřeném poli a Jiří, kterému hrozila zatím válka též ze Slezska a z Lužice, vrátil se do Čech, zůstaviv syna Viktorina s částí vojska na Moravě. Král Matyáš s velikou přesilou vrhl se na Viktorina a sevřel jej v Třebíči; města dobyl útokem (14. května), ale vojsko české uchýlilo se do kláštera dobře opevněného. Král Jiří opět sebral veřejnou hotovost, vypravil vojsko k Třebíči, které zaujalo pevné ležení na vršku, ležícím blízko naproti obleženému klášteru. Viktorin, dorozuměv se tajně s vnějším vojskem českým, podnikl smělý výpad z kláštera a hrdinsky probil se (6. června) trojnásobnou přesilou Uhrů, zůstaviv v klášteře posádku 500 mužů vedením statečného Václava Vlčka z Čenova. Posádka po desítidenním obléhání vzdala se, když jí povolen byl volný odchod se zbraní; Matyáš vloživ posádku do Třebíče, dal

se na pochod k Brnu; dav oblehnouti hrad Špilberk, z něhož posádka česká škodila městu střelbou, zaměřil s hlavní mocí svou na Olomouc, kamž měly přiraziti též posily ze Slezska, a oblehl v blízkosti města klášter Hradištský (4 července). K vybavení král Jiří vypravil s vojskem Zdeňka Kostku, který však od Uhrův a Olomuckých poražen byl v bitvě u Zábřeha (1. října) a smrtelně raněn a posádka v klášteře Hradištském se vzdala (10. října); Ctibor Tovačovský z Cimburka, přední stoupenec krále Jiřího na Moravě, který chtěl tuto ztrátu pomstiti na Olomuckých a učinil útok na jejich předměstí, byl s citelnými ztrátami odražen. Pouze knížeti Viktorinovi podařilo se jiným oddílem vojska vybaviti město Uherské Hradiště z obležení uherského (v prosinci 1468), kdežto posádka Špilberská po šestiměsíčním obléhání z hladu musila se vzdáti. Tak uvedena byla celá Morava kromě Uh. Hradiště pod moc krále uherského, a také celé Slezsko mimo Opavu a Lužice octly se v rukou nepřátelských.

Po obsazení Špilberka (13. února 1469) za kruté zimy král Matyáš nastoupil na výpravu do Čech, kde však král Jiří u Vilémova sklíčil jej v údolí se všech stran, dav východy z něho zahraditi zásekami. Matyáš vida před sebou jistou záhubu, jal se vyjednávati o mír, a král Jiří, k povolnosti vždy ochotný, svolil ke smlouvě (27. února), dle které Matyáš za povoleného příměří zavázal se všemi prostředky dosáhnouti od papeže stvrzení kompaktat a vydati Jiřímu dobytá města i hrady; k jednání o trvalý mír mezi oběma i legáty papežskými měl se konati sjezd v Olomouci 24. března. Tam však papežský legát kladl tak přemrštěné požadavky, že o jejich přijetí u krále Jiřího nemohlo býti ani řeči. Také Matyáš nemínil slovu svému dostáti a proto celé jednání vedeno bylo jen na oko. Zatím členové ligy katolické již 12. dubna usnesli se nabídnouti Matyášovi královskou korunu českou a dne 3. května provedena byla v Olomouci volba Matyáše za krále českého, holdováno mu od přítomných stavů českých jednoty katolické, moravských, slezských i lužických a jmenováni nejvyšší úředníci zemští. Z Olomouce se Matyáš odebral do Vratislavě, kdež si dal od všech knížat a stavů slezských i lužických holdovati.

Z ošemetného jednání Matyášova král Jiří nabyl přesvědčení, že jen z důrazného vedení války kyne mu spása. Především dozrál v něm, ač zajisté po dlouhém duševním boji, zámĕr, upustiti

od koruny královské pro své syny a nabídnouti ji spřátelenému rodu polskému. Na sněmě v Praze, konaném na počátku června 1469, stavové svolili, aby po smrti Jiřího nastoupil na trůn český Vladislav, nejstarší syn krále Kazimíra, začež tomuto uloženo, aby vstoupil v obranný spolek s Čechy. Nařídiv sbírání veřejné hotovosti, král Jiří zahájil na všech stranách válku proti nepřátelům. Matyáš zůstal na hlavním bojišti, totiž na Moravě; vojsko české, vedené Viktorinem, namířilo především k Uherskému Hradišti, kde posud královská posádka hájila se proti obležení uherskému. Na cestě však kníže Viktorin vlákán byl do města Veselí a upadl do zajetí krále uherského, který jej dal odvézti do Trenčína, potom na Vyšehrad (v Uhrách). Posádka hradištská nucena byla konečně slíbiti, že se vzdá za svobodný odchod, jestliže nepřijde jí pomoc do šesti neděl. I bylo králi Jiřímu si pospíšiti, aby nepadla poslední hradba jeho moci na Moravě. Vojsko české, které vedením druhého syna králova Jindřicha dosud bojovalo ve Slezsku a Lužici, bylo sesíleno a vypraveno na Moravu; dorazilo bez překážky až k městu Hradišti a dobyvši jedné bašty obléhajících, dopravilo hojně zásob potravních do města a sesílilo posádku čerstvým lidem. Odtud kníže Jindřich dal se na pochod k Uherskému Brodu, kdež byl hlavní tábor krále Matyáše, porazil jej v bitvě (2. listopadu) a zatiskl až k Uherské Skalici. Spustošiv zemi kolem Trenčína, vrátil se zase na Moravu.

Roku 1470 Matyáš s mocným vojskem připravil několik porážek českému vojsku, jež vedl Václav Vlček z Čenova, v drobnějších potyčkách u Hodonína (29. června) a u Tovačova (12. července). Odtud král uherský obrátil se k Brnu, kamž také král Jiří s novým vojskem přirazil. Matyáš přes zjevné vyzvání Jiřího bitvy se neodvážil. Král český konečně hnul se ke Kroměříži, o jehož dobytí marně se pokoušel, a odtud k Uh. Hradišti, které vybavil z obležení a slavil tam za plesání lidu vítězný vjezd. Odtud podnikl několik nájezdů do Uher a po marném úsilí, aby Matyáše pohnul k bitvě, obrátil se na Olomouc a Opavu do Slezska. Toho Matyáš použil k náhlému vpádu do Čech. Trojím proudem valila se vojska uherská od Olomouce přes Moravskou Třebovou a Vysoké Mýto k Pardubicům a Kolínu všechnu krajinu ukrutně pustošíce. Král Jiří dal se sice ze Slezska ihned za nepřítelem, ale pro rozvodněné řeky dostihnouti ho

nemohl. Zatím u Kutné Hory sebralo se na rychlo jiné české vojsko na obranu země a v čelo jeho postavila se sama královna Johanna. Matyáš donucen byl k rychlému ústupu k Jihlavě, odkudž dále přes Telč odjel do Znojma. Vloživ vojsko do rozličných měst a hradů moravských i českých, na začátku října odebral se do Uher. Zatím císař Bedřich, jemuž vzrůst moci Matyášovy naháněl vždy větších obav, jal se vyhledávati smíru s králem Jiřím prostřednictvím krále Kazimíra. Také Vratislavští, sklíčeni českými vpády do Slezska, jimiž obchod jejich i blahobyt vůčihledě hynul, toužili po míru. Král Matyáš sám, rozešed se nedobře s císařem a vzbudiv válkou českou také odpor u šlechty uherské, podával se již králi Jiřímu k pokoji, ač pod výminkami pro tohoto nepřijatelnými. Konečně i papež Pavel II. sám svolil k opětnému vyjednávání s Čechy ve věcech náboženských. Ale právě když tím způsobem zasvitl paprsek nové naděje králi i národu, král Jiří zemřel dne 22. března 1471, právě měsíc po smrti Jana z Rokycan.

§ 29. *Matyáš Korvinus (1471—1490).*

Král Matyáš na zprávu o smrti Jiřího hlásil se o českou korunu; jemu na prospěch bylo, že držel největší část Moravy, Slezska i Lužic ve své moci. Pro něho byli členové ligy katolické, ale kališnická většina v národě českém, jíž král uherský dosud byl zapřisáhlým nepřítelem, nechtěla o něm ani slyšeti. Na sněmě kutnohorském stoupenci Matyášovi ještě před volbou odjeli, a za krále zvolen jednosvorně Vladislav, syn krále polského (27. května), který odebrav se do Čech, byl v Praze (22. srpna) od Mikuláše biskupa Kameneckého (v Podolí), korunován, přislíbiv zachovati stavy při kompaktatech i při všech svobodách zemských. Naproti tomu Matyáš dal se od svých stoupenců v Jihlavě znovu prohlásiti za krále a stvrditi hodnost tu od legáta papežského slavnostním způsobem. Ale mnozí, kteří z náboženských příčin vystoupili proti Jiřímu, nyní se přidrželi Vladislava; zejména byla to všechna knížata hornoslezská z ohledů na blízké sousedství krále Kazimíra. Matyáš s velikou mocí vojenskou obrátil se na Moravu a sevřel zase Uh. Hradiště. Avšak nemaje vydatné podpory od stavův uherských, na důraznou válku nemohl pomýšleti, když i náčelník ligy katolické Zdeněk ze Šternberka od něho se

odvracel. Také nový papež Sixtus IV. vzhledem k nebezpečí tureckému snažil se mezi oběma králi dociliti narovnání, kdežto císař Bedřich přál více Vladislavovi. Poslové všech tří králů, Kazimíra, Vladislava a Matyáše, v Nise (1473) smluvili mezi stranami příměří. Stavové čeští i moravští dohodli se na ten čas zvoliti po čtyřech ředitelích ze strany Matyášovy i Vladislavovy k vykonávání správy zemské; důchody královské i důstojenství měly zatím zůstati oběma. Moravané na sněmě v Brně (27. června 1473) za přítomnosti krále Matyáše zvolili si za ředitele z jeho strany Jindřicha z Lipé a Jindřicha Jičínského z Boskovic, ze strany Vladislavovy Jana z Pernštejna a Ctibora Tovačovského z Cimburka.

Příměří, smluvené v Nise, nebylo zachováno.. Král Matyáš již v lednu 1474 vypravil silný oddíl vojenský do Polska. Proti němu Kazimír i Vladislav s císařem Bedřichem smluvili branný spolek; císař prohlásil slavným způsobem Vladislava za krále českého i kurfirsta říše německé. Matyáš jal se dobývati některých zámků strany Vladislavovy na Moravě a znovu udeřil útokem na město Uh. Hradiště, které již na třetí rok statečně se hájilo proti jeho obležení, ale musil odstoupiti. Sebrav pak větší síly vojenské, dal se na pochod do Olomouce a odtud do Opavy; tam spojil se s ním kníže Viktorin, který již předešlého roku zřekl se kalicha a k témuž pohnul i bratry své Jindřicha a Hynka. Zatím přirazil do Slezska král Kazimír z Polska a syn jeho Vladislav z Čech s mocnými vojsky. Matyáš svolil k vyjednávání, jež zapředl Zdeněk ze Šternberka a jiní čeští páni. Před Vratislaví stvrzena byla smlouva o příměří na půltřetího roku. Správa zemská v Čechách i na Moravě měla zůstati v rukou ředitelů. Na sněmě v Praze (1475) úmluva upevněna svorným usnesením stavů českých obou stran, aby Vladislav držel Čechy, obojí Lužici, knížectví svídnické i javorské ve Slezsku, Matyáš Moravu a ostatní Slezsko; biskupství olomucké však mělo zůstati pod panstvím krále českého. Podíl krále, který by dříve zemřel, měl připadnouti druhému. Na sněmě v Brně konaném (25. března) za přítomnosti Matyášovy, stavové moravští schválili usnesení sněmu pražského a zvolili si na místě dvou ředitelů jediným zemským hejtmanem Ctibora Tovačovského z Cimburka, kancléře království českého, který u všech požíval stejné důvěry. Pod správou věhlasného Ctibora vracel se ponenáhlu pokoj a

pořádek. Za války, která potom vypukla mezi Matyášem a Vladislavem, s nímž spojil se císař Bedřich, stavové moravští za svolení Matyášova, jež si vykoupili znamenitou berní mu povolenou, učinili (1477) příměří s králem českým až do sv. Jakuba roku příštího. Brzo potom došlo také mezi oběma králi, Matyášem a Vladislavem, k novému vyjednávání o mír, k němuž podnět dal a hlavním prostředníkem byl hejtman moravský Ctibor Tovačovský. Po dlouhém jednání, za něhož stále ještě bylo válčeno, došlo konečně ke stvrzení míru na osobní schůzi obou panovníků v Olomouci (21. července 1479). Oba králové podrželi právo na trůn český i titul královský; Vladislav zůstal v držení království českého, Matyášovi připadla Morava, Slezsko i obojí Lužice; tyto země měly po jeho smrti býti navráceny ke koruně české za výplatu 400000 dukátů; s této výplaty mělo sejíti, když by Matyáš přežil Vladislava a nastoupil po něm na trůn český.

Panování krále Matyáše Korvina náleží k nejpamátnějším dobám v dějinách moravských. Kdežto v Čechách král Vladislav, ač srdce dobrého, ale vůle slabé a povahy nestálé, stál úplně bez rady uprostřed rozpoutaných zápasů stranických, náboženských i stavovských: na Moravě spravoval zemi pevnou rukou Ctibor Tovačovský z Cimburka, který po celý čas panování Matyášova požíval důvěry jeho i veškerého obyvatelstva moravského a jehož přední snahou bylo zvelebení země po stránce hmotné i duševní.

Byloť sice na Moravě právě tak jako v Čechách dosti látky a podnětu k rozepřím náboženským i stavovským. Kompaktata a přijímání podobojí dosud nebylo stolicí římskou potvrzeno, ačkoli v míru olomuckém poznovu všechny strany slíbily o narovnání v té příčině se zasaditi. Zůstalo při starých rozepřích, za kterých vznikaly zase v životě církevním obou stran všeliké zlořády. Hloubavá mysl mnohých, odvracejíc se od jednotného učení církve římské, zabíhala vždy dále a dále v samostatném mínění a blouznivém přemýšlení. Z toho vysvětluje se vzrůst Jednoty bratrské, která povstala za krále Jiřího v severovýchodních Čechách (1457). Malý hlouček lidí, mezi nimiž vynikal bratr Řehoř, rodu rytířského, ale beze statků pozemských, upozorněn byl na spisy Petra Chelčického, který v mnohých názorech shodoval se s Valdenskými a také s Wyclifem i Janem Husem. Chelčický zastával se mínění, že netoliko ve věcech víry všeliký

nátlak a všeliké násilí jest zavržitelno, nýbrž že mezi církevní obcí a státem jest nesmířitelný odpor, ježto pravé křesťanství zakládá se na svobodném přesvědčení, stát však založen býti musí na násilí. Válka, jako každé zabití jednotlivce, jest věcí nedovolenou. Pravý křesťan nesmí nikdy násilí užívati, musí všechno snášeti a nemá se brániti ani proti nejtužšímu utiskování a pronásledování. Ani přísahati nemá a nesmí také žádného úřadu zastávati. Všeliké roztřiďování na stavy jest protivné přikázání božímu; u pravých křesťanů nesmí býti rozdílu ve stavu, hodnosti a majetku. Všeliké zevnější obřady se zavrhují.

Toto učení přijali za své bratr Řehoř a jeho přívrženci, kteří roku 1459 dostali dovolení, usaditi se na královském statku Kunvaldském u Žamberka. Tam shromažďovali se stejně smýšlející z Čech a Moravy a nazývali se bez rozdílu stavu »bratřími«. Pronásledování za krále Jiřího jich nepotlačilo. R. 1467 utvořili si vlastní církevní sdružení, které přijalo název »jednoty bratrské«, kdežto protivníci nazývali je »pikarty« (begharty). Hlavním pramenem jejich víry bylo písmo svaté. Zavrhovali ctění svatých a jejich obrazův, očistec, odpustky a mnohé ceremonie. Svátost oltářní přijímali pod obojí způsobou, ale věřili, že nepožívají tělo a krev Kristovu skutečně, nýbrž jen duševně. Platnost svátostí podmíněna jest mravní bezúhonností kněží, kteří je udílejí. Proto oni, kteří přijali křest od katolických duchovních, byli po vstoupení do jednoty znovu křtěni. Základem náboženství jest pevná víra, spojená s láskou; od věřících požadoval se prostý, spořádaný život, zdrženlivost všeliké nádhery a hlučných radovánek, lichvy a všelikých obchodův a živností jí podobných, dobrovolná chudoba a podpora nemajetných.

Církevní organisace Bratří vrcholila v synodě, nejvyšší jejich moci duchovní. Knězem mohl se státi každý člen Jednoty. Řízení věcí za obyčejných okolností svěřeno bylo užší radě desíti neb dvanácti členů, kteří byli voleni od zástupců všech obcí. V čele byl senior, čili starší, který také kněze přijímal a vysvěcoval. Kněz měl za úkol vyučovati děti i dospělé, kázati, zpovídati, udíleti svátost oltářní, bdíti nad mravným životem svých podřízených a zamezovati hříchy včasným napomínáním.

Čeští bratří rozmnožili se hojným počtem v zemi české i moravské, zvláště v lidu rolnickém a průmyslnickém. Nejvíce jich usazovalo se na statcích pánů Tovačovských z Cimburka,

Kostků z Postupic, později Viléma z Pernštejna a pánů z Žerotína, na Moravě tedy zvláště v Přerově, Lipníku, Tovačově a Prostějově. Pod záštitou samého hejtmana zemského mohli mnohem volněji se rozšiřovati nežli v Čechách, kde byli namnoze pronásledováni. Když Matyáš r. 1488 z nabádání biskupů vypověděl bratry ze všech svých zemí a několik set jich vystěhovalo se do Multanska, stačily přímluvné prosby pánů Ctibora Tovačovského a Viléma z Pernštejna, že dekret ten zase odvolal.

Vedle sporů náboženských vstupují do popředí rozepře stavovské. U stavu panského jeví se snaha po panování nad ostatními třídami společenskými, podporovaná hlubokým úpadkem stavu městského i duchovenského za bouří husitských i potomních. Energický a šlechetný Ctibor Tovačovský svou osobní autoritou urovnal a ukončil spory takové pokaždé dobrovolnými mezi stavy úmluvami. Jedna stala se v Brně již 6. září 1479 za přítomnosti krále Matyáše a zapsána r. 1480 do desk zemských; jí rozhodnuto, jakým pořádkem páni moravští při zasedáních a slavnostech veřejných jedni po druhých choditi a sedati měli a vyhražena starodávným rodům panským před novými. Návrhem téhož slavného pána moravského, který v knize Tovačovské sepsal obyčeje, řády, zvyklosti starodávné a práva markrabství moravského, stalo se usnesení r. 1480, že vklady do desk zemských smějí se díti jen jazykem českým, což přijato v Čechách teprve o šestnácte let později a potrvalo až do Obnoveného zřízení krále Ferdinanda II. Zásluhou páně Ctiborovou se všemi zeměmi okolními, zvláště s Čechami a Rakousy, ujednáno bylo zachovávání stálého pokoje; král Matyáš nařídil, aby v markrabství moravském starý řád zemský, zřízení a práva byla od každého zachovávána, a kdož by je porušil, že jako nepřítel zemský má býti trestán. Také zajistil stavům moravským starodávná práva v povolování berně a dědičné právo statkův až do pátého pokolení. Na osobní schůzi, kterou konali králové Matyáš i Vladislav v Jihlavě (1486), dokonány byly dvě důležité úmluvy. První týkala se statků za poslední války mečem dobytých a dosud původním majitelům nenavrácených. Bylo ustanoveno, že vzájemné vpády do Čech a Moravy mají přestati a umluvena vzájemná pomoc proti loupežníkům, kteří obě země znepokojovali a plenili. Druhá listina směřovala k zavedení stejné mince v obou zemích.

Města královská domohla se vedle šlechty znamenitých práv. Na sjezdě panském v Brně (1486) bylo usneseno, že měšťané

královských měst smějí kupovati deskové statky a do desk vkládati; za to bylo dovoleno pánům v městech domy kupovati, měli však z nich jak obecné tak zemské daně platiti a nedovoleno jim v příčině té žádati na králi nějakého ulehčení neb jakýchkoli jiných výsad; též ujednáno, že žádný pán ve svém domě městském nesmí ani piva ani vína nalévati. Žádný měšťan nesměl odkázati deskové panství duchovním. Jediný stav selský zůstal v posavadní porobě svých vrchností. Na onom sjezdě obou panovníků v Jihlavě stala se úmluva, že poddaný člověk bez vůle svého pána nesmí se vystěhovati ze statku v Čechách na statek do Moravy a naopak. Sedlák zůstal přivázán k své hroudě, tak jak bylo již sto let před tím (1380) za markrabí Jošta ustanoveno.

R. 1482 zemřel biskup olomucký Tas z Boskovic, spravovav úřad ten po 25 let. Král Matyáš vyžádal si od papeže, aby směl administratorem jeho jmenovati Jana Filipa, biskupa varadinského. Jan Filip pocházel z Prostějova z chudých rodičů. Ačkoli původně přiznával se k učení husitskému, přece neobyčejnými dary ducha, postavou ušlechtilou, spanilými mravy a příjemným obcováním získal si záhy nad jiné přízeň a oblibu krále Matyáše a stal se jeho předním důvěrníkem a rádcem. Přestoupiv ke katolictví, nicméně k jinověrcům byl snášenlivý. R. 1492 odřeknuv se všech důstojenství a statků, vstoupil jako prostý mnich do kláštera františkánského v Olomouci. Kapitula zvolila si biskupem věhlasného Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, jehož si přála také strana podobojí a za něhož přimlouvali se král Vladislav i císař Bedřich u stolice papežské. Ale papežové pokládajíce bohaté biskupství za pramen k zaopatření svých milostníků, raději nechali stolec olomucký neosazený až do r. 1497.

§ 30. Vladislav II. Ludvík II.

Král Matyáš nemaje zákonitých potomků, byl by rád korunu uherskou i s ostatními dobytými zeměmi zajistil levobočkovi svému Janu Korvinovi, jemuž mimo jiné udělil četná knížectví slezská a také Opavsko, jež odňal synům Jiřího Poděbradského. Po smrti Matyášově (1490) však většina stavův uherských zvolila si za krále Vladislava Českého, s nímž Jan Korvinus se smířil, když mu král ponechal vévodství opavské. To mělo pro Moravu veliký

význam, ježto země ta jako Slezsko a obojí Lužice na základě úmluv olomuckých připadly zpět ke koruně české. Stavové uherští sice tvrdili, že země ty mají zůstati při koruně uherské až do splacení vymíněné sumy 400.000 dukátův a dali si tento požadavek také stvrditi od krále Vladislava. Nicméně stavové moravští hned po smrti Matyášově slavně prohlásili svou příslušnost ke koruně české; pouze některé hrady moravské zůstaly na čas osazeny posádkami uherskými.

R. 1492 vzdal se veřejné působnosti pan Ctibor Tovačovský z Cimburka, složiv úřad nejvyššího hejtmana moravského. Zemřel již 26. června 1494 a staroslavný rod jeho brzo potom zanikl. Hejtmanem moravským po Ctiborovi stal se Jan z Lomnice, pán na Meziříčí. Z katolických pánů na Moravě vynikal tehda pan Vilém z Pernštejna († 1521) nejen jako znamenitý válečník a hrdina, nýbrž i jako horlivý podporovatel hospodářství i městských živností.

V ostatních letech panování krále Vladislava lze pozorovati na Moravě jako v Čechách a ještě větší měrou v Uhřích stálou snahu šlechty o zvýšení své moci a o obmezení moci královské. Slabost Vladislavova byla jim v tom vítanou oporou. Potvrdil jim všechna privilegia, schválil usnesení stavu panského a rytířského, aby panský soud záležel z dvaceti osob, z nichž čtrnáct má býti ze stavu panského, šest z rytířského, a ustanovil, aby soud zemský se konal místo osmkráte jen dvakráte do roka, a to v Brně a v Olomouci. Když r. 1497 král z Uher Moravou ubíral se do Čech, páni, preláti, rytířstvo i města markrabství moravského ukázali mu pamět od starodávna sepsanou, kterak Moravané pány své zemské přijímali; i žádali a také obdrželi od Vladislava její stvrzení k velkému pohoršení stavů českých, kteří v tom viděli další krok k odtržení Moravy od koruny české. Časem šlechta osobila si veškeru moc zákonodárnou v zemi.

Nový hejtman moravský Jan z Lomnice byl katolík a k jinověrcům nesnášenlivý. Již r. 1502 vypudil mocí kališníky z města svého Meziříčí; za to obdržel od papeže zvláštní pochvalu a od té doby náležel do počtu nejkrutějších horlitelů náboženských. Král Vladislav r. 1503 vydal »mandát proti pikartům«, jímž se nařizovalo, aby čeští bratří byli donucováni odvolati veřejně před lidem své bludy a když by k tomu svoliti nechtěli, aby bez milosti byli upalováni. I sešel se sněm všech čtyř stavů, panského,

rytířského, prelátů i městských zástupců do Olomouce (1508) kde nařízení proti bratřím ještě byla zostřena.

Také v Uhřích řídil se slabý král Vladislav nejvíce přáními stavu panského a tím si odcizil zemany, což obrátilo se tím více v jeho škodu, když jeden z mocnějších magnátů, Jan Zápolský, zjednav si přízeň stavu zemanského, naléhal na to, aby mu byla zasnoubena dcera Vladislavova Anna, čímž si chtěl zajistiti nástupnictví na trůně uherském. Když se králi narodil (1506) syn Ludvík, Jan Zápolský ani potom neustál v brojení proti králi. Stavové čeští a moravští, zvláště působením hejtmana moravského Jana z Lomnice, ochotně uznali Ludvíka za dědice koruny. Proti vždy rostoucí moci Zápolského Vladislav vyhledával pevnějších svazků s císařem Maximilianem, s nímž uzavřel (1515) branný spolek i smlouvu o dvojí sňatek mezi vnukem Maximilianovým Ferdinandem a dcerou Vladislavovou Annou, pak mezi Ludvíkem synem Vladislavovým, a Marií, vnučkou Maximilianovou. Tyto svatební smlouvy potvrdily znovu nároky rodu Habsburského na trůn český a uherský. Král Vladislav naplněn jsa starostmi o budoucnost svého potomstva, ještě na smrtelném loži poslal list stavům moravským, v němž poroučí jim v ochranu syna Ludvíka, od nich již za krále přijatého, tolikéž dceru Annu, připomínaje zasnoubení obou, smluvené s císařem Maximilianem. Hejtmanem markrabství moravského ustanovil Jana z Pernštejna a na Tovačově. Poručnickou vládu v zemích českých na čas nedospělosti Ludvíkovy svěřil Karlovi, knížeti minsterberskému, Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu, nejvyššímu purkrabí pražskému, a Břetislavovi Švihovskému z Ryzmberka, nejvyššímu hofmistru krále Ludvíka. Vrchními poručníky mladého krále ustanoveni byli císař Maximilian a polský král Zikmund.

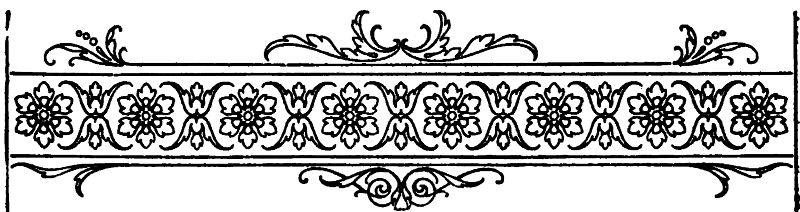
Král Vladislav zemřel již 13. března 1516. Syn jeho Ludvík (1516—1526) byl v říši české i uherské bez odporu uznán, a zejména stavové moravští holdovali mu ochotně a odvedli berni, jakou byli povinni. Nicméně rozklad moci královské pokračoval v míře vždy větší. Magnáti uherští zadržovali pro sebe všechny důchody, které z Čech a z Moravy dvoru královskému byly posílány, tak že král trpěl při dvoře budínském nedostatek nejpotřebnějších věcí; za často bylo mu po několika dukátech vypůjčovati, aby mohl zapraviti obyčejný oběd. Ale také na Moravě většina důchodů plynula do kapes nejvyšších úředníků zemských.

R. 1522 král Ludvík odhodlal se navštíviti Moravu a Čechy, jednak aby urovnal spory mezi stavy, jednak aby na sněmích obou zemí získal vydatnou pomoc proti Turkům, kteří vždy nebezpečněji ohrožovali hranice uherské; bojovný sultan Soliman II. r. 1521 dobyl srbského Bělehradu, jehož dosud hájila posádka uherská. Tehda učení Lutherovo počalo se šířiti v našich zemích, na Moravě nejvíce v poněmčených městech, která kdysi opravám Husovým nejpříkřeji se stavěla na odpor. Král Ludvík potvrdil na sněmě v Olomouci (1523) na výslovnou žádost stavů moravských všechna jejich privilegia a porovnal také spor mezi stavy o nejvyšších úřednících zemských tak, že hejtmana, komorníka a sudího měl král dosazovati z obyvatelů markrabství moravského stavu panského, jiné úředníky pak ze stavu rytířského. Potom stavové povolili mimořádnou berni na zapravení dluhů královských, na vydržování dvora jeho a na výpravu proti Turkům.

Pád Bělehradu sice způsobil, že stavové uherští v postrachu před Turky povolili mimořádnou berni i vojsko, ale nadšení pro dobrou věc brzo pominulo, daň ustanovená se nescházela, a co bylo odvedeno, zmizelo v kapsách magnátů. Mladý král neměl řádných zkušeností a vedle toho byl tělesně neduživý, povahou pak právě tak nerozhodný a dobromyslný jako otec jeho. Všechnu moc v zemi strhl na sebe Jan Zápolský. Proti němu Ludvík žádal za pomoc z Čech a Moravy, ale tam strany, rozeštvané spory stavovskými i náboženskými, ani se nedostavily na sněm za tím účelem vypsaný. Zatím již sultán Soliman II. z jara r. 1526 vytrhl s velkým vojskem z Cařihradu, dorazil 2. července do Bělehradu, dobyl Petrovaradína a chystal se překročiti Drávu. Ani tyto zprávy nedovedly pohnouti šlechtu uherskou, aby takřka před očima nepřítelovýma upustila od rozbrojův a piklů. Když veřejná hotovost uherská, kterou král nařídil, velmi pomalu se scházela, voláno o pomoc do Čech a Moravy. Ale zemský správce v Čechách, Lev z Rožmitálu, hledě si jen svých osobních prospěchů, odkládal svolání sněmu co nejdéle a když konečně veřejná hotovost byla povolena, zase s výpravou bylo otáleno; páni moravští větším dílem podobně liknavě a vlažně si počínali. Když král Ludvík s hrstkou vojska 4000 jízdných a 3000 pěších vytrhl z Budína proti sultánovi, bylo mezi nimi Čechův a Moravanů všeho všude na 600 mužů; ostatní byli sice na cestě, ale táhli tak, aby nedotáhli. Král Ludvík neuposlechl některých

rádců, mezi nimiž byli také páni čeští a moravští, aby se vyčkalo, až všechna pomoc se sejde. Shromáždiv na poli Tulenském vojsko čítající asi 20.000 mužů, svedl se Solimanem osudnou bitvu u Moháče (29. srpna 1526), ve které přesilou tureckou byl poražen; z bojiště samého sice unikl, ale chtěje překročiti rozvodněný potok, byl pohřben i s koněm v bahně, ze kterého jsa na smrt umdlen a brněním obtížen nevybředl a bídně zahynul.

Smrtí Ludvíkovou, který nezanechal potomkův, opět uprázdněn byl trůn český i uherský. Bylo nyní přední starostí členů rodu Habsburského, jmenovitě arciknížete Ferdinanda, aby uvedli ve skutek právo své na oba tyto trůny, jež jim bylo dřívějšími smlouvami zaručeno.

Kniha třetí.

Od nastolení Ferdinanda I. až po mír vestfálský (1526—1648).

§ 31. Ferdinand I. zvolen králem českým a přijat za markrabí moravského.

Ferdinand Habsburský byl mladším vnukem císaře Maximiliana I., synem Filipa Sličného a Johany Kastilské. Otce svého, který zemřel již r. 1506, téměř nepoznal; vychování jeho vzal si na starost děd z matčiny strany, Ferdinand, král aragonský, u jehož dvora prožil prvních sedmnácte let. Pobyt ve Španělsku stal se mladému princi dobrou školou: tam vštípeno mu bylo přísné a pevné přesvědčení náboženské. R. 1516 zemřel Ferdinand Aragonský a brzo potom (1519) také císař Maximilian I. Dědicem obou stal se starší vnuk jejich Karel, jenž zvolen byv také v Německu za císaře (1520), vládl ohromné říši, z níž postoupil země starorakouské svému mladšímu bratru Ferdinandovi. Tento pojal (1520) v Inšpruku na základě předešlých smluv za manželku Annu Jagjelovnu, sestru krále českého a uherského Ludvíka. Anna měla dle zákona z r. 1348 nepopíratelné právo na trůn český. Arcivévoda Ferdinand ucházeje se o trůn český, odvolával se na toto právo své manželky a původně žádal od stavů českých, aby nebyl za krále volen, nýbrž prostě přijat. Stavové čeští prohlásili, že neuznávají dědičných práv Anniných, poněvadž vstoupila ve sňatek s Ferdinandem bez jejich svolení. Ferdinand hájil

práv své manželky poukazuje na to, že stavům českým dána byla zpráva o sňatku a že tedy nestal se bez jejich vědomí; nechtěje však vzbuditi zbytečně odpor stavů českých, ježto zatím vystoupili také jiní uchazeči o trůn, upustil od tohoto stanoviska a zahájiv obratné vyjednávání s náčelníky stavů českých, podrobil se volbě, která vykonána byla (23. října 1526) 24člennou komisí sněmovní. Ferdinand zvolen byl jednohlasně a potomního dne prohlášen za krále českého.

Stavové moravští byli ochotni uznati právo Annino, nicméně z dobré vůle čekali na pozvání stavů českých k společnému jednání o té věci. Když však přišla zpráva o volbě Ferdinandově v Čechách, stavové moravští vidouce v tom porušení práv svých, odhodlali se jednati úplně samostatně. Zemský hejtman Jan z Pernštejna svolal stavy na obecný sněm do Olomouce, kdež bylo prohlášeno, že stavové moravští uznávají královnu Annu za pravou a rozenou dědičku markrabství a že přijímají i Ferdinanda za svého panovníka, potvrdí-li jim všechna jejich práva a svobody. Poselstvo, v jehož čele byl Stanislav Thurzo, biskup olomucký, a zemský hejtman Jan z Pernštejna a na Helfenštejně, bylo vypraveno do Vídně, kdež mělo předložiti králi Ferdinandovi četné požadavky stavů moravských ke stvrzení. Podobným způsobem Ferdinand přijat byl za panovníka též ve Slezsku a v Lužicích, a také v těchto zemích stavové projevili své rozhořčení nad tím, že nebyli k volbě v Čechách připuštěni.

Po některých rozepřích mezi stavy českými a moravskými, jež urovnati úplně se nepodařilo, král Ferdinand nastoupil s manželkou svou Annou a v průvodu mnohých knížat, cizích vyslanců a četného panstva dne 21. ledna 1527 korunovační cestu do Prahy. Ve Znojmě král den odpočíval, potom ubíral se dále do Mor. Budějovic, odtud na zámek Brtnický a dne 29. ledna celý průvod dorazil do Jihlavy. Byv přivítán od městské rady nadmíru okázale, Ferdinand slavil vjezd do města, kdež také byl již pozdraven od některých pánů českých. Dne 30. ledna hnul se průvod královský z města k českým hranicím. Část poselstva českého očekávala jej u malého kamenného mostu, jenž vedl přes pohraniční řeku Jihlavku, a doprovodila jej i královnu Annu na českou stranu, kdež na louce již celá česká deputace čekala a jej uvítala. Markrabí Kazimír Braniborský odepjal králi meč a sňal mu klobouk s hlavy, načež nejvyšší komoří český Jaroslav ze Šelnberka před-

čítal po latinsku králi přísahu, kterouž tento, položiv ruku na srdce, opakoval, zatím co královna vedle něho seděla na koni. Potom král Ferdinand s deputací českou odejel do Něm. Brodu a odtud na Čáslav a Kutnou Horu do Prahy. Louka, na které ona přísaha byla vykonána, slove od té doby Královskou a městská rada jihlavská dala na onom místě po smrti císaře Ferdinanda (1565) zříditi pomník, nazvaný Královským kamenem, s památným nápisem.

Slavné korunování krále Ferdinanda v Praze, jež původně ustanoveno bylo na den 17. února, pro nesnáze, jež činili stavové moravští a slezští, vykonáno bylo teprv o týden později, když totiž po dlouhém vyjednávání stavové obou zemí konečně se odhodlali vypraviti do Prahy poselstva. Slavnostní obřad dosazení koruny na hlavu Ferdinanda i jeho manželky Anny vykonal Stanislav, biskup olomucký. Před tím Ferdinand dosáhl od stavů českých důležitých ústupků ve dvou věcech: jednak, že smí dáti svého dědice trůnu ještě za svého živobytí korunovati, za druhé, že smí propouštěti zemské úředníky, když by se ukázali neschopnými, po vyslechnutí rady ostatních úředníků. Také se zastával některých požadavků stavů moravských, zejména aby nemusily všechny listiny, týkající se zemí koruny české, býti vydávány z české kanceláře, pak aby nebyl nucen veškeré úřady v Čechách i zemích vedlejších osazovati rodilými Čechy. Nicméně v těchto věcech nedocílil příznivého vyřízení.

Z Prahy nově korunovaný král odebral se na Moravu. Na sněmě v Brně složil předepsanou přísahu (7. dubna 1527) a přijal holdování čili slib poddanosti od stavů moravských. Téhož dne potvrdil jim všechna privilegia i svobody. Královna Anna za přítomnosti stavů moravských vydala listinu, kterouž veškera svá práva na markrabství moravské přenesla na manžela svého Ferdinanda. Hned potom však stavové vytasili se s týmiž požadavky, které již dříve skrze poselstvo ve Vídni předložili Ferdinandovi, žádajíce jich stvrzení. Ferdinand nedal se pohnouti k dalším ústupkům, směřujícím k obmezení moci královské. V prohlášení, které vydal 24. dubna v Olomouci, na první požadavek svobody náboženské ani neodpověděl. Podobně vyhnul se odpovědi na stížnosti, jež vedli Moravané proti Čechům; toliko v příčině vydávání majestátních listů prohlásil, že si ponechává rozhodnutí, z které kanceláře míní takové listy do zemí českých

vydávati, a tím vyhověl v podstatě přání stavů moravských. Hned potom odebral se do Slezska, aby tam přijal holdování stavův.

§ 32. Účast Moravy ve válkách tureckých do r. 1547.

Jakmile sultán turecký z Uher se vzdálil, Jan Zápolský zmocnil se největší části království uherského i s hlavním městem Budínem. Potom svolav sněm do Stoličného Bělehradu, byl tam od velké části šlechty uherské, zvláště od zemanův i od většiny biskupů za krále uherského zvolen a (11. listopadu 1526) korunován. Naproti tomu na sněmě v Prešpurce od veliké části magnátův i některých biskupů za krále zvolen byl Ferdinand, který však nabyl kromě Prešpurka jen úzkého pruhu země při hranicích rakouských a štyrských; také stavové charvatští z převážné většiny na sněmě v Záhřebě rozhodli se pro Ferdinanda. Svat Jana Zápolského, polský král Zikmund, pokusil se docíliti shody mezi oběma protivníky, svolav plnomocníky jejich na sjezd do Olomouce, ale marně; nebylo pochybnosti, že jen moc branná rozhodne mezi oběma protivníky.

Král Ferdinand hned po svém korunování v Praze žádal všech zemí koruny české za vydatnou pomoc proti Turkům. Moravanům přednesena byla podobná žádost na sněmě v Brně, kdež stavové novému králi a markrabímu holdovali. I uvolili se vypraviti do pole 100 koní a 2000 pěších. Vedle toho zemský hejtman pan Jan z Pernštejna najal na Moravě 1000 pěších proti Janu Zápolskému. Získav dostatečnou vojenskou moc ze zemí rakouských i českých a také vydatnou peněžitou pomoc od bratra svého, císaře Karla V., král Ferdinand provázen osvědčenými vojevůdci, vtrhl po obou březích Dunaje do Uher, dobyl všech důležitějších měst při Dunaji a obsadil bez překážky Budín. Velká část přívrženců Zápolského přešla k Ferdinandovi a na sněmě budínském (1527) přijala tohoto za krále; Zápolský byl prohlášen za nepřítele vlasti a po tuhých bojích donucen (1528) opustiti Uhry a hledati útočiště u svého svata krále Zikmunda Polského. Odtud pak dovolával se pomoci u sultána Solimana II., který rád viděl domácí válku v Uhřích, neboť chtěl uvésti tuto zemi pod své panství.

Král Ferdinand byl přesvědčen, že jen sloučením sousedních zemí v jednu říši možno čeliti tomuto velkému nebezpečenství. V té příčině mohl na pomoc Moravanů vždy bezpečně spoléhati. Ale jinak byla doba pro něho velmi nepříznivá. Císař Karel zabaven byl válkou s Francouzi i jinými nepřáteli; v Německu byly stálé rozepře mezi stavy katolickými a protestantskými, kteří nechtěli Ferdinanda podporovati a teprve po dlouhém vyjednávání povolili mu pomoc vojenskou, ale pod výminkou, že užije jí jen proti Turkům a nikoli proti Zápolskému. Z Uher nemohl na vydatnou pomoc spoléhati. Když tedy vůdci vojsk královských Janu Kocianovi došly prostředky, vojsko nedostávajíc žoldu se bouřilo. Jan Zápolský sebrav vojsko, vtrhl z Polska do horních Uher, zvítězil nad vojskem Kocianovým, dobyl celého Zátisí a odtud očekával příchod sultána Solimana, který v srpnu r. 1529 překročil s vojskem 250.000 mužů řeku Drávu u Oseka. V Budíně byl Jan Zápolský prohlášen od sultána za krále uherského, ovšem pod vrchním panstvím tureckým. Soliman potom dal se na další pochod k Vídni a město obklíčil (21. září).

V zemích Ferdinandových již od dlouhé doby konány byly přípravy k obraně. Od stavů moravských dosáhl pro začátek 3000 mužů pěších a 200 jezdců. Avšak u stavů českých nepotkal se již s takovou ochotou; teprve když důrazně poukázal na pilnou toho potřebu a na příklad stavů moravských, svolili k hotovosti, aby markrabství Moravské opuštěno nebylo a Vídeň aby byla uchována. Mnohem pečlivěji a důrazněji válečné přípravy provedeny byly na Moravě. Stavové především města a hrady pomezní opevnili a silnými posádkami opatřili. Veškerého vojska sebráno bylo 20.000 m. pěších a 16.000 jízdných. Část jeho, vedením pana Jana z Pernštejna, poslána na pomoc ohrožené Vídni, ostatek určen byl k obraně zemské a proto rozestaven na jižním pomezí s hlavním táborem u Znojma, kamž také mělo pomocné vojsko české doraziti. Také biskup olomucký Stanislav Thurzo vypravil pomocné vojsko, jemuž velel kancléř biskupský Jan Doubravský, vynikající nejen důmyslem státnickým, nýbrž i válečnou statečností. Jemu také svěřeno bylo vrchní velení nad veškerým vojskem obranným.

Za obležení Vídně král Ferdinand marně čekal na větší pomoc z Německa a od bratra svého císaře Karla. Posádka vídeňská, která skládala se z části též z Čechův a Moravanů, hrdinsky

odrazila patero velkých a mnoho menších útokův od hradeb městských. Některé oddíly turecké pokročily směrem k moravským hranicím, byly však přepadeny a pobyty. Když po třínedělním obléhání vojsku tureckému nedostalo se potravy a také zimní počasí náhle udeřilo, Soliman upustil od obležení (14. října) a dal se Uhrami na zpátečné tažení. Moravská i česká hotovost vrátily se domů, kdežto ostatní vojsko Ferdinandovo podniklo novou výbojnou válku proti Janovi Zápolskému v Uhrách, který znovu dovolával se pomoci turecké, a sultán Soliman slíbil podniknouti proti Vídni novou výpravu na rok 1532. Stavům moravským nastala potřeba opatřiti poznovu obranu země. Desky zemské, registra, svobody a jiné potřeby zemské dovezeny byly na hrad Karlštejn v Čechách, ježto v zemi samé uložení jejich nebylo pokládáno za bezpečné. Také čeští stavové povolili tehda Ferdinandovi pomoc vojenskou na obranu Moravy.

Stavové moravští dosud nemohli zapomenouti, že nebyli od Čechů k volbě královské pozváni. Nespokojenost jejich byla znovu roznícena, když král Ferdinand na sjezdě stavů českých i moravských ve Znojmě, konaném r. 1529, prohlásil, že dobrovolnou volbou stavů českých stal se panovníkem i v ostatních zemích, do koruny české vtělených. Proti tomu stavové moravští ohlásili stížnost na generálním sněmě zemí koruny České, svolaném r. 1530 do Budějovic. Ferdinand příliš byl zaměstnán hrozícím nebezpečenstvím tureckým a proto rozhodnutí té věci odložil na dobu neurčitou. Za to svolil k žádosti stavů moravských, aby titul markrabí moravského uváděn byl ihned za arcivévodou rakouským dle starého zvyku a aby nebyl kladen za jiné provincie.

S velikým vojskem, sebraným pomocí papeže, říše německé i vlastních zemí, král Ferdinand očekával u Vídně příchod Solimanův; dobrá třetina tohoto vojska skládala se z Čechův a Moravanů, kterým velel Jan z Pernštejna, zemský hejtman moravský, a Jan z Kunštátu. Sultán Soliman vtrhl s ohromným vojskem 200.000 m. u Oseka přes Drávu do Uher (1532) a zaměřil k hranicím rakouským, aby opět oblehl Vídeň, byl však zadržen nenadále u pomezního města Kysku, jehož velitel Mikuláš Jurišič s nepatrnou posádkou 700 mužů odepřel se mu vzdáti a všechny útoky podniknuté na hrad odrazil. Konečně sultán spokojil se vztyčením turecké vlajky na zámku kyseckém a vyhnuv se hlavnímu vojsku císařskému, odtáhl s velikými záhubami přes Štýrsko,

Kraňsko a Charvatsko domů. Ferdinand by byl velmi rád shromážděné armády použil proti Janovi Zápolskému, ale říšské vojsko německé odešlo, ježto povoleno bylo jen proti Turkům; císař Karel chystal se na výpravu do Italie a ponechal bratru svému jen 8000 vlašských žoldnéřů; Čechové pokročili až k Prešpurku. později však odepřeli všeliké spolupůsobení; Moravané, v počtu 3000 m., byli ochotni k další výpravě, ale král Ferdinand přece se obával, že by za příkladem Čechů později také mohli odepříti, a učinil se Zápolským příměří; se sultánem Solimanem zahájil vyjednávání o mír v Cařihradě, kterého dosáhl r. 1533 pod výminkami dosti příznivými.

Nove vzplanutí války turecké hrozilo r. 1537, a král Ferdinand žádal jak v Čechách, tak i na Moravě větší než jindy pomoc, i podařilo se mu sebrati ze zemí českých i rakouských znamenitou moc vojenskou. Moravské jízdě velel pan Jan z Kunštátu, pěchotě pan Jan Meziříčský. Vrchním velitelem veškerého vojska, ač s obmezenou mocí, král jmenoval Jana Kociana; avšak nedaleko Djakova (jižně Oseka) vojsko křesťanské bylo (1537) přesilou tureckou poraženo. Čechové a Moravané spolu s Tyrolany a Korutanci hrdinsky vytrvali v zoufalém boji; většina jich zahynula, z Čech a z Moravy na 5000 m.

Ačkoliv král Ferdinand docílil narovnání s Janem Zápolským smlouvou ve Varadíně (1538), nebezpečí turecké tím nepominulo. Proto Ferdinand, jako všude jinde, i na Moravě žádal za zvýšení pomoci vojenské, která také hojnou měrou byla povolena. Ferdinand uznal velikou obětavost stavů moravských, zvláště stavu rytířského, jemuž za odměnu vyhradil pro budoucnost osazování tří úřadů zemských, nejvyššího dvorského sudí, podkomoří a písaře zemského. Brzo potom (1540) zemřel Jan Zápolský a dle smlouvy varadínské panství jeho mělo připadnouti Ferdinandovi. Avšak poručníci nedospělého Jana Zikmunda Zápolského, syna Janova, biskup Jiří Utěšinovič a ovdovělá královna Izabela, odepřeli Ferdinandovi smlouvu splniti, a dali se pod ochranu sultána Solimana; tak hrozila našim zemím nová válka, ku které sultán konal také rozsáhlé přípravy. Stavové moravští povolili krom daně z hlavy a jiných berní vojenskou hotovost v té míře, aby každý desátý muž povinen byl vypraviti se do pole. K obraně zemské učinili nejrozsáhlejší opatření. Obranné vojsko, jehož vrchní velení převzal tehdejší hejtman zemský, pan Václav z Ludanic, mělo se postaviti mezi Hradištěm a Kunovicemi.

Výprava proti Budínu, na kterou Ferdinand tolik naléhal, se nezdařila. Útok podniknutý na hradby s velkými ztrátami byl odražen, a také pokus vniknouti do města zradou se zhatil neobratným počínáním velitele císařského. Vojsko byvši překvapeno od Turkův, kteří přitáhli ve velké přesile k vybavení Budína, z velké části zahynulo. Hned potom sultán Soliman přirazil s hlavním vojskem k Budínu, obsadil město, uvedl střední Uhry pod názvem pašaliku Budínského pod své panství a Jana Zikmunda Zápolského ustanovil poplatným knížetem v Sedmihradsku a východních Uhřích. Zřízením pašaliku budínského království uherské rozraženo bylo na tři části a moc turecká pošinuta daleko na západ. Moravští stavové nabývali vždy pevnějšího přesvědčení, že toliko sjednocenými silami okolních zemí lze čeliti tomuto velkému nebezpečenství a král Ferdinand v tom s nimi úplně souhlasil. I došlo ku generálnímu sněmu zemí koruny české v Praze (5. prosince 1541), kam stavové moravští vypravili poselstvo pěti pánů, čtyř rytířů a dvou zástupců měst Brna a Olomouce. Zástupci zemí rakouských a uherských, ač pozváni, se nedostavili. I uložena byla válečná daň z veškerého jmění, a to stý díl u osob stavovských, duchovních, měšťanův a svobodníků, šedesátý díl u lidí selských a poddaných. Každá země měla pro svůj lid zvoliti svého hejtmana; nejvyšším hejtmanem polním zvolen byl pan Zdislav Berka z Dubé a z Lipého, nejvyšší hofmistr království českého. Lid válečný všechen měl se sejíti mezi Skalicí a Holíčem; část lehké jízdy na prosbu Moravanův ustanovena k hájení hranic moravsko-uherských. Hejtmanem veřejné hotovosti moravské zvolen pan Jindřich Meziříčský z Lomnice na Jemnici. Ferdinand dosáhl tentokráte také z Německa větší pomoci než kdy jindy. Velitelem celé výpravy ustanoven byl Joachim, kurfirst braniborský, který však neměl válečné zkušenosti ani schopnosti veleti větší armádě. Vojsko, jehož se počítalo na 60.000 mužů, oblehlo Pešť (1542), ale na zprávu, že k vybavení blíží se vojsko turecké, kurfirst Joachim upustil od obležení a odtáhl k Vídni, kdež vojsko rozpustil. Tím byly Uhry vydány úplně útokům tureckým. Soliman chystal novou velikou výpravu. Moravané naléhali na Ferdinanda, aby svolal opět generální sněm zemí koruny české k poradám o společnou obranu, který konán byl (1543) v Praze za přítomnosti královy. Dostavili se pouze poslové stavů moravských a lužických; ze Slezska zástupci nepřišli pro

tamější spory. Usneseno, aby na veřejnou hotovost vybíralo se po 10 kopách z tisíce od stavů, po pěti penězích z kopy od poddaných. Z této berně mělo v Čechách postaveno býti 3000 jízdních a 2000 pěších na obranu Moravy. Poslové moravští, v jichž čele byl tehdejší biskup olomucký Jan Doubravský a zemský hejtman Václav z Ludanic, zavázali se, že také od Slezanů vymohou přiměřený příspěvek. Moravští stavové ustanovili, že veřejná hotovost, určená pro krále Ferdinanda za hranice, má se shromážditi u Mušova nad Dyjí, kdežto vojska ustanovená k hájení hranic moravských měla se sejíti u Trnavy v Uhřích.

Sultán Soliman zatím podnikl již velkou výpravu do Uher s 200.000 m., a dobyv mimo jiná místa i Ostřihoma (1543), pošinul tím znovu hranice svého panství na západ a vzbudil nový postrach ve světě křesťanském. Král Ferdinand ze Znojma, kde shromáždilo se všeho lidu válečného na 50.000 m., dal se na pochod do Prešpurka (v polovici září) a dověděv se, že sultán zatím nastoupil zpátečný pochod do Cařihradu, chtěl se pokusiti o znovudobytí Ostřihoma. Ale Čechové i ostatní poddaní Ferdinandovi pro špatnou pohodu nejevili mnoho ochoty k další výpravě a tak musil král od pojatého záměru upustiti.

Na generálním sněmě všech zemí českých, který se sešel v Praze (1544), král žádal za povolení stálé a trvalé berně, která by úplně a včas byla odváděna a za kterou by on sám si spolehlivé vojsko najmnal. I povolena byla na stálé hájení hranic v Uhřích berně z každého tisíce kop svobodného jmění po sedmi kopách a od poddaných z každé kopy po čtyrech penězích. Vojsko mělo se sejíti u Strážnice na Moravě při hranicích uherských pod dvěma polními hejtmany, Karlem z Žerotína a Otíkem z Bubna. Karel z Žerotína, pán moravský z větve náměšťské, právě tehda se navrátil z výpravy alžírské, kdež vyznamenal se statečností pod prapory císaře Karla V. Moravané jeho vedením svedli nedaleko Ostřihoma s Turky, kteří z města výpad učinili, vítěznou bitvu. Ale ostatně všeliké oběti zemí našich ukázaly se marnými; král Ferdinand nedosáhnuv ani od svého bratra, císaře Karla, ani od říšských stavů německých znamenitější pomoci, smluvil (1547) v Cařihradě příměří na 5 let, jímž obě strany podržely své území v Uhřích a Charvatsku, král Ferdinand však musil se zavázati k ročnímu poplatku 30.000 dukátů.

§ 33. Vnitřní stav země. Účast Moravanů ve válce šmalkaldské.

Za Jagjelovců Vladislava II. a Ludvíka II. moc šlechty nabyla vrcholu. Zemský hejtman a stavové měli v rukou veškeru správu zemskou, zákonodárství, soudnictví i vojenství. Duchovní stav na Moravě utrpěl mnoho na své vážnosti nezřízeným a rozkošnickým životem, ve straně podobojí krom toho nedostatečnou organisací. Také města královská, na Moravě obývaná většinou Němci, byla počtem omezena a ač hospodářsky dosti mocna, politicky klesla na pouhý stín někdejší své moci. Vyšší moci soudní, kterou dříve královská města měla i nad okolím venkovským, zmocnila se šlechta, a městům královským zbylo pouze právo vysílati několik zástupců na sněm zemský, kdež hlas jejich měl váhu nepatrnou. Lid venkovský pak byl pánům svým vydán na milost a nemilost.

Ferdinand spojiv v rukou svých panství nad zeměmi rakouskými, českými a uherskými, nesloučil je v jednotný stát dle našeho ponětí novověkého, nýbrž skupiny ty zůstávaly každá o sobě v dosavadním způsobu samostatnými, a jediným pojítkem mezi nimi byla právě osoba panovníkova. Avšak ani každá z těchto skupin nebyla jednotně spravována; neboť na př. každá ze zemí koruny české měla své zákonodárství, bernictví, vojenství. Někdejší jednota Čech a Moravy byla během XV. století značně uvolněna, a stavové moravští neopomenuli využitkovati každé příhodné chvíle, aby samostatnost markrabství ještě více rozšířili.

Král Ferdinand záhy seznal potřebu, sesíliti moc panovnickou v jednotlivých zemích a organisovati aspoň některá nutná odvětví společné správy veřejné. Zřídil ve Vídni společné úřady, totiž dvorskou radu vojenskou, tajnou radu se společnou kanceláří a dvorskou komoru pro záležitosti finanční.

Tehda Morava byla předním členem, přivtěleným ke koruně české; měla v ní místo před Slezskem i před Lužicemi. Nejvyšším úřadem v zemích koruny české byla česká kancelář dvorská, jejíž působnost vztahovala se tedy také na Moravu. Náčelník její, nejvyšší kancléř český, zaujímal v důstojnosti přední místo po králi. Každá majestátní listina, vydaná zemím českým, musila býti spolu podepsána nejv. kancléřem, a proto česká kancelář bývala pravidelně při osobě panovníkově. Působnost dvorské kanceláře záležela v tom, že předkládala panovníkovi ku schválení

a potvrzování svobody zemské a usnesení sněmovní. Správu královských důchodů ve všech zemích koruny české měla dvorská komora česká, podřízená dvorské komoře vídeňské. Z úředníků moravských byl jí částečně podřízen zemský podkomoří. Z úředníků českých mimo nejv. kancléře zasahoval do věcí moravských královský čili český maršálek, jemuž náleželo rozsuzovati pře o stupně šlechtické a pře, týkající se cti vůbec všech obyvatelů země. Byl členem sněmu moravského a ve sněmovně seděl hned za zemským hejtmanem.

Král český v té době byl zároveň markrabím moravským, byl v zemi za panovníka zvláště přijímán, přísahal na práva a svobody zemské, podpisoval s ostatními stavy moravskými i obecné zápisy (lantfrýdy) jako první lantfrýdník zemský a přijímal od stavův i od královských měst slib (nikoli přísahu) poslušnosti. Osoba jeho byla posvátna a nedotknutelna. V panovnické moci značně byl obmezen mocí stavovskou, zvláště v zákonodárství, v soudnictví, ve vojenství a v bernictví. Dědičnost rodu habsburského byla na Moravě uznána od stavů již r. 1527, ale uzákonéna teprve Obnoveným zřízením zemským r. 1628. Markrabí skládal přısahu a přijímal hold od stavů na půdě moravské při prvním vstoupení svém do země. Příjmy jeho skládaly se z výtěžku statků komorních, z platů královských měst, z cel, mýt, z hornictví, z posudného, z poplatků soudních a židovských, z berně korunovační a z darův o sňatcích i za jiných příležitostí.

Zemi spravovali nejvyšší úředníci zemští: zemský hejtman, nejvyšší komorník, nejvyšší sudí, dvorský sudí čili hofrychtéř, podkomoří a nejvyšší písař zemský. Všechny jmenoval panovník, ale po úradě a dorozumění se stavy; první tři byli bráni ze stavu panského, ostatní ze stavu rytířského; od r. 1620 podkomoří zemští byli jmenováni střídavě ze stavu panského a rytířského. Základním pravidlem bylo, aby byli rodilí Čechové (ze zemí koruny české), pokud možno ze stavů země moravské, majících statky v zemi. Vyšší úředníci zemští byli jmenováni doživotně; ale panovníci i stavové dovedli nemilé úředníky vždy přinutiti, aby se vzdali svých úřadův.

Zemský hejtman spravoval zemi po uprázdnění trůnu, kdy však musil od stavů ve svém úřadě býti potvrzen, i za nezletilosti zeměpánovy, maje za rádce vážené osoby ze stavu panského i rytířského. Jako náměstek zeměpánův měl moc nade

všemi úřady, právy i soudy, nad komorou královskou i podkomořím, nad dědičným zbožím, nad manským právem markrabí moravského i biskupa olomuckého a maršálka, nad právy duchovními i městskými i v soudech o služebné věci. Předsedal zemským sněmům i zemskému soudu, pečoval o rozhlašování ustanovení sněmovních skrze krajské hejtmany, rozepisoval sněmy a sjezdy, když panovník dal k nim svolení, a byl vedle biskupa olomuckého jakožto náčelník panského stavu první osobou stavovskou v zemi. Odešel-li zemský hejtman na delší dobu ze země, zejména jako náčelník zemského vojska do války, mohl za sebe jmenovati náměstka.

Zemským hejtmanům podřízeni byli hejtmané krajští, volení na sněmích po dvou (vždy jeden ze stavu panského, druhý z rytířského) pro každý kraj (olomucký, brněnský, znojemský, jihlavský, hradištský, někdy i kyjovský). Hlavní péčí jejich bylo vojenství a bezpečnost.

Nejvyšší komorník zemský měl dozor nad deskami zemskými a na menší úředníky zemské. Podřízen mu byl komorník práva menšího a půhončí, roznášeči půhonů po zemi. Nejvyšší sudí zemský řídil veškero jednání většího soudu zemského, jako jeho hospodář; podřízen mu byl sudí práva menšího. Dvorský sudí (hofrychtéř) byl nejv. úředníkem královským nad královskými lenníky v zemi. Podkomoří byl nejv. úředníkem královské komory v zemi a měl vrchní správu nad městy královskými. K němu šlo odvolání při rozsudcích městských soudův, od něho však dále k zemskému hejtmanovi. Nejv. písař zemský byl správcem zemské kanceláře a ochráncem zemské pečeti; na pomoc měl dva písaře menší, jednoho při právě brněnském, druhého při olomuckém.

Těchto šest nejv. úředníků bylo zároveň královskou radou na Moravě

Menšími úředníky byli též purkrabí zemští, kteří stíhali zhoubce zemské a měli také některou pravomoc soudní. Mimořádnými úředníky zemskými byli direktor zemských peněz a zemští lékaři.

Z nejv. úředníků zemských jediný podkomoří, jako správce měst královských, byl zodpověden pouze panovníkovi a zem. hejtmanovi, ostatní odpovídali také stavům a proto skládali (až do r. 1624) také jim přísahu.

Panovník sdílel se o moc zákonodárnou i výkonnou se stavy zemskými, k nimž náležely: stav panský, rytířský, prelátský a stav měst královských. K stavu prelátskému náleželi kapitula olomucká a brněnská, infulovaní opati a probošti moravských klášterů, které měly zapsané statky v deskách zemských. Stavové scházeli se na zemských sněmích a sjezdech obecných a tam vykonávali moc zákonodárnou, přijímali zemského pána, usnášeli se o předlohách královských, o povolování berní, o věcech vojenských, o výpravách v zemi i za hranice, o stycích se sousedními zeměmi, o vnitřní správě zemské, spolupůsobili při volbě a jmenování nejv. úředníků zemských, upravovali zemská zřízení, lantfrydy, starali se o bezpečnost zemskou, porovnávali spory mezi vrchnostmi a poddanými atd. Na sněmě zasedal biskup, zemský hejtman, nejv. úředníci a vyšší tři stavové s právem trvalým, kdežto města královská vysílala po jednom nebo po dvou zástupcích. Porady stavů na sněmě dály se ve třech kuriích: 1. panské, 2. rytířské a 3. společné kurii prelátův a měst královských. Poradám kuriátním stavu panského předsedal zemský hejtman, rytířského dvorský sudí, v třetí kurii pak podkomoří. Rolníci a města poddaná neměli na sněmě zastoupení. Předlohy byly projednávány napřed v kuriích, pak v plném sněmě; v kuriích jednalo se tajně, na sněmě veřejně a pak se hlasovalo tak, že každá kurie měla jeden hlas. Sněmy scházely se pravidelně jednou do roka, v čas potřeby i vícekráte, v Brně neb v Olomouci, někdy v Jihlavě, ve Znojmě neb v Uh. Hradišti za přítomnosti panovníka neb jeho komisařův. Sněmu předsedal a všechno jeho jednání řídil zemský hejtman. Svolávati sněmy bylo s počátku XVI. stol. právem stavův, ale úsilím krále Ferdinanda I. přešlo právo to později do rukou panovníkových. Také toho dosáhl Ferdinand, že usnesení sněmovní, jež s počátku nabývalo platnosti pouhým zapsáním do desk zemských, musila býti předkládána panovníkovi ku schválení. Jednací řečí sněmu moravského byla čeština. Zákonníky byla zřízení zemská, vydávaná od stavů za souhlasu panovníkova, a obecné zápisy (lantfrydy), k nimž každý, i panovník, musil dáti svůj podpis.

Generální sněmy všech zemí koruny české, jež se scházívaly v Praze neb i jinde, byly původně zřízeny od císaře Karla IV., aby se staraly o společné zájmy všech zemí koruny české a volili nového panovníka po vymření starého rodu. Ale časem

tyto sněmy pozbyly svého významu a byly od panovníků svolávány jen za účelem povolování válečných berní a vojsk na výpravy za hranice.

Soudnictví vykonávaly: větší soud zemský nebo soud panský, menší soud zemský, manský soud markrabský, maršálkův a biskupský, soudy duchovní, městské a vrchnostenské.

Větší soud zemský rozsuzoval pře o statky nemovité, zapsané v deskách zemských, šlo-li o více než 10 kop grošů českých, pře mezní a vůbec všechny pře týkající se členů stavu panského. Také král a králová mohli k němu býti poháněni. Skládal se ze zemského hejtmana jako předsedy, který zastupoval panovníka, z nejv. úředníků zemských, z 14 přísedících stavu panského a 6 stavu rytířského. Psaného zákonníka nebylo, rozsudky konány dle práva zvykového; z nich nebylo odvolání ani k panovníkovi. Přísedící jmenoval panovník po úradě s ostatními soudci. Soud zasedal dvakrát do roka v Brně a dvakrát v Olomouci, a to v síních sněmovních. Rozsudky jeho, pokud jimi uznáno o změnách zemských statků, byly zapisovány jen po česku do desk zemských, které byly uloženy v Brně a v Olomouci. Soud větší rozsuzoval také spory poddanské. Pře stranné (o čest) rozsuzoval zemský hejtman neb nejv. maršálek s přísedícími, které si sám jmenoval.

Menší soud zemský, kde vedle zem. písaře a purkrabího zasedali menší úředníci zemští s některými přísedícími stavu rytířského, rozsuzoval pře, v nichž šlo o méně než 10 kop grošů českých, a pak všechny pře, jež se týkaly pouze rytířův a zemanův. Manský soud markrabský, jemuž předsedal dvorský sudí, byl soudem markrabských leníkův. Manský soud maršálkův konal se na Mor. Krumlově, hlavním sídle pánů z Lipého na Moravě, kteří měli úřad ten dědičně. Manský soud biskupský zasedal v Kroměříži. Soud duchovní, k němuž náležely též pře manželské a lichvy, ovládla konsistoř biskupská. Soudy v městech královských byly pod dozorem podkomořího, v ostatních městech pod ochranou vrchností. Odvolání od soudů měst královských šlo od r. 1548 k appelačnímu soudu pražskému, od soudů měst vrchnostenských k městům královským. Poslední slovo u všech soudů, vyjímaje nálezy většího soudu zemského, měl panovník.

Lid byl v úplném poddanství vrchností, musil jim robotovati a platiti desátky i jiné dávky. Rozeznávaly se tři stupně poddanství: 1. nejnižšími byli podruzi a nádenníci, nemající vůbec

jmění pozemkového, 2. úročníci, kteří seděli na statcích vrchnostenských a platili z nich úrok a mimo to byli povinni robotou, 3. nejvíce bylo poddaných dle práva zákupního (emfyteuse), jejichž poměr k vrchnostem určen byl písemně; platili úroky ze svých statečkův a robotovali, ale dostávalo se jim některých výsad, kterých ostatní poddaní neměli. Všichni poddaní byli souzeni úřady vrchnostenskými, začež musili také odváděti jisté platy. Vrchnosti a jejich úředníci bili a jinak týrali poddané a nutili je, aby odbírali od nich špatné nápoje, mouku atd. Poddaní měli právo stěžovati si na útisky vrchností u zemského hejtmana, který je vyšetřil za přítomnosti několika pánů nebo rytířův a shledána-li vrchnost vinnou, odevzdána pře soudu zemskému k rozsouzení. Poněvadž rozsudky tyto málokdy zněly ve prospěch poddaných, utíkávali se tito velmi často k samému panovníkovi. Stěhování na jiné panství a sňatky poddaných směly se díti jen za svolení vrchností, které za to vymáhaly od nich zvláštní platy, jako bylo čechelné při sňatcích vdov a osiřelých dívek. Za pořádek na vesnicích a v městečkách poddaných ručili fojtové (rychtáři), kteří za to požívali značných výhod.[1]

Neshoda mezi králem a stavy stupňována byla tehdejšími rozdíly náboženskými. Ferdinand byl rozhodným katolíkem nejenom následkem svého vychování, nýbrž i z politických ohledů na svého bratra a na dvůr papežský. Avšak národ český v Čechách i na Moravě rozštěpil se za jeho panování na několikeré náboženské vyznání, katolické, podobojí, českobratrské a lutheránské; na Moravě krom toho rozšířila se ještě jiná vyznání, zvláště novokřtěnství.

Vyznání katolické i podobojí bylo chráněno zákony, zemskými privileji a královskými přísahami. Avšak strana podobojí octla se záhy v hlubokém úpadku pro svou nedostatečnou vnitřní organisaci a pro nemravnost svého duchovenstva.

Většího významu nabyla nově založená společnost Českých čili Moravských Bratří. Usnesením synody rychnovské (1494) některé výstřední zásady byly zmírněny, zejména prohlášeny za jistých výhrad přípustnými přísaha, služba vojenská, obchod, držení statkův a zastávání úřadů. Někteří horlivci vystoupili proto z Jednoty a založili novou sektu vedením bratra Amosa. Většina však počala vésti nový život, ježto jí bylo umožněno měrou mnohem větší než dříve, získati si přívržence také mezi vyššími

[1]) Podáno dle Kameníčkových Sněmů zem. III., doslov.

stavy. Takovými byli na Moravě Žerotínové, Pernštejnové, Šternberkové, Boskovští a Kounicové. Přese všechny mandáty krále Vladislava (1503, 1508) bratrství šířilo se na Moravě v míře mnohem větší než v Čechách, a již kolem r. 1500 počítalo se tu na 100.000 vyznavačů, zvláště v západních a východních končinách této země.

Tehda vystoupil Martin Luther proti římské církvi. Česká strana podobojí, roztrpčená stoletým zápasem s kurií římskou, pohlížela na německého reformatora jako na svého spojence a přijímala horlivě jeho učení. Na Moravě Pavel Speratus byl hlavním šířitelem nového učení a obral si Jihlavu za své působiště. Němci Jihlavští, kteří dosud houževnatě se vzpírali učení Husovu, byli první z královských měst moravských, kteří k lutheránství se přiklonili. Lutheranství rozšířilo se však i v jiných královských městech na Moravě, v nichž Němci měli převahu. Protestanté v Čechách a na Moravě neutvořili zvláštní náboženskou stranu, neboť k tomu neměli zákonité oprávněnosti; spíše snažili se splynouti se stranou podobojí, v ní dosáhnouti většiny a přetvořiti ji pak dle svých vlastních názorů.

Také učení novokřtěnců čili anabaptistů nalezlo u nás bezpečné útočiště. Počátky tohoto učení zavedl u nás Dr. Balthasar Hubmaier; přišel z Německa r. 1526 do Mikulova; již před jeho příchodem založen byl (1524) evangelický sbor novokřtěnců pod ochranou pana Linharta z Lichtenštejna; jiným ochráncem Hubmaierovým byl pan Arkleb z Boskovic. S Hubmaierem přišla do jižní Moravy část jeho přívrženců ze Švýcar a ze všech končin Německa. Hubmaier rozvinul v Mikulově velmi plodnou činnost spisovatelskou, ale byl již v červenci 1527 na rozkaz krále Ferdinanda zajat a upálen (1528). Učení Hubmaierovo šířilo se v jižní Moravě zejména mezi obyvatelstvem národnosti německé, ale rozštěpilo se záhy v různé sekty. Teprve později podařilo se Jakubovi Huterovi, rodáku z Tyrol, jenž byl mužem energickým, všechny obce na Moravě sjednotiti a sorganisovati, odkudž novokřtěnci moravští obecně pak nazýváni byli Huterovci. Novokřtěnců horlivě se ujímali stavové moravští proto, že byli velmi přičinliví a mnohá řemesla, hospodářství i průmysl přivedli k velkému rozkvětu; také platili mnohem větší daně než ostatní poddaní. V druhé polovici XVI. století počítalo se na 45—50.000 vyznavačů této sekty. Od svých německých souvěrců, kteří byli v říši již

1535 úplně vyhubeni, moravští novokřtěnci lišili se mírnějšími názory, jimiž klonili se zvláště k Českým bratřím. Komunismus čili společné užívání majetku bylo u nich provedeno do nejmenších podrobností.

Za panování krále Ferdinanda pokročilo ještě dále rozštěpení náboženské na Moravě. Pan Jan Dubčanský na Habrovanech s několika muži stejně smýšlejícími založil novou sektu Habrovanských čili Lileckých. Dubčanský hleděl marně získati Bratry pro své učení i sestavil se svými přívrženci také hlavní články svého učení a dal je v Lulči r. 1536 v českém jazyce vytisknouti. Král nechtěje trpěti podobných výstředností, pohnal Dubčanského do Prahy k zodpovídání, kdež byl z bludův usvědčen a uvržen spolu se svým příbuzným a přívržencem Albrechtem Vojkovským do vězení v černé věži, avšak na zakročení stavů moravských zase propuštěn.

Všeliké pokusy krále Ferdinanda, aby zavedl jakýsi pořádek ve věcech náboženských, rozbily se vždy o odpor stavův. Dvakráte pokusil se vymoci usnesení sněmu moravského (ve Znojmě r. 1528 a 1535), aby aspoň učení novokřtěnců bylo potlačováno, ale pokaždé stavové takovému usnesení se vyhnuli. Všechny jeho pokusy, aby zastavil postup lutheránství ve staré straně podobojí, rozbíjely se o odpor stavů českých a moravských; i hleděl aspoň v městech královských chrániti katolíky v dosavadních právech. Z toho vznikla v Čechách nespokojenost stavů, která se ponenáhlu obracela proti celé vládní soustavě krále Ferdinanda a brojila proti všemu, čím doposud povznesl moc panovnickou. Přímo vystoupiti proti králi stavové lutheránští dlouho se neodvažovali. R. 1545 vymohl si dokonce nález sněmovní, jímž uznáno dědičné právo královny Anny na trůn český a tím dědičnost trůnu přenesena i na potomstvo Ferdinandovo po meči i po přeslici. Avšak stavové čeští nabyli ihned odvahy k zjevnému odporu proti svému panovníkovi, jakmile jim naskytla se naděje o dosažení cizí pomoci. Tuto jim měla podati válka šmalkaldská, jež tehda vypukla v Němcích mezi císařem Karlem V. a protestantskými knížaty spolku šmalkaldského.

Na tuto válku byl připraven již od delšího času též král Ferdinand jakožto zvolený král římský a jeden z nejpřednějších knížat katolických v říši. S císařem spojil se také Mořic, kníže saský z mladší linie rodu toho, ač byl protestantem, proti pří-

buznému svému Janu Bedřichovi, náčelníku spolku šmalkaldského, když mu bylo slíbeno, že kurfirstská hodnost i panství v Sasku budou naň přeneseny. Král Ferdinand se svolením stavů českých i moravských sebral veřejnou hotovost a vtrhl do Míšně, kdež se spojil s knížetem Mořicem a pomohl mu podrobiti celé Míšensko. Kurfirst Jan Bedřich, který dlel v jižním Německu při spolkovém vojsku, na zprávu o tom spěchal do své země, zmocnil se opět Míšenska, ano vypudil Mořice i z vlastního jeho území. Král Ferdinand mínil opět pomoci Mořicovi, sebral především za své peníze vojsko v Čechách i na Moravě a vypravil se s ním do Míšně; v čele Moravanů byl statečný pán Karel ze Žerotína, který nedávno před tím byl se proti Turkům proslavil. Potom vydal rozkaz ke všem stavům království českého, aby k této válce postavili veřejnou hotovost u Litoměřic (v lednu 1547).

Tento rozkaz setkal se však s odporem stavů českých, kteří ač v plném počtu shromážděni u Litoměřic, odepřeli táhnouti do Míšně a z Litoměřic vrátili se domů, kdež zdvihli vzpouru proti králi, učinivše jednotu s městy Pražskými k hájení svobod zemských. K jednotě přistoupili skoro všichni páni a rytíři protestantští a bratrští, též všechna města královská v Čechách, vyjma Budějovice, Plzeň a Ústí. S kurfirstem Janem Bedřichem vyjednáváno o spolek k hájení společného náboženství. Členové jednoty obrátili se také k stavům moravským, slezským a hornolužickým se žádostí o pomoc k hájení ohrožovaných svobod a práv. Avšak moravští stavové příkladem českých nedali se strhnouti ku vzpouře proti svému králi. Moudří a rozvážní mužové, v jichž čele byl pán Václav z Ludanic, tehdejší hejtman zemský, byli přesvědčeni, že Ferdinand nemá v úmyslu sahati šlechtě na práva přísahou jí zaručená. Žádost stavů českých o pomoc vojenskou byla odmítnuta, ano Moravané pokusili se včasnými výstrahami sousedy odvrátiti od nebezpečného podniku, ovšem marně. Také města moravská zůstala Ferdinandovi věrna. Jediná Jihlava, jež stála v čele hnutí reformačního na Moravě, připojila se k jednotě, složila peníze na válečné potřeby a vypravila do Prahy také oddíl vojska na pomoc.

Zatím shromáždil se sněm ustanovený od krále Ferdinanda v Praze. Král Ferdinand prodlévaje s vojskem v Sasku, vypravil k němu komisaře své, v jichž čele byl olomucký biskup Jan Doubravský a mezi nimiž byli někteří moravští páni. Komisaři vyzvali

stavy, aby zápis jednoty branné zrušili, vojsko rozpustili a upustili od spolku s kurfirstem Janem Bedřichem; neučiní-li tak, že se jim zakazuje další jednání. Brzo potom došla do Prahy zpráva, že kurfirst Jan Bedřich poražen byl od spojených vojsk císaře Karla, krále Ferdinanda a vévody Mořice u Mühlberka (24. dubna 1547). Král Ferdinand sám podal z bojiště mühlberského zprávu o tomto vítězství biskupovi olomuckému a ostatním pánům moravským do Prahy, a jeho list byl veřejně shromážděným stavům českým přečten. Mnozí, kteří beztoho k jednotě jen z donucení přistoupli, rozjížděli se ihned z Prahy. Vojsko stavovské, sebrané na pomoc Janu Bedřichovi Saskému, zatím již samo se rozešlo. Král Ferdinand dal se ihned na pochod do Čech a doraziv do Litoměřic, prohlásil, že odpustí všem pánům a zemanům, kteří by se do určité doby dostavili do jeho ležení a tam se ospravedlnili. Z této amnestie však vyňati byli hlavní vůdcové vzpoury a také města královská. I dostavili se téměř všichni protestantští páni a zemané. Ferdinand dal se na pochod ku Praze, která po nepatrném odporu vzdala se mu na milost a nemilost. Proti královským městům a náčelníkům povstalé šlechty zřízen byl 25členný soud, v jehož čele byl syn králův, arcikníže Ferdinand; z Moravy zasedali v něm mimo jiné biskup olomucký a zemský hejtman Václav z Ludanic. Ústy Václava z Ludanic král Ferdinand dal ohlásiti Pražanům i ostatním městům královským těžké podmínky, za kterých jim udělil odpuštění. Mezi nimi byla také Jihlava. Královský soud uznal měšťany jihlavské vinnými a odsoudil je jako ostatní města ku ztrátě všech zemských statků, jež měly připadnouti komoře královské. Na mnohé prosby teprve král ponechal městu jeho statky a spokojil se pokutou 25000 tolarů; krom toho musili se Jihlavští zavázati k pobečovnému, t. j. k poplatku jednoho groše z každého sudu piva, v městě uvařeného. Teprve za Maximiliana město bylo sproštěno této daně.

Ferdinand použil vítězství svého nad vzpourou stavů českých k dalšímu sesílení moci panovnické. Stavům pod trestem smrti bylo zakázáno bez svolení králova uzavírati mezi sebou spolky a sněmy svolávati; králi bylo přiřčeno právo, osazovati zemské úřady a soudy toliko po úradě příslušných kollegií; v městech královských dosazeni všude královští rychtáři, jimž příslušelo obec svolávati, účastniti se všech schůzí rady městské, dohlížeti, aby konšelé ničeho proti králi směřujícího nepodnikali, a účastniti

se všeho právního jednání. V Praze zřízen byl appellační soud pro všechny země koruny české, na nějž přeneseno bylo všeliké odvolání královských měst ve věcech soudních. V příčině dědičné posloupnosti trůnu českého stvrzen byl revers vydaný r. 1545, jímž se připouštěla volba a korunování nástupce za živobytí králova.

Hojné účastenství Bratří ze stavu panského, rytířského i městského v předešlé vzpouře bylo králi záminkou k obnovenému pronásledování jednoty bratrské. Již v říjnu r. 1547 obnoven byl mandát krále Vladislava z r. 1508, jímž zapovězeny Bratřím všechny schůzky, konání služeb božích i udílení svátostí a nařízeno, aby všechny kostely jejich odevzdány byly katolíkům nebo podobojím. Zákon zostřen byl novým dekretem vydaným v lednu 1548. I odešlo tehda velmi mnoho Bratří na Moravu, do Pruska a do Polska do vyhnanství. Starší obcí byli stíháni a tehdejší biskup jednoty, Jan Augusta, byl zmučen a uvržen do vězení na Křivoklátě, kdež pobyl v tuhé vazbě po šestnácte let. Augusta uchýlil se prosebným listem pod ochranu zemského hejtmana moravského Václava z Ludanic, jehož rodičové kdysi také náleželi k jednotě bratrské. Ale Ludanický všeliké ochrany mu odepřel, ježto hleděl na Augustu spíše jako na provinilce politického, než jako na mučenníka pro víru.

Král Ferdinand povzbuzen úspěchem svých snah v Čechách, pokusil se také na Moravě přísněji vystoupiti ve věcech církevních. S počátku stalo se tak jen proti novokřtěncům, kteří na mnohých statcích byli pronásledováni. Také dosavadní svobodě Bratří na Moravě mínil Ferdinand učiniti konečně přítrž. Na sněmě v Brně r. 1550 ústy místokancléře královského Zikmunda Helta z Kementu projevil vůli, aby vše uvedeno bylo v onen stav, jaký byl r. 1526, a zároveň pohrozil, že všeliký odpor bude hleděti zlomiti. Na to však zemský hejtman Václav z Ludanic, obrátiv se k samému Ferdinandovi, odpověděl neohroženě, že stavové moravští ani za vlas od svého přesvědčení neodstoupí a on sám že raději hrdlo své nasadí, než aby se své víry vzdal. »Dříve Morava v ohni a popeli zahyne, než aby trpěla nějakého u víře nucení!« Všichni ostatní stavové až na sedm členů stavu panského projevili úplný souhlas s tímto prohlášením. Král poznal, že stavové jsou odhodláni odmítnouti všeliký pokus, zaváděti pronikavé změny v základních zákonech zemských. Bratrská jednota,

pod ochranou jednosvorného usnesení sněmovního, byla ušetřena pronásledování králem zamýšleného. Bratří v Čechách stíhaní a vypovídaní nalézali i potom na Moravě bezpečné útočiště. Zatím novokřtěnci, vyplašení ze svých úkrytů, stěhovali se do Rakous a do Uher, ale jakmile doba nebezpečná pominula, vraceli se zase na Moravu, kdež rádi byli viděni od mnohých vrchností pro svou zručnost a pracovitost.

Na témže sněmě král Ferdinand dal podnět k vypracování nového zřízení zemského i dosáhl konečně svou vytrvalostí, že stavové všelikých novot ve zřízení zemském se vzdali a že prohlášeno bylo (1562) za základ zemského řádu starší zřízení, upravené r. 1535 na sněmě ve Znojmě za přítomnosti panovníkovy a za souhlasu jeho. Toto dohodnutí mělo pro zemi blahodárné následky. Pořádek ve všech oborech veřejné správy, rychlé a pečlivé vyřizování ve věceoh soudních zjednaly obyvatelstvu všeobecnou bezpečnost majetku. Průmysl a obchod se zvelebovaly ponenáhlu, Morava byla tehda hustě zalidněna, měla proslulá vína a byla prohlášena lácí svých potravin. Vývozem obilí a jiných plodin zemských uhražovala všechen náklad na výrobky cizího průmyslu, do země dovážené. Také rybářství, monopol velkostatkářů, bylo vydatným zdrojem příjmů. Vedle šlechty i města se vzmáhala obchodem a průmyslem. Židé a novokřtěnci odváděli pánům svým veliké poplatky. Pouze poddaný lid strádal útisky vrchností, které svalovaly většinu břemen na jeho bedra. Také všeobecné vzdělání utěšeně prospívalo. Šlechta zabývala se netoliko vojenstvím, diplomacií a věcmi soudními, nýbrž i četbou spisů klassických, řeckých i latinských, mladí synové šlechtičtí po dokonání přípravného studia byli posíláni do Italie, Německa i Francie, aby si osvojili řeči a mrav jiných národův evropských a aby se seznámili s muži vynikajícími ve vědách i umění. Neposledními pěstiteli humanismu té doby byli Moravané Augustin Käsebrod, učený biskup Jan Doubravský a Jan ze Zvole. Také Čeští bratří té doby počali se horlivěji než před tím zabývati činností vědeckou a vypravili Jana Blahoslava a Jana Rokytu do Basileje, aby se tam oddali hlubšímu studiu.

§ 34. Poslední léta císaře a krále Ferdinanda I.

Tehda hrozilo nové nebezpečenství válečné. V Sedmihradsku knížetem byl z vůle sultána Solimana Jan Zikmund, syn Jana

Zápolského, za jehož nezletilosti vládu vedla matka jeho Izabela s poručnickou radou, v jejíž čele byl Jiří Utěšinovič, biskup velkovaradínský, muž neobyčejného důmyslu státnického i schopností vojevůdcovských. Tento prohlédnuv výbojné záměry Solimanovy, odvrátil se od něho a jal se vyhledávati přátelských styků s králem Ferdinandem. I pohnul královnu Izabelu, že smlouvou v Karlově Bělehradě (1551) vzdala se pro sebe i pro svého syna všeho panství uherského a sedmihradského i s královskou korunou, začež Ferdinand udělil Zikmundovi i jeho mužským dědicům vévodství opolské a ratibořské jakožto léno koruny české. Potom šlechta sedmihradská holdovala Ferdinandovi jako vrchnímu pánu. Proto vypukla ještě před uplynutím pětiletého příměří nová válka s Turky. Tehda byli ve vojště císařském dva vynikající Moravané, z nichž jeden statečností válečnou, druhý výmluvností dobyli si velkých zásluh. Karel ze Žerotína, který již dříve několika výprav tureckých se účastnil, byv postaven v čelo hotovosti moravské, dobyl na Turcích Lipy v banátě temešvárském. Druhý byl kněz Antonín Brus z Mohelnice, který již dříve účastnil se jako vojenský kazatel ve výpravě proti Turkům; vyznamenávaje se neobyčejnou výmluvností, hlásal slovo boží za přítomnosti vojska i statečných vůdců jeho a dobyl si takové vážnosti a slávy, že král Ferdinand r. 1551 ustanovil jej předním kazatelem veškerého vojska, které táhlo do boje.

Mezi vůdcem císařským Janem Castaldem a Utěšinovičem vznikly záhy roztržky; Castaldo udal vojvodu sedmihradského ze zrádného vyjednávání s Turky a dosáhnuv k tomu svolení Ferdinandova, dal Utěšinoviče úkladně zavražditi. Tímto skutkem však král zbavil se jediného muže, který by byl mu mohl Sedmihrady zachovati. Turci dobyli Temešváru i Lipy a vnikli do Sedmihrad. Králi Ferdinandovi bylo více než kdy jindy potřebí pomoci ze zemí koruny české. Moravští stavové povolili velikou berni, ale byla velmi vlažně odváděna. Zatím ovdovělá královna Izabela, nejsouc spokojena s údělem synu jejímu vykázaným, za souhlasu stavů sedmihradských, kteří si přáli Jana Zikmunda za knížete, uznala opět vrchní panství Solimanovo (1556.) Téhož roku paše budínský oblehl důležitou pevnost Siget na jihozápadě Uher. I sebráno bylo ze všech zemí rakouských i českých četné vojsko, jehož vrchní velení svěřil král svému druhorozenému synu, arciknížeti Ferdinandovi. Jezdcům českomoravským velel

opět pan Karel ze Žerotína, jehož zásluhou Siget byl od útoků tureckých zachráněn.

Král Ferdinand za nebezpečí vždy více rostoucího obrátil se opětně o pomoc ke stavům moravským na sněmě v Olomouci (1556) a brzo potom i ke stavům všech zemí koruny české na generálním sněmě v Praze (1557). Stavové moravští dohodnuvše se s ostatními zeměmi koruny české, povolili králi netoliko vysokou berni na potřeby válečné, nýbrž i posudné na dluhy a na vydržování dvoru. K obraně země proti vpádům nepřátelským poskytnuta válečná hotovost. Ferdinandovi, který brzo potom (1558) prohlášen byl od kurfirstů německých za císaře římského, podařilo se dosáhnouti konečného míru se sultánem Solimanem na osm let (v Cařihradě 1562), jímž Turkům ponechány všechny výboje a císař i pro příští časy se zavázal odváděti poplatek 30.000 dukátův. Nicméně císař žádal i potom od stavů moravských i jiných zemí nezmenšenou berni na dluhy, na dary a poplatky do Cařihradu a zejména, aby mohly býti okolní a pomezní města, hrady a tvrze osazeny a proti Turkům opatřeny.

Král Ferdinand vytkl si za úkol, sjednotiti obě vyznání zákony zemskými uznaná, katolické a podobojí. Základem k tomuto sjednocení měla býti kompaktata basilejská; i žádal snažně kurii římskou, aby povolila kalich nejen v Čechách, nýbrž i ve všech jeho dědičných zemích. Avšak potkával se s nemalými překážkami, netoliko u papeže Pavla IV., který byl vášnivým nepřítelem rodu Habsburského, nýbrž i u vlastních poddaných. Náboženský mír augšpurský, jejž uzavřeli mezi sebou katoličtí a lutheránští stavové v Německu (1555), povýšil lutheránství za náboženství státní. Lutheráni čeští a moravští nabyli nové důvěry, že i jim se podaří dosáhnouti podobného zákonitého uznání. Ferdinand zase posilňoval katolictví tím, že do svých zemí povolával jezuity a zakládal pro ně koleje s bohatými nadáními. V Praze založeno takové kollegium r. 1556 a obdařeno velmi bohatě. Na Moravě biskup olomucký Marek Khuen za posledních let panování Ferdinandova snažil se uvésti řád jezuitský do své diecése. Katolického kněžstva na Moravě byl tehda veliký nedostatek; katolické kněžstvo bylo velmi chatrně vzděláno, což hlavně bylo tím, že musilo samo o obživu svou se starati. Proto biskup Marek Khuen čím dál tím více obracel zřetel svůj k nově založenému řádu jezuitskému, v němž byli mužové v pravdě učení a vytrvalí, a který

se domohl utěšených výsledků v nově založených kolejích svých ve Vídni a v Praze. Vyjednávání však o založení koleje olomucké se nezdařilo, ježto biskup Khuen neměl pro ni v první chvíli žádné vhodné místnosti ani zajištěné výživy.

Byly však ještě jiné překážky, které ochromovaly činnost Ferdinandovu a bránily v dosažení konečné jednoty náboženské v našich zemích. Strana pod obojí octla se již největším dílem v táboře lutheránském. V městech, kde protestantism byl již zaveden, získával většinu obyvatelstva, pronikal do rad městských, úředně ujímal se správy městské, kostely znenáhla odnímaly se bohoslužbě katolické, mše byla proměněna nebo potlačena, a nikdo nešetřil již rozkazů konsistoře utrakvistické. V téže době Jednota bratrská počala se reorganisovati. V Čechách sice dosud přísné zákony zachovávány byly v platnosti, ale církev moravská vzkvétala a prospívala vždy utěšeněji. Dva noví biskupové byli zvoleni, Jiří Izrael, apoštol Polska, a Jan Blahoslav. Počet biskupů čili seniorů byl přes odpor Augusty, dosud na Křivoklátě uvězněného, zvýšen na čtyři. Vrchní správa Jednoty bratrské měla posud hlavní sídlo v Přerově, kde působil Matěj Červenka, jeden ze seniorů čili biskupů jednoty. Bratrské obce na Moravě dosáhly nepříznivými poměry v Čechách daleko většího významu než v dobách předešlých. Ivančice nabyly zvláště tím velké důležitosti, že si je Jan Blahoslav obral za své sídlo. Z Ivančic byly spravovány jižní, z Přerova severní obce moravské. Členům jednoty bylo s větším důrazem, než dříve, ukládáno, aby si osvojovali větší vzdělání. Mladí a nadaní mužové ubírali se na studia do ciziny, zvláště do Královce a Wittenberka. Latině věnována byla velká pozornost.

Když r. 1559 zemřel neústupný papež Pavel IV. a na jeho místo zvolen byl mírný Pius IV., císař Ferdinand znovu naléhal na papeže, aby povolil přijímání pod obojí i sňatky kněžské, čímž doufal připraviti si u protestantů příznivou půdu pro další vyjednávání. Také urychlil s papežem jednání o obsazení arcibiskupského stolce v Praze, které již od let pro odpor kurie římské nebylo vyřizováno. Pro toto důležité místo císař vyhledl si Antonína Brusa z Mohelnice, který po dlouhém váhání od papeže r. 1561 byl potvrzen arcibiskupem pražským. Císař také zahájil vyjednávání s konciliem tridentským, aby přijímání pod obojí bylo dovoleno všem katolickým křesťanům v zemích českých, uher-

ských a rakouských. Tato žádost však byla konciliem zamítnuta a rozhodnutí ponecháno bylo papeži. Císař vypravil tedy poselstvo do Říma a po delším vyjednávání dosáhl konečně od papeže Pia IV. svolení (1564), aby v Čechách, na Moravě, Rakousích, Solnohradsku a v několika diecesích německých svátost oltářní směla se podávati pod obojí způsobou. Od té doby ve všech katolických chrámech našich zemí podáván byl kalich každému, kdo si toho přál; instituce ta potrvala u nás až do r. 1622.

Výsledky tohoto opatření zůstaly však daleko za očekáváním císaře Ferdinanda, že totiž strana pod obojí opět přilne k víře katolické. Tato strana nechtěla už o kompaktatech ani slyšeti, ježto přijala téměř naskrze nauky lutheránské. Ukázalo se to zcela zřejmě r. 1562, kdy čeští stavové pod obojí, shromáždění ke korunování krále Maximiliana, osadili konsistoř pod obojí zřejmými přívrženci víry Lutherovy. Císař odňal stavům pod obojí toto právo, které dosud bez překážky vykonávali, a oznámil jim, že bude příště sám jmenovati jak administratory tak i přísedící konsistoře. Stavové po některém odporu musili se podrobiti vůli panovníkově.

Brzo po vyhlášení kalicha v zemích českých zemřel císař Ferdinand (25. července 1564) ve Vídni. Tělo jeho bylo na jeho výslovné přání převezeno do Prahy a tam v hlavním chrámě pochováno. Jeho panování obsahuje v sobě nejdůležitější obrat v osudech zemí koruny české. Země ty, byvše přivtěleny k zemím rakouským a uherským, ztratily dosavadní samostatnost. Nestalo se tak výhradně působením panovníkovým. Stavové jednotlivých zemí, především pak stavové čeští, sami lehkomyslně přervali pouto, jímž země vedlejší k Čechám byly vázány. Zejména pak Morava, ač nepřestala býti členem státu českého, jakým byla ve věku středním, octla se ponenáhlu k Čechám v poměru mnohem volnějším.

§ 35. Císař a král Maximilian II.

Nejstarší syn Ferdinanda I., Maximilian, přijat byl od stavů českých za krále r. 1549; hned potom zahájen byl sněm v Brně, kde stavové moravští Maximiliana za svého pána přijali, ale se stížností, že od království českého volením a přijetím krále Maximiliana starobylým pořádkům a svobodám moravským jest

ublíženo, a to v tom, že biskup olomucký jakožto jeden volenec krále českého a hejtman a stavové tohoto markrabství byli pominuti. Na sněmě v Olomouci r. 1563 stavové holdovali Maximilianovi, který zatím již byl korunován za krále českého, když král Maximilian potvrdil všechna práva i svobody moravské. Na sněmě olomuckém od stavů moravských vedena také stížnost na odcizení knížectví opavského od Moravy.

Sotva císař Maximilian II. nastoupil v panství, již hrozilo zemím jeho nové nebezpečí válečné. Kníže sedmihradský Jan Zikmund, dychtiv jsa rozšířiti panství své, vtrhl do císařské části Uher a pronikl výbojně až ke Košicím. Zároveň počal také vyjednávati se šlechtou v císařské části Uher, aby se k němu připojila. Císař sebral v horních Uhřích vojsko, v jehož čele vůdce Lazar Švendi ztracených míst záhy zase zpět dobyl a nepřítele zatlačil až ke hranicím sedmihradským. Ve vojsku Švendiho byla také moravská hotovost, a v její čelo postavil se pan Bedřich ze Žerotína, který proslavil se ve věcech válečných a zastával čestné místo mezi vojenskými rádci císaře Maximiliana. Jiný vynikající Moravan, Vilém Prusinovský, biskup olomucký, byl téhož času vypraven od císaře do Polska ke králi Zikmundovi II. Augustovi, požádat za jeho prostřednictví mezi císařem a knížetem sedmihradským. Ale vyjednávání nevedlo k cíli, neboť sultán Soliman zakázal Janu Zikmundovi všeliké ústupky ve prospěch císařův a oznámil, že mu v brzce pošle vojenskou pomoc, o kterou tento již dříve byl v Cařihradě požádal. Tak nastala císaři válka netoliko s Janem Zikmundem, nýbrž i s portou tureckou. I bylo mu obrátiti se opět k stavům jednotlivých zemí o vydatnou pomoc. Země alpské nebyly tehda již pod jednotným panstvím. Tyroly zdědil druhorozený syn Ferdinanda I. Ferdinand, Štyrsko, Kraňsko, Korutany s Přímořím třetí syn Karel; Maximilianovi vedle koruny české a uherské zbyly pouze Horní a Dolní Rakousy. Štěstím bylo, že oba mladší bratří císařovi byli s ním jedné mysli v příčině obrany turecké, a tudy stavové všech jejich zemí povolili pomoc, ač ne v té míře, jak to bylo od nich žádáno. Moravští stavové jali se zbrojiti pro mladého císaře s největší horlivostí. Vojska sešla se u Sudoměřic a u Znojma, odtud pak nastoupila společný pochod k Prešpurku, kamž také císař, Rakušané i Slezáci se dostavili. Polními hejtmany vojska moravského byli: Bertholt z Lipého, zemský hejtman moravský, Bedřich z Žerotína, Jan

z Kunovic a Záviše z Vickova. Poněvadž Maximilianovi II. dostalo se tehda hojných pomocí též z jiných zemí, armáda císařská vzrostla na 60—70.000 m., ale na velkou škodu věci císařské nemělo toto statné vojsko osvědčeného nejvyššího vojevůdce.

Soliman sám s počátku měl úmysl táhnouti na Jager, dověděv se však o velkých škodách, které činil Turkům výpady svými Mikuláš Zrinský, velitel Sigeta, obrátil se proti této pevnosti. Zrinský hájil hrdinsky nejprve města, pak vnitřního hradu po více než pět neděl, a když konečně všechny zdi byly tak rozstříleny, že nebylo lze jich držeti, ano i sám hrad byl zapálen, učinil poslední výpad proti janičarům a padl v boji hrdinském (1566). Sultán Soliman nedočkal se tohoto vítězství, neboť zemřel dva dny před pádem Sigeta.

Za těchto událostí velké vojsko císaře Maximiliana dlelo v úplné nečinnosti. Císař neměl odvahy, aby obleženému Sigetu v čas přispěl na pomoc. Mnoho drahého času bylo zmařeno, a čeští i moravští plukové navrátili se domů, když uplynula lhůta ke konání vojenské služby jim vyměřená. I ostatní vojsko se rozešlo na zprávu o odchodu vojska tureckého z Uher, a císař Maximilian sám, nevěda ničeho o smrti Solimanově, navrátil se s nepořízenou do Vídně. Bylo velkým štěstím, že nestatečný sultán Selim II. sám pomýšlel na mír, který uzavřen byl v Drinopoli (1568) na osm let; Turci podrželi své výboje, zvláště Siget, ale také císařským potvrzeno, čeho v Zátisí Švendi dobyl proti Janu Zikmundovi. Mír s Turky pak již po celý čas panování Maximilianova nebyl porušen. Nicméně Moravanům, tak jako příslušníkům ostatních zemí císařových, nebylo na břemenech v ničem uleveno.

Císař Maximilian II. nebyl tak horlivým a upřímným vyznavačem víry katolické jako jeho otec Ferdinand, ano klonil se vychováním svým v mladších letech spíše k lutheránství. Později působily na Maximiliana netoliko domluvy otcovy, nýbrž i ohledy na spřátelený rod španělský, pro které Maximilian neprohlásil se veřejně pro lutheránství. Avšak tyto ohledy nedovedly vymýtiti jeho náklonnost k dřívějším zásadám a v povaze Maximilianově vytvořila se neobyčejná snášenlivost náboženská. Jemu nebylo ani možno vyvinouti v některém směru větší energii, ježto byl těla slabého a trápen často bolestnou chorobou.

V zemích koruny české a zvláště na Moravě nekatolíci kladli veliké naděje v nového císaře. Povšechný stav katolické církve u nás tehda nebyl valně utěšený. Povolení kalicha nemělo pro sesílení a zvelebení katolictví valného účinku. Šťastnější byla volba nového arcibiskupa: Antonín Brus ze všech sil snažil se o povznesení duchovenstva. Na Moravě však dlouholetým neosazením arcibiskupského stolce pražského uvolnil se svazek, v jakém dříve bylo k němu podřízené biskupství olomucké. Ještě za Jana Doubravského papežská stolice potvrzujíc volbu jeho (1541), uznávala jej za suffragána pražského. Avšak když po smrti Doubravského biskupem olomuckým zvolen byl Marek Kuen (1553), tehda již papež Julius III. v bulle, dané arcibiskupovi mohučskému, doporoučel mu nově zvoleného a potvrzeného biskupa jako suffragána. Když r. 1565 po smrti Kuenově zvolen byl Vilém Prusinovský z Vickova biskupem olomuckým, papež Pius IV. znovu jej doporučil arcibiskupovi mohučskému, ačkoli tehda stolec pražský už byl osazen. Podobně se stalo s biskupem Tomášem Albinem r. 1574 a s nástupcem jeho Janem Mezonem z Telče, který zvolen byl r. 1576; Stanislav Pavlovský, zvolený a stvrzený za biskupa olomuckého r. 1579, sám o to se ucházel, aby se stal suffragánem mohučského kurfirsta-arcibiskupa. Arcibiskupové pražští, a jmenovitě Brus marně vzpírali se tomu, aby biskupství olomucké z podřízenosti pražské bylo vybaveno,

Z biskupův olomuckých zvláště Vilém Prusinovský, jemuž bylo popřáno déle spravovati moravskou diecési, byl neobyčejně činným a hleděl povznésti pokleslou kázeň duchovenstva moravského slovem i příkladem. Poznav, že hlavní překážkou jeho dobrých snah jest nedostatek dobrého kněžstva, pilně hleděl k tomu, aby co nejdříve zařízena byla jezuitská kolej v Olomouci. Toho dosaženo bylo po mnohém marném úsilí ke konci srpna r. 1566; hned také otevřena čtyřtřídní škola a téhož roku ještě založen seminář. Papež Pius V. a císař Maximilian potvrdili tuto fundaci r. 1567, když už otevřena byla pátá třída a druhý seminář pro šlechtické mladíky. Záhy dostalo se jezuitům olomuckým řádné fundace (2000 zl. ze statku vyškovského) a velkolepé budovy kolejní. Za krátký čas olomucká kolej důstojně se řadila po bok mateřským svým ústavům v Praze a ve Vídni, zvláště když papež za souhlasu císaře Rudolfa II. založil v Olomouci tak zvané nordické kollegium; byl to papežský seminář, jehož

chovanci navštěvovali přednášky jezuitů v koleji a dosahovali také všech hodností a gradův universitních. Druhá kolej jezuitů na Moravě založena byla se svolením císařovým v Brně r. 1572 zásluhou bratří Grodeckých, z nichž Jan byl proboštem kapituly brněnské, druhý Václav děkanem kolegiátního chrámu na Petrově. Jezuité otevřeli tam gymnasium i některé školy menší, které byly velmi horlivě navštěvovány, a později za přispění císaře, biskupa i měšťanů brněnských přikročili k stavbě velkolepé budovy klášterní i chrámu, jež dodnes připomínají velké bohatství tohoto řádu. Ačkoliv tedy císař Maximilian víře katolické nebyl valně nakloněn, přece právě za jeho panování církev tato na Moravě povznesla se mnohem více, než za jeho předchůdce.

Za to však úplně poklesla strana pod obojí. Její rozsáhlá organisace v Čechách, záležející z administratora konsistoře a 45 děkanů, neměla v lidu žádné opory, poněvadž jí vyznavačů stále ubývalo. Moravští utrakvisté neměli ani takové organisace jako čeští a byli podřízeni konsistoři v Praze, kterýžto svazek však pro vzdálenost místní velmi se uvolnil. Duchovenstvo pod obojí bylo tehda velmi zanedbané. Poukazuje na to biskup olomucký vyžádal si od císaře mandát (1566), jímž utrakvisté moravští byli vybaveni z poslušenství pražské konsistoře a jemu podřízeni. Pro odpor stavů moravských však mandát ten později zase byl odvolán.

Nedostatečnou organisaci měli také lutheráni na Moravě. Sotva bylo lze se setkati se skrovným počtem stejně smýšlejících. Kněžstvo jejich bylo z velké části neschopné a mravně pokleslé. Náčelníky lutheránů ve šlechtě moravské byli: tehdejší nejvyšší sudí zemský pan Černohorský z Boskovic a hrabata z Hardegga, kteří nedlouho před tím statky na Moravě si zakoupili. Mezi městy lutheránskými přední místo zaujímala Jihlava.

Podobných svobod jako ostatní vyznání užívali na Moravě též novokřtěnci. Císař Maximilian sice r. 1567 na sněmě v Brně za příkladem otce svého opět podal návrh, aby toto vyznání co nejdříve ze země bylo vypuzeno. Ale proti tomu stavové podali námitky z důvodů hospodářských, i bylo od pronásledování novokřtěncův úplně upuštěno; na zprávu o tom hrnuli se opět přívrženci tohoto vyznání z okolních zemí na Moravu.

Ze všech náboženských vyznání, jichž počet souvěká zpráva páčí na dvaatřicet, jediná Bratrská jednota uspořádáním církevní

správy a přísnou kázní mohla se měřiti s církví katolickou. Císař Maximilian vydal sice r. 1568 mandát, aby všechny modlitebny bratrské v Čechách byly zavřeny, ale jsa v zásadách náboženských nestálý, nenaléhal na provedení jeho, ano ústně sliboval deputacím bratrským, že jim zůstane milostivým pánem. A tak Bratří i za něho požívali na Moravě nezkrácené svobody náboženské, které nedovedla čeliti ani horlivá činnost biskupa Prusinovského. Jejich organisace se ještě zdokonalila čilými styky s Německem a Švýcarskem. V této době nabýval však převahy vliv kalvínství nad lutheránstvím. Velká rána stihla Bratry úmrtím Černého (1565), Blahoslava (zemřel v Mor. Krumlově, 1571) a Augusty (1572). Blahoslavův vzorný překlad Nového zákona stal se společným majetkem všech Bratří v Čechách i na Moravě. Od něho bere počátek celá řada spisovatelů, kteří vyznamenali se klassickým slohem a čistou, správnou mluvou; řada ta končí posledním velikánem Jednoty, Janem Amosem Komenským.

Stavové protestantští v Čechách žádali hned na počátku panování Maximilianova, aby jim vrátil právo, organisovati konsistoř pod obojí, čemuž však císař odepřel. R. 1571 na sněmě v Praze žádali za stvrzení konfesse augšburské a byvše odmítnuti, opětovali žádost svou r. 1575, když císař osobně na sněm se dostavil. Poněvadž také Bratří domáhali se zákonitého stvrzení své víry, vypracována byla společně t. zv. »česká konfesse«. Ke konfessi připojen byl řád církevní, dle něhož nejvyšší moc měla přenesena býti na konsistoř pod obojí, tato však měla volena býti od stavů pod obojí bez účastenství panovníkova. Císař Maximilian hleděl stavy přesvědčiti, že povolení konfesse na ten čas není možné a že také nelze mu dáti z rukou osazování konsistoře, které po otci svém zdědil. Za to však ujistil stavy, že tak jako dosud ve věcech náboženských nikomu neubližoval, i pro budoucnost míní jejich víry šetřiti. Protestantští stavové se upokojili, vidouce, že více dosáhnouti nemohou. Bez nesnází byly potom povoleny zvýšené daně a nejstarší syn císařův Rudolf přijat za krále českého (7. září). Ale slib císařský nebyl splněn a zvláště proti Bratřím v Čechách vydány byly nové přísné mandáty. Také lutheránští stavové moravští dvakráte (r. 1569 a 1576) pokusili se, aby od císaře Maximiliana dosáhli svobodného vyznávání konfesse augšpurské; obojí pokus však byl zmařen úsilím biskupů Vil. Prusinovského a Jana Mezona.

§ 36. *První léta vlády císaře a krále Rudolfa II. Žerotín a Dietrichštejn.*

Císař Maximilian II. zemřel v Řezně 12. října 1576. Syn a nástupce jeho v zemích českých, rakouských a uherských i v říši německé, Rudolf, byl synem přísně katolické Marie Španělské a vychován od svého dvanáctého až do devatenáctého roku ve Španělsku pod dozorem svého strýce krále Filipa II., neuprosného protivníka protestantů. Císař Rudolf vynikal vzděláním nad mnohé souvěké panovníky, mluvil mnoha jazyky a měl rozsáhlé vědomosti; znal latinské klassiky, měl zálibu pro dějepis, mathematiku, astronomii a vědy přírodní, nejvíce však liboval si v astrologii a v alchymii. Povolával k svému dvoru, jejž měl od r. 1582 trvale v Praze, četné učence bez rozdílu víry a národnosti, z nichž vynikali slavní astronomové Kepler a Tycho Brahe. Denně prodlel mnoho hodin na pražské hvězdárně nebo v chemické laboratoři. Také měl neobyčejně živý zájem i porozumění pro hudbu, umění výtvarné i pro umělecké výrobky průmyslové. Jím zavedeno v Čechách broušení krystalův, a český průmysl sklářský s úspěchem čelil i benátskému. Vzácnou a bohatou byla jeho sbírka starých i nových maleb, děl sochařských, mincí, medailí, drahokamův a jiných skvostův i zvláštností, jimiž naplněno bylo sedm komnat, dva velké sály a několik chodeb na hradě Pražském.

S počátku Rudolf II. měl dobrou vůli, aby se vpravil ve své úkoly vladařské a je také svědomitě zastával, ale čím dál tím více vystupují na jevo nerozhodnost a nedostatek pevné vůle ještě u větší míře, než bylo u císaře Maximiliana. Krom toho upadal často do těžkomyslnosti, která se stupňovala častými chorobami. I bylo, zvláště v pozdějších letech jeho panování, velmi nesnadno, mnohdy teprve po dlouholetém napomínání, pohnouti jej k nějakému rozhodnutí. Při tom však i v dobách největší sklíčenosti duševní i tělesné nesnesl, aby některý z jeho rádců rozhodl o něčem bez jeho vůle.

Rudolf II. byl již za živobytí otce svého (1575) od českých stavů přijat a vyhlášen za krále českého a dne 22. září v Praze od arcibiskupa Antonína Brusa korunován. Brzo potom zvolen byl a korunován v Řezně za krále a potomního císaře římského; o volbu a korunování jeho za krále uherského císař Maximilian postaral se již r. 1572. Stavové moravští byli r. 1572 pozváni

ke korunování jeho do Prešpurka a r. 1572 do Prahy, ale nikdo na nich nežádal, aby jej také přijali za markrabí moravského. Teprve když císař Maximilian II. zemřel, svolán byl zemským hejtmanem Zdeňkem Lvem z Rožmitála sjezd do Brna (17. listopadu 1576), z něhož vysláno poselství k Rudolfovi s oznámením že jej stavové moravští, poněvadž jest již králem českým a uherským, přijímají za pána zemského. Poslové dostali rozkaz, aby žádali netoliko za stvrzení všech dosavadních svobod i starobylých zvyklostí, nýbrž i aby každý na Moravě byl zachován při své víře. Tento dodatek o svobodě náboženské vzbudil příkrý odpor biskupa olomuckého Jana Mezona z Telče, proti němuž se pak obrátilo veškeré záští stavů moravských. Když císař Rudolf dostavil se na sněm v Olomouci (1577), aby tam přijal hold stavův, tito dali svou nevoli okázale na jevo tím, že při uvítání císaře odstrčili biskupa ze slavnostního průvodu. Císař pokusil se urovnati rozepři, avšak stavové se usnesli, že kdyby biskup někdy postavil se na odpor jednomyslnému nálezu sněmu, má býti všech svých práv zbaven; císař musil na tuto podmínku přistoupiti, aby biskup mohl zase zaujati své místo při zemském soudě.

Naděje katolíků v nějaký příznivý obrat pro ně byly na počátku panování Rudolfova zklamány. Nový panovník neměl sice v úmyslu povolovati nových svobod náboženských. R. 1584 vydal nařízení, jímž zakázány byly všeliké bludy na základě mandátu krále Vladislava. Ale šlechta na svých statcích zcela volně šířila novoty náboženské a nutila katolické poddané, aby přestupovali k víře svých vrchností; ani města královská nestarala se valně o rozkazy panovníkovy. Stavové moravští hleděli budoucnosti s plnou důvěrou vstříc a dle toho si také počínali. Když biskup Jan Mezon vystoupil proti Bratrům na svém statku Hukvaldech, stavovští přísedící zemského soudu proto naň zdvihli žalobu. Když císař Rudolf vydal i na Moravě mandát královským městům, jímž se všeliké novoty zakazovaly, a podkomořímu nařídil provedení jeho, nikdo si takových rozkazů nevšímal. Ano Olomučtí se i osmělili, když císař poprvé dlel v jejich zdech (1577), požádati přímo za dovolení, aby směli vyznávati augšburskou konfessi, což ovšem bylo zamítnuto. Když císař Rudolf vydal rozkaz, aby v Kyjově byly všechny sekty potlačeny, ihned četní páni a rytíři, shromáždění na sněmě v Brně, podali prosbu k císaři, aby mandát ten byl zrušen. Tímto důrazným vystou-

penim Rudolf tak byl zastrašen, že bez výslovného zrušení mandátu dal zastaviti pronásledování Bratří v Kyjově. Podobně odvolán byl rozkaz, aby zavřeny byly bratrská škola v Ivančicích a lutheránská ve Vel. Meziříčí, zakročením nejvyššího maršálka pana Jindřicha z Lipé.

Strana katolická v zemích koruny české vidouc, že na Rudolfa nelze jí spoléhati tak, jak dříve doufala, vystoupila sama na obranu proti ostatním snahám náboženským. Nejpřednějšími bojovníky jejími byli členové řádu jezuitského, na Moravě k tomu přistupovala vydatná činnost biskupův olomuckých. Šlechta česká mnohem častěji než dosud ohlížela se po manželkách ze Španělska a z Italie; tyto horlivě podporovaly snahy jezuitů, kteří dosáhli takového vlivu na pány, že tito konečně odhodlali se následovati příkladu vrchností protestantských, vypovídali bratrské a lutheránské faráře a dosazovali na fary výhradně kněze katolické. Vratislav z Pernštejna, který v Čechách na svých statcích Bratry vypověděl a modlitebny jejich dal pozavírati ano i pobořiti, dal také na svých statcích moravských, Prostějově a Plumlově, podobné rozkazy, jichž provedení svěřil biskupovi olomuckému Stanislavovi Pavlovskému, který byl neohroženým bojovníkem za věc katolickou.

Nenáhlý, ale jistý vzrůst a postup věci katolické na Moravě přinášel nejvíce nebezpečenství Jednotě bratrské. Tato hned na počátku vlády Rudolfovy znovu se řádně zorganisovala. Na synodě holešovské (1577) zvoleni byli dva noví seniorové, Aeneáš, proslulý učeností, který obral si sídlo v Ivančicích, a Zachariáš v Slezanech. Tato organisace byla ohrožena rozličnými pokusy o vnitřní roztržku a pronásledováním Bratří jak se strany katolické, tak i lutheránské. To však nezastavilo jejich práci duševní. Žádný evropský národ nepoložil tak záhy pevné základy k nynějšímu spisovnému jazyku svému jako národ český; a zásluhu o to nejpřednější mají bratrští spisovatelé XVI. a XVII. století. K několika českým tiskárnám přidružila se nejslavnější na Moravě v Ivančicích, jež později přenesena byla do Kralic. Hlavní díla Bratří jsou knihy náboženské, jako díla polemická, katechismy, kancionály a překlady písma svatého, ze světských disciplin jmenovitě vzdělávány byly dějiny. Nejdokonalejším spisem jest úplný překlad písma svatého, nazvaný šestidílnou biblí Kralickou (1579—1593). Neméně vydatnou byla činnost dějepisná. Oproti nekritickému Václavovi Hájkovi z Libočan, jehož dílo jediné

z česky psaných ušetřeno bylo od jezuitů, pravé a jediné představitele české historiografie XVI. století dlužno hledati v Jednotě bratrské; byli to Matěj Červenka, Jan Černý a zvláště Jan Blahoslav, okolo něhož utvořila se opravdová škola historická, a konečně Daniel Adam z Veleslavína († 1599), který byl tajným posluchačem Jednoty, tak řečeným nikodemitou, a horlivým čtenářem bible Kralické. Společnou prací četných spisovatelů jest třináct foliantů lešenských, nyní majetek bratří Ochranovských, a foliant chovaný v královském museu českém; jsou to velmi vzácné prameny dějin českých a moravských oné doby.

Pohříchu nezachovala se u Bratří také někdejší neporušenost a prostota mravů. Blahobytu a zámožnosti v obcích bratrských přibývalo, tím množily se také životní potřeby a touha po pohodlí. Na synodách moravských, konaných na sklonku XVI. století, přicházelo na přetřes čím dál tím více případů, jež vyžadovaly přísného vyšetřování. Slabosti Jednoty zavdávaly protivníkům jejím vítanou příležitost k útokům. Jezuita Václav Šturm vytýkal Jednotě, že se v nejpodstatnějších bodech změnila, zejména že se značně přiblížila vyznání kalvínskému.

Biskup Stanislav Pavlovský ve svých snahách o sesílení katolického vyznání na Moravě domohl se znamenitých úspěchů. Kázeň v duchovenstvu byla přísnými prostředky utužena, jezuité, nejhorlivější bojovníci církve katolické, všemožně podporováni; rozkvět kollejí jejich umožněn darováním statků některých zrušených klášterů, jako byly kláštery jeptišek brněnských a pustiměřských a mnichů žďárských. Jeho neunavné horlivosti podařilo se vypuditi heretické kazatele z některých měst, jako z Nového Jičína a z Opavy, kdežto v Olomouci osazena byla městská rada katolíky. Přísnost jeho ve věcech víry šla tak daleko, že zakázal přijímající pod obojí pochovávati za kněžského průvodu. Z nejhorlivějších adeptů biskupových byl tehdejší opat kláštera lúckého (u Znojma) Šebastian Freitag z Čepirohu, rovněž chovanec řádu jezuitského, který obnovil ve svém klášteře přísnou kázeň a založil tam pod dozorem jezuitů studium filosofické a theologické. Avšak činnost biskupova i jezuitů nemohla se náležitě rozvinouti, pokud převážná většina stavů moravských setrvala při hájení starodávné zásady o svobodě náboženské. Proto biskup císaři znovu a znovu na srdce kladl, že svobody stavovské jsou na Moravě největší závadou pro volný rozvoj víry katolické a že

tedy dlužno napřed obmeziti svobody zemské, které jsou právě tak v odporu proti auktoritě církevní, jako proti auktoritě státní.

Provedení katolické reformace, jež se tehda stalo v zemích alpských a zvláště ve Štyrsku, Korutanech a Kraňsku, kdež vládl arcikníže Ferdinand, horlivý odchovanec jezuitův ingolstadtských, mělo dalekosáhlé následky také pro země koruny české. V Čechách jezuité otevřeli nové kolleje a počet jejich členů na sklonku XVI. století páčil se na dvě stě. Jich úsilím a sňatky s horlivými katoličkami ze Španěl a z Italie většina rodů panských získána jest úplně pro věc katolickou; z mladší generace šlechtické mocnými oporami katolické věci stali se pánové Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata, který v mládí vychován byl ve víře bratrské, ale potom přešel úplně ke katolictví. Strana katolická pohnula konečně (1602) císaře Rudolfa, že vydal mandát proti Bratřím, jímž zapovídala se shromáždění bratrská a kněžím katolickým nebo podobojí rozkazováno zmocniti se chrámů jejich. Marně snažil se proslulý vůdce Jednoty v Čechách, Václav Budovec z Budova, vymoci zastavení těchto rozkazů. Lutheránů sice tato opatření dosud přímo se nedotkla, nicméně i oni byli značně znepokojeni patrným pokrokem církve katolické.

Hrozivými příznaky ze zemí sousedních i vzrůstajícím postupem víry katolické ve vlastní zemi konečně i Morava byla vyrušována z dosavadního klidu a bezstarostnosti. Jmenovitě Jednotě bratrské bylo se opravdově hotoviti k příštím zápasům. Jí bylo třeba mužů celých a neohrožených, aby zápas ten provedla vítězně. V této době vyvstal jí takový bojovník a státník nad jiné důmyslný a upřímný vyznavač jejího učení. Byl to Karel starší z Žerotína. Již otec jeho Jan z Žerotína na Náměšti, z nejváženějších a nejbohatších velmožů moravských, byl Jednotě mocnou oporou, ano jejím nejznamenitějším členem. Jsa žákem osvíceného Blahoslava, jednal ve smyslu jeho šlechetných snah; zřízení tiskárny v Kralicích, proslulý překlad bible, založení školy ivančické jsou z velké části jeho dílem. Syn jeho Karel narodil se r. 1564 v Brandýse nad Orlicí. Vychován byl z prvu na škole ivančické, dalšího vzdělání nabyl ve Štrasburce, Basileji a Ženevě, odkudž podnikl cesty po Francii, Anglii a Italii. Pobyt v cizině, spojený se studiem starých klassiků, získal mu dokonalé vzdělání, krom toho Žerotín seznámil se na cestách s mnohými slavnými vrstevníky, s nimiž i potom zůstával v čilém písemném spojení.

R. 1591 vydal se na cestu do Francie, aby se účastnil v boji za věc hugenottů. Navrátiv se domů, účastnil se obležení Ostřihoma proti Turkům a po dobytí této důležité pevnosti (1595) vrátil se na Moravu. Tehda počíná se také jeho veřejná působnost.

Bylo to v době, kdy římsko-španělská strana pomýšlela na důraznější vystupování ve prospěch věci katolické. Nátlakem dvora císařského přijato bylo již několik katolických přísedících do zemského soudu a r. 1598 císař jmenoval zemským podkomořím Zikmunda z Dietrichštejna, jehož otec Adam teprve nedávno před tím získal na Moravě statek mikulovský. Zikmund byl vychován ve Španělsku a česky vůbec neuměl. Bylo to zřejmé porušení dosavadních práv a zvyklostí zemských a vzbudilo velkou nevoli u stavův, že tak důležitý úřad, s nímž spojeny byly také hojné příjmy, udělen byl cizinci neznalému domácího jazyka. Nespokojenost vzrostla ještě více, když nejvyšším komořím zemským, jenž měl mimo jiné dozor nad deskami zemskými, jmenován byl Ladislav Berka, horlivý katolík a přívrženec jezuitů. Po smrti Bedřicha z Žerotína (1598) zemským hejtmanem jmenován katolík, Joachim Haugwitz, jehož děd uvedl řád jezuitský na Moravu.

Ponenáhlu rozestoupili se stavové moravští ve dvě strany, stojící proti sobě v příkrém nepřátelství: katolickou, v jejíž čelo s počátku postavil se Ladislav Berka, a protestantsko-bratrskou, jejíž hlavou stal se Karel st. z Žerotína, který již také navazoval styky s protestantskými vůdci v jiných zemích, zejména s Václavem Budovcem v Čechách a Štěpánem Illyešházem v Uhřích. Straně katolické však dostalo se tehda na Moravě stejně vynikajícího a znamenitého náčelníka, jako byl na straně protivné Žerotín. Po smrti Stanislava Pavlovského zvolen byl biskupem olomuckým kardinál František z Dietrichštejna, syn císařského vyslance při dvoře španělském Adama Dietrichštejna a tedy bratr nedávno jmenovaného podkomořího Zikmunda. Dietrichštejn byl největším bojovníkem své doby proti reformaci. Zaváděl všude řádné kněžstvo a zřizoval kláštery jako ohniště katolictví. Jsa podporovatelem věd a umění, založil bibliothéku v Kroměříži a zvláště cennou knihovnu v Mikulově i svou vlastní tiskárnu. Proti nekatolíkům na Moravě vystupoval všude přísně; ve vykonávání povinností svého povolání byl vzorem kněžstvu podřízenému. Důležitou oporou stal se mu mocný a bohatý pán

Karel z Lichtenštejna, který původně vychován byl ve víře bratrské a v mládí býval důvěrným druhem Žerotínovým, ale potom přešel ke katolictví.

Žerotín a Dietrichštejn stáli poprvé proti sobě, když v zasedání zemského soudu v Olomouci r. 1600 rokovalo se o přijetí kardinála do tohoto sboru. Žerotín poukázal na to, že kardinál není mocen jazyka českého a znalý zřízení domácího, a navrhl, že sice proti přijetí jeho do zemského soudu není podstatné námitky, že však smí se tam užívati jen jazyka českého. Tento návrh byl jednohlasně přijat a kardinálovi nezbývalo, než tak dlouho užívati služeb tlumočníkových, pokud by se česky nenaučil. I věnoval se s veškerou horlivostí studiu domácího jazyka, a za krátký čas ovládal jej bezpečně a plynně.

Katolíci umínili si především učiniti neškodným Karla z Žerotína. Úkol ten vzal na sebe Zikmund Dietrichštejn, obžalovav Žerotína (1600) z velezrády, ježto prý jakýmsi výrokem porušil vážnost císařovu. Ačkoliv dle zemského zřízení moravského takové žaloby měly se vyřizovati od zemského hejtmana a teprve odvolání mělo se státi k císaři, Žerotín přece pohnán byl na zemský soud v Praze, kde měli nepřátelé jeho mocnou oporu. Když však došlo k hlavnímu přelíčení (1601), Zikmund Dietrichštejn provedl obžalobu tak vratce a chatrně, Žerotín naproti tomu hájil se tak skvěle, že všichni posluchači nabyli úplného přesvědčení o jeho nevině. Zikmund Dietrichštejn pod dojmem zdrcující porážky raněn byl mrtvicí a brzo potom zemřel.

Nezdar, jejž sklidili kardinál Dietrichštejn a jeho stoupenci v osobním boji proti Žerotínovi, neodstrašil jich od dosavadního útočného postupu na poli náboženském. Hlavní pozornost obrácena byla k městům královským, na která prostřednictvím úřadu podkomořského bylo možno činiti největší nátlak. Zejména vydáno bylo nařízení, že jen katolíci smějí v královských městech za měšťany býti přijímáni. Dietrichštejn dosáhl neslýchaného úspěchu, že lutheráni v městech donuceni byli k poslušenství a při tom ještě rádi platili daně předepsané. Když pak r. 1602 v Čechách vyhlášen mandát proti Bratřím, platnost jeho rozšířena také na královská města moravská.

Stavové moravští neodvážili se zjevného odporu. Neozvali se ani proti návrhu kardinálovu v zemském soudě, že nesmí za člena jeho býti přijat, kdo by nepřísahal na matku boží a na

všechny svaté. Žerotínovi odňaty byly klíče od zemského archivu a odevzdány hraběti Thurnovi, on sám na základě několika slov, jež pronesl proti zemskému soudu, z něho byl vyloučen. Zemský hejtman Haugwitz, který nevystupoval dosti přísně proti nekatolíkům, byl úřadu svého zbaven. Dietrichštejn byl jmenován náměstkem zemského hejtmana. Za této všeobecné pokleslosti mysli u svých přátel Žerotín uchýlil se na čas úplně do života soukromého a oddal se horlivě činnosti literární, jejíž plody, psané jazykem českým, zvláště četné listy jeho, náležejí k nejkrásnějším zjevům našeho písemnictví. Zatím Ladislav Berka jmenován r. 1603 zemským hejtmanem a svěřeno mu vrchní velení nad moravskými pluky v Uhrách. Vyšším duchovním nebráněno již zapisovati koupené statky do desk zemských; naproti tomu zakázáno novokřtěncům a Bratřím z ciziny usazovati se na venkovských statcích moravských. V Brně a v jiných městech zaváděn řád kapucínů, na Moravě dosud neznámý. R. 1604 vydáno bylo zemské zřízení, zrevidované od stavů katolických, v němž mnohé svobody zemské za působení Berkova mlčením pominuty. Stavové jednak zastrašeni, jednak podplaceni neb jiným způsobem získáni od Berky a jeho přátel, i k této pronikavé změně mlčky dali své svolení.

§ 37. Války turecké a vpády Bočkajovců na Moravu.

V prvních letech panování císaře Rudolfa II. potrval mír s Turky, přerušovaný jen drobnějšími nájezdy. Avšak od r. 1590 obnovilo se nebezpečí válečné. R. 1592 bosenský paša Hasan s velkým vojskem dobyl pomezního hradu Bihače a poplenil část země charvatské. Roku potomního oblehl Sisek, důležitou tvrz při stoku řek Kupy a Sávy; císařský vojevůdce poraziv přesilu tureckou v bitvě, kde Hasan paše padl, osvobodil ohrožené město. To bylo vítanou příležitostí sultánovi, že císaři vypověděl válku. Císař Rudolf vyžádal si proto velké peněžité pomoci od říšských stavů německých, od krále španělského, papeže Klimenta VIII. i od některých knížat a měst italských. Dědičným zemím habsburským bylo rovněž přinésti mimořádné oběti mužstva i peněz. Na Moravě, jejímuž obyvatelstvu od počátku vlády Rudolfovy byly ukládány veliké berně, stavové kromě dosavadní berně povolili mimořádné příspěvky na obranu hranic zemských a zřídili

stálou hotovost zemskou každého desátého muže; v její čelo postaven byl pan Bedřich starší z Žerotína, muž ve válečnictví zkušený a osvědčený. Také čeští stavové slíbili, že pošlou na Moravu pomoc proti Turkům, kdykoliv jí bude potřebí.

R. 1594 veliký vezír turecký Sinan dobyl Rábu, čímž posunuta byla moc turecká daleko na západ, a celá střední Evropa vyrušena ze svého dosavadního klidu. Také Moravě nastala doba zvýšeného nebezpečenství, neboť Turci rozložili část vojska při hranicích rakouských a moravských. Císař Rudolf získal sice právě tehda znamenitého spojence v chrabrém a důmyslném vévodovi sedmihradském, Zikmundovi Báthorovi, nicméně doba byla velmi vážná, a poslové císařští na sněmě v Brně (1594) nalehali důrazně, aby se svolal v Praze generální sněm všech zemí koruny české, kdež by se poselstva uradila o společnou obranu. Na tomto sněmě zvýšeny byly zvláště pro Moravu dosavadní požadavky, a stavové moravští vykonali rozsáhlé přípravy k obraně zemské a povolili vydatnou pomoc vojenskou do Uher. Císařští oblehli Ostřihom a dobyli ho po dvouměsíčném obležení (1595). Moravané, kteří této výpravy účastnili se s vůdcem svým panem Janem z Pernštejna, měli vynikající podíl v tomto vítězství. Stejnou dobou vévoda Zikmund Báthory, spojen s Michalem, vévodou valašským, několika skvělými vítězstvími odrazil útoky turecké do Sedmihradska.

R. 1596 sultán Mohamed III. sám se postavil v čelo velikého vojska a namířil na důležitou pevnost uherskou Jager. V císařských zemích konány horlivé přípravy k odražení tohoto útoku; stavové moravští povolili peníze i vojsko na obranu hranic a v čas potřeby i na výpravu do Uher. I sebrala se značná moc vojenská, v jejíž čele arcivévoda Maximilian a Adolf ze Švarcenberka dobyli Hatvana. Zatím však vojsko sultánovo oblehlo Jager a dobylo ho po třínedělním obléhání. Arcikníže Maximilian spojil se se Zikmundem Báthorem a u Keresteše svedli (26. října) s vojskem sultánovým bitvu s počátku vítěznou, která však pro předčasnou chtivost plenu u Němců a Uhrů proměněna byla v úplnou porážku. Darmo snažil se pan Karel Tetaur se čtyřmi sty jezdců moravských hájiti tábora císařského, nadarmo pan Jan z Pernštejna spolu s některými pány českými snažil se uvésti pořádek ve zmatené šiky křesťanské. Na štěstí r. 1598 podařilo se Adolfovi ze Švarcenberka nenadálým útokem dobyti Rábu.

Úspěch ten, jímž křesťanstvo nabylo nové důvěry v konečné vítězství, umožněn byl částečně důmyslným strojem oblehacím, vynálezem pana Jana Pernštejnského, který hrdinsky zahynul již roku předešlého u Rábu za jakéhosi výpadu tureckého. R. 1598 zemřel též druhý vynikající vojevůdce moravský, Bedřich starší z Žerotína.

R. 1599 Turci a Tataři spustošili velkou část horních Uher v poříčí Váhu a Ipoly; dav Tatarů vnikl průsmykem Hrozenkovským na Moravu a poplenil krajinu strašlivě až po Uh. Brod. Stavové moravští obrátili Tatary na útěk a dostihnuvše jich zničili je v roklinách u Javorníka. Avšak r. 1600 velký vezír Ibrahim paše dobyl Velké Kaniže, a tím moc turecká opět pošinuta daleko na západ. Se všech stran, od papeže, knížat italských, od krále španělského sbíraly se pomoci pro císaře. K papeži vypraven byl tehda nově dosazený kardinál a biskup olomucký Frant. z Dietrichštejna, u papeže velmi oblíbený, který u něho vymohl pomoc 10.000 pěších. Moravští stavové povolili značně zvýšenou berni válečnou a učinili nová opatření v příčině veřejné hotovosti a obrany zemské.

Tehda statečný, ale vrtkavý kníže sedmihradský Zikmund Báthory vzdal se trvale svého panství ve prospěch císařův a přijal od něho v náhradu panství libochovické v Čechách. V Sedmihradsku dosazen byl císařským místodržícím Jiří Basta, kdežto Uhry od r. 1599 spravovány byly novým místodržícím vídeňským, arciknížetem Matyášem. Jakmile panství císařské v Sedmihradsku bylo zajištěno, rádcové Rudolfovi přes námitky Bastovy nešetřili starých práv a svobod stavovských a jali se prováděti katolickou reformaci v zemi. Z toho povstala hluboká nespokojenost ve šlechtě i v ostatním obyvatelstvu. Také uherská šlechta nebyla spokojena a od počátku vlády Rudolfovy přednášela na sněmích četné stížnosti rázu náboženského i politického. Když protestantští stavové na sněmé v Prešpurce (1604) žádali důrazně, aby byli ponecháni při dosavadních svobodách náboženských, byli odbyti způsobem neslýchaně příkrým. Rozhořčení dosáhlo vrcholu, šlechta se sjížděla a hrozila zjevnou vzpourou. Ctižádostivý a smělý šlechtic Štěpán Bočkaj, někdejší polní hejtman vévody Zikmunda Báthora, postavil se v čelo sedmihradských nespokojenců, najal četné tlupy hajdukův a prohlásiv se za ochránce křesťanského a pravověrného náboženství, získal tím protestantskou šlechtu v Uhřích. Byv prohlášen od stavů za knížete sedmihradského (1605) a vyžádav si

od turecké porty stvrzení této hodnosti, zmocnil se záhy celých horních Uher. Turci povzbuzeni touto vzpourou k novým podnikům, oblehli Ostřihom. Jako rozbouřená povodeň, která protrhla poslední hráze ji poutající, tisíce a tisíce nevázaných hajduků rozběhly se na všechny strany k loupežným vpádům do sousedních zemí.

Povstání Bočkajovo mohlo nalézti vydatnou oporu na Moravě. Stavové moravští byli roztrpčeni potlačováním svobod náboženských a zemských privilegií, země byla týrána častými přehlídkami vojenskými a drancováním žoldnéřů císařských, marnotratností a špatnou správou Berky i jeho přátel, kteří měli nejvyšší úřady ve svých rukou. V Uhrách bylo rozšířeno mínění, že jakmile ozbrojená moc ukáže se na hranicích moravských, stavové rázem se k ní připojí, aby svrhli nenáviděnou vládu Rudolfovu. Toto očekávání jejich nebylo splněno. Strana protestantská necítila se ještě dosti silnou, aby zřejmě vystoupila proti císaři, biskupovi, stavům katolickým a německým městům. Ale stavům moravským bylo pomýšleti na prostředky obrany zemské pro případ, že by Bočkajovci vpadli do země. Na sněmě v Brně (27. dubna 1605), jejž svolal zemský hejtman Karel z Lichtenštejna, usneseno vypraviti poselstvo k císaři a prosebné listy o pomoc k ostatním stavům koruny české, avšak porada o obranu zemskou odložena na příští sněm. Povstalci uherští oblehli Trenčín a Skalici a (1. května) vpadli poprvé na Moravu k Uh. Brodu, kdež zničili vesnici Strání. V dnech od 3.—14. května vypáleny byly od nich Strážnice, Uh. Brod, Rohatec, Lanžhot, Bilovice, Veselí, Ostroh, Hluk a okolní četné vesnice až ke Zlínu. Nepatrné hloučky vojenské proti nim na rychlo vypravené ničeho nepořídily; stavové v boji proti hajdukům i potom vedli si velmi vlažně a spoléhali hlavně na pomoc z Čech a od císaře.

Bočkaj vyzýval Karla st. z Žerotína i jiné šlechtice moravské, aby se k němu přidali v boji za svobody náboženské i politické. Když listy jeho nedocházely ohlasu, Bočkajovci vpadli opět (26. května) do země od Skalice a poplenili krajinu až po Zlín a Malenovice. Jiné oddíly vpadly do okolí Brumova a zabíhaly až k Holešovu a Val. Meziříčí; na jihu popleněno okolí Břeclavi až k Valčicím a Cáhnovu. Dne 31. května vypálen Zlín a 1. června vehnán byl celý oddíl vojska moravského mezi Strážnicí a Rohatcem do řeky Moravy a zničen. Potom vypálen Kyjov

a dvanáct blízkých vesnic. Právě když se strojili na Brno, zahnáni byli až ke Skalici menším oddílem jízdy, kterou vedli Vilém Popel a Jiří z Hodic. Ale vpády i potom se opakovaly, poněvadž na obranu zemskou nic řádného nebylo vykonáno. Z Čech vypraveno bylo na pomoc četné vojsko vedením pana Adama ze Šternberka, a kníže Těšínský poslal část své hotovosti od hranic do vnitř Moravy. Také moravští stavové konečně sebrali svou hotovost v nádherné sice výzbroji, ale ve stavu velmi zbědovaném a znemravnělém. Spojená vojska hnula se přes hranice ke Skalici a dobyla města (6. srpna) vedením Adama ze Šternberka. Ale zhouby válečné byly od Moravy odvráceny teprve, když arcikníže Matyáš učinil s Bočkajem mír ve Vídni (23. června 1606), jímž stavům uherským zaručeny byly svobody náboženské i politické a Bočkajovi přiřčeno knížectví Sedmihradské s východní částí Uher pod vrchním panstvím císařským.

Stavové uherští vymínili si, aby mír vídeňský byl potvrzen netoliko od císaře Rudolfa, nýbrž i od stavů zemí českých, rakouských a štyrských, kdež měl spoluručitelem jeho býti arcikníže Ferdinand. Ale právě v tom naskytly se mnohé překážky. Hlavní příčinou byla nedůvěra, kterou od delší doby císař Rudolf pojal k bratru svému Matyášovi. Tento totiž, odvolávaje se na to, že Rudolf bývá často churav a že nejsa ženat nezanechá zákonitých potomků, žádal, aby ještě za jeho života byl zvolen a korunován za krále římského. O tom však Rudolf nechtěl ani slyšeti, poněvadž nevzdal se dosud všeliké naděje na potomstvo, kdežto Matyáš tuto neochotu vykládal si tak, jakoby jej bratr vůbec chtěl vyloučiti z nástupnictví. Když r. 1606 ještě před uzavřením míru vídeňského císař znovu upadl v chorobu, která podobala se šílenství, Matyáš pozval k sobě do Vídně mimo jiné bratra svého Maximiliana a arciknížete štyrského Ferdinanda a vyžádal si od nich svolení, aby směl zvolen býti za krále římského, k čemuž dal také písemně souhlas arcikníže Albrecht, správce španělského Nizozemí. Císař Rudolf, pozdraviv se dosti brzo ze své nemoci, dozvěděl se o této úmluvě, a nedůvěra jeho k Matyášovi vzrostla tou měrou, že se domníval, jakoby Matyáš zamýšlel jej svrhnouti s panství. Proto také, když mu předložen byl mír vídeňský ke stvrzení, dlouho se rozmýšlel, poněvadž měl Matyáše v podezření, že jest v tajném dorozumění se stavy uherskými a že jim také příliš mnoho povolil. Teprve na důtklivou radu

svých důvěrníků podepsal onu smlouvu (6. srpna). Bočkaj a stavové uherští učinili tak ještě o něco později po provedení některých změn v jejich prospěch, a také stavové moravští spolu s ostatními po delším vyjednávání stvrdili mír vídeňský dne 23. září 1606.

Následky povstání Bočkajova pro Moravu byly velmi smutné. Jihovýchodní část země obrácena byla v poušť, obyvatelstvo bylo vyhubeno neb odvlečeno do zajetí, značná část osad zanikla, netoliko útrapami válečnými, nýbrž i morovou nákazou, která tehda do země byla zavlečena. Také škody, které byly učiněny pluky německými a českými za pobytu jich v zemi, byly veliké. Krom toho tížily zemi velké dluhy, které jen ponenáhlu mohly býti spláceny.

S Turky již dříve bylo počato vyjednávání a bylo urychleno po uzavření míru Bočkajova; nad ústím říčky Žitvy do Dunaje podepsán byl mír turecký (11. listopadu 1606). Obě strany podržely své výboje, Turci zejména Jager a Kaniži. Na místě dosavadního poplatku ročního měl císař odevzdati sultánovi jednou pro vždy 200.000 dukátů. Císař Rudolf ani s tímto mírem nebyl spokojen. Právě v tu dobu zemřel totiž Štěpán Bočkaj a podobalo se, že nejen území jeho v Uhřích, nýbrž i knížectví Sedmihradské bude zase uvedeno pod moc císařovu. Rudolf pak Matyášovi stále nedůvěřoval, domnívaje se, že mu ukládá o korunu. Proto také přese všechno doléhání Matyášovo Rudolf neschválil míru žitvatorockého, ano nápadným způsobem vyznamenával tehda arcikníže Leopolda, bratra Ferdinanda Štyrského, biskupa pasovského a štrasburského, jehož mínil dokonce učiniti svým nástupcem. Toto odmítavé chování císařovo hrozilo netoliko vyvolati novou válku tureckou, nýbrž budilo také velkou nespokojenost stavů v Uhrách i v zemích sousedních. Stavové moravští na sněmě olomuckém (1607) stěžovali si na velkou nouzi v zemi a žádali, aby zbytečná vojska byla rozpuštěna. Ale na všechny tyto projevy nespokojenosti císař Rudolf ani neodpověděl. I odhodlal se arcikníže Matyáš jednati na vlastní zodpovědnost, a svolal stavy uherské do Prešpurka, stavy rakouské do Vídně, aby s nimi vyjednával o uspokojení povstalcův a o obnovení pořádku a pokoje v zemi.

§ 38. Mír libeňský. Sesazení a smrt Rudolfa II.

V zemích českých, rakouských i uherských byla vedle stesků rázu politického také nespokojenost protestantských stavů ná-

sledkem patrných pokroků katolické reformace, podporované všude vládou císařskou. Stavové těchto zemí konali již dříve porady mezi sebou a navazovali také v Německu styky s unií protestantskou, v jejíž .čele stál kurfirst falcký Bedřich a které se ujímal tehdejší král francouzský Jindřich IV., úhlavní nepřítel rodu Habsburského. Proto také stavové rakouští ochotně se účastnili sjezdu vídeňského i prešpurského, kde stavové uherští učinili s rakouskými konfoederaci, v jejíž čelo postavil se arcikníže Matyáš a jejímž účelem bylo, zasazovati se společně o zachování míru tureckého i vídeňského. Také na Moravě povstalo tehda povážlivé jitření mysli. Stížnosti stavů se množily, když po celá čtyři léta (1604—1608) zastavena byla veškera činnost soudní v zemi. Země trpěla stále ještě od císařských pluků, které i po ukončení bouře Bočkajovy trvale se na Moravě ubytovaly, a nic neprospělo, že stavové i města sebrali velké peníze a císaři je odevzdali, jen aby vojsku žold byl zaplacen a ono bylo rozpuštěno. Nejvyšší úřady dostávaly se do rukou osobám nehodným, jež neštítily se nepoctivým způsobem sahati na veřejné peníze.[1]) Neblahé hospodářství dosáhlo svého vrcholu, když v čelo správy zemské od císaře dosazen byl úskočný Ladislav Berka, jmenován byv náměstkem zemského hejtmana; dosavadní zemský hejtman Karel z Lichtenštejna, jenž uveden byl u císaře v podezření, že byl zasvěcen do všech záměrův arciknížete Matyáše i stavů rakouských a uherských, donucen byl úřadu toho se vzdáti. Za těch okolností velká část stavů, v jichž čele byl Karel ze Žerotína a Karel z Lichtenštejna, hledali konečně spásu v Matyášovi a ve spolku se stavy uherskými i rakouskými, aby odstranili vládu Rudolfovu z Moravy. Žerotín stal se duší celého potomního hnutí. Jeho působením stavové moravští vypravili na sněm rakouských stavů ve Vídni jakožto plnomocníky pány z Lichtenštejna a z Hodic. Jeho cílem bylo, zajistiti Matyášovi veškero panství Rudolfovo a vymoci od něho obnovení práv zemských a svobod náboženských.

Kardinál Dietrichštejn schválně odebral se do Prahy, aby císaře varoval před hrozícím spolkem, a Ladislav Berka, povolav císařského vůdce Tillyho do okolí brněnského, pojal záměr zjímati

---

[1]) Z této doby pochází Žerotínův proslulý list k panu Jiřímu z Hodic, obsahující obranu proti výtkám tohoto, že v době tak vážné chová se úplně nečinně. Tam vyličuje se úchvatným způsobem tehdejší smutný stav země moravské.

náčelníky šlechty moravské, kteří bez svolení císařského konali sjezd v Brně (počátkem března 1608). Ale císař zůstával až do poslední chvíle nerozhodným; k vystrojení vydatného vojska nebylo peněz ani náležité odvahy. Hledal pomoci u papeže a krále španělského, však marně. Vyslanec španělský u dvora císařského byl již přesvědčen o neschopnosti Rudolfově a vymohl u krále španělského peněžitou pomoc pro Matyáše, který podporován jsa též penězi bohatého pána moravského Karla z Lichtenštejna, pilně najímal vojsko a připravoval se k válce proti Rudolfovi.

Chování stavů moravských bylo čím dále hrozivější. Karel z Lichtenštejna v sezení zemského soudu (7. a 8. března) v čele více než šedesáti šlechticův prohlásil, že Berka nesmí déle zůstati v úřadě a vyzval zemské úředníky i přísedící soudu, aby ze šranků vystoupili a s ním se spojili. Všichni až na dva uposlechli tohoto vyzvání. Stavové, necítíce se v Brně před vojskem Tillyho bezpečnými, odebrali se do Slavkova a žádali císaře, aby na místě Berkově jmenoval jiného náměstka a aby potvrdil oba míry jimi zaručené, vídeňský i žitvatorocký. Zároveň se usnesli, že svolají sjezd všech stavů do Ivančic. Tento sjezd konal se (13. dubna) přes zákaz císařův za velikého účastenství stavu panského a rytířského, ano i vyššího duchovenstva; pouze zástupci šesti královských měst odepřeli se dostaviti. Berka prohlášen byl za zbavena svého úřadu, a zřízena prozatímná vláda, jejíž ředitelem zvolen byl Lichtenštejn, kdežto Žerotín zvolen byl hlavou poselstva, které mělo vyjednávati s ostatními konfoederovanými zeměmi. Potom usneseno najímati nové pluky a svolati veřejnou hotovost; městům a některým pánům, kteří se sjezdu vzdálili, pohrozeno tresty jakožto rušitelům veřejného pokoje. Když pak na vyzvání arciknížete Matyáše přišli do Ivančic též plnomocníci stavů rakouských a uherských, podepsána byla smlouva (19. dubna), kterou moravští stavové rovněž přistoupili ke konfoederaci prešpurské, netoliko za stvrzení míru vídeňského a žitvatorockého, nýbrž »pro každou jinou věc spravedlivou a zákonitou«, čímž mohlo se mysliti zejména obnovení svobod náboženských i politických, ano i dosazení Matyášovo na místo bratra jeho Rudolfa. Matyáš odebral se zatím se svým dvořanstvem z Vídně do Znojma; odtud pozval stavy české k společné poradě se stavy zemí vedlejších i se zástupci rakouskými a uherskými a rozeslal ke kurfirstům a knížatům německým oběžník, v němž vysvětlil dosavadní kroky podniknuté proti císaři.

Císař Rudolf nabízel marně potvrzení míru tureckého. Matyáš odmítl další vyjednávání a nastoupil v čele 20.000 mužů válečný pochod do Čech; dne 10. května dorazil do Čáslavi, kde však marně vybízel několikráte stavy české, aby se k němu připojili a poněvadž také knížata a stavové slezští zůstali Rudolfovi věrr Matyáš svolil k vyjednávání. Žerotín s veškerým úsilím prace k tomu, aby Morava připadla Matyášovi. I došlo konečně k smlouvě v Libni (24. června 1608), kterouž Rudolf vzdal se netoliko Uher a Rakous, nýbrž i Moravy a svolil i k tomu, kdyby Matyáš před ním zemřel, že stavové této země mají právo zvoliti si pro celou dobu života Rudolfova jiného panovníka z rodu Habsburského. Pokud by toto odloučení trvalo, měla také všeliká závislost Moravy od vlády v Čechách přestati. Arciknížeti zajištěno bylo nástupnictví na trůně českém anebo, když by císař zanechal manželské potomky, poručnická vláda a správa zemská. Zástupci stavů rakouských, uherských a moravských (jménem těchto Karel z Žerotína a Jiří z Hodic) hned po skončení smlouvy libeňské v táboře u Štěrbohol učinili tajný spolek, v němž prohlášeno, že při holdování každé země má se výslovně žádati potvrzení svobod náboženských; kdyby měl o tuto věc v některé zemi povstati spor, měly ostatní konfederované země na pomoc přispěti.

Na mimořádném sněmě, který potom svolán byl do Olomouce, Karel z Žerotína zvolen byl zemským hejtmanem, čímž nejlépe projeveno mu všestranné uznání a vděčnost. Sněm zvolil komisi, která měla oznámiti Matyášovi celou řadu usnesení, čelících k omezení moci panovnické a k obnovení svobod náboženských. Proti tomu strana katolická napjala všechny síly, aby provedení těchto článků zmařila. Kardinál Dietrichštejn podepsal sice instrukci, danou sněmem poslům k arciknížeti Matyášovi, podtají však pracoval proti splnění náboženských požadavků. Biskup Khlesl byl požádán, aby v tomto směru působil a papežský legát napomínal Matyáše, aby nepovoloval na Moravě ničeho, co by mohlo věci katolické škoditi.

Matyáš odpověděl poslům moravským v příčině politických práv uspokojivě, rozhodnutí otázky náboženské odložil však až k příštímu sněmu, který položen byl za účelem holdování do Brna na den 25. srpna. Tam opíraje se o Dietrichštejna a o Khlesla, naprosto zamítl pozadavek zavedení neobmezené svobody nábo-

ženské v celé zemi; i spokojili se na přímluvu Žerotínovu stavové povšechným ujištěním panovníkovým, že nikdo nemá pro své náboženství býti stíhán. Obyvatelům měst královských protestantské služby boží byly sice uvnitř hradeb zakázány, avšak směli se jich účastniti na sousedním panství některého šlechtice. Za to však Matyáš povolil stavům moravským práva politická v míře dosud nebývalé. Všechna dřívější privilegia byla potvrzena, a stará zřízení obnovena ve všech článcích, ve kterých byla od Rudolfa porušena. Matyáš slíbil, že nebude osazovati nejvyšších úřadů zemských a že také nikoho nesesadí, pokud by se neotázal o radu přísedících soudu zemského. Stará práva zemského hejtmana, obmezená za Rudolfa českou kanceláří, byla obnovena, a slíbeno zříditi na Moravě vlastní dvorskou kancelář i soud appellační. Zemským sněmům měl býti panovník sám přítomen, neb aspoň vypraviti komisaře jazyka českého znalé, ano Matyáš slíbil, že dá i své děti učiti česky. Stavům přiřčeno výhradné právo zákonodárné bez sankce panovníkovy. Bez souhlasu sněmu nesměla se ani válka vypovídati, ani mír uzavírati. Ano, moc stavovská vyhnána na vrchol stvrzením zcela nové listiny, kterouž stavové byli oprávněni se zbraní v ruce hájiti se proti jakémukoliv porušení zemského zřízení. Do komise, která se měla raditi o novém zřízení zemském na základě knihy Tovačovské, zvoleni byli z poloviny katolíci, ostatně Bratří a lutheráni. Ladislavovi Berkovi byly sice zabavené statky vráceny, musil však je prodati a pro budoucnost nebyl mu již povolen přístup k zemským úřadům.

S mnohem většími nesnázemi než na Moravě Matyáš setkal se v obojích Rakousích. Tam páni a rytíři protestantští, když jim Matyáš nechtěl dáti písemné stvrzení svobod náboženských, odepřeli holdování, počali sbírati vojsko a vyjednávali se stavy uherskými a moravskými o pomoc. Žerotín přimlouval se důrazně u Matyáše i u Karla Lichtenštejna, který právě tehda odměněn byl titulem knížecím, aby náboženské požadavky stavů rakouských byly splněny, zároveň však napomínal stavy rakouské k umírněnosti. Když potom i stavové uherští, ovšem za velmi těžkých podmínek, zvolili Matyáše za krále a on od arcibiskupa ostřihomského slavnostně byl korunován a když konečným dohodnutím byly (1609) rakouským stavům potvrzeny svobody náboženské, tito složili Matyášovi přísahu poslušnosti.

V Čechách stavové bratrští a lutheránští, za vedení Václava Budovce, Jindřicha Thurna, Ondřeje Šlika, Viléma z Roupova a jiných vynutili od císaře Rudolfa vydání majestátu (1609), jímž prohlášena volnost náboženská veškerého obyvatelstva, stavům vydána konsistoř podobojí i universita a propůjčeno jim právo jmenovati si defensory čili obhájce. Podobný majestát vydán byl brzo potom též stavům slezským, s nimiž stavové čeští přes odpor Rudolfův učinili spolek na vzájemnou obranu svých práv. Také v Německu náboženské protivy narazily na sebe mnohem příkřeji nežli dosud. Proti unii evangelické, jejímž náčelníkem stal se Bedřich, kurfirst falcký, utvořila se (1609) liga katolická, spolek katolických říšských stavů za vedení Maximiliana, vévody bavorského. Arcikníže Leopold, biskup pasovský a štrasburský, dorozuměv se s císařem Rudolfem, jal se v okolí Pasova sbírati silné vojsko, aby pomohl Rudolfovi zpět k ztraceným zemím a aby pokořil přílišnou moc stavů protestantských v zemích koruny české. Za to měl se státi nástupcem Rudolfovým ve veškerém jeho panství i v hodnosti císařské. Jemu na pomoc zbrojila také strana katolická v Čechách. To nezůstalo utajeno a Matyáš, proti němuž hlavně všechny tyto přípravy byly namířeny, aby nebyl překvapen, jal se navzájem sbírati vojsko ve svých zemích, zvláště na Moravě. Zbrojení moravské dálo se ve větších rozměrech než obyčejně. Žerotín soustředil hlavní vojenskou moc v kraji jihlavském, poněvadž se dověděl, že právě v těch stranách Ladislav Berka, Zdeněk Žampach a Jan Kavka tajně zbrojí, dostavše k tomu peníze od pražského dvora. Berka znovu byl ze země vypovězen a Kavka zajat v Olomouci. Poněvadž se u Pasova pokračovalo ve zbrojení velmi rázně, stavové moravští požádali Karla Münsterberského, náměstka vrchního hejtmanství slezského, aby knížata a stavové slezští nedovolili žádnému lidu válečnému shromažďovati se v zemi a aby proti Matyášovi nepodnikali nic nepřátelského.

Matyáš, pokusiv se marně o smír s Rudolfem, důrazně naléhal na to, aby vojsko pasovské bylo rozpuštěno. Ale právě tento požadavek nebyl splněn a vojsko pasovské konečně (21. prosince 1610) vedením plukovníka Ramée-a překročilo hranice Hor. Rakous, kdež po celý měsíc loupilo, plenilo a obyvatelstvo týralo. Hornorakouští stavové proti přesile Pasovských žádali za pomoc krále Matyáše, stavy dolnorakouské i moravské. Tito vykonali

náležité přípravy k válce; zejména nařízeno, aby veškera šlechta vypravila se do pole, kdyby Matyáš sám postavil se v čelo vojska. Na zprávu, že Pasovští překročili hranice české (30. ledna 1611), zemský hejtman na rozkaz Matyášův svolal nejvyšší úředníky a soudce zemské k poradě, kdež povolena i výprava za hranice. Matyáš svolal do Vídně stavovské výbory všech svých zemí, aby se uradili o společná opatření k obraně. Moravané vypravili k těmto poradám hraběte z Thurna, Jiřího z Hodic a pana Čejku. Karel z Žerotína, jsa přesvědčen, že vpád Pasovských jest nastrojen od samého císaře, radil Matyášovi, aby bratra svého zbavil i trůnu českého a sám si vstavil korunu sv. Václava na hlavu.

Zatím Ramée zmocniv se Budějovic a Tábora, již 13. února stanul před hradbami pražskými. Arcikníže Leopold přes výstrahy španělského vyslance i nuncia papežského odebral se zjevně k vojsku pasovskému a ujal se jeho vrchního velení. Pasovští po tuhém pouličním boji obsadili Malou Stranu a Hradčany. Ale všechno úsilí Leopoldovo i rozkazy Rudolfovy, aby se také Staré a Nové město podrobilo, zůstaly marny. Stavové čeští, jichž vojsko v Praze zatím vzrostlo na 30.000 m., byli odhodláni k důraznému odporu a vypravili na Moravu Václava Budovce z Budova s prosbou za pomoc. Moravané hned na první zprávy o oné události rozhodli se najímati vojsko a poslati je s vojskem Matyášovým do Čech. Matyáš poslal část vojska napřed do Čech a konal ve Znojmě poradu s nejvyššími úředníky a soudci moravskými. Zatím však Pasovští i s arciknížetem Leopoldem opouštěli již Čechy, přesvědčivše se, že vpádem do Čech připravili císaře Rudolfa o poslední lásku a věrnost stavů českých, kteří pokládali jej za spoluvinníka Leopoldova. Po odchodu Pasovských císař jal se se svým bratrem vyjednávati, ale Matyáš už zatím pojal pevný záměr svrhnouti bratra svého i s trůnu českého. V tom povzbuzovali jej jednak papež i španělský král Filip III., na druhé straně také evangelická unie v Německu. Čeští stavové jej žádali, aby svou cestu do Čech urychlil a zároveň vydal revers, že bude šetřiti svobod zemských. Toto poselstvo zastihlo Matyáše zároveň s posly unie evangelické v Jihlavě, kam Matyáš již 15. března z Vídně přes Znojmo dorazil v průvodu biskupa Khlesla, Lichtenštejna, Žerotína a jiných náčelníků stavovských, více protestantů než katolíků. Z Jihlavy

po pětidenní cestě Matyáš dorazil do Prahy, kdež byl od stavův, i měšťanů s velkou nádherou a okázalostí uvítán. Po delších úradách byl Matyáš (23. května) slavnostně za krále českého prohlášen a od biskupa olomuckého kardinála Dietrichštejna (pražský arcibiskup byl nemocen) korunován. Den před tím musil stavům českým potvrditi konfederaci jejich se stavy slezskými a slíbiti, že o rozsáhlých požadavcích jejich rázu náboženského i politického bude jednati hned na nejblíže příštím sněmě. Konečná smlouva o postoupení trůnu českého podepsána byla od Rudolfa 11. srpna. Císař Rudolf zemřel již 20. ledna 1612 v 59. roce svého života. Pochován byl v chrámě sv. Víta po boku svého otce i děda, poslední panovník rodu Habsburského, jehož ostatky uloženy jsou v královské Praze.

§ 39. Císař a král Matyáš II. Ferdinand Štyrský přijat za krále českého a markrabí moravského.

Po smrti Rudolfově Matyáš byl také (13. června 1612) od kurfirstů německých zvolen za císaře. Na radu Khleslovu ještě téhož roku přeložil své sídlo z Prahy do Vídně. Od svého předchůdce lišil se sice tím, že se neukrýval plaše před lidmi, nýbrž rád vystupoval v lesku a nádheře své hodnosti císařské. Nicméně ani jemu nedostávalo se schopností, říditi samostatně věci veřejné, živější práce byl úplně neschopen, podpisoval bez rozvahy, co mu důvěrní rádcové předkládali a především byl to biskup Khlesl, který za něho myslil, mluvil, psal i jednal. Z velké části omrzelost panovníkovu způsobil zbědovaný a rozervaný stav dědičných zemí rakouských a uherských. Za několikaletých rozepří mezi Rudolfem a Matyášem stavové všude vynutili si od obou tolik svobod a výsad, že nikdy před tím moc panovnická nebyla tak pokořena. Teprve smrt Rudolfova dala politice Matyášově, kterou řídil Khlesl, pevnější směr a jasnější cíl. Matyáš mohl si vůči stavům protestantským počínati mnohem volněji než dosud. To také pozoroval Žerotín, jehož dalekosáhlé plány, uvésti stavy zemí českých, rakouských a uherských v těsnější organisaci, od té doby potkávaly se vždy s většími překážkami, hlavně od Khlesla, který vytrvale kráčel za dvojím cílem: provésti katolickou reformaci a povznésti pokleslou moc královskou.

Působení Khleslovo proti snahám Žerotínovým záhy jevilo na Moravě své účinky. Na generálním sněmě pražském, kde byl Matyáš uznán za krále českého, byla zároveň od zástupců Čech i Moravy vyhotovena a podepsána listina, týkající se opětného sjednocení obou zemí. Jí vymezeny byly hranice mezi mocí panovnickou a stavovskou a upraven státoprávní poměr mezi Čechami a Moravou. Žerotín a přátelé jeho, pamětlivi přechvatů, jichž se dopouštěl dvůr Rudolfův proti Moravanům, postarali se o to, aby poměr ten byl co možná uvolněn a uveden téměř na pouhou osobní unii. Král Matyáš tehda neschválil této listiny a vyžádal si nějaký čas na rozmyšlenou. Když potom Matyáš dosáhl koruny císařské, přese všechno úsilí Žerotínovo i stavů moravských odpíral listině této svého stvrzení, ježto mu Khlesl vnuknul přesvědčení, že mu odnímá všelikou autoritu. Khlesl podporoval také kardinála Dietrichštejna, když žádal, aby všichni klerikové ano i manové biskupští v obvodu diecése olomucké byli vyňati v trestních i civilních rozepřích z moci zemského soudu. Něco podobného se objevilo, když vypukl znovu dávný spor o příslušenství vévodství opavského. Kdežto opavští stavové byli pro dosavadní svazek s Moravou a chodili k moravskému soudu zemskému, měšťané opavští naopak byli pro připojení k Slezsku a navštěvovali vrchní slezský soud ve Vratislavi. Císař na radu Khleslovu dal na jevo, že uznává samostatné postavení Opavských. Khlesl podporoval také nezákonité počínání královských měst Brna a Olomouce, když se prohlásila za vymaněná z vrchní moci zemského soudu moravského. Tehda také zakázáno bylo protestantskému obyvatelstvu královských měst na Moravě navštěvovati bohoslužby na statcích některého sousedního pána. Žerotín teprve osobním zakročením u císaře Matyáše zjednal v té věci nápravu.

Hned v prvních letech panování císaře Matyáše zhoršil se také poměr jeho k Turkům. Matyáš pojal záměr ve srozumění s některými velmoži uherskými, uvésti Sedmihradsko opět pod tužší panství. K tomu bylo potřebí zase mimořádných prostředkův. Ale moravští stavové na památném sněmě brněnském (1612), jejž zahájil bratr císařův arcikníže Maximilian a kde konečně potvrzena byla listina o sjednocení Čech a Moravy jen s nepatrnými změnami, ukázali se velmi neústupnými a povolili jen zcela nepatrnou berni. Roku potomního stavové sedmihradští

zvolili si za souhlasu porty turecké vévodou Gabriela Bethlena, který uznal nad sebou vrchní moc sultánovu. Tím byly netoliko Sedmihrady pro císaře ztraceny, nýbrž i císařská část Uher znovu ohrožena. Matyáš proto pokusil se sebrati potřebný náklad na vedení války. Tu se však objevilo hluboké poklesnutí moci panovnické. Stavové jednotlivých zemí dědičných všude chystali se předložiti nové proposice náboženské i politické, bez jichž stvrzení nemínili žádných berní povoliti. I připadla vláda císařská na myšlenku, svolati zástupce všech zemí, jež byly pod panstvím mladší linie Habsburské; doufaloť se, že zástupci císaři oddaní, zvláště ze zemí od Turků nejblíže ohrožených, oposici uchlácholí a že sjezd povolí dostatečné prostředky k válce. Byl to první pokus o generální sněm zemí českých, uherských a rakouských, jenž vypsán byl do Lince na rok 1614. Ale nezdařil se. Stavové čeští odepřeli všeliké účastenství. Na Moravě konal se za tou příčinou sněm v Olomouci za přítomnosti Ferdinanda Štyrského. Poukázáno tu na ztrátu Sedmihradska a na nebezpečenství hrozící od Turkův i žádáno, aby stavové část vojska vystrojili ihned, ostatek aby ponechali na sjezd v Linci a aby zvolili tamtéž plnomocníky. Stavové povolili zemskou hotovost na obranu. Poselstvo do Lince vypraviti sice slíbili, ale nikoliv s plnou mocí, nýbrž jen za účelem bližších informací. Na sjezdě lineckém toliko stavové lužičtí, tyrolští a zemí štyrských prohlásili ochotu, podporovati císaře ve válce proti Turkům. Ostatní, zejména poslové uherští, radili k mírnému vyjednávání. Poněvadž i Khlesl byl pro mír, poukazuje k nepatrné podpoře z říše německé, ze Španělska i od papeže, nezbylo císaři Matyášovi, než zahájiti vyjednávání, a to nejprve s Gabrielem Bethlenem, který v tajném článku smlouvy uzavřené zavázal se podporovati císaře proti Turkům; potom také s portou tureckou za obezřelého řízení Khleslova docíleno bylo (1615) obnovení míru žitvatorockého.

Od té doby, co císař Matyáš zbaven byl úmrtím bratra svého Rudolfa hlavního soka v panování, nastal důležitý obrat v dějinách našich zemí. Antagonism mezi mocí panovnickou a stavovskou, dlouho tajený z ohledů na soupeřství Rudolfovo, vypukl s novou silou, když Habsburskému rodu dostalo se opět jediného representanta, který maje ruce uvolněny mohl opět na to pomýšleti, aby obmezil nevázanou vládu stavovskou a obnovil v zemích svých panství církve katolické. Toto poznání razilo si

dráhu především v Čechách, kde náčelníci protestantských stavů, Jindřich Matyáš z Thurnu, Václav z Roupova, Václav Budovec z Budova, Vilém z Lobkovic, Ondřej Šlik, Štěpán ze Šternberka a j., nabyli pevného přesvědčení, že dlužno zdvihnouti vzpouru proti rodu Habsburskému, jinak že protestantism v Čechách dospěje k těm koncům, k jakým již dospěl ve Štyrsku. Obavy jejich nabývaly vždy větších rozměrů, když viděli, jak císař a všemocný rádce jeho Khlesl krok za krokem hledí obmeziti ústupky, učiněné stavům ve věcech náboženských. Ukázalo se to zejména ve sporné záležitosti protestantských kostelů broumovských a hrobských, kde Matyáš postavil se zřejmě po bok vrchností katolických. Také na Moravě císař Matyáš vyhlásil urputný boj proti všemu nekatolickému. Nejvyšší úřady zemské byly zase osazovány pouze rozhodnými katolíky; když r. 1615 Karel st. z Žerotína dobrovolně složil úřad zemského hejtmana a uchýlil se do života soukromého, Ladislav Popel z Lobkovic stal se zemským hejtmanem a Lev Burian Berka z Dubé nejvyšším sudím markrabství moravského. Katoličtí páni a zemané vystupovali vždy směleji proti svým soupeřům, ano Jan Kavka z Říčan přepadl se zbrojným lidem svého protestantského souseda, což byl případ pěstního práva, na Moravě neslýchaný. Zemský podkomoří dosazoval v královských městech do městských rad pouze katolíky. Kardinál Dietrichštejn vždy úsilovněji domáhal se starých požadavků svých o vybavení duchovenstva a jeho statků z moci zemského soudu a císařský dvůr jej v tom podporoval. Na panstvích biskupských i některých horlivých pánů katolických, zvláště Albrechta z Valdštejna, jenž vládl na Vsetíně, obnoveny byly missie jezuitův a kacířští poddaní násilně obracováni na víru katolickou. Brno, Olomouc i jiná města královská byla úplně získána pro vládu i pro věc katolickou tím, že tam ponenáhlu městské rady byly osazeny katolíky. Německé obyvatelstvo těchto měst snadno se nadchlo nepřátelstvím proti české šlechtě, většinou nekatolické, a počínalo si krutě i proti jinověrcům. V Brně a v Olomouci bylo tolik nekatolíkův uvězněno, že již v městských žalářích pro ně ani místa nebylo.

Na statcích vrchností katolických protestantské chrámy byly pozavírány, anebo i se školami a farními budovami odnímány farářům protestantským a dávány katolickým. V Chropini, na statku biskupském, kardinál Dietrichštejn dal gymnasium, které

si tam Bratří zřídili, z kořene vyvrátiti a vystavěl tam školu katolickou, v okolí pak tohoto města dvě fary odňal lutheránům, jednu Bratřím, a všechny osadil kněžími katolickými (1616). Ladislav Popel z Lobkovic z panství Holešovského kněze nekatolické vyhostil, kostely vrátil obřadu katolickému a na faru holešovskou, kterou po více než osmdesáte let Bratří drželi, dosadil horlivého katolického kněze Jana Sarkandra. Katolíci nedopouštěli, aby těla mrtvých protestantů neb podobojích, buďsi poddaných nebo zemanův a rytířů, pochovávána byla řádným způsobem na hřbitovech, a nekatolíci musili často až na několik mil těla mrtvých převážeti a byli při tom doprovázeni posměchem a spíláním. Poddaní donucováni bitím a mučením navštěvovati bohoslužby katolické, a když přes to setrvali při své víře, byli vyháněni a statků svých zbavováni. Žádný katolík nesměl pod přísným trestem prodati kacíři statek svůj, ale kupovati statky od nekatolíků bylo dovoleno.

Protestanti ovšem katolíkům rovněž ničeho dlužni nezůstávali. Kde měli ještě dosti moci, ačkoliv této jim všude rychle ubývalo, pronásledovali i oni katolíky, uváděli vše katolické v posměch, spisovali rozličné hanopisy, skládali hanlivé písně, v nichž papež nazýván byl antikristem, členové řádu jezuitského jmenováni vlky nenasytnými. Aby mohli mocněji odporovati útokům katolických rad městských, organisovali se ve zvláštní obce a volili protestantské rady městské vedle katolických.

Stavovská oposice proti císaři utvořila se v Čechách mnohem dříve než na Moravě. Stavové čeští hned po sesazení Rudolfově žádali na Matyášovi jisté záruky v příčině svobod náboženských a politických. Císař Matyáš přes daný slib neměl v úmyslu splniti tyto požadavky, které by byly moc jeho stlačily na míru nejmenší. Proto stavové shromáždění na sněmě v Budějovicích (1614) odepřeli jednati o předloze královské a žádali za svolání sněmu generálního. Již tehda někteří náčelníci protestantští pomýšleli na svržení dynastie Habsburské s trůnu českého a nabídli korunu českou kurfirstovi saskému. Jen přílišná poctivost, ale také pohodlnost kurfirstova byla příčinou, že podobné záměry již tehda nebyly uskutečněny.

Naděje skládané v generální sněm pražský, který svolán byl od císaře na den 15. června 1615, byly dokonale sklamány. Stavové čeští, sami o sobě nejsouce dosti svorni, neuměli v pravý

čas získati ostatní země. Uhři vůbec se nedostavili, cítíce se dosti silnými k obhájení svých svobod. Když sněm generální byl zahájen, dostavily se vedle stavů českých pouze deputace z Moravy, Slezska i obou Lužic. Zástupcové stavů horno- a dolnorakouských dojeli teprve počátkem července. Zástupci vedlejších zemí nebyli s českými stavy za jedno. Z Moravy v čele poselstva byli kardinál Dietrichštejn a Karel z Žerotína. Hned když šlo o ustanovení výminek příští konfederace a defense, deputace zdvihly mezi sebou, jakož i proti Čechům, dávné stížnosti. Moravané, Slezané i Lužičtí doložili, že nejsou nikterak povinni choditi na generální sněmy do Prahy, i dali to sobě od císaře reversem potvrditi. Karel z Žerotína prohlédl záměry Thurnovy i jeho soudruhů, namířené proti rodu Habsburskému, a poněvadž z nich vlasti své nic dobrého netušil, politika jeho od té doby obrátila se směrem opačným. Také plnomocníci slezští a lužičtí vyslovili se podobně jako Moravané; Thurn a jeho stoupenci utrpěli úplnou porážku a ještě před skončením sněmovního jednání rozmrzelí se vzdálili.

Důrazněji a svorněji než ve věcech politických ozvali se protestantští stavové na tomto sněmě proti porušování svobod náboženských a podali zvláště v příčině kostelů broumovského a hrobského stížnost k císaři. Avšak Matyáš ani v této věci jim nevyhověl a odpověděl na onu stížnost, že se poddaným katolických vrchností nepovolí, aby si směli stavěti kostely dle libosti. Za tohoto nového zostření protiv oposice česká přátelila se vždy více s myšlenkou, aby pro budoucnost vyloučila rod Habsburský z nástupnictví na trůně českém.

Otázka nástupnictví v zemích Matyášových byla již od delší doby předmětem bedlivých úvah při dvoře císařském. Poněvadž císař se svou manželkou Annou Tyrolskou potomků se nedočkal, bylo třeba postarati se zavčas o nástupce. Oba bratří Matyášovi, Maximilian i Albrecht, pro pokročilé stáří zřekli se svých práv, a tak z celé linie rakouské nejblíže oprávněným nápadníkem všech zemí, kde bylo uznáváno dědičné právo rodu Habsburského, stal se arcikníže Ferdinand Štyrský. Jemu však bylo zápasiti s mnohými překážkami. Kardinál Khlesl, který se obával o svůj vliv u císaře, jakmile by uznán byl za nástupce Ferdinand, hleděl rozličnými vytáčkami celou otázku odložiti co nejdále do budoucnosti. Nejprve měla býti otázka nástupnická vyřízena v Čechách. Císař ohlásil stavům českým, že vzhledem k svému stáří rozhodl

se upraviti následnictví v Čechách, předložil jim prohlášení Maximilianovo i Albrechtovo, že se trůnu vzdávají, a vznesl na sněm, který svolán byl na den 5. června 1617 prosbu, aby arcivévoda Ferdinand od něho adoptovaný za krále byl »přijat, prohlášen a korunován«. Toho také přes tuhý odpor stavův protestantských bylo dosaženo. Když počalo se na sněmě rokovati o proposici královské, z nejvyšších úředníků jediný Thurn, jenž zastával úřad purkrabí karlštejnského, odvážil se hájiti svobodné volby a účastenství zemí vedlejších. Ale nejvyšší purkrabí ihned mu odpověděl, že čeští stavové při osazování trůnu nikdy se nestarali o ostatní země. Kromě Thurna jediný Kolona z Felsu odvážil se hlasovati proti Ferdinandovi, ostatní veškero panstvo i rytířstvo a zástupci měst královských bez odporu odevzdali svůj hlas pro Ferdinanda.

Na Moravě přijetí Ferdinanda Štyrského za zeměpána stalo se způsobem mnohem hladším a snadnějším nežli v Čechách. V předloze královské, která podána byla na obecném sněmě v Brně (25. srpna 1617), poukázáno mimo jiné na to, že Ferdinand byl již od stavů českých za krále přijat, vyhlášen i korunován a že se doporučuje také moravským stavům za markrabího. Stavové prohlásili, že přijímají českého krále Ferdinanda též za markrabí moravského, aby však nebylo naprosto žádné pochybnosti, že jednají v této otázce úplně samostatně, byla přidána ještě tato významná věta: »Na tom jsme se usnesli a srovnali společně a jednomyslně, z své dobré a svobodné vůle, neohlédajíce se na žádný příklad, zvláště pak na to, že sou páni stavové království českého J. Mst. K. za krále českého přijali a korunovali, což že jest se bez vědomí našeho stalo, neméně to nežli jako i prvé v nápodobné příčině předkové naši, obtížně snášíme.« Poselstvo, které vypraveno bylo ze sněmu k Ferdinandovi a v jehož čele byli kardinál Dietrichštejn a pan Karel st. z Žerotína, žádalo také za potvrzení svobod náboženských, i dostalo se mu ujištění, že budou bez rozmýšlení potvrzena všechna privilegia stavovská, jen vzhledem k žádané svobodě náboženské Ferdinand odpověděl vyhýbavě. Hned potom nový markrabí vydal se na cestu do Brna a potvrdil tam svobody moravské (6. září 1617). Tak se stal Ferdinand II. markrabím moravským.

Podobným způsobem přijat byl Ferdinand ještě v létě r. 1617 za panovníka od sněmu slezského a lužického; roku potomního

byl zvolen a prohlášen také za krále uherského. Avšak volba jeho v Německu, o kterou hned potom usiloval, byla prozatím zmařena jednak odporem strany falcké, jednak tajnými piklemi kardinála Khlesla, který stále kladl Ferdinandovi v cestu všemožné překážky.

§ 40. *Výbuch povstání českého. Smrt císaře a krále Matyáše II.*

Zatím události české způsobily mocný a nenadálý obrat. Povýšení Ferdinanda Štyrského na trůn český posilnilo neobyčejně stranu katolickou. Na některých korunních statcích protestantské obyvatelstvo bylo donucováno buď přestupovati ke katolictví, nebo se vystěhovati; v městech královských nekatolíkům bylo odpíráno udělování práv měšťanských, a města nucena přijímati do svého svazku katolíky, jimiž potom dvorský sudí nebo podkomoří zemský obsazoval městskou radu; tím měla býti ponenáhlu vláda nad městy zajištěna katolíkům. Vynikající osobnosti katolické se netajily míněním, že jest třeba zdvihnouti zřejmý boj proti protestantům a že především bude třeba hlavy sraziti náčelníkům oposice Thurnovi, Šlikovi, Vilémovi z Lobkovic a Budovcovi. V Broumově královští komisaři přinutili městskou radu k zavření kostela, kdežto Hrobským dal pražský arcibiskup kostel rozbořiti a se zemí srovnati. Tento skutek vzbudil v Čechách veliké pobouření. Defensoři svolali zástupce krajů k sjezdu na podnět Thurnův, který těžce nesl, že hned po korunování Ferdinandově zbaven byl výnosného úřadu purkrabí karlštejnského, jenž udělen byl katolickému pánu Jaroslavovi z Martinic. Sjezd podal stížnost k císaři prostřednictvím místodržitelův, jež však byla příkře zamítnuta. Zpráva o tom způsobila velké pobouření u stavů protestantských a všeobecně, ač neprávem, pokládáni byli pražští místodržící, Slavata a Martinic, za původce císařského listu. Přes opětovaný zákaz císařův sešel se dne 21. května druhý sjezd protestantský, na němž mělo se zahájiti odpadnutí od rodu Habsburského; prvním krokem k tomu mělo býti zavraždění nenáviděných místodržících Slavaty a Martinice. Dne 23. května z rána členové sjezdu, v počtu asi 100 osob, stavu většinou panského a rytířského, ozbrojeni a provázeni ozbrojenou družinou vytrhli z Karolina na hrad královský, kdež zasypali výčitkami Slavatu i Martinice, a když pan Pavel z Říčan přečetl prohlášení,

že stavové pokládají je za rušitele majestátu a je tedy vyhlašují za nepřátele své i všeho veřejného blaha, druzí chopili se obou a svrhli je i písaře Filipa Fabricia s okna do příkopu hradebního 28 loket hlubokého. Šťastnou náhodou nepřišel nikdo z nich o život; jen Slavata těžce se zranil při pádu o římsu i nalezl ošetření i ochranu v blízkém paláci paní Polyxeny z Lobkovic; Fabricius vydal se na cestu do Vídně, aby o těchto událostech podal zprávu císaři.

Hned potom stavové prohlásili sjezd svolaný za řádný sněm zemský a zvolili si třicet direktorů k řízení správy zemské; Thurn zvolen vrchním velitelem vojska, které však mělo se teprve sbírati. O něco později vrchního velení nad vojskem ujal se hrabě Hohenlohe, doporučený od kurfirsta Bedřicha Falckého, který hned od počátku vzpoury stavům českým nabízel pomoc. Direktoři vypsali všeobecnou zemskou berni na vojsko, vypověděli jezuity ze země a zabavili jejich statky i některých úhlavních protivníků svých. Thurn vytrhl proti městům Krumlovu a Budějovicům, které zůstaly císaři věrny, a hrozbami přinutil Krumlov ku vzdání, kdežto Budějovice setrvaly v odporu. Všechna téměř města, i převážná většina stavu panského i rytířského, mezi nimi i mnozí katolíci, dali se strhnouti proudem revolučním.

Dvůr vídeňský nemohl býti v pochybnostech o pravé povaze českého hnutí. Nicméně císař na radu nejvyššího purkrabí českého Adama ze Šternberka a kardinála Khlesla, zakázal pouze další zbrojení, a snažil se stavy uspokojiti slibem, že bude šetřiti všech svobod zemských. Naproti tomu král Ferdinand, podporovaný od arciknížete Maximiliana, španělského vyslance Oñate a z českých pánů zvláště od nejvyššího kancléře Zdenka z Lobkovic, byl pevně odhodlán, potlačiti vzpouru českou zbraní a přísně ji potrestati. Proto také Ferdinand i Maximilian zajali Khlesla a odvezli (20. července) tajně na zámek Ambras v Tyrolích, kdež držán byl pod přísným dozorem; v srpnu vypraveno bylo první vojsko do Čech proti Thurnovi vedením plukovníka Dampierra.

Stavové čeští spoléhali na podporu z ciziny a doufali zejména že stavové ostatních zemí Matyášových na základě předešlých úmluv slovem i skutkem přispějí jim na pomoc. Ale stavové uherští a rakouští zachovali se odmítavě. Najisto očekávána byla pomoc z Moravy. Není pochybnosti, že při všeobecném rozjitření, které tehda i na Moravě zavládlo, a při neobyčejné vážnosti, jaké

Žerotín požíval u všech stran i tříd společenských, jediné slovo jeho by bylo stačilo, aby Morava přidala se ke vzpouře české. Ale Žerotín zůstal věren svým dřívějším zásadám, zejmena oné, že nelze svobody náboženské uhájiti mečem. On také celému povstání netušil, i kdyby se Morava k němu připojila, a měl té doby jedinou opravdovou snahu: zjednati smír mezi dvorem vídeňským a povstalci. Hned po vypuknutí vzpoury české císař pozval Žerotína do Vídně, aby se súčastnil porad, jaká opatření dlužno učiniti. Žerotín odebrav se do Vídně (17. června), doporučil užiti mírných prostředků. Císař žádal Žerotína, aby podporoval u stavů moravských přijetí královské proposice na sjezdě, který svolán byl do Olomouce. Žerotín to přislíbil a navrátil se domů. Zatím už vypraveno bylo od stavů českých do Olomouce poselstvo žádat, aby se Moravané k povstání připojili. Přičiněním Žerotínovým zamítnut byl návrh čelící k podpoře této žádosti a na místě toho zvolena byla deputace k císaři, jež měla mu doporučiti mírné vyrovnání s Čechy. Krom toho usneseno najati vojsko k opatření bezpečnosti zemské, jež mělo se postaviti na hranicích českých u Jihlavy. V poselstvu k císaři byl vedle kardinála Dietrichštejna a knížete Karla z Liechtenštejna také Žerotín.

Ve Vídni však po odstranění kardinála Khlesla upuštěno bylo nadobro od pokusu o smířlivé narovnání. Na obecném sněmě, který svolán byl 15. srpna do Brna a k jehož zahájení dostavil se Ferdinand jakožto zástupce císařův, předložena byla královská proposice, v níž žádáno aby Morava se otevřela plukům císařským, vypraveným do Čech a aby polovice najatého vojska stavovského byla ponechána císaři proti povstalcům českým. Naproti tomu stavové čeští k tomuto sněmu podali znovu žádost za připojení Moravy k jejich věci. Postavení Žerotínovo, na nějž oči všech byly upřeny, bylo nanejvýš nesnadné. Na konec byl průchod císařského vojska do Čech povolen; druhá žádost proposice královské byla odmítnuta, ale zároveň odpověděno stavům českým, že se s nimi Moravané nemohou spojiti proti císaři, poněvadž mu slíbili poslušnost. Také lužičtí stavové zachovali se k žádosti českých stavův odmítavě, pouze slezští stavové slíbili Čechům pomoc na základě konfederace z r. 1609.

Všechna snaha Žerotínova o smír ukázala se marnou. Dvůr vídeňský kladl především podmínku, aby stavové čeští složili zbraň a vojsko rozpustili. Stavové čeští proti tomu odpověděli,

že nemohou zbraně složiti, pokud jim nebudou zaručeny jejich politické a náboženské svobody a pokud by císař sám nepodal ruku k smíru. Jejich odvaha byla ještě zvýšena, když konečně přišlo jim na pomoc ze Slezska 3000 m., čímž Thurn sesílen udeřil u Pelhřimova na císařského vojevůdce Dampiera a donutil jej k rychlému ústupu k Jihlavě. Tato porážka způsobila na Moravě takové leknutí, že hotovost zemská shromážděná u Jihlavy se rozešla. Brzo potom poražen byl od Thurna vůdce hlavního vojska císařského u Lomnice s těžkými ztrátami a Arnošt z Mansfelda, vůdce pomocného vojska, jež poslal Čechům vévoda savojský Karel Emanuel, po více než čtyřnedělním obléhání dobyl Plzně, hlavní bašty katolické v Čechách. Těmito úspěchy pohnuti nejen rakouští, nýbrž i uherští stavové počali se kloniti k odboji a také na Žerotína učiněn byl mocný nátlak, aby konečně svým slovem rozhodujícím přispěl k spojení Čech a Moravy. Ale Žerotín zůstal rodu Habsburskému věrným, jsa přesvědčen, že povstání skončí nešťastně, třeba byl proto u protestantů moravských viněn z nekalého smýšlení k svým souvěrcům. Dvůr císařský naplněn byl tehda velkými obavami, jak se stavové moravští zachovají. Žerotín však v plné sebedůvěře psal králi Ferdinandovi, že netřeba se ničeho strachovati. Na sněmě v Brně, jenž svolán byl na den 13. prosince, Žerotín opět měl velmi nesnadné postavení. Čeští stavové vypravili deputaci do Brna, v patách za ní pak přicválal hrabě Thurn s praporcem jízdy, opustiv na krátký čas bojiště rakouské, aby svou přítomností Moravany strhl k odboji. Tím protestantští stavové moravští uvedeni byli do válečné nálady a proto také oba císařští sekretáři Fabricius a Michna, kteří v Brně dleli, rychle se z města klidili, aby ušli druhé defenestraci. Protestanté s počátku ze sněmovních porad vyloučili katolíky ano i samého Žerotína, který teprve po dvou dnech vymohl si přístup k nim. Ale tu také hned se ukázalo, co dovede u jeho krajanů vážnost jeho osoby i mohutná výmluvnost. Přes přítomnost Thurnovu, a ač protestanté už byli odhodláni, odhlasovati připojení Moravy k Čechám, usneseno pouze, ovšem za souhlasu stavů katolických, císaři důrazně doporučiti mírné vyrovnání s Čechy. Zakročením Žerotínovým byl osud povstání českého rozhodnut ve prospěch Habsburků.

§ 41. *Císař a král Ferdinand II. Potlačení vzpoury v Čechách a na Moravě.*

Dne 20. března 1619 zemřel císař Matyáš a Ferdinand hned v prvním listě sliboval stvrditi stavům českým všechny jejich dosavadní svobody, tedy i majestát císaře Rudolfa, uznají-li jej za krále. Ale stavové, kterým zase záleželo na rychlém rozhodnutí v poli, odmítli všeliké vyjednávání, poněvadž netoliko stavové slezští, nýbrž i lužičtí ano i horno- a dolnorakouští prohlásili, že se připojí k Čechům a odepřeli přijetí Ferdinanda za svého panovníka. Podobně hleděno získati Moravu a především učiněn nový nátlak na Žerotína; Budovec a Jiří, markrabí krnovský, vůdce slezského vojska v Čechách, hleděli jej získati, hrozíce jinak, že Morava vojenským vpádem z Čech bude přinucena k připojení. Ale všechno jejich úsilí zůstalo marným. I vypravil se Thurn na rozkaz direktorů k hranicím moravským, jež nalezl nestřeženy a byl již po pěti dnech v Jihlavě od veškerého měšťanstva i od části šlechty moravské okázale uvítán. Dospěv do Znojma, přijal tam od většiny šlechty ujištění, že na sněmě brněnském, který byl od krále Ferdinanda svolán k počátku května, dojde k uzavření spolku česko-moravského. Strana katolická, v jejíž čele byl kardinál Dietrichštejn a kníže Lichtenštejn, byla stísněna, neméně Žerotín. Protestantští stavové měli před zahájením sněmu krátkou poradu v Slavkovském domě, to jest v paláci hraběte Oldřicha z Kounic, z jehož oken potom pan Ladislav Velen z Žerotína k lidu venku shromážděnému obrátil se s otázkou, zdali chce býti se stavy za jedno? Když lid zvolal: »Chceme«!, byly zavřeny brány městské, šlechta všechna i zástupci měst, zvláště však měšťanstvo brněnské, odebrali se na Zelný trh a tu sestoupivše se v kolo, pod šírým nebem se zdviženými prsty zavázali se přísahou, že při sobě do posledního přemožení věrně a nepromĕnlivě státi a jedni druhých zastávati chtějí (2. května).

Téhož dne stavové odebrali se do bytu kardinálova a hrozili mu i vyhozením s okna, jako prý se stalo místodržícím pražským, a žádali, aby ihned složil úřad generála. Kardinál poděšen na smrt, prosil stavův, aby se vzdáti směl aspoň po několika dnech, čímž by ho ušetřili posměchu a potupy, přislibuje zároveň, že s nimi za jedno státi chce, jen aby žádného násilí na něm nevykonávali.

Stavové obměkčeni jeho úzkostlivým a pokorným chováním, odebrali se k panu Karlu staršímu z Žerotína, jehož podezřívali ze zrády, avšak on velmi důstojně a rozhodně odmítl takové podezření a stavové klidně odešli. Naposledy zašli ještě ke knížeti Lichtenštejnovi, ale když kníže dosvědčil, že životem i statky chce při stavích státi a tento slib potvrdil rukou dáním, opustili jej v přátelské shodě, kdežto Dietrichštejn a Žerotín ve svých bytech přísně byli střeženi oddělením mušketýrův. Žerotín po čtrnácte dní zůstal uvězněn ve svém domě, pak se směl odstěhovati na své statky, ale musil se zavázati, že odtud nikam neodejde, pokud by závazku svého nebyl sproštěn. I pobýval největším dílem na Rosicích.

Jednání sněmovní zahájeno bylo sesazením Ladislava Popela z Lobkovic s úřadu hejtmana zemského; veliteli vojsk jmenováni: Petr Sedlnický a Ladislav Velen z Žerotína nad jízdou, Bedřich z Tiefenbachu nad pěchotou. Potom bylo usneseno vypověděti jezuity ze země pro všechny potomní doby. V plném sněmě dne 11. května bylo prohlášeno, že stavové moravští spolčují se s pány českými proti komukolivěk; o tom pak ihned dána obšírná zpráva poselstvu českému i rakouskému, jež se ke sněmu dostavila. V čelo správy zemské zvoleno bylo 29 direktorů (12 ze stavu panského, 12 z rytířského, 5 z měst královských) s plnou mocí sbírati vojsko, svolávati stavovské sjezdy, uzavírati spolky s cizími státy, dělati dluhy a v čas potřeby se doplňovati. Takovým způsobem i Morava připojila se k povstání proti králi Ferdinandovi.

Hned potom Thurn nastoupil válečnou výpravu proti Vídni. Když už vojsko jeho blížilo se vídeňským předměstím, vypravila se hromadná deputace šlechty dolnorakouské do hradu královského, kdež dorážela na Ferdinanda, aby upustil od války proti Čechům a aby vyhověl jejich požadavkům náboženským i politickým. Král konečně vysvobozen byl příchodem kyrysníků St.-Hilairových. Záhy však Thurn byl donucen od Vídně upustiti a nastoupiti rychle zpáteční pochod do Čech; Ferdinand mohl bez obavy odebrati se do Frankfurtu, kamž vypsána byla na den 20. července schůze kurfirstů k volbě nového císaře.

Jakmile stavové moravští pro povstání se prohlásili, usneseno bylo ve Vídni, vypraviti také na Moravu oddíl vojska císařského vedením Dampierrovým. Dampierre v čele 8000 pěších i jízdných a s třemi děly překročil na sklonku července (1619)

hranice moravské u Retze. Královské vojsko počínalo si proti domácímu obyvatelstvu s nelidskou ukrutností; přes Dunajovice namířeno na Mikulov a Vistonice, které obsazeny byly stavovským vojskem za vedení Bedřicha z Tiefenbacha; vojsko to mělo sotva 4000 m., tedy polovici vojska nepřátelského. Tiefenbach byv přesilou nepřátelskou donucen Vistonice vykliditi, zachránil se rychle za řeku Dyji a most za sebou dal strhnouti. Dampierre s částí jízdy přebrodil se nedaleko mostu a kázal pěchotě, aby ho následovala. I strhl se (5. srpna) boj krutý a houževnatý, v němž Moravané zvítězili a donutili královské vojsko k ústupu.

Již na sněmě květnovém v Brně stavové moravští spolu s ostatními konfederovanými zeměmi českými i rakouskými domluvili svolání generálního sněmu v Praze, jenž měl jednati o změnách ve zřízení, o způsobu konfederace a o postavení spolčených zemí vůči Ferdinandovi. Sněm byl obeslán plnomocníky všech zemí českých i Horních a Dolních Rakous a zahájen dne 8. července. V čele moravského poselstva byl pan Vilém z Roupova. V konfederační aktě, jež přijata byla 31. července, trůn český prohlášen byl za volební, jeho osazení však mělo se státi svorným dohodnutím všech zemí ke koruně náležejících; při volbě královské Čechám přiřčeny dva hlasy, Moravě, Slezsku, Horní a Dolní Lužici po jednom. Moc královská byla opět značně omezena. Práva protestantů vyměřena co nejrozsáhleji, katolíkům zaručeno sice volné vykonávání obřadů náboženských, ale byli vyloučeni z nejdůležitějších úřadů zemských i městských. Dosavadní konfiskace církevních statků schváleny, platnost majestátu Rudolfova rozšířena též na Moravu i obojí Lužici. Svazek korunních zemí byl uvolněn co nejvíce, každá země měla míti svou správu, své finance, zákonodárství, soudnictví, ano i vojenství, ze záležitostí, o kterých se měly společně raditi, jmenována výslovně pouze jediná, totiž královská volba.

Hned potom přikročeno k dalšímu jednání sněmovnímu, jaké stanovisko má se zaujati vůči Ferdinandovi. V Čechách byla velká většina stavů pro jeho sesazení, s nimi pak projevili souhlas též delegáti slezští a lužičtí, avšak moravští poslové prohlásili, že k jednání o této otázce nemají plnomocenství a že si tedy musí vyžádati nové instrukce od sněmu moravského, který svolán byl do Brna. Sjezd brněnský, z něhož poprvé vyloučen byl stav prelátský, shromáždil se 7. srpna a schválil konfederaci, uzavřenou

v Praze s Čechy, Slezany a Lužičany. O sesazení Ferdinandově nestalo se sice veřejné usnešení, podtají však věc byla vyřízena k plné spokojenosti delegátů českých, a poslům moravským k sněmu českému dána v té příčině plná moc. Hejtmanem zemským na místě sesazeného Ladislava Popela z Lobkovic zvolen byl později Ladislav Velen z Žerotína, pán břeclavský.

Také stavové dolnorakouští zvolili si dle českého vzoru direktorium, a nařídili mu provedení dalšího zbrojení. Od nich i od stavů hornorakouských vypraveni byli plnomocníci ku generálnímu sněmu pražskému, na němž slavnostně prohlášena konfederace zemí českých a rakouských. Dne 19. srpna čeští stavové jednohlasně prohlásili Ferdinanda II. za sesazena s trůnu českého, k čemuž již potomního dne moravské poselstvo dalo svůj souhlas. O den později učinili tak i Slezané a Lužičané, ač neměli k tomu plné moci, ano od stavů hornolužických došel později rozkaz smyslu protivného. Potom (26. srpna) převážnou většinou stavové čeští zvolili si za krále Bedřicha Falckého. Poslové moravští i k tomu projevili svůj souhlas a podobně učinili i zástupci slezští a lužičtí, ačkoli Hornolužičané by byli raději měli za krále Jana Jiřího. Slavnostní poselstvo ze všech zemí koruny české mělo vypraveno býti ke kurfirstovi Bedřichovi, aby mu výsledek volby ohlásilo. Bedřich prohlásil, že volbu přijímá, ačkoliv zrazovali jej důtklivě i vlastní tchán jeho, král anglický Jakub, i duchovní kurfirstové němečtí, ano i sám Ferdinand II., který zatím (28. srpna) zvolen byl ode všech kurfirstů, tedy i od Bedřicha, jednohlasně za císaře německého. Nově zvolený král i s manželkou svou Alžbětou vykonav slavný vjezd do Prahy, byl tam (4. listopadu) ode dvou nejvyšších zemských úředníkův, od administrátora protestantské konsistoře a od seniora Jednoty bratrské za krále českého korunován.

Zatím také sedmihradský kníže Betlen Gabor dal se do vyjednávání s direktory českými a vypravil z horních Uher 10.000 m. vedením Frant. Redeye na Moravu, kamž od českých direktorův odeslán byl hrabě Thurn, aby se ujal velení nad vojskem moravským, kdežto v Čechách vrchní velitelství svěřeno bylo knížeti Anhaltskému. Betlen udeřil na město Prešpurk, kdež byla uschována královská koruna s ostatními odznaky. Hrabě Buquoy byv na rychlo odvolán z Čech, odtáhl do jižní Moravy, kdež u Břeclavy spojil se s vojskem Dampierrovým, pokusiv se marně

o dobytí Znojma, jehož statně hájili měšťané, sesílení částí hotovosti moravské. Thurn spojiv vojska česká, moravská i pomoc Redeyovu, pronásledoval vojsko císařské směrem k Vídni, ale toto zachránilo se na pravý břeh Dunaje. Thurn teprve po měsíci spojil se s ostatním vojskem Betlenovým u Prešpurka, čímž vojska jejich vzrostla na 60.000 m., a společně táhli na Vídeň, kam zatím také císař Ferdinand se byl odebral. Ale spojené vojsko česko-uherské, trpící zimou, hladem, nemocmi i nedostatkem kázně, záhy se od Vídně rozešlo.

Na konci ledna 1620 Bedřich Falcký vybral se v čele četné a nádherné družiny na cestu do Brna, aby tam přijal holdování stavů moravských. Před Brnem očekávala Bedřicha šlechta moravská, nádherně vystrojená na koních, rovněž i městská rada brněnská s ostatním měšťanstvem, zatím co třikráte zahřměly rány dělové se Špilberka. Veškera šlechta sestoupila s koní, zemský hejtman Ladislav Velen z Žerotína chopil králova koně za úzdu a dovedl krále až k jezuitskému kostelu, který od nějaké doby byl proměněn v bratrskou modlitebnu. Po službách božích král se svým bratrem Ludvíkem, s Kristiánem knížetem Anhaltským, s hrabětem Hohenlohem a některými jinými ubytoval se v domě kardinála Dietrichštejna. Dne 6. února vykonáno bylo od stavů slavné holdování, jehož však nesúčastnil se Karel st. z Žerotína, ač v Brně byl přítomen. Potom se pokračovalo v jednání sněmovním a usneseno, »aby lidé, mající duchovní správu, na sněmě zemském za stav počítáni a jmíni nebyli«, a za platný prohlášen pouze stav panský, rytířský a městský.

Tehda stihla krutá pohroma zemi moravskou od severu. Na 4000 kozáků vpadlo do sev.-vých. končin, posláni byvše od polského krále Zikmunda císaři Ferdinandovi na pomoc a všude řádili s nelidskou ukrutností. Holešov byl zachráněn toliko zakročením bývalého faráře Jana Sarkandra. Jakmile však o tom zpráva se rozšířila, Sarkander byl obviněn z tajného dorozumění s nepřítelem, zatčen a odvezen do Olomouce, kdež po pět dní byl za strašlivých muk vyslýchán, až následkem tohoto nelidského nakládání zemřel (18. února). Král Bedřich právě tehda stihl z Brna do Olomouce, kde mniši byli rozehnáni, kanovníci uvězněni a statky jim zabaveny a na katolíky vůbec učiněn nátlak vysokými kontribucemi. Z Olomouce odebral se do Vratislavě, kdež mu knížata a stavové slezští za okázalých slavností holdovali.

Naděje českých stavů, že volbou Bedřicha Falckého dosáhnou vydatné opory v cizině, byly trpce zklamány. Betlen Gábor učinil již 16. ledna s císařem příměří. Vévoda savojský když viděl, že nedosáhne koruny české, zastavil úplně všeliké peněžité příspěvky. Král anglický Jakub I., tchán Bedřichův, nesouhlasil s povstáním českým, byl nanejvýš rozhořčen, když uslyšel, že jeho zeť přijal korunu českou, a odepřel mu všelikou pomoc. Generální stavové hollandští z nepřátelství proti Španělsku poskytovali sice stavům českým měsíční příspěvek 50.000 zl., ale vojsko na svou pěst do pole postaviti se neodvážili, pokud by král anglický též tak neučinil. Evangelická unie v Německu, bojíc se ligy katolické, nepovolila Čechům ani vojska ani peněz. Tak byl Bedřich odkázán na své síly a na stavy zemí českých i rakouských. Ale tyto země byly ve velmi smutném stavu. Čechy již před příchodem Bedřichovým byly lehkomyslnou a neschopnou vládou direktorův uvedeny do takové bídy, že nebyl vojsku za několik měsíců žold vyplácen a toto hledělo si ztrátu vynahraditi na domácím obyvatelstvu plenem a lupem. Naproti tomu císař Ferdinand II. získal mnoho platných spojenců. Filip III., král španělský, od počátku povstání českého posílal mu hojnou měrou vojsko i peníze. Papež Pavel V. zdvojnásobil dosavadní příspěvek peněžitý. Členové katolické ligy v Německu zavázali se postaviti 21.000 pěších a 4000 jízdy do pole; císař slíbil náčelníku jejímu, Maximilianovi Bavorskému, náhradou válečných útrat některou ze svých zemí dědičných; krom toho měla na něj přejíti kurfirstská hodnost falcká i všechno území, které by tomuto bylo odňato. Jan Jiří, kurfirst saský, zanevřev z rozličných příčin na Bedřicha Falckého, sám se nabídl císaři, že přispěje k pokoření vzpoury v zemích českých, bude-li mu obojí Lužice zastavena. Také král polský Zikmund III., který měl sestru císařovu za manželku, přihlásil se za spojence a pospíšil si s výpravou 4000 kozáků, kteří z Moravy se obrátili do Dolních Rakous, kdež sesílili vojenskou moc Buquoyovu. Lstivý kníže Betlen Gábor přerušil sice příměří uzavřené s císařem a dav se voliti od stavův uherských za krále, vypravil opět stavům českým a moravským oddíl vojska na pomoc, tato však již neodvrátila konečnou zkázu od jeho spojencův.

Vojsko ligy katolické, vedené vévodou Maximilianem a Janem Tillym, překročilo u Riedu hranice hornorakouské a nesetkavši se s valným odporem stavův, již 4. srpna vtrhlo do Lince. Spojiv

se (8. září) s císařským vojskem Buquoyovým a Dampierrovým, Maximilian vtrhl do Čech; dobyl Prachatic, Vodňan a Písku a namířil k Plzni, kterou držel Mansfeld. Na Plzeň však nebylo útočeno, ježto Mansfeld sám zahájil s vévodou Maximilianem zrádné vyjednávání o vydání tohoto města za jistých podmínek jemu příznivých. Vévoda bavorský hnul se s veškerým vojskem dále na sever a tu teprve narazil na vojsko knížete Anhaltského, který v Rakovníce a na okolních návrších zaujal výhodné opevněné postavení. Když nezdařily se pokusy vylákati nepřítele k rozhodné bitvě, vůdcové císařští odhodlali se nastoupiti pochod ku Praze, kterou doufali náhlým přepadnutím dostati do svých rukou. Ale v tom předešel je kníže Anhaltský i podařilo se mu západně Prahy na Bílé Hoře rozestaviti výhodným způsobem své vojsko. V boji, který se tu strhl (8. listopadu), Čechové, ač počtem slabší, ale majíce příznivější polohu, s počátku osvědčili značnou převahu. Kristian ml. z Anhaltu v čele jízdy české tak prudce a statečně udeřil na jízdu císařskou, že nejen tuto, nýbrž i část pěchoty císařské donutil ku zmatenému ústupu, který teprve včasným zakročením Tillyho byl zastaven. Avšak ostatní vojsko na straně české, složené z různých národův, ukázalo záhy svou necvičenost a neschopnost. Pěší pluk hraběte Thurna na nejzazším levém křídle dal se na útěk hned na počátku bitvy, na nepřítele ani nevystřeliv, také uherští jezdci ani nevyčkali útoku protivníka a uháněli tryskem z bojiště. Nejdéle vytrval pěší pluk moravský za vedení Jindřicha Šlika, až v hrdinském boji proti přesile zahynuli všichni do posledního muže i s chrabrým svým vůdcem.

Zpráva o porážce způsobila na všech stranách zmatek, zděšení a malomyslnost. Král Bedřich, pamětliv jsa především bezpečnosti své i své manželky, po marném pokuse vyjednávati s nepřítelem, dal se již dne 9. listopadu z rána s rodinou na cestu do Slezska a jej doprovázela většina vojevůdcův i nejvyšších úředníků zemských. Po útěku královĕ nikdo nepomýšlel na odpor, vojsko se rozešlo, a poněvadž ani zástupci měst pražských ani členové stavů, kteří v městě zůstali, neučinili žádného obranného opatření, mohl Buquoy již dvě hodiny po odjezdu Bedřichově a vévoda Maximilian jen o něco později slaviti svůj vjezd do Prahy. Zbylí v městě stavové i měšťané musili se císaři bezpodmínečně podrobiti.

Stavové moravští pod zdrcujícím dojmem zpráv z bojiště českého nabízeli císaři ihned úplné podrobení, žádajíce pouze za všeobecnou amnestii. Císař odpověděl, že o této žádosti rozhodne teprve tehda, až se mu stavové úplně pokoří. I pokusili se stavové, povzbuzeni hrabětem Thurnem, který zatím do Brna se dostavil, připraviti se k obraně proti vpádu vojska císařského a jali se vyjednávati o pomoc s Betlenem Gáborem i Bedřichem Falckým, ale marně. Zatím už velká část šlechty klonící se k míru sjela se na zámku Rosicích u Karla st. z Žerotína a konali tam vážné porady. Na sjezdě brněnském přes odpor Thurnův a Petra Sedlnického, jenž byl náměstkem zemského hejtmana, bylo usneseno, k císaři vypraviti nové poselstvo s nabídnutím, že stavové chtějí se k jeho poslušnosti vrátiti, budou-li jim jejich politická i náboženská privilegia potvrzena, všem milost udělena a nebude-li žádné vojsko do země uvedeno. Odpověď císařova zněla odmítavě. Zatím již octly se první oddíly vojska císařského před Jihlavou a donutily město ke kapitulaci; podobně obsazena byla města a zámky Velké Meziříčí, Telč, Slavonice, Třebíč, Jemnice. Zemi nastala doba plná hrůz a ukrutenství. Na odpor nikdo již nepomýšlel. Stavové v Brně shromáždění ujistili Buquoye, který rovněž dorazil do Jihlavy, svou oddaností k císaři; císařským otevřeny byly bez překážky brány Brna, Znojma, Olomouce i jiných důležitých měst. Sám hejtman zemský Ladislav Velen z Žerotína požádal knížete Lichtenštejna za rozmluvu, aby mu mohl své podmínky oznámiti.

Nové poselstvo moravských stavů, v němž byli Bohobud z Lipé, Jindřich Zahradecký a Jan Čejka z Olbramovic, mělo ospravedlniti stavy moravské, že jen z donucení se připojili k povstání, a prosili císaře, aby jim vzhledem k dřívějším zásluhám, jež si o rod Habsburský získali, odpustil a je zachoval při dřívějších svobodách náboženských a politických. Poselstvo bylo přijato nemilostivě. Císař vyslechl jeho pokorná slova s přísnou tváří a mlčky. Kancléř Zdeněk z Lobkovic zasypal je prudkými výčitkami pro účastenství stavů v povstání českém. Později (17. ledna 1621) bylo jim ústy kancléřovými oznámeno, že kardinál Dietrichštejn jmenován jest císařským komisařem na Moravě a že zavede vyšetřování proti účastníkům vzpoury; potom vydán byl císařský dekret, jímž jezuité na Moravě uvedeni ve svůj dřívější majetek a přiřčena jim plná náhrada za utrpené škody.

Dietrichštejnovi svěřena byla správa statků všech vynikajících účastníků povstání. Císař osadil částečně nejvyšší úřady zemské spolehlivými katolickými šlechtici: nejvyšším hejtmanem zemským jmenováu byl Ladislav Popel z Lobkovic, nejvyšším sudím Burian Berka a zemským podkomořím Karel Haugvic. Zdeněk z Lobkovic, bratr Ladislavův, vypraven byl na Moravu, aby vyšetřoval vinu povstalců, kdežto Maximilianovi z Lichtenštejna svěřen byl úkol, aby stavovská vojska zařadil do pluků císařských. Všeliká činnost sněmu i soudu zemského na ten čas byla zastavena; byly ukládány velké kontribuce na všechny stavy, především pak na bohatší města. Ještě horším břemenem bylo vydržování a vyplácení císařského vojska, ubytovaného na Moravě. Všechny daně, před tím od sněmu povolené, zvláště daň z piva, byly s neobvyklou přísností vybírány.

Mnohem lépe než Čechám a Moravě dařilo se oběma Lužicím a Slezsku, jichž pokoření svěřeno bylo kurfirstovi saskému. Kurfirst Falcký, jehož země (rýnská Falc) byla obsazena vojskem ze španělského Nizozemska, dán byl od císaře do říšské klatby a prohlášen za zbavena všech svých zemí a hodností. Podobný nález vynesen byl také proti knížeti Anhaltskému, hraběti Hohenlohovi a markrabí krnovskému. Proti Betlenovi Gáborovi zdvižena od císaře nová válka, která také Moravu zastihla těžkými pohromami. Uherští jezdci od počátku února (1621) podnikali četné vpády přes hranice moravské, pronikli až k Hustopečím, svedli tam několik šťastných potyček a poplenili zemi daleko široko. Císařští porazili oddíl vojska uherského u Strážnice a vtrhnuvše do Uher, donutili Betlena k ústupu do Košic. Prešpurk otevřel ochotně brány císařskému generálu Buquoyovi, který oblehl Nové Zámky, nejpevnější tvrz v těch stranách. Zatím Betlen Gábor soustředil moc svou vojenskou v Košicích a odtud také porazil oddíl vojska císařského. Potom spojiv se s markrabím Jiřím Krnovským, dobyl zase celých horních Uher až na několik pevných míst a podnikl nový zhoubný vpád na Moravu.

Morava byla v té době zbavena vší ochrany, ježto na rozkaz císařův největší část vojska odebrala se na bojiště uherské. Albrecht z Valdštejna, jemuž svěřeno velení nad nepatrnými zbytky pluků císařských, musil obmeziti se na obranu západní Moravy. K tomu vypuklo povstání valašského lidu, jež nabylo takových rozměrů, že Dietrichštejn prosil císaře, aby mu část

vojska k potlačení vzpoury ponechal. Betlen Gábor dobyv pomezního města uherského Skalice zmocnil se Strážnice, Veselí a Uherského Brodu. Někdejší hejtman zemský Ladislav Velen z Žerotína, který se účastnil těchto bojů, uvázal se v panství nad těmito městy ve jménu Bedřicha Falckého. Císař dal rozkaz, aby všechno vojsko jeho z Uher obrátilo se na Moravu a žádal také, aby saské vojsko ze Slezska sem bylo posláno. Nežli však mohly tyto oddíly spojiti se s Valdštejnem, Uhři pronikli ještě dále do vnitrozemí, dobyli Litovle, Unčova, Zábřeha, ano i Moravské Třebové, všude hrozně plenice a pustošíce. Markrabí krnovský vypraven byl od Betlena k Olomouci, dobyl Přerova a odtud vyzýval knížata a stavy slezské, aby se k němu připojili. Potom vzat byl Lipník a hrad Šternberský zapálen. Nové vzpouře slezské zabránilo však vojsko kurfirsta saského, které na hranicích slezských útok markrabí krnovského odrazilo. Konečně podařilo se také spojenému vojsku císařskému, vedením Valdštejnovým a Hanibala Donína, zatlačiti Betlena Gábora až do Uherského Brodu. Betlen odhodlal se podati císaři ruku ke smíru, jehož docíleno bylo v Mikulově (7. ledna 1622). Panství krnovské císař (1622) udělil Karlovi knížeti z Lichtenštejna, nejvyššímu gubernátoru českému, jemuž také stavové opavští, kteří před tím holdovali zimnímu králi, musili znovu učiniti slib poslušenství.

§ 42. Potrestání vzpoury. Katolická reformace a obnovené zřízení zemské.

Po míru mikulovském mohlo se také na Moravě přikročiti k potrestání vinníků. Vyšetřování namířeno především proti členům vlády direktorské, pak proti ostatním účastníkům povstání. Kardinál Dietrichštejn dal (7. března 1622) sestaviti listinu obviněných osob, jež obsahovala na 200 jmen někdejších direktorů, přísedících zemského soudu, defensorů, falckrabských komoří, krajských hejtmanů, komisařů k pražskému generálnímu sněmu i k říšskému sněmu uherskému a konečně jména rozličných pomocníkův a účastníků povstání. Potom zřízen byl soudní dvůr, jemuž bylo uloženo provésti vyšetřování proti obžalovaným a vynésti nález trestu nad nimi. Presidentem jmenován byl kardinal Dietrichštejn a přidáno mu bylo devět soudců, z nichž většina již před rokem působila v témže smutném povolání v Praze. Soud zavedl vyše-

třování netoliko proti uvězněným, nýbrž i proti uprchlým povstalcům, ano i proti dědicům oněch, kteří zatím zemřeli, a jichž statky ovšem prohlášeny byly za zabavené. Jeden z účastníkův odpykal si trest již roku předešlého. Byl to velitel stavovského vojska Bedřich z Tiefenbachu, vítěz nad Dampierrem u Vistonic; prodlévaje na léčení ve Švýcarsku, byl odtud vydán arciknížeti Leopoldovi, převezen do Inšpruka a tam jako velezrádce na náměstí popraven (28. května 1621).

První rozsudek vynesen byl (2. září 1622) nad účastníky, kteří uprchli do ciziny; byli odsouzeni vesměs k smrti a všechny statky jejich prohlášeny za zabavené. Byli to: Ladislav Velen z Žerotína, Petr ml. Sedlnický z Choltic, Václav Bítovský z Bítova, Vilém starší z Roupova, Jan Kryštof Berger z Bergu, Karel Kryštof Sedlnický z Choltic, Jan Adam z Vickova, Jan Odkolek z Oujezda, Jiří Emerich Rogendorf, Jan Skrbenský z Hříště, Beneš Pražma z Bílkova, Jan Jakub hrabě z Thurnu, bratr Jindřicha Matyáše, Jindřich Mitrovský z Nemišle a Jan Bernhard z Kunovic.

Proti účastníkům povstání, kteří se nezachránili útěkem a strádali ve vězení, císařský soud rovněž navrhl císaři rozsudek velmi přísný: dvacet jich, většinou bývalých direktorův, odsouzeno k smrti zostřené dílem utětím ruky nebo rozčtvrcením; jiní měli ztratiti ruku, jiní všechno jmění, nebo odejíti do vyhnanství. Avšak císař ukázal se na Moravě mnohem milostivějším než v Čechách. Zásluhu o to měl pan Karel st. z Žerotína, který za obžalované vřele se přimlouval a zejmena ke zmírnění viny jejich na to poukázal, že většinou z přinucení se přidali k povstání českému. Kdežto v Čechách 27 osob zhynulo pod sekyrou katovou, na Moravě všech dvacet odsouzených přijato částečně na milost a trest smrti jim proměněn ve vězení.

Dne 3. listopadu 1622 povoláni všichni zajatci na brněnskou radnici a tam jim oznámen konečný rozsudek. Byli to ze stavu panského Bertold Bohobud z Lipé, Kryštof z Říčan, Rudolf Schleinitz a bratr jeho Ladislav Schleinitz, který dosáhl úplné milosti císařské, tak že mu i statky byly ponechány, Zdeněk Brtnický z Valdštejna, Bedřich z Kounic a bratr jeho Karel, Václav Mol (čili Mohl) z Modřelic, Jan Čejka z Olbramovic, Bernard Prakšický ze Zástřizl, Jiří Zahradecký ze Zahrádek, odsouzen původně k smrti, pak k tříletému žaláři, jehož bratr Jindřich

Zahradecký, ač byl členem direktoria, dosáhl na svou prosbu od císaře úplné milosti a všechny statky byly mu ponechány; ze stavu rytířského Kryštof Blekta z Outěchovic, Hanuš Ludvík Krokvitzer, Jindřich Vodička z Jemníka, Václav Rechenberg ze Želetic a jeho otec Jiří, Ondřej Seidl z Pramzova a Volf Kelečín; ze stavu měšťanského: z Olomouce Václav Lužický, Hanuš Adam a Vít Oesterreicher; z Brna Hanuš Dorn a Eliáš Netolička; z Jihlavy Hynek z Velínova a Martin a Leupold z Löwenthalu, ze Znojma Bedřich Meinrath, z Uh. Hradiště Bedřich Mužík a Jan Landskronský. Královská města Kyjov a Unčov neměla v direktorské vládě zástupců. Mezi měšťany byli však ještě mnozí, kteří pro účast ve vzpouře byli pokutováni aspoň částkou jmění. Naproti tomu města královská neutrpěla prozatím žádné újmy na svých právech a privilegiích; ale ve všech městech osazeny byly znovu rady městské výhradně z katolíkův.

Na konec vynesen byl nález i na ony účastníky povstání, kteří zatím, většinou ve vězení, zemřeli. Památka jejich byla prokleta, statky jejich buď úplně neb z jisté části prohlášeny za zabavené. Byli to: Jiří z Vrbna a Hynek z Vrbna, Vilém Bedřich z Žerotína, Volfgang Zikmund z Vlašimě, Kryštof Ullerstorfer z Němčího, Bedřich Kaltenhof z Malejova (čili z Makova), Jan Petřvaldský z Petřvaldu, Vilém Munka z Ivančic, Petr starší Sedlnický z Choltic, Pavel Volbram ze Štěkře a Viktorin Žeranovský z Žeranovic.

Pouze tři z provinilých sešli smrtí násilnou, žádná z nich však nesouvisí s provedením těchto nálezů soudních: Bedřich z Tiefenbachu popravený bez vědomí Ferdinandova v Inšpruku, Blekta z Outěchovic a Václav Bítovský, zbavení hrdla na základě nových provinění v letech pozdějších.

Dosud vydanými vynálezy bylo 51 osob postiženo ztrátou větším dílem veškerého svého majetku. Kardinál Dietrichštejn vydal provolání k veškerému obyvatelstvu moravskému, aby každý, kdoby věděl ještě něco o ukrytém jmění odsouzených, do šesti neděl to císařské komisi oznámil, že obdrží z udaného čtvrtinu a jméno udavače že bude zatajeno. Dne 9. listopadu 1622 vydán byl od kardinála generální pardon, podobného znění, jako v Čechách vydaný o několik měsíců dříve. V něm se nařizovalo všem, kteří se povstání účastnili a chtěli dosáhnouti císařské milosti, aby se do šesti neděl ohlásili u císařské komise, od níž vydán jim bude

průkaz milosti; že však zároveň doručen jim bude výměr, v jaké výši mají býti na jmění pokutováni. I bylo ještě na tři sta osob všech tří stavů, panského, rytířského i městského, odsouzeno k ztrátě buď všeho jmění, neb polovice, třetiny, čtvrtiny i pětiny.

Konfiskace a peněžité pokuty, jež v Čechách a na Moravě byly provedeny, rozsahem svým i bezohledností mají málo příkladů v dějinách lidstva. V Čechách bylo zabráno 491 z části velmi rozsáhlých panství, což činilo tři čtvrtiny veškerého království; odhadní cena těchto statků dosáhla výše 30 milionů zl., ve skutečnosti byla více než trojnásobná. Na Moravě zabaveno bylo 135 statků, zapsaných v deskách zemských, a krom toho nesčetné dvorce a domy i jiné jmění nemovité i movité v odhadní ceně více než pěti milionů zlatých. Pro naši národnost v obou zemích byla to škoda nenahraditelná, neboť pokutováni byli až na nepatrné výjimky vesměs dobří čeští šlechtici ze stavu panského i rytířského neb měšťané. Statky jejich rozprodány neb i rozdány cizincům, kteří v císařských službách vojenských i civilních hojně do země se nahrnuli. Také duchovenstvo, zvláště arcibiskup pražský i biskup olomucký a obě kapituly, vedle nich řád jezuitský i jiní dali si ztráty za posledních let utrpěné hojnou měrou nahraditi. Císařská komora neměla z konfiskací zisku, jaký očekávala, a zisk ten ještě klesl rozličnými zlořády a přechvaty, jaké se děly při prodeji zabavených statků.

Císař Ferdinand II. užil vítězství svého jednak k potlačení rozsáhlých svobod stavovských ve prospěch moci panovnické, jednak k vymýcení řádů protestantských. Na Moravě první pohroma zastihla novokřtěnce, kteří přísným dekretem ze dne 17. září 1622 všichni donuceni byli do určité lhůty se vystěhovati. Polovice jich prý se obrátila na víru katolickou, ostatní odstěhovali se většinou do Uher, kdež jim útulku poskytli Betlen Gábor a uherští stavové a kdež až do pozdních dob se udrželi. Již dříve vydán byl dekret (19. dubna 1622), jímž se zakazovalo nekatolíkům v královských městech, zvláště v Brně a Olomouci, choditi k službám božím do sousedních osad, patřících nekatolickým vrchnostem. Potom (2. srpna) zakázáno posílati sirotky do cizích kalvínských škol. Nekatoličtí kazatelé a učitelé byli s počátku z měst královských (1622), později (1623 a 1624) z celé země vypovězeni a na jejich místo dosazeni do far i na školy duchovní katoličtí. Jezuité do svých bývalých sídel byli znovu uváděni a

kolleje jejich rozmnožovány. Nové kolleje zejména zřízeny byly v Jihlavě a ve Znojmě. Jezuité ve všech městech, kde měli kolleje, zakládali též gymnasia a jiné školy. V Olomouci císař podřídil jezuitům vychování alumnů kněžských a přiřkl jim mimo jiné veškery statky Nového Jičína, které zabaveny byly pro účastenství tohoto města ve vzpouře. Poněvadž světského duchovenstva byl velký nedostatek, nahrazováno bylo prozatím dominikány, augustiniány, karmelity a františkány, kteří povoláváni byli na Moravu z okolních zemí. Obce, které nechtěly nekatolické kazatele propustiti, byly k tomu donucovány tím, že do nich vkládány na obecní útraty posádky. Reformační komise, v níž zasedali mimo jiné kanovník olomucký Arnošt Platýz z Plattenštejna a Jakub de Magnis, nejen z měst, nýbrž i ze statků šlechtických vypovídala nekatolické kazatele; kdo by po 14 dnech v zemi byl postižen, měl na hrdle býti trestán. Také na statcích Karla staršího z Žerotína, ač mu před tím dáno bylo ujištění, že mu nebude překáženo ve volném vyznání víry, ohlášen byl rozkaz kardinála Dietrichštejna, aby všichni bratrští kazatelé byli odtud vypovězeni. Žerotín marně se dovolával u císaře svého práva a nežli by uposlechl, prodal statky své vyjma Přerov Albrechtovi z Valdštejna a odstěhoval se napřed do Brandýsa n. Orl., později do Vratislavě. Po letech zatoužil zase po vlasti a vrátil se do Přerova, kdež zemřel r. 1636 a pochován byl v rodinné hrobce v Brandýse nad Orlicí. Edikty protireformačními stižen byl též jiný slavný člen a biskup Jednoty bratrské, Jan Amos Komenský. S počátku nalezl útulek v Brandýse n. Orlicí, patřícím panu Karlovi Žerotínovi, kdež také sepsal »Labyrinth světa«, později (1628) odstěhoval se do Lešna spolu s mnohými rodinami bratrskými; tam pomáhal při vyučování mládeže šlechtické a stal se později rektorem školy lešenské. První pobyt Komenského v Lešně potrval do r. 1641 a z těch dob pochází jeho »Didaktika« i »Brána jazyků« i jiné spisy, kterými založil si nesmrtelné jméno v oboru vyučovatelství.

Dne 22. března 1625 vydán byl od kardinála Dietrichštejna nový dekret, aby se ve všech městech obyvatelstvo do svatodušních svátků buď obrátilo na víru katolickou anebo se úplně netoliko z města, nýbrž z celé země moravské vystěhovalo; v tomto případě byl každý povinen čtvrtinu svého majetku movitého i nemovitého odevzdati k rukám komory císařské. Za krátký čas

byla reformace katolická ve městech úplně provedena; mnoho lidu městského, zvláště Bratří, odstěhovalo se do ciziny, ježto nechtěli rodnou víru opustiti. Když přese všechna nařízení měšťané a sedláci na vesnicích setrvávali při své víře, bylo po městech a dědinách ubytováno vojsko, které se dopouštělo na obyvatelstvu krutých násilností.

Kardinál Dietrichštejn, jako kardinál Harrach v Čechách, důtklivě domlouvali císaři, aby i proti šlechtě uchopil se násilných opatření. I byl vydán (9. března 1628, o rok později než v Čechách) císařský reskript ke stavu panskému i rytířskému, v němž se ohlašovala pevná vůle císařova, aby také u těchto stavů zavedena byla náboženská jednota. Kdo by se k víře katolické navrátiti nechtěli, těm dána půlroční lhůta, po které povinni budou ze země se vystěhovati a statky své buď příbuzným svým anebo jiným osobám, avšak jen katolíkům, prodati, k čemuž jim povolena opět půlroční lhůta (do 9. března 1629), která byla později prodloužena. Z volnosti vystěhování však vyňati byli nezletilí sirotci, o kterých nařízeno, že musí v zemi zůstati, a že jim za poručníky mají dáni býti katolíci, kteří by je ve své víře vychovali. Všechny knihy, odporující víře katolické, měly býti vydány buď kardinálovi neb některému jinému členu císařské komise. I nastalo hromadné stěhování četných rodin panských i rytířských. Na statky opuštěné uvedeni noví rodové z ciziny, v moravské šlechtě záhy zavládl jazyk německý, jemuž se časem přizpůsobily i zbytky domácí šlechty, které v zemi zůstaly.

Za převratem náboženským v zápětí šly změny politické, jichž účelem bylo obmeziti na nejmenší míru někdejší rozsáhlá práva stavovská. Od bitvy bělohorské až do r. 1628 nebyl na Moravě svolán sněm zemský a správu zemskou řídil kardinál Dietrichštejn. Dne 10. května 1628, tedy o rok později než v Čechách, bylo vydáno i pro Moravu Obnovené zřízení zemské. Stavové ani zemští úředníci nebyli tázáni, zdali k němu dávají svůj souhlas, pouze svolán byl sněm do Znojma, kdež stavům prostě bylo ohlášeno, že král ze starých privilegií a svobod ty potvrdil, které se novému zřízení nepříčí, které však mu na odpor jsou, že se zrušují. První podstatná změna stala se ve složení sněmu zemského. Duchovnímu stavu, totiž biskupovi olomuckému, všem infulovaným prelátům i duchovním osobám, které mají statky v zemských deskách zapsané, pak členům rytířských řádů přisouzen

vstup do sněmu zemského, jakožto prvnímu mezi všemi stavy zemskými. Panovníkovi přiřčeno právo udělovati hodnost rytířskou a inkolát a tím způsobem zjednávati cizincům, kteří si v zemi statek koupili, přístup do sněmu. Dědičné právo panujícího rodu bylo vysloveno co nejurčitěji. Stavům zemí českých vyhrazeno na základě zlaté bully Karla IV. právo volby nového panovníka jen tenkráte, když by z panujícího rodu nezbylo ani mužské ani ženské potomstvo. Holdování stavů mělo se nově nastupujícímu markrabí díti jako »dědičnému pánu«. Proto také císař Ferdinand II. svolav sněm do Prahy (v listopadu 1627), dal tam syna svého Ferdinanda III. bez jakékoliv volby nebo přijetí prostě korunovati a na sněmě ve Znojmě (20. června 1628) kázal stavům moravským, aby jemu jakožto novému králi českému složili přísahu poslušenství. Přísaha králova při holdování obmezena v ten rozum, že se zavazoval chrániti stavy při starodávných, od něho potvrzených privilegiích, zachovávati víru katolickou, jediné v zemi oprávněnou, konati právo a spravedlnost a chrániti neporušitelnost říše. Ani sněm ani krajské shromáždění nesměl nikdo bez svolení panovníkova svolati, nechtěl-li býti zbaven života, cti a statkův. Právo podávati předlohy sněmu zemskému bylo vyhrazeno panovníkovi. Panovníkovi přisouzeno výhradně právo vedení války a všichni obyvatelé zavázáni, pomáhati mu nejen proti domácím, nýbrž i proti vnějším nepřátelům. Jen s jeho svolením směly se konati odvody a stavěti tvrze i zámky. Zemští úředníci uvedeni ve větší závislost. Panovník vyhradil si libovolné osazování úřadův. Všechny nálezy zemského soudu, týkající se vyšších stavův a znějící na trest tělesný, trest smrti nebo ztrátu cti, před vyhlášením měly býti předloženy králi k potvrzení. Dosavadní právo jazyka českého, jakožto jediné oprávněného ve správě zemské i při soudech, bylo zlomeno, němčina prohlášena za rovnoprávnou ve vedení pří i v zapisování do desk zemských. Toliko na dosavadní právo stavů povolovati králi berně nebylo v »Obnoveném zřízení« sáhnuto, ano bylo výslovně řečeno, že král chce kontribucí žádati pouze na sněmě a nic jinak. Ovšem, že výtěžek z královských statků, regalie i posudné, uložené stavům a městům, které se vzpoury účastnily, bylo vyňato z pravomoci stavovské.

Všechny tyto rozsáhlé změny ve zřízení zemském přijaty byly mlčky od stavů moravských. Jediný Zdeněk hrabě ze Žampachu po vydání »Obnoveného zřízení moravského« protestoval

na soudě zemském v Brně proti jakémukoli zkracování stavovských svobod, poněvadž byv povždy věrným katolíkem a neohroženým stoupencem rodu Habsburského, nevěděl proč by měl býti pokutován. Ale tento osamělý hlas zanikl nepovšimnut.

§ 43. Válka falcká, dánská a švédská. Mír pražský. Smrt císaře a krále Ferdinanda II.

Císař a katolická liga v Německu nespokojili se vypuzením Bedřicha Falckého z Čech, nýbrž vojska jejich zabrala též vlastní jeho zemi, Rýnskou Falci, kterou císař mínil uděliti i s titulem kurfirstským vévodovi Maximilianovi Bavorskému náhradou za Horní Rakousy. Kurfirst Bedřich však v boji za ztracené panství nalezl pomoc jednak u svého tchána krále anglického Jakuba, jednak u Holanďanů, dávných nepřátel španělských Habsburků. I rozzuřily se v Porýní a dolním Pomohaní nové boje r. 1622 a 1623, ve kterých vůdce katolického vojska Tilly několikráte zvítězil nad Mansfeldem i jinými vůdci, a tím zajištěno bylo držení Dolní Falce vévodovi Maximilianovi. Avšak boje ty dodaly nové odvahy knížeti sedmihradskému Betlenovi Gáborovi, aby se znovu pustil s císařem do války. V srpnu 1623 vytrhl ze Sedmihradska, dobyl za krátko nejdůležitějších měst hornouherských a blížil se hranicím moravským; někteří emigranti, jako hrabě Jindřich Thurn a markrabí Jiří, někdejší vévoda krnovský, vybízeli jej horlivě ku vpádu do zemí českých, doufajíce, že i jim tak bude umožněn návrat. Císařský vůdce Carafa zaujal pevné ležení na pravém břehu řeky Moravy u Hodonína, odkud žádal císaře za bezodkladnou pomoc. Ale tato nepřicházela a Betlen množstvím válečného lidu sevřel císařské se všech stran. Zároveň podnikali Turci, Tataři i Uhři daleko široko loupežné nájezdy, poplenili okolí Znojma, Brna. Olomouce i Hradiště, menší města i vesnice vypálili a mnoho tisíc lidí zajatých odvlekli do otroctví. V císařském táboře nastala největší bída, ale také Betlen octl se v postavení nepříznivém. Po delším vyjednávání stvrzen byl (8. května 1624) mír mezi Betlenem a císařem ve Vídni, jímž v podstatě obnoveny podmínky míru mikulovského. Jindřich z Thurnu odešel do Holandska a vstoupil později do služeb republiky benátské.

Bedřich Falcký, zbavený od císaře země své i titulu kurfirstského, docházel stále ještě pomoci holandské, též král anglický

Jakub nucen byl svého zetě vydatněji než dosud podporovati. Také francouzský státník kardinál Richelieu zahájil nový boj proti rodu Habsburskému. Za tím účelem získal krále dánského Kristiana IV., jemuž zajistil peněžitou podporu Francie, Anglie i Holandska a který tedy jal se za pomoci stavů dolnosaských sbírati vojsko proti císaři. Jiné vojsko sbíral Mansfeld, a také s vévodou sedmihradským Betlenem Gáborem bylo zahájeno vyjednávání o spolek. Mansfeld měl vtrhnouti do Slezska a odtud spojiti se s Betlenem v Uhrách.

Císař Ferdinand přijal do svých služeb českého pána Albrechta z Valdštejna, který konfiskacemi a výhodným sňatkem nabyl rozsáhlých statků v Čechách i na Moravě (Vsetín, Lukov a j.) a povýšen byl (12. března 1624) od císaře za knížete a později za vévodu fridlandského. Valdštejn sebrav silné vojsko, odtáhl do Německa na pomoc ligistickému vůdci Tillymu, jenž stál proti králi dánskému, a zaujal pevné postavení u Desavy. Tam udeřil naň (25. dubna 1626) Mansfeld, ale byv poražen ustoupil do Braniborska, odtud však vtrhl do Slezska, kdež přijav do svého vojska mnoho exulantů českých i moravských, obsadil Opavu, Krnov i Těšín a zmocnil se průsmyku Jablunkovského, aby se spojil s Betlenem Gáborem. Tento zanedbal vhodné příležitosti, a poněvadž zatím Valdštejn spěchal do Slezska na obranu této země, Mansfeld zaměřil na Moravu směrem k Lipníku a celý kraj olomucký zpustošil. Útok na opevněný Unčov byl odražen, za to dobyto bylo Nového Jičína a městu uložena veliká kontribuce; Hraničtí měšťané, nakloněni dosud víře bratrské, otevřeli dobrovolně Mansfeldovi brány městské. Zatím už také Valdštejn dorazil na Moravu a zaujal pevné ležení u Olomouce. Tím donucen byl Mansfeld obrátiti se do Uher, kdež doufal spojiti se s Betlenem Gáborem. Valdštejn však ho předstihl a udeřil na Betlena Gábora, který když nemohl od Turků dovolati se pomoci, obnovil raději s císařem mír (28. prosince 1626). Mansfeld, který už dříve odebral se na jih, v Bosně náhle onemocněl a zemřel. Vojsko jeho jen z části vrátilo se do Slezska, ostatek zahynul ještě v Uhřích nedostatkem a nemocmi. Valdštejn odvedl vojska svá z Uher na Moravu, do Slezska a do Čech, kdež všude pluky jeho bezohledně obyvatelstvo odíraly.

Odbojní měšťané Hraničtí, když zbaveni byl odchodem Mansfeldovým veliké opory, vypravili poselstvo ke kardinálu

Dietrichštejnovi, prosíce za odpuštění a za přímluvu u císaře. Nicméně uložena jim velká peněžitá pokuta a město zbaveno všech svých práv a privilegií. Přední původcové vzpoury popraveni; selský lid z okolí hranického byl nucen na tyto popravy se dívati. Také obyvatelé města Vsetína i okolních vesnic byli do tohoto povstání zapleteni, těm však na velké prosby dána byla milost.

V srpnu r. 1627 Valdštejn s vojskem vypravil se do severního Německa, kde zatím také Tilly dobyl skvělého vítězství nad králem Kristianem u Luttera. Oba vůdcové spojivše se vytlačili krále dánského z Holštýnska, Šlesvicka i Jutska, takže nucen byl uchýliti se na ostrovy. Král Kristian zbaven byv válkou vypuklou r. 1627 mezi Francií a Anglií naděje na pomoc peněžitou od těchto států, rád přijal ruku ke smíru podanou od císaře; mír uzavřen byl v Lubeku (22. května 1629), Kristiánovi vráceny byly všechny dobyté krajiny, za to musil se zavázati, že upustí od nepřátelství s císařem. Meklenburští vévodové byli zbaveni svého panství, které od císaře uděleno pak bylo lénem Valdštejnovi. Moc tohoto vojevůdce vzrostla nesmírně, vojsko jeho počtem do 100.000 m. rozkládáno ponenáhlu po celém Německu, kdež na vydržování jeho ukládány byly příteli nepříteli vysoké částky kontribuční. To vzbudilo mu nepřátele netoliko mezi protestanty, nýbrž i mezi knížaty katolickými, zvláště když císař Ferdinand II. vydal (1629) restituční edikt, jímž nařízeno, že všechna duchovní knížectví, biskupství, kláštery a jiné statky jež byly od protestantů zabaveny, mají se navrátiti buď předešlým držitelům, nebo znovu osaditi katolickými hodnostáři. Když dvůr císařský dal na jevo úmysl, ponechati si část statků protestantům odňatých, vzbuzena tím nová nespokojenost i knížat katolických. Na říšském sněmě v Řezně (1630) čtyři katoličtí kurfirstové, v jich čele Maximilian Bavorský, vedle obou protestantských vedli osobně stížnost u císaře na útisky vojska, a kurfirst bavorský jal se již i tajně vyjednávati o spolek s kardinálem Richelieuem. Poněvadž dosud trvala válka v Italii s Francouzi i Benátčany a zatím také již švédský král Gustav Adolf stanul na půdě německé, aby zdvihl boj proti císaři, tento konečně povolil mocnému nátlaku a propustil Valdštejna ze svých služeb (1630). Valdštejn odebral se do Čech na své panství, a velitelem vojska císařského, jehož valná část byla propuštěna, i ligistického byl jmenován Tilly.

Král švédský Gustav Adolf vytlačil zbytky císařského vojska z Pomořanska, vtrhl do Braniborska a učinil spolek s Magdeburkem, který však brzo potom byl od Tillyho obležen, dobyt a rozbořen. Gustav Adolf pohnuv oba kurfirsty, braniborského i saského, ke spolku a sesíliv se jejich vojskem, zvítězil (1631) v tuhé čtyřhodinné bitvě u Breitenfelda (nedaleko Lipska) nad vojskem Tillyho a Pappenheima. Zatím co Gustav Adolf dále pronásledoval Tillyho, vojsko saské vedením Arnimovým vtrhlo do Lužice a do Čech, kdežto hrabě Thurn dostal rozkaz najati vojsko a spůsobiti v Čechách nové vzbouření. Sasové táhli ku Praze, která zbavena jsouc vojenské posádky, již druhého dne se Arnimovi vzdala. S vojskem saským slavilo mnoho českých exulantů, mezi nimi Thurn a Roupov, vjezd svůj do Prahy a zmocnili se také některých statků v oné části země, která byla od Sasův obsazena. Poněvadž však vůdce císařského vojska Maradas u Nymburka odrazil útok Arnimův, byla Morava ušetřena vpádu vojska nepřátelského a pouze pomezní krajiny v okolí Jihlavy a Třebíče navštíveny byly ojedinělými nájezdy vojsk saských.

Král švédský vtrhnuv do Pomohaní a středního Porýní zabral panství arcibiskupa mohučského, trevirského i Dolní Falci, ze kterýchž území hodlal zříditi si základ k protestantskému císařskému důstojenství v Německu. Odtud na jaře r. 1632 nastoupil výpravu do Bavor a vynutil si přechod přes dolní Lech prudkou dělostřelbou, ve které Tilly byl těžce poraněn a brzo potom zemřel. Téměř celé Bavory octly se v moci švédské. Ferdinand opět nabídl nejvyšší velitelství nad vojskem císařským Valdštejnovi, který po dlouhém vyjednávání a po splnění všech žádaných podmínek hodnost tu zase přijal. Odebrav se do Znojma, doplnil rozptýlené pluky císařské a do jara 1632 měl v Čechách a na Moravě dobře vyzbrojené a četné vojsko pohotově. Dal se na pochod do Čech, a dobyv Prahy po krátkém odporu, vytiskl Sasy z celé země, zaměřil na západ do Bavor a spojiv se s ligistickým vojskem, jemuž velel kurfirst bavorský, donutil krále švédského, že zaujal obranné postavení u Norimberka. Tam také Valdštejn opevnil se na blízkých návrších a po celých sedm neděl stála obě nepřátelská vojska proti sobě. Konečně Gustav Adolf udeřil (3. září) na hradby tábora Valdštejnova, ale byv odražen s velkými ztrátami, ustoupil opět do jižních Bavor. Valdštejn nedbaje, že země Maximilianova jest ohrožena, obrátil se

proti kurfirstovi saskému, aby jej odvrátil od spolku švédského. Na zprávu o tom Gustav Adolf spěchal rovněž do Saska a tu svedena byla u Lützena (16. listop.) bitva, ve které král švédský padl, Švédové však vedením Bernarda Výmarského opanovali bojiště; Valdštejn obrátil se do Čech a tam dal popraviti některé důstojníky, jimž přisoudil vinu své porážky.

Po smrti krále švédského ve jménu nezletilé dcery Gustava Adolfa, šestileté Kristiny, řízení státní správy ve Švédsku ujal se kancléř Axel Oxenstierna a Richelieu učinil s knížaty a stavy protestantskými smlouvu, aby vrchní velení války ponecháno bylo kancléři švédskému, jemuž zajištěna od Francie dosavadní podpora peněžitá. Švédští vojevůdcové Gustav Horn a Bernard Výmarský zatím uvedli celé Franky, část Porýní, Švábska i Bavorska pod svou moc. Naproti tomu Valdštejn, který za tu dobu doplnil svou armádu v Čechách na 60.000 m., prodléval dlouho v nápadné nečinnosti. Vytrhnul sice s hlavní mocí vojenskou do Slezska, neudeřil však ihned na nepřátelské vojsko švédsko-saské, vedené Arnimem a Thurnem, nýbrž počal tajně vyjednávati s oběma o spojení obou vojsk za tím účelem, aby císařovi odebráno bylo království české a dáno Valdštejnovi; ve prospěch exulantů mělo vše uvedeno býti ve stav z r. 1618. Nečinnost a obojetné chování Valdštejnovo vzbudily nedůvěru a rozhořčení u dvora vídeňského i u kurfirsta bavorského, v jehož zemi Švédové bez překážky zhoubně řádili. Valdštejn udeřil sice na oddíl vojska Arnimova a přinutil ke kapitulaci u Stěnavy, ale zajaté důstojníky většinou propustil na svobodu, mezi nimi i Thurna, což opět vzbudilo velkou nelibost ve Vídni. Jiný zajatec, bývalý moravský pán Václav Bítovský, byl odveden do Brna, tam vydán kardinálu Dietrichštejnovi a na rozkaz císařův zastřelen. Zatím Bernard Výmarský zaplavil celé Bavory a ohrožoval i Horní Rakousy. Kurfirst Maximilian důrazně dovolával se pomoci císařské, ale Valdštejn schválně váhal, dávaje tak osobnímu nepříteli svému cítiti pomstu za někdejší své sesazení. Teprve když přišla zpráva o pádu Řezna, Valdštejn hnul se z Litoměřic přes Rakovník do bavorského Brodu, odkudž mohl v brzce udeřiti na hlavní vojsko švédské. Najednou však z Brodu vrátil se zase do Čech a zaujal ležení v Plzni. Tento neočekávaný obrat působil ve Vídni jako hromová rána. Kurfirst bavorský vystoupil s žalobou u císaře, že Valdštejn chce jej i jeho zemi zničiti. Dověděv se o tom,

Valdštejn urychlil své zrádné záměry a jal se znovu vyjednávati se Švédy i Francouzi; aby si zajistil podporu svého vojska, rozkázal, aby pluky rozložené po Moravě přirazily do Čech k hlavnímu vojsku. Zároveň svolal všechny generály i plukovníky a pohnul je, že při hostině (12. ledna 1634) podepsali revers, jímž se zavázali, že jej ve všem chtějí obětavě podporovati. Na zprávu o tom císař vydal patent, jímž se důstojníci i vojáci zbavovali závazku poslušenství k Valdštejnovi a velitelství přeneseno na Gallasa s tajným dodatkem k spolehlivým generálům, aby se Valdštejna zmocnili živého nebo zavražděného. Valdštejn, jehož tato věc nezůstala úplně tajna, znovu shromáždil vyšší důstojníky, ujistil je svou věrností k císaři i k víře katolické, ano vydal o tom i písemný revers, jejž podepsalo 30 důstojníků. Zatím ovšem jeho tajné vyjednávání se Švédy a Sasy svědčilo o pravém opaku. Aby byl blíže nepříteli, Valdštejn vytrhl s vojskem z Plzně do Chebu. Tam však byl návodem plukovníka Butlera zavražděn i s nejbližšími svými důvěrníky (25. února 1634).

Velitelem vojska císařského jmenován byl král Ferdinand III., jemuž hlavním rádcem přidělen byl generál Gallas. Po dobytí Řezna svedena byla s Hornem a Bernardem Výmarským bitva u Nördlink (5. a 6. září), ve které švédští vůdcové byli s velkou ztrátou poraženi a zatlačeni do dolního Pomohaní. Zatím Arnim spojiv se se švédským vůdcem Banérem, obsadil Slezsko a odtud vtrhli do Čech a dobyvše některých měst, dorazili až ku Praze, na kterou však se útokem neodvážili; ustoupili do severních Čech, odkudž Banér podnikal loupežné výpravy i na Moravu, zvláště do okolí jihlavského; avšak na zprávu o bitvě nördlinské Švédové vyklidili Čechy a kurfirst saský učinil s císařem mír v Praze (1635), jímž mu postoupeny Horní i Dolní Lužice jakožto léna koruny české, platnost restitučního ediktu značně omezena a vévodům meklenburským země jejich vrácena; za to bylo císaři umožněno, provésti katolickou reformaci také ve Slezsku. Většina knížat a stavů německých přistoupila k tomuto míru a císař potom snadno dosáhl, že syn jeho Ferdinand III. jednohlasně byl zvolen a korunován za krále římsko-německého.

Kardinál Richelieu obávaje se velikého vzrůstu moci Habsburské, novou smlouvou se Švédy zvýšil dosavadní příspěvek peněžitý a zavázal se postaviti silné vojsko proti císaři i Španělsku. Štěstí válečné však nebylo Francouzům příznivé; za to švédský

vůdce Banér porazil kurfirsta saského Jana Jiřího i císařského vůdce Hatzfelda u Wittstocka v Branibořích (1636). Brzo potom (15. února 1637) zemřel císař Ferdinand II.

§ 44. Císař a král Ferdinand III. Válka švédsko-francouzská a mír vestfálský.

Císař Ferdinand III. byl těla slabého, ale otužilého pilným cvičením tělesným a častým provozováním honby. Byl vzdělán v několika řečech, také česky mluvil a se zvláštní zálibou při veřejných procesích i službách božích hlasitě zpívával staročeskou píseň »Svatý Václave, vojvodo české země«. Byl přísným ve vykonávání všech předpisů církve katolické, ale v náboženských věcech smýšlel volněji a samostatněji než otec. Byl šetrným a značně obmezil rozsáhlá vydání při dvoře císařském, zavedená po celou dobu panování štědrého Ferdinanda II.

Nedlouho před nastoupením Ferdinanda III. (1636) zemřel kardinál Dietrichštejn, v jehož rukou byla spojena po šestnácte let veškera moc světská i duchovní; potom byla rozdělena. Biskupem olomuckým zvolen byl Jan Arnošt Plateis z Plattenštejna, a po jeho brzké smrti (1637) bratr císařův arcikníže Leopold Vilém. Zemským hejtmanem pak čili gubernátorem moravským Ferdinand III. jmenoval knížete Maximilana Dietrichštejna, synovce kardinálova, který také zdědil všechny jeho statky. Dietrichštejn brzo tento úřad složil a na jeho místo povolán byl hrabě Julius ze Salmu a z Neuburka; za něho nedávno před tím (1636) zřízený tribunál královský přeložen byl z Brna do Olomouce, kdež sídlem jeho byla královská mincovna. Tento nový úřad zeměpanský, jenž skládal se z kancléře, dvou rad, dvou sekretářův a z písaře, obdařen byl značnou mocí politickou i soudní na úkor dosavadních zemských úřadův i zemského soudu.

Hrabě Salm pro zneužívání moci úřední i jiné trestuhodné věci složen byl již r. 1640 se svého úřadu a zemské hejtmanství svěřeno třem osobám, nejvyššímu komorníkovi Kryštofu Pavlovi z Lichtenštejna, nejvyššímu sudímu hraběti Janu z Rotalu a podkomořímu hraběti Františkovi de Magnis. Ale již r. 1642 Kryštof Pavel z Lichtenštejna jmenován byl jediným hejtmanem zemským a zastával tento úřad do roku 1648. V té době (na sklonku 1641) královský tribunál přeložen opět do Brna, zároveň s olomuckými

deskami zemskými. Brno stalo se sídlem veškeré soudní i politické správy moravské a možno od této doby pokládati je za hlavní město Moravy.

Na vedení válečné vláda žádala vždy větší platy. Vybírání berně potkávalo se u schudlého lidu s velkými nesnázemi, takže četné nedoplatky musily se odpouštěti. Královská města za posledních let tak se zadlužila, že zemský hejtman Maxim. Dietrichštejn vydal nařízení, aby proti nim od věřitelů nebylo exekucemi dokračováno. Lid zbavený všeliké výživy, v krajinách lesnatých, zvláště na Valašsku, velmi zdivočel a oddal se i životu loupežnickému.

Hned na počátku vlády Ferdinanda III. stavové moravští předložili mu stížnost proti »Obnovenému zřízení zemskému«. Nevyřízenou zůstávala vždy ještě otázka opavská. Jiný kus týkal se sporu mezi stavem duchovním a panským. Císař odpověděl, že stav duchovní má býti prvním při všech sjezdech a sněmích, a zároveň vypočteno, kteří duchovní k tomuto stavu po právu náležejí. Ostatně bylo stavům přísně nakázáno, aby na nic dřívějšího, ani na staré zvyklosti ve zřízení zemském se neohlíželi a jenom dle »Obnoveného zřízení« se řídili. Žádost stavův, aby kromě předloh vládních na sněmě měli jednati též o obecných potřebách panovníka i země, aby při dosazování osob v úřady zemské i komorní nejen zemský hejtman, ale i celý zemský soud byl slyšán, aby úřady dávány byly pánům i rytířům z rodů starousedlých a ne nových, neznámých, císař rozhodně odmítl.

Náboženský stav na Moravě té doby byl neutěšený. Horlivou snahou kardinála Dietrichštejna byla sice církev katolická v zemi značně sesílena, nicméně bylo jí neustále zápasiti s velkými obtížemi. Tyto záležely hlavně v nedostatku duchovenstva, zvláště světského. Biskup staral se sice též o rozmnožení a zvelebení kněžstva světského a byl v tom podporován četnými zástupci katolické šlechty. Ale všechny tyto snahy zůstávaly větším dílem marnými; vedle duchovní správy též školství potrvalo dlouho ještě v hlubokém úpadku. Přes veškeru horlivost v provádění katolické reformace obecný lid ve vsích a v městech zůstával věren svému náboženskému přesvědčení. Příčinu toho mimo jiné dlužno hledati též v tom, že arcikníže-biskup Leopold Vilém zůstával pastýřského sídla svého vzdálen, a biskupství osiřelo i ve věcech duchovních i v světských. Po vpádu švédském na

Moravu r. 1642 uprchl ze země také tehdejší administrator a kanovníci rozutekli se na všechny strany.

Hlučné válečné události ušetřily Moravy v prvních pěti letech panování Ferdinanda III. Švédský vůdce Banér vpadl (r. 1639) do Saska, porazil u Kamenice spojené vojsko sasko-císařské a vtrhl labským údolím do Čech a po celý rok pustošil zemi daleko široko. Oddíl vojska švédského pustil se z Německého Brodu ke hranicím moravským. Tam však, v okolí Jihlavy, stála zemská hotovost moravská a studentská legie olomucká. Proto Švédové couvli zpět a o Moravu již se nepokusili. Teprve na jaře r. 1640 byl tento hrozný nepřítel od arciknížete Leopolda Viléma vytištěn z Čech do Saska a do Durynska. Banér brzo potom (1641) zemřel v Halberstadtě a vůdcem vojska švédského stal se Linhart Torstenson, který vtrhl na jaře r. 1642 do Braniborska, odtud do Slezska; hlavní armáda postupovala přes Břeh, Opolí a Nisu na Moravu, vše nemilosrdně plenic a pustošíc, tak že lid prchal s dobytkem do lesův a zásek. Prchající vojsko císařské couvalo směrem k Hradišti a podniklo se Švédy šarvátku u Holešova. Torstenson stanul u Olomouce, odkudž obyvatelstvo zámožnější prchalo k Brnu a k Vídni. V Brně nastal takový postrach, že tribunál i desky přeloženy do Znojma. Olomucké posádce velel plukovník Antonín Miniati, který ani se o obranu nepokusiv, uzavřel (14. června) s Torstensonem kapitulaci za volný odchod svých vojákův. Ohromná kořist zbraně, náboje a spíže, zvláště bohaté zásoby obilí a vína, padly Švédům do rukou. Obec musila zaplatiti 30.000 tolarů výpalného, a pak vymáhány od každého kostela a kláštera ještě zvláště vysoké sumy. Švédové obsadili také blízký premonstrátský klášter v Hradišti a vyjímaje poklad kostelní, všecko vybrali a poplenili. Zejména archiv a knihovna klášterní byly spáleny. Miniati byl potom pro velezrádu od vojenského soudu odsouzen k smrti, ale císařskou milostí zachován při životě. Olomouc zůstala potom plných osm let v moci švédské. Také Prostějov, Litovel a Unčov byly obsazeny. Mnozí měšťané olomučtí i sedláci valašští, kteří z donucení obrátili se na víru katolickou, tajně i zjevně přidávali se k Švédům a dobré služby jim konali.

Torstenson vrátil se s hlavní armádou do Slezska. Arcikníže Leopold Vilém v čele vojska císařského obrátil se nejprve k Olomouci, zanechal před městem část vojska a vypudiv z ostatních

měst, zejména z Prostějova Švédy, sesílil tam císařské posádky. Potom dobyv Opavy, obrátil se proti Torstensonovi do Saska a svedl s ním bitvu u Breitenfelda, ve které císařští po tuhém boji a s velkými ztrátami byli poraženi. Torstenson, který v této bitvě ztratil rovněž mnoho mužstva, nemohl pomýšleti na další pronásledování nepřítele. Dověděv se, že švédské posádce v Olomouci nastává nedostatek, vtrhl do Lužice a odtud do Čech, kdež vůdce císařský Gallas nechal ho volně pustošiti východní kraje a neodvážil se otevřené bitvy. Torstenson dvěma proudy dal se na pochod do Moravy, aby čerstvě zásobil ohroženou posádku olomuckou, jednak přes Litomyšl na Svitavy, jednak přes Pelhřimov na Jihlavu. Moravě nastaly podobné hrůzy, jaké Čechy zažily r. 1639. Dobyv hradu Mírova, Mohelnice, Litovle a Šternberka, Torstenson slavil vjezd svůj do Olomouce, kdež ovšem od Švédů byl radostně uvítán; pak namířil na Kroměříž a dobyl ho prudkým útokem, ač měšťané kroměřížští statečně se bránili. K dobytí města nejvíce přispěli vsatští Valaši, kteří doufajíce v obnovení svobod náboženských, se Švédy se spojili. Odtud Torstenson namířil na Uh. Hradiště, poněvadž však město bylo dobře opevněno, vrátil se směrem k Tovačovu a položil se v okolí jeho táborem.

Císařský vůdce Gallas hnul se pozdě od Brandejsa, a jednak přes Něm. Brod, jednak přes Poličku dal se na pochod k Brnu. Tam shromáždil své vojsko, ale ač početně byl v převaze oproti Torstensonovi, přece i potom choval se nečinně. Torstenson vida tuto nerozhodnost, dal podnikati loupežné nájezdy do okolních krajin, zvláště na Žďársko a Velko-Meziříčsko, kdež obyvatelé ukrývali se do lesův a jeskyň. Oddíl vojska švédského spojený se sedláky valašskými poplenil krajinu až k Vídni. Nově dobyli Švédové Fulneka, Nového Jičína, Přerova, Lipníka, Ostravy a Uher. Brodu; poněvadž neměli na posádky dosti branného lidu, obyčejně dobyté město vyloupili a zase je opustili.

Torstenson právě tehda vyjednával o spolek proti císaři s vévodou sedmihradským, Jiřím Rákoczym, a spoléhaje na jeho pomoc, pokusil se i o přepadení Brna, jehož dobytí zavčas ještě zachráněno bylo oddílem vojska císařského. Na štěstí porta turecká zakázala Jiřímu Rákoczymu účastenství ve válce proti císaři, na druhé straně pak proti Švédům vyvstal král dánský. Torstenson, jemuž od vlády švédské bylo uloženo vtrhnouti do Dánska, náhle

(1643) hnul se od Brna k Olomouci, sesílil a zásobami opatřil tamější posádku, obsadiv pak krom toho jen ještě některá pevnější města moravská, jako Tovačov, Unčov, Šternberk a Fulnek, odtáhl s hlavním vojskem do Holštýna.

Poněvadž Švédové měli dosud vydatnou oporu ve vsatských Valaších a tito po dobrém nechtěli se vrátiti v poslušnost císařovu, císařský vůdce Puchheim vypravil se proti nim a porazil jejich hlavní oddíl o 7000 m. Potom v Brně držán byl přísný soud, jehož předsedou byl hrabě Jan Rotal; vůdcové Valachů, Kovář se synem a Roman a jiných na 200 bylo kolem lámáno, rozčtvrceno, oběšeno na šibenicích i na stromech, ostatní postříleni. Valašské obyvatelstvo exekucí a útěkem ze země valně prořídlé ještě se stenčilo, když hrabě Rotal po dobrém i násilně rozsazoval je po panstvích na Holešovsku a Napajedelsku, aby statky své zalidnil.

Jiří Rákoczy znovu učinil se Švédy a Francouzi branný spolek proti císaři, zajistiv si od nich velkou peněžitou i vojenskou podporu. Císař vypravil proti němu část vojska stojícího na Moravě vedením Götze a Puchheima, kteří zatlačili Rákocze zase až k Tise. Švédové v Olomouci byli obleženi zbytkem vojska císařského, s nímž se spojila veřejná hotovost moravská, vedená hrabětem Burianem Ladislavem z Valdštejna. Zatím však generál Gallas, který vypraven byl za Torstensonem na pomoc králi dánskému, byl od něho poražen a pronásledován nazpět s velikými ztrátami do Čech, kamž stihl jen se skrovnými zbytky někdejší armády. Za ním v patách vtrhl do Čech Torstenson a poraziv císařské vůdce Götze a Hatzfelda u Jankova (1645), namířil odtud na Moravu, kde rozšířil se všeobecný postrach a hrůza před vítězným nepřítelem; obyvatelstvo venkovské se skrovným majetkem utíkalo do nepřístupných lesů, boháči pak z měst a hradů prchali z vlasti do zemí sousedních. Jen v některých městech statečnější měšťané vytrvali s posádkami císařskými. Torstenson od Jankova táhl na Jihlavu, a obsadiv ji, vyslal pomoc obležené posádce olomucké; i musil hrabě Burian Ladislav z Valdštejna upustiti od obležení Olomouce a couvl směrem k Brnu. Torstenson opevniv Jihlavu pro delší pobyt Švédů, vyrazil proti Znojmu a dobyv ho, vtrhl do Rakous, kdež očekával spojence svého vévodu Jiřího Rákocze, ale nemoha se jeho pomoci dočkati, hnul se s celou armádou k Brnu, kam dorazil dne 3. května a

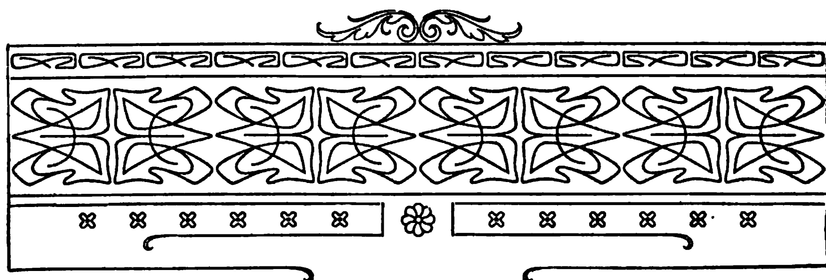
počal úsilovně města dobývati. Hradby brněnské i Špilberk byly za posledních neděl před jeho příchodem velmi dobře opevněny a obrancům dostalo se výtečného vůdce v Radvitovi de Souches, jemuž za krátký čas podařilo se město dobře připraviti k obraně hradby opevniti a sehnati také dostatek zbraně i střeliva. Posádka jeho čítala jen něco přes 400 vojákův, ale k nim připojilo se přes 1000 dobrovolníků, šlechticů. měšťanův, úředníků, řemeslníkův i chovanců školy jezuitské. Švédové, jichž hlavní tábor byl s počátku v Královč Poli, později v Modřicích, hleděli jednak prudkou každodenní střelbou, jednak podkopy město donutiti ku vzdání; ale všechny pokusy takové byly mařeny statečností a ostražitostí obhájcův a také všechny útoky švédské na hradby byly odraženy. Oblehající trpěli čím dál tím více nedostatkem potravy, píce pro dobytek i střeliva a Torstenson trápen bolestnou nemocí a rozmrzen dosavadním nezdarem toužebně očekával pomoc slíbenou mu od Jiřího Rákocze. Tento poslal svého syna Zikmunda se 7000 jezdci a čtyřmi těžkými děly k Brnu, a brzo potom sám s hlavním vojskem vtrhl do Moravy a zaujal ležení mezi Hodonínem a Břeclavou. Avšak zastrašen hrozbami porty turecké, Rákoczy učinil mír s císařem v ležení u Břeclavy, jímž za výhodných podmínek vzdal se všelikého spolku se Švédy i s Francouzi. Odchodem jeho z Moravy Švédům u Brna odňata poslední naděje v nějakou pomoc, a poněvadž zatím sbíralo se nové vojsko císařské v jižních Čechách i v Rakousích, Torstenson nabyl přesvědčení, že nadlouho již nelze mu Brno obléhati. Poslední zoufalý útok na město byl 15. srpna na celé čáře odražen neobyčejnou statečností obhájců brněnských. Torstenson s armádou značně seslabenou od Brna odtrhl a dal se na pochod do Rakous, kdež sice arcivévodu Leopolda Viléma zatlačil za Dunaj, ale dále na Vídeň se neodvážil. Vrátiv se na Moravu, kde ještě hrozně poplenil kraj znojemský a jihlavský, zabezpečil švédské posádky v Mikulově, Znojmě, Jihlavě, Telči a Olomouci, zaměřil do Čech a odtud do Slezska. Ještě na sklonku r. 1645 dorazil do Lipska, ale tam trápen neustále dnou, složil velitelství nad armádou švédskou, označiv svým nástupcem Karla Gustava Wrangla.

Již během r. 1646 Telč, Znojmo, Plumlov, Mikulov padly zpět do rukou císařských. Zbývala na západě Jihlava, na severu Unčov, Fulnek, Sovinec a dobře opatřená Olomouc. Na Jihlavu udeřil Souches (1647), ale pro nedostatek potravy po pěti nedělích

musil od obležení upustiti. Teprve počátkem října hrabě Puchheim a Souches znovu oblehli město s 9000 m. Po statečném více než dvouměsíčním odporu, za něhož padl velitel posádky Oesterling, Švédové vydali město za svobodný odchod, který jim byl povolen (7. prosince).

Zatím co již od několika let vyjednávalo se o podmínkách míru se Švédy v Osnabrücku, s Francouzi v Münsteru, bojiště přeneseno bylo z císařských zemí dále na západ. Švédský vojevůdce Wrangel, spojiv se s francouzským generálem Turennem, vtrhl do Bavor a odtud do Čech a dobyl Cheba (1647); ale zatím přikvapila armáda vedená samým císařem Ferdinandem III. a vítěznou bitvou u Třebele zastavila další postup Švédů. Spojené vojsko císařské a bavorské bylo však poraženo od Wrangla a Turenna u Zusmarshausena v jižních Bavořích (17. května 1648); část Švédů vedená Königsmarkem vtrhla Horní Falcí do Čech, přirazila z nenadání ku Praze a zradou císařského důstojníka Arnošta Otovalského zmocnila se Malé Strany. Staré a Nové Město však hájeno bylo silnou posádkou a ozbrojeným měšťanstvem i studentstvem. Švédské vojsko zahájilo prudkou střelbu, která trvala po dva týdny a konečně (25. října) podniklo hlavní prudký útok na město. Po pětihodinném hrdinném boji Švédové byli odraženi, a několik dní potom přišla zpráva, že učiněn byl vestfálský mír (24. října 1640). Jím císař ztratil državu svou v Elsasku a pevnost Breisach, jež postoupil Francii. Krom toho byla již dříve (v míru pražském 1635) za přátelské služby kurfirstu saskému postoupena obojí Lužice. Také císařská moc oproti říšským stavům v Německu byla rozličnými články tohoto míru značně seslabena. Za to však moc panovnická v dědičných zemích rodu Habsburského, utvrzená a rozšířená potlačením odboje stavovského na počátku války třicetileté, neutrpěla pražádné újmy. Zvláště pak nadobro zklamány byly naděje emigrantů v dosažení někdejší svobody náboženské a politických práv, nebo dokonce zabavených statků. Švédští zástupcové s počátku horlivě a na oko neústupně kladli tento požadavek, ale konečně upustili od něho za výhody poskytnuté jim na jiné straně. Emigrantům dána sice úplná amnestie a povolen jim i návrat do zemí císařských, ale jen pod výminkou, podrobí-li se domácím zákonům, t. j. v Čechách a na Moravě uznají-li obnovená zřízení a přestoupí k víře katolické. Statky pak měly býti navráceny pouze oněm,

kterým byly zabaveny pro účastenství ve válce švédské nebo francouzské, tedy teprve od r. 1630. Statků takových bylo ovšem velmi po řídku, neboť skoro všichni ztratili své statky již po bitvě bělohorské. Ve věcech náboženských císaři vyhrazeno bylo právo donucovati poddané ke své víře, podobně jako bylo přiřčeno říšským stavům v Německu. Právo stěhovati se ze země pro víru bylo ponecháno jen osobám stavovským; ostatnímu lidu mohlo i násilím v tom býti bráněno. Bratrská církev za hranicemi odsouzena byla k bídě a zahynutí. Poslední biskup Jednoty, slavný Jan Amos Komenský, v tehdejším spise svém, »Kšaftu umírající matky Jednoty«, tklivými slovy loučí se navždy s milou svou vlastí. Katolická reformace v našich zemích zůstala v platnosti, politická práva stavův obmezena na míru nejmenší, dědičné právo rodu Habsburského úplně zabezpečeno, panovnická moc stala se absolutní.

Kniha čtvrtá.

Od míru vestfálského až po smrt císaře Leopolda II. (1648—1792).

§ 45. *Stav země po míru vestfálském.*

V dědičných zemích císařských zůstávala ještě dlouho po míru vestfálském četná města obsazena posádkami švédskými, pokud nebyla vyplacena Švédům ujednaná náhrada válečná 5 milionů tolarů. Na Moravě drželi Olomouc, Unčov, Fulnek, Sovinec a Šternberk, a z těchto pevných míst podnikali i po uzavřeném míru loupežné výpravy po okolních krajích. Teprve po vyplacení smluvených lhůt Morava nadobro byla sproštěna nepřátel. Dne 7. července 1650 vojsko švédské odtáhlo ze Sovince i Šternberka, 8. července nadobro se vyklidilo z Olomouce, Unčova a Fulneka. Odchod Švédů z Moravy a uzavřený mír byly hlučně v zemi oslavovány. Olomouc byla více než osmiletým pobytem nepřátel uvedena ve stav, který i při všeobecném zpustošení ostatní země vzbuzoval pozornost a úžas. Z domův obyvatelných nezůstala ani třetina (168 ze 700), v předměstích pak ze 656 domů nezbylo ani jediného. Počet obyvatelstva klesl za deset roků z 30.000 na 1675. V Brně, které i s předměstími obležením z r. 1645 bylo z velké části pobořeno a vypáleno, krutě řádil mor v posledních třech měsících r. 1648; tehda mřelo denně v městě 15—16 osob; královský tribunál proto přestěhoval se do Mikulova, později do

Uh. Hradiště, odkudž teprve v únoru r. 1649 vrátil se do Brna, když nákaza pominula. Podobná zbědovanost jevila se i ve všech ostatních městech moravských. V Jihlavě zbylo ze 401 domu 189 obydlených, ze 13.000 obyvatel zbylo všeho všudy 299 usedlých lidí. V Unčově po odchodu Švédů zbylo 170 domů obydlených 963 osobami, předměstí byla úplně spálena a vylidněna, Znojmo ztratilo válkou a morem r. 1646 na 6000 lidí. V Kyjově ještě r. 1668 bylo pouze 43 obydlených domů. Uh. Hradiště sice po celou tu dobu se uhájilo, avšak nedostatkem a surovým chováním císařské posádky rovněž hluboce pokleslo. Všech sedm královských měst moravských mělo ještě r. 1667 pouze 1800 obydlených domů. Nejinak bylo v ostatních městech Na venkově pak byla dvojnásobná zpustošenost pozemků, prořídlost lidí a chudoba, z toho pak úpadek a hrozná sesurovělost mravní bez rozdílu stavů. Obyvatelstvo, které té doby bylo v mužném věku, vyrostlo namnoze bez náboženství, beze škol a bez spořádané správy státní, a po celý život nepoznalo, leč krev, loupeže, pálení a vydírání. Loupežných rot pobíhalo po zemi tolik, že císař Ferdinand III. vybídl královské komisary, aby na sněmě vymohli vydatná opatření proti nim.

Na celé Moravě sčítáno jest r. 1656 na základě úředních popisů asi 98.000 domů poddanských, z nichž 26.000, tedy více než čtvrtina byla domů pustých a neobydlených. Nejvíce pohrom zastihlo kraj brněnský, znojemský a uh.-hradištský, lépe se zachovaly a ušetřeny byly hornaté kraje severní na Olomucku. Z rolí pak ve třech krajích jihozápadní Moravy bylo pustých více než dvě pětiny. Obyvatelstva bylo r. 1656 sotva 500.000 na celé Moravě. Po válce lid ponenáhlu vracel se do zpustlých domů a také obyvatelstva přibývalo. Obyvatelstva mělo Brno i s předměstími ještě kolem r. 1670 pouze 8000, Olomouc 6000, Jihlava 4000, Strážnice 3500, Mikulov a Znojmo po 3000, Prostějov 2000, Přerov 1600, Uh. Hradiště 1500; přes 1000 obyv. mělo jen 43 měst, přes 2000 pouze 11.

Z obou národností v zemi česká národnost utrpěla mnohem více než německá. České obce válkou a jinými pohromami byly více zastiženy než německé. Němčina nabývala v životě veřejném čím dále tím větší moci nejen v městech, nýbrž i v celé zemi hned v prvních letech XVII. století. Před válkou třicetiletou jednalo se všude po česku i u nejvyšších úřadů královských a

zemských i na sněmích. V tom se stal veliký obrat již za války třicetileté. V deskách zemských dle obnoveného zřízení (1628) mělo se vedle české i v německé řeči vkládati. V obojích deskách, olomuckých a brněnských, poslední zápisy české jsou r. 1640, potom jen německé. Sněm zemský ještě r. 1643 konal se po česku, od r. 1668 jen německy. Zemské hejtmanství s krajskými hejtmany i jinými úředníky dopisovalo si jen po německu. Šlechta, z velké části cizí, dala úřadovati na svých panstvích také jen německy. Četná místa správu obecní vedla větším dílem po německu. Němců tehda značně přibývalo v městech, v krajinách dosud smíšených a poměrně ještě více v ryze českých, kde dříve bývali sami Čechové.

Císař Ferdinand i jeho rádcové uznávali nutnou potřebu pomáhati zuboženým zemím. Především bylo třeba provésti některé změny ve správě zemské. Ježto dosavadní hejtman zemský, Pavel Kryštof hrabě Lichtenštejn-Kastelkorn, zemřel (1648), dosazen byl na jeho místo hrabě Jan Rottal, pán na Napajedlích a Kvasicích; byl zároveň předsedou královského tribunálu.

Největší překážkou ve snahách vládních, aby povznesen byl blahobyt obyvatelstva, byl stálý nedostatek peněz, s jakým bylo zápasiti dvorské komoře. V těchto nesnázích vláda císařská obracela se k sněmům zemským s požadavky vždy většími. Již r. 1649 sněm moravský musil, ač v zemi ještě byli Švédové a mor řádil mezi lidem, povoliti císaři 100.000 zl. na rozličná vydání. Kromě toho stavové převzali všechna vydání, spojená s rozpuštěním vojska císařského ležícího v posádkách, žádajíce, aby počet činného mužstva byl omezen na míru co nejmenší. To bylo v odporu se záměry vlády, udržeti si stálé vojsko, ale císař musil povoliti. Ještě větší břemena byla žádána a také povolena roku potomního. Tehda také každý do země se navrátivší obyvatel anebo nový příchozí, kterýž zpustlého gruntu se ujal, anebo nový dům v městě nebo i na vsi vystavěl, byl na tři léta ode všech platův osvobozen. Tak byly zpustlé a vylidněné osady a pozemky rychleji obydleny a vzdělány. Nad úředníky zemskými dozor byl zostřen a ve vyměřování platův úřednických zavedena krajní šetrnost. Aby mohla dvorská komora rychle do všeho zasáhnouti, zdokonalováno poštovní spojení města Brna s Vídní, Prahou i Vratislaví. R. 1651 opět zvýšena byla císařská berně na 200.000 zl. K vrchnostem vydáno bylo napomenutí, aby pod-

daných svých příliš nevydíraly a nepotlačovaly a tím o pracovní lid se nepřipravovaly. Všechna cla a mýta, která vznikla po roce 1618 bez svolení panovníkova, měla býti od krajských hejtmanův okamžitě zrušena. Cesty, silnice, mosty a průsmyky měly se opravovati a v dobrém pořádku udržovati. Aby bylo dosaženo větší bezpečnosti na cestách, měly lesy a křoviny podle nich na jistou šířku se vymýtiti. R. 1653 učiněn byl dokonce od stavů pokus o upravení řeky Moravy. Ale účinky těchto i jiných oprav ještě dlouho nebyly patrny a země se z pohrom zotavovala jen ponenáhlu.

Mír vestfálský nezůstal také pro náboženské poměry v našich zemích bez důležitých následkův. Katolická reformace nepřestávala sice po celý čas války třicetileté býti stálým předmětem pozornosti se strany vlády císařské i církevních úřadův, ale v provádění snah těchto objevily se časem veliké překážky, z nichž hlavní byla nedostatečná a zanedbaná správa tehdejší církve moravské. Po smrti Dietrichštejnově (1636) zvolen byl biskupem olomuckým arcivévoda Leopold Vilém, bratr císaře Ferdinanda III., který po všechen čas sídlel mimo svou diecesi. Zástupcem jeho byl až do r. 1643 Kašpar Středele, kanovník olomucký, a po jeho smrti hrabě Roderich Saint-Hilaire; tento však sám bydlel většinou ve Vídni, jednak, že Olomouc byla obsazena od Švédův, jednak že jej arcikníže-biskup jmenoval také administratorem biskupství pasovského. Také kapitola olomucká většinou z residenčního města biskupského se rozprchla po Moravě, Rakousích i jiných zemích a od r. 1647 nebylo ani generálního vikáře, který by biskupa zastával ve věcech duchovních. Teprve r. 1650 sešli se kanovníci olomučtí ve Vyškově a radili se tam o potřebách své diecese. Ale snahy její zůstávaly větším dílem marnými, ježto nebylo vrchního správce duchovního, který by se o tyto věci jak náleží staral. Po ukončení války konaly se ve Vídni horlivé porady jednak za povznešením katolické církve a její organisace, jednak k potlačení kacířství. V těchto snahách dostávalo se vládě císařské důrazné podpory ve stavích zemských. Kazatelé nekatoličtí byli zatýkáni a do vězení uvrhováni. Nekatolickým majitelům statků zemských ohlášeno, že nemají práva činiti nové vklady do desk zemských, leč by se stali do dvou měsíců katolíky anebo si ustanovili katolické zástupce. Nekatolíci, zastávající místa ve službách panských i veřejné úřady v obcích,

měli buď do šesti neděl obrátiti se na víru katolickou, nebo měli býti zbaveni těchto úřadův. Vrchnostem bylo zakázáno, aby nedržely úřednictvo a čeleď nekatolickou a také poddaných toho druhu na statcích svých netrpěly. Na podnět panovníkův sněm moravský r. 1651 zvolil pět krajských komisí po čtyřech členech, jimž uložil prohlídku far a bývalého majetku, aby takto zpustlé a zašlé fary obsazeny byly zase řádným kněžstvem. R. 1654 bylo všem nekatolickým vrchnostem nařízeno, že musí do čtrnácti dnů statky své prodati, jinak že budou dány do veřejné dražby. Nařízení toto bylo vykonáno velmi přísně. Poddaný lid obracel se jen ponenáhlu a k tomu mnohem účinněji přispívala horlivá činnost misionářů nežli nejpřísnější tresty. Nejzatvrzelejšími byli Valaši, kteří přese všechno žalářování, muky a posty zůstávali v srdci svém rozhodnými luterány nebo bratry.

Všechny tyto pronikavé změny, jimiž obnovena jednota církevní v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, působily zdrcujícím dojmem na vystěhovalce české za hranicemi a zvláště na členy Jednoty bratrské, kteří po celý čas války nepřestali doufati v nějaký obrat k lepšímu, jenž by jim umožnil návrat do vlasti. Hlavním sídlem Jednoty bylo Lešno, kamž také odebral se podruhé Komenský, byv r. 1648 zvolen za biskupa Jednoty, a hleděl pokud bylo ještě lze, pohromadě udržovati zbytky rozptýleného stáda. Bratří, zbaveni většinou svého majetku, rozptýlili se na různé strany a nikdy již nesešli se ve větší Jednotu. Komenský sám po rozličných potulkách v cizině zemřel r. 1670 v Naardenu.

§ 46. Poslední léta Ferdinanda III. Ferdinand IV. a Leopold I.

Poslední léta panování císaře Ferdinanda III. byla vyplněna mnohými nesnázemi. Ze čtyř synů jeho nejstarší Ferdinand IV., r. 1647 korunovaný za krále českého a uherského, byl po mnohém úsilí r. 1653 také za císaře jednohlasně od kurfirstů zvolen a korunován, ale zemřel již po roce v nadějném věku 21 let. Druhý syn, Leopold Ignatius, tehda 14letý, určen byl původně stavu duchovnímu. Souvěké zprávy líčí jej jako malého štíhlého hocha, pleti v obličeji bledé, až přihnědlé, zdraví nestálého, povahy prudké, mrzuté a popudlivé. Mladší dva bratří Leopoldovi byli Karel Josef a Ferdinand Josef. V dědičných zemích sice nebylo obav o provedení posloupnosti. Leopold přijal bez překážky již

r. 1654 holdování stavů v zemích německo-rakouských; roku potomního byl zvolen a korunován za krále uherského, r. 1656 korunován za krále českého a vzdán mu hold od českých stavů. Ale volby Leopoldovy v Německu císař Ferdinand III. se již nedočkal pro překážky kladené hlavně od Švédův a Francouzův.

K těmto nesnázím přidružilo se nové nebezpečenství válečné. Švédský král Karel X. vtrhl do Polska a zbavil trůnu krále Jana Kazimíra, který nucen byl hledati útočiště u císaře. Poněvadž válkou švédsko-polskou byly ohroženy pomezní země císařské, zvláště Slezsko a Morava, bylo na Moravu stahováno vojsko a císař staral se všemožně o peníze i o zřízení nových pluků vojenských. Za tou příčinou svolán byl r. 1655 také sjezd stavů moravských do Brna, kde stavové povolili císaři značnou berni na vydání válečná. Tehda na místě hraběte Jana Rottala, který složil svůj úřad, zemským hejtmanem moravským jmenován byl hrabě Gabriel Serenyi. Janu Kazimírovi dostávalo se pomoci ponenáhlu i z jiných stran. Šlechta polská, dosud nakloněná cizímu podmaniteli, vidouc, že od něho hrozí velké nebezpečenství jejím starodávným svobodám, počala se v rozličných stranách zdvihati proti Karlu X. Prostřednictvím vyslance císařova podařilo se pohnouti caře ruského, že vypověděl Švédům válku a vtrhl do jejich území livonského. Naproti tomu Jiří II. Rákóczy, kníže sedmihradský, nedbaje výstrah a zákazův od porty turecké, vypravil se v čele četného, ač chatrně zřízeného vojska na počátku r. 1657 na sever, aby se spojil s vojskem švédským, jež stálo u Varšavy To pohnulo císaře Ferdinanda, že uzavřel ve Vídni (1657) předběžnou smlouvu o branný spolek s králem polským, jemuž slíbena pomoc 16.000 m. Moravě připadlo násti značnou část tohoto břemene, neboť na sněmě jenž vypsán byl na den 19. února, císař vyžádal si od stavů mimo potřebné náklady na vydržování vojska 190.000 zlatých.

Tyto události byly posledními za panování císaře Ferdinanda III., který zemřel již 2. dubna 1657 v 49. roce svého věku. Syn a nástupce jeho, Leopold I. který roku potomního (1658) dosáhl také hodnosti císařské, vypravil část vojska ležícího dosud v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vedením generála Hatzfelda do Polska. Současně také král dánský Bedřich III. vypověděl válku Karlu X., který tím nucen byl obrátiti se s hlavním vojskem do Dánska. Hatzfeld spojiv se s vojskem šlechty polské, dobyl

Krakova. Jiří II. Rákóczy musil ustoupiti do Volyně, kde poražen byl od chána tatarského. Zatím i kurfirst braniborský získán byl od císaře za spojence, a ač Karel X. Dány ve válce úplně pokořil, přece po brzké jeho smrti (1660) Švédsko musilo mírem olivským zříci se všelikých výbojů v Polsku.

Náklad na veškeré válečné potřeby musely hraditi z největšího dílu země koruny české a země německo-rakouské, ježto Uhry více než ze dvou třetin byly v moci Turkův a knížete sibiňského, a kromě toho šlechta uherská, pokud mohla, vzpírala se všelikým dávkám. Stavové moravští r. 1658 musili povoliti panovníkovi 130.000 zl. na potřeby válečné a hned potom žádalo se na nich svolení k tomu, aby v markrabství moravském směl se vybírati pro všechny potomní časy pivní tác čili pobečovné, stálá to daň z nápojů. Stavové sice tomuto požadavku co nejdůrazněji se opřeli a také se mu ubránili, za to však musili zavázati se císaři k splacení mimořádné berně 240.000 zl., rozdělených na šest ročních lhůt. Roku 1659 podali císaři Leopoldovi stížnost, že Morava v placení berní i co se jiných břemen týče, jest v nevýhodě oproti jiným zemím dědičným. Zejména poukazováno na království české, kde prý jest 32.232 zalidněných osad, kdežto Morava jich má jen 2753; kromě toho Morava nemá ani splavných řek, ani jiných podmínek ku zvelebení obchodu a přece prý musí odváděti polovičku toho, co platí Čechy. Ze 16.134 lánův na každý připadalo 28 zl. ročních poplatkův. Peníze povolené nevynakládaly se správně na účely, pro které byly určeny. Také uvedeny stížnosti na výtržnosti a útisky, páchané na bezbranném obyvatelstvu od posádek městských i od ostatní zbujnělé soldatesky, ve které důstojníci pohoršlivým chováním dávali špatný příklad.

Císař Leopold, aby vyhověl stížnostem stavů, dal aspoň část pluků na Moravě ležících ze země vzdáliti a jinde ubytovati. Již dříve, vzhledem k velkému ochuzení a zpustošení této země, bylo nařízeno, aby při ubytování a průchodech vojenských Moravy pokud možno bylo ušetřeno. Veřejná břemena zemská zmenšena r. 1659 o 10.000 zl. Aby docíleno bylo úspor při nákladu na četné zemské úřednictvo, byl vypraven na Moravu z Vídně císařský úředník, který měl vše bedlivě vyšetřiti a podati návrh o potřebných změnách. Ale toto opatření nepotkalo se s valným úspěchem. Zavedením jednotné drobné mince pro země české

i rakouské sice vytlačena lehká mince států sousedních, domácímu lidu však se nepomohlo, ježto také tato nová mince nebyla právě dobré hodnoty. Ani tím si komora císařská valně neprospěla, že zvýšila pro celou Moravu cenu soli gmundské, jež tehda byla monopolem císařským, nýbrž dala tím jen podnět ke zvýšenému podloudnému dovozu soli polské a uherské.

Nejvíce trpěl špatným hospodářstvím lid poddaný. Vrchnosti světské i duchovní svalovaly naň téměř celé břímě berní povolovaných na sněmě a marným bylo vyzvání císaře Leopolda ke stavům moravským, aby tak jako na př. v Čechách přejali aspoň polovici povinností na sebe. Lid poddaný odváděl též platy vrchnostenské a musil po vůli pána svého konati četné roboty. Za to uměly tytéž vrchnosti obratným způsobem přisvojovati si rozličné výhody a privilegia. Městští obyvatelé si stěžovali, že vyšší duchovní (mezi nimi i biskup olomucký) i šlechta vaří i prodávají pivo, z něhož neplatí obvyklého poplatku, jež města musila odváděti. Jiným zdrojem bohatých příjmů pro vrchnosti bylo množství soukromých cel a mýt, z nichž velkou část zřídily si bez povolení vládního, pronajímaly je židům a tito neslýchaným způsobem odírali vozky i kupce a libovolně zvyšovali své sazby. Cizí kupci Moravě se vyhýbali, obchod i průmysl hynul, a státní pokladně ubyl značný příjem z cel a mýt pohraničných. Císař Leopold snažil se sice o zrušení soukromých cel a mýt, ale všechna jeho nařízení mařena byla odporem stavů. Zpupnost šlechty šla tak daleko, že chtěla i stav městský ze sněmu vyloučiti, čemuž však královská města rozhodným odporem u císařské vlády zabránila.

§ 47. *První válka turecká. Vpády Turků a Tatarů na Moravu.*

Zatím přiblížilo se nové nebezpečenství od Turků, kteří po celou dobu panování císařů Ferdinanda II. i III. zachovali mír v Uhrách. Zjevný plamen válečný vyšlehl, když kníže sedmihradský Jiří II. Rákóczy přes výstrahy nejen císaře, nýbrž i porty turecké vmísil se do války švédsko-polské. Chán tatarský zničil zbytky jeho moci válečné a vniknuv do Sedmihradska s velkými zahubami, donutil Rákócze k útěku do Zátisí. Stavům sedmihradským nařízeno, aby si zvolili jiného knížete, Jiří Rákóczy v boji o panství byl poražen a padl (1660), Turci dobyli důležité pev-

po třetí učiněn útok; obyvatelstvo se statečně ubránilo, ale město bylo na dlouhá léta hmotně zničeno. Štěstím bylo, že velký vezír po dobytí Nových Zámků odebral se do Bělehradu, kde však se chystal na r. 1664 k nové válečné výpravě.

Hrozné zpustošení Moravy bylo příčinou, že také vláda císařská konala mnohem důraznější přípravy válečné, i dostalo se jí z mnohých stran mnohem vydatnější podpory než roku předešlého. Některá knížata německá, jako kurfirst braniborský, saský a bavorský, poskytli císaři značnou pomoc; vojsko braniborské a saské přiděleno bylo armádě generála de Souchesa, který stál na moravsko-uherských hranicích, chystaje se odtud k výpravě do horních Uher. Nicméně hlavní břemeno válečné uvízlo na dědičných zemích císařových a to především na českých a rakouských. Stavové moravští ještě před vpádem tatarským r. 1663 musili povoliti na vojsko v Uhrách skoro 400.000 zl. Po odchodu Tatarů vláda vyžádala si od stavů nové zvýšení berně mimořádné; toto břímě musilo býti uvaleno na ony kraje moravské, které byly ušetřeny vpádu tatarského, ježto v ostatní polovici nebylo možná něco sehnati, ano stavové nuceni byli po dvě leta žádati od vlády podporu pro lid stížený hladem a bídou.

Veškera branná moc císařská toho roku dostoupila statného počtu 62.000 mužů. Generál de Souches v čele pluků českých, moravských a sasko-braniborských vtrhl z Moravy do horních Uher, dobyl Nitry, zmocnil se útokem hradu Levice (nad Hronem) a porazil tam tureckou armádu, tak že na 6000 Turkův a Tatarů pokrylo bojiště a několik set Moravanů bylo z tureckého zajetí osvobozeno. Potom zmocnil se města Parkáně naproti Ostřihomu a zaujav pevné postavení mezi Komárnem a Novými Zámky chránil tím nejen horní Uhry nýbrž i Moravu od dalších nájezdů nepřátelských. V čele hlavní armády mnohokráte osvědčený maršálek Montecuculi svedl s dvojnásobnou přesilou tureckou u sv. Gottharda (1664) rozhodnou bitvu, ve které obezřelému jeho vedení i vzorné statečnosti spojených národů křesťanských podařilo se dobýti skvělého vítězství. Ale císařské vojsko necítilo se dosti s lným k dalšímu pronásledování nepřítele a Montecuculi ustoupiv směrem k Prešpurku, zaujal pevné postavení nad řekou Váhem. Mírem uzavřeným v Železných Hradech, Sedmihradsko zůstalo pod vrchním panstvím tureckým, Michal Apafy byl od císaře uznán za vévodu, Velký Varadín i Nové Zámky ponechány

nepříteli. Nicméně jak v jiných zemích císařských, tak i na Moravě byla velká radost nad vítězstvím svatogotthardským, prvním v Evropě, jehož vůbec křesťané nad Turky dobyli. Generál de Souches nesklidil ovoce svých statečných činův. Nechtěje se podvoliti vrchnímu velení Montecuculiho, upadl na ten čas v nemilost císařskou a odebral se od svého vojska do Vídně pod záminkou choroby. Zásluha vítězství nad Turky byla dílem přisuzována také tehdejšímu dějepisci moravskému Tomáši Pešinovi, který již r. 1663 za hrozícího vpádu Turků do Uher vydal proslulý spis »Ucalegon«, latinsky psaný, jímž připomínal důrazně křesťanským knížatům sousedních krajin nutnost a povinnost, aby přispěli na pomoc ohroženému království uherskému i markrabství moravskému.

§ 48. Vpády Tökölovců na Moravu. Druhá válka turecká.

Po celou dobu války jevilo se v Uhrách u mnohých magnátů smýšlení císaři nepřátelské. Petr Zrinský, Vešelenyi, uherský palatin, Nadaždy, nejvyšší sudí a František Rákóczy, syn někdejšího vévody sedmihradského, hleděli vytrhnouti Uhry z panství císařského a rozděliti mezi sebou nejvýnosnější úřady. Za tím účelem počali vyjednávati se všemi mocnostmi rodu Habsburskému nepřátelskými, s Turky i s Francouzi a v tajných schůzích připravovali ostatní šlechtu uherskou k všeobecnému povstání. Císařský dvůr však záhy přišel na stopu spiklencům, k nimž přidali se mimo jiné též mocný magnát charvatský Kryštof Frangipani a bohatý šlechtic štyrský Erasmus Tattenbach. Vzpoura byla v zárodku potlačena, vynikající náčelníci její zatčeni a popraveni (1671), jediný František Rákóczy na přímluvu matky své dosáhl odpuštění. Vedle hlavních vůdců spiknutí byli také jiní účastníci jeho stíháni, poháněni k vojenskému soudu v Prešpurce, popravováni, uvězňováni i jinak krutě trestáni. Při tom hleděno zvláště k pronásledování nekatolíků. Mezi takovými obětmi byl též Moravan Jan Drabík ze Strážnice, jehož domnělá vidění uveřejnil kdysi (r. 1657) Komenský ve spise »Lux in tenebris«. Drabík věstil tu rodu Habsburskému ztrátu nejen trůnu císařského, ale i korun dědičných. Za pobytu svého v Uhrách horlivě se účastnil spiknutí Zrinského a Rákócze. Za to byl v Prešpurce hrozným způsobem popraven.

Následkem přísného pronásledování lidu i potlačování svobod politických i náboženských shlukovaly se zástupy povstalců z nižších tříd, kteří se nazývali kuruci čili křižáky; v jich čelo postavil se odvážný mladý šlechtic uherský Emerich Tököly, jsa podporován od Turkův i Polákův. Poraziv císařské vojsko, dobyl (1678) báňských měst Křemnice a Šťávnice, pak měst Hustě i Levice, Rožmberka i Oravy, odkudž povstalci rozběhli se po velké části Uher a přes Váh vnikli až k hranicím moravským. Na Moravě vzhledem k hrozícímu nebezpečí od insurgentův uherských učiněna již dříve rozsáhlá opatření. Císař nařídil, aby hranice kraje hradištského byly chráněny proti vyzvědačům, hradby města Uh. Hradiště aby byly obnoveny a měšťané aby se na půl roku zásobili vším potřebným; na jeho rozkaz stavové dali procestovati hranice moravské, prohlédnouti průsmyky, polohu osad pomezních, i hradby a sruby v předešlých dobách shotovené. I byl od Lanžhota směrem k Strážnici břeh Moravy zvýšen nebo sruby zřízeny, od Strážnice pak až po Brumov, kde nebylo lze zemské silnice přes průsmyky zasekati, postaveny hradby a reduty a osazeny dostatečnými posádkami. Vrchním velitelem zemské obrany jmenován byl hrabě Bedřich Oppersdorf, znalý vojenství, řeči domácí i všeho území na pomezí moravsko-uherském. Na vyvýšených místech v pohoří karpatském připraveny signály, které měly v případě nebezpečí býti dávány zapálením ohňův a výstřely z hmoždířův. Oppersdorf konal r. 1678 přehlídky ve všech krajích, rozdával jednotlivým setninám korouhve a přijímal od mužstva jménem císařovým přísahu věrnosti. Jen těmito včasnými opatřeními stalo se, že tenkráte země byla lépe chráněna a opatřena než r. 1663 za vpádu tatarského a že zabráněno bylo zavčas vpádu povstalců Tökölyových na Moravu.

Roku 1679 císař Leopold učinil s králem Ludvíkem XIV. mír v Nimvegách, i odvoláni jsou francouzští důstojníci od povstaleckého vojska uherského; Tököly byl zatlačen za Tisu a učinil (1680) s císařem příměří. Nicméně nesnáze dvora císařského nabývaly čím dále tím větších rozměrův. R. 1679 rozzuřil se po Moravě zhoubný mor, zavlečený do krajin našich od východu. Mor rozšířil se z Uher a Dol. Rakous až do Brna, odkudž proto královský tribunál přestěhoval se do Unčova, desky zemské pak přeloženy do Litovle. Ale již v prosinci toho roku obojí úřad odstěhoval se do Olomouce, kam tehda také svolán byl sněm

zemský. Nejvíce zuřil mor ve Znojmě, kam zavlečen byl počátkem září 1679 družinou císaře Leopolda, který se tudy ubíral z Vídně do Prahy. Také v Mikulově, Hustopeči, Kounicích rána morová na sta obětí si vyžádala. Brno navštíveno bylo o něco mírněji a již na podzim r. 1680 královský tribunál mohl tam opět se navrátiti. V Litovli, Hradišti, Dačicích, Strážnici, Kyjově, Hranicích i jinde velká část domů po moru zůstala opuštěna. Téhož roku velké útisky vrchností dohnaly lid selský v Čechách k veliké bouři, která částečně překročila také hranice moravské. Za hranicemi hrozilo nové nebezpečenství od Ludvíka XIV. Kromě toho Emerichovi Tökölovi se právě tehda naskytla naděje ve větší než dosud podporu se strany porty turecké. Velký vezír Kara Mustafa učinil s ním (1682) smlouvu, dle které Tököly měl se státi knížetem v horních Uhrách, portě turecké poplatným. Kara Mustafa konal rozsáhlé přípravy k válce s císařem na příští rok. Tököly vypověděl císaři příměří, dobyl veškeré země až po řeku Váh a svolav šlechtu uherskou na sněm do Košic, dal se tam prohlásiti za knížete. Všeliké vyjednávání dvora císařského s ním i s velkým vezírem zůstalo bezvýsledným.

Od počátku povstání Tökölyho byly pohraniční kraje moravské od jízdných rot uherských i pašete budínského znepokojovány, osady tamní drancovány a na sta obyvatelů do zajetí v Uhrách odvlékáno. Pohraniční města moravská trnula v neustálém strachu před těmito nájezdy a jsouce podporována krajskými hejtmany, zřídila si stálou službu jízdných poslův. Některá města pevná, jako Hradiště, dostala větší posádky vojenské, ale kromě toho musily obce najímati domácí sbory mušketýrské, jim zbraň a potřeby opatřovati a také starati se stále o udržování svých hradeb v dobrém stavu. R. 1680 Tököly, podporován jsa již z Francie i z Turecka, sebral značné vojsko a rozdělil je na tři proudy, z nichž jeden vtrhl ke Kloboukům a Světlovu, do okolí Frenštátu, Hukvaldů, Frýdku, Místku až k slezským hranicím; mnoho lidu bylo pobito a do zajetí odvlečeno, městečka a dědiny vypáleny. Císař jmenoval podmaršálka hraběte Arnošta Rüdigera ze Stahremberka generálním velitelem na Moravě, aby hájil hranic proti povstalcům uherským. K vojsku císařskému najato bylo opět několik set Valachův; průsmyky byly opatřeny zásekami a hradbami a vloženy do nich císařské posádky. Lid chápal se též horlivě zbraně, ano podniknuty na odplatu z panství

brumovského vpády do Uher; císař zakázal přísně všeliké podobné výpady. Tím bylo odvráceno od země další nebezpečí.

Papež Innocenc XI. netoliko přispěl stísněné vídeňské pokladně bohatým darem peněžitým, nýbrž také důrazně zakročil u krále Ludvíka XIV., aby zastavil další podporu uherských povstalcův a Turků. Nad to pak sprostředkoval mezi králem polským Janem Sobieským a císařem Leopoldem smlouvu ve Varšavě, kterouž oba panovníci hlavně pro případ, kdyby jedno z hlavních měst, Vídeň nebo Krakov, bylo od Turkův obleženo, zaručili si navzájem pomoc 40.000 mužů. Také některá knížata německá sebrala značné mužstvo branné. Ale také země české musily přinášeti vždy větší oběti na zachránění koruny uherské pro rod Habsburský. Moravský sněm již od r. 1676 povoloval zvýšenou berni 250.000 zl. R. 1679 vláda žádala zdvojnásobení této částky na pokoření vzpoury Tökölovské. Tak velikému břemenu stavové nemohli se podrobiti, ježto země právě toho roku navštívena byla morem, a zvýšili příspěvek vojenský jen o 75.000 zl. R. 1682 řádná berně vojenská zvýšena na 300.000 zl., kdežto Čechy tehda odvedly k témuž účelu téměř $1^1/_2$ millionu. Stavové moravští uvalili opět největší část této daně na pozemky a domy poddanské.

Dříve než dostavila se slíbená pomoc z Němec a z Polska, armáda turecká už byla na pochodu k Vídni. Z Drinopole vytrhlo (1683) na 230.000 m. s 300 děly, provázeno jsouc samým sultánem Mohamedem IV. až do Bělehradu. Tam sultán odevzdal velkému vezíru Karu Mustafovi zelenou korouhev prorokovu a s ní zároveň vrchní velení nad celou armádou. Císařský vojevůdce vévoda Karel Lotrinský, který měl pohotově sotva 40.000 m., dal se z Rábu na pochod k Vídni, aby město připravil k řádné obraně. Císař jmenoval hraběte Arnošta Rüdigera ze Stahremberka nejvyšším velitelem městským a hraběte Zdeňka Kaplíře ze Sulevic direktorem deputované rady císařské na dobu své nepřítomnosti ve Vídni. Město bylo již z předešlých dob dosti dobře opevněno a posádka vložená tam od Karla Lotrinského i s měšťanstvem a studentstvem měla asi 22.000 m. se 200 děly na hradbách. Vojsko turecké, které již 12. července k Vídni dorazilo, sevřelo město obrovským polokruhem. Na severní straně bránil Dunaj úplnému sevření a Karel Lotrinský zaujal na Moravském poli pevné postavení. Tam bránil Turkům přechod na

severní břeh dunajský, čímž získal si velkou zásluhu o ochranu hranic moravských aspoň z této strany. Emerich Tököly byl od něho poražen u Prešpurka a zatlačen až za řeku Váh. Ale odtud stále vybíhaly loupeživé tlupy Uhrův a Tatarů na rychlých svých koních do Rakous i do Moravy; lidé ze strachu utíkali opět do hor a lesův a skrývali se v jeskyních a slujích; měšťané i z ohrazených měst prchali a šlechta opouštěla své hrady a zámky. Stavové moravští postavili na začátku srpna 1000 dragounův a 2000 mušketýrů, vedle toho pak najati byli četní Valaši k hájení pomezních průsmyků. Brnu dána posádka 550 m., do Olomouce vloženo 1000 m. a všem královským městům pro případ obležení slíbena včasná pomoc od císaře. Mnohé hrady nákladem vrchností byly tehda znovu opevněny a posádkami dobře opatřeny. Nicméně Tökölovci, spojení s Turky a Tatary, vnikli daleko do vnitra země, až do kraje brněnského i přerovského. Z města Strážnice, které hrdinsky se bránilo, mnoho měšťanů bylo pobito, dobytek odehnán, úroda polní zničena, ano i do města učiněn vpád s velkou mocí, kdež bylo pleněno a páleno. Teprve když útok na zámek byl odražen a odtud několik děl posláno měšťanům, tito se vzchopili a nepřítele zahnali. Ještě hůře vedlo se Uh. Brodu, kam vnikla jízda Tökölovská vylomivši městskou bránu; i kostely byly přepadeny, oltáře rozbořeny, posvátné hostie pošlapány, hrobky a rakve rozmetány. Město bylo tak. zpustlé, že psi a jiná zvířata ožírala hnijící mrtvoly, než okoln sedláci je vházeli do šachet. Podobná pohroma stihla též Klobouky, Vsetín a Frenštát. Teprve když Kurucové snažili se proniknouti k Nov. Jičínu, byli odtud moravsko-slezskou hotovostí nazpět do Uher zahnáni.

Králi polskému podařilo se teprve v srpnu sebrati asi 28.000 m., které rozdělil na dva proudy. Část, téměř samá jízda, jejíž velitelem byl Mikuláš Sieniawski, vytrhla z Krakova 14. srpna, táhla do Bělska a Těšína; tam po dlouhém a namáhavém pochodě den si odpočinula (17. srpna), 19. srpna dorazila k Novému Jičínu, 20. srpna v poledne k Hranicím, večer ještě k Lipníku a již 25. srpna stihla do Mikulova. Ostatní armáda pěší nemohla tak rychle postupovati jako jízda. Král odevzdav vrchní velení nad hlavní armádou pěší knížeti Jablonowskému, sám v čele 20 praporců jízdy a 3000 dobrovolníků pustil se napřed do Opavy, potom namáhavými a neschůdnými horskými cestami přes Jeseník

táhl na Dvorce, Beroun a Jívovou a uraziv tak za 2 dny 77 km., přijel již 26. srpna večer do Olomouce, 27. srpna odpoledne do Vyškova a 29. do Brna, kdež byl oslaven příchod jeho velmi hlučně a okázale. Ještě před večerem opustil město a položil se táborem u Modřic, odkudž rozeslal na všechny strany zvědy, aby nebyl nenadále od Turků neb Uhrů přepaden. Tato obava jej také přiměla, že se nedal od Brna přímo na Mikulov, nýbrž více na západ; časně z rána (31. srpna) se 120 jezdci podnikl cestu do Mikulova, kdež jej velitel jízdy generál Sieniawski již od 25. srpna očekával. Obě oddělení ještě téhož dne stihla do města rakouského Oberhollabrunnu, kde král polský přivítán byl od vévody Karla Lotrinského. Pěchota polská vedením knížete Jablonowského 5. září rovněž byla na ustanoveném místě.

Zatím také dorazila ke Karlu Lotrinskému vydatná pomoc knížat německých, čímž veškerá armáda císařská vzrostla na 85.000 mužů. Velký vezír Kara Mustafa dopustil se nenapravitelné chyby, že nechal průsmyky Vídeňského lesa neobsazeny a tím poskytl Karlu Lotrinskému i Janu Sobieskému plnou volnost, aby zabrali výšiny a svahy především Leopoldovy hory a Hory Lysé. I svedena byla (12. září) památná bitva, ve které po desítihodinném zuřivém zápase štěstí sklonilo se ke korouhvím císařským. Spousty rozbité armády turecké prchaly ve zmatku přes uherské hranice, vítězové slavili vjezd do osvobozené Vídně. Knížata německá hned potom se svou brannou mocí vrátila se domů, Sasové zejména nastoupili zpáteční pochod Moravou, kde mnohými škodami lidu způsobenými zavdali podnět k trpkým stížnostem. Karel Lotrinský a Jan Sobieski vtrhli do Uher a dobyli Ostřihoma. Velký vezír Kara Mustafa s troskami poražené armády nezastavil se až v Bělehradě, kdež byl na rozkaz rozhněvaného sultána hedvábnou šňůrou zardousen.

V bojích potomních na tisíce Moravanů bylo činno a také peněžitá břemena bylo zemi snášeti vždy větší na vedení války turecké. Roční příspěvek Moravy na válku v letech 1683 – 1688 činil 365.000 zl. nečítaje v to náklad na zemskou hotovost proti vpádům uherským a tureckým. Nad to stavové povolili pro léta tato postaviti do pole a ošatiti 1305 mužů; když pak roku 1688 vypukla také válka s Francouzi, povoleno postaviti nových 1880 mužů do pole, kteří posláni bojovat na Rýn. Stálým zvyšováním berně dosáhla r. 1694 téměř 800.000 zl., kromě pravidelného

odvodu 1306 nováčků. Země se proto od dob třicetileté války nemohla zotaviti. R. 1679, tedy více než 30 let po míru vestfálském, velká část domů ještě zůstávala zpustlá, role neobdělávány a obyvatelstva za celou tu dobu přibylo sotva 25.000 lidí.

Po porážce Turkův u Vídně Benátčané i Polsko přistoupili za spojence císařovy. R. 1684 Karel Lotrinský dobyl Pešti, roku 1685 Nových Zámků, poraziv u Ostřihoma velkého vezíra Ibrahima pašu. Pád této pevnosti, pošinuté nejdále k hranicím moravským, vzbudil na Moravě velké plesání. R. 1686 Karel Lotrinský, sesílen pomocmi knížat německých i četných dobrovolníků ze všech končin Evropy, oblehl Budín, a po sedmi nedělích ho dobyl, čímž vyvráceno bylo po 145 letech panství turecké při středním Dunaji. Roku 1687 velký vezír Soliman paša poražen u Harkáně nedaleko památného bojiště moháčského. Karel Lotrinský zmocnil se potom Slavonie a vtrhnuv odtud do Sedmihradska, donutil knížete Michala Apafa, že uznal vrchní panství císařské. Povstání šlechty uherské potlačeno nadobro. Když potom na místě onemocnělého Karla Lotrinského vrchního velení armády císařské ujal se markrabí Ludvík Badenský, dobyto bylo (1688) srbského Bělehradu. Toho roku již jen v pěti městech uherských, Sigetě, Kaniži, Jagru, Varadíně a Temešváru zbývaly posádky turecké. Ludvík Badenský zmocnil se velké části Srbska, kdežto jiné vojsko císařské dobylo Malé Valachie. Srbsko i s Bělehradem sice padly opět do rukou nepřátelských, za to však v Uhrách padla Kaniže (1690) a po skvělém vítězství Ludvíka Badenského u Slaného kamene (1691) dobyto také Velkého Varadína. Smrtí vévody Karla Lotrinského císař nucen byl odvolati osvědčeného Ludvíka Badenského na bojiště francouzské a tím byly na čas úspěchy císařské zastaveny. Rozhodný obrat však nastal, když vrchním velitelem armády císařské jmenován byl princ Eugen Savojský, od něhož poražen byl sultán Mustafa II. u Zenty při přechodu přes řeku Tisu s ohromnými ztrátami (1697). Skvělý úspěch korunován byl mírem uzavřeným v Karlovicích (1699): celé Uhry kromě banátu temešvárského, Sedmihrady a Slavonie dostaly se pod přímé panství císařovo.

§ 49. *Stav náboženský a procesy čarodějské. Zřízení zemské.*

Císař Leopold I. nařídil r. 1657, aby se katolická reformace prováděla šetrným způsobem, aby poddaní nebyli ze země vy-

puzováni; proto také na Moravě k obracování nekatolíků nebylo již užíváno prostředků násilných, nýbrž hlavně misií a poučování mírného. Kněžstvo světské i řeholní účastnilo se této práce, nejvíce však vynikl horlivostí řád jezuitský. Nicméně zbylo v zemi dosti nekatolíků. Ano i někteří členové rodů šlechtických zůstávali nekatolíky a teprve opětovnými přísnými rozkazy císařskými šlechta ponenáhlu se buď pokatoličila nebo ze země vytratila. Mnohem zdlouhavěji a s většími nesnázemi katolická reformace pokračovala u ostatních tříd obyvatelstva, zvláště na hranicích zemských, uherských i slezských, kde lid, když mu bylo překáženo v jeho řádech náboženských, odcházel do Uher nebo do Slezska, a zase se do vlasti navracel, kdykoli pronásledování pominulo. Stavové moravští hleděli toto přebíhání zastaviti, hrozíce vinníkům přísnými tresty, ale snaha jejich zůstávala větším dílem marnou. K církevní nevázanosti mnoho přispívalo, že biskup olomucký, arcikníže Leopold Vilém, byl po nejdelší čas mimo diecesi a mnoho se o ni nestaral. Po jeho smrti (1662) zvolen byl od kapitoly teprve čtrnáctiletý arcikníže Karel Josef, mladší bratr císařův, ale zemřel již po roce. Nástupcem jeho stal se (1664) hrabě Karel Lichtenštejn-Kastelkorn, který horlivým prováděním katolické reformace podobal se kardinálu Dietrichštejnovi. Za jeho působení mnoho nekatolíků bylo obráceno na víru katolickou. V hornatějších krajinách udrželi se nekatolíci nejdéle. Velkou nesnází byl také nedostatek světských kněží. To pohnulo biskupa k důrazným opatřením. Po celé diecesi konány byly generální visitace, aby biskup shledal, čeho kde se nedostává. Pro pastýřskou činnost děkanův a farářů sepsány a tiskem vydány instrukce a velký důraz v nich položen zvláště na mravní bezúhonnost kněžstva. Knihy kacířské poručeno sbírati a páliti, k misiím především zjednáváni členové řádu jezuitského z moravských kollejí a biskup platil veškeren náklad s misiemi spojený z vlastních důchodů. Kde bylo třeba, zřizoval stálé misionářské stanice a kněze v nich žijící opatřoval výživou. Nejhouževnatěji setrvali Valaši při své staré víře, ač tam hojně misionářů, zvláště jezuitů, bylo rok co rok vysíláno.

Bídný byl stav, do kterého upadlo tehdejší školství nejen u nás, nýbrž po celé střední Evropě. Veškeré vyučovatelství bylo téměř výhradně v rukou jezuitův a piaristův. Obecné školy na venkově za války třicetileté většinou zpustly anebo živořily v nej-

smutnějších poměrech. Vyučování v klášterních gymnasiích, které úplně zanedbávalo obojí řeč zemskou, českou i německou, obmezovalo se na dějiny, staré řeči, a to zvláště pečlivě pěstovanou latinu, náboženství, mathematiku a něco málo reálií. Filosofické a theologické studium olomucké pohříženo bylo ve středověkou filosofii. Teprve r. 1679 stavové moravští zřídili tam stolici věd právních, kterým však učil pouze jediný professor. Šlechta byla zaujata francouzskou řečí i mravem, které vlivem dvora Ludvíka XIV. zdomácněly po celé střední Evropě. Vzdělanost cizí, zvláště francouzská a vlaská, byla jen vyšším stavům přístupna, ježto ostatním třídám obyvatelstva návštěva cizozemských universit bez zvláštního svolení vládního přísně byla zakázána; dovoz cizích knih podroben byl přísné censuře, která zároveň bděla nade všemi výrobky domácího knihotisku. Přísným prováděním katolické reformace, jejíž neposlední činností bylo pálení a zabavování knih podezřelých, ještě více pak zkázami války třicetileté dosti četné tiskárny moravské z dob předešlých zanikly všechny až na jedinou v Olomouci, která se udržela pod ochranou biskupa a university jezuitské. Teprve r. 1689 založena druhá tiskárna moravská v Brně, třetí ve Znojmě r. 1718 (v Opavě 1716). Censura byla úplně v rukou jezuitův a teprve za císaře Josefa I. (1709) přenesena, pokud se týkala politického čili světského tisku, na královský tribunál. Novin tehda ještě nebylo. Literatura obou řečí byla chudičká, zvláště německá, znetvořená cizími většinou francouzskými slovy, sloh listin a jiných veřejných dokumentů nesrozumitelný a těžkopádný.

Nedostatek obecného vzdělání přispěl k tomu, že se vyvinulo pronásledování domnělých čarodějův a čarodějnic, při čemž hlavním prostředkem, aby se obviněná osoba přiznala, stalo se právo útrpné čili mučení druhu nejhroznějšího. Stačilo nejlehkověrnější svědectví proti osobě, třebas dosud úplně zachovalé, že byla zatčena a vyslýchána od zvláštního soudce nad čarodějníky. Nepřiznala-li se ihned, nastala tortura, rozdělená na několik stupňů, čím dále tím bolestnějších. Tak vynucováno bylo úplné vyznání, po němž následoval rozsudek smrti, nejčastěji upálením na hranici.

Na Moravě hlavním sídlem tohoto řádění byly od Němcův obývané severní krajiny při hranicích slezských. Nejpověstnějším místem, kde se dle obecné pověry čarodějnice scházely a s ďáblem své orgie provozovaly, byla hora Peterstein nedaleko Praděda.

V českých krajinách Moravy toto zlo nebylo valně rozšířeno. Při tom i nejvyšší a nejosvícenější osobnosti věřily v kouzla a byli horlivými pronásledovateli čarodějství. Hraběnka Angela Gallová, roz. Žerotínova, majitelka panství losínského, říšská knížata slezská Karel Eusebius a Adam Ondřej z Lichtenštejna, ano sám biskup olomucký, hrabě Karel Lichtenštejn-Kastelkorn podporovali upalování nebohých obětí jakožto dílo bohulibé. Císař Ferdinand III. dal r. 1656 na radu svých důvěrníkův i výboru stavovského pořiditi od nejznamenitějších právnických učenců soudní řád, jímž čarodějové odsuzováni k trestu ohně, který jen za okolností zvláště polehčujících mohl býti zmírněn předchozím stětím hlavy. K rozšíření procesů čarodějských přispívala též okolnost, že osobám v nich zaměstnaným, zvláště soudcům a popravčím, kynul z nich nemalý prospěch hmotný. Nejpověstnější z nich, Fr. Jindřich Boblig z Edelstadtu, uměl tohoto povolání velmi dobře využitkovati ve svůj prospěch. Z Olomouce, kdež se bezpochyby živil soukromým zastupováním stran, povolán byl (r. 1678) od hraběnky Angeliny Gallové na panství velko-losínské, aby tam vyšetřoval a řídil procesy proti čarodějům a čarodějkám. Své sídlo zvolil si v Šumperku, kde byl zvláště placen od knížete Lichtenštejna, ano i od biskupa olomuckého, když vyšetřování zavedeno též proti některým kněžím. Jemu za oběť padl též šumperský děkan Kryštof Alois Lautner, který pro své vzdělání požíval všeobecné vážnosti. Na něj svaleno bylo podezření z čarodějství r. 1680 na základě výpovědí některých žen, které v předešlých dvou letech pro týž přečin byly upáleny. Sám biskup olomucký Karel z Lichtenštejna dal jej zatknouti a uvězniti. Lautner byl odevzdán světskému úřadu pro vyšetřování čarodějství, v jehož čele byl Boblig a podroben všem stupňům mučení, jímž ovšem donucen byl k přiznání, ale po tortuře pokaždé zase přiznání jako vynucené odvolal. Potom uvězněn byl na Mírově, později v Mohelnici, konečně kněžství zbaven a na mohelnickém popravišti za živa upálen (1685). Teprve osmnácté století učinilo konec čarodějství v tomto rozsahu a jeho pronásledování.

Snahou Habsburkův od dávných dob bylo, aby jednak moc panovnickou rozšířili na úkor práv stavovských, jednak aby zavedli jednotnou vládní formu ve všech svých zemích dědičných. Důležitým krokem v tomto směru bylo Obnovené zřízení cís. Fer-

dinanda II. (1628) a po smrti kardinála Dietrichštejna (1636) zřízení královského tribunálu, zemské vlády, složené z nejvyšších úředníků zemských, v jichž čele byl zemský hejtman aneb za jeho nepřítomnosti nejbližší jemu zemský hodnostář. Císař Ferdinand III. dovršil tento organismus proměnou krajských hejtmanství v úřady císařské; potom ustanoveni od samého císaře jmenovaní přísežní zemští advokáti, šest českých a šest německých. Dosavadní dvojí zemský soud, tak jako dvojí zemské desky (v Brně a Olomouci), sloučeny (1642) v jedinou instituci se stálým sídlem v Brně, zemský soud neměl zasedati vícekrát než dvakrát do roka. Šlechta darmo se vzpírala těmto změnám, význam její zastíněn byl stavem prelátským, který zeměpanské moci ve všem byl po vůli, nižší šlechta (rytířstvo) počtem se ztenčila, jednak konfiskacemi statkův a potom též tím, že bohatější skupovali drobné pozemky. Královská města ztrácela kus po kuse svou bývalou samosprávu a byla uváděna čím dále v tím větší odvislost od královského tribunálu ve věcech politických, od úřadu podkomořského ve financích a od královské appellační komory pražské ve věcech soudních. Činnost sněmů v druhé polovici XVII. století ponenáhlu omezena byla na povolování peněz a branného mužstva dle předloh vládních. Osazování zemských úřadů panovník ponenáhlu vzal úplně do svých rukou, jediný zemský hejtman byl v té příčině brán na poradu.

Vedle centrálních úřadů pro všechny dědičné země, totiž dvorské tajné rady, dvorské vojenské rady a dvorské komory, v nichž rozhodovalo se o společných věcech správních, vojenských a finančních, pro všechny země koruny české důležitou byla 1. královská česká dvorská kancelář, a 2. královská česká komora appellační. Kancelář česká měla od dob Ferdinanda II. stálé sídlo své ve Vídni. Za císaře Leopolda I. byl nejvyšším kancléřem hrabě Jan Hartvík z Nostic (1652—1683), potom hrabě Frant. Oldřich Kinský. Obnoveným zřízením zemským byl obor dvorské kanceláře české znamenitě rozšířen. Jí totiž přidělováno bylo souzení pří, ve kterých jedna strana odvolala se od nálezu soudu zemského v Čechách neb na Moravě; také vyřizovala věci rázu politického i finančního. Appellační komoře císař Ferdinand II. dal (1628) nové zřízení a přezval ji kollegiem, které rozděleno na tři lavice, panskou, rytířskou a doktorskou. Všichni členové kollegia, z polovice českého a z polovice německého, byli jme-

nováni od císaře jen po složení přísné zkoušky. Tomuto soudu příslušela odvolání od všech měst královských, ale k němu byly odkazovány k poučení jiné soudy nižší, zvláště vrchnostenské ve věcech trestních. Stavové moravští platnost appellačního soudu pražského dlouho nechtěli uznati, tvrdíce, že jenom královská města jsou mu podřízena. Ale také města tato hleděla vší mocí se vymknouti, až císař Leopold (1697) všem městům moravským zakázal obraceti se o poučení jinam, než k pražskému soudu appellačnímu.

Nejvyšší úředníci zemští, byvše dříve representanty stavů, stali se pouhými orgány vládními. V čelo správy zemské postaven byl zemský hejtman, jehož mohl zastávati nejvyšší komoří nebo nejvyšší sudí zemský. Tribunál byl jeho poradním sborem. Od nálezů král. tribunálu šlo odvolání přímo k panovníkovi. Jemu podřízeni byli krajští hejtmanové. Nebyli již od stavů na sněmích voleni, nýbrž od císaře jmenováni; o všech svých úkolech podávali zemskému hejtmanovi písemné zprávy. Morava rozdělena byla r. 1641 na patero krajů: brněnský, jihlavský, znojemský, olomucký a uh. hradištský; poněvadž však kraj olomucký byl pro svůj velký rozsah rozvržen ve dvě čtvrti, totiž olomuckotřebovskou a přerovsko-bruntálskou, ku které patřily také moravské enklavy ve Slezsku, proto již za císaře Ferdinanda III. i Leopolda I. bylo stále šest krajských hejtmanů. K původnímu oboru jejich působnosti, starati se o všechny potřeby vojsk, časem přibyla rozsáhlá pravomoc správní, policejní, ano dílem i soudní, pokud se měst ale ne královských, týkalo. Krajským hejtmanem mohla se státi jen osoba stavu panského neb rytířského v zemi i v kraji usedlá. K ruce měli krajské sekretáře a mohli se též dávati zastupovati svými náměstky. Hejtmané krajští stavu panského byli lépe placeni než ze stavu rytířského, z něhož obyčejně brávän jen jediný ze všech; oněm vyměřen roční plat 800 zl., těmto 500 zl. V celku tento úřad stal se důležitým prostředníkem mezi zemskou vládou a obyvatelstvem, zvláště vrchnostmi a městy.

Hejtmany zemskými na Moravě za císaře Leopolda byli: hrabě Gabriel Sereny (1655—1664), kníže Ferdinand Dietrichštejn do r. 1665, po něm zástupcem zemského hejtmana byl nejvyšší komoří zemský hrabě Jiří Štěpán z Vrbna (do r. 1667), konečně 1667 jmenován byl hejtmanem hrabě Fr. Karel Kolovrat-Lieb-

štejnský, který v tomto úřadě setrval až do své smrti (1700). Po krátkém úřadování Karla Maxim. hraběte z Thurnu (do r. 1702) jmenován byl hrabě Frant. Jos. Oppersdorf.

Soud zemský skládal se dle »Obnoveného zřízení« předně z olomuckého biskupa, jemuž náleželo první místo, pak ze zemského hejtmana, za ním byl nejvyšší maršálek zemský, měl-li v zemi statky, potom nejvyšší komoří a nejvyšší sudí zemský, pak přísedící ze stavu panského, jichž bylo i s jmenovanými osobnostmi osmnácte, a konečně ze šesti členů stavu rytířského, mezi nimiž byl dvorský sudí; také nejvyšší písař zemský a král. podkomoří měli býti soudu přítomni. Místa při soudě zemském nebyla již doživotní, jako v dobách předešlých. Zemskému soudu podléhaly všechny civilní i trestní pře týkající se osob světských stavu panského a rytířského, až na některé případy, které byly přiděleny tribunálu; vedle toho soud zemský rozhodoval pře o statky duchovenské. Sídlem zemského soudu r. 1642 pro všechny časy budoucí ustanoveno bylo Brno. Sezení mělo se konati dvakráte do roka. Akta soudu zemského i královského tribunálu, jakožto instance soudní, měla se až do konce vésti v té řeči, ve které byly pře podáním stran zahájeny a také rozsudek týmže způsobem sepsán a vyhlášen; teprve za císaře Karla VI. (r. 1712) bylo nařízeno, aby o aktech, ať jsou česká či německá, bylo referováno po německu.

Roku 1641 olomucké desky zemské přeneseny do Brna a spojeny s brněnskými. V čelo správy zemských desk postaven nejvyšší písař zemský. Držení zemských statků povoleno bylo pouze stavovským osobám vyznání katolického. Každý majitel sebe menšího statku v deskách zemských zapsaného měl hlas na sněmě zemském a stal se schopným zastávati zemské úřady, z nichž mnohé byly dosti výnosné.

Ze zemského soudu vyňat byl manský soud biskupa olomuckého a duchovní soud biskupské konsistoře olomucké. Také universita olomucká měla svůj zvláštní soud. Královská a vrchnostenská města měla své soudy městské, do kterých však vždy více zasahovala vláda prostřednictvím krajských hejtmanův. Lid poddaný podléhal ve všem svým soudům vrchnostenským.

Správu finanční v zemi vedl úřad rentovní, v jehož čele byl za císaře Leopolda rentmistr a kontrolor. Poplatky vybírány byly z počátku od dvou stavovských výběrčích (v Brně a v Olo-

mouci), později ustanoveni císařští výběrčí po jednom ve všech krajích a podřízeni rentovnímu úřadu. K hájení fiskálních práv byla v zemi již z dřívějších dob královská komorní prokuratura, jíž svěřen dozor nad lenními statky biskupství olomuckého i nad městy královskými; moc královského podkomořího stala se odtud pouhým stínem.

Sněmu zemskému z někdejších hojných práv zbylo pouze povolování berně a veřejné hotovosti branné. K vyřizování některých záležitostí pro dobu, kdy sněm nezasedal, byly v prvních letech císaře Leopolda voleny od sněmu komise, nazvané deputovanými krajskými čili zemskými. Předsedou komise býval zemský hejtman, za jeho nepřítomnosti nejvyšší komoří zemský. R. 1686 stavové dosáhli od císaře svolení, aby si směli od sněmu k sněmu voliti stálý stavovský výbor, po dvou členech z každého stavu; předsedou jeho zůstal zemský hejtman. Funkce jednotlivých členů vyměřena byla na dvě, později (od r. 1693) na tři léta. K vykonávání běžných věcí byli jim přiděleni úředníci.

§ 50. Válka o dědictví španělské a vzpoura Fr. Rákócze v Uhrách. Vpády Kuruců na Moravu. Císař Josef I. (1705—1711).

V posledních letech panování císaře Leopolda I. říše naše stržena byla do války o dědictví španělské. Král francouzský Ludvík XIV., aby zvětšil nesnáze císařovy, vešel ve styky s nespokojenci uherskými, jímž v čelo se postavil mladičký František II. Rákóczy. Tím, že vláda císařská zanedbala učiniti zavčas nutná opatření, bylo dopřáno dosti času Rákóczymu, aby sebral své síly, a podařilo se mu získati také některé mocné šlechtice uherské na svou stranu. Koncem r. 1703 veškero území mezi Moravou, Dunajem a Váhem opanováno od insurgentů, kteří odtud namířili své loupežné vpády do Rakous a do Moravy. Morava zažila za povstání uherského nové strasti válečné. Oddíl vojska povstaleckého vtrhl do okolí města Strážnice, a vůdce Berczenyi odtud vyzýval stavy moravské, aby se s Uhry spojili; ujišťoval, že povstalci nechtějí Moravě v ničem uškoditi, kdyby však se jim některé město neb jiná osada opřela nepřátelsky, pak že bude za to pykati. Jiný velitel Kuruců, Kašpar Pankracz, vydal podobné provolání k obyvatelstvu pomeznímu, zvláště k měšťanům uhersko-brodským. Stavové moravští neuznali taková vyzvání za

hodna odpovědi, nýbrž chystali se k důrazné obraně. Zatím Pankracz přitrhl k uherskému městu Skalici a obsadil je bez boje, kdežto Berczenyi dal vydrancovati vesnice Radějov a Sudoměřice náležející k panství strážnickému. Na zprávu o tom přirazili krajští hejtmané, olomucký Leopold Sak z Bohuňovic a hradišťský Mikuláš Otislav, s brannou hotovostí a s oddílem jízdy do Strážnice a přibravše si na pomoc okolní obyvatelstvo, vytrhli proti Skalici. Ale útok byl odražen a olomucká hotovost vrátila se domů. Nepřítel udeřil (1704) s velkou mocí jízdnou i pěší na město Strážnici, ale byl po tuhém odporu měšťanův odražen. Vrátivše se do Skalice, povstalci vyzývali strážnické, aby se vzdali, nechtějí-li ještě většími tresty býti stíženi. Byvše odmítnuti, podnikli za noční doby nový vpád do města, byli však ze zámku postrašeni výstřelem z děla a zase odešli; potom den co den plenili v okolních vesnicích. Zatím přišla z Rakous dlouho očekávaná pomoc. Ale ani potom Kurucové, rozptýlení ze Skalice daleko široko, neustávali pleniti a páliti; Moravané hleděli jim odpláceti vzájemnými nájezdy do Uher. Uh. Brod byl od Kuruců dvakráte napaden, ale uhájil se proslulou statečností občanův i pomocí ze sousedních tvrzí. Brzo potom Skaličtí učinili po třetí zhoubný vpád do Strážnice a okolí, poplenili a vypálili kromě města jedenáct vesnic. Stejnou dobou zajížděli také do Rakous a vnikli až do předměstí vídeňských.

Vyjednávání, které od delší doby bylo s Rákóczem zahájeno, nevedlo k cíli, ježto od něho kladeny byly příliš těžké podmínky. Zatím podařilo se císařskému generálu Heisterovi poraziti jednoho z předních náčelníků povstaleckých, čímž také Berczenyi byl na čas odtržen od hranic moravských a rakouských; ale sotva sebral nové síly, opět se obrátil na západ a dobyv Levice i Trnavy, pronikl až k řece Moravě. Velitel Uh. Hradiště i okolních tvrzí, generál Říčan, vytrhl proti Trenčínu a vybavil město i zámek z nebezpečného obležení, donutil Skalici ku vzdání a zanechav v městě vojenskou posádku, odtáhl zase k Váhu, aby se spojil s Heisterem. Kurucové však ve velkém počtu přepadli Říčana ze záloh u Jablonice (v Uhrách) a připravili mu strašnou porážku. Vpády na Moravu potrvaly celé léto. Rákóczy tehda umlouval s kurfirstem bavorským a s Francouzi společný útok na Vídeň, čemuž zabráněno vítězstvím Eugena Savojského a vévody Marlborough nad armádou francouzsko-bavorskou u Höch-

städta (13. srpna 1704). Vyjednávání mezi císařem a Rákóczem rozbilo se o požadavek Rákóczyho, aby mu přiřčeno bylo Sedmihradsko, kdež byl (1704) od svých přívrženců za knížete provolán. Nezbylo tedy, než pokračovati ve válce, jejíž hrůzy i potom doléhaly těžce na zemi moravskou. Rebelové, čili jak se sami nazývali, konfederovaní, vtrhli do kraje hradišťského a pronikli až k Napajedlům. Stavové moravští na obranu země postavili hotovost; také císařské vojsko v Uhřích bylo sesíleno a v čele jeho generál Heister připravil Rákóczymu těžkou porážku u Trnavy. Ale ani tímto vítězstvím povstání uherské nebylo potlačeno; jednak měl Heister málo vojska, jednak svou nemístnou přísností, ano krutostí vzbuzoval v obyvatelstvu uherském vždy větší nenávist proti vojsku císařskému. Již počátkem r. 1705 vyhrnuly se nové zástupy Kuruců přes zamrzlé řeky na Moravu a zpustošily panství břeclavské i celý kraj mezi Bzencem, Veselím a Ostrohem; jezdcové Karolyiho pak v únoru toho roku najížděli opět do předměstí vídeňských.

Za těchto válečných událostí zemřel císař Leopold I. (5. května 1705) v 65. roce věku svého. Císaři Josefovi I. bylo teprve 26 roků, když po svém otci převzal vládu v zemích dědičných i v říši německé. Za krále uherského korunován byl již r. 1687, králem římsko-německým zvolen byl r. 1690. V Čechách vůbec korunován nebyl, není však pochybnosti, že by bylo k tomu došlo, kdyby byl déle panoval. K císaři Josefovi byla již od delší doby upjata pozornost vrstevníků, spojená s velkými nadějemi. Milý dojem celé jeho osobnosti zvyšován byl ušlechtilostí ducha a horlivou snahou po všem dobrém. Byl plně proniknut vážností a vznešeností svého povolání. Bystře postihoval nedostatky a zlořády, které u dvora vídeňského se zahnízdily a jimiž zaviněn byl úpadek zemí dědičných v mnohém směru. Předním rádcem Josefovým stal se princ Eugen, který již za Leopolda rázně dolehal na provádění nutných oprav a na pečlivější vedení státní správy uvnitř i na venek. Hned z počátku jevily se patrné účinky těchto dobrých snah: zrychlení a zjednodušení všech výkonů v ústrojí státní správy, slibné přípravy k povznesení financí, k rozmnožení a zdokonalení vojska. Uherský velitel Heister, který svou nelidskostí dosud věci císařské škodil, nahrazen byl hrabětem Herbevillem, kdežto hraběti Šlikovi byla svěřena ochrana hranic moravských a rakouských proti nájezdům insurgentův uherských.

Nejvyšším kancléřem českých zemí byl ještě z dob Leopoldových hrabě Jan z Vrbna a po brzké jeho smrti (1705) hrabě Václav Oktavian Kinský (do r. 1711). Zemským hejtmanem moravským byl hrabě Frant. Josef Oppersdorf (do r. 1714). Biskupem olomuckým po smrti Karla Lichtenštejnského (1695) stal se vévoda Karel Lotrinský, syn proslulého vítěze nad Turky, po něm pak, když povolán byl (r. 1710) za arcibiskupa trevirského, nastoupil Wolfgang ze Schrattenbachu, před tím kanovník olomucký, děkan kapitoly solnohradské a biskup sekovský.

Panování císaře Josefa I. vykazuje řadu skvělých vítězství, jichž spojenci dobyli nad Francouzi i nad jejich přívrženci. Poněvadž však největší díl vojsk císařských byl zaměstnán na rozličných bojištích evropských, zejména v Italii a v Nizozemsku, nebylo možno pro dlouhou dobu potlačiti vzbouření Rákóczyovo v Uhřích, které dolehalo na Moravu neustálými nájezdy. Císař Josef snažil se sice upokojiti povstalce důležitými ústupky, ale jeho snahy se rozbíjely od neústupnost Rákóczyho. Příval nesčetných zástupů kuruckých po všechen ten čas namířen byl nejvíce na Moravu. Povstalci zaměřili opět k Strážnici. Poněvadž však město bylo hájeno silnou posádkou pěší i jízdnou, odehnali z okolí dobytek, vypálili vesnice a vyloupili chrámy. Hrabě Ant. Esterházy dal rozeslati po městech i vesnicích moravských listy, v nichž schlubně tvrdil, že stojí s velkou mocí vojenskou při hranicích, že učiní s Tatary a Arnauty vpád na Moravu a všechno mečem a ohněm zničí, nebudou-li k Rákóczymu vypraveni co nejdříve zvolení vyslanci, aby mu složili přísahu věrnosti. Berczenyi vtrhl do země, dobyl Rohatce a poplenil všechen kraj až po Kyjov a Hustopeč, od jichž hradeb však všeliké útoky statečně byly odraženy. Zemský hejtman hrabě Frant. Oppersdorf v čele vojska sesíleného veřejnou hotovostí, provázen všemi krajskými hejtmany a četnou šlechtou, dal se na pochod do Hustopeče, Kuruce zahnal na útěk, znovu dobyl Rohatce a podnikl i zhoubný nájezd do sousedních krajin uherských. I počalo se mezi císařem a Rákóczem nové vyjednávání o smír v Trnavě. Zatím Kurucové přepadli městys Lanžhot na panství břeclavském, vypálili jej i s okolními vesnicemi, v březnu řádili podobně v okolí Ostroha, spálili Blatnici a Hluk, zpustošili Kunovice a Nivnici. Také na Kyjov se odvážili, ale byli od statečného měšťanstva odraženi; podobně zhatil se jim pokus dobyti zámku milotického.

Teprve příměří, uzavřené v Trnavě (1706) na dva měsíce, zajistilo Moravě pokoj na krátký čas.

Poněvadž posavadní obranná opatření objevila se nedostatečnými, nařídil královský tribunál, aby k předešlé hotovosti ještě co možná nejvíce mužstva bylo sebráno. K lepšímu zabezpečení hranic stavové usnesli se najati 445 zemských husarů čili portášů. Po vypršení krátkého příměří vpády Kuruců na Moravu opakovaly se s obvyklou krutostí a nelidskostí. Stavové moravští trpce žalovali na to, že tisíce a tisíce lidu těmito vpády přicházejí o své statky i o život, obchodu všechny cesty jsou uzavřeny, velká část země plenem i lupem tak ochuzena, že nelze od ní kontribuci žádati.

A nebezpečenství z venčí se nezmenšovalo. Třebas byly naděje Francie v povalení rodu Habsburského valně poklesly porážkami u Höchstädta, Ramillies a Turina, již zase nový mrak blížil se od východu. Švédský král Karel XII. dokončil své vítězné tažení v Polsku a přenesl pochodeň válečnou do Saska, kdež nenáviděného soka, krále polského a kurfirsta saského Bedřicha Augusta, v míru alt-ranstädtském (1706), donutil k neobmezenému pokoření. Táhna Slezskem do Saska, byl od protestantského obyvatelstva uvítán jako osvoboditel a zahrnován prosbami za pomoc proti tvrdému tlaku protireformačnímu, jaký tam dosud prováděla vláda vídeňská. Proto císař i jeho spojenci, Angličané a Holanďané, naplněni byli vážnými obavami; sám vévoda Marlborough odebral se do Alt-Ranstädta a hleděl odvrátiti krále švédského od spolku s Francií a od nepřátelství proti císaři, v čemž byl podporován od znamenitého státníka císařského, hraběte Vratislava. I byla podepsána konvence altranstädtská (1707), ve které na žádost Karla XII. slezským protestantům byla vrácena náboženská práva, zaručená mírem vestfálským. To mělo také důležité následky pro Moravu, neboť z pohraničních krajů hrnuly se mnohem více než dosud davy tajných nekatolíků do slezských kostelů, zvláště v sousedním knížectví těšínském.

Na počátku r. 1708 navštívena byla Morava obnovenými nájezdy z Uher. Vůdce Oczkay se svými hordami namířil přes Brumov a Klobouky na Vsetín, který byl chatrně opevněn. Mnoho obyvatelstva vsatského ze strachu uteklo z města na paseky a do hor. Kurucové vnikli do města, vyloupili je, povraždili na 1000 osob a také zámek vydrancovali a vypálili. V radnici shořel

archiv městský a s ním velmi důležité listiny. Vsetín byl jediným spáleništěm, a mrtvoly zabitých ležely po ulicích i v nejbližším okolí města. Jiný oddíl povstalců vypraven byl od Rákóczyho vedením Blažkovičovým ke Strážnici. Na úpěnlivé prosby města již po tolikáté ohroženého přikvapil generál de Viardot od Uh. Brodu, kde ležel táborem, zahnal rebely a položil se táborem u řeky Moravy nedaleko Strážnice na ochranu hranic. Když však odtud hnul se k Trenčínu, Rákóczy, který spolu s Berczenyem v čele velké armády stál u průsmyku trenčínského, vypravil znovu 10.000 Kuruců s děly vedením pověstného Oczkaye proti Strážnici, aby město z kořene vyvrátili. Avšak generál Viardot vrátil se nenadále, rozložil své šiky u bran strážnických a odtud udržoval povstalce na uzdě až do noci. Oczkay, dověděv se o postupu generála Heistera v tyto strany, dal se v noci na kvapný ústup ke Skalici, kde zadní voj jeho od pronásledujících utrpěl značné ztráty. Heister potom zdrtil válečnou moc Rákóczyho ve velké bitvě u Trenčína. Těmito i jinými úspěchy zbraně císařské stal se pád Rákóczyův neodvratným. Poslední porážkou u Vadkerta ve stolici Novohradské (1710), donucen byl uchýliti se do nejvýchodnějších stolic hornouherských. Zatím mírností císařovou odtrženi od něho poslední přívrženci, s nimiž došlo ke konečné smlouvě v Szathmaru (1711), kterouž vyhlášeno všeobecné odpuštění a potvrzena všechna privilegia stavů, náboženská i politická. Rákóczy odpuštění nepřijal, nýbrž odebral se ke dvoru Ludvíka XIV., kde žil nějaký čas z vykázané pense, pak odebral se do Cařihradu a tam také skončil svůj pohnutý život († 1735). Nejnověji ostatky jeho převezeny jsou do Uher.

Po bitvě trenčínské vpády Kuruců do naší země opakovaly se mnohem řídčeji a s menším důrazem. R. 1709 popleněno několika nájezdy okolí Ostroha a Uh. Brodu. Země poskytovala obraz nad míru smutný. Východní a jižní kraje z velké části byly zpustošeny, na sta osad lehlo popelem. Nouze dosáhla vrcholu nesmírnou zimou, která uhodila téměř v celé Evropě r. 1709, tak že osení i víno zakrsalo a povstala neúroda i hlad. Ke všem pohromám přidružila se r. 1710 rána morová, proti které však tenkráte učiněna rozsáhlá opatření, zejména v městech. A přece vláda císařská vzhledem k trvající dosud válce o dědictví španělské přicházela rok co rok se zvýšenými požadavky berně i mužstva.

Císař Josef I. zemřel 17. dubna 1711, několik dní před skoncováním smlouvy szathmarské. Smrt jeho značí jak pro vnější postavení státu rakouského, tak i pro vnitřní vývoj jednotlivých zemí velkou pohromu. Tento panovník pomýšlel opravdově provésti důležité opravy v rozličných oborech veřejné správy, které po celý čas panování Leopoldova vinou vlády, ale také z velké části stavů zemských, zůstávaly zanedbány. Nejdůležitější z oprav, které tehda u nás byly provedeny, jest nový řád útrpného hrdelního práva, určený pro Čechy, Moravu a Slezsko (1709). Jím zavázáni magistrátové privilegovaných měst i soudy venkovské, aby ve všech nesnadných a pochybných případech vyžadovali si právní poučení u královské appellační komory pražské. Útrpného práva užívati směly jen ony soudy, které se mohly vykázati v té příčině patřičnými privilegii a předepsaným počtem schopných soudců. Útrpné právo obmezeno jen v případech nejkřiklavějších.

§ 51. Císař a král Karel VI. Mír utrechtský. Pragmatická sankce. Poddanství selské a stav náboženský.

Smrt císaře Josefa I. byla vítanou záminkou a ospravedlněním nové politiky anglické, která nemínila již dále podporovati snahy Habsburkův o dosažení celého panství španělského, ježto prý by spojením jeho s říší rakouskou v rukou jediného zbývajícího člena toho rodu byla porušena rovnováha evropská. Filipovi Anjouskému, vnukovi Ludvíka XIV., přiřknuto právo na trůn španělský i se zeměmi zámořskými; Habsburkové měli se spokojiti s vedlejšími zeměmi španělskými v Evropě, Nizozemskem, Milánskem, Neapolskem a Sardinií; Sicilie přiřknuta vévodovi savojskému. Tyto podmínky byly oznámeny císařskému vyslanci v Londýně, o nich mělo se jednati na sjezdě v Utrechtě. Císař Karel VI., jehož volba a korunování v Německu provedly se bez překážky ještě během r. 1711, umínil si, že k takovým návrhům nepřistoupí. Když i Holandsko spolu s Ruskem, Savojskem a Portugalskem podepsalo mír v Utrechtě (1713), ani potom císař nevzdal se všech nadějí, a válka vedena ve středním Porýní. Princ Eugen však se slabým a chatrně opatřeným vojskem císařským a říšským nemohl čeliti Francouzům a proto sám radil císaři k míru, který potom uzavřen byl v Rastattě (1714); císaři

Karlovi přiřčeno Milánsko, Neapolsko, Sardinie a španělské Nizozemsko, v jehož městech však směli Holanďané udržovati si posádky.

Císař Karel VI. byl ve věcech politických málo samostatný, spoléhající větším dílem na své rádce, ve věcech náboženských nesnášenlivý, k čemuž přispělo jednak vychování od jezuitů, jednak několikaletý pobyt ve Španělsku. Proto také za Karla zahájeno u nás nové pronásledování nekatolíků. Česky vůbec mluviti neuměl, kdežto Josef tuto řeč dosti dobře ovládal. R. 1723 dal se korunovati za krále českého. Hned v prvních letech vlády Karla VI. komise, zřízené jeho předchůdcem za účelem oprav, se rozešly a výsledky práce jejich na ten čas zůstaly marnými.

Na Moravě za celý čas jeho panování ve zřízení zemském a ve správě státní nic podstatně se nezměnilo. Nejvyššími kancléři českými v té době byli: hrabě Jan Václav Vratislav (1712), hrabě Leopold Josef Šlik (1713—1723), hrabě Frant. Ferdinand Kinský (1723 - 1736), hrabě Vilém Kolovrat-Krakovský (1736—1738) a hrabě Filip Josef Kinský (1738 – 1745). Zemskými hejtmany na Moravě byli: hrabě Jeronym Colloredo (1714—1719), po něm kratičký čas hrabě Frant. Josef Valdštejn, který ještě r. 1719 se vzdal pro nedostatek zdraví, nějaký čas prozatímně úřad zastával nejvyšší komoří zemský hrabě Frant. Podstatský, potom od r. 1720 po celý čas vlády císaře Karla VI. byl hejtmanem moravským hrabě Maximilian Oldřich z Kounic. Biskupem olomuckým byl Volfgang ze Schrattenbachu (1738), po něm Jakub Arnošt z Lichtenštejna. Biskup Schrattenbach povolán byl od císaře (1719) po smrti hraběte Gallasa na dvě léta za místokrále do Neapole.

R. 1714 došlo na Moravě k trvalému rozdělení země na šest krajů: brněnský, jihlavský, znojemský, olomucký, přerovský a uhersko-hradišťský. Pravomoc hejtmanů krajských byla znovu značně rozšířena, zvláště v oboru soudním a finančním. Také bylo jim zvýšeno roční služné, hejtmanům ze stavu panského z 800 na 1200 zl., oněm, kteří náleželi stavu rytířskému, z 500 na 800 zl.

Náklad válečný, který za císaře Josefa I. málo kdy klesl pod milion zlatých ročně, udržel se v této výši i za prvních let Karla VI. Když r. 1712 vláda císařská předložila sněmu moravskému nové požadavky na další vedení války, stavové podali naproti tomu zprávu o žalostném stavu země, nad kterou srdce

trnulo. Ještě však nebyla skončena válka o dědictví španělské, která na Moravě tolik obětí na statcích i životech lidských si vyžádala, a již vplížil se do země jiný strašlivý host — rána morová. S plnou prudkostí vypukla r. 1713 a řádila v zemi dvě léta, v některých místech i déle. Jen málo měst a míst, jako na př. Žďár, Podštát a také Brno, kde veliké zásluhy si zjednal krajský hejtman Jan Vít ze Schwanenfelda, zůstalo metly této ušetřeno. Mor vznikl téměř zároveň v severní Moravě i v jižních krajích, kam dostal se z Dolních Rakous. Zdravotní opatření z předešlých let byla obnovena, uherské, rakouské i české hranice byly bedlivě střeženy. Také konány byly po celé zemi veřejné pobožnosti, zejména procesí za ohromného účastenství k sochám a obrazům Matky Boží. Teprve r. 1716 mor ponenáhlu ulevoval a přestával. Byl to poslední případ asijského moru v našich zemích.

Několik let trvalého míru bylo by Moravě umožnilo, aby si oddechla. Ale takový mír dlouho ještě nenastal a císař nucen byl žádati rok od roku zvýšené sumy peněžité na vedení válek. Již r. 1716 vypukla nová válka s Turky, která však zásluhou prince Eugena Savojského za krátko byla ukončena ve prospěch císařův. R. 1716 poražen byl velký vezír Ali paša se 150.000 muži u Petrovaradína, potom dobyl Eugen Temešváru, čímž padla poslední hradba panství tureckého v Uhrách. R. 1717 slavný vojevůdce císařský překročil Dunaj a oblehl Srbský Bělehrad. K vybavení přirazil velký vezír Chalil paša s armádou dvojnásobně četnější vojska císařského, ale byl poražen a posádka bělehradská donucena se vzdáti. Za Bělehradem padly jiné důležité pevnosti srbské. V míru, který (1718) byl podepsán v Požarevci, Turci postoupili císaři banát temešvárský, severní polovici Srbska s Bělehradem, několik krajů bosenských až k řece Uně a Malou Valachii až k řece Oltě. Brzo potom následkem pletich španělského ministra Alberoniho, s nímž spojil se také vévoda savojský, tento za trest mírem v Hágu (1720) musil císaři vydati Sicilii a dostal za ni chudší Sardinii; tím rozsah i moc monarchie Habsburské dosáhly svého vrcholu. Avšak byl to jen úspěch zevnější, jímž nikterak nebyla zakryta bída a úpadek zemí dědičných. Tento stav zejména patrný byl na Moravě. Země odváděla tehda roční příspěvek vojenský 666.666 zl., který byl r. 1714 povolen na žádost císařovu hned na deset let. Ale r. 1715 císař žádal

vzhledem k nastávající válce turecké, aby mu povolen byl mimořádný příspěvek vojenský 326.388 zl. Na to stavové odpověděli, že země beztoho jest již úplně vysílena. Císař Karel uznal stížnosti jejich oprávněnými a snížil vojenský požadavek na 888.888 zl.; poněvadž však bylo známo, že největší část břemen zemských uvalena jest na lid selský a městský, žádal, aby extraordinarium vrchnosti samy zaplatily, k čemuž stavové po delším vzpírání konečně svolili. R. 1717 žádáno nové zvýšení válečného příspěvku na 1,211.000 zl., čemuž se však stavové rozhodně opřeli, i zůstalo celkem na sumě roku předešlého povolené.

Karel VI. byl tehda jediným mužským potomkem staroslavného rodu Habsburského. Z ženského potomstva žily tři dcery Leopoldovy a dvě dcery Josefa I., z nichž jedna byla provdána za kurfirsta saského a krále polského Bedřicha II. Augusta, druhá za kurfirsta bavorského R. 1716 Karlovi narodil se syn Leopold, ale zemřel již po několika měsících a později narodily se již jen tři dcery, z nichž nejstarší byla Marie Terezie (nar. r. 1717). Závětí císaře Leopolda z r. 1705 bylo ustanoveno pro případ vymření mužského potomstva, aby dcery Josefovy měly přednost před dcerami Karlovými. Toto ustanovení bylo by nutně vedlo k tuhým sporům a konečně k rozptýlení monarchie. Proto císař svolal ze všech království a zemí dědičných členy tajné rady a v důvěrné poradě tohoto sboru usnesen byl (1713) zákon, nazvaný pragmatickou sankcí, dle kterého pro případ vymření mužského potomstva dědičné právo na veškeru nedílnou říši mělo přejíti na dcery Karla VI. s jejich potomstvem, a teprve kdyby těchto nebylo, na dcery Josefa I. Pragmatická sankce předložena byla později sněmům jednotlivých zemí českých a německo-rakouských a během roku 1720 (na Moravě 17. října t. r.) přijata. Podobně se stalo v zemích koruny uherské. Tím bylo dosaženo velmi důležitého cíle. Poddaní uvykli si za dlouholetého ještě panování Karla VI. pohlížeti na pragmatickou sankci jako na nerozborný základ budoucnosti a za ten čas také se spřátelili s myšlenkou ženské posloupnosti. Obě dcery Josefa I., nežli vstoupily ve sňatek s cizími panovníky, výslovně se vzdaly všech práv na trůn a uznaly i s manželi svými nový řád nástupnictví.

Velmi neutěšený obraz poskytuje stav poddaného lidu selského na Moravě té doby. Málokde vrchnosti nakládaly se svými poddanými tak bezohledně jako v zemích koruny české, kde cizí

šlechta neměla s domácím lidem žádného slitování. Sedlák byl nevolníkem svého pána, připoutaným ke hroudě jeho pozemku, naprosto mu podřízen ve všech otázkách osobních i majetkových. Vrchnost měla právo jej násilím na svém pozemku držeti, a když by uprchl, vynutiti si jeho návrat. Kdo by ho přijímal, ukrýval, zdržoval neb na útěku podporoval, propadal peněžité pokutě. Vystěhování poddaného ze země bylo vázáno netoliko na svolení vrchnosti, nýbrž i panovníka a na povinnost jistého poplatku (5% celého jmění). Ale lid selský následkem útrap válečných, velkých břemen a též z příčin náboženských houfně prchal ze země; tím celé vesnice se vylidňovaly a statky selské zůstávaly pusty a marně hledělo se tomu čeliti četnými usneseními sněmovními i císařskými reskripty. Poddaný neměl práva voliti si svobodně své povolání; aby mohl se vyučiti řemeslu, nebo dokonce věnovati umění a vědám, musil k tomu míti povolení vrchnosti, za které platilo se 5 až 6 zlatých. Podobně bylo každé uzavření sňatku poddaných omezeno povolením vrchnostenským, za které rovněž placena byla určitá taxa. Každé zadlužení v jisté výši, nájem neb pronájem pozemků, závěť týkající se nemovitého jmění měla rovněž platnost jen se svolením vrchnosti. Za nezletilosti dědiců měla vrchnost spravovati jejich podíly a vésti řádně sirotčí účty; i tu páchaly se velké křivdy a zlořády. Poddaný neměl žádného práva před soudem, leč byl-li zastoupen svou vrchností; naopak zase nesměl býti pohnán na soud, nebyl-li od své vrchnosti vydán. Stížnostem poddaných proti vrchnostem byla předepsána cesta velmi obtížná. Od první instance t. j. k vrchnosti samé, stížnost došla ke krajskému hejtmanství; tento úřad, osazený ze stavu panského neb rytířského, málokdy zakročil v neprospěch vrchnosti. Podobně bylo i při vyšších instancích — při zemském soudě neb královském tribunále —, kde přísedící byli sami většinou držitelé zemských statkův. Vrchnosti měly v obvodu svého panství výhradně právo vařiti pivo, připravovati kořalku, nálev všech nápojův i právo mlýnské; plodiny a výrobky hospodářské poddaný musil pouze od vrchnosti kupovati, která mu je při nejhorší jakosti vnucovala za ceny nesvědomitě zvýšené. Naopak zase poddaní musili své výrobky a plodiny prodávati vrchnosti za ceny, které si tato sama určovala; pekařům a obchodníkům bylo v celém obvodu panství zakázáno kupovati obilí jinde než v panských sýpkách.

Vykonávání soudní moci nad poddanými, tak jako veškera správa hospodářská, svěřována byla od vrchností úřadu hospodářskému, v jehož čele byl vrchní, jinak direktor neb inspektor zvaný; úředníci hleděli vrchnosti se zavděčovati a také sebe obohacovati bezohledným utiskováním a vydíráním poddaných. Vrchnost měla také dosti prostředků po ruce, poddaného, stal-li se jí nepohodlným, statku zbaviti a přenésti jej na jiného majitele. Sebe menší přestupek byl trestán bitím.

Nejtěžší břímě, které uvízlo na poddaných, byly práce robotní, konané netoliko vrchnostem, nýbrž v čas potřeby i zemi (přípřeže, stavba silnic a j.); roboty mohly jen dle vůle vrchností býti vykupovány poplatky peněžitými neb i dávkami přírodnin. Robota byla tažná (jízdní) a pěší (ruční). K tažné povinni byli všichni sedláci, od celoláníka až po čtvrtláníka; ostatní třídy poddaného lidu, chalupníci, baráčníci, domkaři a podruzi, byly vázány pouze robotou ruční. Obojí robota byla odměřena na tři dny v týdnu, ale v dobách nutných, netrpících odkladu, mohla býti prodloužena až na šest měsíců; robotní den byl prodlužován až na šestnáct hodin; často musil sedlák se spřežením odebírati se na vzdálená místa a bez ohledu na vzdálenost pracovati tam určitý počet hodin denně.

Vláda císařská pokládala poměr mezi vrchností a poddaným za něco přirozeného, nedotknutelného. Teprve když zlořády a útisky vrchností počaly citelně se dotýkati též důchodů státních, ježto stavové hleděli většinu břemen uvaliti na lid poddaný, a když konečně sedlákům českým došla trpělivost a r. 1680 vypukla veliká bouře selská: pomýšleno bylo na jakousi nápravu. Byl vydán první robotní patent (1680), z počátku jen pro Čechy, r. 1713 také pro Moravu, jímž však nebylo selskému lidu pomoženo, nýbrž ještě přitíženo.

Bouře selská, která vypukla v Čechách r. 1680, nezůstala také na Moravě bez následků. Kolem Olomouce pozdvihli se sedláci, poštvaní od uherských insurgentův, a vypálili tam několik osad; vzpoura byla však brzo potlačena brannou mocí a povstalci spasili se většinou útěkem do Uher. Z panství litomyšlského, kde sedláci již počali páliti a pleniti, staly se pokusy přenésti bouři na panství při pomezí českomoravském. Vypravením vojska bylo však dalšímu šíření selského hnutí na čas zabráněno. R. 1689 obyvatelé osad náležejících městu Jihlavě odepřeli všeliké konání robot.

Dlouholeté vyjednávání a vyšetřování nevedlo k cíli, a teprve když 18 náčelníků vzpoury bylo odvezeno na Špilberk a tam po pět čtvrtí roku vězněno, docíleno bylo narovnání. Podobná bouře selská připomíná se r. 1695 na biskupském panství hukvaldském, kde rovněž pro přílišné roboty shluklo se asi 1500 sedlákův nedaleko Štramberka, byli však mocí vojenskou rozehnáni a 24 náčelníkův odvezeno v železích do Kroměříže a tam potrestáno. Podobně zlomeny byly odpor Stonařovských proti vrchnosti jihlavské (1722) a vzpoura vesnice Vrbovce proti klášteru lúckému (1724), jejíž smutný osud nás připomíná na hnutí mezi českými Chody z r. 1695. Nespokojenost lidu selského dosahovala svého vrcholu a mnoho lidu prchalo ze země do Saska a Pruska, jsouce lákáni od náhončích krále pruského Bedřicha Viléma I. Teprve toto hromadné opouštění země přimělo císaře Karla VI., že vydal (1738) patent, jímž počet robotních dnův i délka jejich byly obmezeny, ale jen pro roboty pravidelné. Také ostatními předpisy patentu nebylo lidu selskému valně pomoženo, naopak nevolnictví jeho ještě bylo utuženo.

Že mnoho lidí tehda z Moravy se stěhovalo do jiných zemí, původ toho tkvěl dílem také v krutém pronásledování nekatolíků za císaře Karla VI. Vrchnosti nesměly trpěti na svých panstvích emisarů, kteří přicházeli hlavně ze Slezska. Na panství strážnickém byli nekatolíci přísně pronásledováni od hraběte Karla Ant. Braidy, kurátora nezletilého dědice panství hraběte Josefa Magnisa. Pronásledování dosáhlo vrcholu císařským reskriptem vydaným pro Moravu r. 1726. Poddaní na venkově i v městech ochranných, ano i obyvatelé měst královských měli pod přísnými tresty do určité lhůty státi se katolíky. Kacířští učitelé, kazatelé (»Buschprediger«) a prodavači kacířských knih měli býti na hrdle trestáni. Vrchnostem, jejich úředníkům a krajským hejtmanům nařizovalo se pod nejpřísnějšími tresty, aby lid poddaný při katolickém náboženství udržovaly a všecko, co by ke kacířství svádělo, odstraňovaly. Rodičům pochybné pravověrnosti měly od vrchností i děti býti odňaty a dány buď pod dozor katolických poručníkův anebo ke katolickým hospodářům do služeb.

Obnovené pronásledování nekatolíků způsobilo, že nové proudy vystěhovalců hledaly útočiště v cizině. Do té doby spadá založení první osady Bratří moravských nazvané Ochranovem čili Herrnhutem v Horní Lužici, pod ochranou hraběte Mikuláše Zinzendorfa (1722).

§ 52. *Obchod a průmysl. Vzdělanost.*

Válkou třicetiletou a nedostatkem péče za panování Leopolda I. poklesl jak v celé říši, tak i na Moravě hluboko obchod a průmysl, jenž dříve byl ve značném rozkvětu. Teprve za císaře Karla VI. staly se první kroky k nápravě. Zakládány svobodné přístavy (řecký a terstský), zřizovány obchodní společnosti a uzavírány obchodní smlouvy se sousedními státy. Aby se umožnil rozkvět domácího průmyslu, vláda císařská omezovala dle vzoru anglického a holandského dovoz cizozemských výrobků. Patentem z r. 1728 zakazoval se dovoz takového zboží, které dědičné země samy vyráběly. Novým celním řádem poskytnuty průvozu i vývozu domácích výrobků značné výhody oproti výrobkům cizozemským, zřízeny na Moravě tři vrchní celní úřady, v Brně, Olomouci a Mikulově, vedle četných pohraničných úřadů celních a nařízeno užívání jednotné (brněnské) míry a váhy. Také byl pod přísnými tresty zakázán vývoz zlatých a stříbrných mincí do ciziny a zapovězen dovoz špatné drobné mince z cizozemska. Jiný patent čelil proti příslušnému přepychu v šatstvě, špercích i náčiní.

Důležitým zdrojem státních příjmů byl od císaře Karla VI. obnovený monopol tabákový a solný. Kouření tabáku, ač v zemích západních ujalo se již ve století XVI., do našich zemí proniklo teprve za války třicetileté a od té doby stával se tabák čím dále tím důležitější plodinou obchodní, kterou za příkladem sousedního Pruska začali pěstovati koncem XVII. stol. ve Slezsku, potom i na Moravě. Na ochranu tabákového monopolu císař Karel VI. vydal přísná nařízení. Proti podloudníkům solným, jichž na Moravě tehda bylo všude plno a kteří vystupovali se zbraní, byl vypsán trest smrti. Vrchnosti, které dovolovaly dovoz cizí soli, byly trestány pokutou 1000 říšských tolarův.

Také stavbě silnic věnována lepší péče než za předešlých panovníků. Na Moravě počátek učiněn byl stavbou první císařské silnice z Brna do Vídně a do Olomouce r. 1727, ale práce pokračovaly velmi pomalu, ač poddaní měli na dvě míle široko konati práce tažné i ruční; na sklonku panování císaře Karla VI. dospěla tato stavba teprve k Olomouci. Jiná císařská silnice šla z Vídně na Znojmo do Jihlavy a odtud do Prahy. Se stavbou

silnic souviselo zdokonalení poštovnictví. Jednotného zřízení poštovního dostalo se zemím českým (vyjma Slezsko), rakouským i uherským tím, že svob. pán Jan Kryštof z Paaru byl pro tyto země dědičně jmenován (1622) nejvyšším dvorským a generálním poštmistrem. R. 1722 císař Karel VI. převzal poštu do správy státní, začež pro potomní doby nejvyššímu poštmistrovi z rodiny Paarovy zaručena byla roční náhrada. R. 1726 ustanoven poplatek za jízdu na poště do vzdálenosti dvou mil na 15 stříbrných grošů, za dodání psaní půlarchového na 4 kr. ve vnitrozemí, na 6 kr. mimo země české a rakouské; tento poplatek stoupal váhou zásilky. Poštovních silnic bylo tehdáž na Moravě šest, poštovních erárních stanic až do r. 1740 pouze dvanácte, ale v každém větším městě moravském byly pošty soukromé. R. 1732 zřízena nová poštovní silnice z Brna přes Pohořelice a Znojmo do Vratětína, kdež se dosáhlo kratšího spojení s poštou vídeňsko-pražskou. Těžších zásilek pošta vůbec nedopravovala, ponechávajíc práci tu soukromému povoznictví, které bylo velmi čile provozováno. Pokus, učiněný tehda o splavnění řeky Moravy, nepotkal se s úspěchem.

V hornictví nastal válkou třicetiletou hluboký úpadek. Stará naleziska kovů byla zasypána, zřícena neb vodou zatopena. Staly se sice pokusy na některých místech, aby hornická činnost zase byla uvedena v čilejší proud, ale podnikatelé, nenalezajíce očekávaného výtěžku, od práce sotva započaté zase upouštěli. Poslední moravský hejtman báňský za války třicetileté odstěhoval se do Saska. Jihlavské hornictví, kdysi tak slavné, po válce třicetileté již se nevzkřísilo k novému životu. S podobným neúspěchem potkalo se dolování na vzácné kovy u Rymařova, Pernštejna, Unčova, Vsetína, Lukova, Hukvald a jinde. Také měděné doly štěpánovské (u Pernštejna), otevřené znovu r. 1716, neukázaly se dosti vydatnými. Jediné odvětví, kde hornická činnost nezanikla, bylo železářské. R. 1663 byly na Moravě doly i hutě železné na Pernštejně, jež náležely hraběti Lichtenštejnovi-Kastelkornovi, v Rymařově, Jedovnicích, Unčově, Rudě, Losíně, Viznberku, Šternberku a Sovinci; v pozdějších dobách železářství kvetlo také v Úsově, Berouně u Šternberka, Buzově, Frýdlantě, Sobotíně, Adamově u Brna, Jedovnicích, Chudobíně u Kunštátu, v Krásné u Jimramova, Ořechově na panství křižanovském, ve znojemském kraji u Vranova.

Řemesla trpěla zastaralými řády cechovními, jež vyžadovaly důkladné nápravy. O to pokusila se vláda císaře Karla VI. patentem řemeslnickým a živnostnickým z r. 1731, jímž měla býti učiněna přítrž zlořádům zakořeněným v mnohých cechovních společenstvech. Každý cech měl předložiti vypracovaný řád svůj královskému tribunálu. Nařízením z r. 1739, jež mělo platnost pro všechny země koruny české, byla pravidla pro všechny cechy přesně vyměřena. Vláda císaře Karla VI. podporovala hlavně ona odvětví výroby průmyslové, od nichž slibovala si hojný vývoz do ciziny a zvýšení tržby domácí. V zemích koruny české bylo to především soukenictví, plátenictví a sklářství, jež všechna na Moravě od dob války třicetileté učinila znamenité pokroky. V soukenictví přední místo zaujímala Jihlava.

Ve vzdělanosti byly naše země ještě z dob minulých na nízkém stupni. Škol národních, kde by mládež bez rozdílu stavu a jmění za dozoru státních úřadů nabývala potřebných základních vědomostí pro život, tehda nebylo. V XVII. století a v první polovici XVIII. století byly pouze školy farní, městské a klášterní. Farních škol bylo málo a návštěva jejich byla slabá; mnoho jich také zaniklo za války třicetileté. Péči o tyto školy vláda ponechávala úplně vrchnostem a duchovenstvu. Učitelé byli bídně placeni, propouštěni i přijímáni bez jakéhokoliv závazku a této nejisté existenci byl ovšem přiměřen také stupeň jejich vzdělání. Na vyšším stupni byly školy městské čili triviální, ale do těch neměli přístupu synové poddaných a vůbec chudobných lidí, nýbrž jen z tříd zámožnějších; i tam učitelstvo bylo skrovně placeno a nedostatečně vzděláno. Velkou zásluhu o povznešení národního školství získal si řád piaristův, uvedený na Moravu r. 1631. Jejich trojtřídní školy, které zřizovali bez jakékoliv podpory státní, lišily se od ostatních škol městských jednotnějším plánem vyučovacím, lepší methodou i kázní a dokonalejšími učiteli.

Střední školství t. j. gymnasia měli větším dílem jezuité v rukou. Latině se věnovala největší péče; žáci musili v této řeči verše, ano i celé kusy divadelní skládati a dramata latinská veřejně provozovati, aby prý se naučili slušnému vystupování ve společnosti. Jezuité lpěli houževnatě na své zastaralé osnově učebné a nebyli přístupni pokrokům, které již na počátku

XVIII. století ve vědách — zvláště přírodních — byly patrny. Až na nepatrné výjimky nižší třídy (gramatické) nesvěřovaly se kněžím, nýbrž mladým nezkušeným magistrům. O něco lépe zřízeno bylo vyučování na gymnasiích piaristských. R. 1735 piaristé rozšířili gymnasia dosud pětitřídná na šest tříd. Avšak trvalé a všeobecné nápravy školství středního nebylo docíleno, pokud vláda zůstala v té příčině netečnou.

Neúplnou universitu v Olomouci císař Karel VI. doplnil tím, že r. 1732 zřídil dvě nové professorské stolice studia právnického. Stavové zřídili (1724) při olomucké universitě akademii pro rozličná cvičení rytířská, kdež také mělo se vyučovati několika řečem i umění inženýrskému. Výlohy stavební byly uhrazeny ze štědrého odkazu tehdejšího nejvyššího sudího zemského, hraběte Leopolda Saka z Bohuňovic.

Nesnášenlivost náboženská, pověry a stíhání čarodějstva, útrpné právo v soudním řízení a četné popravy vyskytují se i v první polovici XVIII. století, třebas v míře poněkud zmenšené. Známkou doby jsou kruté patenty vydané proti židům a cikánům. Na celé Moravě nevycházel tehda ještě ani jediný časopis, v celé zemi byly pouze tři tiskárny (v Brně, v Olomouci a ve Znojmě) a censura všech knih dosud byla výhradným právem stavu duchovního. Nejen třídy nižší tápaly ve tmách nevědomosti, nýbrž i u vyšší společnosti jeví se v tom směru leckterá skvrna. Dokladem toho jest vydaný tehda zákaz hazardních her; souboje pak i jiné hádky a bitky opakovaly se tak často, že účastníkům souboje pohrozeno bylo trestem smrti na popravišti.

Vědecká práce byla na Moravě skrovná, jediné dějepisectví udrželo jakési spojení s dobami minulými. Po Pešinovi († 1677) a Balbínovi († 1688) zasloužilým pracovníkem v tomto oboru byl Jan Jiří Středovský, farář v Pavlovicích nad Bečvou († 1713). Jeho hlavní dílo (Sacra Moraviae historia, 1710) jest založeno na spisech Hájkových, Dúbravových, Pešinových a Balbínových. Ostatně vědeckou činnost zastávali většinou jezuité, ale jejich filosofie i theologie byla snůškou zastaralých scholastických i polemických prací ze středního věku. V Brně rodilý jezuita Jiří Josef Kamel vydal se na misionářské cesty zámořské a zemřel r. 1706 v Manile, hlavním městě ostrova Luzona, jako lékárník. Napsal o tamější zvířeně i květeně četná pojednání, která vzbu-

díla i pozornost slavného botanika Linnéa, tak že květině od Kamela popsané dal po něm název kamelie.

O něco lépe než vědám dařilo se výtvarnému umění, jemuž také císař Karel VI. věnoval ve značné míře svou přízeň. Tehda působil ve Vídni vynikající umělec Jan Bernhard Fischer z Erlachu, jehož stavby nezůstaly také na Moravě bez zdárného účinku. Daniel le Gran provedl (asi 1720) na stropě velké dvorany starého zemského domu v Brně zdařilou freskovou malbu, kdežto malbu architektonickou tamtéž pořídil Vlach Herkules Kajetán Fanti. Jiný Vlach Michael Fontana, zručný sochař, ozdobil svými pracemi mnoho zámkův a kostelů na Moravě, zvláště kostel i klášter velehradský. V Brně rodilý malíř Jan Jiří Etgens vyzdobil freskami kostely na Velehradě, v Kroměříži, v Rajhradě, Brně i v jiných místech, k němu druží se malíř Jan Hanke a sochař Jan Schauberger. Jiný rodák moravský Bohumír Bernhard Götz (z Velehradu) záhy opustil Moravu, vzdělal se zejména v Augšburce a vymalovav i vyryv znamenitou podobiznu císaře Karla VI, byl od něho poctěn názvem dvorního malíře a mědirytce. Brněnský stavitel Klíčník provedl tehda v novém slohu, jímž dosavadní gothika byla vymýcena, přestavbu chrámové lodi v proboštském kostele brněnském u sv. Petra.

§ 53. Císařovna a královna Marie Terezie. Válka o dědictví rakouské.

Císař Karel VI., poslední mužský potomek rodu Habsburského, zemřel 20. října 1740. Za posledních let jeho panování vnější moc našeho mocnářství značně poklesla. Válkou o dědictví polské ztraceno bylo království neapolské a sicilské za nepatrnou náhradu vévodství parmského a piacenzského; druhou válkou tureckou pak císař pozbyl území kdysi nabytých v Srbsku, v Bosně i v Malé Valachii. K těmto pohromám družily se obavy o příští osud říše i rodiny císařské. Tyto splnily se hned po smrti Karla VI. přes to, že všechny mocnosti evropské uznaly platnost pragmatické sankce. První vystoupil s nároky svými na dědictví rakouské kurfirst bavorský Karel Albert, který spoléhal na oporu jiných mocnějších nepřátel rodu Habsburského, zvláště Francie a Španělska. Hned po něm vystoupil pruský král Bedřich II., který právě toho roku jako Marie Terezie nastoupiv

na trůn, vytasil se se zastaralými a neoprávněnými nároky na některá knížectví slezská, vpadl již v prosinci r. 1740, tedy šest neděl po smrti císaře Karla VI., do Slezska a dobyl z většího dílu této země i s hlavním městem Vratislaví; před přesilou pruskou musil císařský generál Browne ustoupiti až do severní Moravy; celé Slezsko až na tři pevnosti (Hlohov, Břeh a Nisu) octlo se v moci krále pruského. Tento z Vratislavi nabízel Marii Terezii branný spolek i podporu ve volbě jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského za císaře, jestliže mu dobrovolně postoupí Slezska. Návrh byl s rozhořčením odmítnut, ale zdar smělého činu Bedřichova pohnul druhé panovníky k napodobení. Kurfirst saský, král španělský a sardinský vedle několika jiných knížat italských a německých, a především Francie připojili se k nepřátelům Rakouska. Bavorské vojsko zmocnilo se Pasova (31. července 1741) a počátkem září také Francouzi překročili hranice hornorakouské. Za jediný rok zvráceno všechno dlouholeté úsilí císaře Karla VI. o zachování jednoty říšské.

Štěstím bylo, že u mladistvé Marie Terezie spojovaly se vzácné schopnosti, s jakými se u málo panovníků všech národův a časů setkáváme. V jejím tělesném zevnějšku slučovala se krása i roztomilost s majestátním vystupováním, duch její vynikal podivuhodnou živostí, bystrou soudností, vždy spolehlivou pamětí, jakož i vzácným darem, podávati své myšlenky lehce, jistě a přesvědčivě; k silné vůli družil se vřelý cit pro právo i zákon a hluboké přesvědčení náboženské. Hned první projevy vládní nové panovnice jevily jasný úsudek a pevnou odhodlanost, tak že i nerozhodní rádcové její, kteří vzhledem k dvojímu nebezpečenství válečnému radili k míru s králem pruským, nabyli tím nové odvahy. Velitelem armády slezské jmenován byl hrabě Vilém Neipperg, který sice mnohých výprav se účastnil za velení prince Eugena, ale z jeho válečného umění málo čemu se přiučil. Král Bedřich svedl s vojskem rakouským bitvu u Molvic (10. dubna), ve které zásluhou generála Schwerina po pětihodinném tuhém boji opanoval bojiště. Znovu nabídl král Bedřich královně Marii Terezii smír, postoupí-li mu aspoň dolního Slezska. Když byl odmítnut, vstoupil v přímý branný spolek s Francií a vojsko francouzsko-bavorské mohlo bez překážky postupovati na své výpravě. Dne 30. září kurfirst bavorský Karel Albert slavil vjezd svůj do Lince, kdež mu později velká většina stavů hornorakouských

holdovala přes zákaz vydaný od Marie Terezie. Odtud šla výprava do Čech, kam zároveň od severu vtrhla též část vojska pruského i saského. Spojená vojska v noci 25.—26. listopadu dobyla útokem Prahy a Karel Albert 7. prosince dal se provolati za krále a dědičného pána českého.

Marie Terezie, aby se zbavila aspoň jednoho nepřítele, povolila naléhání krále anglického a učinila s králem Bedřichem příměří v Schnellendorfě (9. října), kterým Bedřichovi ponecháno Slezsko až po řeku Nisu. Neipperg byl ze Slezska odvolán do Moravy, kdež zaujal hlavní ležení u Znojma, aby hájil Vídně před možným útokem Francouzův i Bavorův. Vojsko jeho bylo znamenitě sesíleno veřejnou hotovostí, povolenou od stavův uherských a charvatských. Zatím král Bedřich nemaje dosti na postoupené části Slezska a nedbaje uzavřeného příměří, obsadil Horní Slezsko a zatím co princ Anhaltsko-Dessavský s oddílem vojska vpadl do Čech, maršálek Schwerin obsadiv Opavu překročil hranice moravské, a zmocniv se Unčova (24. prosince) i jiných měst namířil na Olomouc. Pevnost olomucká, kdež byl velitelem baron Terzi, byla v chatrném stavu a opatřena jen nepatrnou posádkou; dne 27. prosince otevřeny byly brány olomucké vojsku pruskému, kdežto posádce rakouské povolen byl svobodný odchod z města. Kromě Olomouce menší posádky pruské byly vloženy též do Přerova, Hranic, Litovle a Lipníka. O měsíc později přibyl do Olomouce také král Bedřich s četnými generály, a již 5. února vydal se na další pochod k Brnu.

V Brně jali se důrazně pracovati o opravě hradeb městských. Potřebné opravy hradeb byly záhy provedeny a předměstí na nejslabší straně, totiž od Zábrdovic až po Komárov, zatopeno vodou ze Svitavy a Svratky, budovy položené blízko hradeb zapáleny a pobořeny. Gubernium a největší část šlechty uprchla zatím do Vídně, pouze vrchní zemský komoří hrabě Dietrichštejn a vrchní zemský sudí hrabě Geissler zmužile vytrvali. Vojenská posádka byla značně sesílena, nad níž generál Roth ujal se vrchního velení; z Vídně dopraveno sem devět děl s velkou zásobou střelného prachu, pušek a jiných potřeb. Prusové obsadili Vyškov, kdežto s druhé strany Sasové vedením generála Rochaua z Čech zmocnili se Jihlavy, Velkého Meziříčí, Byteše a Náměště. Dne 6. února došlo do Brna prohlášení krále Bedřicha, že mu záleží jen na dosažení míru, k čemuž jediným prostředkem jest obsazení

Moravy; kdo chce s Prusy držeti, ujišťuje se královskou přízní, kdo by však naddržoval nějak plukům královniným, bude smrtí potrestán. Zároveň žádal válečnou daň 140.000 zl., která byla sháněna s vyčerpáním posledních prostředků. Dne 19. února král Bedřich dorazil do Znojma; Pohořelice, Slavkov, Židlochovice a Kounice byly zabrány od Prusů, kdežto od Rosic přicházeli Sasové s děly, aby se s nimi spojili. Také Mikulov byl vzat (22. února), a knížeti Dietrichštejnovi, městu a obci židovské uložena válečná kontribuce. Král Bedřich dojel 10. března do Židlochovic a zaujal tam hlavní své ležení. Obležení nedali se tím zastrašiti a zejména uherským husarům podařilo se několikráte zajati dovoz špíže pruské a obnoviti tak zásoby brněnské. Zatím blížila se již záchrana sklíčenému Brnu.

Hrabě Ludvík Khevenhüller, generál podnikavý a schopností neobyčejných, na rozkaz královnin sebral asi 16.000 m. vojska složeného jednak z pluků pravidelných, jednak z pestré hotovosti uhersko-charvatské, kterou vedli smělí vůdci Menzel, Bernklau a Trenck*), a dobyl Horních Rakous i veškeré země bavorské od Innu až k Isaře a k Dunaji; téhož dne, kdy Karel Albert byl slavnostně ve Frankfurtě za císaře korunován, bylo mu odňato hlavní město i s celou zemí bavorskou, kde panduři Menzlovi a Trenckovi strašlivě plenili. Marie Terezie nařídila Khevenhüllerovi, aby část svého vojska buď přivedl nebo poslal do Čech na pomoc tamější císařské armádě, v jejíž čele byl Karel Lotrinský. Karel Lotrinský, sesílený touto pomocí dal se z Budějovic s hlavním vojskem na pochod do Znojma. Tím odříznut byl král Bedřich od Vídně, od východu pak ohrožován byl vždy více uherskou veřejnou hotovostí. Také moravské obyvatelstvo počalo se bouřiti proti velkým útiskům pruským, zvláště proti nesnesitelným válečným kontribucím; Hanáci i Valaši chopili se zbraně, když královna Marie Terezie ediktem česky psaným přímo se obrátila k jejich osvědčené věrnosti a statečnosti. I došlo ku srážkám mezi vojskem pruským a ozbrojeným lidem moravským u Kroměříže, Napajedel a u Židlochovic. Krom toho saský král August III.,

*) Baron František Trenck byl r. 1746 obžalován z loupežení a drancování a vojenským soudem odsouzen k doživotnímu vězení na Špilberce, kde zemřel již r. 1749, odkázav velkou část svého jmění dobročinným účelům; pochován byl v hrobce kláštera kapucínského, dle posledního přání v kutně mnišské a tak, jak byl spoután okovy a řetězy.

obávaje se soupeřství Bedřichova na Moravě, odepřel další součinnost při obležení Brna a dal rozkaz svému vojsku, aby se z Moravy hnulo do Čech. Tím bylo umožněno Karlu Lotrinskému zmocniti se netoliko celé pohraniční čáry moravsko-rakouské, nýbrž obsaditi i města Znojmo, Mikulov a Telč, a tak král pruský byl nucen od Brna po tříměsíčním obležení upustiti a Moravu vůbec vykliditi.

Saská armáda ubírala se přes Poličku a Kolín do Prahy, pruské vojsko od ní na pravo zaměřilo přes Svitavy a Chrudim do Pardubic, stále pronásledováno a poškozováno císařskou jízdou i rozhořčeným lidem moravským. Královna Marie Terezie rozkázala Karlu Lotrinskému, aby s hlavní mocí svou nepřítele následoval do Čech, tam však nedaleko Čáslavi u vsi Chotusic svedena byla (17. května 1742) s Prusy bitva, ve které král Bedřich po tuhém boji dobyl úplného vítězství. I došlo po delším vyjednávání k míru vratislavskému, jímž Rakousko postoupilo Prusku dolního i horního Slezska, vyjímaje pouze Těšínsko a Opavsko s částí Krnovska a Nisska po pravém břehu Opavice, pak hrabství Kladského, jež odtrženo bylo od království českého. K tomuto míru přistoupil také král polský a kurfirst saský August III., jehož naděje na získání některé země císařské, zejmena Moravy nebo několika krajů českých, byly nadobro zklamány.

Karel Lotrinský potom s veškerou mocí svou obrátil se proti Francouzům a Bavorům v Čechách a donutil vojsko francouzské hledati útočiště v Praze. Než schýlil se ke sklonku rok 1742, také království české zbaveno bylo úplně vojska nepřátelského. Marie Terezie podnikla s chotěm svým Františkem Štěpánem i dvouletým tehda synáčkem, korunním princem Josefem, v nádherném průvodu cestu do Prahy, aby se tam dala za královnu českou korunovati. Korunovační obřady, které ustanoveny byly na den 12. května, vykonal na místě pražského arcibiskupa Manderscheida, v nemilost upadlého, biskup olomucký hrabě Jakub Arnošt z Lichtenštejna za assistence biskupů litoměřického a královéhradeckého.

Král anglický Jiří II. hned po uzavření míru vratislavského postaviv se sám v čelo vojska, které nazval »pragmatickou armádou«, zvítězil nad Francouzi u Detting nad dolním Mohanem (1743). Zatím císařské vojsko vedením Karla Lotrinského a Khevenhüllera porazilo Bavory u Simbachu; císařští obsadili Mnichov,

odkudž nešťastný císař Karel VII. po druhé musil se uchýliti do Frankfurtu. Francouzi byli zatlačeni až za Rýn a poslední armáda bavorská vedením Seckendorfovým donucena byla ke kapitulaci, kterou Bavory odevzdány jsou do správy úřadův i vojenských velitelů rakouských. Tyto i jiné ještě úspěchy spojenců pohnuly krále Bedřicha, který se obával ztráty Slezska, že učinil s císařem Karlem VII., který tehda žil ve Frankfurtě z peněz francouzských, novou smlouvu (1744), kterou zavázal se mu pomoci k dobytí království českého, začež měla Prusku připadnouti část země po pravém břehu Labe. Hned potom vypovězena Rakousku válka a Prusové v počtu 80 000 m. vtrhli třemi proudy do Čech. Marie Terezie odvolala vojsko Karla Lotrinského od Rýna. V Uhrách svolána do zbraně veřejná hotovost, v jejíž čele Eszterhazy táhl Moravou do rakouské části Slezska, aby odtud Prusy vytiskl. Také Hanáci a Valaši znovu se chápali zbraně, byvše k tomu vyzváni královským patentem; města moravská, zvláště Brno, opravovala své hradby. Novými odvody shromážděno bylo z Moravy několik tisíc branců v Brně a Olomouci, kteří odtud odesláni byli do Čech k hlavní armádě. Židé znovu byli obviňováni ze služeb vyzvědačských; proto byli královským reskriptem (1744) ze všech trhů v Praze, v Brně a v Olomouci vyloučeni a z těchto měst až na dvě míle vypovězeni. R. 1745 dokonce nařízeno jim, aby se vystěhovali z Čech, Moravy i ze Slezska; ale r. 1748 stavové moravští žádali císařovnu, aby dovolila židům návrat do měst, zvláště do Brna a do Olomouce, ježto prý jich vypovězením obchod utrpěl velké ztráty. Na to Marie Terezie povolila židům další pobyt v těchto městech i v obou zemích na deset let, ale pod výminkou, že veškeré židovstvo ze zemí koruny české bude platiti toleranční daň.

Všechny tři proudy pruského vojska spojily se před Prahou, jež po 14denním statečném odporu musila se vzdáti. Odtud král Bedřich obrátil se do jižních Čech, kdež dobyl Tábora a Budějovic. Ale mistrným řízením císařského vojevůdce Trauna donucena byla pruská posádka Prahu opustiti a král Bedřich byl s velkou škodou z Čech nadobro vytištěn. Zatím zemřel (20. ledna 1745) v Mnichově císař Karel VII. a syn jeho, kurfirst Maximilian Josef učinil s Marií Terezií mír ve Füssenu, jímž vzdal se všelikých nároků na dědictví rakouské a slíbil dáti hlas svůj při volbě císařské velkovévodovi Františku Štěpánovi. Tím byl pruský

král osamocen a obklopen se všech stran mocnostmi nepřátelskými. Marie Terezie rozkázala Karlu Lotrinskému, aby z Čech vtrhl do Slezska. Avšak králi pruskému podařilo se zvítěziti nad vojskem rakouským u Hohenfriedberka. Karel Lotrinský ustoupil do Čech ke Králové Hradci, kamž král Bedřich ho následoval; tam svedena druhá bitva u Zárova, jež skončila rovněž porážkou vojska rakouského. Prusové znovu vnikli do severní Moravy. Poněvadž také Sasové poraženi byli od Leopolda Dessavského u Kesselsdorfu, Marie Terezie hlavně se zřetelem na svého spojence a na doléhání Anglie uvolila se k míru v Drážďanech; Slezsko zůstalo v moci Bedřichově, který uznal Františka, před tím ve Frankfurtě (13. září 1745) za císaře zvoleného.

Proti Francii a Španělsku bylo válčeno ještě po tři léta v Nizozemsku a v Italii. Na bojišti italském proslavili se rakouští generálové Browne a kníže Václav z Lichtenštejna několika vítězstvími; za to tím nešťastněji bojováno bylo v Nizozemsku. Král Jiří, jemuž zatím ve Skotsku vzniklo nebezpečné povstání Stuartovce Karla Edvarda, naléhal neustále na to, aby Marie Terezie učinila i s ostatními mocnostmi mír. Tento smluven byl v Cáchách (1748); pragmatická sankce uznána ode všech mocností, rovněž i císařská důstojnost Františka I.; Bedřichovi II. potvrzeno držení Slezska.

Zpráva o míru cášském přijata byla ve všech zemích dědičných s velkým potěšením. Na Moravě toho roku zvýšena byla radostná nálada věrného obyvatelstva první návštěvou, kterou císařovna poctila zemi i hlavní město (12.—19. června 1748).

§ 54. Opravná činnost Marie Terezie před válkou sedmiletou.

Ztrátou Slezska, jež zaviněna byla nespolehlivostí spojenců i vlastní nedostatečností zemí dědičných, císařovna Marie Terezie dospěla k přesvědčení, že třeba jí moc říše své zvelebiti, především zdokonaliti vojsko a uvésti do pořádku rozhárané již od dávných dob finance státní. I zaměstnávala se od počátku svého panování stále myšlénkou, uvésti dědičné země své do takového stavu, aby mohly bez nesnází přispívati k vydržování dobře vystrojené armády nejméně o 100.000 m. Hrabě Haugwitz vypočtl náklad na vydržování 108.000 mužů na 14 milionů zlatých; tím ovšem válečný příspěvek zemí dědičných byl by značně zvýšen,

ježto dosud odváděly pouze 9 milionů. Tuto sumu mínila vláda žádati od stavů hned na deset let. Návrh Haugwitzův v radě císařské přes odpor nejvyššího kancléře českého, hraběte Bedřicha Harracha, byl přijat. I šlo především o to, dosáhnouti pro něj svolení stavů českých a moravských. Nejdříve svolán byl k vyřízení této věci sněm moravský do Brna na den 15. února 1748. K němu dostavilo se velké množství stavů, mezi nimi také olomucký biskup a kardinál hrabě Ferdinand Troyer. Předsedou sněmu byl vrchní zemský sudí, hrabě Josef Heissler, ježto oba nejvyšší úřady zemské byly uprázdněny smrtí hejtmana zemského hraběte Maximiliana z Kounic a odstoupením nejvyššího komořího hr. Leopolda z Dietrichštejna (1747). Hrabě Haugwitz předčítal královské prohlášení, ve kterém žádáno bylo hned na deset let povolení roční výlohy 1,856.000 zl. Biskup olomucký první položil svůj hlas pro tuto předlohu a působením hraběte Heisslera i tribunálního kancléře barona Jindřicha Blümegena i ostatní stavové hlasovali bez slovíčka odporu pro povolení této značně zvýšené berně, nazvané decennálním recessem. V něm poprvé země rakouské i české shrnují se pod názvem »našich dědičných zemí německých«. Brzo potom přijat byl, ač s větším odporem než na Moravě, decennální recess také v Čechách, ve Slezsku i v zemích rakouských.

Další provedení nové soustavy berničné záleželo v tom, že měla býti určena cena pozemků vrchnostenských i stavovských a na základě toho daň rovnoměrněji než dosud rozdělena. Císařovna na radu Haugwitzovu odňala tento obor působnosti oběma dvorským kancelářím, české i rakouské, a zřídila proň jedinou komisi se sídlem ve Vídni, v níž předsedou byl hrabě Haugwitz. Této komisi, která byla prvním centrálním úřadem pro země české i rakouské, podřízeny byly podobné komise ve všech zemích, nazvané »deputacemi«. Deputace postavena byla na Moravě na roveň královskému tribunálu, a nejen krajští pokladníci, nýbrž i krajští hejtmané byli jí podřízeni. Předsedou brněnské deputace císařovna jmenovala barona Jindřicha Blümegena.

Dalším krokem ve směru centralisačním bylo úplné odloučení soudnictví od správy politické ve všech zemích českých i rakouských. Také v této věci učiněn počátek na Moravě. Císařovna nařídila (1749) královskému tribunálu, aby k vůli lepšímu pořádku a spolehlivosti věci politické přednášeny byly ve zvlášt-

ním senátě za předsednictví nejvyššího sudího zemského, hraběte Schrattenbacha. Podobný reskript byl vydán také pro království české. Hned potom přenesena byla s obou dvorských kanceláří soudní moc na nově zřízený nejvyšší soudní dvůr pro všechny »německé země dědičné«, jenž rozdělen byl na tři sbory, jeden pro země české, druhý pro Vídeň a Dolní Rakousy, třetí pro ostatní země alpské. Všechny ostatní záležitosti těchto zemí, vyjímaje vojenství a věci zahraničné, přiděleny jinému centrálnímu úřadu, jenž nazván byl »directorium in internis, publicis et cameralibus«. Dvorská kancelář česká i rakouská byly brzo potom prohlášeny za zrušené. V čelo direktoria postaven byl nejvyšší kancléř, a jmenován jím hrabě Haugwitz, po něm (1762) hrabě Rudolf Chotek a od r. 1771 zastával úřad ten hrabě Hatzfeld.

Podobné odloučení věcí soudních od politických a finančních provedeno bylo hned potom ve všech jednotlivých zemích českých i rakouských. Na Moravě tribunál stal se nejvyšším soudem zemským, který podřízen byl nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni a v němž předsedal zemský hejtman. Všechny věci politické a finanční přeneseny na nový úřad zemský, nazvaný repraesentací a komorou, s nímž splynula i deputace předešlého roku zřízená. Na repraesentací, která podřízena byla vídeňskému direktoriu, přešlo starobylé právo stavů zemských, zastupovati panovníka v zemi, a nejvyšší úředníci zemští, ač dle jména ponecháni, pozbyli z největší části svého dosavadního významu. Úřední jednání mezi zemskými úřady a centrálami vídeňskými vedeno výhradně po německu. R. 1752 přeneseno veškeré appellační řízení, civilní i trestní, s pražské appellační komory na královský tribunál v Brně, k němuž od té doby měla jíti odvolání ode všech městských i vrchnostenských soudů na Moravě. Zároveň (1752—1754) zrušeny byly všechny hrdelní soudy městské vyjma města královská a 26 měst municipálních, která však musila se zavázati, že si opatří městské písaře, obeznalé v právech a zkoušené od král. tribunálu. Také počet vrchnostenských soudů hrdelních byl podobným způsobem ponenáhlu omezován. Také sestavena jednotná komise k vypracování zákonníka občanského pro všechny země české i rakouské. Cílem komise, která až do r. 1756 zasedala v Brně, bylo netoliko uniformování zákonů, nýbrž také rychlé řízení soudní a odstranění zakořenělých zlořádů. R. 1756 byla komise brněnská rozpuštěna a úkol její přenesen

na zákonodárnou komisi ve Vídni, která teprve za 10 let dohotovila »Codex Theresianus«. O dvě léta později (1768) vydán byl zákonník trestní pod názvem »Constitutio criminalis Theresiana« (též »Nemesis Theresiana«). V něm zračí se již mnohé lidumilné a osvětové opravy císařovny Marie Terezie. Zejmena obmezen byl trest smrti jen na některé případy. Právo útrpné však odstraněno teprve o několik let později (1775).

Marie Terezie rozšířila také právomoc krajských hejtmanů. Hlavním úkolem jejich mělo býti, aby bedlivě prováděli všechna nařízení, jež vycházela od úřadů centrálních i zemských. Velmi blahodárnou osvědčila se činnost krajských hejtmanů tím, že jim svěřena byla ochrana poddaných proti libovůli a útiskům vrchností. Byli ve všem podřízeni novému úřadu zemskému, repraesentaci a komoře, a služné, zvýšené jim na 2000 zl., placeno jim i jejich sekretářům a adjunktům přímo z pokladny státní. Ve styku s repraesentací i ve vnitřním jednání mezi sebou směli užívati jen jazyka německého. Starobylé právo stavů moravských, že mají hejtmani býti bráni z panstva neb rytířstva v kraji usedlého, bylo zrušeno.

Za povznesením státních důchodů byly provedeny také důležité opravy v bernictví, kterými příjmy státní za devět let se zdvojnásobily; tyto plynuly hlavně ze zemí českých a rakouských, ježto Uhry se zeměmi vedlejšími dovedly se vyhnouti z velké části všeobecné berní povinnosti. Z toho vysvětluje se také velké přetížení a nespokojenost obyvatelstva neuherského. Z nových daní těžce nesena byla daň majetková čili důchodová, a z hlavy. Daň pozemková byla nově upravena tím, že vyměřen byl výtěžek pozemků jak vrchnostenských, tak poddanských. Prostředkem k vyšetření majetkových poměrů zavedeno bylo vlastní přiznání (fasse) majitelů, kolik měří jejich usedlosti a jaký jest výtěžek obilí a sena po skutečné sklizni. Přiznání vrchnostenská nebyla kontrolována, ale výpovědi poddaných bývaly zkoumány dodatečným vyměřováním. Z pozemků poddanských měla se platiti plná třetina, z vrchnostenských jen 26 ze sta. Přece však v tomto poměru vrchností k poddaným jeví se velký pokrok proti dobám minulým, kdy vrchnosti libovolně si daň ukládaly a větším dílem se jí hleděly vyhýbati. Ke zvýšení příjmů státních měl přispěti také nový celní řád, řád lesnický, zřízení státních zastaváren a malé loterie (1751), která však mnohem později na Moravě byla

zavedena (v Brně r. 1771), a konečně také úprava hornictví, pro které zřízen byl (1745) centrální úřad mincovní i hornický ve Vídni. Na Moravě zřízeno bylo r. 1747 vrchní báňské direktorium se sídlem v Jihlavě, později (1766) tento úřad přenesen byl do Brna.

Za císařovny Marie Terezie neustávalo se v pronásledování nekatolíků. Náboženské komise, složené z nesnášenlivých katolíků, odnímaly protestantům jejich knihy a neopomíjely žádného prostředku, aby je buď pohnuly k přestoupení na víru katolickou nebo k vystěhování do Sedmihradska, kamž byli nejraději posíláni. Toho hleděl ve svůj prospěch využitkovati pruský král Bedřich, který dával se rozhlašovati za ochránce potlačovaných souvěrců, aby zemi svou naplnil pracovitým obyvatelstvem. Emigranti však na pomezí byli zadržováni, způsobilí na vojnu odváděni, ostatní ze země vykazováni, náhončí, kde byli dopadeni, hned oběšeni, i vystupováno vždy rozhodněji netoliko proti protestantům, nýbrž i proti rozličným sektám deistickým a adamitským, jež na Moravě, zvláště na Vsacku, vznikaly již v dobách císaře Karla VI.

Ačkoli však Marie Terezie byla horlivou a vroucí katoličkou, přece přisuzovala si právo, zasahovati do věcí čistě církevních. Na návrh vídeňského arcibiskupa Trautsona předložila papeži žádost za zrušení 24 svátků, jež mělo za účel přidržovati poddaný lid více k práci a odvykati jej zahálce a rozmařilosti. Přes odpor horlivějšího duchovenstva, v jehož čelo postavil se biskup olomucký kardinál Troyer, vyhlášen byl (1754) edikt, dle něhož ve dny oněch 24 svátků měly se sice konati služby boží, ale zároveň bylo dovoleno pořizovati všelikou práci; pouze bylo přísně zakázáno, nutiti v tyto dny poddané k pracím robotním. Aby se zamezilo nepořádkům, jež zavládly ve správě církevního jmění, žádalo se předkládání všech účtů v tento obor spadajících. Přechvaty duchovních soudů v rozepřích manželských byly vykázány do náležitých mezí, asylní právo posvátných míst omezeno a později úplně zrušeno, církevní obřady, které dávaly podnět k pověrečným výkladům, byly kárány, později zakázány. Proti pověrám bylo s velkým důrazem vystupováno. Domnělé zločiny čarodějství, kouzelnictví a hadačství zůstaveny sice nižším soudům hrdelním k vyšetření, ale zakázáno mučení a rozhodování o nich vyhrazeno bylo vrchnímu soudu zemskému. Soudcové byli upo-

zorněni na bezpodstatnost víry v čarodějství. Za Marie Terezie na Moravě ani jediná osoba nebyla již pro čarodějství popravena.

Také dbáno o povznesení školství, které bylo ve velmi smutném stavu. Mezi rádci císařovninými především professor lékařské fakulty vídeňské a tělesný lékař rodiny císařské Gerhard van Swieten, rodilý Nizozemčan, všímal si bedlivě vědeckého pokroku v západní Evropě a důraz kladl na osvětové požadavky ve státě. Nový směr vědecký a vychovatelský poukazoval na nedostatky především ve vysokém i středním školství, řízeném většinou od jezuitů. R. 1747 zaveden byl nový řád humanitního i filosofického studia platný nejen pro university, akademie a kollegia jezuitská, nýbrž i pro školy piaristů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Tento řád byl doplněn a rozšířen nařízením z r. 1752 obsahujícím opravu humanistického, filosofického i theologického studia ve všech zemích českých i rakouských. Mimo jiné vyžadována od učitelů důkladná znalost řeči latinské i německé, které zvláště se měla při vyučování gymnasijním zvýšená péče věnovati. Teprve později (1765) byl také jazyk český v Čechách a na Moravě zaveden do gymnasií jezuitských, kdežto piaristé již dříve jím se obírali. Učitelé neměli žáky týrati bezúčelným cvičením paměti, nýbrž zvykati je samostatnému přemýšlení. Prázdniny měly počínati 20. září a končiti posledním říjnem. K vykonávání dozoru ustanoveni byli v Olomouci direktoři fakulty filosofické a theologické, biskup olomucký byl jmenován protektorem a jemu byl přidělen superintendent, který měl prováděti aspoň jednou do roka řádnou visitaci gymnasií; později (1760) císařovna Marie Terezie vrchní dozor a řízení škol ve všech zemích dědičných svěřila dvorské studijní komisi ve Vídni, jejímž předsedou jmenovala van Swietena, a jí podřídila všude studijní komise zemské. Taková zřízena byla pro Moravu v Olomouci (1760) a r. 1778 sídlo její přeneseno do Brna. Žádosti stavů moravských, aby olomucká universita doplněna byla fakultou právnickou i medicinskou, Marie Terezie nevyhověla. Vysoké učení olomucké bylo valně poškozeno novým nařízením, jímž vyšší úřady politické i soudní, jakož i zastupování právní vyhrazeno bylo právníkům, kteří se vykázali studiem a zkouškami na úplných universitách v Praze nebo ve Vídni. Řeholníci, kteří chtěli dosáhnouti hodnosti doktorské, museli se prokázati studiem na některé domácí universitě a duchovní beneficia měla se udě-

lovati jen řeholníkům, kteří rovněž na domácí universitě studovali theologii. Řádům duchovním vůbec bylo zakázáno, posílati své příslušníky na studium do ciziny, užívati jiných učebnic a říditi se jinou osnovou učební, než jaké byly předepsány na vídeňské universitě.

R. 1752 staly se na Moravě první kroky k založení učilišť, které teprve v našich dobách pode jménem reálek došly plného rozvoje. Císařovna nařídila brněnskému úřadu živnostenskému, aby zřízena byla mechanická škola, kdež by živnostníci theoretickým vzděláním nabývali ve svém povolání zvýšené dovednosti. Takové školy měly se zříditi v Brně i v jiných městech, ale pro nedostatek sil učitelských sešlo nadobro s uskutečnění této pěkné myšlenky.

Tehda stal se první pokus na Moravě, založiti učenou společnost a při ní vědecký časopis. Baron Josef Petraš r. 1746 s povolením císařovny Marie Terezie založil společnost pod názvem »Societas eruditorum incognitorum in terris austriacis«, první toho druhu netoliko na Moravě, nýbrž i v zemích českých a rakouských vůbec. Do spolku tohoto vstoupili mnozí učenci domácí i cizozemští a založili také vědecký týdenník, první toho druhu v Rakousku a na Moravě první časopis vůbec. Císařovna Marie Terezie potvrdila r. 1747 novou společnost a přislíbila jí také všemožnou podporu státní; ale pro rozličné překážky jak společnost tak i časopis po několika letech zanikly. Za to byl založen brzo potom první časopis brněnský, který od 1. července 1755 brněnská půjčovní banka vydávala týdně jednou, a to ve středu. Roku 1778 list nazván »Brünner politisch-statistische Zeitung«. Do počátku XVIII. století veškera censura knih světských i duchovních byla v rukou biskupské konsistoře a jezuitské university v Olomouci. Teprve císař Josef I. světské knihy přisoudil k censuře královskému tribunálu, kdežto censura duchovních knih ponechána byla konsistoři. Za Marie Terezie zřízena byla ve Vídni dvorská komise pro censuru knih, jejímž presidentem jmenován byl Gerhard van Swieten, a jí podřízeny byly c. k. zemské komise pro censuru knih; v Brně zřízena byla taková komise r. 1752. Pozdějším nařízením byly i náboženské knihy vyňaty z dozoru konsistoře a přiděleny k censuře zemské komisi, biskupovi pak dáno právo jmenovati si jednoho neb více theologů za přísedící této komise.

Na zvelebení obchodu a průmyslu Marie Terezie zřídila centrální úřad ve Vídni, vrchní komerciální direktorium, jemuž podřízeny byly příslušné úřady a komise v zemích (1749). Vláda usnadnila odvádění cel, povolila ve větších městech, aby se založila skladiště pro domácí výrobky, jež by se mohly prodávati ve velkém i mimo dobu tržní a rozdělila přiměřeně dobu hlavních trhů. Kupcům na prospěch založena byla r. 1751 půjčovní banka v Brně a r. 1762 i veřejná bursa, která však záhy zanikla. Roku 1758 zavedena byla na Moravě jednotná míra a váha vídeňská, r. 1762 poprvé vydány peníze papírové (z počátku za 12 mil. zl.) i měděné, jež značně usnadnily styky obchodní, r. 1763 zaveden byl nový a jednotný řád směnečný a zřízeny soudy směnkové a merkantilní.

Na ochranu domácí výroby byl zapovězen dovoz všeho zboží z ciziny, jehož výroba poskytovala domácímu obyvatelstvu výživu. Cizím kupcům bylo dovoleno choditi jen na hlavní trhy v určitých městech (na Moravě jen v Brně a v Olomouci). Teprve v posledních letech císařovny Marie Terezie byly některé zákazy cizího dovozu zrušeny.

Stavba silnic, zahájená za císaře Karla VI., uvázla úplně za prvních let Marie Terezie, kdy vedena byla válka o dědictví rakouské. Teprve od r. 1748 doba míru a klidu způsobila pokrok i v tomto oboru. Obě hlavní silnice, slezská (z Vídně přes Mikulov, Brno, Olomouc do Šternberka) i česká (z Vídně na Znojmo do Jihlavy), byly opraveny a dokončeny, a počato se stavbou tří nových silnic, černohorské (z Brna do Letovic), náměšťské (z Brna přes Náměšť a Třebíč do Jihlavy) a dačické, jež se připojovala k české silnici, tak že do r. 1757 přibylo na Moravě více než třicet mil nových silnic císařských. Také v poštovnictví stal se značný pokrok. Roku 1748 byli ustanoveni sběratelé listů v městech a městysech, kde nebylo pošty, nejen pro místo samo, nýbrž i pro okolí. Pro všechny země dědičné zřízeno bylo generální poštovní direktorium, jemuž podřízeny byly vrchní poštovní úřady ve všech zemích dědičných; generálnímu direktoriu přidána byla vrchní poštovní komise, jejímž předsedou byl nejvyšší dvorský a generální poštmistr hrabě Paar. V hlavních městech dědičných zemí byly pošty značně rozmnoženy.

Rakouské poštovnictví chválilo se v cizině jako vzorné; pečlivá úprava silnic, časté střídání koní, krátká vzdálenost stanic

od sebe (pravidelně 2 míle), pohodlné kryté vozy byly příčinou, že se v rakouských a českých zemích rychleji a lépe jezdilo než všude jinde.

§ 55. *Válka sedmiletá.*

Od míru cášského značně se uvolnil dosavadní branný spolek anglicko-ruský, který již za obou válek slezských ukázal se býti naprosto nespolehlivým. V Rakousku tvůrcem nové politiky byl hrabě a potomní kníže Václav Antonín Kounic, který, byv jmenován vyslancem ve Versaillích, působil při francouzském dvoře již v letech 1750—1753 pro uskutečnění spolku francouzsko-rakouského. Tehda byl od Marie Terezie oddělen od bývalé dvorské kanceláře česko-rakouské úřad nejvyššího státního a dvorského kancléře, jemuž vedle věcí zahraničných přidělena byla také správa rakouského Nizozemí i Lombardie. Vrátiv se z Paříže Kounic r. 1753 uveden byl v tento úřad a stal se tak prvním řídícím ministrem celé říše. Jeho zásluhou podepsána byla (1756) ve Versaillích smlouva o spolek mezi Rakouskem a Francií, jímž tato měla získati Belgii, za to však pomoci Marii Terezii k nabytí ztraceného Slezska a Kladska. Ke spolku přistoupila carevna ruská Alžběta, též Polsko a Švédsko, kdežto Prusko již před tím učinilo branný spolek s Anglií.

Král Bedřich dověděv se o těchto smlouvách a přípravách válečných, odhodlal se rychlým útokem koalici tuto roztrhnouti. Již koncem srpna 1756 pruská vojska v počtu 70.000 m. trojím proudem valila se do Saska; Lipsko i Drážďany octly se v rukou pruských a vojsko saské u Perna nad Labem úplně bylo obklíčeno přesilou nepřátelskou. Dvůr vídeňský konal se zdvojenou horlivostí přípravy k odvrácení hrozícího nebezpečenství. Ze všech končin říše shromažďována branná moc v Čechách a na Moravě, země dědičné předstihovaly se v povolování potřebného nákladu peněžitého, na nějž Morava přispěla 1 milionem; pouze uherští stavové hleděli se, jako obyčejně, vybaviti ze všeobecné povinnosti. Polní maršálek hrabě Browne postaven byl v čelo hlavního vojska v Čechách; nad druhou armádou, která se shromažďovala na Moravě, ustanoven byl velitelem polní zbrojmistr kníže Piccolomini, který zaujal tábor u Olšan na pravém břehu Moravy. Piccolomini na rozkaz Brownův dal se na pochod ke

Hradci Králové, a donutil pruského generála Schwerina, který zatím již průsmykem náchodským vpadl do Čech, zase k zpátečnému ústupu do Slezska. Browne, který dostal z Vídně rozkaz, aby vybavil saské vojsko z obležení u Perna, v dorozumění se saskými generály dal se na pochod k Lovosicům; tam vytrh mu král Bedřich od Perna vstříc a svedl s ním (1. října) bitvu ze které Browne neporažen odhodlal se ustoupiti na pravý břeh Labe, aby tam tudy přinesl Sasům pomoc. Ale zamýšlené spojení se nepodařilo, a saská armáda kapitulací pernskou upadla v zajetí pruské.

Král Bedřich vpadl z jara 1757 do Čech. Ze Slezska i ze Saska vytrhlo na 120.000 Prusů několika proudy, které spojily se u Prahy, kde stálo vojsko císařské vedením Browna a prince Karla Lotrinského. V bitvě svedené (6. května) u Prahy byli císařští po statném odporu poraženi, Browne smrtelně raněn, kdežto na straně pruské padl Schwerin. Karel Lotrinský se zbytkem vojska nucen uchýliti se do Prahy, která byla obležena. Poněvadž však jiný armádní sbor císařský, v jehož čele byl hrabě Leopold Daun, stál u Kolína, Bedřich II. postavil se v čelo 40.000 mužů a táhl Daunovi vstříc, byl však od něho u Kolína (18. června) poražen s ohromnými ztrátami. Daun spojil se potom s Karlem Lotrinským, jemuž odevzdal vrchní velitelství; armáda císařská vytiskla Prusy z celých Čech a chystala se dobyti Slezska. Spojenci od západu i od východu valili se na říši pruskou. Rusové vtrhli do Vých. Prus a porazili pruské vojsko u Vel. Jägersdorfa, Švédové dobyli největší části Pomořanska, Francouzi současně zvítězili nad anglickým vojskem u Hastenbecka, zatím co druhá armáda francouzská s říšským vojskem pomocným pronikla až k Erfurtu. Tehda rakouský generál Hadik podnikl z Budišína se 4.000 muži smělou výpravu do Berlína, vzal město útokem a vybral uloženou kontribuci 225.000 tolarů. Král Bedřich obrátil se proti spojenému vojsku francouzskému a německému říšskému a dobyl nad neschopnými generály snadného vítězství u Rossbachu. Odtud spěchal do Slezska a zvítěziv slavně nad Karlem Lotrinským u Lysé a Leuthena (5. prosince), zachránil tuto zemi pro sebe. A poněvadž Rusové ustoupili z Vých. Prus, Švédové pak z Pomořanska byli vytištěni, Bedřich viděl se znovu v neztenčeném držení celé říše své.

Na rok 1758 válečné přípravy s obou stran konány se zdvojeným úsilím. Na Moravě dosavadní berně povolená decennálním recessem ve výši 1.857.000 zl. byla za těchto let válečných téměř zdvojnásobena. Také král Bedřich nezůstal nečinným. Zatím co hlavní armáda rakouská stála v severovýchodních Čechách vedením hraběte Dauna, král Bedřich zaujal proti němu postavení u Landshuta; odtud konal na oko přípravy ku vpádu do Čech, aby Dauna oklamal, hned potom však náhle obrátil se s jedním sborem armádním do Opavska, s druhým poslal generála Keitha do Krnovska. Císařský generál de Ville ustoupil z těchto zemí přes Bílovec k Olomouci, zanechal v městě tom veškerou svou pěchotu, s jízdou pak ustoupil k Prostějovu a k Brodku. Oba proudy pruské z Krnovska i Opavska horskými cestami namířily na jih a spojily se před Olomoucí; Litovel, Uničov, Šternberk i Prostějov obsazeny pruskými posádkami, a když byla dovezena těžká děla z Nisy a Kladska, přikročeno ihned k obležení Olomouce, jehož řízení král svěřil Keithovi.

Jelikož již za válek slezských ukázala se veliká důležitost Olomouce, proměněno bylo město již v letech 1745—1755 v mohutnou pevnost pohraničnou. Na zprávu, že se nepřítel blíží, byla na rychlo vykonána ještě nejdůležitější opatření. Velitel pevnosti baron Marschal dbal o všechno a osvědčil v obraně města důmysl, ráznost i neunavnou horlivost. Také vojáci a měšťané posádky, v počtu 10.000 m., vykonávali svědomitě a neohroženě všechny uložené práce. Oblehací práce, k jichž obraně stál král Bedřich s jedním armádním sborem u Prostějova, kníže Mořic Desavský s druhým u Litovle a s třetím markrabí Karel Badenský u Uničova, zahájeny byly 18. května a prováděny s velkým úsilím; pracovalo nejen pruské vojsko, nýbrž i četný lid hanácký z okolí násilím sehnaný. Ale dělostřelba, zahájená proti městu 1. června, neměla očekávaného účinku; šťastnými výpady byla značná část oblehacích prací zničena. Město trpělo sice i potom nepřátelskou střelbou, ale měšťané nepozbývali odvahy, zvláště když přicházely den ze dne bezpečnější zprávy o blížícím se vojsku císařském.

Rakouský maršálek Daun dal se s veškerou svou mocí brannou na pochod od Litomyšle k Jevíčku, odkudž provedl mistrný pochod postrannými horskými cestami a skalnatými slujemi na jih k silnici, která vede z Brna přes Vyškov do Prostějova. Tam zaujal hlavní ležení mezi Brodkem a Ivanovicemi

a vypravil generála Bülowa s 1200 mužů do Olomouce, kam Bülow také od Prusů nepozorován dorazil a tím posádku značně sesílil. Kruh vojska císařského vždy těsněji stahoval se kolem tábora pruského, neunavní velitelé lehké jízdy bránili všelikému dovozu potravin i střeliva, čímž nastával čím dále tím citelnější nedostatek mezi Prusy; král Bedřich, který převzal v polovici června sám řízení blokády olomucké, toužebně očekával dovoz zásob ze Slezska, jejž měl řídit generál Ziethen. Zatím hleděl se zdvojeným úsilím dokončiti oblehací práce proti Olomouci. Dne 18. června dobyli Prusové Holice a Bystřice a tím byla Olomouc těsněji sevřena se strany východní. Nepřítel přiblížil se již na 100 metrů k hradbám pevnostním; veliká část hradeb městských obrácena byla v ssutiny a baron Marschal chystal se k poslednímu zoufalému boji, kdyby Prusové vnikli do města. Na konci června bylo město téměř úplně od Prusův obklíčeno.

Pomoc přišla zavčas ještě důmyslným řízením Daunovým a svorným spolupůsobením jeho podřízených generálů. Dne 22. června generál baron Bukov, který se svým jezdectvem stál v Konici, dostal zprávu, že vypraven byl z Nisy ohromný transport 5000 vozů do tábora pruského u Olomouce. Na vozích bylo vše, čeho vojsko pruské potřebovalo, vedle značné sumy hotových peněz určených k výplatě vojska. Náklad doprovázen byl asi 8000 m. Bukov žádal, aby byl zmocněn ku přepadnutí tohoto transportu. Daun ihned dal své svolení a svěřil provedení úkolu toho dvěma osvědčeným generálům. Baron Žižkovič vypraven byv z hlavního tábora Daunova, táhl do Přerova a odtud směrem na Podštát. Zároveň generál Laudon vytrhl z Konice a z rána 27. června dorazil do Šternberka.

Společný útok obou na Prusy stal se mezi Novou Veskou a Domášovem. Na návrších a v lesích Žižkovič zaujal postavení a když první vozy transportu, v jehož čele kráčel Zieten se svými pluky, objevily se v úvoze před Domášovem, namířil na ně svá děla a prudkou střelbou uvedl je ve zmatek. Zatím co generál Zieten v čele průvodu rychle zřizoval vozovou hradbu, Žižkovič vrhnuv se se svou jízdou do prostřed vozů, roztrhl řadu jejich i s vojenským průvodem na dvě části, při čemž celý prapor granátníků pruských upadl v zajetí. Laudon svedl tuhý boj s Zietenem, v němž dobyl konečně hradby vozové. Zieten zachránil jen asi 200 vozů, kde byly většinou hotové peníze, ostatní

bylo od císařských jednak ukořistěno, jednak zničeno. Poněvadž zároveň Daun mistrnými obraty taktickými posunul svou armádu na blízko hlavního ležení pruského, král Bedřich, aby nebyl sklíčen vojskem nepřátelským, upustil od dalšího obležení Olomouce a odtáhl (v noci z 1. na 2. července) s veškerým vojskem svým k Litovli přes Mor. Třebovou a Svitavy do Čech. Pronásledován neustále lehkou jízdou generálův Bukova i Laudona, stihl 5. července do Litomyšle, odtud pak stále jsa stopován pozdálečí vojskem Daunovým, ustoupil do Slezska. Bylo to naposledy, co král pruský vpadl jako útočník do zemí dědičných. Císařovna udělila baronovi Marschalovi, který po celý čas obležení byl skvělým vzorem statečnosti, hodnost polního maršálka a povýšila jej do stavu hraběcího, měšťanstvu olomuckému pak zvláštním privilegiem dovolila, aby městský znak byl ozdoben iniciálkami jména císařských veličenstev a zlatým řetězem. Četní měšťané povýšeni do stavu šlechtického, nebo poděleni zlatými medailemi.

Král Bedřich ze Slezska musil nastoupiti kvapný pochod proti Rusům, kteří zabrali Východní Prusy, vtrhli do Braniborska a oblehli město Kostřín nad Odrou. Bedřich porazil Rusy ve vražedné bitvě u Zorndorfa, nemohl však svého vítězství využitkovati, nýbrž spěchal do Saska, kam zatím vtrhl Daun a od západu pomocné vojsko říšské, jež obsadilo Perno. Daun zvítězil sice nad Bedřichem v bitvě u Hochkircha (14. října), ale přes toto vítězství nedovedl ani Sasko ani Slezsko vybaviti z moci krále pruského, a koncem r. 1758 ustoupil zase do Čech. Roku 1759 ruské vojsko dalo se znovu na pochod ke Kostřínu, aby se tam spojilo s Daunem, který se blížil z Horní Lužice. Daunovi vstříc vytrhl král Bedřich, proti Rusům pak vypravil generála Wedella, který však od nich byl poražen. Rusové obsadivše Frankfurt n. O., spojili se s oddílem rakouského vojska, jemuž velel podmaršálek Laudon. Nyní teprve obrátil se král Bedřich proti této spojené armádě a utkal se s ní v krvavém boji u Kunersdorfa nedaleko Frankfurta (12. srpna), kde zásluhou Laudonovou připravena byla pruskému vojsku zhoubná porážka. Laudon chtěl důrazným pronásledováním poražených Prusů dovršiti své vítězství, ale ruský vůdce věděl dobře, že v Petrohradě věci co chvíle mohou vzíti náhlý obrat: carevna Alžběta byla těžce nemocna, následník trůnu Petr byl přítelem Bedřichovým. Za to Daun spojiv se s říšským vojskem dobyl Drážďan a když král vypravil

proti němu oddíl vojska vedením generála Fincka, byl tento u Maxena od císařského velitele tak sklíčen, že musil kapitulovati. Tak zůstala aspoň část Saska v rukou císařských. Také r. 1760 a 1761 král Bedřich byl vždy více sklíčován od spojenců.

V Anglii za vlády nového krále Jiřího III. svržen byl ministr Vilém Pitt, horlivý zastance Bedřichův, a tomuto zastaveno další vyplácení peněžité podpory. Přese všechnu hrdinskou mysl a vytrvalost nebyl by král pruský ušel záhubě, kdyby se nebyl stal v Rusku obrat pro něj neobyčejně příznivý. Od delší doby churavící císařovna Alžběta zemřela počátkem r. 1762 a tím nejen Bedřich zbaven byl rozhořčené nepřítelkyně, nýbrž v nástupci a synovci jejím Petru III. získal nadšeného ctitele a rozhodného stoupence. Ruská vojska z Pomořan i z Východních Prus byla ihned odvolána, s králem pruským učiněn mír, ku kterému přistoupilo i Švédsko, a car Petr uzavřel branný spolek s Pruskem. Tento spolek byl zrušen, když Petr III. byl zavražděn a vlády se ujala manželka jeho Kateřina II., na jejíž rozkaz měl armádní sbor generála Černičeva, spojený s vojskem pruským, ihned odtáhnouti domů. Avšak král Bedřich podplativ Černičeva pohnul jej, že smrt Petrovu vojsku ruskému zatajil, ano užil jeho pomoci k vítězství nad Daunem u Burkersdorfa, jímž se octlo téměř celé Slezsko znovu v moci Bedřichově.

Když byl mezi Anglií s jedné a Francií i Španělskem s druhé strany učiněn mír v Paříži (10. února 1763), tu také východní válčící mocnosti dospěly k přesvědčení, že další válčení nemá úspěchu pro žádnou stranu. Na zámku Hubertsburském nedaleko Lipska smluven mír (15. února 1763), jímž obnoven byl stav věcí před válkou; Bedřich II. slíbil o příští volbě císařské dáti hlas svůj arcivévodovi Josefovi, staršímu synu císaře Františka a Marie Terezie.

Moravě přinesla válka sedmiletá velké ztráty a pohromy. Na severu byly kraje moravské r. 1758 vojskem pruským nemilosrdně zpustošeny, města i vesnice ochuzeny nemírným ukládáním válečných kontribucí a dílem i vypáleny. Kromě toho ohromné náklady na vedení války vyžadovaly od obyvatelstva další oběti, jež stavové, ač s těžkým srdcem a stále poukazujíce na neblahý stav země, přece jen povolovali. Roční dávky zemské daleko přesahovaly 2 mil. zl. Ani po válce nebylo velké naděje na zmírnění těchto břemen, ježto bylo třeba přispívati na uhrazení

zvětšeného dluhu státního. Neúroda několika let potomních zvláště r. 1771 a 1772 dovršila bídu lidu a způsobila i hlad a nakažlivé nemoci a jen tak se vysvětluje, že pěstování a požívání brambor, jež dosud byly v ošklivosti lidu, dosáhlo od té doby všeobecného rozšíření.

§ 56. Spoluvladařství císaře Josefa II. Opravy po válce sedmileté. Věci poddanské a nepokoje selské.

Brzy po uzavření míru hubertsburského zemřel císař František I. (18. srpna 1765). Nástupcem jeho v císařské hodnosti stal se nejstarší syn Josef II., který již roku předešlého byl ve Frankfurtě římského krále zvolen a korunován. Císař Josef, který hned po smrti otce svého od Marie Terezie jmenován byl jejím spoluvladařem, vzdělán byl horlivým čtením novějších filosofův a spisovatelův anglických a francouzských a přál si také provést, ve správě státní pronikavé opravy. Avšak jeho návrhy nedošly schválení císařovny Marie Terezie a také kníže Kounic, třebas rád viděl horlivou snahu Josefovu, přece nepokládal za vhodné doporučiti praktické provádění všech jeho novot. To však Josefovi nebránilo, aby svým úkolům vladařským nevěnoval se s veškerou horlivostí. Mnohá blahodárná zařízení pocházejí z prvních dob jeho vladařství, zejmena rozsáhlé úspory při dvoře.

Po válce sedmileté bylo pokračováno v opravách, jež směřovaly ku zvelebení života hmotného i duševního, k povznesení zemědělstva, hornictva, průmyslu, obchodu i školství, k rozmnožení a zdokonalení branné moci říšské a k zavedení lepšího pořádku i jednoty ve správě státní. R. 1760 zřízena byla státní rada, nejvyšší poradní sbor.

Direktorium bylo obmezeno na vlastní správu státní; pro vrchní řízení a dozor nad důchody státními zřízen byl nový úřad, dvorská komora, pro přijímání a vydávání peněz generální pokladna a k vedení účtů komora účetní. Marie Terezie odňavši direktoriu všelikou působnost finanční, proměnila je opět ve spojenou dvorskou kancelář česko-rakouskou (1762); kancléřem jejím jmenován byl hrabě Rudolf Chotek, po jeho smrti (1771) hrabě Jindřich Blümegen. Po připojení Haliče k říši byla zřízena (1774) také dvorská kancelář haličsko-vladiměřská, ale spojena později s česko-rakouskou.

V úřadech zemských na místě dosavadních »representací a komor« bylo zřízeno královské zemské gubernium, nejpřednější úřad v zemi zastupující osobu panovníkovu. Presidentem gubernia jmenován byl královský zemský hejtman, který měl zároveň míti předsednictví na sněmích i v zemském výboru. Jemu k ruce přiděleni čtyři placení radové guberniální, jež jmenovati vyhrazeno bylo panovníkovi, a to bez ohledu na stav jejich. Guberniu podřízeny zůstaly úřady krajské.

Rozdělením pozemků z r. 1756 staly se pronikavé opravy v rozvržení povinností berních. R. 1769 vyžádána znovu přiznání ze všech pozemků. Pozemek poddanský byl podroben u poddaných 33, později 36procentové dani, u vrchností pouze dani o $22^2/_8\%$. Kromě toho měly vrchnosti přiznati také všechny původní dávky, poplatky i roboty, což vše také podrobeno zdanění, ovšem velmi mírnému, nehledě k tomu, že vrchnosti, jichž přiznání nebyla kontrolována, přiznávaly nepatrnou část ze všeho.

Tyto i jiné nesrovnalosti a zvláště těžké práce robotní budily u lidu poddaného vždy větší nespokojenost. Ve Slezsku r. 1767 vypukly selské nepokoje. Z Vídně bylo uloženo radovi král. slez. úřadu Arnoštovi Locellovi, aby vyšetřil stížnosti povstalých obcí. I podal Locella císařovně pamětní spis, ve kterém navrhl založiti pro celou zemi urbáře t. j. seznamy všech závazků poddanských i vrchnostenských; dle tohoto návrhu císařovna Marie Terezie zřídila urbariální komisi pro Slezsko, jejímž předsedou stal se Locella. Výsledkem těchto i jiných prací byl patent, vydaný (1771) prozatím jen pro Slezsko, jímž pro budoucnost povoleno vrchnostem žádati konání všelikých služeb poddanských jen v té míře, jak jsou právně stanoveny v jednotlivých smlouvách urbariálních. Tento pokrok ve Slezsku nezůstal bez účinku na upravení věcí poddanských v Čechách a na Moravě, kde přese všechna nařízení sedláci byli od pánů týráni vším možným způsobem, zejmena nemírným ukládáním robot a v případě nejmenšího přestupku pokutami peněžitými i krutými tresty tělesnými. Bída lidu byla dovršena tím, že r. 1771 veškera téměř úroda v Čechách, ve Slezsku i v části Moravy byla dlouhotrvajícími dešti zničena. Ceny obilí stále stoupaly, hlad mezi lidem se zmáhal, velké množství žebráků plnilo města i městečka.

Marie Terezie i císař Josef vydatnými prostředky hleděli bídu v zemi zmírniti. Z Uher dováženy na Moravu i do Čech velké zásoby obilní, r. 1772 odevzdána zemskému hejtmanu moravskému, hraběti Arnoštovi Kounicovi, synu státního kancléře, značná summa peněžitá, aby ji rozdělil mezi trpící lid na Moravě. Tím však nebylo saženo na kořen zla, jímž byl neblahý stav lidu selského. Časem uzrálo u Marie Terezie, císaře Josefa i některých členů státní rady přesvědčení, že jest třeba v Čechách i na Moravě podniknouti podobnou úpravu selských povinností, jaká se stala již ve Slezsku. Přes odpor v dvorské kanceláři došlo ke zřízení urbariální komise pro Čechy a hned potom také pro Moravu (10. října 1771).

Však neočekávaný houževnatý odpor stavů českých i moravských způsobil, že urbariální komise nedospěla k svornému úsudku, jakým způsobem by měla zasáhnouti do věcí robotních. To vzbudilo v porobeném a vyssávaném lidu selském zášti a nedůvěru. Všude rozšiřovala a také se věřila pověst, že Marie Terezie již všechny roboty zrušila, že však vrchnosti a úředníci jejich příslušný patent zatajili a nechtějí ho poddaným vyhlásiti. Sedláci rozjitřeni již po celou dobu žní roku 1774 v mnohých krajích zdráhali se konati práce robotní. Působením četných agentů domácích i z Pruska přišlých dán tomuto hnutí sociálnímu také ráz politický i náboženský. První bouře selské vypukly v lednu 1775 v kraji Královéhradeckém a rozšířily se záhy po ostatních krajích sousedních. Také na Moravě, zvláště v kraji jihlavském a znojemském, nespokojenost mezi sedláky se zmáhala a tito vždy rozhodněji se vzpírali dalšímu konání prací robotních. Na četných panstvích kraje znojemského a jihlavského vznikly vzpoury; v Lesonicích shlukl se lid selský a dopouštěl se výtržností a skutků násilných. Podobné nepokoje vypukly na panství hukvaldském a hrozily rozšířiti se odtud i do sousedních Uher. Všechny tyto bouře byly potlačeny zakročením krajských hejtmanův a vojska.

Tu konečně na doléhání císaře Josefa vydán byl r. 1775 pro Čechy a pro Moravu robotní patent, jímž vyměřeny byly příští povinnosti poddanské. Jím byly aspoň nejhorší zlořády odstraněny, jež trpěl dosud výklad robotního paténtu z r. 1738. Poddaní měli do určité doby (na Moravě do 1. prosince 1775)

prohlásiti, zdali chtějí tímto novým zákonem se říditi. Do konce r. 1775 z moravských obcí poddaných převážná většina rozhodla se konati roboty dle nového řádu. Přes odpor četných vrchností, které se snažily předpisy robotní obcházeti, byly aspoň na Moravě do března r. 1778 seznamy robotních povinností na všech panstvích dohotoveny a tak aspoň v nejpodstatnější části vyhověno předpisům nového patentu. Selský lid však tím nebyl trvale upokojen.

§ 57. *Opravy církevní a školské. Náboženské nepokoje na Valašsku. Smrt císařovny Marie Terezie.*

V náboženských otázkách zůstala platnou zásada, že církev má se podřizovati autoritě státní. Tuto zásadu horlivě podporovali císař Josef i kníže Kounic. Když papež Kliment XIV. uznal za nutné prohlásiti jezuitský řád za zrušený, císařovna Marie Terezie zakročila s veškerým důrazem u papeže, aby o statcích i hotových penězích tohoto řádu mohla si rozhodovati dle svého uznání, v čemž jí také bylo vyhověno. Veškeré jmění, které zbylo po zaopatření členů zrušeného řádu a po uhrazení výdajů na některé potřeby duchovní, císařovna určila k založení nového fondu studijního. Na Moravě činilo jmění bývalých kollejí jezuitských, nepočítaje v to cenu budov a jistin, celkem 1,953.621 zl.; mimo to měly jezuitské semináře svého jmění téměř 400.000 zl.

Školství v zemích dědičných bylo již mnohem dříve, než řád jezuitský byl zrušen, vymaňováno z jeho správy a dozoru a podřizováno ponenáhlu orgánům státním. Zřízena dvorská komise studijní ve Vídni pro všechny země dědičné (1760) a zemské studijní komise, z nichž moravská měla sídlo své v Olomouci. Tato komise podřízena byla guberniu; jí byly podřízeny především všechny fakulty university olomucké. Rektorem university nebyl již, jak bylo dosud obyčejem, rektor olomuckého kollegia jezuitského, nýbrž každého roku konala se svobodná volba rektora i děkanův od professorů všech tří fakult. Kdežto doposud všechna professorská místa na fakultě theologické a filosofické jezuité obsazovali si úplně dle své libosti, nařídila Marie Terezie (1769), aby jí od členů oněch fakult na každé uprázdněné místo podáváno bylo terno prostřednictvím studijní komise, ze kterého si panovnice vybrala nejvhodnějšího kandidáta. Když universitní

rektor Ignacius Thomas ve jménu jezuitů proti podobnému omezování dosavadních práv se vzpíral, byl od krajského hejtmana barona Záviše s úřadu svého sesazen a z Olomouce vypovězen.

Posluchači olomucké fakulty právnické, kteří tam nabyli vysvědčení první třídy, dosáhli (1770) výhody, že směli aspoň v menších městech zastávati úřad městských rad, notářův i advokátů. Po zrušení řádu jezuitského byla většina professorských stolic při obou fakultách, theologické i filosofické, jezuitům odňata a na návrh studijní komise jmenováno bylo od gubernia 10 nových professorů světských i z rozličných řádů; pouze dva bývalí jezuité byli ponecháni při fakultě filosofické. Roku 1774 olomucká komise studijní vyhlásila novou osnovu učebnou pro fakulty filosofickou a theologickou. Pro jazyk český ustanoven byl, jako v Praze i ve Vídni (1775), zvláštní učitel. Právnické studium bylo úplně odloučeno od theologického, nikoli však s názvem fakulty právnické. Vzhledem k tomu, že by v hlavním městě universita byla lépe na očích zemské vlády a tam lépe prospívala, než dosud, Marie Terezie nařídila (1778) guberniu moravskému, aby vše potřebné zařídilo k přeložení university z Olomouce do Brna. Rozkaz byl ihned vykonán. Budova někdejšího kollegia jezuitského byla určena pro universitu a akademii rytířskou, kdežto do budovy někdejšího semináře jezuitského dán byl ústav pro vzdělání kněží. S universitou přeložena a odvezena do Brna také bohatá knihovna, jež byla prozatím uložena v paláci Dietrichštejnském na Zelném trhu. Universita brněnská byla znamenitě rozšířena založením studia anatomicko-chirurgického, kterého stavové již od dlouhé doby se domáhali, pak zřízeny nové stolice dějin všeobecných i pastorálných, a pěstování řeči české a německé věnována lepší péče jmenováním nových učitelů. Právnické studium proměněno bylo v samostatnou fakultu. Také komise studijní přeložena byla do Brna.

Morava měla před zrušením řádu jezuitského 15 gymnasií a to šest jezuitských (v Olomouci, Brně, Uh. Hradišti, Jihlavě, Telči a ve Znojmě), osm piaristských (v Hustopeči, Příboře, Staré Vodě, Kyjově, Kroměříži, Lipníku, Mikulově a Strážnici) a jedno paulánské (v M. Krumlově). Jezuitská gymnasia měla tři ročníky gramatické, dvě třídy humanitní a dvě až tři filosofické, celkem tedy trvalo u nich studium gymnasijní 7—8 let. Jezuité

dosud lpěli příliš na zastaralých formách scholastiky a humanismu a proto rozhodla se vláda po zrušení řádu jezuitského gymnasia aspoň částečně sestátniti. R. 1776 bylo ponecháno pětitřídné gymnasium s učiteli třídními, z nichž každý vyučoval všem předmětům ve své třídě, tak jak bylo dosud obyčejem u piaristů. Hlavním oborem zůstala latinská řeč a literatura, ale řečtině, němčině, zeměpisu, dějinám a mathematice vykázáno širší pole. Učebnice opravené s veškerou osnovou udržely se potom, až na některé méně významné změny v dobách pozdějších (roku 1819 na př. zavedeno 6 tříd), až do roku 1848. Poněvadž zrušením řádu jezuitského ubylo mnoho sil učitelských a v náhradu za ně nebylo dosti učitelů světských, kromě toho také úroky studijního fondu v prvních letech nestačily na vydržování všech gymnasií a poněvadž konečně dvorská komise studijní ve Vídni zanášela se právě tehda záměrem provésti dalekosáhlé změny ve školství národním: proto Marie Terezie nařídila především zrušení některých gymnasií (v Hradišti, v Telči, v Krumlově, Staré Vodě, Hustopeči, v Kyjově, v Lipníku a Příboře). Zrušená gymnasia byla proměněna ve školy normální. Tak zbylo na celé Moravě z 15 gymnasií pouze sedm; čtyři bývalá jezuitská, v Brně, Olomouci, ve Znojmě a Jihlavě, přešla ve správu státní, ostatní tři, v Kroměříži, Mikulově a ve Strážnici byla spravována i potom od piaristův. Řediteli gymnasií jmenováni byli hejtmanové příslušných krajův; na každém gymnasiu ustanoven byl prefekt s platem 400 zl. ročních, který měl míti dozor na kázeň a pořádek v ústavě. Ku přijetí na gymnasium nevyhnutelnou byla znalost němčiny a též prvních počátků latiny. Tak stala se gymnasia, kde český jazyk dosud na ústavech těchto pěstovaný byl nadobro vypuzen, v první řadě ústavy poněmčujícími.

Největší pozornost vláda Marie Terezie věnovala zvelebení školství národního a v tom také stal se za jejího pánování neznamenitější pokrok. Veliký nedostatek škol pociťovali sami stavové moravští, i bylo nařízeno již r. 1749, aby vrchnosti, patronové neb obce, jimž přísluší právo učitele dosazovati, všude tak učinili. Marie Terezie nařídila (1763), aby se na nižších školách bral náležitý zřetel k vyučování jazyku českému, ale jiným dekretem (1765) projevila rozhodné přání, aby také němčina byla usilovněji než dosud šířena a za tou příčinou nebyly přijímány na nižší školy za učitele osoby, které by této řeči nebyly náležitě schopny.

R. 1774 vydán byl na základě návrhu proslulého paedagoga Jana Felbigera »všeobecný školní řád pro německé školy normální, hlavní i triviální ve všech císařských i královských zemích dědičných«. Nejprve zakládány normální (t. j. vzorné) školy v městech hlavních; v městech krajských i jiných zřizovány školy hlavní, pro které pořizovaly se budovy i hmotné prostředky z velké části zrušováním jezuitských i jiných gymnasií. Školy venkovské byly upravovány v triviální, též mnoho nových bylo založeno. Náklad na ně měly poskytovati vrchnosti jakožto patronové far, a Marie Terezie sama dávala dobrý příklad na svých statcích, v čemž ji vyšší duchovenstvo i šlechta hojně následovaly. V zemích dědičných zřizovány byly komise školské. Na Moravě jmenována byla taková komise se zemským hejtmanem v čele. Němčina stala se jak na normální, tak i na hlavních školách jediným jazykem vyučovacím, čeština z nich byla nadobro vypuzena. Všichni učitelé na školách hlavních i triviálních měli býti zkoušeni od ředitele brněnské školy normální a na základě této zkoušky měli dostávati dekrety od zemské komise studijní. Roku 1780 jmenován byl vrchní dozorce všech nižších škol na Moravě, totiž jedné školy normální, 15 škol hlavních a 737 škol triviálních.

Morava nad jiné země trpěla ode dávna chatrným zřízením církevním. Příčinou toho byl nízký stupeň vzdělání a nedostatečný počet duchovenstva. Dieceze olomucká obsahovala r. 1777 v 62 děkanstvích pouze 522 far. Uvážíme-li, že tehda jediná Morava měla již téměř 1,200.000 duší, pochopíme, že pro velký rozsah farních obvodů nebylo lze duchovní správu řádně vykonávati. Císař Josef navrhoval, aby se zřídily vzorné vzdělávací ústavy pro kněžstvo, počet biskupství aby se rozmnožil a velké obvody farní aby byly rozděleny na několik menších. Marie Terezie vyjednávala s papežem Klimentem XIV., aby olomucké biskupství bylo povýšeno za arcibiskupství a aby v jeho obvodě zřízena byla dvě nová biskupství, v Brně a Opavě. Rakouské Slezsko mělo býti vyňato z obvodu biskupa vratislavského a tomuto za náhradu přiděleno hrabství kladské, které dosud náleželo k diecezi pražské; v té příčině si císařovna již dříve vymohla svolení krále pruského. Po delším vyjednávání bylo docíleno shody s papežem Piem VI. a když po smrti Maximiliana Hamiltona kapitula olomucká zvolila si (1777) nového biskupa,

hraběte Ant. Th. Colloreda, bylo hned potom povýšeno biskupství olomucké za arcibiskupství, stolici papežské přímo podřízené, kollegiátní chrám sv. Petra v Brně povýšen za kathedrální a biskupský, jenž podřízen byl arcibiskupovi olomuckému, a podobně mělo se státi v Opavě, nedošlo však k tomu. Z 525 far, které dosud náležely diecezi olomucké, bylo vyřaděno 151 far v kraji jihlavském, znojemském a z polovice v kraji brněnském a přiděleno k nové diecezi brněnské. Jakožto dotace nového biskupa byl určen statek chrlický u Brna. Biskupem brněnským císařovna ze své moci již dříve (1777) jmenovala dosavadního světícího biskupa olomuckého, hraběte Matyáše Frant. Chorinského, který byl od papeže potvrzen.

K lepšímu vzdělání a rozmnožení dorostu kněžského byl r. 1777 zřízen v bývalé olomucké kolleji jezuitské kněžský dům prozatím pro 60 alumnův. R. 1778 tento ústav spolu s universitou i šlechtickou akademií přeložen byl do Brna.

Trvalo však dlouho ještě přes všechny snahy vládní, nežli obsazeny byly fary dostatečným počtem duchovních. Byly případy, že jedinému knězi přiděleno bylo ke správě až i 20 rozptýlených vesnic. Některé vesnice viděly svého duchovního správce sotva čtyřikráte do roka. Za tohoto smutného stavu nekatolické hnutí mezi lidem valašským a také na pomezních horách českomoravských nabývalo vždy větších rozměrů. Misionáři, zvláště jezuité sice vycházeli rok co rok na lov lutheránských biblí, zpěvníkův i jiných knih kacířských, lidi, u nichž takové našli, uvrhovali do vězení; ale tyto prostředky nadobro se minuly s účelem. Lid rozhořčený pronásledováním, aby měl pokoj od misionářů, na venek zachovával všecky formy katolických křesťanův, ale pod katolickou rouškou skrývalo se nekatolické přesvědčení. Horliví protestanté po každém pronásledování vraceli se domů ještě s větším záštím proti vnucované víře a rozněcovali podobnou nenávist u příslušníků svých rodin i u jiných známých. Často konány poutě do Uher a do Slezska, kde byla větší svoboda náboženská, v Těšíně navštěvovány protestantské služby boží a přinášeny odtud knihy, ač každý pokus v tom směru byl přísně trestán. Mýtní úředníci při pomezí bděli nad tím, aby kacířské knihy nebyly dovlékány do země, aby emisaři z pruského Slezska se sem nevplížovali, a zároveň měli brániti stěhování lidu nekatolického ze země. Misionářům a místním farářům bylo po-

vědomo, že velká část lidu valašského víru katolickou vyznává pouze na oko. Aby se dopátrali úplně pravdy, jali se (1777) namlouvati lidu, aby učinil písemné přiznání o víře své, a že podle toho, jak mnoho bude přihlášek, vláda vydá prohlášení o svobodě náboženské. Věříce těmto pověstem obce valašské ve velikém počtu počaly se přiznávati k protestantství. Hned povstalo několik náčelníků, kteří svobodně kázali, slibovali osvobození od kontribucí, desátkův i jiných dávek, vyhlašovali katolíkům pronásledování, protestantům pak veselé zlaté časy. Odpadlí veřejně protivili se dalšímu vykonávání katolických služeb božích v kostelích a žádali, aby na fary byly dosazeni kazatelé evangeličtí. S hnutím náboženským množily se zároveň případy zjevného odporu poddaných proti vrchnostem. Císařovna vypravila do kraje valašského dva komisaře od gubernia, aby vypátrali, zdali cizí náhončí popouzejí lid k odpadnutí. Když pak od císařských komisařů přišla zpráva, že sice nové obce nepřistupují již k protestantství, dosud odpadlí však že tvrdošíjně stojí na svém, Marie Terezie sestavila komisi, jejíž předsedou jmenován byl sám nejvyšší kancléř dvorský hrabě Jindřich Blümegen, a která majíc sídlo své ve Vizovicích, hleděla především mírnými domluvami odpadlým obcím i jejich zástupcům vysvětliti, že sliby, hlásané od misionářů v příčině svobody náboženské, byly klamny; seznamy osob odpadlých byly od členů komise roztrhány a obcím vráceny a ujištěno, že císařovna všem chce odpustiti, vrátí-li se k předešlé poslušnosti. Někteří byli tím upokojeni a počali zase choditi do kostelův. Ale druzí horlivější prohlásili, že chtějí hájiti své víry krví i životem. Mnozí dali se i strhnouti k vášnivým činům a násilnostem. Marie Terezie vydala nařízení guberniu, aby se ještě několik neděl počkalo, zdali obce po dobrém se neobrátí na víru katolickou. Kdo by i po uplynutí této lhůty v protestantství setrval, jiné sváděl neb se účastnil tajných schůzek, měl buď k vojsku býti odveden neb odsouzen k hradební práci v Olomouci; kdo by k tomu se nehodil a pak osoby ženské měly býti poslány do nově vystavěné káznice brněnské. Kdož by i po přestálém trestu setrvali v odporu, měli býti odvedeni do Uher, zvláště do měst báňských, kam za nimi směly jíti ženy, nikoli však děti, které měly býti v katolické víře vychovány a jim také měly otcovské statky býti odevzdány. Zakročením císaře Josefa valně zmírněny byly tyto rozkazy. Komise, u kteréž osvícený

probošt mikulovský Jan Hay měl velké slovo, jednak přísností užitou v pravý čas, ale také jemným chováním duchovních pastýřů, kteří prostě vykládali evangelium ve svých kázáních a při službách božích dovolovali lidu zpívati jeho dobré české písně a žalmy, docílila toho, že ponenáhlu vždy více a více lidí chodilo do kostelův a konečně i nejzatvrzelejší obce vrátily se zase k vyznání katolickému.

Některé obce však setrvaly ještě v trpném odporu, vracely Hayovi knihy katolické, které tam rozdával, a za to tím hojněji dávaly si ze Slezska dovážeti knihy protestantské; mnozí z těch, kteří se obrátili na víru katolickou, zase chodili do evangelické modlitebny v Těšíně, byli tam přítomni službám božím a přijímali svátost oltářní. Účastníci těchto poutí byli sice zajímáni a odsuzováni k nuceným prácem veřejným, poněvadž však tehda hrozila nová válka o dědictví bavorské s králem Bedřichem II., bylo třeba počínati si opatrně. Zatím co hlavní armády pruská a rakouská stály proti sobě v severových. Čechách, část Prusův obsadila Krnovsko i Opavsko a chystala se ku vpádu na Moravu. Prostřednictvím Francie a Ruska počalo se vyjednávati o mír v Těšíně, v březnu r. 1779. O tomto sjezdu na Valašsku šířily se pověsti, že se sešel jen za účelem, aby vymohl valašským horalům svobodu náboženskou. I hrnuli se lidé opět ve velkých davech k službám božím do Těšína, byli však od úřadů vrchnostenských pochytáni a odsouzeni k 14denní práci veřejné. Také vznikly toho roku nepokoje náboženské v Nosislavi u Židlochovic, ale lid zase upokojen od probošta Haye, který za tou příčinou tam se odebral. V lednu 1780 obce valašské znovu se odřekly víry katolické, žádajíce, aby jim bylo dovoleno nejen tajně, jako doposud, nýbrž veřejně konati služby boží dle předpisů víry protestantské. Této žádosti ovšem nebylo vyhověno, ale jinak Marie Terezie proti nespokojencům vystoupila opět velmi mírně. Když však toho roku císař Josef navštívil kraj valašský, ubíraje se na Rus k osobní schůzi s carevnou Kateřinou II., evangelíci 35 obcí podali mu prosebný spis, ve kterém vylíčili všechno pronásledování a útrapy, jež jim bylo dosud podstoupiti pro víru, a prosili císaře za udělení svobody náboženské. Císař přijal spis velmi laskavě a slíbil, že se jim brzo stane po právu. Z toho vzniklo nové hnutí protestantské, které se neobešlo bez výtržností. Císařovna vypravila probošta Haye po čtvrté na Va-

lašsko. Hay přesvědčiv se, že stížnosti ve spise vylíčené nebyly oprávněny, navrhl přísné potrestání původců hnutí, jichž dvanácte bylo vypovězeno do Uher. Jiní odsouzeni k uvěznění, ale byli brzo zase na přímluvu Hayovu propuštěni. Tím se končí působnost Hayova na Valašsku, který za své nepopíratelné zásluhy byl brzo potom jmenován biskupem královéhradeckým. Krátce potom (29. listopadu 1780) zemřela císařovna Marie Terezie.

§ 58. Císař Josef II. Opravy náboženské a školské. Počátky duševního obrození národa českého.

Císař Josef II. přijal po své matce říši ztenčenou o Slezsko, ale tato ztráta byla v pozdějších letech panování Marie Terezie bohatě nahrazena ziskem Haliče (1772), Bukoviny (1775) a čtvrti Innské (1779). Náhrada těchto zemí velkou převahou slovanských za ryze německé Slezsko pošinula těžisko říše naší dále od Německa, což zvláště pro postavení zemí českých má význam neocenitelný. Nejkrásnější dědictví císařovna Marie Terezie zanechala synu svému zvelebením veškerého vnitřního stavu své říše.

Císař Josef II. byl sice dvakráte ženat, ale zůstal bezdětným a již r. 1781 ohlásil bratru svému Leopoldovi, velkovévodovi toskánskému, že uznává jej i jeho nejstaršího syna Františka za svého nástupce. Byl muž krásného zevnějšku, statné a vysoké postavy a prostého milého vzezření; ale jeho zdraví nebylo nikdy pevné. Život jeho byl vzorně jednoduchý. Odvrhl všechen přepych a lesk, který dosud u dvora vídeňského přísně byl zachováván, a hleděl co nejvíce přiblížiti se lidu; proto také odstranil mnohé zbytečné obřady. Hudebně byl císař neobyčejně vzdělán, mluvil plynně několik řečí evropských, také česky dosti dobře, ač ve V. Pohlovi neměl zvláště vhodného učitele; němčině však dával potud přednost, že ji chtěl povýšiti za jazyk státní. Za nejlepší prostředek k poznání svých zemí i jejich obyvatelstva pokládal časté cestování. Na cestách jevil neobyčejný talent pozorovací, jemuž nic důležitého neušlo, ve všem dával na jevo živé účastenství a neunavnou touhu po poučení. Cestoval nejraději v inkognitu a velmi jednoduše. První z četných cest po Moravě podnikl r. 1766; prohledl si Olomouc, zvláště její opevnění a posádku, přes Vyškov a Slavkov odebral se do Brna, kde navštívil také vězení na Špilberku a již tehda podnětem jeho vyšlo guberniální

nařízení, že poddaní, kteří by se vzepřeli svým vrchnostem, nemají býti na Špilberku, nýbrž doma uvězňováni. R. 1768 odebral se v srpnu do vojenského ležení z Olšan nedaleko Olomouce, kde pobyl několik dnů při manévrech. R. 1769 v létě nastoupil opět cestu do ležení olšanského a odtud do Nisy, kam pozván byl od krále Bedřicha II. k důležité schůzi, jejíž účelem bylo zameziti válečné úspěchy Ruska proti Turecku. Tato cesta zvláště jest památna událostí, která hluboko se vryla v paměť lidu moravského. Jeda totiž (10. srpna) v průvodě generálů Laudona a Lacyho, pak hraběte Dietrichštejna mimo liechtenštejnské polnosti u vsi Slavikovic nedaleko Rousinova, kde sedlák Antonín Trnka právě oral, sestoupil s vozu a po celé délce pole vyoral několik brázd, aby dal na jevo, jak si váží namahavého povolání rolnického.*) Celkem za svého 15letého spoluvladařství navštívil Moravu dvanáctkráte, ale i potom byla naše země často cílem jeho cest.

Všechno myšlení i jednání císaře Josefa II. směřovalo ku zvelebení moci státní. Všechno staré pokládáno bylo za zkažené, na místě dosavadních řádů společenských i politických mělo býti nové právo zavedeno. Josefinské zásady o státní jednotě a jeho neobmezené moci měly z pestré a mnohočlenné monarchie zříditi jednotný stát, ve kterém by všechny země a všechny stavy bez výjimky působily k všeobecnému dobru. Císař Josef mínil opříti svou absolutní moc panovnickou výhradně o zákon, před nímž měly všechny stavy býti sobě rovny, a o volnost ducha, jehož vymoženosti měly sloužiti obecnému blahu. Hlavní oporou státní správy mělo se státi povolné a obětavé úřednictvo.

Ze všech státníků doby tereziánské i po celý téměř čas panování Josefa největší působnost podržel státní kancléř kníže

---

*) Kníže Václav z Lichtenštejna, jemuž pozemky ony náležely, po přání stavů moravských dal na onom místě při císařské silnici u Slavikovic postaviti pomník z cihel, obložený mramorem a na něm vyryti latinský nápis; druhý podobný pomník z pískovce zřídila tam obec slavikovská. Oba však záhy upadly ve zkázu. I zřídili stavové moravští kamenný obelisk na témže místě zase s latinským nápisem, a když zanikl, dali r. 1835 zhotoviti nový pomník z litiny a k němu železné zábradlí v železárně hraběte Salma v Blansku. Památný pluh, na jehož radlici rovněž událost ona zvěčněna byla nápisem, odeslán byl od knížete Lichtenštejna stavům moravským do Brna, kdež byl postaven v zasedacím sále sněmovním a později odevzdán museu Františkovu.

Václav Kounic. On i většina ostatních rádců císařových, jsouc nakloněna zásadám osvíceného absolutismu, účastnila se oprav císaře Josefa a od mnohého z nich vycházel i první podnět k nim. Nicméně za neunavnou, ano zimničnou činností samého panovníka celá státní rada ustupovala do pozadí. Mnohý krok jeho nebyl zrale uvážen a následky ukvapeného jednání jevily se pak v četných nedostatcích. Opravná činnost, která vedena byla nejlepší vůlí, ale ne vždy potřebnou zkušeností, prostírala se na všechny obory veřejného života.

Především bylo uvolněno dosavadní spojení církve katolické v našich zemích s kurií římskou. Proto obnoveno bylo z dob Marie Terezie známé Placetum regium (1781), dle něhož papežské bully, pak veliká nařízení cizozemských představených duchovních směla se předčítati pouze se svolením panovníkovým. Spojení duchovních řádů se svými generály v Římě, jakož i s příbuznými řády v cizozemsku bylo zakázáno. Naskytla-li se při sňatku kanonická překážka, měli faráři vyžádati si dispens od biskupů, kdežto další rekurs k papežské stolici byl zrušen, čímž pravomoc biskupů byla značně rozšířena; naproti tomu bylo ze soudní moci biskupské všechno světské vyňato. Biskupové měli ještě před přísahou pontifikální složiti přísahu věrnosti císaři.

Dílo náboženské snášenlivosti bylo dovršeno vydáním tolerančního ediktu (1781), jímž povoleno svobodné vyznání víry lutheránské, kalvinské a řecké nesjednocené. Katolická víra podržela i potom právo veřejného státního náboženství. Nekatoličtí poddaní mohli si stavěti své kostely a školy, směli z východní Moravy volně choditi k náboženským cvičením do Uher nebo do Těšína; kostel však nesměl míti zvonů, věží, ani veřejného vchodu z ulice. Též jim povoleno voliti si vlastní kazatele a učitele, kteří by od konsistoře těšínské neb uherské byli schváleni a potvrzeni od gubernia brněnského, pokud by se neukázala potřeba zříditi v zemi vlastní konsistoř. Kazatele měly si obce samy vydržovati. Rozsuzování ve věcech náboženských nad nekatolíky vykonávala zemská správa politická za účastenství některého jejich duchovního, od ní pak šlo odvolání ku dvorské kanceláři. Při smíšených sňatcích, byl-li otec katolíkem, měly všechny dítky býti katolickými, byl-li protestantem a matka katoličkou, měly se roztříditi dle pohlaví. Nekatolíkům přiřknuto právo nabývati majetku pozemkového, práv měšťanských a mi-

strovských, dosahovati přístupu k hodnostem akademickým i k službám civilním i vojenským.

Svoboda náboženská, tolerančním ediktem zaručená, vzbudila neobyčejný ruch a netajenou radost ve všech krajinách, kde byli dosud nekatolíci pronásledováni. Nicméně vznikly v rozličných krajích třenice, ježto katolíci vzpírali se předpisům tolerančním, protestanté zase hleděli získati co nejvíce stoupenců své víře a posmívali se obřadům katolickým. Když se počalo přihlašování obyvatelstva k nově povoleným vyznáním u vrchností neb u krajských úřadů, i v tom udávaly se mnohé nepřístojnosti. I bylo vydáno několik nařízení císařských (1782). Na Moravě většina přihlášek s počátku stala se k víře augšburské, což však později mnozí zaměnili s vyznáním helvetským, které lépe vyhovovalo jejich tradici, pocházející z velké části z učení bratrského. Poněvadž i v potomních letech množily se případy odpadání od víry katolické, vydán byl (1783) zákaz, přijímati další přihlášky k nekatolictví. Kazatelům protestantským bylo zakázáno, odvraceti lid od víry katolické. Proti jiným vyznáním, na Moravě zejmena proti deistům, byly vydány přísné zákazy. Za to však bylo od císaře Josefa zlepšeno dosud velmi přísně vymezené společenské postavení židů. Povolen jim přístup do všech škol i ke všem akademickým hodnostem; směli provozovati orbu, nikoli však statky najímati, mohli se zabývati řemeslem, malířstvím, provozovati velkoobchod a zakládati továrny.

Velmi důležitou novotou církevní bylo částečné zrušení klášterů. Morava s rakouským Slezskem čítala i po zrušení řádu jezuitského 83 klášterů, v nichž bylo 2022 řeholních osob obojího pohlaví. Kláštery nabyly časem rozsáhlých statků; r. 1772 byly tři osminy veškeré půdy moravské v rukou duchovenstva, z čehož nemalý podíl připadal na statky klášterní. Císař vydal edikt (1782), jenž obsahoval podrobná ustanovení o zrušení takových řádů ženských i mužských, které nevydržují škol, neošetřují nemocných a jinak nevynikají ve studiích. Zrušení měli provésti členové duchovních komisí, které u každé zemské vlády byly zřízeny. Mnichové a jeptišky mohli se buď vystěhovati nebo přestoupiti do jiných klášterů.

Papežský dvůr byl těmito zákony neobyčejně polekán a papež Pius VI. podnikl (1782) osobně cestu do Vídně, aby císaře zdržel od dalších novot, ale marně. V opravách církevních po-

kračovalo se bezohledně. Na Moravě za panování Josefova zrušeno bylo více než polovice klášterů, totiž 38, jichž jmění odhadnuto bylo na 5,412.335 zl. Jmění klášterní bylo zabaveno a zřízen z něho náboženský fond k účelům církevním, jímž hlavně umožněno bylo rozmnožení far. Nedostatku duchovenstva mínil císař Josef pomoci zařízením generálních seminářů, v nichž za dozoru i řízení orgánů státních mělo býti docíleno stejného způsobu jak ve vyučování tak ve vychování theologických chovanců. Na Moravě pro obě dieceze zřízen byl (1783) generální seminář v Olomouci, kam již dříve (1782) přeložen byl z Brna seminář biskupský i s universitou, která proměněna byla v lyceum. Mezi řediteli byl také slavný učenec abbé Josef Dobrovský. V semináři generálním dostávalo se alumnům pouze vzdělání theoretického; po skončení tohoto studia měli klerikové vstupovati do diecezánních ústavů kněžských, jež byly na Moravě dva, v Olomouci a v Brně, aby tam také prakticky byli vychováni ku správě duchovní. Všem chovancům mělo vštěpováno býti jediné učení na základě týchže knih, všude předepsaných, i stejný způsob života; proto právě tyto opravy potkaly se u biskupův i kněží s největším odporem.

Hnutí proti opravám nabylo širších a hlubších rozměrů, když císař Josef počal zasahovati do veřejné bohoslužby a obřadů s ní spojených. Bylo dopodrobna vypočteno, kolik mší se má v zasvěcené svátky sloužiti, kolik hodin mají trvati, za jakých obřadů se mají konati, jak mají oltáře býti vyzdobeny atd. Tato nařízení způsobila v nejširších vrstvách lidu hluboké rozhořčení, ježto se nešetrně dotkla obřadův a zvyků, které od staletí kotvily v nejvniternějším jeho přesvědčení. Proti některým z nich lidé hned veřejně se bouřili, zvláště proti novému způsobu pohřbívání; proto vláda pospíšila si takové výnosy zase co nejdříve odstraniti. Také spor s papežem nabýval rázu vždy povážlivějšího, zvláště když císař Josef vydal edikt (1783), jímž církevní obřady měly pozbyti všeho vlivu na právní platnost svazku manželského. Císař dokonce odhodlal se toho roku k cestě do Říma, aby tam v případě, že by papež nesvolil ke všem jeho požadavkům, prohlásil odtržení svých zemí od stolice papežské. Ale tam způsobili velikou změnu v jeho smýšlení španělský i francouzský vyslanec při dvoře papežském, kteří císaři poukázali na veliké nebezpečí, jež by vzplanutí kulturního boje mohlo míti pro vnitřní vývoj zemí dědičných, čehož by pruský král dovedl využitkovati pro sebe. Od té doby prováděny opravy církevní šetrněji a rozvážlivěji.

Císař Josef věnoval velkou pozornost povšechnému vzdělání svých poddaných bez rozdílu stavův, ale činnost jeho v této příčině byla jednostranná. Z věd pokládal jen takové za důležité a potřebné, jichž pěstování čelilo přímo k povznesení národního blahobytu anebo jinak vyhovovalo praktickým potřebám státním, ale jiné vědy a krásná umění nedocházely u něho povšimnutí. Smutným svědectvím toho jest, že se strany vlády nikde se nekladly překážky vandalskému ničení všelikých pokladů vědeckých i uměleckých. Císař Josef přál mnohem více nižším školám než vyšším, ježto od oněch spíše si sliboval účelnější provozování řemesel i orby, povnesení domácí výroby, zvelebení poplatnosti a hmotného blahobytu. Školám vyšším přikládal cenu jen, pokud jich bylo třeba k vzdělání a vychování řádného úřednictva státního. Počet universit v zemích dědičných mimo Uhry obmezen na tři, zůstaly totiž pouze v Praze, ve Vídni a ve Lvově, university v Inšpruce, Hradci Štyrském, v Brně a Freiburce byly zrušeny. Brněnské universitě vůbec dopřáno bylo kratičkého trvání čtyřletého (1778—1782), ačkoli právě v té době dosáhla svého rozkvětu. Na dolehavé prosby arcibiskupa i měšťanstva olomuckého císař Josef (1782) přeložil jak vysoké učení, tak i ústav kněžský a rytířskou akademii zase do Olomouce. Hned potom byla moravská universita zrušena a proměněna v lyceum. Lyceum podrželo sice staré právo, promovati theologické a filosofické doktory a voliti si ze svého sboru professorského rektora k řízení ústavu, ale mnohá jiná práva, jichž dosud universita požívala, byla zrušena. S universitou zrušena byla akademie rytířská. Professoři vysokého učení nepřestávali zasazovati se o opětné jeho přeložení z Olomouce do Brna, ale snahy jejich zůstaly marnými.

Také studium gymnasijní mělo větší měrou vyhovovati potřebám státním. Císař Josef pokládal za nutné omeziti míru vyučování jazyka řeckého i latinského. Ve školní instrukci z r. 1781 položen větší než dosud důraz na zeměpis, vědy přírodní, světové dějiny a mathematiku. Germanisační system prováděn ještě důsledněji než za Marie Terezie, vyučovací řečí zavedena všude němčina. Ostatně zůstalo zřízení gymnasií nezměněno.

Předmětem největší péče a pozornosti císařovy byla škola národní. Každému obyvateli mělo se vyučování státi aspoň tou měrou přístupným, aby se mohl naučiti čísti a psáti. Mnohých klášterů jen proto bylo ušetřeno, že k tomuto úkolu přihlížely;

bohatším klášterům pak podmínkou dalšího jejich trvání byla uložena povinnost, aby školy zřizovaly a je zdokonalovaly. Při každé nově zřízené faře neb i lokálce založena hned škola a krom toho nařízeno, aby i v jiných osadách, v jichž obvodu na půl hodiny cesty bylo 90—100 dítek povinných školou, byl ustanoven učitel a pro dalších 50 dítek byl jemu přidělen pomocník. Ku zřizování a udržování škol měli přispívati vrchnosti, obce i patronové stejným dílem. Děti měly od 6. do 12. roku choditi do školy. Tolerančním patentem dáno nekatolíkům právem i povinností aby kromě vlastní modlitebny zřídili si též školu a jmenovali si učitele, jehož si však takové obce samy musily platiti. Na protestantských i židovských školách měli býti jen takoví učitelé, kteří si odbyli řádný cvičný kurs a zkoušky při ředitelství brněnské školy normální. Rozdělení škol z dob Marie Terezie na normální, hlavní a triviální v podstatě bylo ponecháno, učebná osnova však i methodický postup byly zdokonaleny. Vyučovací jazyk německý měl býti zaveden co možná do nejnižších tříd a na školy dosazováni byli jen takoví učitelé, kteří se prokázali znalostí němčiny. Chovancům generálních seminářů předepsáno věnovati se studiu normální methody školské, katechisace a věd přírodních, aby mohli přispívati ku vzdělávání mládeže.

Vrchním dozorcem všech škol moravských bez rozdílu vyznání byl Ignác Mehoffer, jehož působnost rozšířila se i na rakouské Slezsko, když toto (1782) bylo s Moravou sloučeno v jediný politický obvod. R. 1787 zřízen byl v každém krajském městě úřad školního dozorce pod názvem krajského komisaře školního. Tehda také zakládány byly chlapecké ústavy vojenské a samostatné školy dívčí. Zavedením stipendií a školního platu bylo jednak umožněno chudým, ale nadaným studujícím dosáhnouti nejvyšších hodností akademických, na druhé straně obmezen byl nával na školy latinské. Za to neobyčejně rozkvetlo školství národní. Když r. 1775 zaveden byl od císařovny Marie Terezie nový řád studijní, počítalo se na celé Moravě sotva 10.000 dítek, které chodily do školy; r. 1786 zjistilo se jich 67.876 a za jediný školní rok 1785/6 přibylo do nižších škol 14.169 dítek.

S opravami ve školství úzce souviselo zakládání ústavů humanitních; také Moravě dostalo se značného podílu lidumilných zařízení císaře Josefa. Ještě za Marie Terezie v hlavním městě

moravském, které čítalo tehda asi 20.000 obyvatelův, byl jediný měšťanský chudobinec. Zásluhou nejvyššího komoří zemského hraběte Leopolda Ditrichštejna založen byl roku 1748 kostel a klášter milosrdných bratří na Starém Brně; hraběnka Alžběta z Walldorfu, povolavši z Vídně několik jeptišek řádu alžbětinského, vystavěla jim (1754) klášterní budovu na Starém Brně. Marie Terezie zařídila v Brně r. 1776 sirotčinec. Císař Josef zřídil (1784) v Brně všeobecnou nemocnici, porodnici, nalezinec a blázinec pod jedinou správou, což vše umístěno bylo v klášteře sv. Anny na Starém Brně; vojenská nemocnice odtud přeložena byla do zrušeného kláštera premonstrátského v Zábrdovicích. R. 1787 zřízen filiální ústav pro nemocné, spolu s porodnicí, nalezincem a chudobincem v Olomouci, také v ostatních městech moravských, kde na to nadační fond stačil, dosavadní ústavy chudinské byly proměněny v nemocnice. Pro nakažlivé nemoci zřízen byl chorobinec v Brně. Sirotčinec na Cejlu, podobně jako jiné ústavy v zemi toho druhu, byl zrušen (1784); sirotci měli býti odtud dáni na venkov k vychování; zůstati směli v ošetřování pouze churavé děti a novorození nalezenci.

Mnohé změny zavedeny v censuře knih. Všechny práce censurní svěřeny byly jediné hlavní censurní komisi ve Vídni; censurní komise zemské, zřízené za Marie Terezie, byly zrušeny a ponechán při guberniích zemských pouze úřad pro revisi knih. Velká část dosavadních obmezení svobody tiskové byla odstraněna. Všechny nově vyšlé přísně vědecké neb umělecké knihy, které přímo nedotýkaly se náboženství, státu neb mravnosti, mohly s povolením censurního referenta při zemském guberniu býti vydávány. Jen knihy obsahu sprostého a nemravného měly býti zakázány, rovněž neměly se propouštěti útoky proti Bohu a náboženství, rozšiřování nevěry a blouznivého, pověrčivého pobožnůstkářství. Naproti tomu povolována byla jakákoliv kritika slušně psaná, třebas sahala až k osobě panovníkově. Jakmile kniha stala se soukromým majetkem, nepodléhala již dozoru censury, leč že by opětně na prodej byla nabízena. Proto také duchovním i vrchnostem bylo zakázáno všeliké pátrání po knihách a násilné jich odnímání v domech soukromých. Pouze veřejné čítárny podléhaly dozoru censury.

V prvních letech vlády Josefovy dosáhl velkého rozšíření a také neobyčejné moci řád svobodných zednářů, který k plnému

rozvoji dospěl v Anglii a v protestantských zemích říše německé. Zásady hlásané jím o sjednocení lidstva, o věrném přátelství a bratrství, o křesťanské lásce bez positivního vyznání náboženského shodovaly se z velké části s osvícenským duchem doby josefinské. Vedle toho počal se šířiti podobný novější řád illuminátů. Vyšší úřednictvo od guvernerů počínaje, důstojníci, šlechta a vynikající spisovatelé byli jejich členy. V Brně založena byla první zednářská lóže »u vycházejícího slunce« již za posledních let císařovny Marie Terezie. Druhou založil r. 1782 hrabě Kolovrat-Libštejnský s názvem »pravých sjednocených přátel«. Řád illuminátský nalezl u nás prvního pěstitele v bavorském kanovníkovi Hiacintu Arnoldovi. Císař Josef sám nebyl svobodným zednářem, ale dovoloval zřizování lóží ve svých zemích. Ve Vídni směly býti dvě lóže, v ostatních hlavních městech pouze po jedné. Proto členové lóží v Opavě, Olomouci a Prostějově připojili se k zednářům v Brně, kde zůstala jediná lóže »sjednocených přátel«. Velikého významu zednářství u nás nikdy nedosáhlo a zvláště po smrti císaře Josefa upadalo vždy více v pokoutní tajemnůstkářství.

Osvícenská doba josefinská stala se východiskem duševního sociálního i národního znovuzrození národa českého. Opravy v národním hospodářství, obchodu a průmyslu, ve zřízení církevním, zvláště ve směru náboženské snášenlivosti, zakládání četných škol i ústavů humanitních, odstranění mučidel, obmezení trestu smrti, boj proti pověrčivosti nižšího lidu, důležité opravy v zákonníku trestním i občanském, jimiž prohlášena rovnost všech lidí před soudem, a v neposlední řadě značné uvolnění censury tiskové, kterým jednak otevřeny staročeské národní poklady od Husa až po Komenského, jednak značnějšími a rozšířenějšími se staly skvělé úspěchy, jichž dosáhly vědecké snahy západoevropské: to vše způsobilo po vlastech našich nevídané hnutí duševní. První jeho ozvěnou jest založení »Učené společnosti v Praze« (1769 nebo 1770). K zakladatelům a prvním členům jejím náleželi piaristé Gelasius Dobner a Mikuláš čili Adanctus Voigt, premonstrát Karel Rafael Ungar, hrabě Frant. Josef Kinský a jezuita Ignác Cornova. Dějepisu moravskému oddal se Otto Steinbach z Kranichštejna, opat a archivář cisterciáckého kláštera žďárského; Jan Alois Hanke z Hankenštejna († 1806) podal vídeňské dvorské komisi studijní pamětní spis, ve kterém dovozoval potřebu stolice

pro českou řeč a literaturu ve Vídni. František Martin Pelcl a Frant. Faustin Procházka zahájili populární vědeckou činnost jazykem českým. Zakladatelem jazykozpytu českého, ale také důmyslným dějezpytcem i historikem literárním byl Jos. Dobrovský. O jazyk český získal si nesmrtelnou zásluhu rozhodným vystoupením proti pitvorným novotvarům Pohlovým a Rosovým. Přítelem Dobrovského byl Josef Vratislav šlechtic Monse, professor university, později lycea olomuckého, který vydal také česky dva poučné spisky pro lid a počal si i všímati poezie lidové. S ním současně v Brně působil Jan Petr Cerroni.

Josef Gallaš a piarista Frant. Dominik Kynský zabývali se skládáním českých veršů. Kněz Tomáš Fryčaj roku 1788 vydal v Olomouci sbírku »Písní duchovních,« které došly záhy veliké obliby.

§ 59. Ostatní činnost opravná. Zahraniční politika a smrt císaře Josefa II.

Jsa přesvědčen, že všechny staré řády a právní poměry lidu i státu jsou škodlivy, císař Josef obrátil se nepřátelsky proti stavům, proti jejich výsadám, ano proti všelikému jejich účastenství ve správě veřejné. Hned na počátku své vlády odstranil jejich dosavadní práva při obsazování zemských úřadův, osvobození od mýtného, obmezil právo patronátní i zřízení fideikomisní, zrušil stavovské výbory i stavovské úřady berní, jichž působnost přenesl na gubernium, a dovolil pouze, aby dva stavovští úředníci od sněmu volení byli přiděleni guberniu k vyřizování věcí peněžních. Také zavedena stejná povinnost berní a obmezena moc hospodářských úřadů vrchnostenských i justiciárův. Šlechta podrobena témuž občanskému i trestnímu právu, jako ostatní třídy obyvatelstva. Zasedání sněmovní stala se pouhým obřadem, a na konec úplně byla zastavena. Na Moravě zemský sněm za císaře Josefa II. sešel se několikráte; r. 1784 zakázáno bylo stavům jednati o jiných věcech, než které obsaženy jsou v královských postulátech. V posledních letech Josefových stavovský výbor zemský byl rozpuštěn a činnost sněmu zastavena.

Císař Josef horlivě se snažil, aby byl zlepšen stav lidu poddaného, neboť byl přesvědčen, že mnohými břemeny, která od vrchnosti lidu jsou ukládána, trpí nejen poddaný, nýbrž i stát

jako celek. Císař Josef chtěl především odstraniti těžké závazky poddanství čili, jak se tehdá už všeobecně říkalo, nevolnictví selského. Ale i tu jednal rozvážně a dal vyšetřiti hlasy obou stran, aby se snad některé příliš neukřivdilo.

Především ohlásil dvorské kanceláři (1781), že chce zrušiti nevolnictví v českých zemích a zavésti tam umírněné poddanství. O této věci vyslechnuto bylo mínění stavů českých i moravských, a když se neosvědčili povolnými, přerušeno bylo všeliké další vyjednávání s nimi a vydán byl 1. listopadu 1781 císařský patent o zrušení selského nevolnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jímž každý poddaný byl oprávněn vstoupiti v manželství pouze na předchozí ohlášení a na bezplatný lístek ohlašovací. Poddanému bylo volno odstěhovati se také z panství a usaditi se nebo službu hledati kdekoli v zemi. Toliko měli poddaní žádati za bezplatný list propouštěcí a jím se také nové vrchnosti vykázati. Poddaní mohli dle libosti učiti se řemeslům a uměním a bez propustného listu jíti za svou výživou jinam. Poddaní nebyli již povinni nějaké nádvorní služby konati. Pouze oni, kteří úplně osiřevše, požívali bezplatné vrchnoporučenské ochrany od vrchností, měli si na dvoře odsloužiti obvyklá léta sirotčí. Mimo předepsané dávky nemělo se poddaným nic mimořádného ukládati.

Dosavadní obmezení, dle něhož majitelé zakoupených pozemků směli se zadlužovati jen do určité výše, bylo zrušeno; také bylo odstraněno t. zv. odchodné, jež dosud bylo vrchnostem vypláceno. Vrchnostem za to odepsány byly daně ze zrušených příjmů poddanských. Správní a soudní moc vrchností byla obmezena: majitel panství směl vykonávati soudní moc nad poddanými skrze justiciára (správce soudního), který byl appellačnímu soudu zodpovědný. Ve sporných věcech mezi vrchnostmi a poddanými bylo postaráno o důraznější a rychlejší zastupování poddanských stížností se strany krajských úřadů. Vrchnostem zakázáno bylo ukládati poddaným pokuty peněžité; těžší tresty směly se uvalovati jen s povolením krajských úřadů. Ostatní práva vrchností a povinnosti poddaných, zejména co se robot týkalo, zůstaly nezměněny.

Jiná výhoda a značné ulehčení chystalo se lidu selskému novou soustavou berní, zvláště pak úpravou daně pozemkové. Za Marie Terezie byl ještě patrný rozdíl mezi pozemky vrchnostenskými a poddanskými; císař umínil si učiniti tomu přítrž.

Nová pozemková daň měla býti rozvržena tak, že všeliký rozdíl mezi půdou vrchnostenskou a poddanskou měl přestati. Zákonem platným pro země české, rakouské a pro Halič (1785) císař nařídil, aby byla vyšetřena výměra všech pozemků, jejich hrubý výnos a peněžitá cena plodin. Hlavní dvorská komise pro upravení daní měla sídlo své ve Vídni, jí podřízeny v zemích komise provinciální, těmto zase komise krajské. Majitelé půdy přiznávali výměru i hrubý výtěžek z půdy, přiznání tato byla revidována obecními výbory, jimž předsedal zástupce vrchnosti, vrchní dozor měly komise krajské a konečně komise zemská. Výsledky výměry i přiznání byly zapisovány do knih, za tím účelem založených. Na Moravě vyměřeno bylo plodné půdy 3,483.347 jiter (z čehož dvě třetiny pozemků poddanských, třetina vrchnostenských), její hrubý výnos odhadnut na 17,173.168 zl., z čehož vyměřena pozemková daň 2,068.020 zl. Morava octla se tímto výsledkem ve značné nevýhodě proti jiným zemím; ale přese všechny nedostatky nové soustavy berničné dlužno uznati veliké její přednosti proti stavu dřívějšímu. Především přestala všeliká berní privilegia stavů. Vrchnosti nesměly již obdělávací útraty si výše počítati než poddaní; také přestal všeliký rozdíl mezi kontribucemi řádnými a mimořádnými, u nichž mohla většina břemen býti uvalena na bedra poddaných. Úřady vrchnostenské byly ze správy poddanské daně pozemkové vyloučeny. Obce měly jako dříve ručiti v celku za úplné odvádění berních poplatků, ale právo rozvrhovati nedoplatky odebráno bylo vrchnostem a přeneseno na zeměpanské výběrčí. Kromě toho patentem urbariálním (1789) byla prohlášena zásada, že u pozemků poddanských veškeré požadavky zeměpanské i vrchnostenské neměla přesahovati 30% hrubého vytěžku. Poněvadž pak z těchto 30% připadalo $12^2/_9$% na daň pozemkovou, neměly povinnosti poddanské (roboty, dávky na penězích i obilí, taxy, důchodky při úmrtích neb změnách majetkových) býti výše vyměřeny než na $17^7/_9$% zmíněné částky. Aby tato zásada mohla býti uskutečněna, měly býti poddanské závazky uvedeny na míru peněžitou. Obě strany, vrchnost i poddaný, měly se dobrovolně dohodnouti a uzavříti smlouvu, která měla platiti nejméně tři léta a předložena býti úřadu krajskému k potvrzení. Daň pozemková i nová soustava urbariální měly vejíti v platnost 1. listopadem r. 1789; aby však vrchnostem přechod od této novoty byl usnadněn, bylo dovoleno ještě v přechodním roce

(do 1. listopadu 1790) požadovati povinnosti poddanské dle staré soustavy.

Stavové všech zemí dědičných zdvihli proti oběma zákonům velký odpor a poněvadž sněmy nebyly svolány, dali svá práva zastávati od rozličných spisovatelů. Sedláci uvítali zákony císaře Josefa směřující k jich úlevě s velkým potěšením. Nicméně i mezi nimi hnuli se nepokojní živlové, jimž udělená míra svobod a úlev nestačila. V některých krajích českých i moravských poddaný lid odepřel všelikou poslušnost vrchnostem a zdráhal se konati robotní práce. Toto kvašení potrvalo ještě v prvních měsících po smrti císaře Josefa (20. února 1790) a bylo stavům vítanou oporou ve snahách, aby vynutili zrušení těchto novot.

V politické správě země uváděny v tužší podřízenost úřadů centrálních, zemským stavům odňat poslední zbytek účastenství ve správě veřejné. Počet centrálních úřadů byl zmenšen, správní obvody rozšířeny, úřady jednotlivých okresů co možná v jeden shrnovány, aby se dosáhlo přehledu a zároveň aby se ušetřilo nákladu. Dvorská kancelář českorakouská sloučena byla s dvorskou komorou i s ministerskou bankovní deputací v jediný úřad. Takové spojení finanční správy s politickou bylo provedeno od dvorské kanceláře až po nejnižší úřady krajské. Císař Josef také sloučil Moravu s rakouským Slezskem v jediný politický obvod (1782). Guberniálním presidentem obou sloučených zemí jmenován byl hrabě Ludvík Cavriani. Zvětšený správní obvod rozdělen byl na osm krajů, jichž území bylo zaokrouhleno. Kraj znojemský a hradišťský zůstaly nezměněny, z brněnského přidělena hornatá část při pomezí českém kraji jihlavskému, z olomouckého zase část přerovskému, který zvětšen také o část Slezska, tak že obsahoval města Odry, Bílovec a Vítkov. Za to vyňaty z obvodu kraje přerovského moravské enklavy a přiděleny kraji krnovskému, vedle něhož byl ještě ve Slezsku kraj těšínský. Sídlo kraje přerovského přeneseno bylo z Olomouce do Hranic, kdežto hejtmanovi kraje olomouckého za sídlo vykázán Unčov. Zemské komise, vyjímaje vojenskou a náboženskou, byly zrušeny a působnost jejich přenesena na gubernium. Toto umístěno bylo i s úřady stavovskými a soudními v klášteře sv. Tomáše, odkudž augustiniáni přestěhovali se do budovy zrušeného kláštera na Starém Brně. Dosavadní stavovský dům na Dominikánském náměstí proměněn byl v budovu vojenské komise monturní. Obor působnosti

krajských úřadův opět byl značně rozšířen. V čele krajského úřadu byl krajský hejtman s hodností rady guberniálního. Císař Josef zrušil dosavadní privilegium šlechty, že pouze ze stavu panského neb rytířského krajští hejtmané směli býti jmenováni. Nově zřízena byla policejní ředitelství se sídlem v Brně a v Opavě (1786). Jim svěřena péče o veřejnou bezpečnost, pokoj a pořádek v zemi, o čistotu, dláždění a osvětlení, o veřejnou mravnost a p. Policejní ředitel byl podřízen guberniu, sám pak stal se představeným krajských úřadů, magistrátův a úřadů vrchnostenských i obecních, pokud jim náležela nižší služba policejní.

V čele veškerého soudnictví říšského zůstal nejvyšší soudní dvůr ve Vídni. Jemu podřízeny byly v zemích vrchní soudy appellační, jichž bylo šest, totiž ve Vídni pro Dolní a Horní Rakousy, v Celovci pro ostatní země alpské, ve Freiburce pro země venkovské, ve Lvově pro Halič a Bukovinu, v Praze pro Čechy a v Brně pro Moravu a Slezsko. K vrchnímu appellačnímu soudu brněnskému mělo jíti odvolání ode všech soudních instancí prvního stupně na Moravě i ve Slezsku. Vyňaty byly pouze soudní úřady vojenský a báňský. Appellační soud stal se také druhou instancí ve všech věcech trestních, jemu příslušelo zkoušení zemských advokátův i syndikův, kteří dosazováni byli k soudům v městech královských. Předsedou stal se zemský hejtman, po něm první místo měl zemský komoří. Zemskému soudu moravskému a slezskému přiděleny všeliké rozepře civilní tří vyšších stavů, kapitul, klášterů, svobodníkův a všech společenstev; jemu podřízeny byly též desky zemské, které zbaveny všeliké dosavadní pravomoci soudní, tak jako tribunál; témuž úřadu přiřčeny rozepře mezi poddanými a vrchnostmi, jakož i rozepře o zeměpanských věcech lenních a věci fiskální. Presidentem zemského soudu stal se nejvyšší sudí zemský. V Jihlavě zařízena substituce báňského soudu. Všechno soudnictví báňské, týkající se vrchností, jež měly vlastní správu dolů na Moravě nebo ve Slezsku, podléhalo báňskému soudu kutnohorskému. Odtud šlo odvolání k appellačnímu soudu pražskému a v poslední instanci k nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni.

Vedle soudů zemských jakožto instance prvního stupně zůstaly v platnosti magistráty, t. j. soudy měst královských a pak všechny ostatní soudy místní. Těm byl podroben každý, bez rozdílu stavu městského či duchovního, kdo nepodléhal soudu

zemskému. Všechny instance prvního stupně, vyjma magistráty, pozbyly soudní moci ve věcech hrdelních čili kriminálních. Císař Josef zřídil v obvodě moravsko-slezském osm krajských soudů hrdelních; v Brně, Olomouci, Hradišti, Jihlavě a ve Znojmě ponechány soudy ty magistrátům; pro přerovský kraj zřízen nově hrdelní soud v Novém Jičíně; ve Slezsku zastávaly tento úřad magistrát krnovský (od r. 1788 na jeho místě magistrát opavský) a magistrát těšínský. Města, která dosud byla oprávněna pronášeti nálezy v rozepřích občanských, měla tuto moc podržeti, toliko měl při každém takovém soudě býti dosazen soudní referent, práva znalý a uznaný za schopného od soudu appellačního (syndicus). Volba městské rady čili královského magistrátu, jenž se skládal ze starosty a několika radních pánů, byla měšťanstvu ponechána, ale voleny směly býti jen osoby práva znalé, které po předchozí zkoušce za takové byly od gubernia a od appellačního soudu uznány a veřejně na radnici prohlášeny. Úřad starosty měl trvati jen čtyři léta. Při magistrátě měl býti zvláště placený syndikus, kancelářský úředník a soudní sluha. Obcím, které nemohly takového nákladu poříditi, měla se všeliká moc soudní odníti, a taková obec zůstala pod soudní mocí své vrchnosti. V Brně bylo voleno vedle starosty osm členů magistrátu, v Olomouci šest, v ostatních královských městech po pěti. Stará zřízení obecní pozbyla úplně své platnosti a poněvadž nově regulované magistráty, jimž vedle moci soudní náležela také správa politická a hospodářská v obvodě městském, skládaly se největším dílem z osob právnických, dostala se tím správa měst do rukou osob přistěhovalých, namnoze i cizinských. Měst, v nichž dle nového zřízení byly regulované magistráty, bylo na Moravě 45, ve Slezsku 10, kdežto všem ostatním dosavadní soudní moc byla odňata. Vrchnostem byla posavadní jejich soudní moc nad poddanými (vyjímaje věci trestní) ponechána, ale měly se postarati o zkoušeného správce soudního (justiciára), jej řádně platiti a ručiti za všechny výkony soudní.

Občanským i trestním zákonodárstvím měly se prolomiti stavovské rozdíly v právu soukromém a rozšířiti svoboda jednotlivcova na základě práva přirozeného. Císař rozhodl se nevyčkati ukončení zákonníka civilního, o němž bylo horlivě pracováno, nýbrž upravil ihned jednotlivými zákony některá odvětví právní, zvláště právo manželské a právo nástupnické. První díl všeobecného zákonníka občanského, obsahující právo osobní, uveden byl

v platnost r. 1787. V něm obráží se již duch a směr nové doby. Druhý díl, obsahující právo věcné, byl sice také ještě za císaře Josefa dokončen, ale nedošel od císaře Leopolda II. stvrzení. Většího významu nabyl zákonník trestní (1787). Pokročilé názory oproti době předešlé jeví se již v tom, co se zločinem míní. Kdežto na př. v tereziánském zákonníku rouhání trestá se ještě vytržením jazyka neb useknutím ruky a spálením za živa, v jozefinském nepokládá se již ani za skutečný zločin. O spolcích s ďáblem, kouzelnictví a pod. Josefův trestní zákonník již se ani nezmiňuje. Tresty na zločiny jakéhokoliv druhu byly vyměřeny mnohem mírněji než za dob předešlých. Zákonník rozdělen byl na dva díly, první jedná o zločinech hrdelních, druhý o lehčích přečinech, čili politických. Souboj byl označen těžkým zločinem. Trest smrti byl vyhrazen pro jediný případ veřejné vzpoury a vymezen pouhým oběšením; na místě trestu smrti ustanoveno bylo tažení lodí, přikování, vězení spojené s veřejnou prací, rány holí, karabáčem neb metlou, vystavování na pranýři, vpalování znamení, veřejné zametání ulic. Všeliký rozdíl stavův a hodnosti před zákonem přestal. Přes některé stinné stránky nový zákonník trestní pokládán byl za nejlepší dílo toho druhu a doporučován za vzor ostatním státům evropským.

Sloučení správy finanční s politickou v úřadě centrálním i v úřadech zemských se neosvědčilo i bylo záhy zase od něho upuštěno. Ze starých daní zrušeny byly: osobní mýto a dvojnásobné taxy soudní u židů, většina mýt soukromých, závěrné měst královských, odchodné, vybírané od poddaných na zemépanských statcích, přirážka z dobytka a daň nápojová. Za některé z nich dostalo se stavům zemským a městům částečné náhrady. Nové zdroje příjmů státních otevřeny zrušením klášterův a novou úpravou přímých i nepřímých dávek. Nově zaveden kolek novinářský (1789). Tabák i loterie podrženy ve státní správě. V celnictví chráněno domácí zemědělství a průmysl co nejvyššími sazbami celními před mocnou soutěží cizozemskou. Novým zákonem celním z r. 1784 zavedeno kolkování cizího zboží a přísný dozor na hranicích říšských. Roku 1786 docíleno bylo částečné jednoty celní mezi zeměmi uherskými a česko-rakousko-polskými.

Obchodu a průmyslu pomáháno stavbou silnic, průplavův, zřízením podunajských obchodních společností; uzavíráním nových obchodních smluv s portou tureckou rozkvetl znovu obchod s Le-

vantou. Z Terstu zahájeno mnohem čilejší než dříve spojení obchodní s Východní Indií, s Čínou i s jinými zeměmi zámořskými. Ano stal se i pokus o zahájení zámořské kolonisace obsazením ostrovů nikobarských, které však pro nezdravé podnebí zase byly opuštěny. Vláda dávala dobrý příklad zakládáním továren, které odevzdány soukromníkům k dalšímu vedení. Na Moravě na sklonku XVIII. století bylo již 23 továren na jemné sukno, z čehož více než polovice (14) připadala na Brno. Ostatně kvetlo soukenictví v Jihlavě, Fulneku, N. Jičíně, Příboře, Odrách, Hranicích a Vizovicích. Vedle sukna v rozsáhlejší míře z Moravy bylo vyváženo plátno, jemné i hrubé a rozličné tkaniny. Nejjemnější plátno zhotovovala janovická továrna hraběte Harracha a letovická hraběte Blümegena. Hrubá plátna moravská nalezala odbyt přes Terst v Neapoli, Janově i ve Španělsku. Provozovalo se též punčochářství, kloboučnictví, koželužství, papírnictví, železářství a sklářství, ale z těchto výrobků málo bylo vyváženo. Lnu, konopí a vlny bylo v zemi dosti, ale na jemnější sukna dovážela se vlna španělská, vlaská a slezská. Bavlna dovážena byla z Turecka, hedbáví z Italie, Rovereda a z Banátu. Železo z Hor. Rakous a ze Štyrska. Vyváženo bylo máslo a sýr do Vídně, ovoce a víno do severního Německa, lněná příze do Saska a do Uher; smělí a obratní Valaši kolem Meziříčí vozili na vorech po rozvodněné Bečvě stavební dříví do Uher; ryb byla hojnost; obilí bylo vyváženo do Čech (Krkonošska), do Slezska a do Vídně.

Stavbě silnic na Moravě císař Josef po jisté stránce již nevěnoval tolik péče jako Marie Terezie; shledávalť náklad na udržování silnic příliš velikým a nařídil, aby dosud vystavěné silnice císařské byly pronajaty poštmistrům, vrchnostem, městům i jiným obcím; ale škodlivost nové soustavy záhy se ukázala. Pachtýři zanedbávali udržování silnic, a tyto octly se v bídném stavu. Po smrti Josefa II. silnice císařské opět vzaty ve správu státní. Nových silnic za císaře Josefa bylo vystavěno velmi mnoho, ale práce konány byly na spěch a na újmu trvanlivosti. Nejdůležitější byla haličská (z Olomouce do Bílska), černohorská (z Brna do Svitav), meziříčská (z Brna do Jihlavy) a polovice slavkovské (z Brna do Uher). Délka těchto nových silnic byla na 40 mil. Rozšířením sítě silniční zdokonaleno též poštovnictví. Zavedeno nové poštovní spojení Brna s Jihlavou a přes Slavkov do Haliče,

z Olomouce po nové haličské silnici do Bílska a z Brna po černohorské silnici do Svitav. Mezi Brnem a Jihlavou zavedena jízda poštovních vozů. Počet poštovních stanic byl značně rozmnožen. Novým řádem listovním (1788) zavedeno rekomandování listů. Poštovnictví v zemi podřízeno bylo guberniu, ale některé věci vyhrazeny nově zřízenému úřadu centrálnímu. Doprava listův i osob, poštovní i soukromá, zůstaly celkem nezměněny.

Opravy císaře Josefa II. nebyly ve všech jeho zemích přijímány se stejným souhlasem; v rakouském Nizozemsku a v Uhrách potkaly se s odporem mnohem větším, než v ostatních zemích dědičných. Počet nespokojenců v obou těchto zemích rostl den ze dne, a když r. 1788 nastala císaři válka s Tureckem, kterou podnikl ve spolku s carevnou ruskou Kateřinou II., šlechta uherská odepřela povoliti odvod brancův i rozličné dodávky vojenské, pokud by nebyl svolán řádný říšský sněm a obnoveno staré zřízení zemské. Toto hnutí bylo horlivě podporováno od vlády pruské, která tím doufala zameziti jednak postup císařův na Balkáně, jednak pro sebe dosáhnouti důležitých měst Toruně a Gdaňska. Když také kníže Kounic přimlouval se za mírné vyřízení, císař Josef rozhodl se upokojiti rozbořené mysli a prohlásil většinu novot za zrušené. Ale v jisté části šlechty uherské již zase roznícena byla stará touha po samostatnosti, která úskočným jednáním vlády pruské stále byla živena. Také ve válce turecké vojsku rakouskému se nedařilo. Teprve když císař Josef, jsa těžce churav, vrátil se z Uher do Vídně a vrchní velení odevzdal všeobecně oblíbenému Laudonovi, tento hlavně dobytím Srbského Bělehradu způsobil rozhodný obrat k lepšímu. Ale Prusko hrozilo válkou a uzavřelo dokonce branný spolek s portou tureckou. Císař chystal se již větší díl vojska od jihu odvolati do Čech a na Moravu a svěřiti Laudonovi vrchní velení ve válce proti Prusku. Říše Habsburská octla se ve velkém nebezpečí; měla proti sobě Prusko, Anglii, Hollandsko, ze spojenců jeho Rusko samo bylo zaměstnáno válkou, kdežto Francie byla tehda již v plném proudu revolučním; vnitřní vzpoury v Uhřích a Nizozemsku ochromovaly vystupování na venek. Zprávy z Belgie, kde císařské vojsko před povstalci musilo vykliditi Brussel, působily zhoubně na chmurnou mysl a otřesené zdraví Josefovo, který brzo potom (20. února 1790) zemřel.

§ 60. Císař a král Leopold II.

Císař Leopold II., narozený r. 1747, nebyl bez vladařských zkušeností, neboť již po dlouhá léta byl samostatným panovníkem velkovévodství toskanského s hlavním městem Florencií. Požíval, jako Josef, v mládí svém péčí matky své neobyčejného vzdělání, zejména hleděno k tomu, aby vedle latiny, frančtiny a vlaštiny dobře ovládal též jazyk český. Od svého staršího bratra lišil se hlavně větší rozvahou a také oprav svých v Toskáně neuváděl v život s takovým kvapem, jako Josef v zemích dědičných. Nezavrhoval naprosto všech starých řádů, zvláště pak vážil si zřízení stavovského; stavům přisuzoval právo, povolovati vojsko i berně. Proto také stavům nizozemským v plném rozsahu vrátil jejich bývalá privilegia a prohlásil všeobecnou amnestii. Hlavní jeho snahou bylo, obnoviti ve všech zemích dědičných pokoj a pořádek a vyprostiti říši z nesnází zahraničných, do kterých zabředla válkou tureckou a pletichami dvora pruského. Již shromážďována byla armáda pruská na hranicích česko-slezských a také Poláci obsazovali pomezní krajiny, kdežto rakouské vojsko rozestavováno bylo ve Slezsku, na Moravě a v Čechách. Ale za rozsáhlých příprav válečných zemřel Laudon v Novém Jičíně a tím výsledek války stal se pochybným. Císař Leopold však moudrou umírněností překazil výbojné záměry pruské; vzdav se všelikých plánů výbojných na Balkánském poloostrově, snadno získal Anglii a Hollandsko, jichž zástupci společně s císařem přiměli Prusko ke smlouvě v Reichenbachu (1790), kterou také toto prozatím zřeklo se všelikých nároků na rozšíření říše. Potom učiněn byl také s portou tureckou mír ve Svišťově (1791); císař spokojil se postoupením Staré Ršavy nad Dunajem a nepatrného území při řece Uně, čímž hranice říšské byly zaokrouhleny. Smlouvou reichenbašskou byla také umožněna jednosvorná volba Leopoldova a jeho korunování (9. října 1790) za císaře německého. Prusko musilo upustiti od dalšího zasahování do věcí nizozemských a uherských. V obou zemích byla potom vzpoura za krátko a snadným způsobem potlačena a zákonitý pořádek obnoven, k němuž nemálo přispělo slavné prohlášení Leopoldovo, že chce všechna práva stavovská potvrditi a svobod zemských náležitou měrou šetřiti. Dne 15. listopadu 1790 byl Leopold II. korunován také za krále uherského.

Také v zemích českých a rakouských císař Leopold jal se rušiti zařízení josefinská, která vzbuzovala největší odpor. Stavům oznámil, že jim chce všechny jejich výsady vrátiti a ve spolku s nimi uváděť blaho své i svých národů ve shodu. Zákony císaře Josefa II. o pozemkové dani a úpravě závazkův urbariálních byly již 27. března 1790 prohlášeny za neplatné; k upravení berní soustavy císař ustanovil komisi ve Vídni, k jejímž poradám povolal delegáty stavovské ze všech zemí dědičných. Moravští stavové vrátili se k dřívější soustavě berničné, jak byla upravena za Marie Terezie, čímž obnoveny byly staré vady a nesrovnalosti. Hned potom svolány byly sněmy všech zemí českých a rakouských, ve kterých se mělo na základě někdejšího zřízení docíliti shody mezi korunou a obyvatelstvem. Stavové měli předložiti návrhy, jakým způsobem by se zřízení mělo obnoviti; k tomu měli připojiti všechny své stížnosti a přání; císař vyslovil očekávání, že stavové nebudou ničeho žádati, co by přesahovalo meze slušnosti, aneb co by mohlo býti všeobecnému dobru na překážku. Na Moravě takový sněm sešel se 5. července za hojného účastenství všech stavů. Předsednictví a řízení jeho ujal se sněmovní direktor a gubernátor moravsko-slezský hrabě Alois Ugarte. Sněm zasedal po šest dní, a výsledek jeho porad uložen jest v rozsáhlém spise, nadepsaném »Desideria moravských stavů z roku 1790«. Rozvržen byl na čtvero částí, z nichž první týkala se zřízení stavovského, druhá obsahovala stížnosti ve správě církevní, třetí jednala o správě politické, čtvrtá o správě soudní. K tomu družily se stížnosti sedmi měst královských. V pamětním spise jasně se zračí duch času a stupeň vzdělání, na jakém stáli tehda vyšší stavové moravští. Plným právem lze o nich říci: ničemu se nenaučili a ničeho nezapomněli. Marně doléhaly v naše kraje vlny mohutného revolučního hnutí francouzského. Co stavové moravští žádali, bylo nezvratným dokladem neznalosti všelikého pokroku lidského, bylo bezohledným zapřením všech upřímných snah netoliko Josefa II. ale i Marie Terezie, bylo úplným návratem do dob Karla VI. V náboženství měla nastati někdejší nesnášenlivost a pronásledování, lid selský měl býti znovu úplně ujařmen a vydán i trestům tělesným, školství mělo se vrátiti ve ztrnulý stav jezuitských gymnasií. Nikoliv péče o povšechné blaho země, nýbrž sobecké zájmy každého stavu zvlášť byly tu hlavním voditkem. Šlechta hleděla pokorně k absolutní moci panovnické, této

neodvažovala se dotknouti, ale žádala účastenství v moci zákonodárné s vyloučením ostatního obyvatelstva. Městům zase nezáleželo tolik na tom, aby dosáhla většího podílu ve správě veřejné, jim stačila samospráva v nejužším rámci, za to tím horlivěji volala po obnově společenstev cechovních a po zrušení všech zákonů z poslední doby, jimiž obchodu, průmyslu i řemeslům dána byla větší volnost. Na celé čáře hlučně se ozývala reakce proti všem opravám josefinským, netoliko proti přenáhleným a škodlivým, nýbrž i proti oněm, které značily skutečný pokrok. V témže duchu složeny jsou stavovské stížnosti ze všech ostatních zemí českých a rakouských.

Ale při všech opravdových snahách o obnovení práv stavovských císař Leopold nemínil zříci se upevněné moci panovnické, nýbrž hleděl ji udržeti na onom stupni, na který ji uvedla Marie Terezie. Také blaho lidu poddaného, jehož stesky nemohly dojíti vyjádření v listech pamětních, nepřestalo býti předmětem jeho péče a pozornosti. Proto byly stížnosti stavů moravských vyřízeny jen potud příznivě, pokud požadavky jejich nečelily v neprospěch státu nebo na škodu jiných tříd obyvatelstva. Ve vyřízení pamětního spisu stavů moravských hlavním vodítkem byla zásada umírněnosti a spravedlnosti.

Především zaručeno bylo stavům, že před každým vyhlášením zákona bude mínění jich vyslýcháno a že každý požadavek panovnický bude sněmu předložen. Někdejší obřady sněmovní opět byly zavedeny. Pořádek sedadel i hlasů na sněmě byl zaveden celkem dle starobylého obyčeje. Jmenování guberniálních radův a krajských hejtmanů mělo se díti na základě schopností i zásluh osobních. Cizinci, chtějící v zemi statků nabývati, musili napřed dosáhnouti habilitace zemské. Stálý výbor stavovský s bývalým služným i úřednictvem znovu byl obsazen, voliti do něho mohly se jen takové osoby stavovské, které před tím po tři léta nepřerušeně byly přítomny zasedání sněmovnímu. Zemský gubernátor měl býti vždy zároveň zemským hejtmanem a direktorem sněmu. Navrácení starého stavovského domu odloženo po dorozumění gubernia a generálního velitelství, bude-li možno vojenské skladiště jinde umístiti. Žádané sproštění stavův od placení mýta erárního i soukromého bylo odmítnuto. Slíbeno, že rytířská akademie od vídeňského Theresiana zase bude oddělena a do Brna přenesena; zatím byl stavům vyhrazen určitý počet

stipendií z nadace Teufenbachovy a Ferdinandovy. Někdejší stavovská akademie v Olomouci byla zase zřízena. Lyceum z Olomouce do Brna přeložiti nebylo dovoleno. Vlastní správa fondu domestikálního byla stavům povolena, ale tak, aby všechna vydání řádná byla na rok preliminována, mimořádná pokaždé předkládána panovníkovi k stvrzení.

Ve věcech církevních císař Leopold v podstatě souhlasil s novotami Josefovými. Vzhledem k stížnosti stavů na přílišnou toleranci odpověděl, že v tolerančních zákonech nelze podstatných změn zaváděti. Biskupové budou vždy tázáni o radu a mínění v takových zařízeních, která spadají do jejich oboru. Generální semináře byly zrušeny a dozor nad ústavy kněžskými svěřen byl biskupům. Tisková svoboda byla obmezena a vydány podrobné předpisy o censuře knih. Ve věcech manželských byl vydán nový zákon; civilní moc soudní konsistoře nad kněžstvem nebyla obnovena, za to venkovské duchovenstvo bylo vyňato ze soudní moci místní vrchnosti a přiděleno nejbližšímu magistrátu. Císař slíbil uvážiti, bude-li časem vhodno některé kláštery obnoviti, nebyl však obnoven žádný ani za Leopolda II. ani později. Klášterům byla vrácena svobodná volba prelátů. Statky náboženského fondu a jiné statky státní neměly se již prodávati ani dědičně pronajímati, smlouvy uzavřené však se již neměnily. Také nebylo stavům svěřeno bezprostředné řízení fondu náboženského. Venkovské duchovenstvo sproštěno bylo placení daně na fond náboženský, nikoli však vyšší duchovenstvo; v nejnutnějších potřebách nařízena byla stavba kostelův a far.

Stížnosti na nedostatky školské císař slíbil upokojiti novým plánem studijním, který měl býti v příštím roce vyhlášen. O fideikomisích a právě zákupném měly se vyčkati návrhy dvorské komise zákonodárné, jež budou panovníku předloženy. V příčině odúmrtí poddanských statků vyhovělo se stavům, ale zavedení odchodného pro poddané bylo zamítnuto. O mýtech soukromých měli stavové přinésti doklady; také dosavadní poplatky mýtní nebyly změněny. Císař ponechal poddaným svobodný nálev vína a právo kupovati si pivo, kde chtěli, podobně nebylo znovu zavedeno nucené řízení mlecí. V plné platnosti zůstal předpis císaře Josefa, jak mají vrchnosti s poddanými zacházeti a naprosto byla zamítnuta žádost stavů, aby sami směli poddané holí neb i jinak tělesně trestati. O dědičnosti zakoupených statků selských vydán

byl zvláštní zákon. Silnice neměly se již pronajímati. Smlouvy mezi vrchnostmi a poddanými měly se předkládati krajským úřadům k potvrzení. O židech měl býti vydán zvláštní patent. Udělování šlechtictví prohlášeno výhradným právem panovníkovým.

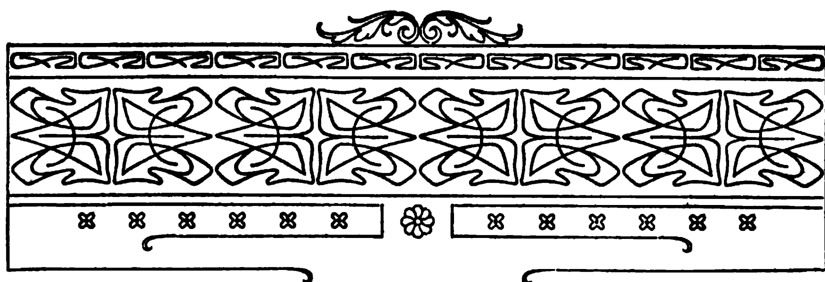
Předpisy o soudní moci zeměpanských soudů zůstaly nezměněny. Stížnost, že několik radů při zemském soudě v Brně jest nešlechtických, odmítnuta. Volba starosty a čtyřleté jeho úřadování zůstaly v platnosti, ale každý zasloužilý starosta mohl po čtyřech letech bez volby býti znovu potvrzen. Některé tresty kriminální, jako veřejné bití holí, vypalování znamení, přikování, vlečení lodí a zametání ulic byly odstraněny a učiněna lidumilná opatření při uvězňování, ve stravě atd. Vzhledem k soudní moci civilní nad vyššími stavy nic nebylo změněno. Zemské desky zůstaly v posavadní působnosti, ale měly se vyčkati návrhy o přiměřenějším jich zařízení. Zamítnuta byla žádost, aby dlužní úpisy a jiné listiny při zemských deskách směly podpisovati pouze osoby stavovské

Královským městům zabezpečena byla vlastní správa jejich majetku, ale zřízení úřadu podkomořského se nepovolilo. Magistrát byl volen i potom zvláštním výborem, ale k volbě starosty nebylo již potřebí zvláštního průkazu o způsobilosti. Propůjčování živností v městech královských přiřčeno výhradně magistrátu, politický úřad zemský směl pouze vyřizovati rekursy v těchto věcech; předměstští mistři zůstali postaveni na roveň městským; také nebylo dovoleno, aby se tovaryšům obmezovala svoboda v uzavírání sňatků. Volnost podomního obchodu nebyla zrušena. O právech a svobodách židův v městech královských vydán byl zvláštní patent, ale návrh měst, dle něhož nemá se židům povoliti ani přenocování v městech, prohlášen za velikou nesnášenlivost. Sepsání nového řádu tržního ponecháno magistrátům, zemský úřad měl jej pouze potvrditi. O náhradě za ubytování vojska měl rozhodnouti návrh gubernia. Právo mílové znovu zavésti nebylo povoleno, za to mělo gubernium podati návrh, jak by škoda, kterou tím města trpí, byla nahrazena; zejména se připouštěl mírný poplatek z nápojů do měst dovážených.

Nejdůležitějším následkem tohoto vyřízení stížností stavovských bylo obnovení starobylého zřízení stavovského. Stavům navrácena byla značná část moci zákonodárné, nikoli však někdejší moc výkonná, která zůstala výhradně v rukou panovníka

a zeměpanských úřadů. Rozeznávalo se opět čtvero stavův, a to 1. stav duchovní, k němuž náleželi: arcibiskup olomucký, biskup brněnský, po dvou zástupcích kapituly brněnské a olomoucké, a patero proboštů, totiž rajhradský, novoříšský, starobrněnský, hradištský (u Znojma) a mikulovský; 2. stav panský, k němuž náležela tři knížata (Lichtenštein, Dietrichštein a Kounic) a 60 hrabat; 3. stav rytířský a 4. stav městský. Královská města vysílala na sněm po dvou zástupcích, kteří voleni byli od magistrátův. Ale všech těchto 14 měšťanů mělo pouze jediný hlas. Běžné věci stavovské řídil opět stálý zemský výbor, jemuž předsedal zemský hejtman a přísedícími byli čtyři nejvyšší hodnostáři zemští doživotně, pak po dvou volených zástupcích všech čtyř stavův na šest let.

Císař Leopold II. uznal státoprávní svazek zemí koruny české tím, že se dal v Praze (6. září 1791) za krále českého korunovati, přijav tam před tím (4. září) holdování stavů českých, moravských a slezských. Přání stavů moravských, aby směli ve vlastní zemi panovníkovi holdovati, nebylo vyhověno, za to však Leopold na zpáteční cestě z Prahy navštívil (7. října) se svým nejstarším synem Františkem hlavní město moravské. Císařem Leopoldem II., který zemřel již 1. března 1792, uzavírá se řada tří panovníků našich zemí, kteří pokládají se za zástupce osvíceného absolutismu.

Kniha pátá.

Od nastoupení císaře a krále Františka II. (I.) až do revoluce únorové (1792—1848).

§ 61. Nastoupení a korunování císaře Františka II. za krále českého a účast stavů moravských při něm. 1. válka koaliční. Helvetské povstání.

Veliká revoluce francouzská nevzbudila u nás z počátku mocnějšího ohlasu. Hlavní kořeny zla, ze kterých vybujela nespokojenost ve Francii, důmyslem a vzornou péčí Marie Terezie a Josefa II. z veliké části byly odstraněny. Po stránce sociální byly libovůli privilegovaných již položeny určité meze, pro účastenství v životě politickém pak nižší vrstvy neměly ještě dostatečné vyspělosti. Nebylo porozumění pro veliké myšlénky, hlásané od spisovatelů francouzských a prováděné potom v národním shromáždění francouzském. Teprve když lid pařížský nad dosavadním zdlouhavým postupem dal na jevo nespokojenost svou hlučnými a krvavými událostmi ze dne 14. července a 5. října, když došly zprávy, že národní shromáždění všechna privilegia prohlásilo za neplatná, když bohatá šlechta před násilnostmi svých poddaných byla nucena stěhovati se za hranice, král Ludvík XVI. s rodinou i s národním shromážděním musil s Versaillů přestěhovati se do Paříže; teprve potom naši předkové počali pilněji obraceti pozornost svou k západu. Ku zvýšení tohoto zájmu při-

spívalo, že dcera Marie Terezie, Marie Antonie, jsouc manželkou krále francouzského Ludvíka XVI., byla přímo stržena do víru revolučního a její osobní bezpečnost a později i život byly jím ohroženy. Pokud žil císař Leopold, nedal se vylákati z vyčkávacího postavení. Jediné, co učinil na hrozby girondistů, kteří tehda chopili se otěží vládních ve Francii, bylo, že uzavřel přátelský a obranný spolek s Pruskem. Nejstarší syn a nástupce jeho František však stal se rozhodným odpůrcem všech novějších proudů časových, jejichž zhoubné následky domníval se viděti v hrubých výtržnostech francouzské revoluce proti všeliké autoritě státní i církevní. Tento odpor proti novotám zachoval si po všechen čas svého panování. Proto také mnohem rozhodněji klonil se k mínění, že revoluci francouzskou třeba s mečem v ruce povaliti a nevyhýbal se již tak úzkostlivě projevům válečným. V radě jeho stařičký a rozvážný Kounic pozbyl veškeré váhy a hlavní slovo v ní vedl nejdříve hrabě Filip Cobenzl (do konce března r. 1795), po něm pak hrabě František Thugut, rozhodný odpůrce všelikých novot, jenž řídil vnější záležitosti po plných sedm let na velkou škodu zemí dědičných.

Právě tehda girondisté v zákonodárném sboru pařížském nabyli úplné převahy a donutili krále Ludvíka XVI., že z nich sestavil si ministerstvo, do kterého tím přeneseno také rozhodné smýšlení válečné. Dumouriez, stav se ministrem věcí zahraničných, vyzval dvůr vídeňský, aby zrušil všeliké smlouvy proti Francii uzavřené a odvolal svá vojska domů, chce-li zabrániti válce. Rakouská odpověď zněla již v duchu nového panovníka a nové správy zahraničné nepříznivě. Král Ludvík XVI. donucen byl učiniti (20. dubna) v národním shromáždění návrh na vypovězení války »králi českému a uherskému«, což bylo od velké většiny s bouřlivým jásotem přijato.

František II. dav se v Budíně slavnostním způsobem korunovati za krále uherského, odebral se do Frankfurta, kde byl bez překážky a jednohlasně zvolen za císaře německého (5. června) a brzy potom korunován. Potom sešel se v Mohuči s pruským králem Bedřichem Vilémem II. a mezi oběma panovníky ujednán válečný spolek proti Francii, začež Prusku ponechána úplná volnost dohodnouti se s Ruskem o druhé dělení Polska; František II. potom s manželkou svou Marií Terezií nastoupil cestu do Prahy, aby se tam dal za krále českého korunovati.

K této slavnosti dály se netoliko v Čechách, nýbrž i na Moravě od delší doby rozsáhlé přípravy. Stavům moravským šlo o to, netoliko aby se při korunování objevili v plném lesku, nýbrž také aby ukázali co největší neodvislost od stavů českých. Na podnět zemského hejtmana a gubernátora moravsko-slezského Aloisa hraběte Ugarte v mimořádné schůzi sněmovní (11. června) bylo usneseno podati prosbu k panovníkovi, aby na zpáteční cestě z Prahy oblažil město Brno svou přítomností a dal si zde od velikého sboru stavovského nejslavněji holdovati. Pro případ, že by císař této prosby nepřijal a nařídil, aby po příkladě roku předešlého stavové moravští účastnili se české korunovace zvláštní deputací do Prahy, měla býti vypravena prozatím deputace stavovská do Vídně, která by císaři přednesla všechna přání stavů v příčině slavnostních obřadů korunovačních i holdovačních.

Císař ohlásil stavům, že se česká korunovace bude konati vzhledem k nedávnému úmrtí císaře Leopolda II. beze vší okázalosti a že stavové moravští mají odesláním deputace do Prahy účastniti se české korunovace čtyřmi deputovanými, po jednom z každého stavu. Holdování v Praze ustanoveno na den 7., korunovace císařova na 9. a císařovny na 11. srpna. Vzhledem k tomu stavové prohlásili, že sice upouštějí od první své prosby v příčině holdování v Brně, že však prosí, aby moravští deputovaní při slavnostech nebyli smíšeni s českými stavy, nýbrž aby směli zvláště složiti přísahu holdovací ve jménu věrně poslušných stavů moravských a aby k tomuto obřadu nebyli vyvoláváni od nejvyššího purkrabí českého, nýbrž od svého zemského hejtmana. Dekretem dvorské kanceláře z 11. července bylo jim odpověděno, že nemůže ani holdovací přísaha býti odděleně skládána ani moravští deputovaní svým zemským hejtmanem zvláště býti vyvoláváni. Nicméně že může stavům moravským býti plným uspokojením ubezpečení, že to nemá býti na újmu jejich nezávislosti od stavů českých, čemuž nasvědčuje ustanovené již vyznamenání pro deputaci moravskou, že jí při všech slavnostech bude vykázáno zvláštní stanovisko a že bude od svého zemského hejtmana jak u císaře, tak i u císařovny zvlášť uvedena. Stavům moravským nezbylo, než se podrobiti a na sněmě, konaném dne 17. července, přikročili k volbě čtyřčlenné deputace. Zvoleni byli: ze stavu duchovního biskup brněnský Jan Lachenbauer, ze stavu panského mor.-slezský guberniální rada hrabě Josef Dietrichštejn,

ze stavu rytířského šl. Frant. Dietrich a ze stavu měšťanského brněnský magistrátní rada Jan Czikann, a volba byla dvorským dekretem ze dne 24. července potvrzena. Zvolení měli spolu s hejtmanem zemským hrabětem Aloisem Ugartem nejdéle do 29. července do Prahy doraziti a v příčině bytův obrátiti se na nejvyššího purkrabí českého. V určené dny 9. a 11. září byly potom slavnostním způsobem vykonány obřady holdovační a korunovační.

Hned potom válka s Francií rozzuřila se s plnou prudkostí. V čelo spojeného vojska pruského a rakouského postaven byl vévoda Ferdinand Brunšvický. Nežli překročil hranice francouzské, vydal z Koblence (25. července) pověstný manifest k Francouzům, jímž popuzena byla zuřivost jakobinův a lidu pařížského nanejvýše proti králi a tak dána vůdcům revoluce příležitost ke svržení a uvěznění krále Ludvíka XVI. a k provolání republiky (10. srpna). Vévoda Brunšvický potom dobyl Verduna, ale další postup jeho zastavili francouzští generálové bitvou u Valmy (20. září); vojsko pruské trpící hladem a nemocemi, dalo se na zpáteční pochod a koncem října nebylo nepřátelského vojína na půdě francouzské. Štěstí válečné zůstalo potom po celý rok 1792 při Francouzích. Dumouriez zvítěziv nad vojskem rakouským u Jemappes (5. a 6. listopadu), kde tehda poprvé bojoval také mladší bratr císařův, arcikníže Karel, dobyl po tuhém odporu Brussela a Nizozemsko vytrženo z moci rakouské.*)

Události válečné byly provázeny v Paříži hrůzami páchanými od jakobinů proti králi i jeho přívržencům; vrcholu dosáhly v krvavých dnech záříjových (2.—7. září). Tehda již král s rodinou uvězněn byl v Templu, jakobini provozovali čím dále tím větší moc, konvent prohlásil zřízení republikánské. Dne 21. ledna 1793 padla hlava nešťastného krále Ludvíka XVI. pod guilotinou. Čin ten vzbudil hrůzu a hněv po celé Evropě. Důmyslný státník anglický, Vilém Pitt ml., sjednotil většinu států evropských k společnému boji proti Francii. Ale nebylo u všech stejné horlivosti. Prusko ponechalo hlavní úkol dalšího vedení války Rakousku. Vrchním velitelem vojska rakousko-pruského, jemuž ulo-

*) Do té doby připadá také zajetí Lafayettovo, který po několik let byl vězněn v Olomouci, pokusiv se tam marně o útěk, a teprve r. 1797 zakročením Napoleonovým byl propuštěn na svobodu.

ženo znovu dobytí Belgie, svěřeno princi Koburskému, proti němuž stál francouzský generál Dumouriez. Tento byl v hlavní bitvě u Neerwind (18. března r. 1793) poražen; přední zásluhy o tento úspěch zbraní rakouských zjednal si arcikníže Karel.*) Nizozemsko bylo tím opět vybaveno z moci francouzské, ale když roku potomního francouzští vůdcové Jourdan s Pichegruem dobyli nad vojskem rakouským nového vítězství u Fleurus (1794), upadlo od té doby trvale v moc francouzskou. Prusko hledíc zajistiti si co největší podíl v kořisti polské, vypovědělo Rakousku branný spolek a učinilo mír v Basileji (1795), k němuž potom také Španělsko se připojilo.

Ve Francii nastal tehda také uvnitř obrat k lepšímu. Pověstný triumvirát revoluční za všechny viny spáchané dožil se konečně zasloužené odplaty: Robespierre, St. Just a Couthon zhynuli (28. července 1794) pod sekyrou guillotiny, hrůzovláda ukončena a když mysli se upokojily, rozvážní mužové zbudovali ústavu francouzskou na základech mnohem bezpečnějších než bylo dosud. Za hranicemi bylo vždy ještě dosti nepřátel: Anglie, Sardinie, Neapolsko a říše německá setrvávaly dosud ve spolku s Rakouskem. Ale toto nemohlo na žádného ze spojenců spoléhati: Anglie soustřeďovala stále moc svou na moři, ostatní státy byly slabé, Německo ochromeno odpadnutím Pruska., Tak byl císař František odkázán výhradně na své síly, jež kromě toho vázány byly jednak událostmi v Polsku, jednak novým revolučním hnutím v Uhrách, které r. 1794 nabylo dosti povážlivých rozměrův a teprve popravou hlavních účastníků (Martinoviče) i jinými ráznými prostředky bylo úplně potlačeno. Zmatky polské skončeny byly smlouvou o třetí dělení Polska (24. října 1795), jímž Rakousku připadl Krakov a t. zv. západní Halič. Teprve potom bylo císaři možno s veškerou silou obrátiti se proti nepříteli francouzskému.

K vedení války francouzské hned od počátku zemím dědičným bylo přispívati značnými mimořádnými dávkami peněžitými. Na Moravě zemský hejtman hrabě Alois Ugarte již na sněmě, konaném 5. března 1793, připomenul stavům, že jsou svoláni,

*) Někteří zajatci francouzští z té doby, zejmena známý Drouet, poštmistr z Menehoulda, člen konventu, byli uvězněni na Špilberce a teprve v roce 1795 na svobodu propuštěni.

aby přispěli k uhrazení nesmírných nákladů válečných. Zemský výbor navrhl za tím cílem dobrovolný válečný příspěvek, což také od sněmu bylo přijato v tom způsobu, aby každý majitel statku odevzdal jakožto dobrovolný příspěvek válečný částku rovnající se půlroční kontribuci. V téže schůzi přijat byl návrh zemského hejtmana, aby směl za týmž účelem věnovati stavovské stolní stříbro, zakoupené k potřebě sněmovního direktora. Císař přijal dobrovolnou daň i stříbro, jehož cena byla od mincovního úřadu odhadnuta na 9320 zl., jakožto půjčku, s pochlebným pro stavy moravské uznáním. V letech potomních na úhradu válečných útrat byla vypisována ve všech zemích dědičných mimořádná půjčka válečná, která byla vybírána od vrchností i poddaných dle berního procenta. Stavové moravští na návrh zemského hejtmana hr. Aloisa Ugarte tuto půjčku věnovali císaři jako dobrovolný dar.

Rakousko zahájilo válku šťastně na bojišti severním. Arcikníže Karel několika skvělými vítězstvími, zejména u Amberka a Würzburka, porazil dvě armády francouzské, jimž veleli znamenití generálové Jourdan a Moreau, a zatlačil je za Rýn (1796). Ale tyto úspěchy byly úplně vyváženy neblahým průběhem války v Italii. Tam v čelo armády francouzské od nové vlády direktorů postaven byl mladý, ale již několikráte osvědčený Napoleon Bonaparte, který obešed Alpy přímořské nenadále udeřil na rakouského generála Beaulieu, několika bitvami zatlačil jej až k Addě, donutil krále sardinského k míru, krvavým bojem u Lodi dobyl si přechodu přes Addu, takže Beaulieu hledal útočiště v pevnosti Mantovské a již 15. května roku 1796 Bonaparte slavil vítězný vjezd do Milána. Donutiv k míru Modernu, Parmu, Toskanu, Neapolsko i papeže, pokusil se s veškerou mocí svou o dobytí Mantovy, ale zpráva o příchodu nové armády rakouské vedením generála Wurmsera obrátila jeho pozornost na sever. Při jižním břehu jezera gardského byl Wurmser několikráte poražen a donucen hledati rovněž útočiště v pevnosti mantovské. Nejtužší boj bylo Napoleonovi podniknouti, když generál Alvinzy v čele třetí armády rakouské, jež se skládala větším dílem z chrabrých Charvatů, dorazil do údolí adižského. Ale i nad tímto vojskem zvítězil a Alvinzy ustoupil do Tyrol. Za vzácné obětavosti všech zemí dědičných sebrána nová armáda, s kterou Francouzi srazili se v kruté bitvě u Rivoli (14. ledna 1797). I tam neobyčejná

chladnokrevnost a ráznost Bonapartova slavila konečné vítězství a současně odražen byl výpad generála Wurmsera z Mantovy, tak že město hladem donuceno bylo se vzdáti (3. února). Italie byla pro Rakousko úplně ztracena a sám arcikníže Karel, jmenovaný od císaře generalissimem, nemohl v čele ztroskotané armády čeliti dalšímu postupu Francouzů, kteří jednak údolím adižským, jednak průsmykem pontebským a trbížským vnikli do vnitra naší říše. Dobyv Terstu i Celovce, zatím co generál Joubert obsadil Tyroly, Napoleon postoupil až k Lubnu, odkudž arciknížeti Karlovi nabídl mír. Císař František, jehož síly přese všechnu vlasteneckou obětavost poddaných byly vyčerpány, jsa kromě toho rozmrzen nečinností Ruska, sobeckými záměry Pruska a nedostatečnou podporou Anglie, podepsal (18. dubna 1797) předběžný mír v Lubně, jenž potvrzen byl po půl roce (17. října) v Campo Formiu, malé vesnici nedaleko Udine. Rakousko vzdalo se Belgie a Lombardska, náhradou za to dostalo největší část zrušené republiky benátské, Istrii a Dalmacii; v tajném článku uznalo výboje francouzské na levém břehu Rýna, za to mu přiřčeno území arcibiskupa solnohradského; o ostatní úpravě říše německé mělo se dále jednati na sjezdě v Rastattě. Z dobytých zemí v horní Italii Napoleon zřídil novou republiku cisalpinskou.

Za těchto událostí projevilo veškeré obyvatelstvo zemí dědičných velikou vlasteneckou obětavost a nadšení pro obranu vlasti, v čemž ani Moravané nezůstali za ostatními. Po všech zemích obyvatelstvo se vyzývalo, aby dobrovolně vstupovalo do služeb vojenských. Vyzvání mělo účinek nad očekávání skvělý. Se všech stran hrnuli se nováčci do zbraně a sbíraly se hojné příspěvky na penězích i jiných potřebách. Stavové moravští nespokojili se tím, že na sněmě povolovali rok co rok válečnou půjčku v té výši, jak byla požadována, nýbrž také soukromou obětavostí dávali skvělý příklad ostatnímu obyvatelstvu. Tehdejší gubernátor moravsko-slezský, hrabě Alois Ugarte, nemaje synů, získal dva jinochy z dobrých rodin brněnských, odevzdal je zemskému veliteli moravskému jako dobrovolníky do služby vojenské, žádaje, aby ve všem potřebném byli vycvičeni, veškeren náklad na ně pak uvolil se hraditi ze svého, ano i starati se o ně otcovsky, až by se z války navrátili. Starší bratr jeho, hrabě Václav Ugarte, president appellačního soudu moravsko-slezského, uspořádal za podobné příležitosti významnou slavnost na svém statku Kravsku

u Znojma. Vrchnosti, úřednictvo, města královská i ostatní vrstvy obyvatelstva moravského následovaly horlivě těchto příkladů. Nepřehledné řady příspěvků na penězích, zbrani, suknu, plátně, obuvi a jiných potřebách scházely se r. 1796 a 1797 ze všech končin Moravy. Ženy závodily s muži v projevech nadšení vlasteneckého. Současný svědek praví o nich: »Duch spartských žen ožil v dcerách Moravy. Viděli a slyšeli jsme s povznášejícím citem, jak matky své syny, sestry své bratry, mladé dívky své milence přiváděly k odvodu, jak je napomínaly, aby ve velkém slavném boji statně chránili své přátele doma zůstavené, svůj majetek a své zákony.« Ve větších městech moravských pořádána divadelní představení a hudební i pěvecké akademie, jichž výtěžek věnován témuž dobročinnému účelu.*)

Čím více vítězný nepřítel vnikal do vnitra zemí alpských, tím více také na Moravě pociťována byla jeho blízkost, třebas země tehda ještě přímých strastí válečných nedoznala. Císařskými vyhláškami občanstvo znovu se vyzývalo, aby četněji než dosud hlásilo se do služeb vojenských. Nemajetným vdovám měšťanským po mužích, padlých v této válce, zaručena byla přiměřená pense doživotní. Obsazení některých zemí císařských od nepřítele mělo též za následek, že mnoho peněz papírových (bankocedulí) docházelo ke státním pokladnám, aby byly vyměněny za hotovou minci. Patentem císařským bylo prohlášeno, že tato výměna bude se všude díti bez překážky, že však se očekává a vyžaduje všeobecné blaho státní, že také v soukromém životě, zejména v obchodě, budou bankocedule pokládány za plnocenné a že se nemá jich přijímání odpírati. Tu již objevují se počátky neblahého stavu financí státních. Jinou vyhláškou nařízeno, že všichni cizinci mají během tří dnů z Vídně se vystěhovati, a to buď do Čech, na Moravu neb do Haliče, kde se jim dovolilo pobývati ve venkovských městech. Vídeň byla na rychlo opevňována, u Vídně zřízen byl opevněný tábor, v němž za krátko shromážděno bylo 24.000 m. na obranu města. Část nejvyššího soudního dvoru byla přeložena do Prahy, aby tam úřadovala pro Čechy, Moravu, Slezsko, Halič i ostatní země, nepřítelem dosud neobsazené, pokud jejich spojení

*) V Brně za podobné příležitosti (12. února 1797) při divadelním představení v sále redutním byla poprvé veřejně zpívána národní hymna rakouská, složená od básníka Hašky, s hudbou od slavného Josefa Haydena.

s Vídní bylo přerušeno. Část rodiny císařské odstěhovala se do Prahy, korunní princ s ostatními dítkami císařovými dopraveni do Budína. Dne 19. dubna dorazil do Brna arcikníže Ferdinand, generální guverner lombardský, a ubytoval se v domě knížete Dietrichštejna na Zelném trhu. Teprve zpráva o uzavření prelimináře lubenského a konečného míru campoformijského způsobila trvalé uklidnění myslí.

Vlastenecké hnutí, jež vzbuzeno bylo tehda na Moravě, nedotklo se obyvatelstva veškerého. Jím zachvácena byla šlechta. duchovenstvo a největší díl měšťanstva, ale vlastního lidu poddaného čili selského hnutí valně se nedotklo. Nebylo také divu, Stavové sice na sněmích povolovali co nejochotněji summy peněžité i vojsko od vlády požadované, ale břemena ta hleděli z největšího dílu uvalovati na bedra svých poddaných. Bylo třeba jen vnějšího podnětu, aby selský lid vzchopil se k odporu proti svým utiskovatelům. Tento podnět dán byl velikou revolucí francouzskou a potomní válkou koaliční. Dosavadní téměř nesnesitelná břemena byla stupňována tím, že ukládány byly mnohem vyšší než dosud daně, dodávky obilí a sena pro vojsko a že následkem zvýšené potřeby branců odvod jejich, svěřený úřadům vrchnostenským, konal se způsobem nanejvýš nelidským. Určitý počet mužstva, ustanovený na obvod každého panství, byl potají od úřadů vyhlédnut a nešťastníci byli potom obyčejně noční dobou za přispění panských myslivců a hajných schytáni a k plukům dopravováni. Vrchnostenské úřady samy pokládaly takový odvod za zvláštní trest, jenž stihl pravidelně chasníka, který nejevil dostatečné poslušnosti nebo jinak se proti své vrchnosti provinil. Poněvadž odvedený musil nejméně čtrnácte roků vytrvati ve službě válečné, pochopíme snadno, jaký nepřemožitelný odpor proti ní se zakořenil v lidu poddaném, který beztoho dosti strádal robotami, dávkami urbariálními, desátky duchovenstvu a jinými těžkými závazky.

K útiskům družila se také nespokojenost náboženská. Při pomezních horách českomoravských, na Moravě zvláště v obvodu novoměstském a žďárském reformovaným evangelíkům nevyhovoval plnou měrou toleranční patent císaře Josefa II., obmezovaný kromě toho ve své platnosti praksí úřední. Ale právě v těchto krajích lid ode dávna vynikal značnou uvědomělostí a sečtělostí. Osvícenské názory doby josefinské zde rychle se šířily, ježto

evangeličtí pastorové kupovali české knihy a odebírali noviny, jež potom lidu předčítali a půjčovali. Zvláště Noviny Krameriovy a jeho Kalendář toleranční požívaly v lidu veliké obliby. Jimi pronikaly v lid názory veliké revoluce francouzské a touha po rozličných svobodách. Poddaný lid se domníval, že přišla doba, kdy bude vysvobozen od svých největších utiskovatelův, totiž od vrchností a od kněžstva. V tomto mínění pak byl utvrzován francouzskými emisary, kteří hleděli popuzováním obyvatelstva v Čechách a na Moravě císaři způsobiti nesnáze vnitřní a tím jej pohnouti k míru pro Francii příznivému. Všechny tyto okolnosti způsobily r. 1796 a 1797 v horách českomoravských hnutí, jež nazváno jest moravským nebo helvetským spiknutím.

Hlavním střediskem připravovaného vzbouření bylo Nové Město, v jehož okolních vesnicích moravských i českých byli přední náčelníci. Účastníci schůzek byli vybídnuti, aby se vojensky cvičili, aby stáli pospolu, zbraň si opatřili aneb se ozbrojili aspoň silným klackem. Byli také poučováni, jak se mají scházeti do lesův, a to z jednotlivých vsí po oddílech. V proroctví, jež se četlo z tištěné knihy, připomínalo se, že válka francouzská pomine a pruská začne, lid povstane, všecky zámky přepadne, jich se zmocní a sám se osvobodí.

Spiknutí, jež dlouho zůstalo zatajeno krajským úřadům, zasáhlo ponenáhlu území jedenácterého panství na pomezí českomoravském. Byla to na Moravě panství někdejšího kláštera žďárského, panství rožinecké, kunštátské, jimramovské, panství novoměstské a pernštýnské; v Čechách panství rychmburské, lanškrounské, litomyšlské, poličské a vysokomýtské. Všeobecné vzbouření mělo se zahájiti počátkem žní a položeno na den 13. a 14. července. Týden před svatodušními svátky účastníci měli se vypraviti dílem na Nové Město a vyvrátiti tam zámek i kostel, jiní na Litomyšl a Lanškroun, ostatní měli se zmocniti Žďáru. Chystanému hnutí byla dána mocná vzpruha tím, že mnoho selských chasníků prchalo do lesů před nastávajícími odvody vojenskými, kdež byli od účastníků spiknutí všemožně podporováni. Uprchlá chasa skrývajíc se v lesích, pobíhala v tlupách o 30 až 50 hlavách. Krajské úřady chrudimský a jihlavský přikročily k soustavné prohlídce lesův a k chytání uprchlíkův, v Nov. Městě byla zřízena vyšetřující komise; tato vydala provolání a slibovala odpuštění uprchlíkům, kteří by se do tří dnů dobro-

volně se zbraní navrátili. Jinak se uprchlíkům hrozilo, že budou od četného vojska, které v tomto kraji bude shromážděno, schytáni, všechna majetnost a statky jim budou zabaveny a s nimi vůbec bude jako s loupežníky naloženo. Když potom někteří uprchlíci se domů navrátili, komise při vyslýchání jich přišla na stopu onoho spiknutí, které dosud zůstalo před úřady tak pečlivě utajeno. I byly konány rozsáhlé prohlídky lesů, napřed skrze vrchnostenské úředníky, myslivce a hajné, potom skrze vojsko. Někteří uprchlíci byli pochytáni a s vojenskou hlídkou i zbraní, s níž byli přistiženi, dodáni úřadům. Největší počet na Moravě přistižených vyslýchán byl před komisí ve Žďáře; většina vinníkův odsouzena k několikaletému vězení na Špilberku a jinde. Tak bylo potlačeno a potrestáno moravské spiknutí z roku 1796 a 1797. V lidu moravském zůstavily tyto události trpkou vzpomínku, ježto se mu nedostalo úlev ani v konání branné povinnosti, ani v robotách, ani v jiných závazcích poddanských; nespokojenost jeho byla vždy větší, až konečně r. 1821 vyšlehla ve zjevnou vzpouru, jež zasáhla většinu krajů moravských.

§ 62. Druhá válka koaliční. Prohlášení císařství rakouského. Třetí válka koaliční a bitva u Slavkova.

Mír campoformijský byl východiskem nových bouří válečných. Veliký úspěch jeho živil ve Francii touhu po nových výbojích, jimiž zároveň měly býti šířeny nové zásady demokratické a revoluční. Úspěchy, jichž dosáhla revoluční myšlenka v Římě, ve Švýcarsku, v Janově, v Toskáně i jinde, upevňovaly francouzské direktorium v jeho záměrech. Vyslanci i jiní jednatelé francouzští hleděli šířiti zásady demokratické i tam, kde si jich obyvatelstvo nepřálo. Císař František snažil se všemožně, aby urovnal neshody. Dosavadní ministr zahraničných záležitostí, hr. Thugut, propuštěn byl ze svého úřadu, a císař svěřil prozatímné vedení jeho dosavadnímu vyslanci při dvoře ruském, hraběti Ludvíku Cobenzlovi. Ale počínání vlády francouzské bylo vždy hrozivější, z čehož císař nabýval vždy pevnějšího přesvědčení, že Francouzi hledají jen příležitost k porušení míru a proto již tehda připravoval se k nové válce.

Doba k tomu zdála se býti Rakousku dosti příznivou. Nejznamenitější vojevůdce francouzský, Napoleon Bonaparte dlel

daleko od vlasti při březích nilských, a nebylo naděje na brzký jeho návrat. Kromě toho Bonaparte zasažením do věcí egyptských vzbudil sobě nepřátelství dvou mocnářův evropských, sultána tureckého a caře ruského Pavla, který, byv k tomu připraven obratným vyslancem rakouským, hrabětem Cobenzlem, zavázal se přispěti k válce proti Francii třemi armádními sbory, z nichž jeden měl býti postaven za peníze anglické. Před tím již císař učinil branný spolek s králem neapolským Ferdinandem IV., jehož manželka Marie Karolina, sestra popravené královny Marie Antonie, hořela nenávistí proti republice francouzské. Odtud také dán byl první podnět k válce. Na přání císaře Františka jmenoval car Pavel proslulého maršálka Suvarova vrchním velitelem vojska rusko-rakouského, jež mělo býti posláno na bojiště rakouské. Morava viděla tehdy po prvé na své půdě pluky ruské. První armádní sbor počtem 25.000 m., jehož velitelem byl hrabě Rosenberg, dorazilo sem ještě na sklonku r. 1798. To bylo také příčinou, že císař František s císařovnou Marií Terezií, s arcivévodou Josefem, palatinem uherským, a vévodou Albertem Sasko-Těšínským odebrali se z Vídně do Brna (27. prosince). Hlavní tábor a generální štáb ruský byly umístěny v Brně, ostatní vojsko ubytovalo se v předměstích a v okolí, myslivci a kozáci leželi v Židlochovicích a v okolní krajině. Celý tento armádní sbor defiloval před císařem a císařovnou. Dne 30. prosince císař s celou družinou opustil zase Brno a v prvních dnech měsíce ledna (r. 1799) také pluky ruské daly se z Brna na další pochod. O několik neděl později Moravané poznali také proslaveného maršálka ruského Suvarova, který, všude jsa od obyvatelstva nadšeně vítán, ubíral se přes Brno do Vídně a odtud na bojiště italské. Tam v čele vojska rusko-rakouského porazil v několika bitvách vojska francouzská, jež musila takřka celou Italii vykliditi. Podobných úspěchů dosáhl arcivévoda Karel v jižním Německu, poraziv dvojí armádu francouzskou a zatlačiv ji jednak za Rýn, jednak do Švýcar.

Na Moravě tato vítězství vzbudila radostný ohlas. V celé zemi na poděkování Bohu konány byly slavnostní služby boží. Zatím obyvatelstvo moravské potěšeno bylo (v červnu) příchodem nového armádního sboru ruského, vedením generála Rimského-Korsakova, jenž měl vystřídati arcivévodu Karla na bojišti švýcarském. Také bylo se zvýšenou obětavostí přispíváno na uhrazení nákladu válečného penězi i jinými potřebami ze všech končin

Moravy. Stavové moravští po návrhu zemského gubernátora hraběte Aloisa Ugarte usnesli se od 1. května na zbývající půlrok zvýšiti dosavadní daň válečnou na dvojnásobnou summu o 526.655 zl., což ostatně učinili dříve nebo později stavové všech ostatních zemí dědičných. Císař František projevil stavům uznání a povděk nad tímto vlasteneckým činem.

Ale zatím došlo k neshodám mezi vládou vídeňskou a Suvarovem, který po přání svého panovníka mínil dobyté země v Italii vrátiti především řádným držitelům, kdežto rakouský ministr Thugut, který na počátku války byl opět povolán k řízení věcí zahraničných, dal na jevo úmysl, že chce krajiny ty podržeti ve správě rakouské. Touto neshodou roztrpčen byl také car Pavel a rozkázal Suvarovu, aby z Italie vypravil se do Švýcar na pomoc Korsakovu, který tam byl od francouzského generála Massény nebezpečně sklíčen. Suvarov nastoupil památný přechod přes Sv. Gotthard, ale přese všechno úsilí nedovedl zabrániti, že Korsakov byl poražen. Poněvadž zatím arcivévoda Karel odvolán byl vládou vídeňskou ze Švýcar do Porýní, a zbylé vojsko rakouské utrpělo rovněž několik porážek od Francouzů, nucen byl Suvarov uhnouti se k hornímu Rýnu, a na rozkaz rozhněvaného caře nastoupil zpáteční pochod do Ruska. Zatím Napoleon Bonaparte, navrátiv se z Egypta, státním převratem odstranil vládu direktoria a uchopiv se sám nejvyšší moci výkonné ve Francii jako první konsul, provedl rozsáhlé opravy ve správě veřejné i v soudnictví. Potom konány byly na rok 1800 horlivé přípravy k nové válce. Bonaparte vypravil do Německa generála Moreau, kdežto sám s druhou armádou podnikl obtížný přechod přes Velký sv. Bernhard do Italie a připravil rakouskému vůdci Melasovi zdrcující porážku u Marenga (14. června). V Miláně prohlášeno znovuzřízení republiky cisalpinské. Moreau v jižním Německu zatlačil rakouské vojsko až za Inn a obsadil celé Bavory. Napoleon, vrátiv se do Paříže, nabídl císaři Františkovi příměří, které bylo přijato, a vyjednáváno o mír na sjezdě v Lunévillu. Obě válčící strany byly však přesvědčeny, že další vedení války jest nezbytné, a proto zvláště císař konal horlivě přípravy válečné, ač ve všech zemích dědičných ozývaly se čím dále tím hlasitější stesky na přílišná břemena, na ně nkládaná. V Italii velení svěřeno Bellegardovi v Německu mladému arcikníželi Janovi, jemuž dán k ruce polní zbrojmistr baron Lauer. Neoblíbený Thugut musil

složiti úřad kancléřský a na jeho místo opět povolán Ludvík Cobenzl. Císař znovu obrátil se na obětavost svých poddaných. Mimořádná daň válečná, ježto nepostačovala rostoucím vydáním, byla zrušena a po celé říši zavedena nová daň třídní, která uvalovala značné procento dávek na příjmy veškerého obyvatelstva. Také byly rok co rok požadovány a stále zvyšovány vojenské dodávky obilí i jiných přírodnin. Ve všech zemích dědičných nařízeny byly nové vojenské odvody. Obyvatelstvo jednak novými příspěvky peněžitými pomáhalo uhrazovati náklady válečné, jednak přistupovalo dobrovolně do nového sboru ostrostřelců. Na Moravě měli na každém panství vybráni býti nejzručnější myslivci, a vysloveno očekávání, že vrchnosti netoliko se postarají o pozůstalé rodiny, nýbrž zvláštními přídavky peněžitými povzbudí co nejvíce myslivců, aby se přihlašovali za dobrovolníky. Odvod myslivců zahájen byl po celé Moravě s velikou horlivostí. Vrchní řízení jeho vzali na sebe zemský gubernátor hrabě Alois Ugarte a zemský velitel, polní zbrojmistr hrabě Baillet-Latour. Během tří neděl byl moravsko-slezský zemský sbor myslivců doplněn na 650 mužů, rozdělen na šest praporů, vyzbrojen a náležitě vycvičen. Dne 26. listopadu konána byla přehlídka jeho na brněnském kolišti a již po dvou dnech nastoupil pochod do Čech, aby se spojil s tamějším sborem. Kromě toho arcivévoda Karel, který tehda zastával úřad gubernátora a generálního kapitána království českého, dal podnět ke zřízení česko-moravsko-slezské legie zeměbranecké, jejímž úkolem měla býti obrana zemí koruny české proti možným vpádům nepřátelským. Legie měla se skládati z 20 praporův a vrchní velení její převzal sám arcivévoda; 12 praporů mělo se sebrati v Čechách, 8 na Moravě a ve Slezsku. Dobrovolníci měli se shromažďovati v krajských městech, kdež obdrželi plat denní, chléb, výzbroj a oděv. K vycvičení mužstva, jež se mělo díti laskavě a přátelsky, polovice důstojníkův a poddůstojníků vzata z řádné armády, ostatek ze zemské šlechty, hodnostářův a vzdělaných měšťanů, zvláště takových, kteří již ve vojště sloužili. Vrchnosti měly se postarati o opuštěné rodiny a hospodářství dobrovolníkův.

Stavové moravští povolili na vyzbrojení u vystrojení legie 225.000 zl., slezští 45.000 zl. Vedle toho sbíraly se ve veliké hojnosti příspěvky dobrovolné ze všech vrstev obyvatelstva. Na venkově přijímaly je vrchnosti, v Brně krajský úřad a magistrát, všechno

pak odevzdáno komisi, která za tím účelem byla od vlády jmenována. Studující lycea olomouckého hojně se hlásili k legii; počátkem prosince bylo na Moravě a ve Slezsku 8000 legionářů vyzbrojených a vycvičených k obraně zemské.

Zatím přiblížilo se obávané nebezpečenství válečné. Poněvadž na sjezdě lunévillském nebylo docíleno dohodnutí, Francouzi vypověděli příměří a generál Moreau dostal rozkaz k obnovení boje. Jeho chtěl předejíti vůdce rakouského vojska, generál Lauer, který byl hlavním rádcem arcivévody Jana, překročil řeku Inn, ale byl poražen u Hohenlindena (3. prosince). Moreau pronikl vítězně přes Salici a Travnu až do města Štýru. Arcivévoda Karel, byv jmenován opět nejvyšším velitelem armády císařské, odevzdal velení nad legií českomoravskou, jež té doby vzrostla na 25.000 mužů, polnímu zbrojmistru hr. Starayovi, odebral se k vojsku, ale s rozptýlenými troskami jeho nemohl čeliti vítěznému postupu Francouzů. Vzhledem k nebezpečenství, jež hrozilo zvláště Vídni, císař František vydal nové provolání ke všem královstvím a zemím, aby učinily potřebná opatření obranná, prohlásil, že sám se postaví v čelo zemské obrany rakouské. Na Moravě byl čilý ruch. Zeměbranecký prapor brněnský v počtu 1200 mužů po vykonané přehlídce odebral se (23. prosince) do Jihlavy, za ním nastoupily pochod ke hranicím prapor kraje olomuckého a uh.-hradišťského. Arcivévoda Karel, učiniv s generálem Moreau ve Štýru příměří, zaujal s hlavním vojskem postavení rovněž blíže Vídně na obranu města. Poněvadž také v Italii štěstí válečné odvrátilo se od Rakouska, bylo tím postavení jeho na sjezdě lunévillském valně stíženo. Stavové i ostatní obyvatelstvo zemí dědičných volali hlasitě po míru, který konečně podepsán byl (9. února 1801) v Lunévillu. Rakousko musilo se spokojiti v podstatě podmínkami předešlého míru campoformijského. Francie nabyla mírem tím nepopíratelné převahy v Italii i v Německu.

Na Moravě zpráva o uzavřeném míru způsobila radostné vzrušení. V Brně i v jiných městech pořádány hlučné slavnosti. Brněnské měšťanstvo, které od tří měsíců zastávalo s velikou horlivostí a přesností stráž městskou a jiné služby bezpečnostní, vystřídáno bylo hradištským praporem legionářským. Prohlášením arcivévody Karla z Českých Budějovic rozpuštěna byla legie českomoravská a všem jejím příslušníkům vzdán dík i uznání císařovo. Prapory legionářské vracely se do svých krajův, a

mužstvo vracelo se k svému někdejšímu povolání. Návrat legionářů moravských byl ve všech městech i na panstvích hlučně oslavován. Této slavnostní nálady nemohly ovšem sdíleti rodiny, jimž bylo oplakávati otce, bratra neb syna v této válce padlého neb zmrzačeného; takových rodin bylo na Moravě hojně, ale vrchnosti a jiní zámožní lidé hleděli peněžitými příspěvky uleviti aspoň jejich hmotné bídě. Zakončením všech oslav bylo udílení vojenského řádu Marie Terezie těm, kteří ve válce nejvíce se vyznamenali, v Brně (31. srpna) za přítomnosti velícího generála hraběte Latoura, gubernátora hr. Ugarte, knížetebiskupa brněnského hr. Schrattenbacha a jiných světských i duchovních hodnostářů. Prapory moravské legie byly postaveny ve stavovském sále gubernialního domu. Usnesením sněmovním uloženo zemskému výboru, aby netoliko přítomné prapory, nýbrž i památky, které pocházejí ze starších dob, jako doklady vlastenecké příchylnosti, umístil v zasedací síni sněmovní a tento čin na památku vlastenecké lásky a vytrvalosti opatřil přiměřeným nápisem. Roku potomního (1802), za všeobecného míru, Morava těšila se příchodu slavného hrdiny válečného, arcivévody Karla, který byv tehda od císaře postaven v čelo veškerého vojenství a námořnictví, konal tudy svou dozorčí cestu, a byl v Brně i v jiných městech moravských nadšeně uvítán.

V dosavadních bojích Rakousko ztratilo nadobro Belgii a Lombardii, musilo se vzdáti starobylých práv svých na Toskanu, Parmu a Modenu a uznati panství Francie v horní Italii i na levém břehu Rýna. Západní Halič a území někdejší republiky benátské, jichž za touž dobu bylo nabyto, byly za tuto ztrátu slabou a nejistou náhradou. V Německu ztraceny byly poslední zbytky zemí venkovských a uvolněna dosavadní závislost stavů říšských od císaře, který pozbyv všelikých práv v říši německé, odvrátil od ní všechen zájem a soustředil jej od té doby výhradně na své země dědičné. Když Napoleon Bonaparte dal se (18. května 1804) prohlásiti za dědičného císaře francouzského, císař František uznal za nutné, přiřknouti také domu rakouskému se zřetelem na jeho neodvislé státy dědičný titul císařský, což rozhlášeno bylo patentem císařským ze dne 11. srpna. Poměr zemí dědičných k říši německé měl zůstati nezměněn, a také všechny dosavadní tituly, zřízení a výsady jednotlivých království, knížectví a provincií neměly tímto prohlášením utrpěti žádné újmy. Čtvrtým článkem

patentu císař vyhradil si stanoviti slavnostní obřady, za kterých mělo se díti korunování jeho i nástupců za dědičného císaře; nicméně korunování za krále uherského a českého mělo pro budoucnost podržeti beze změny svou platnost a svůj význam.

Veřejné prohlášení tohoto patentu bylo jako všude jinde, také na Moravě, provázeno církevními slavnostmi a hlučnými radovánkami. Slavnostní nálada zvýšena byla příchodem císařských manželů do země. Ráno dne 23 srpna r. 1804 shromáždily se všechny pluky, na Moravě posádkou ležící, v táboře u Tuřan a večer k 6. hodině přijel císař František s císařovnou Marií Terezií do Brna, kde za jejich několikadenního pobytu střídala se vojenská cvičení s prohlídkou památností městských, dobročinných ústavův, úřadův, škol a průmyslových závodů, z nichž zejména prohlédnuty továrny na jemné sukno a barvírny. Dne 4. září stavové moravští uspořádali na oslavu císařských hostí veliký maškarní ples v redutním sále a v divadle. Dne 7. září císař s císařovnou odjeli z Brna, prokázavše městu mnoho dobročinných skutkův, prohlédli si v Josefském údolí u Adamova Býčí skálu, jak o tom nápis uvnitř podnes svědčí, pak ze Salmova panství v Rájci podnikli jízdu do Sloupských jeskyní. Přenocovavše v Černé Hoře, prohlédli si v Letovicích katunovou továrnu hraběte Blümegena, odtud pak nastoupili cestu do Čech.

Od té doby, co Napoleon Bonaparte vstavil si císařskou korunu na hlavu, mír a svoboda ostatní Evropy byly více než kdy před tím ohroženy jeho nesmírnou panstvíchtivostí. Od břehů dolnoitalských až po ústí řeky Rýna vše poslouchalo mocné vůle francouzského císaře. Libovůle jeho vzbudila odpor u všech ostatních mocností evropských. Anglie vypověděla již r. 1803 novou válku a zahájila blokádu některých přístavů francouzských; za to Napoleon dal svými pluky obsaditi Hanoversko. Car ruský Alexandr I., který s počátku smírným prostředkováním hleděl zastaviti výbojnost Napoleonovu, vida marnost svých snah, učinil branný spolek s Anglií, k němuž přistoupil také švédský král Gustav IV. Konečně i Rakousko na vyzvání Anglie a Ruska přistoupilo ke koalici a za jeho příkladem také Neapolsko. Za to jihoněmecké státy, Bavorsko, Badensko, Virtembersko a Hessko učinily branný spolek s Napoleonem. Pruský král Bedřich Vilém III. přes všechny snahy spojených mocností setrval v neutralitě. Větší

díl armády rakouské, jejímž velitelem ustanoven byl arcivévoda Karel, poslán byl do Italie, ostatek, jenž měl býti sesílen pomocnou armádou ruskou, měl býti vypraven do Německa; v čelo tohoto vojska, které již 21. září obsadilo Mnichov, postaven byl neschopný podmaršálek Mack, který válečným uměním Napoleonovým v pevnosti Ulmské tak sevřen, že musil (20. října 1805) s veškerou armádou kapitulovati. Arcivévoda Ferdinand s nepatrnou částí vojska zachránil se zavčas do Čech. Napoleon namířil potom s veškerou svou mocí válečnou na Vídeň. Zatím sice dorazil ruský generál Kutuzov s 30.000 m. na pomoc a spojiv se se zbytky poražené armády rakouské, které se uchránily pohromy ulmské, pronikl až k řece Innu, ale odtud musil před nepřátelskou přesilou ustoupiti k Vídni; byv potom zatlačen na levý břeh dunajský, nastoupil pochod na Moravu. Císař František s císařovnou Marií Terezií odebral se počátkem listopadu do Prešpurka a odtud do Brna. Napoleon zatím slavil vjezd svůj do Vídně (13. listopadu) a odtud namířil s veškerou svou válečnou mocí na Moravu.

Bylo to po prvé za válek Napoleonských, co naše země zaplavena byla vojskem nepřátelským. Zatím obyvatelstvo postiženo bylo jinými pohromami. Od počátku roku šířil se postrach před žlutou zimnicí, která vypukla v jižních krajích evropských. Z jara (24. a 25. května) Brno i okolí postiženo bylo velkou povodní, mnozí obyvatelé octli se bez přístřeší a na chudý lid dolehla velká bída. Neúroda a drahota toho roku v Čechách vypuklá způsobily, že také na Moravě ceny potravin a zvláště obilí značně stouply. Smutný stav země dovršen byl na sklonku roku vpádem vojska nepřátelského. Generál Kutuzov, který s neobyčejným důmyslem a chrabrostí odrazil útoky předvoje francouzského, dostal se šťastně se svým armádním sborem ke Znojmu a k Pohořelicům; tam spojil se s oddílem vojska rakouského, táhl přes Rajhrad, Židlochovice a Měnín do ležení u Šlapanic. Odtud dosáhl bez překážky spojení s druhou armádou ruskou, která tábořila v Olomouci a v okolní krajině. Spojené vojsko rusko-rakouské zaujalo velmi výhodné a bezpečné postavení u Olšan, a čítalo asi 86.000 mužů. Car Alexandr a císař František, kteří ubytovali se v Olomouci v paláci biskupském, jmenovali nejvyšším velitelem veškeré armády generála Kutuzova.

V patách za Kutuzovem vtrhlo na Moravu vojsko francouzské. Dne 17. listopadu první předvoj překročil hranice u Mikulova,

jiný u Znojma. Před hradbami znojemskými svedena byla potyčka předních hlídek ruských a francouzských, ve které Rusové byli zatlačeni na levý břeh Dyje. Téhož dne ještě Napoleon v čele hlavní armády slavil vjezd svůj do Znojma a zůstaviv v městě posádku francouzskou, nastoupil další pochod k Brnu. Císař František se svým dvorem dne 17. listopadu ráno odcestoval do Olomouce. Dne 19. listopadu odtáhlo z Brna všechno vojsko císařské a odpoledne dorazily do města přední šiky francouzské. Druhého dne (20. listopadu) sám císař Napoleon vjel slavnostně do města. Mortier jmenován byl guvernerem brněnským. Počaly smutné časy pro město. Nesnesitelnými byly rekvisice na penězích i potravinách, jichž nedostatek stal se záhy citelným a jichž cena den ze dne stoupala. Brno bylo přeplněno vojskem francouzským. Napoleon prohlednuv Špilberk, v nejbližších dnech dal zříditi nové palisády, v hradbách na všech stranách otvory prolámati a tyto děly i hmoždíři obsaditi. Podobně opevňovány byly hradby městské. Napoleon připravoval se na možné obležení v Brně. Neboť král pruský konečně odhodlal se vypověděti Francii válku s armádou 180.000 mužův a vyslanec jeho hrabě Haugvic podal Napoleonovi (30. listopadu) v Brně ultimatum. Také spojená arciknížata Karel a Jan v čele 80.000 mužů od jihu blížila se Vídni. Proto si Napoleon přál co nejdříve svésti bitvu se spojenci.

Přes odpor Kutuzova a knížete Schwarzenberka armáda rusko-rakouská dala se od Olomouce přes Prostějov k Vyškovu, kde kníže Bagration oddíl jízdy Muratovy zajal a druhý oddíl zahnal až k Rousinovu. Tento úspěch utvrdil mladého caře Alexandra ještě více v touze po svedení rozhodné bitvy, kdežto Napoleon, který byl svědkem této potyčky, dal rozkaz k ústupu dříve, nežli boj mohl se vážně rozvinouti; chtělť míti celou válečnou moc nepřítelovu pohromadě, aby ji mohl jedním rázem zdrtit. Dne 1. prosince večer armáda rusko-rakouská rozložila se na výšinách západně Slavkova. Střediskem jejím bylo návrší Pratecké, dobře chráněné Francouzské vojsko rozloženo bylo téhož dne za Říčkou, a to od severu k jihu podél vesnic Bedřichovic, Šlapánic, Puntovic, Sokolnic až k Telnici. Spojenci mínili obejíti pravé křídlo francouzské, jež stálo u Sokolnic a Telnice, poraziti je a tak armádu Napoleonovu odříznouti od Vídně; zároveň měl Kutuzov z Pratce přejíti Říčku u Kobelnic a zdařilým

útokem na centrum francouzské dovršiti vítězství. Napoleon však bystře prohledl tento záměr, a pojal smělý úmysl, předejíti nepřítele v útoku; na pravém křídle u Telnice ponechal jen tolik vojska, kolik bylo třeba k zadržení nepřítele a soustředil převážnou válečnou moc ve středu. Sotva že Kutuzov sestoupil s důležité výšiny Pratecké, k velkému překvapení svému viděl se obklíčena přesilou nepřátelskou, v té chvíli střed francouzský stanul mezi Pratcí a Říčkou. Na prapory ruské vychrlila se ze zhoubné blízkosti střelba nepřátelská, takže v divokém zmatku hledaly návratu do vesnice. Nadarmo duchapřítomný Kutuzov, který sám raněn byl do tváře, na rychlo uvedl znovu pořádek do zmatených šiků, nadarmo oba císařové povzbuzovali vojsko k statečnosti. Francouzi dobyli po tuhé dvouhodinné bitvě vesnice Pratce i s výšinami a prolomili tím právě uprostřed bitevní šik nepřátel. Od Pratce mohli vítězové přispěti svému levému i pravému křídlu a tím byla dovršena porážka spojenců, kteří v divém zmatku dali se na útěk, jemuž teprve nastalá tma učinila přítrž. Střelba francouzská řádila zhoubně mezi pronásledovanými, zvláště když se octli na úzké hrázi mezi rybníkem měnínským a začanským.

Císař František, který noc před bitvou ztrávil na zámku slavkovském, po bitvě jal se vyjednávati o příměří. Za tím cílem sešel se 4. prosince odpoledne s Napoleonem u Spáleného mlýna mezi Žarošicemi a Nasedlovicemi. Ve dvouhodinné rozmluvě oba panovníci dohodli se o příměří, když císař František výslovně zřekl se všeho spojenství s Ruskem i Pruskem. Téhož dne na večer vypraven byl rakouský generál Stutterheim s francouzským generálem Savarym do Holíče, kam zatím dojel car Alexandr a kam také Kutuzov dovedl zbytky poražené armády a vyžádali si od ruského caře stvrzení těchto podmínek. Francouzové podrželi do konečného uzavření míru oboji Rakousy, Tyroly, Benátsko, Korutany, Štyrsko, Kraňsko a Istrii. Na Moravě zůstal obsazen kraj znojemský a brněnský, v Čechách kraj táborský, v Uhřích město Prešpurk. Když takovým způsobem císař František zbaven byl všech dosavadních spojenců, diktována byla jeho zemím úhrnná daň válečná 100 mil. franků.

Přes uzavřené příměří Moravě bylo ještě snášeti těžké strasti válečné. Nejhůře vedlo se Brnu; město bylo hned bo bitvě slavkovské přeplněno raněnými Francouzi, Rusy i Rakušany, kteří byli ukládáni do nemocnic, klášterů, kostelů, továren i do domů

soukromých. Obyvatelstvo domácí bez rozdílu stavu horlivě je ošetřovalo a opatřovalo pokrmy, nápoji a jinými potřebami, pokud ovšem nepatrné zásoby stačily. Mortier uložil Brnu válečnou kontribuci, hroze jinak plenēním a vypálením. S velkým namáháním sebráno bylo 100.000 zl. Kromě toho pokračovalo se stále ještě v opevňování města, čímž obyvatelstvo uváděno bylo ve vážné obavy do budoucnosti. Francouzi v okolí Brna mnoho vesnic vyplenili. Dne 6. prosince oddíl francouzských chasseurů vyplenil Litovel; odtud vtrhli do Unčova, uložili městu výpalného 8000 zl. a namířili na Úsov, kde však oddíl rakouských husarů donutil je k zpátečnému pochodu. Jihlava obsazena byla již od 19. listopadu bavorskou divisí generála Wrede. Arcivévoda Ferdinand, který přitrhl sem z Čech, porazil Bavory v tuhé potyčce (4. prosince) a donutil, aby Jihlavu vyklidili; na základě příměří uzavřeného Jihlava byla od Francouzův obsazena a vyklizena teprve 15. ledna 1806. Znojmo bylo obsazeno až do 26. prosince a město zaplatilo za ten čas 120.000 zl. válečné daně.

Konečný mír, který dne 26. prosince v Prešpurce byl učiněn, byl netoliko nutným důsledkem porážky ulmské a slavkovské, nýbrž i neblahého stavu naší říše, do kterého uvedena byla částečně vinou tehdejších státníků. Rakousko musilo uznati všechny dosavadní změny v Italii a postoupiti království italskému území benátské s Furlánskem, Istrií a Dalmacií, Bavorsku, jež spolu s Virtemberskem povýšeno za království, Tyroly s Vorarlberkem a jiná drobnější území. Virtembersko a Badensko, povýšené za velkovévodství, rozdělily se o všechny rakouské země venkovské. Za všechny ty ztráty Rakousku dáno vévodství solnohradské, a dosavadní držitel této země Ferdinand, někdejší velkovévoda toskánský, musil se spokojiti biskupstvím vicpurským, kdežto vévoda modenský zůstal bez náhrady. Mocnářství naše bylo ztenčeno o 60.000 km², $2^3/_4$ mil. duší, a ztratilo všechnu dosavadní moc v Německu i v Italii. A přece zpráva o tomto míru přijata byla ve všech zemích dědičných s nelíčenou radostí. Zejména potěšen byl lid moravský v krajích brněnském, znojemském a jihlavském, jež obsazeny byly vojskem francouzským. Do Brna přišla zpráva o míru hned 27. prosince ráno, ale úředně ohlášena byla teprve 2. ledna. Francouzi však bez ohledu na uzavřený mír nepřestávali ukládati na město těžká břemena. Teprve 12. ledna francouzské pluky na dobro obsadily Brno a současně i ostatní města i ves-

nice moravské byly zbaveny útrap válečných, a dlouho trvalo ještě, než zaceleny byly rány, jež země toho roku utrpěla. Školní vyučování mohlo zahájeno býti na Moravě teprve 1. února, v Brně a v Olomouci, kde v budovách školních byli umístěni ranění a nemocní, teprve 24. února. Po odchodu Francouzů na mnohých místech, zvláště v Brně, vypukly nakažlivé nemoci, mnoho lidí umíralo, zvláště stateční a obětaví ošetřovatelé nemocných. Vedle nemocí vznikla veliká drahota; chudý lid, týrán hladem, v Brně i předměstích dopouštěl se výtržností, dobýval se do krámů pekařských a některé majitele ztýral. Měšťanské sbory, jimž nastala povinnost bdíti nad bezpečností města, měly plné ruce práce. K upokojení obyvatelstva gubernátor moravsko-slezský, hrabě Prokop Lažanský, rozeslal do všech krajů vládní komisaře, aby vyšetřili, kde jest třeba nutné pomoci, a slíbil, že sám navštíví ony krajiny, které utrpěly nejvíce. K zamezení drahoty zakoupeny byly zásoby obilní ze vzdálenějších zemí. V zemích uherských, které dosud nebyly dotčeny pohromami válečnými, byly na podnět samého císaře zahájeny sbírky peněz, dobytka, obilí a jiných potřeb pro země dědičné, které byly stiženy válkou, neúrodou a drahotou. Z peněz, které během dvou let byly sebrány ve výši téměř 800.000 zl. za neobyčejné obětavosti zvláště stavův uherských, připadlo Moravě více než 200.000 zl. a summa ta rozdělena po krajích dle potřeby. Moravským stavům, kteří na počátku války císaři nabídli dobrovolný dar ve výši 1,559.049 zl., bylo od císaře dáno na vůli, aby zvláště poddaným toto nové břímě bylo nějakým způsobem zmírněno. Ale stavové odpověděli, že země, ač válečnými útrapami zubožená, přece bude moci tuto summu sehnati, a vyžádali si pouze pro poddané a jiné nuznější poplatníky příznivé podmínky, za kterých by mohli tuto daň splatiti.

§ 63 Čtvrtá válka francouzská (1809). Úpadek státních financí. Pád Napoleonův. Kongress vídeňský (1815).

Vždy dále a dále prostírala se moc císaře Napoleona. Josef Bonaparte, bratr světového podmanitele, byl jmenován od něho králem polským. Republika batavská byla zrušena a druhý bratr Napoleonův Ludvík prohlášen byl za krále holandského. Patnácte států německých, v jichž čele byl král bavorský, podepsalo

smlouvu o utvoření spolku rýnského, jenž se odtrhl od říše německé a uznal císaře francouzského svým protektorem. Tak v podstatě zanikla tisíciletá říše německá a císař František ohlásil (6. srpna 1806), že skládá císařskou korunu německou. Pruský král Bedřich Vilém III. poznával nebezpečí vždy více mu hrozící a učinil s carem ruským smlouvu o válečný spolek proti Francii. Ale císař Napoleon zničil válečnou moc pruskou ve dvojité bitvě u Jeny a Auerstädta (14. října), o čtrnácte dní později slavil vjezd svůj do Berlína, odkud královská rodina uprchla do Královce. Císař francouzský konečným vítězstvím u Fridlanta (14. června 1807) pohnul caře ruského k míru v Tilži, k němuž musil přistoupiti i král pruský. Prusku odňata polovice jeho území. Také království portugalské i španělské mělo se státi kořistí výbojnosti Napoleonovy; králem španělským jmenován Josef Bonaparte, jenž postoupil království neapolské Muratovi, svatu Napoleonovu. Ale houževnatý odpor Španělů, podporovaný od Angličanů, položil záhy těmto choutkám pevné meze.

Ve Vídni od míru prešpurského provedeny byly důležité změny v mnohých odvětvích správy veřejné. Nejpřednějšími osobnostmi a nositeli nové soustavy vládní stali se dva mužové: arcivévoda Karel, ministr válečnictví, a hrabě Stadion, po Thugutovi nově jmenovaný státní kancléř. Oba státníci, zejména Stadion, netajili se přesvědčením, že jest nutna nová válka proti Napoleonovi. Ale Stadion zároveň kladl důraz na to, že jest třeba především zvelebiti vnitřní stav říše, aby se tím získal nový zdroj příjmů. Ve válce měla býti branná moc všeho lidu řádně sorganisována, aby podporovala vojsko pravidelné; po příkladě Španělů také jiní národové měli býti povzbuzeni k nadšenému boji za svobodu. V Prusku opravy Steinovy a působnost básníkův i filosofů již tehda připravovaly této myšlence půdu.

R. 1808 nařízen nový způsob odvádění mužstva záložního k vyplňování mezer v stálém vojsku a vydány předpisy ku zřízení zemské obrany, čelící pouze k hájení vlastenecké půdy. Do této měli se odváděti losem mužové ve věku od 18—45 let, nezaměstnaní ve vojsku stálém. Zřízení zemské obrany bylo ode všech vrstev obyvatelstva horlivě podporováno. Stavové moravští ochotně povolili žádanou od císaře částku 500.000 zl. na uniformování zemské obrany moravské a z vlastního podnětu založili fond, z něhož v každém moravském vychovávacím ústavě vojenském

byla zřízena čtyři nadační místa pro děti, jichž otcové vstoupili do zemské obrany a pro sirotky padlých v boji zeměbrancův. Arcivévoda Ferdinand bedlivě dohlížel na zřizování a cvičení zemské obrany moravské. Podobné nadšení jevilo se nejen na Moravě, nýbrž i v ostatních zemích dědičných.

Dvůr rakouský netajil se již válečnými záměry. Naděje v podporu Pruska i Anglie byly sice nadobro zklamány, ale státníci rakouští spolehali tentokráte více ve vlastní sílu a na nadšení všech poddaných národů. Toto také nezklamalo jich očekávání. Zeměbranci hrnuli se radostně k svým praporům, obyvatelstvo skládalo bohaté dary k uhrazování válečného nákladu. Stavové moravští uvolili se na svůj náklad vyzbrojiti a vydržovati 600 jezdců po celou dobu války. O rodiny zeměbrancův i jiných vojáků bylo postaráno založením hojných nadací. Svěcení praporů dobrovolnických zavdávalo podnět k hlučným slavnostem národním. Prapory zemské obrany z Moravy i Slezska skládaly přísahu ve svých stanicích za projevů lásky a vážnosti, prokazované statečným obrancům vlasti od ostatních spoluobčanů. Vrchnosti moravské i slezské dávaly skvělý příklad obětavosti svými příspěvky na ženy a děti chudých branců, některé postaraly se i o uniformování svých poddaných a zajistily jim mimořádné přídavky na celou dobu válečnou. Vdovám padlých zabezpečeny byly pense a skládány znamenité částky peněžité na odměnu zvláště statečných činů. Za tím účelem pořádány hudební akademie i divadelní představení. Před započetím války konány ve všech zemích veřejné pobožnosti, procesí a modlitby za zdar zbraní rakouských.

Vláda vídeňská snažila se rozdmýchati všeobecnou národní válku proti jařmu francouzskému netoliko v zemích dědičných, nýbrž i v říši německé. Ale provolání v těchto krajích minulo se docela s účinkem, jihoněmecké státy zůstaly dobrovolně v poddručí Napoleonově. Pouze z Tyrol povstáním lidu a přispěním vojska císařského Francouzi i Bavoři byli úplně vytlačeni. Rakousko v rozhodné chvíli nebylo ani finančně ani vojensky náležitě připraveno. Poslední dvě léta nestačila, aby jak v řadovém vojsku, tak v zemské obraně nová organisace náležitě byla provedena. Arcivévoda Karel proto jen po delším zdráhání přijal od císaře nejvyšší velení hlavní armády, která v počtu 200.000 m. vtrhla počátkem dubna do Bavor, kdežto arcikníže Jan s 80.000 m.

měl za úkol osvobození Tyrol a válku proti Eugenovi, místokráli italskému. Třetí armáda vedením arciknížete Ferdinanda dala se na pochod do Haliče, aby odtud vtrhla do vévodství varšavského. Napoleon pospíšil do Bavor a několikadenními potyčkami, zvláště bitvou u Eckmühla (22. dubna), donutil arcivévodu Karla, že se ztrátou třetiny veškerého vojska uchýlil se průsmyky šumavskými do Čech; byl těmito pohromami tak sklíčen, že radil císaři Františkovi k míru. Ale Napoleon na jeho nabídku ani neodpověděl, ve Vídni pak nesdíleli úplně malomyslnost Karlovu. Vyhláškou císařskou poukázáno na nutnost rozmnožiti brannou moc říše, zvláště jízdy a učiněno nové vyzvání k lidu, aby se hlásil do služeb vojenských; šlechta a jiní hodnostáři, kteří již tolikráte podali důkaz vlasteneckého smýšlení, měli najati na svůj náklad dobrovolníky jízdné, nabídnouti jim schopné koně, sedla a náčiní a všemožně podporovati penězi ty, kteří se sami věnují branné službě. Obyvatelstvo se povzbuzovalo, aby vzhledem k pomíjejícím nehodám válečným nepozbývalo mysli. Moravští stavové tehda povolili 240.000 zl. na zakoupení 600 koní a vyzbrojení stejného počtu jezdců. Obyvatelstvo bylo vyzváno, aby své postrádatelné zásoby zlata a stříbra věnovalo na vydržování vojska.

Napoleon zaměřil podél Dunaje přímo na Vídeň. Za tuhých potyček, kde po prvé dobrovolníci praporů zeměbraneckých osvědčili svou statečnost, francouzská vojska přiblížila se k hlavnímu městu. Vídeň kapitulovala a dne 23. května francouzské pluky slavily po druhé vjezd do rakouské residence. Arcikníže Karel, který zatím nastoupil pochod z Budějovic do Rakous, zůstal na levém břehu dunajském, aby hájil cest na Moravu a do Čech a zaujal pevné postavení naproti Vídni. Napoleon s veškerou svou mocí brannou přes ostrov Lobau přešel na levý břeh dunajský a udeřil na vojsko rakouské, jež se snažil vytisknouti z vesnic Aspern a Essling; ale po krvavém dvoudenním boji (21. a 22. května) byl poražen a donucen ustoupiti s troskami své armády na ostrov Lobau. Po šest neděl stál na ostrově a překonav šťastně první následky své pohromy, zimničně pracoval, aby svou porážku napravil. Hlavní posilu přivedl mu místokrál italský Eugen Beauharnais, který poraziv arciknížete Jana u Rábu, zatlačil jej dovnitř Uher a sám přivedl své vojsko do hlavního tábora francouzského. Napoleon přešel potom na severní břeh a po vražedném boji u Wagrama (6. července) podařilo se mu

zvítěziti, ovšem s nesmírnými ztrátami. Rakouské vojsko ustoupilo z bojiště v plném pořádku ke Znojmu a Jihlavě. Napoleon, dav především Vídeň opatřiti zásobami a opevniti, aby mu byla v čas potřeby pevnou oporou, dal se na pochod za nepřítelem.

Na Moravě zprávy o posledních událostech sledovány byly s pochopitelným napjetím a s city nejrozličnějšími. Zpráva o vítězství rakouských zbraní nad nepřemožitelným dosud válečníkem francouzským vzbudila po celé zemi veliké nadšení a vzpružila obětavost všech stavů nanovo. Když gubernium vybídlo majitele koní, aby je darovali neb aspoň za mírnou cenu prodali do služeb válečných, poněvadž právě jízda rakouská trpěla velikým nedostatkem, ihned se všech stran přání tomu ochotně bylo vyhovováno. Z bitvy aspernské mnoho raněných vojáků přivezeno bylo do Brna, a tu veškeré obyvatelstvo hned na ulicích občerstvovalo je pokrmy a nápoji. Mnoho jich bylo přijato do domů soukromých a tam ošetřováni jako synové a bratří. Jiní byli uloženi ve špitálech a tam šlechta i měšťanstvo přinášeli jim vše, čeho bylo třeba. Zvláště ženy a dívky získaly si na tomto poli velké zásluhy. Množství příspěvků peněžitých, vína, potravin, prádla i jiných potřeb bylo odevzdáváno jak od měšťanů brněnských, tak od okolních vrchností a obcí. V městech a osadách moravských, kam ranění byli dováženi neb kudy projížděli, obecenstvo opatřovalo nemocné všemi potřebami i pomocí lékařskou. Císař František dal později, když mír byl uzavřen, všechny tyto činy vyšetřiti a odměnil mnoho Moravanů, kteří zvláštní horlivostí se vyznamenali, zlatými a stříbrnými medailemi.

Několik dní po bitvě wagramské válka přenesena byla do jižních končin moravských. V Rakousích svedeno bylo několik tuhých potyček, dne 9. července Davoust se svými dragouny zmocnil se Mikulova a dne 10. a 11. července před samými branami znojemskými změřily obě nepřátelské armády naposled své síly. Zatím co arcivévoda Karel byl na pochodu do Znojma, byli by ho Francouzi od Lavy málem předstihli. I vypravil na rychlo jízdu s granátníky, kteří pětihodinným hrdinským bojem nepřítele zadrželi, až dorazilo ostatní vojsko rakouské, překročilo most a obsadilo návrší u Znojma při silnici jihlavské. Arcikníže Karel přenocoval ve Znojmě, a hned druhého dne z rána (11. července) rozzuřila se bitva na návrších i před samým městem. Napoleon dorazil na bojiště o 11. hodině dopolední; teprve ke

čtvrté hodině odpolední maršálek Davoust dobyl si průchodu městem na silnici. Rakouské vojsko i zde osvědčilo svou hrdinskou statečnost. Nicméně arcikníže Karel pozbyl již naděje v konečné vítězství, a vypravil pozdě na večer knížete Jana Lichtenštejna k císaři Napoleonovi s žádostí o příměří. Napoleon svolil pod výminkou, že po celou dobu příměří francouzské pluky obsadí třetinu veškerého mocnářství; Tyroly, kde povaleno hrdinské povstání Ondřeje Hofera, Istrii, Korutany, Kraňsko, Štyrsko, oboje Rakousy, západní část Uher s městy Prešpurkem i Rábem; na Moravě zabrán byl kraj znojemský a brněnský až tam, kde tento kraj dotýkal se řeky Moravy; odtud rozhraní činila řeka Morava až po ústí Dyje. Město Brno se Špilberkem mělo od posádky rakouské býti vyklizeno a již 14. července odevzdáno Francouzům. Vojsko arciknížete Karla hned potom přes Jihlavu ustoupilo do Čech. Napoleon od Znojma vrátil se do Schönbrunna, odkudž vedeno další vyjednávání o mír. Arcikníže Karel brzy potom v Litovli složil velitelství nad armádou rakouskou.

Na základě příměří oddíl vojska francouzského, vedený maršálkem Davoustem dal se na pochod k Brnu. Od té doby téměř po čtyři měsíce potrvaly pochody i ubytování francouzských pluků v městě hlavním i v okolních krajích. Francouzi chovali se v bytech i na ulicích pokojně a skromně; za to jejich němečtí spojenci, Bavoři, Virtemberci a Badeňané, dopouštěli se mnohých skutků násilných a výtržností. Maršálek Davoust, jmenovaný tehda knížetem z Eckmühlu, získal si v Brně velkou oblibu svou lidumilností, udržováním pořádku a přísné kázně ve vojště, dílem také okázalými slavnostmi, které často pořádal. Hrabě Lažanský vedl netoliko správu v zemi, pokud to přítomnost nepřátelského vojska dovolovala, nýbrž byl i v čele městského úřadu, ježto starosta brněnský Czikann onemocněl. V krajích obsazených vojskem francouzským bylo zakázáno vrchnostem i ostatnímu obyvatelstvu přiváděti rakouské armádě mužstvo, potraviny, střelivo neb zbraň, neb s ní udržovati písemné spojení; přísnými tresty měli býti též stíženi, kdož by před úřady francouzskými zatajili zásoby střeliva neb potravin, též vrchnosti a občané, kteří by si dovolili uveřejňovati rozkazy rakouské vlády. S Vídní, Prešpurkem a Budínem Brno mělo volné poštovní spojení, též ostatní Morava, ale jen potud, pokud byla od vojska francouzského obsazena. Ze slavností nejhlučnější byla uspořádána 15. srpna na

oslavu narozenin císaře Napoleona. O měsíc později (16. září) císař Napoleon navštívil město Brno, byv uvítán hřměním děl se Špilberka. Byla to druhá a poslední jeho návštěva v tomto městě. Dne 18. z rána Napoleon odcestoval zase do Vídně.*)

Obyvatelstvo trpělo vždy více břemeny válečnými, zvláště kontribucemi bezohledně ukládanými. V kraji brněnském i znojemském nastala nouze o potraviny, zvláště krmného dobytka bylo málo, též o dříví; veřejné listy radily obyvatelstvu, aby zkusilo topiti uhlím a rašelinou, čemuž však lid pro nezvyklost odporoval. Za takových útrap touha po míru byla všeobecná. Tento byl konečně učiněn ve Vídni 14. října 1809; jest to nejnepříznivější ze všech, jaký kdy rakouští panovníci podepsali: Bavorům postoupeno kromě Tyrol Solnohradsko, z Horních Rakous čtvrt inská a hausrucká; Francii Gorice, Terst, běláckÿ kraj v Korutanech, Kraňsko a veškeré území po pravém břehu Sávy; Sasku západní Halič a Krakov s okolím; Rusku kraj tarnopolský. Válečnou náhradu Napoleon v poslední chvíli snížil se 100 na 85 mil. franků. Hradby měst Vídně, Hradce Štyrského, Rábu, Celovce a Brna měly býti rozbořeny. Stálé vojsko rakouské obmezeno na 150.000 mužů. Nejkrutější pohromou pro Rakousko bylo úplné odloučení od moře.

Pluky francouzské zůstaly v Brně, ve Znojmě i jiných městech jihozápadní Moravy do počátku listopadu. Dne 28. října počalo bourání hradeb špilberských. Konečně dne 3. listopadu odtáhl z Brna třetí armádní sbor francouzský vedením maršálka Davousta a druhého dne všechny pluky francouzské vyklidily kraj brněnský i znojemský. Měšťané brněnští s nelíčenou radostí uvítali příchod rakouských pluků do města (4. listopadu). Nenávist proti Napoleonovi nesdíleli však četní továrníci a kupci v Brně i v jiných průmyslových městech moravských. Neboť kontinentálním systemem, jímž zakázán byl všeliký dovoz anglického zboží do přístavův evropských, továrny moravské, zvláště brněnské, zvýšily znamenitě výrobu sukna i cenu jeho, kupci těšili se hojnému vývozu do Ruska a obchod byl v plném rozkvětu.

Války, trvající téměř již dvacet let, podlomily nadobro blahobyt lidu, k čemuž valně přispělo také dlouholeté bídné hospo-

*) Tehda v Brně rozšířila se lichá pověst, že jakýsi kovářský tovaryš, rodilý Tyrolan, pokusil se Napoleona zastřeliti, když za svého pobytu v tomto městě (v září 1809) jel na Špilberk.

dářství státních financí, jež bez soustavy a nešetrně sahalo na samy kořeny hmotných sil národních, nestarajíc se o jejich obrození. Při nastoupení císaře Františka na trůn (1792) státní dluh páčil se na 350 mil. zl.; po míru vídeňském počátkem r. 1810 dosáhl ohromné summy 680 mil. zl. s úrokovým břemenem ročních 40 mil. zl. Všeobecná tíseň finanční způsobila, že stále a značně klesal kurs tehdejších papírových peněz rakouských, tak zv. vídeňských bankocedulí, kterých v době vídeňského míru bylo vydáno již za 1000 mil. zl.; cena jich klesla tak, že za 496 zl. papírových dostávali lidé jen 100 zl. kovové měny. Tíseň finanční dostoupila té míry, že vláda nucena byla vyzvati obyvatelstvo, aby k uhrazení břemen válečných, zejména ohromných kontribucí, od nepřítele ukládaných, odvedlo do státních mincoven všechno zlaté a stříbrné náčiní, jehož nevyhnutelně nepotřebuje, začež slíbena náhrada ve státních obligacích.

Úpadek státní blížil se neodvratně. Ze zemí, postoupených mírem vídeňským Francouzům a jiným mocnostem, proudilo hojně bankocedulí zpět do zemí císařských a tím cena jejich znovu klesala. Koncem roku 1810 platilo se za 100 zl. kovové měny 1240 zl. v bankocedulích. Vláda činila rozličné pokusy, aby pohromu odvrátila. Císařským patentem (26. února 1810) právo vydávati papírové peníze přeneseno na zvláštní úřad, c. k. spojenou deputaci, jejíž presidentem stal se hr. Rud. Vrbna a které bylo uloženo pečovati o vyměňování a umořování bankocedulí. Do deputace byli vysíláni na rozkaz vlády zástupci stavovští ze všech zemí dědičných. Finanční ministr hrabě Wallis vypsal zvláštní daň na umořování státního dluhu a peněz papírových, kterouž uvalena desítiprocentová dávka na veškeré jmění movité i nemovité. Ale toto opatření nedosáhlo svého účelu. Lid pokládal papírové peníze za zcela bezcenné. Nastala veliká drahota: měřice pšenice prodávána za 50 zl., sáh dříví za 90 zl. Sedláci za prodané obilí po žních kupovali si zlaté řetězy a prsteny, aby si aspoň nějaký majetek uchovali. Mnozí zapalovali si dýmky bankovkami. Konečně vídeňská vláda sáhla k poslednímu prostředku. Pověstným finančním patentem (ze dne 20. února 1811) ustanovena cena bankocedulí při výměně za měnu konvenční na pětinu ceny nominální. Do 1. února r. 1812 měly bankocedule, jež dosáhly tehda ohromné výše 1060 mil. zl., býti uvedeny úplně z oběhu a na jejich místě zavedeny t. zv. »výměnné papíry«

(Einlösungsscheine); tyto neměly dosáhnouti větší výše, než bylo třeba k výměně bankocedulí za pětinu jich ceny, tedy jen do 212 mil. zl. Spojená deputace pro výměnu a umořování peněz měla pod přísahou bdíti nad tím, aby více papírových peněz nebylo vydáno. Tímto patentem byl státní bankrot veřejně ohlášen. Mnoho lidí, kteří v den před vyhlášením patentu (15. března) mohli se pokládati ještě za zámožné, po něm uvedeni byli úplně na mizinu. Jakési potěšení a naději v lepší budoucnost vzbudila u lidu zpráva o sňatku, uzavřeném mezi císařem Napoleonem a nejstarší dcerou císaře Františka, Marií Luisou. Ale naděje ty ještě dlouho nebyly splněny.

Po míru vídeňském, jímž Rakousko kleslo na stát druhé třídy. Napoleon dosáhl vrcholu své moci. Zbývaly pouze dvě mocnosti evropské, jím dosud nepokořené, Anglie a Rusko. Anglickou velmoc námořskou nebylo možno zlomiti, toliko hmotné zájmy tohoto státu byly citelně poškozovány kontinentálním systemem, jehož následky pociťovalo také obyvatelstvo pevniny evropské. Dovoz koloniálního zboží u nás byl obmezen na míru nejmenší, lid musil odvykati obvyklým požitkům, káva a cukr nahrazovány bídnými surrogáty. Některým odvětvím domácího průmyslu byl ovšem zákaz dovozu anglického značně na prospěch. S druhou velmocí evropskou, s Ruskem, Napoleon od dob míru tilžského (1807) na oko žil v přátelství. Ale čím dále tím jasněji vystupovalo na jevo, že výbojné záměry císaře francouzského nestrpí ani této říše vedle sebe. Podněty k nepřátelství s obou stran se množily, až konečně r. 1812 došlo k zjevné válce. K zamýšlené výpravě proti Rusku císař Napoleon sbíral válečné síly po celé Evropě a také Rakousko, které tehda kleslo na vasala francouzského, musilo k témuž cíli přispěti vojskem, jehož velitelem byl jmenován kníže Karel Schwarzenberg; ale byla to jen válka zdánlivá, kterou tento pomocný sbor vedl s Rusy na hranicích haličských, a Metternichovi podařilo se po celou tu dobu udržeti tajné dorozumění s carem Alexandrem.

Zprávy o nešťastném výsledku výpravy Napoleonovy do Ruska a o požáru Moskvy, o přechodu přes Berezinu, jímž dovršena záhuba půlmilionové armády, a o konečném útěku Napoleonově do Paříže působily mocným dojmem také na naše země. Zatím, co vůdce pomocného vojska pruského, generál York, v Tauroggenu učinil na svou pěst smlouvu s ruským generálem

Děbičem (30. prosince 1812), nechybělo ani u nás hlasů dovolávajících se přímého spolku s Ruskem. Ale dvůr vídeňský zkušenostmi předešlých let naučil se potřebné opatrnosti. Metternichovi ve shodě s císařem Františkem vidělo se nejlepším prostředkem zachovati mezi nepřátelskými mocnostmi neutralitu a nabídnouti oběma prostřednictví. Zatím, co mezi Ruskem a Pruskem učiněn byl (26. února 1813) branný spolek v Kališi, v Rakousku konány byly s velkou horlivostí odvody vojenské a nové mobilisované pluky ponenáhlu byly shromažďovány v severních Čechách. Napoleon s nově sebranou mocí válečnou vytrhl proti spojencům a zastavil jejich postup, ale s takovými ztrátami, že bylo nutno pomýšleti na doplnění armády. Dvůr vídeňský nabídl mu opětně své prostřednictví k smírnému vyjednávání, které mělo býti zahájeno kongresem pražským. Napoleon, jemuž běželo především o získání času k novým přípravám válečným, podepsal smlouvu o příměří, ale když potom všechny smírné návrhy byly odmítnuty, Metternich, který zatím ukončil smlouvu o branný spolek s Ruskem, Pruskem a Anglií, odevzdal zástupci Francie notu, kterou se vypovídala válka Napoleonovi a současně ohlásil »národům rakouským« manifest císaře Františka, jenž všude byl čten s velkým nadšením. V Praze, kde na sklonku srpna sešli se všichni tři spojení mocnářové, bylo tehda středisko všeobecného zbrojení, nejvyšším velitelem české armády byl jmenován kníže Schwarzenberg. Nejvyšší purkrabí český, hrabě Kolovrat, vyhlásil císařský rozkaz, aby v době co nejkratší v Čechách a na Moravě bylo sebráno a vycvičeno 65.000 mužů zemské obrany.

Válka zahájena současně na dvou bojištích: nad Katzbachem Rusové a Prusové porazili (26. srpna) francouzského maršálka Macdonalda, kdežto Napoleon zvítězil u Drážďan nad spojeným vojskem rakousko-ruským, jemuž velel Schwarzenberg, a donutil je k ústupu průsmyky rudohorskými do Čech: ale pohroma napravena tím, že pronásledující je armádní sbor Vandammův byl u Chlumce zaskočen a z velké části zajat. Také na jiných místech spojenci dobyli proti vůdcům francouzským znamenitých úspěchů. Napoleon donucen byl před postupujícími armádami spojenců ustoupiti až do Lipska, kamž dle společného plánu, vypracovaného hrabětem Radeckým, zaměřil Schwarzenberg z Čech, Blücher a Bernadotte od severu. U Lipska (16. a 18. října) zastihla císaře francouzského konečná katastrofa. Nastala doba zpátečného pochodu

Napoleonova za Rýn a zoufalého zápasu jeho ve Francii, jehož výsledkem bylo jeho sesazení s trůnu (11. dubna 1814) a vypovězení na ostrov Elbu. Tyto události měly za následek obnovení někdejšího velmocenského postavení říše rakouské, od nich národové očekávali dosažení konečného míru po tolika útrapách válečných a proto způsobily ve všech zemích dědičných, tedy i na Moravě, nesmírnou radost. Zpráva o vítězství spojenců u Lipska došla do Brna 23. října a vzbudila nevylíčitelné nadšení, i konány byly hlučné slavnosti. Na tisíce zajatých Francouzů, mezi nimi několik generálů, bylo tehda dovezeno do Brna. Vyhláškou hraběte Ignáce Chorinského, plnomocného dvorského komisaře moravsko-slezského (4. května), oznámen byl dík císaře Františka obyvatelstvu moravskému, zvláště pak měšťanstvu brněnskému, za účastenství a vydatnou pomoc, poskytnutou tisícům raněných vojákův i rodinám četných zeměbranců.

Císař František, který zatím vrátil se z Paříže do Vídně, byl tam od veškerého obyvatelstva s velikým nadšením uvítán. Tohoto uvítání účastnili se také stavové moravští i slezští, a zvolili deputaci, která by císaři při jeho návratu do Vídně přednesla blahopřání nad rychlými a požehnanými pokroky zbraní rakouských. Vjezd císařův do Vídně konal se 16. června s neobyčejnou okázalostí. Obyvatelstvo vídeňské, opojeno jsouc radostí, že dlouho očekávaný mír s vítězstvím zbraní rakouských se dostavil, vítalo oblíbeného mocnáře, který více než rok prodlel v cizině, s jásotem, jenž prý přehlušoval hřmění děl a podobal se bouřícímu moři. Slavnostní průvod konal se za neobyčejného lesku dvořanstva, šlechty i vojska a památný den zakončen byl osvětlením, jakého dosud Vídeň neviděla. Dne 23. června o 11. hod. dopoledne císař s císařovnou a celou rodinou přijal stavovské deputace všech zemí dědičných a měl k nim řeč, ve které projevil dík a uznání za příchylnost, projevenou mu ode všech poddaných národův. Potom udílel audience každé deputaci zvlášť. Moravsko-slezská stav. deputace, jakmile došla na ni řada, vstoupila za vedení plnomocného dvor. komisaře hr. Chorinského do dvorany, kdež císař stál u trůnu a po přiměřeném proslově hr. Chorinského takto odpověděl:

»Mám plné přesvědčení o věrných Moravanech a Slezanech, že každou obět přinášeli ochotně a poctivě, aby vlast byla zachráněna a čestný mír vybojován. Uznávám Vaši bodrou příchylnost ke mně i k vlasti s vděčnou myslí a nikdy Vám jí

nezapomenu. Kdyby se někdy naskytla příležitost, kde bych těmto oběma provinciím mohl zvláště prospěti, spoléhejte s důvěrou na mne, na svého otce!«

Deputace moravská učinila potom ještě návštěvu u jiných členů rodu panovnického, zejména u korunního prince Ferdinanda, a v povznesené náladě vrátila se domů.

Ještě před prvním mírem pařížským Rakousko zabezpečilo si většinu zemí před tím odtržených, totiž Tyroly s Vorarlberkem, Solnohradsko, čtvrt inskou a hausruckou v Horních Rakousích, provincie illyrské, Benátsko i Lombardsko. K úpravě ostatních změn státních měl býti svolán kongres všech mocností evropských do Vídně. Bylo to nejskvělejší shromáždění panovníkův a státníků, jaké kdy Evropa viděla; odlesk velkolepých slavností, pořádaných v hojné míře ve Vídni na počest vznešených hostí, byl patrný také na Moravě, zejména v našem hlavním městě. Brno bylo co chvíle vzrušeno příchodem nějaké vznešené osobnosti. Nejvíce oslaven byl v Brně příjezd caře Alexandra (25. září večer), který po dvouhodinném odpočinku se svou sestrou Kateřinou Pavlovnou nastoupil další cestu do Vídně. Ale vlastní porady zástupcův evropských mocností, konané na kongrese vídeňském, neměly tak hladkého průběhu, jako slavnosti současně pořádané. »Kongres tančil, ale nedostával se ku předu«, tak vyjádřil se vtipně o něm kníže de Ligne. Zvláště o rozdělení Polska a Saska byl tuhý spor mezi Ruskem a Pruskem z jedné a ostatními velmocemi s druhé strany. Těchto roztržek mínil použiti Napoleon a opustiv tajně Elbu, s 900 vojáky přistál (2. března 1815) na pobřeží jihofrancouzském. Národ francouzský, který nebyl valně spokojen s vládou Ludvíka XVIII., snadno se rozplamenil pro svrženého císaře a vojsko, proti němu vypravené, šmahem k němu přebíhalo. Napoleon 10. března slavil vjezd svůj do Lyona a o deset dnů později byl uvítán v Paříži, odkud Ludvík XVIII. v noci před tím nucen byl uprchnouti. Na zprávu o tom zástupci kongresu vídeňského prohlásili (15. března) klatbu na »rušitele míru světového« a vojskům, jež byla na cestě k domovu, dán rozkaz obrátiti se nazpět do Francie. Napoleon pospíšil si udeřiti na Angličany a Prusy v Nizozemsku, ale v bitvě u Waterloo a Belle Alliance (18. června) byl poražen a donucen po druhé vzdáti se koruny. Angličané, jimž se vzdal, odvezli jej z usnesení všech velmocí na ostrov sv. Helenu, kde již po šesti letech (1821) zemřel.

Kongres vídeňský skončil rychle své porady, dohodnuv se o všech sporných otázkách. Dne 9. června podepsána od zástupcův osmi hlavních mocností listina závěrečná. Již koncem května rozjížděli se z Vídně mocnáři, státníci a vojevůdcové, jednak domů, jednak do hlavního tábora armád spojeneckých. Návštěvy jejich, pokud se ubíraly Moravou, a zprávy o postupu vojsk a událostech z bojiště udržovaly obyvatelstvo v ustavičném rozechvění. Mysli se ponenáhlu uklidnily zprávou o ukončení porad kongresu vídeňského a o druhém míru pařížském (2. října 1815). Obyvatelstvo moravské nabylo nové důvěry v budoucnost, zvláště když zvědělo, že uzavřeným mírem mocnářství zaujalo ve větší míře než kdy před tím velmocenské postavení mezi státy evropskými. Návrat pluků z Francie byl v městech i vesnicích moravských uvítán s velikou radostí, občanstvo hostilo je skvěle a pořádalo jim rozmanité slavnosti.

Na podnět někdejšího velícího generála moravského, arcivévody Ferdinanda d'Este, četní obyvatelé brněnští ze všech tříd i stavův usnesli se oslaviti tyto události zřízením pomníku, jenž měl býti prvním toho druhu v celém mocnářství. Pomník měl býti postaven na návrší Kalvarijském v Brně, nynějším Františkově, jenž měl býti upraven v půvabný sad. Bylo to dílo velmi nesnadné, ale chopili se ho řádní mužové, v jichž čele byl sám guvernér moravsko-slezský hrabě Ant. B. Mitrovský, jehož návodem stavové povolili k tomu potřebné peníze, pokud nestačily dobrovolné příspěvky; stavové usnesli se pečovati o stálé důstojné zachování sadův i pomníku, jakmile budou dokončeny, a náklad k tomu potřebný ročně hraditi z fondu domestikálního. Také slezští stavové přispěli částkou 21.000 zl., čímž umožněno dokončení pomníku i sadův, celkovým nákladem 185.000 zl., z čehož na pomník sám připadlo 120.000 zl. Slavnost položení základního kamene vykonána byla dne 4. října 1818, v den jmenin císařových. Císař František, chystaje se právě na kongres do Cách, nemohl této slavnosti osobně býti přítomen, i ustanovil svým zástupcem korunního prince Ferdinanda.

§ 64. Povšechný stav Rakouska po kongresse vídeňském. Povaha cís. Františka a návštěvy jeho na Moravě.

Útrapy válečné, jichž následky jevily se ještě po dlouhá léta potomní, vzbudily u panovníkův i jiných vůdčích osob hlu-

bokou nenávist proti hnutí, jež pokládáno bylo za hlavní původ všeho zla. Na revoluci francouzskou vzpomínalo se jen s hrůzou, schvalně vyličovány jen její špatné stránky, na vše dobré, co v ní bylo obsaženo, se zapomínalo nebo se umlčovalo. Osvícenské názory z konce XVIII. stol. uváděny v ošklivost a opovržení a ve všech názorech náboženských i politických zavládla reakce. Na pohled krásná zásada svaté alliance, jež učiněna byla na podnět caře Alexandra a jež vytkla panovníkům za úkol, spravovati své národy v duchu učení Kristova, zvrhla se záhy na pouhé obmezování všeliké volnosti v životě politickém i kulturním.

A přece proud dějin nedal se nadobro zastaviti. Mohutný, třebas bezohledný despotismus světovlády Napoleonovy dovršil po leckterés stránce snahy předešlého období revolučního. Co velicí duchové XVIII. stol. naznačili theoreticky, osvobození lidského ducha od mnohých pout zastaralých předsudkův a zlořádů, slavný podmanitel hravě uváděl ve skutek. Třeba jen na doklad uvésti částečné sjednocení států německých a italských pod jeho žezlem. A když i nadvláda jeho byla svržena, síly národů, dlouho tlumené za gigantických válečných převratů, probouzejí se ponenáhlu k novému životu. U všech národů budil a vyvíjel se ponenáhlu větší uvědomění a také po stránce sociální dál se nehlučný sice, ale neodvratný postup: nižší třídy obyvatelstva, zvláště měšťanstvo a ponenáhlu také lid selský, spjatý dosud dosti těsně vrchnostenským poddanstvím, hleděl pilností a lepším vzděláním dobyti si především vyššího stupně blahobytu a octly se tak v neodvratném boji proti privilegovaným vrstvám společenským.

V zemích našeho mocnářství postup ten dál se ovšem mnohem zdlouhavěji, než v ostatních státech západní a jižní Evropy. V Rakousku jevila se nejpatrněji působnost Metternichova. Tento bystrý, třebas lehkomyslný a namnoze i frivolní státník, v mravech i vědomostech stejně povrchní, vše vynakládal za tím cílem, aby se věci klidně vyvíjely dle jeho zásad. Ale do tohoto klidného vývoje zavzněly křiklavou dissonancí z rozličných končin Evropy hlasy, volající po konstitučním zřízení. Toto hnutí rozšířilo se po Neapolsku, ve státě církevním, v království sardinském a nalezlo průchod i do rakouské časti Italie, zejména do Milánska, kde všechno úsilí policie a censury o jeho potlačení ukázalo se marným. Četné tajné spolky karbonářské hleděly připravovati odtržení této země od Rakouska a přivtělení její

ke království sardinskému. Zjevná vzpoura, která vypukla r. 1820 proti nenáviděným panovníkům ve Španělsku a v království neapolském, přiměla Metternicha k ráznějším krokům. V Milánsku zavedeno přísné vyšetřování a mnoho podezřelých osob zatčeno. Z nich velikou pozornost vrstevníkův upoutali dva básníci Maroncelli a Silvio Pellico, kteří oba byli s počátku vězněni v Benátkách, potom (v březnu 1822) odvezeni na Špilberk a Silvio Pellico teprve 1. srpna 1830 na přímluvu sardinského vyslance propuštěn na svobodu. Na podnět Metternichův svolán byl kongres evropských mocností do Opavy, který zasedal od 23. října do 24. prosince 1820, a který potom (v lednu 1821) přeložen byl do Lublaně; na jeho usnesení potom rakouské vojsko vedením gen. Frimonta vtrhlo do Neapolska a porazivši povstalce obsadilo hlavní město Neapoli. Mnoho osob bylo odsouzeno na smrt, někteří povstalci odvlečeni do rakouských pevností. Podobným způsobem potlačena byla vzpoura lidu v království sardinském, rovněž zakročením vojska rakouského, kdežto vládě francouzské z usnesení kongresu Veronského (1822) připadl úkol obnoviti vojenskou mocí starý pořádek ve Španělsku.

Metternich slavil tehda dokonalý triumf. Německá knížata ochotně uznávala primát císařský, v Italii pak všichni mocnější panovníci octli se ve vleku rakouské politiky. Plamen vzpoury však neutuchl úplně a doutnal potají dále. Vláda milánská v jejíž čelo postaven byl mírumilovný, ale správních věcí málo znalý arcivévoda Rainer, nucena byla r. 1824 zavésti opět rozsáhlé vyšetřování s karbonářskými spiklenci, jichž vynikající náčelníci byli odsouzeni k smrti, ale od císaře dána jim milost a trest proměněn ve vězení na Špilberce. Těmito přísnými opatřeními byl na dlouhý čas v císařských zemích pokoj zabezpečen. Tím však národové rakouští nebyli uspokojeni. Právě ona léta, kde Rakousko si uhájilo prvenství v Evropě, náležejí co do vnitřního vývoje k nejméně zdatným a úrodným. Ze všech sněmů zemských té doby právě se ozývaly největší stesky na nesnesitelná břemena berní. Chatrná a strnulá organisace stavovská nemohla napraviti to, co zanedbala správa státní, ježto účastenství stavů ve veřejné správě bylo obmezeno na nejmenší míru; také se stavům nedostávalo k tomu potřebné dobré vůle, ježto byli příliš úzkostliví o své výsady proti stavům nižším. Proto také důmyslnější mužové byli přesvědčeni o nutnosti oprav v celém zřízení, a žádali

vybavení provincií z tuhé centralisace, rozšíření jich samosprávy, od kteréž očekávali čilejší život a hybnost ve všech odvětvích. Nespokojenost nabývala větších rozměrů netoliko v Lombardii a v Benátsku, nýbrž zejména také v Uhrách, kde císař nešetřil smlouvy, učiněné mezi stavy uherskými a císařem Leopoldem II., že bude každá tři leta sněm uherský svoláván. Teprve když na Balkánském poloostrově vznikly mezi ujařmenými Srby, Rumuny a Řeky vážné nepokoje, a v Řecku dokonce vypuklo povstání proti portě turecké za samostatnost, Metternich, obávaje se, aby plameny vzpoury nezašlehly také přes hranice uherské, sám radil císaři ku svolání sněmu uherského, k čemuž konečně došlo 11. září 1825. Tam však širokým proudem valily se stížnosti na dosavadní zlořády, jež se obracely přímo proti osobě panovníkově. Na sněmě r. 1830 byl sice korunní princ Ferdinand korunován za krále uherského, ale staré spory mezi vládou a stavy ani tenkráte neutuchly.

Všeobecného a trpkého odsouzení za hranicemi dostalo se politice Metternichově, jakou zahájil za povstání Řeků a jiných pobalkánských národů proti portě turecké. Kdežto Rusko, kde po smrti caře Alexandra (1825) nastoupil syn jeho Mikuláš I., prohlásilo se pro samostatnost Řecka a s Anglií i Francií učinilo za tím účelem spolek, Metternich pokládal za vrchol umění státnického, zachovati i na Balkáně dosavadní stav věcí a zastávati se neporušenosti říše turecké. Na konec Rakousko zůstalo osamoceno a Řecko osvobozeno zásluhou ostatních mocností. V našich zemích tyto události nebudily valného ohlasu. V Čechách a na Moravě veřejnost zastupující vyšší stavové, většinou cizího původu, neměli hlubších sympathií pro utiskované národy slovanské na Balkáně, ostatní třídy obyvatelstva neměly ještě dostatečného vzdělání, až na onu hrstku buditelů, kteří obětavě působili za obrozením národního uvědomění u svého lidu. Osobnost panovníkova při všech vadách veřejné správy, při všech útiscích, v nichž zvláště lid selský dosud trval, nepřestávala býti předmětem všeobecné obliby a vážnosti. Jen tak lze si vysvětliti, že při všech dosavadních zlořádech a nesrovnalostech zprávy o červencové revoluci v Paříži r. 1830, kterou Karel X. s trůnu byl svržen a nastolen Ludvík Filip Orleanský, nevzbudily v našich zemích žádného znepokojení. Metternich pospíšil si uznati nového krále francouzského, aby tím přispěl k ukonejšení revolučního

hnutí ve Francii a zabránil dalšímu jeho rozšíření do ostatních zemí evropských. Také povstání v Belgii, jež mělo za následek prohlášení samostatnosti této země, ba ani mnohem bližší revoluce v ruském Polsku neměla tehda pro naši říši dalších následků, třebas v Haliči, Uhrách a také u nás, v Čechách a na Moravě, za rostoucího uvědomění pospolitosti slovanské vzbudila dosti živé sympathie.

Toho roku, kdy vypukla revoluce červencová v Paříži, pozornost našich zemí, ano celé Evropy upoutala událost rázu zcela jiného. Byla to cholera, která r. 1830 rozšířila se po veliké části Ruska, r. 1831 pak v ruském Polsku, v Haliči, v Bukovině, v Uhrách i v Dol. Rakousích. Z těchto zemí vnikla také na Moravu.

Cholerou nejvíce zastižen byl kraj brněnský; tam od počátku, kdy nemoc vypukla (20. září 1831), do konce dubna r. 1832 navštíveno bylo 380 osad, v kraji olomuckém 291, v uherskohradišťském 204, v přerovském 84, v znojemském 85 osad; nejvíce ušetřen byl kraj jihlavský, kde po celou tu dobu nákaza se objevila jen v 9 osadách. Celkem v 1060 osadách moravských onemocnělo za onen čas asi 65.000 tisíc lidí, z nichž dobrá třetina zemřela. V Brně nákaza dostoupila vrcholu v druhé polovici října, kdy počet denně onemocnělých páčil se až na 55; 29. prosince úřední výkazy zaznamenaly tam poslední případ onemocnění a již 16. ledna 1832 Brno bylo prohlášeno za prosté nákazy; za celou dobu (od 21. září 1831 do 16. ledna 1832) onemocnělo v Brně 1789 osob, z nichž 699 zemřelo, ostatní se uzdravily.*) V posledních dnech měsíce dubna již jen jediná osada na Moravě (Stonařov u Jihlavy) byla navštívena cholerou a když tam dne 5. května poslední osoba se uzdravila, byla ohlášena radostná zvěst, že cholera v celém obvodu moravsko-slezském vyhasla.

*) Ve Vídni, kde cholera byla asi současně s Brnem, bylo nejvíce onemocnělých počátkem října (60—80); v Praze vypukla o něco později (18. listopadu) a trvala do konce dubna; v nejhorší době (ke konci ledna) onemocnělo denně až 61 osob. V Pešti bylo mnohem hůře, neboť nemocných se počítalo denně až šestkrát tolik co ve Vídni. V celých Uhrách do konce března r. 1832 bylo úředně vykázáno asi 550.000 onemocnělých (v 4950 osadách), z nichž asi 250.000 zemřelo, v Haliči do konce prosince r. 1831 v 1830 osadách asi 260.000 onemocnělých, z nichž téměř 100.000 lidí zemřelo. Brněnský statistik té doby K. Ehrmann vypočetl ztrátu lidu cholerou v celém mocnářství rakouském r. 1831 na 186.499, r. 1832 na 89.793 lidí.

Dějepisci zvykli si označiti období císaře Františka I. názvem »systemu Metternichova«, ale jest dokázáno, že mnohem větší měrou než Metternich vtiskla ráz této době osobnost samého panovníka, která hned s počátku docházela u dějepisců posouzení velmi různého a podnes není o ní mínění jednotného. O neobyčejné oblíbenosti u všech poddaných nelze pochybovati. Prosté občanské vychování, jehož se mu dostalo při dvoře v Toskáně i potom ve Vídni u císaře Josefa II., vštípilo mu hluboký cit pro mravnost i náboženský smysl pro přísný život rodinný, jež nedaly vzniknouti nezřízené nádheře dvorské a rozkošnictví. Jevil také velikou horlivost ve vykonávání vladařských povinností. Ale mravenčí pilnosti nedostávalo se tvůrčího nadání, vyššího rozhledu, smělé energie a porozumění novým proudům myšlenkovým. Důvěra jeho v novoty ve zřízení státním a v životě veřejném byla hned z mládí podryta dokonale jednak neúspěchem oprav císaře Josefa, jednak nenávistí k revoluci francouzské. Slova konstituce nesměl nikdo za přítomnosti jeho ani vysloviti.*)

Že císař František skutečně pečoval o blaho poddaných národů, důkazem toho jsou četné cesty, které zvláště od času, co říši byl zabezpečen trvalý mír, pravidelně konal po všech zemích svých. Nebyly to nikterak cesty zábavné, nýbrž konané za účelem, aby se seznámil s přáními a potřebami svých národů, s polohou a stupněm vzdělání jednotlivých krajin. Moravu navštívil za svého panování desetkráte. První návštěva nestala se za příležitosti korunování za krále českého v Praze, ačkoli stavové moravští na sněmě projevili přání, aby mohli novému panovníkovi holdovati v hlavním městě moravském. Moravané uviděli panovníka po prvé na sklonku r. 1798, jak již bylo svrchu vylíčeno. Po druhé císař František navštívil zemi moravskou bezprostředně po vydání významného patentu ze dne 11. srpna 1804, jímž ohlásil, že přijímá titul dědičného císaře rakouského. Třetí pobyt jeho na Moravě r. 1805 pojí se k smutným událostem válečným v čas bitvy slavkovské. Za příznivějších okolností pro zemi Moravskou stala se čtvrtá návštěva císaře Františka s manželkou

*) Karakteristickým jest vypravování Hormayrovo. Osobní lékař Stifft chválil kdysi císařovu »dobrou konstituci«. Císař pravil: »Co zde mluvíte? Jsme staří, dobří známí, ale Stiffte, tohoto slova ať nikdy od Vás neslyším! Říkejte si »trvanlivá povaha« nebo, jménem božím, třebas »dobrá komplexe«, ale není »dobré konstituce«. Nemám konstituce a nikdy jí nebudu míti«.

Marií Ludvikou, dcerou arcivévody Ferdinanda z Este (19. dubna 1808). Po úmrtí Marie Ludviky oženil se císař František s princeznou bavorskou Karolinou Augustou (24. září 1816). Roku 1817 podnikli cís. manželé krátkou cestu na Moravu, pobyvše několik dní hlavně v Kroměříži a v Olomouci. R. 1818 konána byla v Brně památná slavnost odhalení pomníku na Františkově, při které císaře zastupoval korunní princ Ferdinand. Císař František s císařovnou Karolinou Augustou navštívili potom Moravu teprve r. 1820. Přijeli do Brna s arcivévodkyní Marií Klementinou, dcerou císařovou, provdanou za Leopolda, prince salernského, 1. května a pobyli tam celý týden. Sedmá návštěva stala se, když Metternich svolal kongres mocnářův a státníkův evropských do Opavy, aby se uradili o potlačení všelikých pokusů revolučních. Na kongres, jenž se konal od 23. října do 24. prosince 1820, přišel vedle císaře Františka též car ruský, král pruský a zástupcové Francie i Anglie. Císařští manželé rakouští setrvali v Opavě do skončení porad sjezdových, a teprve 26. prosince odjeli do Vyškova, kde přenocovali na zámku arcibiskupském a odtud přes Brno, kdež nepobyli dlouho, do Vídně. Za nimi tam odcestoval car Alexander, kancléř Metternich a jiné vynikající osobnosti, neboť hned potom (v lednu a v únoru 1821) konali zástupci mocností evropských nové porady v Lublani, zejména o potlačení vzpoury neapolské, která brzo potom byla povalena pluky císařskými.

Roku 1823 byl císař František po osmé na Moravě, ale nepobyl tu dlouho. Vyjel z Holíče dne 19. září na Strážnici, Ostroh, Uh. Hradiště, Kroměříž do Hranic; tam přenocoval a druhého dne na Frýdek a Těšín odcestoval do Haliče. Od té doby po deset let nevstoupil na půdu moravskou. R. 1833 císař s manželkou vydal se (25. července) na cestu do Čech, kdež konal osobní schůzi s králem pruským Bedřichem Vilémem III. v Terezíně (14. srpna) a potom s carem ruským Mikulášem I. v Mnichově Hradišti (9.—19. září); schůze účastnili se též kancléřové obou říší, Metternich a Nesselrode, neboť šlo o dohodnutí mezi Ruskem a Rakouskem v palčivé tehda otázce východní. Hned potom císař František s císařovnou Karolinou Augustou vydali se na cestu do Moravy. K okázalému uvítání mocnářovu konány byly mimořádné přípravy. Usneseno, aby deputace stavů moravských vyjela císařským manželům na koních vstříc a doprovodila je do města k obydlí, dále aby uspořádán byl ples neb jiná

slavnost, kde by císařští hosté měli příležitost poznati krásné venkovské kroje moravské; jiná deputace stavovská měla uvítati císaře na hranicích moravských, kdež se měla zříditi triumfální brána. Všechny tyto slavnostní přípravy však byly zastaveny na přání císařovo; za to se stavové usnesli oslaviti příchod panovníkův dobročinným skutkem i věnovali 40.000 zl. konv. m. na zvláštní nadaci, zvanou nadací Františkovou a Karolininou, ze které připadlo ústavu slepých 20.000 zl., ústavu hluchoněmých 10.000 zl. a opatrovně 10.000 zl. Dne 20. září 1833 císařští manželé vyjeli z Prahy, 23. září o 9. hodině večerní dorazili do Brna a ubytovali se v domě guberniálním. Návštěva jejich potrvala až do 7. října. Dne 4. října byly okázale oslaveny jmeniny císařovy; císařští manželé navštívili Františkovo museum, kde byla na počest císařských hostí uspořádána výstava průmyslových výrobků řízením gubernialního sekretáře Rudolfa svobodného pána Forgáče. Vystaveno bylo zboží vlněné, lněné, kožené, železné i hrnčířské, přístroje fysikální a technické, tapety a j. Dne 7. října císař s císařovnou nastoupili další cestu krajem brněnským a znojemským do Lince, kde všude obyvatelstvem byli nadšeně vítáni. Návštěva měla pro zemi moravskou a zvláště pro Brno blahodárné následky. Značný úspěch, jakého dosáhla výstava moravských průmyslových a uměleckých výrobků, pohnul stavy moravské, že se usnesli, i budoucně občas pořádati takovou uměleckou a průmyslovou výstavu na povzbuzení a oživení moravského umění a píle průmyslové nákladem stavovským.

Poslední návštěvu svou na Moravě císař František vykonal r. 1834, nedlouho před smrtí, a tehdejší pobyt jeho na půdě naší byl ze všech nejdelší. Císař s císařovnou pobyli tehda v Brně od 30. srpna do 19. září; císař věnoval se téměř každodenním cvičením a manevrům u Tuřan, udílel audience a vyřizoval nejdůležitější záležitosti státní, kdežto císařovna navštěvovala dobročinné ústavy.

Z Brna odebrali se do Olomouce; po celé cestě byli na rozličných panstvích vítáni triumfálními branami a četným lidem a stejně skvělého přijetí dostalo se jim v městě samém, kde za rozmanitých slavností pobyli čtyři dny. Dne 23. září císařští hosté opustili Olomouc a vrátili se zase do Brna. Hned druhého dne císař František stižen byl bronchiálním neduhem i nemohl po několik dní vůbec vycházeti z bytu. Ale ještě než se přiblížily

jmeniny jeho (4. října), úplně se zotavil z nemoci, i mohly nerušeně býti konány přípravy na oslavu tohoto svátku. Byla to desátá a poslední návštěva císaře Františka na Moravě, jež veškerému lidu hluboce se vtiskla do paměti. Již o několik měsíců později došla zpráva o smrti jeho (2. března r. 1835), jež vzbudila všude upřímně cítěný smutek. Když biskup brněnský František Gindl v dómě sv. Petra konal smuteční pobožnosti za zemřelého panovníka, dne 13. března v české, 14. března v německé řeči, četné obecenstvo slzelo nad ztrátou mocnáře, který přese všechny své slabosti zdoben byl dobrou ctností panovnickou, láskou k poddaným národům.

§ 65. Správa státní a církevní. Zřízení stavovské.

Císař František byl čtyřikráte ženat. První manželkou jeho byla Alžběta Virtemberská, jež zemřela 18. února 1790. O sedm měsíců později (19. září 1790) slavil sňatek s Marií Terezií, princeznou neapolskou. Po její smrti (13. dubna 1807) oženil se (16. ledna 1808) s Marií Ludovikou z Este, a když i tato mu po několika letech (6. dubna 1816) zemřela, vstoupil ve čtvrté manželství s Marií Karolinou, princeznou bavorskou, která jej přežila. S první manželkou měl pouze dceru Ludoviku, která zemřela v dětském věku. Z druhé manželky pocházely tyto děti: Marie Ludovika (nar. 1791), jež provdána byla za císaře Napoleona I., Ferdinand (nar. 1793), jenž stal se nástupcem trůnu, František Karel (nar. 1802), otec císaře Františka Josefa, Leopoldina (nar. 1797), choť Dom Pedra, císaře brasilského, Marie Klementina (nar. 1798), choť Leopolda, prince neapolského, Karolina Ferdinanda (nar. 1801), choť Bedřicha Augusta, krále saského, a Marie Anna (nar. 1804); s třetí a čtvrtou manželkou císař František již neměl potomstva. Z bratří císařových v důvěrnějších stycích s ním setrvali pouze arcivévodové Rainer a Ludvík; císař, kdykoliv nemocí neb cestami byl zaneprázdněn, dával se od Ludvíka a někdy také od Rainera ve státní správě zastupovati. V menší oblibě u něho byli ostatní bratří, Josef, palatin uherský, Jan a především Karel, který slavnými činy válečnými vzbuzoval u císařského bratra svého čím dále tím větší žárlivost a nedůvěru. Arcikníže Karel na konec uchýlil se úplně do života soukromého.

Nejpřednější rádcové císařovi neměli dostatečného porozumění pro životní zájmy státu i národů poddaných a bývali z pravidla nešťastnými ve volbě prostředků, jež měly čeliti ku zvelebení říše. Ve věcech zahraničných v prvních letech státníci rychle se střídali. Starý kníže Václav z Kounic složil svůj úřad hned na počátku vlády Františkovy, poněvadž nesouhlasil s vedením války proti Francii ve spolku s Pruskem. V úřadě kancléřském potom Ludvík Cobenzl a František Thugut byli rozhodnými odpůrci Francie, kterou mínili pokořiti ve spolku s Ruskem a Anglií. Povoláním hraběte Filipa Stadiona (1806) v úřad kancléřský nastal sice u dvora vídeňského nový svěží proud, duch času počal si raziti dráhu rozličnými opravami, ale nešťastný průběh války roku 1809 zastavil tuto činnost a měl kromě toho ještě za následek, že císař František od té doby nadobro zanevřel na všeliké pokusy opravné. Stadion nucen byl odstoupiti, a jeho místo zaujal hrabě Klemens Metternich (v říjnu 1809), dosud vyslanec při dvoře pařížském, který svým příjemným, ale důstojným vystupováním získal si na čas i přízeň Napoleonovu a který po 39 let nepřetržitě řídil osudy naší říše. Metternich byl státník nad jiné obratný a dovedl zvláště chyby a slabé stránky svých soupeřů dobře vykořisťovati. Ale i on byl cizincem, rodilým v Porýní, který s vnitřním stavem zemí rakouských naprosto nebyl obeznámen a jemuž neblahý stav jejich nikdy nebyl vodítkem v politice zahraničné.

Také mezi ostatními osobnostmi, jež stály v čele jednotlivých odvětví správy veřejné, nikdo neměl s dostatek tvůrčího ducha ani odvahy, aby přenesl těžisko veškeré činnosti na vnitřní přetvoření a zvelebení státu. Celkem vládní soustava císaře Františka udržela se v oněch mezích, jaké jí kdysi vykázal císař Leopold II. Za tohoto panovníka byla provedena částečná reakce proti unáhleným opravám císaře Josefa II.; jednotlivým zemím ponecháno zřízení stavovské, ale ovšem v tom obmezení práv, na jaké uvedla je císařovna Marie Terezie. Tak zůstalo i potom. Císař František dal se sice hned na počátku svého panování slavnostně korunovati za krále uherského i českého, za něho sněmy zemské pravidelně se scházely, ale ztrnulé formy jejich jednání v ničem neobmezovaly absolutní moc panovnickou, jež se jevila ve vždy tužší centralisaci státních úřadův. Při všech častých změnách správa vnitřní stále se zhoršovala, všeliké volné projevy v lidu byly

vždy více potlačovány, nedůvěra v obyvatelstvu rostla tím, že policejní dohled byl vždy více zostřován, censura knih, jež svěřena byla nově zřízenému nejvyššímu dvorskému úřadu policejnímu, dosáhla vrcholu přísnosti a nesnášenlivosti.

Roku 1797 nejvyšší soudní dvůr pro země česko-rakouské sloučen byl s dvorskou kanceláří česko-rakouskou. Tak upuštěno bylo od zásady jediné správné, prováděné za Marie Terezie, že soudnictví má býti od politické správy úplně odloučeno; sloučením obou těchto odvětví správy veřejné nastaly zase zmatky a nepořádky. Jiná důležitá změna, týkající se úřadů centrálních, stala se r. 1801. Aby totiž všechna odvětví státní správy uvedena byla v těsnější spojení, císař zřídil státní a konferenční ministerstvo, ve kterém za jeho předsednictví záležitosti všech departementů jako v posledním a nejvyšším středisku měly se stýkati a říditi. Státní a konferenční ministerstvo bylo rozděleno na tři odvětví, 1. na věci zahraničné, 2. na vnitřní správu, 3. na vojenství a námořnictví. Státním a konferenčním ministrem pro věci zahraničné měl býti vždy předseda dvorské a státní kanceláře (brzo potom byl jmenován jím hrabě Ludvík Cobenzl), správa vojenství a námořnictví byla svěřena arcivévodovi Karlovi. Ministrem pro vnitřní správu stal se hrabě Leopold Kolovrat, který v prvních letech císaře Františka byl nejvyšším kancléřem českorakouským (do r. 1796), a potom stal se státním ministrem pro veškeru vnitřní správu říšskou († 1809), ale ani v tom, ani v onom úřadě nedovedl napraviti a odstraniti zastaralé zlořády. Po něm úřad tento zastávali: hrabě Prokop Lažanský (1796—1802) a hrabě Alois Ugarte. Po smrti Ugartově (1817) císař sloučil dvorskou kancelář česko-rakousko-haličskou a centrální organisační komisi v jediný úřad, ministerstvo vnitra, jemuž v čelo postaven nejvyšší kancléř a ministr hrabě Saurau; jemu podřízeni byli tři kancléřové, totiž česko-haličský, rakousko-illyrský a lombardsko-benátský. Kancléřem česko-haličským jmenován byl hr. Prokop Lažanský ml. Hr. Saurau zastával úřad nejvyššího kancléře do r. 1830, po něm pak po ostatní léta panování císaře Františka hr. Ant. Bedřich Mitrovský z Nemišle.

Morava ve správě politické i soudní zůstala sloučena se Slezskem v jediný obvod. V čele veškeré zemské správy bylo moravsko-slezské gubernium, od něhož za císaře Leopolda II. (1790) úplně odloučeno bylo presidium moravsko-slezského vrch-

ního soudu appellačního. Roku 1802 stala se nová změna ve vnitřní správě říšské; od spojené dvorské kanceláře česko-rakouské odděleny věci soudní a zřízeny dva samostatné dvorské úřady: spojené kanceláři přiděleny politické záležitosti netoliko všech »německých« (t. j. českých a rakouských) zemí dědičných, nýbrž i obojí Haliče; pro tytéž země zřízen byl společný nejvyšší soudní dvůr. Dosavadní guverner moravsko-slezský hrabě Alois Ugarte jmenován byl »nejvyšším kancléřem českým a rakouským prvním kancléřem«. Odchod jeho z Moravy, kterou spravoval po patnácte let, byl pociťován jako veliká ztráta, ježto pečoval o blaho země. Guvernerem moravsko-slezským byl jmenován hrabě Josef z Dietrichštejna, po něm (10. září 1804) hrabě Josef Wallis, dosud president appellačního soudu českého. Když r. 1805 hr. Rudolf Chotek, dosud nejvyšší purkrabí a president zemské vlády v Čechách, povolán byl k řízení vnitra ve státním a konferenčním ministerstvu, Wallis jmenován byl v Čechách jeho nástupcem. Guvernerem moravsko-slezským stal se (29. srpna r. 1805) hr. Prokop Lažanský, dosavadní vicepresident gubernia haličského. Za něho Morava navštívena byla dvojí invasí francouzskou. Když Lažanský (22. dubna r. 1813) jmenován byl presidentem spojené dvorské kanceláře, povolán byl na jeho místo ze Slezska hr. Jan Larisch, který však úřadu toho se ani neujal, a země po dvě léta byla spravována od místopresidenta spojené kanceláře, hr. Ignáce Chorinského (1813—1815). Tento stal se potom vládním presidentem dolnorakouským, a dosavadní vicepresident českého gubernia hr. Antonín Bedřich Mitrovský z Nemišle povolán byl za guvernera na Moravě a ve Slezsku (v dubnu 1815). Setrval po dvanácte let v tomto úřadě a proslavil se v dějinách užší naší vlasti neobyčejně horlivou a účinnou podporou školství, ústavů vzdělávacích i humanitních, obchodu a průmyslu. Po Mitrovském, který r. 1827 stal se dvorským kancléřem, v úřadě guvernerském vystřídali se ještě hr. Karel Inzaghi (1827—1834) a hr. Alois Ugarte, bratranec stejnojmenného někdejšího guvernera a dvorského kancléře.

Při moravsko-slezském guberniu vedle guvernera ustanoven byl dvorní rada a referent ve věcech náboženských; tito dva však náleželi již do počtu devíti guberniálních radů; mimo to působilo při guberniu devět sekretářů, deset koncipistův a jiné, podřízené úřednictvo. Guberniu podřízeno bylo osm moravsko-slezských

krajských úřadů (v Brně, v Olomouci, v Jihlavě, ve Znojmě, v Uherském Hradišti, v Přerově, v Těšíně a v Krnově, od r. 1793 v Opavě), po třech krajských komisařích v každém kraji, po jednom sekretáři a krajském fysikovi, mimo jiné méně významné úřednictvo.

V čele soudnictví moravsko-slezského byl c. k. appellační a kriminální vrchní soud. Presidenti tohoto soudu byli zároveň nejvyššími zemskými komořími. Byli to: hrabě Jan Kř. Mitrovský, pán na Židlochovicích (1790—1811), hr. Petr Heřman Blümegen, pán na Letovicích, Vyzovicích, Biskupicích (1811—1813), hr. Jos. Auersperg, spoluzakladatel Františkova musea, který r. 1816 dobrovolně se vzdal tohoto úřadu; svobodný pán Heřman Frant. Hess, pán na Stražovicích (1816—1822), svobodný pán Jan Lud. Werner (1822—1828), potom opět hr. Josef Auersperg (1828 až 1829) a konečně hr. Jos. z Bubna do r. 1836. Soudu appellačnímu byl podřízen c. k. moravsko-slezský zemský soud, zřízený rovněž r. 1783, jehož presidenti byli zároveň nejvyššími písaři zemskými a pravidelně byli po jisté době povyšováni za presidenty appellační. Kromě toho byl manský soud arcibiskupský v Olomouci a knížecí zemské soudy v Těšíně a v Opavě. Při appellačním soudě bylo devět, při zemském soudě moravsko-slezském deset radův a přiměřený počet tajemníkův i jiných úředníků.

Soudu appellačnímu bezprostředně podřízeny byly soudy kriminální čili hrdelní; r. 1792 setkáváme se na Moravě s třinácti, ve Slezsku dokonce se sedmnácti kriminálními soudy. Na Moravě sídly jejich byla města: Brno, Hustopeč, Mikulov, Olomouc, Šumberk, Prostějov, N. Jičín, Kroměříž, Osoblaha, Znojmo, Jihlava, Uh. Hradiště a Kyjov. Za císaře Františka pokračovalo se v obmezování počtu hrdelních soudů. Roku 1799 odňato bylo hrdelní soudnictví Šumberku, r. 1801 Prostějovu a obojí přikázáno Olomouci; podobně zrušen kriminální soud v Kyjově (1807) a dosavadní obvod ten přidělen Uh. Hradišti. Když r. 1803 moravská enklava osoblažská byla přivtělena ke kraji opavskému, byl také kriminální soud v Osoblaze zrušen a přenesen do Opavy. Kriminálním soudům v Mikulově a Nov. Jičíně ponecháno sice právo zločiny vyšetřovati, ale akta musila potom odesílána býti jednak do Brna, jednak do Kroměříže a Olomouce, kde teprve byl rozsudek pronesen. Roku 1828 soud hrdelní v Mikulově byl zrušen a přenesen do Znojma. Roku 1830 bylo na Moravě již jen deset hrdelních

soudů, z nichž dva v působnosti své byly valně obmezeny, ve Slezsku jen tři (v Opavě, Těšíně a Janských Horách). Vykonávání této moci soudní ponecháno městským magistrátům, které si však musily vydržovati osoby práva znalé a za to dostávaly roční peněžité příspěvky z t. zv. zemského fondu kriminálního.

Za císaře Františka učiněn byl další krok k obmezení dosti již stěsnané samosprávy. Nejprve byly starostové měst po každém čtyřletém období bez volby potvrzováni, jestliže se činnost jejich úřadům politickým líbila, a na konec starostové ve všech zeměpanských městech a osadách byli ponecháváni ve své hodnosti doživotně, bez opětného stvrzování (1802). Další změna (1808 a 1809) záležela v tom, že členové magistrátu, kteří zasedali při soudech hrdelních a u kterých tedy se vyžadovala znalost práv, prokázaná přísnou zkouškou, nesměli již býti voleni, nýbrž jmenování jejich ponecháno bylo společně guberniu a soudu appellačnímu, na návrh magistrátu a po předchozím vypsání konkursu. Jmenování purkm strů v obou hlavních městech (v Brně a v Olomouci) vyhradil si sám císař. Měšťanským výborům ponechána sice volba členů magistrátu, kteří se zabývali výhradně věcmi politickými a hospodářskými, avšak poněvadž tyto věci byly v magistrátních poradách projednávány obyčejně společně s věcmi soudními, vymírali ponenáhlu v magistrátech členové volení a zbývali na konec jen od vlády jmenovaní. Politická a hospodářská práva královských měst byla značně obmezena (1792), zejména správa jmění jejich obecního byla podrobena přísnému dozoru úřadů politických (v Brně guberniu, v ostatních městech krajským hejtmanům). Tím zanikl v královských městech úřad syndikův, jehož původ sahal až do 13. století, úřad královských a městských rychtářův, jakož i titul primátora a seniora, pak úřad policejních komisařů městských, kteří se měli starati o pořádek, bezpečnost, čistotu, o přiměřenou cenu potravin a j. a jichž působnost přenesena byla přímo na magistrát, ovšem pod dozorem krajských úřadův.

Z nečetných světlých stránek přísně byrokratické vlády císaře Františka dlužno uvésti vydání nového, valně zdokonaleného zákoníka trestního i občanského. R. 1803 vydán byl nový trestní zákoník, který vyhovoval po mnohé stránce pokročilému duchu časovému. Vrstevníci chválili při něm stručnost, zřetelnost a určitost výrazů, přesné rozlišování zločinův od policejních pře-

stupků, spravedlnost spojenou s lidskostí. Zabavování statků, tažení lodí a tresty galejní byly odstraněny. Hlavními tresty zločinů byly buď smrt nebo žalář. Trest smrti byl rozšířen na více případů, než v zákoníku josefinském: na velezrádu, na dokonanou vraždu, na loupežné zabití, na vzpouru v případě náhlého práva, na padělání veřejných cenných papírův a v nejtěžších případech i na žhářství. Trest smrti měl se vykonati provazem, všechny ostatní druhy poprav, mečem, kolem a ohněm, byly odstraněny. Stálá popraviště, pranýře, šibenice a podobná zařízení, jimiž se až do těch dob téměř každé větší město honosilo, pokud přežily dobu Josefa II., byly tehda nadobro vyklizeny. Tresty žalářní byly zostřovány nucenou prací, postem, pranýřováním a dodatečným vypovídáním. Obžalovanému zákon nedovoloval obhájce ani právního zástupce; obžaloba, hájení, vyšetření skutku i viny příslušely jediné soudci, vynesení nálezu sboru soudců. Za to soudci vyhrazeno právo zmírniti trest za mimořádných okolností. Celkem pokládán byl tento rakouský zákoník mezi všemi evropskými za nejmírnější. Zaveden byv 1. lednem 1804 ve všech »německých« zemích dědičných (t. j. v zemích českých, rakouských a v obojí Haliči), zůstal v platnosti do r. 1852.

Ještě většího významu nabylo vydání všeobecného občanského zákonníka z r. 1811, který vyhlášen byl 1. června 1811 ve všech zemích dědičných, mimo Uhry a Sibiňsko, a nabyl 1. lednem 1812 platnosti. Německý text prohlášen byl za authentický, dle něho měly se posuzovati překlady do jiných řečí. Opírá se o právo, v zemích dědičných všeobecně ustálené, jež se vyvinulo jednak z práva římského a německého, jednak ze zřízení a zákonodárných sbírek jednotlivých zemí. Podstatný význam přikládá se též svobodomyslným zásadám, jež vyvinuly se z tehdejší právní filosofie, zejmena z učení o právu přirozeném. Základní myšlenkou jest názor o právní rovnosti všech lidí před zákonem. Vžil se hluboko do všech vrstev obyvatelstva a účinky jeho jsou ještě dnes, téměř po uplynutí celého století, patrny.

Vedle úřadů soudních nabývaly vždy většího významu úřady policejní. Již za císaře Josefa II. zřízen byl (1782) nejvyšší policejní úřad ve Vídni. Za císaře Leopolda byl sice zrušen, ale císař František jej zase obnovil (1793). Vláda obávajíc se každého svobodnějšího projevu ve veřejném životě, zostřovala vždy více dozor policejní. Zvláštní pozornosti její těšila se literatura, ve

které všeliké novotářství bylo potlačováno. Censura knih, beztoho již dosti přísná, byla r. 1801 svěřena dvorskému úřadu policejnímu, což potrvalo až do r. 1848. Ještě více vzrostl význam tohoto úřadu, když r. 1806 celá řada těžkých policejních přestupků byla odňata soudní pravomoci magistrátův a přidělena byla policejním ředitelstvím, která rovněž už z dob císaře Josefa zřízena byla ve všech hlavních městech, kde byla sídla gubernií (pro odvod moravsko-slezský bylo policejní ředitelství v Brně a policejní komisařství v Opavě). Pro censuru knih zřízeny byly ve všech hlavních městech, kde bylo sídlo vlády zemské, úřady revisní; tyto zkoušely obsah knih, časopisův, vyhlášek a j.; pouze věcem úplně nezávadným směly dáti samostatně své imprimatur; ostatně rozhodovaly o censuře zemské úřady a v poslední instanci dvorský policejní a censurní úřad ve Vídni. Zemský guvernér byl zároveň představeným policejní správy v celé zemi a poněvadž zvláštní policejní úřady byly jen v hlavním městě a pak v některých větších městech krajských, byla policejní správa na venkově uložena krajským úřadům; tyto měly dozor nad magistráty a vrchnostmi, jimž zase bylo uloženo zastávati policii místní.

Neblahé stránky policejní soustavy rakouské, ze které země uherské byly vybaveny, ježto nepodléhaly centrálnímu úřadu vídeňskému, objevily se zvláště od té doby, co v čelo tohoto odvětví postaven byl jakožto policejní president hrabě Josef Sedlnický (1817—1848), který přísnou censurou a rozmnožováním tajné policie, jež vytkla si za úkol pozorovati bedlivě veškeren život veřejný i soukromý, hleděl udusiti v zárodku všeliké volnější hnutí duševní. Jeho vinou hlavně Rakousko tehda vyhlášeno bylo v ostatní Evropě za »stát policejní«.

Jako ve všech ostatních odvětvích veřejného života, tak i ve správě církevní nastala po ukvapených reformách císaře Josefa II. částečná reakce. Vyhlašování papežských bull i jiných nařízení, též čtení biskupských listů pastýřských mělo i potom podřizováno býti zeměpanskému stvrzení, duchovní osoby ve věcech trestních i civilních zůstaly pod světskou mocí soudní; císař Leopold ustanovil, aby duchovní původu nešlechtického byli vymaněni ze soudní moci místních vrchností a aby byli souzeni magistrátem nejbližšího města; císař František I. r. 1803 podřídil také všechny nešlechtické duchovní zemskému soudu, jako tomu bylo dosud u duchovních osob původu šlechtického. Ve věcech

čistě duchovních ponechána byla soudní moc biskupům, kteří však směli takto provinilé osoby duchovní trestati pouze tresty církevními. Také právo biskupů přesazovati neb sesazovati své podřízené, zůstalo obmezeno spolupůsobením světských úřadů. Zemské i dvorské úřady politické podržely správu fondu náboženského. Stížnosti, týkající se štoly, vyřizovány soudy světskými v dorozumění s biskupským ordinariátem. Rovněž ponechána v platnosti všechna nařízení císaře Josefa II., vztahující se na veřejné ústavy vyučovací, censuru knih, toleranci náboženskou a kázeň klášterní. Generální semináře byly zrušeny a Leopold II. dovolil biskupům, zřizovati biskupské semináře s ústavy theologickými, ale s podmínkou, že studium theologické v takových seminářích má býti dle téhož způsobu a na základě týchž učebnic zařízeno, jako na universitách a každá stolice že má býti obsazena učitelem schopným a řádně zkoušeným. R. 1802 císař František nařídil za účelem zvelebení stavu duchovního, aby každý biskup měl svůj vlastní seminář, kdež by, jako na universitách nebo lyceích, se vyučovalo studiu theologickému dle všeobecného plánu učebního. V Brně povolen byl takový seminář r. 1805, ale vyučování v něm zahájeno bylo teprve r. 1808, zároveň s otevřením obou filosofických učení v Brně a Mikulově. Od té doby Morava měla dva kněžské semináře, čímž značně bylo pomoženo dosavadnímu nedostatku duchovenstva.

Povýšením olomuckého biskupství za arcibiskupství a zřízením nového biskupství v Brně za cís. Marie Terezie (1777) stal se důležitý krok k nápravě dosud zanedbané správy církevní na Moravě. Prvním arcibiskupem olomuckým byl Ant. Theodor kníže Colloredo-Waldsee (1777—1811). Získal si neobyčejné zásluhy netoliko o zvelebení duchovenstva, tehda v kázni a vzdělání nevalně pokročilého, nýbrž i o rozmnožení far a škol venkovských. Neunavnou horlivostí vynikl za náboženských nepokojů, které právě v těch letech vypukly v horských krajinách sev.-vých. Moravy. Veliká ztráta stihla arcibiskupství olomucké r. 1788, ježto císař Josef II. všechny lenní statky rytířské přiřkl fondu náboženskému; ale císař Leopold II. vrátil je zase arcibiskupovi, který r. 1803 povýšen byl od papeže Pia VII. za kardinála. R. 1805 pro pokročilý věk a nestálé zdraví žádal, aby mu směl býti zvolen koadjutor, a když císař k tomu dal svolení, kapitula zvolila ml. bratra císařova, arciv. Rudolfa. Po smrti Colloredově

zvolen byl (26. listopadu 1811) za jeho nástupce dosavadní biskup královéhradecký Maria Thaddaeus hrabě Trautmannsdorf-Weinsberg. K umístění musea Františkova v Brně věnoval spolu s kapitulou budovu t. zv. »dvora biskupského«. Zemřel náhle r. 1819 ve Vídni (20. ledna) a po něm teprve zvolen byl jednohlasně za arcibiskupa arciv. Rudolf, kterému ještě téhož roku papež Pius VII. udělil hodnost kardinálskou. Byl mysli zbožné a mírné, ve vyvíjení větší činnosti ve správě duchovní bránila mu dlouholetá nervová choroba. Vynikající zásluhu a účastenství měl při povýšení lycea olomuckého na universitu (r. 1827). Jevil také veliký zájem pro průmyslnictví a svým nákladem, jakožto allod, zřídil r. 1829 velikolepé válcové železárny ve Vítkovicích, první toho druhu tehda v celém Rakousku. Zemřel v Badenu 24. července r. 1831. Po něm zvolen byl za arcibiskupa Ferd. M. hr. Chotek, který ve správě duchovní i také v jiných oborech veřejného života byl velmi horlivým, ale již po pěti letech zemřel v Praze, byv zachvácen cholerou (r. 1836).

Zároveň s povýšením biskupství olomuckého za arcibiskupství (1777) bylo nově založeno biskupství v Brně. Prvním biskupem brněnským byl Matyáš hr. Chorinský, po jehož smrti (1786) od císaře Josefa II. jmenován byl Jan Křt. Lachenbauer, před tím farář u sv. Karla ve Vídni a od r. 1783 rektor gener. semináře tamtéž. Byl přívržencem josefinského osvícenství a vynikal skvělým uměním kazatelským. V Brně za své 13leté působnosti zajistil si zvláště u chudého lidu vděčnou památku svou neobyčejnou dobročinností. Zemřel 22. února 1799. Císař jmenoval jeho nástupcem dosavadního knížete-biskupa labudského a probošta kapituly solnohradské Vincence hr. Schrattenbacha, který spravoval diecesi brněnskou vzorně po 16 let a za obou vpádů francouzských do Brna r. 1805 a 1809 obratným a rozhodným vystupováním ušetřil Brno i ostatní zemi mnohého útisku. Byl majitelem mor. statkův Brodku, Otaslavic, Želče a Vel. Petrovic. Po jeho smrti (25. května 1816) biskupem brněnským jmenován byl rodák brněnský Václav ryt. Stuffler, dosud děkan brněnské kapituly a rada mor.-slez. gubernia, při němž zastával úřad studijního a duchovního referenta. Získal si velké zásluhy o zvelebení duchovní kázně a pořádku v diecesi, která za předešlých let válečných značně poklesla. Zemřel 24. května 1831. Po něm stal se biskupem brněnským Frant. Gindl, dosud dvorní rada a duchovní referent při spojené dvorské kanceláři ve Vídni.

Klášterů zbylo na sklonku panování císaře Františka I. (r. 1829) na Moravě ještě 31, a to 28 mužských a tři ženské. Byly to: augustýnský klášter na Starém Brně, benediktinský v Rajhradě a premonstrátský v Nové Říši, piaristé byli v Staré Vodě, v Hustopeči, v Příboře, v Kyjově, v Kroměříži, v Lipníku, v Mikulově, v Strážnici a v Mor. Třebové; dominikánské kláštery byly tři, a to ve Znojmě, v Olomouci a v Uh. Brodě; minoritské dva, v Brně a v Jihlavě; františkánské tři, v Dačicích, v Uh. Hradišti a v Mor. Třebové; kapucíni byli v Brně, ve Fulneku, v Olomouci, v Třebíči a ve Znojmě; milosrdní bratří na Starém Brně v Letovicích, v Prostějově a ve Vizovicích. Uršulinky měly dva kláštery, v Brně a v Olomouci, alžbětinky měly klášter na Starém Brně. R. 1827 měla brněnská diecese 38 dekanátů, 263 far a 143 lokálek, olomucká arcidiecése 40 děkanství, 265 far a 179 lokálek. Protestantských pastorství bylo v téže době na Moravě třicet, a to 12 vyznání augšburského a 18 vyznání helvetského.

Císař Leopold II. vrátil stavům moravským téměř veškeru působnost, kterou měli za dob dřívějších a které byli větším dílem zbaveni za císaře Josefa II., a v tomto rozsahu stavovské zřízení zachovalo se po celý čas panování císaře Františka I. a po něm ještě až do r. 1848. Dle toho stavové měli ve věcech zákonodárných býti slyšáni před vyhlášením, nebo i po vyhlášce a směli podávati proti nim vážné námitky; od nich vyřizovány postuláty panovníkovy, zejména předlohy berní a vojenské. Také ve věcech týkajících se zvelebení víry katolické, privilejí zemských a podobných byli stavové pravidelně tázáni. Vymožeností bylo také obnovení stavovského výboru zemského spolu se zemskou účtárnou a komisí pro daň dědickou a pro úpravu daně pozemkové a znovuzřízení stavovské akademie v Olomouci; stavům znova přiřčeno navrhovací právo pro některá místa nadační, přijímání a ustanovování zemských stavovských úředníkův a vlastní správa fondu domestikálního, ale s obmezením, že každé jmenování úředníka, každá volba přísedícího zemského výboru, každá položka rozpočtová musila býti prostřednictvím dvorské kanceláře předkládána císaři ku schválení. Právem stěžovali si stavové, že každé město moravské má v té příčině volnější ruku, nežli celé zemské zastupitelstvo.

Také jinak vláda nechovala se k sněmům s velkou šetrností. Všechna podání dvorské kanceláře, ano i gubernia, nesla se tonem

pánovitým a rozkazujícím, kdežto zprávy sněmovní k úřadům státním hemží se výrazy nejoddanější pokory a takřka posvátné úcty.

Složení sněmu moravského zůstalo takové, jak bylo ustanoveno od císaře Leopolda II. Zemským hejtmanem a direktorem sněmovním byl pokaždé c. k. gubernator markrabství moravského a vévodství slezského. Jemu jakožto presidentu byli k ruce čtyři nejvyšší officíři zemští, totiž nejvyšší komoří zemský, který obyčejně zastával úřad c. k. appellačního presidenta, nejvyšší sudí zemský, zároveň president soudu zemského, nejvyšší písař a zemský podkomoří; byli od panovníka jmenováni doživotně a za nepřítomnosti neb jiného zaneprázdnění zemského hejtmana zastával jej některý z nich jakožto direktor sněmovní nebo jako president zemského výboru.

Přístup do sněmu byl u členů nově vstupujících vázán na jisté podmínky. Přední podmínkou bylo pro členy stavu panského a rytířského, aby byli držiteli statku v zemskýc deskách zapsaného a aby na základě toho od císaře dosáhli práva habilitačního čili inkolátu v království českém i v zemích přivtělených. Poněvadž statky deskové často přecházely z ruky do ruky a vláda se obávala, aby tím šlechta nebyla ve svých dosavadních právech ohrožena, vydán byl již r. 1799 dekret, jímž pro budoucnost prodej oněch panství, s nimiž zároveň jest spojeno provozování lenní jurisdikce, osobám »léna neschopným« (to jest nepatřícím k vyšším stavům) se zakazoval. R. 1808 stavové moravští dle příkladu stavů českých se usnesli, že členové neusedlí, kteří do sněmu jsou uvedeni, mají sice místo a hlas svůj tam podržeti, pro budoucnost však že nemá se nikomu místo a schopnost hlasování na sněmu povoliti, leč takovým uchazečům, kteří se mohou vykázati deskovým statkem, i jejich synům, nebo bezprostředným nápadníkům deskových statků, kteří pocházejí z rodiny k zemi příslušné; kdyby někdo, do sněmu uvedený, své statky zase prodal, má sice on i jeho synové již uvedení podržeti místo a hlas ve sněmě, nikoli však synové, kteří před prodejem nebyli ještě uvedeni. Tento návrh sněmu moravského byl dvorskou kanceláří v plném znění schválen a od té doby stavové moravští při uvádění nových členů do sněmu vedli si velmi přísně. Nicméně v době velikého úpadku financí státních a všeobecného rozvratu hospodářského nemohli zabrániti, že jako v jiných zemích, tak

i na Moravě statky deskové přecházely často do jiných rukou, že stavové a vznešené rodiny šlechtické upadaly v chudobu, mnozí členové stavu měšťanského štěstím i přičinlivostí povznesli se na jejich místo, proslulé kdysi zámky se slavnou minulostí staly se majetkem rodin kupeckých, ba některé proměněny byly i v továrny.

Sněm svoláván byl rok co rok císařským patentem, jehož text byl napřed český a pak teprve německý; byl doručen dvorskou kanceláří královskému guberniu a toto dalo vypsání sněmu rozhlásiti skrze krajské úřady. Každé řádné čili dietální sněmovní zasedání bylo zahajováno a provázeno četnými obřady, které se vždy dle týchž předpisův a v téže formě opakovaly.

Čím obmezenější byla skutečná práva a moc stavů vůči panovníku nejen na Moravě, nýbrž i v ostatních zemích dědičných, tím štědřejší byla vláda v povolování výhod rázu formálního. Proto také nic nenamítáno proti nádhernému a okázalému jejich vystupování na venek. Stavové moravští velmi mnoho si zakládali na zvláštní uniformě. Roku 1807 císař dovolil, aby všichni členové stavovští, ale jen ti, kteří skutečně do sněmu jsou uvedeni, nikoli však jejich synové, pokud nejsou do sněmu uvedeni, ani zástupci měst královských, směli nositi vlastní uniformu, zřízenou dle barev zemského znaku, totiž červenou, s modrými límci a výložky, bílou vestou a bílými kalhotami, se zlatým vyšíváním a zlatými epoletami. Tato uniforma měla se nositi při sněmovních a jiných větších stavovských shromážděních a kromě toho, kdykoliv členové stavů měli se objeviti u dvora císařského. Mimo to dovoleno jim nositi za jiných, méně slavnostních příležitostí, uniformu t. zv. kampaňovou, která se od prvnější lišila pouze méně bohatým vyšíváním. Všichni příslušníci stavův, tak jako zemští úředníci, od zemského hejtmana až do posledního pomocného úředníka, byli zařazeni dle hodností do dietních tříd státního úřednictva a byly jim vyměřeny určité platy.

Zástupcem zemského sněmu po celou dobu, kdy tento zasedal, a vykonavatelem jeho usnesení byl zemský výbor. Do něho volili všichni čtyři stavové po dvou zástupcích na dobu šesti let. Kdykoliv nějaké místo přísedícího se uprázdnilo, hlásili se noví nápadníci během určité doby u zemského hejtmana, a to písemně, pouze členům stavu duchovního bylo vyhrazeno právo hlásiti se ústně. Pro všechny bez výjimky platila povinnost vy-

kázati se, že nejméně tři léta před tím byli členy sněmu zemského a že se po tu dobu porad jeho účastnili; tohoto závazku mohli pouze císařskou dispensí býti sproštěni. Zeměpanským úředníkům bylo původně od císaře Leopolda zakázáno o taková místa se ucházeti, ale císař František (1797) tento zákaz zrušil. Volba konala se vždy z plena sněmovního a musila býti císaři předkládána ku schválení. Zemský výbor byl zároveň také komisí pro daň dědickou, v kterémžto případě přibíral si dva rady soudu zemského, a na něj přenesena byla také působnost někdejší komise rektifikační pro daň pozemkovou. V běžných záležitostech, jež nebylo třeba předkládati plnému sněmu k schválení, byl zemský výbor podřízen spojené dvorské kanceláři ve Vídni, a to prostřednictvím zemského gubernia.

Města královská (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uher. Hradiště, Unčov a Kyjov) vysílala na sněm po dvou delegátech; byli to magistrátní radové, kteří byli od magistrátu voleni; byla tedy města zastoupena na sněmě 14 zástupci, ale všichni dohromady měli tam pouze jediný hlas, jejž odevzdával jmenem ostatních první deputovaný města Brna. Zástupci městští seděli na poslední lavici v sále sněmovním a přísedící tohoto stavu v zemském výboře měli mnohem menší plat roční, ač práci jim bylo konati stejně velikou. Volba dvou přísedících ze stavu měšťanského dála se odedávna tím způsobem, že jedno místo bylo osazováno radním členem magistrátu brněnského, a po šesti letech zase jiným vystřídáno, druhé pak v témže období magistrátním radou některého z ostatních měst královských. Později však na přání král. appellačního soudu mor.-slezského vyhrazena byla obě místa zástupcům brněnským.

§ 65. Zemské finance a stav lidu poddaného.

V prvním roce vlády císaře Františka I. činila veškera zemská berně (kromě některých menších položek, jako na př. ročních 10.000 zl. na stavbu silnic mor.) 1,749.603 zl. $50^1/_2$ kr. Jest otázka, jak tato zemská berně byla rozvržena. Josefinská úprava daně pozemkové a dávek urbariálních sotva po sedmiměsíčním trvání byla hned po nastoupení císaře Leopolda II. (patentem z 19. dubna 1790) pro Moravu a Slezsko zrušena. Na Moravě obnovena byla dřívější berní soustava tereziánská, ale

s podstatnou změnou, že na základě závazku dobrovolně od stavů přijatého, vrchnosti a svobodníci, pokud se těchto zemských berní týkalo, vstoupili do téhož poměru platebního jako poddaní. Platili tedy od r. 1790 vrchnosti na základě svého prozatímního a poddaní na základě katastrálního odhadu 30 zl. 27 kr. ze 100 zl. čistého výtěžku. Těmito změnami získali poddaní. Neboť proti době tereziánské daň vrchnostenská stoupla o 6%, daň poddanská klesla o 4—7%.

Nešťastné války, vedené za účelem povalení hnutí revolučního ve Francii, které čím dále tím více se omezovaly na nutnou sebeobranu, měly za následek, že vedle řádné berně byly všem zemím dědičným ukládány veliké dodávky přírodnin, zejména obilí, půjčky válečné a později i jiné daně vedlejší, jichž úhrn daleko přesahoval daň řádnou. První válečná půjčka zavedena byla r. 1794, i činila pro vrchnost 60%, pro poddané 30% z celé kontribuce; r. 1796 bylo vrchnostem toto břímě zvýšeno 100%, tak že se tím jejich daň zdvojnásobila. Židům, kteří tehda odváděli rozličné daně v úhrnné částce 82.000 zl., uložena na tuto kontribuci rovněž třicetiprocentová přirážka, která brzo potom (1803) zvýšena byla na 60% a od r. 1805 platili židé již také daň dvojnásobnou.

Ale všechno to nestačilo k uhrazení rostoucích vydání. R. 1799 stavové moravští vzhledem k neobyčejně velikým výdajům válečným přijali návrh zem. hejtmana hr. Aloisa Ugarta, aby byla císaři nabídnuta summa 526.655 zl. 49 kr., jakožto dobrovolná daň válečná za zbývající půlrok; císař vyslovil stavům moravským zvláštní spokojenost nad touto obětavostí. Velikým břemenem pro celou zemi byly také rok co rok požadované vojenské dodávky obilí i jiných přírodnin. Tak na př. r. 1798 Morava měla odvésti 400.000 měřic žita, 900.000 měřic ovsa a 200.000 centů sena, a takové břímě ukládáno zemi každého roku. Za tyto dodávky měla sice býti vyplácena náhrada, ale byla v poměru ke skutečné ceně plodin velmi nepatrná. Později (1804) dáno bylo stavům moravským na vůli, aby žito dodávali buď v Brně nebo aby dodávku tu vypláceli v penězích.

Válečná daň byla brzo potom odstraněna, a na místo její zavedena (patentem 3. prosince 1799) daň třídní, která u vrchností vyměřena na 45%, u poddaných na 15%, u židů na 30% řádné kontribuce; ostatní obyvatelstvo, kapitalisté, živnostníci atd.

(»quartum genus«) odváděli třídní daň, jež dle velikosti příjmů postupovala od $2^1/_2$ až do $20^0/_0$. Kromě toho r. 1802 vybírána z každého statku vrchnostenského daň ve výši 6 zl., z každého lánu poddanského 2 zl., na důchody ze státních papírův uložena daň desítiprocentní a nad to ještě veškerému obyvatelstvu vypsána daň z hlavy, jež dle majetku činila buď 15, 30 kr., 1 zl. a konečně 1 zl. 30 kr. V neblahém roce bitvy slavkovské (1805) vypsána k veškeré kontribuci poddanské i vrchnostenské mimořádná 60procentová daň z realit, 50procentová přirážka k umořování bankocedulí a 26procentová k placení výher z půjčky loterní, tedy celkem $126^0/_0$ přirážky k dosavadní dani pozemkové. Tehda také stavové nabídli císaři dobrovolný dar trojnásobné dominikální daně ve výši 1,559.049 zl., ale když potom Morava zaplavena byla vojskem nepřátelským, a některé kraje, zvláště brněnský a znojemský, utrpěly značné pohromy, určena byla tato půjčka k podpoře poddaných a vrchností, nepřítelem poškozených. Ostatně však slibovaná úleva berní nebyla příliš skvělá. Císař r. 1806 snížil zemím, které byly navštíveny pluky francouzskými nebo ruskými, $60^0/_0$ přirážku na $20^0/_0$, chudšímu pak lidu na venkově, totiž domkářům, podruhům a služebným u sedlákův osobní daň z hlavy z 30 kr. na 20 kr.

Daň pozemková vypsaná r. 1807 pro Moravu dostoupila již výše 3,754.288 zl. 3 kr., kromě toho obyvatelstvo moravské platilo ještě celou řadu přímých daní, a to daň fortifikační (na udržování a opravování pevností mor.), padesátiprocentovou daň třídní, daň osobní (po 30 kr. z hlavy, tak že při okrouhlém počtu 1,700.000 duší na Moravě činila ročních 510.000 zl.), potom daň dědickou, židovskou, konečně rozličné příspěvky na ubytování vojska, na fondy náboženské, studijní, kriminální, silniční atd. Celkem lze páčiti tehdejší státní příjmy z Moravy na více než 6 mill. zl. Nová mimořádná vydání způsobily válečné přípravy na r. 1809. R. 1808 stavové povolili 500.000 zl. na uniformování zemské obrany a 240.000 zl. na zakoupení 600 koní a na vyzbrojení stejného počtu jízdného mužstva.

Válečné pohromy r. 1809 a neblahý mír vídeňský urychlily neodvratně se blížící úpadek státních financí. Kovová mince byla vždy vzácnější, cena peněz papírových stále klesala. Peníze, získané stažením všeho stříbra z majetku soukromého do pokladen státních, pohlceny byly ohromnou válečnou náhradou. Veřejné

mínění naplněno bylo toho roku trapnými předtuchami do budoucnosti. Zprávy o finančních opatřeních vládních byly přijímány s krajní nedůvěrou a s odůvodněnou pochybností. Tak bylo zejména s vydáváním tak zv. výměnných listův (»Einlösungsscheine«), jež měly býti dány do oběhu na místě starých bankocedulí v ceně mince kovové a jejichž kurs ustanoven byl na trojnásobnou cenu bankocedulí, a s vypsáním desítiprocentové daně ze základního jmění nemovitého. Od moravských stavů kromě toho vláda tehda zvláště žádala, aby Morava převzala na sebe čtvrtinu pozemkové daně z Horních Rakous, Štyrska a Korutan ve výši 5,830.947 zl., čímž měla býti nahrazena ztráta, kterou říše rakouská utrpěla postoupením území ve jmenovaných provinciích na základě míru vídeňského. Jen nejrozhodnějším odporem stavů moravských se stalo, že byl tento neskromný požadavek zase odvolán. Za to však břemena vzrostla v jiném směru. V sezení sněmovním, konaném 3. října 1810, císař žádal stavů moravských, aby obyčejnou dominikální i rustikální kontribuci za rok 1811 odvedli v nových listech výměnných, anebo, pokud by tyto nebyly vydány, trojnásobnou summou v bankocedulích. Posavadní kontribuce vojenská ve výši 1,481.831 zl. 58 kr. zvýšena v bankocedulích na 4,295.495 zl. 54 kr. Místo dosud vypisovaných dodávek přírodních pro vojsko (žita, ovsa a sena) císař rozhodl se žádati přiměřenou částku peněžitou, aby prý vrchnostem a poddaným také v této příčině poskytlo se podstatné úlevy. Částka, připadající na Moravu za r. 1811, vypočtena byla na 277.256 zl. $50^3/_4$ kr. v listech výměnných čili 831.770 zl. $31^1/_8$ kr. v bankocedulích. Ostatní daně, jako daň třídní s 50procentovým přídavkem, daň osobní po 30 kr. z hlavy, pak nově vypsaná daň k umořování bankocedulí, jež pro majetek nemovitý vypočtena byla na 135% daně pozemkové, zůstaly beze změny. Na toto nové zvýšení břemen zemských stavové sice odpověděli steskem, že Morava byla dvakráte stížena invasí nepřátelskou, nicméně všechny žádané berně povolili plnou měrou.

Konečně dostavil se všeobecně očekávaný úpadek státní, ohlášený finančním patentem ze dne 20. února 1811, jímž cena bankocedulí snížena na pětinu; k výměně jich vláda ohlásila, že vydá za 212 milionů, tedy za pětinu úhrnné sumy bankocedulí, nové listy výměnné, jež sice nebyly kryty kovem, ale měly od té doby státi se běžnou měnou (měna vídeňská). Finanční patent

měl mimo jiné za následek přiměřené zvýšení všech berní. Celoroční pozemková berně i s třetinovou přirážkou, jež zavedena byla r. 1811, dosáhla na Moravě výše 2,330.804 zl. v nových listech výměnných. Kromě toho žádána byla dosavadní náhrada za dodávky obilí a sena k vojsku, ve výši 277.556 zl. $50^{3}/_{4}$ kr. v listech výměnných na čtyři poslední měsíce onoho roku vojenského*) ještě jednou. Poněvadž také ostatní daně, jako daň třídní a osobní, vypsány byly sice v téže výši, ale v nové měně, vzrostla tím všechna břemena zemská měrou pateronásobnou. Pouze umořovací daň ze dne 8. září 1810 byla následkem finančního patentu zrušena. Za to však téhož roku ještě zavedena byla nová daň dědická, jež činila $10^{0}/_{0}$ z každé pozůstalosti, přesahující cenu 100 zl. Kromě toho válečné události let potomních uvalovaly na naši zemi nová mimořádná břemena, která však od stavů v naději, že vítězné zbraně spojenců zjednají zemi konečně trvalý mír, pokaždé ochotně byla povolována.

Ale naděje ty nebyly splněny. Finanční stav monarchie byl dlouho ještě neutěšený; všechna přísná opatření hr. Wallisa a úsporné předpisy, o nichž také sám císař pracoval, nedovedly zvrátiti nedůvěru v lidu, který ve výměnných listech viděl zase staré, černé bankocedule, pouze s jiným názvem; tím se také vysvětluje, že kursy jejich hned po vydání finančního patentu klesly na polovici, ba na třetinu ceny jmenovité a teprve později o něco se zlepšily.

Za všeobecné tísně vydán byl (16. dubna 1813) nový patent finanční. Jím bylo prohlášeno, že částka 212 mil. listů výměnných nemá býti překročena a že tedy přikročí se k vydání jiných listů, t. zv. anticipačních ve výši 45 mil. zl., k jichž umořování má se přispívati ročně 3,750.000 zl. z výtěžku daně pozemkové. Ale ani změnou jména ani ostatním předstíráním nebylo možno v celém veřejném mínění zvrátiti přesvědčení, že anticipační listy nejsou než pokračováním listů výměnných za téže nedostatečné záruky. Proto kurs anticipačních listů ničím se nelišil od kursů listů výměnných. Jak dobře se o této hodnotě soudilo, vysvítá z toho, že vláda do tří let na místě 45 mil. vydala anticipačních listů za $426^{1}/_{2}$ mil. zl., hledíc ovšem toto úžasné rozmnožení papírových

*) Vojenským rokem, dle něhož se řídilo zasedání sněmu i vypisování berní, rozumělo se období od 1. listopadu do konce října roku příštího.

peněz co možná utajiti. A všechna tato libovolná opatření dála se bez jakéhokoliv tázání sněmů zemských, stavové moravští přijímali rozkazy vládní téměř bez námitky.

Neobyčejný vzrůst moci a vážnosti, jehož nabylo mocnářství rakouské po skončení válek Napoleonovských, dlouho ještě neměl za následek zvelebení vnitřního jeho stavu. Příčiny toho tkvěly ve špatné organisaci státní, v nepořádcích a nepoctivosti úřadů, v neschopnosti ministrů, kteří nedovedli vnitřní správu zvelebiti a daných sil říše užiti k nápravě. R. 1814 byla vypsána padesátiprocentová přirážka k dani živnostenské a třídní a osobní daň zvýšena z 30 kr. na 2 zl. z hlavy. Nicméně kurs listů výměnných klesl na poměr 400 : 100, nepřímé daně vykazovaly vždy menší výtěžek, drahota potravin i jiných potřeb životních stoupala měrou povážlivou. Vláda musila na to pomýšleti, aby zavedením pevné měny a zásadnou úpravou poměrů peněžitých zjednala konečně trvalou nápravu. Za tím cílem císař r. 1816 odevzdal centrální správu financí zvláštnímu ministerstvu, v jehož čelo postaven byl hr. Stadion. Již 1. června 1816 vydán byl nový patent finanční, jehož účelem bylo zjednati opět rovnováhu v rozrušených poměrech peněžních. Od té doby neměly se již ani nové peníze papírové s nucenou cenou a nuceným oběhem zaváděti, ani dosavadní rozmnožovati, nýbrž spíše dobrovolným vyměňováním úplně z oběhu vyloučiti a oběh peněz uvésti na bezpečný základ mince kovové, konvenčním způsobem ražené. Za tím účelem byla založena rakouská banka národní, která měla působiti ve věcech cedulových, eskomptních a hypotečních a které současně byla odevzdána správa fondu umořovacího.

Tyto snahy o úpravu financí státních ukládaly zemím nová zvýšená břemena. Morava byla jimi vždy hojněji obmýšlena, nežli země ostatní. Důkazem toho jest na př., že z mimořádného nákladu válečného, jenž v letech 1813, 1814 a 1815 vypočten byl pro celé mocnářství na 6 mil. zl. ročně, na Moravu uvalena byla téměř šestina (941.221 zl.), což bylo v nepoměru i k síle poplatní i počtu obyvatelstva. R. 1816 byla vypsána dvojnásobná daň pozemková ve výši 4,665.610 zl., dále zvýšena náhrada za dodávky vojenské na 5,973.668 zl. a konečně žádáno na zvláštní výdaje vojenské 498.118 zl., tedy úhrnem částka 11,137.397 zl. Stavové prohlásili, že i pro tuto dobu míru uznávají potřebu obětí, aby se zacelily rány válkou lidu způsobené a že tedy

i tuto zvýšenou berni v plné výši povolují. Když potom roku příštího (1817) žádána byla úhrnná daň asi v téže výši, stavové sice opět ji povolili, ale s důtklivou prosbou k císaři, aby aspoň v příštím roce věrné zemi moravské bylo dle možnosti podstatně ulehčeno, poněvadž stav poplatníků na dlouho nesnese takového břemene.

Zatím vláda císařská přikročila k provedení pevné berní soustavy. Daň pozemková měla býti vyměřována dle čistého výtěžku půdy i budov na ní vystavěných. Na základě této zásady vydán byl 23. prosince 1817 patent o zavedení nové berní soustavy, jenž měl učiniti konec dosavadnímu nestejnému zdanění jednotlivých zemí. Poněvadž však se předvídalo, že přípravné práce zaberou řadu let, zavedeno bylo v některých zemích, zejména také na Moravě (nejv. rozhodnutím 8. února 1819) provisorium daně pozemkové, jež založeno bylo na čistém výnosu z půdy, na požitcích z budov a na důchodech urbariálních a desátkových. Normou tohoto provisoria staly se operáty daně pozemkové z dob císaře Josefa II., jak totiž tehda půda byla vyměřena a hrubý výnost její odhadnut; v provisoriu vzat byl zřetel na změny, které se od dob Josefa II. staly v osobě majitelově, ve výměře a konečně i v kulturním druhu pozemkův a na základě toho také daň byla opravena. K vlastní dani pozemkové přidružila se brzo potom (1820) též nová daň domovní.

K provedení provisoria daně pozemkové byla na Moravě dosazena zvláštní provinciální komise, pod dozorem a kontrolou zemského guvernéra a pod řízením spojené dvorní kanceláře. Vyšetřování pozemkových výtěžkův a zapisování jich do nových matrik, za tím účelem založených, opravování starých údajů v operátech josefinských, výpočty peněžních výnosů pro každý jednotlivý pozemek a kromě toho roztřiďování budov vykonávaly vrchnosti, přibírajíce si k tomu představené obcí, za dozoru krajských úřadů, jež zase podávaly zprávy komisi provinciální; domovní daň vyšetřovaly však krajské úřady samy. K vyšetření požitků urbariálních, desátkových a soudních, ze kterých měly vrchnosti přispívati na daň pozemkovou, za základ vzata stará, ovšem nespolehlivá vrchnostenská přiznání z polovice XVIII. století. Jakési vyrovnání stalo se však tím způsobem, že urbariální daň musila se odváděti v minci kovové, tedy v ceně trojnásobné,

kdežto poddaní odváděli urbariální poplatky i potom ve měně vídeňské, t. j. v penězích papírových.

Chystaná nová soustava berní jevila své účinky v novém, značném zvýšení břemen zemských. Již r. 1818 byla veškera daň pozemková vyměřena 16 procenty ze všech požitkův a dle toho žádáno bylo na r. 1819 daně pozemkové 4,786.589 zl. v měně kovové, čili 11,966.467 zl. v měně vídeňské. Stavové snažili se dosáhnouti zmírnění těchto velikých břemen aspoň o čtvrtinu a také tehdejší guvernér mor.-slez. hr. Ant. Bedř. Mitrovský stížnost jejich důtklivě doporučoval dvorské kanceláři k příznivému vyřízení, ale s výsledkem nevalně příznivým, neboť na místě žádané čtvrtiny vláda slevila sotva dvacetinu (500.000 zl. v. m.) z celé daně pozemkové. Požadavky na r. 1820 byly sice poněkud zmírněny (asi o 2,200.000 zl. v. m.), ale stále ještě byly v křiklavém nepoměru ke skutečné poplatní síle obyvatelstva moravského. Stavové zejména si stěžovali, že zavedením berního provisoria z r. 1819 Morava byla nesmírně přetížena v poměru k jiným zemím, zejména v poměru ke království Českému, a prosili císaře, aby toto přetížení Moravy bylo prozkoumáno a stísněné zemi potřebné ulehčení poskytnuto, aby dle skutečných sil svých mohla vyhovovati požadavkům na ni vznášeným. Že toto tvrzení bylo pravdivé, dotvrzovala zpráva guvernerova k dvorské kanceláři, dle níž krajské úřady byly nuceny za jediný rok 1819 na 27 moravských a na 3 slezské vrchnosti uvaliti sekvestraci pro nedoplatky berní a že k exekučnímu sehnání týchže nedoplatkův u poddaných bylo na Moravě rozesláno na 2000, ve Slezsku 625 vojenských exekventů. Ale všechny tyto námitky ukázaly se marnými, nebot na r. 1821 vláda předložila sněmu berní požadavek o plných 100.000 zl. konv. m. vyšší ještě, nežli roku předešlého. Na všechny další stížnosti stavův i zemské vlády dvorská kancelář odpověděla, že poněvadž okolnosti činí císaři až dosud nemožným, aby ulehčil břemena svých věrných národův, a poněvadž podíl pozemkové daně pro markrabství Moravské spočívá na měřítku, jehož užito ve všech zemích, nelze povoliti nějaké slevy v berním požadavku, bez ohrožení státních účelů nebo bez obtížení jiné země na prospěch Moravy.

Přese všechny žaloby a stížnosti stavů, jejichž oprávněnost nelze popírati, přece stal se značný pokrok v celkové soustavě. Provisorium daně pozemkové odstranilo starou soustavu berní,

plnou nesrovnalostí a složenou z mnohých zastaralých součástek, i nahradilo ji soustavou novou, založenou na pevnějších a spravedlivějších zásadách, jež vrcholily v tom, že konečně přestal všeliký rozdíl mezi zdaněním pozemků vrchnostenských a poddanských, a tak aspoň těmto přineslo provisorium podstatné ulehčení. Stavové houževnatě se mu vzpírali, poněvadž na vrchnosti přešel větší než dosud podíl veškeré berně zemské.

Berním provisoriem nedotknuty zůstaly a také v potomních letech až do konečného zrušení byly vybírány: 1. vnitrozemská a pohraniční daň nápojová, jež byla ve správě stavů zemských a teprve od 1. listopadu 1829 nahrazena všeobecnou daní potravní; 2. daň třídní (tato však již r. 1821 s prominutím 50% přídavku) a osobní (zrušeny nejvyšším rozhodnutím 25. května 1829); 3. daň dědická (zrušena 27. ledna 1840); 4. daň výdělková; 5. rozličné druhy daní židovských, jež se dochovaly až do r. 1848 a konečně 6. příspěvky na rozličné fondy, jako byl na př. fond kriminální, silniční, náboženský, školský, fond na ubytování vojska, pozd. fond kasárenský atd.

Finanční stav země moravské i v letech potomních byl dosti neutěšený. Nespokojenost obyvatelstva, zvláště poddaného, stále vzrůstala; r. 1821 vzbouřil se lid selský v kraji znojemském, jihlavském i brněnském, odepřev vrchnostem konání robot i odvádění desátků. Není pochybnosti, že vedle útisků vrchnostenských také veliká břemena berní dala podnět k těmto nepokojům, které jen s velkým namáháním a s vynaložením mocí vojenské byly potlačeny. Nicméně přese všechny stížnosti a žaloby stavů moravských, jež rok co rok byly císaři předkládány, berní požadavky zůstávaly nezměněny. Teprve na rok 1826 zmírněn byl berní požadavek tím, že na přídavku berním, který dosud vypisován byl ve výši 942.635 zl., sleveno jest plných $71\frac{3}{4}\%$ a tím celková suma daně pozemkové snížena na 3,094.230 zl. konv. měny (7,735.000 zl. víd. m.). Stavové vzdali císaři nejoddanější dík za tuto milost a prosili, aby při této slevě zůstalo i pro příští léta.

Od té doby po celý čas panování císaře Františka I. daň pozemková a domovní na Moravě zůstala nezměněna. Toto ustálení souviselo vůbec se zvelebením veškerých financí státních. Někdejší zlé časy peněz papírových nebyly již pociťovány, poměry cen se upevnily, ponenáhlu i v širších vrstvách lidu zmáhaly se dů-

věra v budoucnost, spořivost a větší chuť k práci. Jak mocně povznesl se státní úvěr, toho důkazem byl vždy mocnější příliv cizích peněz na rakouský trh peněžní. Kdežto v letech dřívějších vláda ani za nejtužších podmínek nemohla potřebnou půjčku sehnati, nyní peněžní velmožové z celé Evropy zasypávali ji svými nabídkami. Císař František dočkal se v posledních letech, že příjmy v hospodářství státním dosáhly rovnováhy s vydáními.

Byl to ovšem úspěch jen částečný a více zevnější. Stabilní úprava daně pozemkové, jak byla původně zamýšlena, nebyla provedena, zůstalo při provisoriu, jímž mnohé země, zvláště země koruny české, octly se v nevýhodě proti zemím jiným, zejména proti Uhrám, kde stavové všelikým opravám berním houževnatě se vzpírali.*) Horším bylo ještě, že málo se dálo jak se strany vlády, tak obyvatelstva, aby produktivní síly říše byly náležitě vyvíjeny. Polní hospodářství nemohlo se povznésti, pokud selské statky byly obtíženy poddanstvím a robotami. Průmyslová činnost vázla nedostatkem ústavů vzdělávacích, jednostranným ukládáním velikých summ ve státních papírech, obchodu škodila zastaralá soustava celní, jež vysokými cly bránila dovozu četného zboží cizího, zejména koloniálního, a kterouž země rakouského mocnářství byly rozděleny na několik celních obvodů, což podlamovalo všelikou podnikavost průmyslovou, ježto na př. surová bavlna americká nebo východo-indická dostávala se k nám dráže, než hotové výrobky anglické.

V soustavě daní přímých stala se za císaře Františka poslední změna tím, že s výjimkou království Lombardsko-Benátského, Dalmacie, ostrovů kvarnerských, Uher a Sibiňska, ve všech ostatních zemích zrušeny jsou daně nápojové a potravní, buďsi že od státu, stavův, obcí či soukromníků vybírané a na jejich místě zavedena s platností od 1. listopadu 1829 »všeobecná daň potravní«. Stavům moravským oznámeno toto rozhodnutí na sněmě, jenž konán byl roku 1829 za předsednictví nového guvernera moravsko-slezského a zemského hejtmana Karla hr. Inzaghy. Stavové usnesli se vylíčiti netoliko škody, jež by zavedením této daně stihly všeobecné blaho, nýbrž i vytknouti zlo, které by nanejvýš citelně musily snášeti vrchnostenské regalie. Kdyby však

*) Křiklavý nepoměr v placení daně jeví se na př. v tom, že Uhry platily berně pozemkové 5 mil. zl., Morava sama přes 3 mil.

mělo zůstati při zavedení všeobecné daně potravní, prosili, aby jim za částku, které by pozbyli zrušením vnitrozemské i pohraničné daně nápojové, bylo poskytnuto ze státního pokladu roční odškodné 132.000 zl. konvenční měny. Vláda těmto námitkám stavovským hleděla pokud možno vyhověti. Především prohlášeno, že dosavadní daň třídní a osobní zrušuje se týmže dnem, od kterého v platnost uvedena nová daň potravní. Městu Brnu k úhradě jeho obecních potřeb a k vydržování veřejných a dobročinných ústavů, které z někdejších místních přirážek čerpaly část svého důchodu, povolena jest přirážka ku všeobecné dani potravní, pod názvem obecní přirážky. Moravským stavům, náhradou za příjmy ze zrušených důchodův obojí daně nápojové, poukázána roční částka 89.435 zl. konv. m. Tím byla záležitost nové daně potravní vyřízena; z ostatních daní zůstaly v platnosti vedle kontribuce pozemkové a domovní ještě daň židovská, dědická a výdělková. I v tom jeví se značný pokrok, že v pravdě orientálský způsob, vybírati poplatek z hlavy, zmizel navždy z finanční soustavy rakouské.

V postavení lidu selského čili poddaného staly se veliké změny na jeho prospěch, reformami císaře Josefa II., zejména zrušením nevolnictví selského, úpravou daně pozemkové a patentem urbariálním. Lid uvítal tyto opravy namnoze s velikou radostí, ač nikoliv s úplným uspokojením, naproti tomu třídy privilegované jevily proti nim velikou nespokojenost a čekaly jen na vhodnou příležitost, aby nenáviděný »systém josefinský« zase zvrátily. Sotva tedy došla zpráva o smrti císaře Josefa II. (20. února 1790), stavové moravsko-slezští žádali, aby byla zrušena josefinská úprava daně pozemkové i dávek urbariálních, a aby obnoven byl poměr lidu poddaného k vrchnostem, jaký byl v posledních letech panování Marie Terezie, zejména aby zavedena byla výměra dávek urbariálních i robot v tom rozsahu a způsobu, jak je předpisovaly patenty z let 1771 a 1775.

Císař Leopold II. prohlásil josefinskou úpravu berní i urbariální počínajíc 1. květnem r. 1790 za neplatnou a zatímně obnoven byl onen stav, jaký byl v těchto zemích před posledním říjnem r. 1789; až nastanou doby klidnější, pak vezmou se v úvahu opatření, přiměřená místním poměrům každé země zvlášť. Zároveň však poddaní přísně se varují před domněnkou, jež prý tu a tam se rozšiřuje, jakoby dosavadní závazky k vrchnostem někdy mohly

býti zrušeny; toho panovník nikdy nepřipustí, tak jako nedovolí, aby zase poddaný ve svých právech byl obmezován. Důchody vrchností, o které josefinskou regulací přišly, měly býti zase obnoveny; podobně musili poddaní uvoliti se k odvádění starého desátku pro duchovenstvo, ježto by panovník k pořizování správy duchovní musil na své poddané nové daně uvaliti. Proto také obnoveny byly dřívější dávky urbariální i povinnosti robotní. Pouze tam, kde obě strany, vrchnost i poddaný, na základě dobrovolného dohodnutí uznaly za dobré, aby roboty i ostatní povinnosti byly za mírnou cenu peněžitou vypláceny, neměla takovým smlouvám býti žádná překážka kladena, ano stavům moravským (stejně jako českým a slezským) bylo uloženo, aby »ve smyslu přání většiny poddaných« podali návrhy, jak by se roboty penězi daly vykoupiti. Jiným ještě četným přáním stavů moravských císař Leopold vyhověl jen měrou nepatrnou; celkem lze říci, že za něho v sociálním postavení lidu selského učiněn byl opět aspoň malý krok k lepšímu; nejhorší ze všeho bylo obtížné konání robot, které zůstaly u lidu v stejné nenávisti, jako dosud a proti nimž jevil se nepřemožitelný odpor; v mnohých krajích českých i moravských hrozil odpor ten vypuknouti ve zjevnou vzpouru. Stížnosti, které od poddaných vedeny byly proti vrchnostem následkem četných libovolností, jichž se tyto dopouštěly, nemohly zůstávati u dvora vídeňského bez povšimnutí. Vláda císaře Františka obracela se často důtklivě ke stavům českým i moravským, aby konečně předložili slíbený návrh o vykoupení z robot a po případě i z ostatních dávek urbariálních. Ale tomu se stavové vší mocí vzpírali, ano varovali vládu, aby v době, kdy revoluční názory vždy více se šíří, neuváděla stále otázku robotní na přetřes, čímž poddaní proti svým vrchnostem vždy více se popouzejí. Vláda nebyla dosti odhodlanou, aby ze své moci do této otázky zasáhla a ji rozhodla. Napřed bouřlivé doby válečné, potom těžkopádná soustava absolutního zřízení státního, tvrdošíjnost vyšších stavův proti všelikým opravám sociálním, konečně — a to ne nejmenší měrou — nedostatek hybných sil u městského a selského lidu našeho zavinily, že na tomto poli zavládla stagnace ještě po plných padesáte let a teprve mocný popud z venčí na konec způsobil obrat k lepšímu.

Cokoliv vláda Františka I. podnikla ve prospěch lidu selského, rozbilo se o houževnatý odpor šlechty moravské,

která svou neláskou k lidu nikterak se netajila. I tam, kde byly mezi vrchností a poddaným výkupní smlouvy uzavřeny, vrchnosti libovolně je porušovaly, a když došlo z toho k soudním rozepřím, ukázalo se, že poddaní na svou škodu opomenuli své podmínky řádně si od úřadů krajských zabezpečiti. Dvorská kancelář nařídila (1813), aby krajské úřady měly bedlivý dozor na zachovávání zákona a každé přestoupení jeho stíhaly předepsanými tresty. Také nařízeno bylo guberniu českému i moravsko-slezskému, aby po dohodnutí se stavy zemskými podalo dobré zdání, zdali a za jakých podmínek jest přípustno uzavírati mezi vrchnostmi a poddanými smlouvy o výkup poddanských dávek urbariálních na věčné časy? Ale stavové na návrh zemského výboru odložili zodpovědění této otázky na dobu příznivější a připustili jen volné dohodnutí mezi vrchností a poddaným. Podobně vyslovili se stavové čeští a slezský konvent dokonce prohlásil, že by nebylo dobře, aby nejnižší třídy lidu výkupem z robot staly se od vyšších tříd lidských nezávislými, ježto nelze u sedláků docíliti takové duševní vzdělanosti, jaké jest nevyhnutelně potřebí k dosažení úplné nezávislosti, aby jí nebylo zle užíváno. Také moravsko-slezské gubernium přes to, že krajské úřady většinou prohlásily se pro výkupy, vyslovilo se proti jakémukoliv závaznému nařízení se strany vládní a navrhlo dvorské kanceláři, aby zůstalo vše při starém. Dvorská kancelář potom již neodvážila se jednati proti vůli stavů, jichž odporem takto zmařen byl nesmělý krok vlády, směřující ku zlepšení stavu poddaného lidu. Císař František, ač by si byl přál uvolnění lidu selského, nemohl se k žádnému ráznějšímu prostředku odhodlati, pokud stavové sami tomu odporovali. Ano v nejbližších letech potomních bylo poddaným ještě přitíženo. Roku 1821 vláda netoliko že prohlásila, že vykupování z robot i z ostatních dávek urbariálních nepokládá za užitečné a potřebné, nýbrž zastavivši provádění výkupů na státních statcích, dala tím škodlivý příklad vrchnostem soukromým. Tyto také záhy vycítily, že vláda jest na jejich straně, a dopouštěly se na poddaných mnohých útiskův tím, že poddaným ukládaly více robot, než byli povinni konati. Stížnosti lidu z té příčiny podávané úředníci vrchnostenští hleděli co možná odkládati a namnoze byli v tom i od krajských úřadů podporováni. Z těch příčin vzniklo také selské povstání na Moravě na jaře r. 1821, které s úžasnou rychlostí se rozšířilo po kraji

znojemském, jihlavském a dílem i brněnském. Poddaní konali četné schůze a usnesli se, že počínaje 26. březnem nebudou vrchnostem robotovati. Všechno úsilí úřadů vrchnostenských, krajských, ano i gubernia, uvésti lid zase k poslušnosti, ukázaly se marnými, ač náčelníci nepokojů byli horlivě zajímáni a mnoho vojska do těch krajin bylo vypraveno. Teprve když vyslán byl na Moravu od císaře plnomocný dvorský komisař baron Mayern, podařilo se mu, většinou po dobrém, zase pokoj obnoviti. Z jeho zprávy také císař dověděl se o útiscích, jež bylo poddaným od vrchností snášeti, a proto r. 1822 uložil všem úřadům, aby při vyřizování takových stížností dbaly přísné spravedlnosti. Guberniu moravskoslezskému bylo nařízeno, aby jednotlivé případy bedlivě vyšetřilo. Ale v guberniální zprávě se tvrdilo, že není příčiny ke zvláštním opatřením, že od dob selského povstání roku 1821 sice poddaní přísně se přidržují, aby konali zákonité povinnosti, že však vrchnostem žádné přechvaty se nedovolují, čehož patrným dokladem jest prý nepatrný počet poddanských stížností, jež od té doby podány byly guberniu a krajským úřadům. Císař tuto odpověď vzal prostě na vědomost, a od té doby po celý čas jeho panování již nebylo hnuto dosavadním poměrem mezi vrchnostmi a poddanými.

Vláda císaře Františka neučinila tedy mnoho na úlevu tehdejšího stavu lidu poddaného. Přihlédneme-li však k tomu, jak se stav ten změnil opravami z posledních let císařovny Marie Terezie a především císaře Josefa II., kteréž opravy jen z nepatrné části byly obmezeny za císaře Leopolda II. a Františka I., shledáme v něm znamenitý pokrok proti dobám dřívějším. Zejména právní postavení lidu poddaného se patrně zlepšilo. Vrchnostenské úřady nesměly již poddaného obmezovati ani ve volbě povolání ani v uzavírání sňatku. Nádvorní služby z pravidla přestaly a trvaly jen výjimkou a obmezenou měrou u poddaných sirotků, kteří ztratili oba rodiče. Nezakoupený statek nesměl sice vůbec býti zadlužován, zakoupený pak jen do dvou třetin své ceny pozemkové, ale k tomuto obmezení vláda svolila spíše z příčin zemědělského blahobytu, nežli z ohledu na právo vrchnostenské. Moc trestati poddané byla přesně omezena. Volnost stěhovati se ze země, byla u lidu selského stejně obmezena, jako u ostatních tříd obyvatelstva, kdežto právo stěhovací z panství na panství v obvodu hranic zemských bylo upraveno výhradně předpisy vojen-

skými. Poddaný musel si opatřiti sice povolení vrchnosti jak k dočasnému pobytu na jejím panství, tak i k vyprostění z jejího závazku, ale propouštěcí listy musil vrchnostenský úřad vydati bez námitky a nesměl za ně vybírati zvláštních poplatků. Vrchnosti nesměly žádný rustikální pozemek, ať zakoupený či nezakoupený, ani v celku ani v části přibrati k půdě dominikální bez předchozího svolení krajských úřadů. Podobným přesným předpisům podléhala každá výměna neb parcelace statku poddanského, vyhostění ze statku a dědičná posloupnost v rodině sedlákově. Uvážíme-li, že od r. 1792 a zvláště od zavedení pozemkového provisoria r. 1819 také pozemková daň byla rozvržena stejným dílem na statky vrchnostenské i poddané, přikloníme se k mínění, jež stavové pronesli ve sněmovním prohlášení z r. 1825, že výhody, plynoucí vrchnostem ze svazku poddanského, byly vyváženy na druhé straně četnými vydáními a jinými povinnostmi. A přece stavové ukováni staletými předsudky, hrozili se hýbati tímto svazkem, až konečně z ciziny dán byl mocný podnět k úplnému převratu.

§ 66. Průmysl a obchod. Školství a jiné ústavy vzdělávací. Censura. Písemnictví a umění výtvarné.

Na Moravě počátkem XIX. století jeví se již značně sesílený ruch průmyslový a obchodní. Těžba užitečných nerostů sice ještě ani v této době dosti nepokročila, ježto hornictví teprve stavbou železnic a zaváděním parních strojů v továrnách bylo uvedeno na vyšší stupeň.*) Nicméně některými odvětvími průmyslovými Morava staví se v čelo všech zemí dědičných. Na prvním místě dlužno uvésti výrobu zboží vlněného. Z 23 továren na jemné sukno většina již tehda soustředěna byla v Brně. Vedle toho pěstována výroba plátna, katunu, vaty, bavlněné příze, punčoch, stužek, klobouků, zboží koženého, kožešin, papíru, kořalky, piva a octa, střelného prachu, tabáku (továrna v Hodoníně), drasla, železa, skla (v osmi hutích), zboží hrnčířského a j. Šternberk, Šumberk

*) Kamenného uhlí těženo bylo r. 1783 na Moravě 3105 centů, r. 1797 nic více než 4828 centů. Obyvatelstvo přese všechno povzbuzování úřadů dlouho nechtělo uhlím topiti. Do r. 1819 těžba uhlí kamenného stoupla na 72.000 centů, r. 1830 již na 220.000 centů. Výroba železa na Moravě i ve Slezsku r. 1825 dosáhla výše 82.000 centů.

a Mor. Třebová zaujaly prvenství v plátenictví. V Brně založena byla továrna na turecké fezy. V Brtnici založena (1802) továrna na zboží bavlněné, která sama zaměstnávala přes 13.000 přadláků. V Letovicích zanikla sice (1820) továrna zboží katunového, ale brzo potom (1832) zřízena tam továrna na krajky, první toho druhu v celém mocnářství. Dle vzoru majolikové továrny, zřízené od císaře Františka na jeho statku v Holíči, založeny byly podobné závody v Hranicích a v Bystřici p. H., jichž výrobky se zdarem soutěžily s anglickými. Brzo potom Josef z Lilienbornu učinil šťastný pokus s továrnou na nádobí kamenné na Vranově (nad Dyjí), ano v Kravsku počato i s výrobou zboží porculánového, ale s menším zdarem. Železářství na vysoký stupeň povznesli hr. Mitrovský a později Klein ve Vizmberku, správa arcibiskupská, a později Rothschild ve Frýdlantě a Vítkovicích a kníže Salm v Blansku, koželužství hr. Dietrichštejn v Sokolnicích a Lettmayer v Brně, jehož továrna, založená r. 1807, stala se největší toho druhu na Moravě. První cukrovar na Moravě povstal r. 1831; první strojovna zřízena r. 1812 od starohraběte Salma v Doubravici, ale brzo zanikla. Parních strojů po prvé na Moravě užil ve své továrně brněnské Wünsch r. 1814, pak Offermann r. 1816.

Obchod moravský soustřeďoval se v Brně, jehož čtvero hlavních trhů výročních pokládáno bylo vedle trhů vídeňských za nejvýznamnější v celé říši. Již tehda se říkalo, že Brnu chybí řádná splavná řeka, aby mohlo ve vnitřním obchodě rakouském zaujati první místo po Vídni. Obchodníci vyváželi z Moravy máslo, ovčí sýr a peří do Vídně, kůže do Čech a odtud do Saska, vlnu přes Čechy a Rakousy do ciziny. Jemnými sukny, kašmíry, šály a pod. výrobky Morava zásobovala všechny ostatní země dědičné. Hrubší druhy sukna a jiných výrobků vlněných zasílány do Rakous, Uher, Haliče, do Turecka, Švýcarska a do Italie. Kožešiny vyváženy do Polska a do Uher, hedvábné šátky do Slezska. Len a hrubá příze posílány do Uher, Rakous, do Čech a odtud dále do Saska, kdež je chudé horské obyvatelstvo zpracovávalo. Moravské plátno nalézalo hojně odbytu v Uhrách, Rakousích, v Haliči a v Italii, víno vyváženo hlavně do zemí severních. K vývoznému obchodu náležely ještě výrobky bavlněné, obilí, žitná kořalka, sudy, ovoce, hořčice, sladké dřevo, sklo a něco kamenného uhlí.

Dováženy byly (částečně jako zboží transitní) ve větším množství: vlna, buď k vlastní výrobě neb jako průvozné zboží do Čech, hovězí dobytek ze zemí ruských, tureckých a uherských, kůže pro jirchárny, většinou z Vídně, juchta, med, vosk a loj z Haliče a z Ruska, vídeňské látky hedvábné, z velké části transito do Čech a do Slezska, ruské kožešiny (transito do Vídně), turecký safián, mořské ryby z Terstu, tabák, draslo a víno z Uher, zboží osadní a bavlna, české plátno, nitě, krajky, šafrán z Rakous, berchtesgadské zboží dřevěné a kostěné, vídeňská fortepiana, drožky a vozy cestovní, knihy, mapy a hudebniny větším dílem z Lipska, z Vratislavi a z Vídně, kamenná sůl z Haliče, kuchyňská z Rakous, železo a železné zboží (větším dílem transito) ze Štyrska, vídeňské jemnější nástroje a nářadí z ocele, mědi a mosaze, podobně zboží modní a přepychové, zlaté a stříbrné z Vídně, vídeňský porculán, české zboží skleněné, zrcadla a j.

Velkou pozornost císař František věnoval v celé říši stavbě silnic, jež sám nazval případně »nezvratným veřejným svědectvím dobré či špatné správy státní«. Toto dílo nedovedly ani těžké doby válečné nadobro zastaviti a po dosaženém míru bylo o silnicích pracováno se zdvojeným úsilím, tak že země dědičné po této stránce nabyly zcela jiné tvářnosti. Stavba prováděna všude velmi pečlivě. V letech 1813—1832 rozmnožena síť rakouských silnic o 3405 km. Na Moravě zvětšena byla o plnou třetinu, k čemuž hlavně stavové moravští přispěli nákladem peněžitým; k původním 630 km z dob císaře Josefa II. přibylo nových 210 km. Z nově vystavených silnic nejdůležitější byly: 1. z Brna na Pohořelice a Lechovice do Znojma, 2. z Olomouce na Litovel, Mohelnici, M. Třebovou a Svitavy do Čech, 3. uherská silnice z Brna na Slavkov a Hodonín do Holíče. Ještě větší vzrůst, než u státních, jeví se u silnic okresních, jichž síť na Moravě a ve Slezsku dosáhla r. 1837 délky 764 mil čili 5500 km. Staré silnice byly rozšiřovány, staré městské brány a budovy, které vadily dopravě, byly bořeny, příkré horské silnice převáděny na svahy povlovnější, na místě starých mostů, buď porouchaných neb příliš úzkých, stavěny nové, vyhovující rostoucím potřebám. R. 1825 vyšla na Moravě péčí generálního štábu mapa zemských i vodních cest moravsko-slezských (první práce toho druhu v celém mocnářství); přípravné práce k ní z rozkazu císařského konalo jednak stavební ředitelství v Brně, jednak krajské úřady, vrchnosti a

magistráty. K docílení lepšího dozoru nad stavbami silničním zřízena byla r. 1809 ve všech zemích zvláštní ředitelství s příslušným úřednictvem, které nabývalo potřebného vzdělání na nově zřízených technických školách v Praze a ve Vídni.

Poštovnictví nenabylo značných rozměrů. R. 1796 zrušena byla slezská správa poštovní a spojena s moravskou. Všech stanic moravsko-slezských bylo 53 a vedle toho byly všeho všude tř expedice poštovních vozů, v Brně, v Olomouci a v Opavě; stav ten se nezměnil ani o čtvrt století později. Vrchní poštovní správa pro obě země, jež měla sídlo v Brně, zároveň s hlavní expedicí jízdných pošt neměla více než osm úředníků. Rychlovozy poštovní jezdily několikrát v týdnu mezi Vídní a Brnem, mezi Vídní a Lvovem (přes Brno a Bílsko) a mezi Brnem a Opavou; pravidelné poštovní spojení mezi Brnem a Prahou bylo dvojí, přes Jihlavu a Svitavy. Ještě r. 1830 nebylo na Moravě a ve Slezsku více než 11 sběren listovních; ročně podáno bylo průměrně v tomto obvodu 783.000 psaní. Teprve novou organisací poštovní správy a zřízením nejvyššího dvorského poštovního úřadu ve Vídni (r. 1829) stal se zase krok k lepšímu. Počet listovních sběren byl rozmnožen do r. 1835 o 16; zavedeny denní rychlojízdy z Vídně přes Jihlavu do Prahy, pětkrát týdně z Brna přes Jihlavu do Prahy a z Brna do Znojma, dvakrát týdně poštovní spojení z Brna a z Olomouce přes Svitavy do Prahy.

V té době učiněny také první počátky s úpravou některých řek moravských, jako Blatné, Hané, Dyje, a zároveň vypracovány první plány k upravení řeky Moravy. Ale nedostatek finančních i technických prostředků byl příčinou, že podnik ten v hlavních částech nebyl proveden a podnes čeká svého rozřešení.

Za císaře Františka nastala i ve školství patrná reakce. Volnost učení byla značně obmezena. Přednášky professorů byly podrobeny censuře, učitelé odkázáni na předepsané učebnice. Veřejní učitelé musili pod přísahou zříci se všelikých tajných spolků, jak bylo uloženo i jiným úředníkům; při výběru a postupu kandidátův učitelských mělo se přihlížeti nejen k jejich vědomostem, nýbrž i k politickému smýšlení, mravnosti a nábožnosti. Cizincům zakázán přístup na university, domácím zase zapovězeno studovati na cizozemských universitách a tam nabývati hodnosti doktorské. Cizinec směl se státi učitelem jen s nejvyšším svolením císařovým. Podobně stíženo bylo usazovati se v zemích

dědičných advokátům a lékařům, kteří doma nesložili zkoušek. Studijní sbory, ustanovené za císaře Leopolda II., byly (1803) zrušeny a zřízen opět byrokratický úřad ředitelův a místoředitelů, jimž svěřeno řízení jednotlivých fakult lycea olomuckého i gymnasií, a kteří podřízeni přímo zemskému úřadu. Řediteli gymnasií v městech krajských byli obyčejně jmenováni krajští hejtmanové. Dvorská komise studijní byla obnovena a jí podřízen v jednotlivých zemích nově zřízený úřad gymnasijních studijních ředitelů, jimž přidělen dozor nad gymnasii v celé zemi, a zeměpanských zkušebních komisařů na universitách i lyceích, kde měli dohlížeti na prospěch a mravy studujících. Církvi a duchovenstvu byla ve školství přiznána rozsáhlá a důležitá práva. Na každé škole národní, ať městské či venkovské, ustanoven byl zvláštní katecheta a r. 1804 veškeren dozor nad nižšími školami byl svěřen kněžstvu. Na filosofickém učení a na gymnasiích zavedeno závazné vyučování náboženství i nedělní exhortace a ustanoveni zvláštní učitelé náboženství. Biskupům uloženo bdíti nad neporušeností katolického učení na všech školách, proto také byli jim podřízeni všichni učitelé náboženství, a vyhrazeno jim spolupůsobení při obsazování takových míst i dozor při zkouškách.

Nová osnova učební, která vydána byla r. 1804 pro školství »německé«, t. j. národní, roztřiďuje ústavy určené k obecnému vzdělání na školy triviální, hlavní a reální. Školy triviální měly v podstatě podržeti své zřízení a také neuznáno za nutné je rozmnožiti, vyjma v některých horských krajinách. V městech nařízeno rozdělení mládeže dle pohlaví. Školou povinna byla mládež od 6. do 12. roku; kromě toho byli duchovní správcové i učitelé povinni, poskytovati mládeži do 18. roku opakovací vyučování bezplatně v neděli odpoledne. Také zřízení hlavních škol v krajských městech zůstalo v podstatě netknuto; některé předměty byly obmezeny, vyučování začátkům řeči latinské vyloučeno, němčina zůstala výhradnou řečí vyučovací. Dosavadní normální škola v Brně dostala rovněž název školy hlavní, ale měla i potom zůstati vzorem školám ostatním. Nově zřízeny byly školy reální čili měšťanské pro mladíky, kteří se chtěli věnovati vyššímu umění, obchodu, směnečnému zaměstnání, hospodářství neb knihvedení, ve Vídni, v Praze, v Krakově, v Inšpruku a v Padově. R. 1811 císař František schválil sice navržené zřízení reálné školy v Brně, ale nedošlo k tomu po celý čas jeho panování.

Hned od 1. třídy triviálních škol měl tam, kde byla vyučovacím jazykem čeština, brán býti náležitý zřetel k řeči německé. K úřadu učitelskému neměl nikdo býti připuštěn, kdo by se nevykázal náležitou znalostí němčiny.

R. 1808 bylo na Moravě a ve Slezsku 14 hlavních škol, 1661 triviálních a 10 škol dívčích. R. 1825 bylo 23 hlavních škol (17 na Moravě, 6 ve Slezsku), triviálních 1709 a 19 dívčích. Počet dětí do školy chodících vzrostl za tu dobu ze 148.000 na 225.000. Ze všech škol r. 1825 bylo německých 645, českých pak, kde se zároveň vyučovalo německy, 1106. R. 1830 ze 275.000 dětí školou povinných chodilo 255.000 řádně do školy. V posledních letech císaře Františka poměr ten ještě se poněkud zlepšil.

Studium gymnasijní nově upraveno bylo osnovou učební z r. 1806. Doba jeho ustanovena na pět let tam, kde nebylo ani lycea ani university, při lyceích neb universitách na šest let. Vyučování dálo se i potom na základě latiny, rozděleno na patero hlavních stupňů (principia, grammatica, syntaxis, poëtica, rhetorika), ale vedle toho vykázáno široké pole němčině, jejíž znalost byla podmínkou přijetí; vedle latinských klasiků nařízeno pilné čtení spisovatelů německých. Dozor nad gymnasii svěřen byl krajským hejtmanům jako ředitelům, neb jejich náměstkům. R. 1807 ustanoven, jako pro všechny země dědičné, také pro obvod mor.-slezský, vrchním dozorcem gymnasijní studijní direktor. Osnova předpisovala do podrobna též disciplinární tresty pro přestupky žáků, trvání prázdnin (od 14. září do 4. listopadu), užívání učebnic, zkoušky denní, týdenní, měsíční a veřejné semestrální, rozvrhovala klassifikaci a stanovila odměny (premie) vynikajícím žákům. Tisk a prodej učebnic gymnasijních vyhrazen byl c. k. administraci školních knih ve Vídni. Nová gymnasia zřízena na Moravě v M. Třebové (1804) a v Příboře (1805).

Těmito opravami rozmnožil se také počet žactva gymnasijního, i činěna opatření, aby nával na gymnasia byl obmezen. Piaristská gymnasia v Mor. Třebové a v Příboře byla r. 1829 zrušena, ale moravsko-třebovští měšťané sebrali mezi sebou dostatečný fond peněžitý a vymohli si u císaře svolení (1834), že směli gymnasium opět otevříti.

Nová učebná osnova dotkla se také školství vyššího. Filosofické studium bylo všude zkráceno na dvě léta, učebná látka

byla obmezena vyloučením některých předmětův, avšak pojaty do ní nově vědy přírodní a latinská filologie. Za to latina přestala býti řečí vyučovací, profesoři měli přednášeti po německu. Vedle filosofického studia při lyceu olomuckém byla na Moravě zřízena ještě dvě nová, v Mikulově (1807) a v Brně (1808). Pro vychování kněží na místě zrušeného generálního semináře v Hradišti (u Olomouce) obnoven byl již za cís. Leopolda II. (1790) diecesánní seminář v Olomouci. Poněvadž se jevil stále větší nedostatek kněžstva, na důrazné zakročení biskupa hr. Schrattenbacha císař svolil (1805) ke zřízení diecesánního semináře v Brně pro 80 alumnův, kde však zahájeno bylo vyučování teprve r. 1808.

Právnické studium při lyceu olomuckém, které dosud se skládalo ze tří ročníkův, bylo r. 1810 rozšířeno na čtvero ročníkův. Přednášeti se mělo vesměs po německu, vyjma církevní právo, kde zůstala v platnosti latina. Profesoři měli hleděti především k tomu, aby vychovávali řádný dorost pro službu státní v oboru soudním a politickém. Proto hlavní důraz byl položen na rakouské trestní a občanské právo, trestní řízení a zákony politické. Také studium lékařské při lyceích bylo nově upraveno a zdokonaleno. Zavedeny nové řádné předměty, zejména anatomie, porodnictví, soudní lékařství. Těmito opravami uvedeno bylo vysoké učení moravské zase na vysoký stupeň dokonalosti. Od r. 1782, kdy císař Josef II. zrušil universitu brněnskou a založil lyceum v Olomouci, do r. 1826 rozmnožil se počet profesorů studia filosofického, právnického a lékařského ze sedmi na osmnáct. Knihovna lycejní vzrostla za tu dobu z 18.000 na 40.000 svazkův a také ostatní vědecké pomůcky byly neobyčejně rozmnoženy a zvelebeny. Celkem lyceum olomucké dosáhlo tak dokonalé organisace, jako první university v zemích dědičných, vídeňská a pražská, a přece co do práv stále zůstávalo daleko za nimi. Proto sbor profesorský obrátil se s prosbou k císaři Františkovi, aby zdárné dílo dovršil povýšením lycea za universitu. Tehdejší kardinál-arcibiskup olomucký, arcivévoda Rudolf, bratr císařův, horlivě se přimlouval za splnění této prosby. Císař povolil a (dekretem ze dne 11. září 1827) povýšil lyceum olomucké za řádnou universitu o čtyřech fakultách. Byl to čtvrtý ústav toho druhu založený za císaře Františka (obnovené university v Inšpruku a ve Št. Hradci, nově založená r. 1816 universita ve Lvově).

Z ústavů vzdělávacích a humanitních zmínky zasluhuje zřízení kadetní školy v Olomouci (1808), ústavu hluchoněmých v Brně (1829), vedle něhož však v Brně i v jiných městech moravských založeno bylo mnoho jiných ústavů humanitních; stavovská akademie v Olomouci, zrušená za císaře Josefa II., byla obnovena od Leopolda II. (1793) na žádost stavů moravských; r. 1815 stavové zřídili při této akademii stolici řeči a literatury vlašské a české; tato však obsazena byla teprve r. 1831; prvním učitelem jejím stal se Ant. Boček. Kromě toho byly na Moravě dva ústavy hospodářské, v Brně a v Olomouci.

Velmi na úkor obyvatelstvu moravskému bylo, že se mu nedostalo tehda žádného učeliště reálního ani vysoké školy technické, ač právě na Moravě neobyčejný rozkvět některých odvětví průmyslových toho nutně vyžadoval. Těm, kteří po této stránce snažili se dosáhnouti vyššího vzdělání, poskytnuta byla k tomu příležitost buď na technickém ústavě v Praze, zřízeném od stavů českých r. 1806, neb na polytechnice vídeňské, založené r. 1816.

Z vědeckých spolků tehdejších zasluhuje zmínky hospodářská společnost moravská, založená r. 1770 a moravská společnost pro zvelebení věd přírodních a vlastivědy (1794), jejíž snahou bylo prozkoumávati zemi, její přírodní poklady a zvláštnosti, v cizině neznámé. R. 1811 císař sloučil 1. moravskou, 2. slezskou společnost hospodářskou, 3. společnost přátel věd přírodních a vlastivědy v jediný ústav pod názvem: »Společnost ku zvelebení orby, věd přírodních a vlastivědy«. Nová společnost vytkla si za úkol podporovati blahobyt obou zemí, prozkoumávati přírodní povahu a zdroje i prostředky k povznesení průmyslu i zemědělství a pěstování věd, k účelu tomu nejvíce směřujících, zejména mathematiky, vlastivědy, lučby a technologie. Společnost měla rok co rok vydávati schematismus, populární spisy, zvláště dobrý národní kalendář a vypisovati ceny na řešení důležitých otázek, k čemuž ustanovena od gubernia stálá komise. Také české národnosti věnována jest od té doby poněkud větší pozornost, ač stále ještě měrou nepatrnou. Kalendáře pro lid selský vydávány po německu i po česku. R. 1815 společnost vydala prací Karla Andréa první svůj schematismus, který obsahoval dějiny a zřízení její, seznam všech členů, dále seznam všech vrchností na Moravě a ve Slezsku i jejich úředníkův. R. 1817 císař František svolil, aby směla se nazývati císařsko-královskou a udělil jí právo rozdávati zlaté a stříbrné medaile za zvláštní zásluhy o zemědělství.

Nejzáslužnějším dílem mor.-slez. společnosti hospodářské bylo založení musea Františkova v Brně. Musea tehda založená v Pešti, v Sibíni, proslulé Joanneum ve Št. Hradci, v život uvedené (1811) zásluhou arcivévody Jana, a Šeršníkovo gymnasijní museum v Těšíně, byla ku provedení něčeho podobného na Moravě vždy novou pobídkou. I obrátili se oba přední zastanci vědeckého života moravského, hrabě Josef Auersperg, tehda president appellačního soudu moravsko-slezského, a starohrabě Hugo Frant. Salm-Reifferscheidt, ředitel mor.-slez. hosp. společnosti, listem obšírným (7. března r. 1816) ke guverneru hr. Ant. Bedř. Mitrovskému, v němž dovozovali potřebu zřízení zemského musea v Brně. Guverner požádal tehdejšího arcibiskupa olomuckého, kardinála hraběte Trautmannsdorfa a kapitulu olomouckou, aby k umístění musea darovali t. zv. biskupský dvůr v Brně (na Zelném trhu). Kardinál i kapitula ochotně k tomu svolili, vyhradivše si souhlas císaře Františka, ježto prý arcibiskupství olomucké jest lénem královské koruny české. Císař svolil (1817) ke zřízení zemského musea v Brně ve spojení s mor.-slez. hospodářskou společností, dovolil, aby »biskupský dvůr« byl zmíněné společnosti postoupen k bezplatnému užívání, ale pouze za účelem umístění sbírek musejních a konečně, aby po něm museum nazváno bylo »museem Františkovým«. Guverner hrabě Mitrovský, který z prvních přispěl velmi cennou sbírkou motýlů, brouků, konchilií a nerostů, všechny stavy vybízel ku skládání příspěvků. Na toto vyzvání mnoho vlastenců darovalo hojně vzácných předmětů. Také peněžité příspěvky se štědře scházely, a tak založení musea r. 1818 bylo uskutečněno. Štědrostí soukromých osob sbírky musejní nabyly značného rozsahu, takže již r. 1829 vyplňovaly 19 místností biskupského dvora. Hlavní překážkou dalšího vývoje byl nedostatek peněz. Veškeré břímě spočívalo na hospodářské společnosti, neboť museum nedostávalo ani od státu, ani od země žádné podpory. I obrátila se společnost r. 1832 ke stavům moravským s prosbou, aby povolili nějaký příspěvek na museum. Stavové vyslovili se, že by důstojnosti jejich bylo přiměřenějším, vzíti na sebe veškeré výdaje pro zemské museum, ale zároveň také vrchní dozor a řízení jeho. I obrátil se k císaři, aby jim k tomu dal své svolení. Ale vyjednávání o to, spojené ještě s jinými požadavky, nebylo již za panování císaře Františka ke konci dovedeno.

Značnou překážkou ve vývoji duševního života bylo vždy přísnější provádění censury. Pod dojmem francouzské revoluce postupovalo se vždy přísněji proti tisku. Censura knih, jak ji dosud v nejvyšší instanci prováděla dvorská kancelář svými censory a rady, byla jí odňata a roku 1801 přenesena na dvorský úřad policejní. Zemská presidia a jim přidělené revisní úřady směly rozhodovati jen o tiskopisech naprosto nezávadných. Posuzování všech školních učebnic, pak tištěných přednášek i jiných tiskopisů, majících vztah k učení universitnímu neb lycejnímu, bylo r. 1805 odevzdáno studijním direktorům, kteří vlastní censuru podle jakosti předmětu rozdělovali jednotlivým profesorům. Knihy náboženského obsahu měly býti nejdříve předloženy biskupům nebo konsistořím a potom teprve úřadu revisnímu; kdyby se úsudek obou neshodoval, měl rozhodnouti sám císař. Roku 1795 vydána zostřená opatření proti kupu a prodeji tiskařských lisův a písmen, proti dovozu knih z ciziny a proti kolportáži. Roku 1798 a 1799 byly zrušeny všechny čítárny a půjčovny knih. V kavárnách a jiných veřejných místnostech směly býti vykládány jen časopisy úředně povolené, všeliké literární listy a letáky byly odtud vyloučeny. Novým trestním zákoníkem z roku 1803 tisk a prodej knih bez censurního povolení aneb proti některým obmezením jeho, všeliká kolportáže a nedovolený obchod, prodej letáků bez předchozího povolení a p. byly zařazeny mezi těžké přestupky policejní. Zároveň byla zřízena recensující komise, která podrobila přísné revisi všechny knihy, do r. 1792, tedy zejména za císaře Josefa II. povolené, a po dvouleté činnosti na 2500 jich zakázala.

Roku 1810 mnohá ustanovení censurní byla zmírněna. Při posuzování knih a rukopisů měl se především činiti rozdíl mezi spisy čistě vědeckými a mezi brožurami, spisy populárními a zábavnými, nebo pouhými výplody vtipu. K časopisům měly úřady býti tím opatrnějšími, čím byly lacinější a čím větší přístup měly k nižším vrstvám obyvatelstva. Censuru časopisů provozovalo policejní ředitelství. Mírnější duch jeví se také v tom, že r. 1811 povoleny byly opět veřejné půjčovny knih, nikoli však čítárny. Ale tato mírnost nepotrvala dlouho. Po r. 1815 soustava Metternichova, mající oporu v policejní činnosti Sedlnického, následkem rozličných hnutí demokratických a revolučních v Německu, Italii, Španělsku i jinde hleděla úzkostlivě k všelikým projevům veřejným a vykazovala činnosti spisovatelů vždy těsnější meze.

Do doby císaře Františka I. připadají první počátky českého písemnictví na Moravě.

Osvětové probuzení našeho národa má kořeny své v době josefinské. Všeobecný proud ideový, vzbuzený hlavně spisovateli anglickými a francouzskými, pronikl také do našich zemí, zvláště když císař Josef II., odchovaný novou filosofií, jal se jejím zásadám zjednávati platnost ve všech oborech veřejného života, zejména v národním hospodářství, ve školství a církevnictví i v poměrech sociálních. Všude nabývá platnosti snaha panovníkova povznésti prostého zanedbaného člověka blahobytem hmotným a vzděláním školským, třeba někdy na újmu stavů privilegovaných. Osvícenství josefinské mělo však také své stránky stinné. Nemělof smyslu pro individuální dějinný vývoj států a národův, jak se utvářel průběhem staletí a houževnatými kořeny tkvěl ještě v živém vědomí národním. Zvláště naše národnost octla se vůči proudu josefinskému v postavení méně výhodném. Poněmčovacími snahami škol i úřadů veškera společnost česká, vyjma třídy nejnižší, byla zachvácena, což ostatně bylo jen sesílením dosavadního stavu věcí. Vždyť již od dob pobělohorských násilím protireformačním nejen knihy české, jakožto kacířské, nýbrž i jazyk český sám přicházel v opovržení, jakožto jazyk husitský; ve společnostech se nesmělo jím mluviti. Na konfiskovaná panství česká a moravská nahrnulo se cizí šlechty, nejvíce původu německého, jež neměla porozumění ani pro český lid ani pro jeho jazyk. Za dvorem a za cizí šlechtou šmahem se poněmčovaly zbytky šlechty domácí, Žerotínové, Dubští, Podstatští, Mitrovští, z Bukůvky a j., kteří starý titul pánův moravských a českých zaměňovali za názvy knížat, hrabat a baronův. Na sněmě moravském rokovací řečí stala se výhradně němčina. Se šlechtou odvracelo se od českého jazyka vysoké duchovenstvo, bohatější měšťanstvo, umělci a řemeslníci; ano, působením vrchností některých byly celé dědiny poněmčovány. Veliký pokrok německé, literatury v druhé polovici XVIII. století způsobil, že horlivě se u nás šířily německé knihy, učenci, zejména jezuité, ale také svobodní zednáři psali a tiskli svá díla výhradně po německu. Reorganisací školství za Marie Terezie a Josefa II., měla se vychovati generace přizpůsobená nové myšlence státní, centralisaci a absolutismu s jednotnou řečí »národní«, jak vláda nazývala jazyk německý. Byli lidé, kteří na základě těchto školských

reform prorokovali, že česká národnost v nejkratší lhůtě vyhasne sama sebou a že za padesát let nabude se již po česku mluviti. Obava před úplným zaniknutím české národnosti vzbudila u vynikajících vlastenců protitlak, který se jeví zejména v četných obranách jazyka českého. Na Moravě takovou obranu napsal, ovšem po německu, Jan Alois Hanke již r. 1783.

Ale skutečnost ukázala, že všechna tato zařízení školská, čelící k poněmčení české mládeže, z velké části nedospívají cíle. Škola sama nebyla s to, aby české děti naučila německy. Český lid bránil se poněmčení, třebas neuvědoměle, pouze mocí své národní setrvačnosti. Český lid, ve svém jádře zdravý, vynutil si i na vládě pozornost k svému jazyku. Vláda nucena byla na školách normálních i na gymnasiích sama zaváděti české překlady učebnic. Ba i na universitách při praktických odborech užívalo se českého jazyka. Na fakultě theologické v Brně, přeložené r. 1782 do Olomouce, Alb. Slavíček vykládal pastoralní nauku po česku, a to na základě dvorního dekretu, který pravil, že tato stolice jest pro Moravu velice potřebná. Vláda vydávala pro všechny země koruny české všechny zákony, patenty a nařízení v obou jazycích zemských. Poučné knihy často na její rozkaz i náklad byly do češtiny překládány a mezi lidem rozšiřovány; podobně se dálo s českými zpěvníky a knihami modlitebními, v čemž od vydání tolerančního patentu bylo závoděno mezi katolíky a protestanty. O šíření české knihy v prvních dobách probuzení největší zásluhy si zjednali Pelcl, Procházka a především Václav Matěj Kramerius, horlivý josefinista a zároveň první český uvědomělý novinář, který svými četnými spisy populárními, kalendáři, novinami a předmluvami k starším knihám českým, jež vydával, budil i v nejposlednějších chatách českých a moravských lásku k české knize, k české minulosti a k českému jazyku.

Ve veřejném životě čeština byla u nás vždy více potlačována. To se dálo skoro stejnou měrou v Čechách i na Moravě, ale ani ne tak nátlakem vlády a jejich úřadův, jako spíše vinou největší části naší šlechty i ostatních vzdělancův. V Čechách ovšem mnozí šlechtici již tehda počali se vynasnažovati o pilnější pěstování jazyka českého. Při obou královských korunovacích v Praze, roku 1791 a 1792, nejvyšší purkrabí měl k panovníkům uvítací proslovení v řeči české. Zásluhou stavů českých částečně

bylo také zřízení stolice českého jazyka a české literatury na universitě pražské za císaře Leopolda II. (1791); na Moravě došlo k něčemu podobnému o plných 40 let později.

Obrození české řeči a českého písemnictví nestalo se náhlým vyšlehnutím elementární síly, nýbrž ponenáhlu, tvrdou a neunavnou prací prvních buditelův. Činnost jejich jest z počátku téměř výhradně vědecká; básnických talentů, kteří by byli dovedli vývoj ten znamenitě urychliti, nebylo. První význačnější pracovníci a zároveň hlavní zástupcové osvícenského hnutí josefinského byli téměř všichni shromážděni v pražské Společnosti Nauk. Z nich na Moravě působili Josef Dobrovský a Josef Vratislav Monse. Činnost Monseova z dob josefinských zasahá jen do počátku let devadesátých (zemřel 1793). Svými kritickými pracemi historickými budil v lidu moravském živý zájem pro domácí dějiny, a bedlivě si všímal starších písemných památek českých, ano i písní lidových. Jsa profesorem práv při lyceu olomuckém, byl v čilých přátelských stycích s Josefem Dobrovským, který od roku 1787 byl rektorem generálního semináře v Hradišti u Olomouce. Zrušení hradišťského ústavu po smrti císaře Josefa II. (1790) bylo příčinou, že Dobrovský odstěhoval se do Prahy, kde záhy stanul v čele veškeré literární činnosti. Odchodem Dobrovského a smrtí Monseovou Morava ztratila nejznamenitější své pracovníky vědecké, kteří zvláště svým dějezpytným badáním mocně působili na probuzení národního uvědomění. Bylo tu sice mladší pokolení učencův, obírajících se s láskou a nadšením dějinami a vlastivědou moravskou, jako na př. Jan Petr Cerroni, František Josef Schwoy, Jan Alois Hanke a ve Slezsku Leopold Šeršnik; ale žádný z nich nedopjal se vědecké výše a dokonalosti těchto dvou vzorův.

Doba císaře Františka I. jest pro náš národ přechodem z osvícenství k nacionalismu. Po mužích vlastencích, kteří píší duchem českým, ale řečí německou, vyvstává mladší generace, horující za vyšším cílem, zušlechtiti a zdokonaliti češtinu tak, aby se mohla postaviti po bok řečem jiných vzdělaných národův. Největší zásluhu v té příčině mají zakladatelé novočeského umění básnického, Puchmajer, Hněvkovský a bratří Jan i Vojtěch Nejedlí, na jichž základech dále budují Jungmann, Palacký, Kollár a Šafařík. Činnost všech těchto buditelů vyvíjí se v Čechách, především v Praze, na Moravu zasahují jen nepatrné její odlesky,

které se jeví v básnických plodech Galašových (Musa Moravská, r. 1813), Fryčajových (Kancionál, vydaný v mnoha tisících výtisků) a především piaristy Dominika Kynského, rodáka slanského (nar. 1777), ale usedlého na Moravě, kam zejména jako profesor světových dějin a řecké literatury při nově zřízeném ústavě filosofickém v Brně (1809—1820) přenesl snahy Puchmajerovy školy básnické.

Také zdárné celkem počátky dramatické činnosti bratří Thamův, Šedivého, Zimy, Krameria, Štěpánka a Hybla v Praze, jež zahájena byla provozováním českých kusů v t. zv. Boudě na Koňském trhu a potom ve stavovském divadle, nalezly jen skrovný ohlas na Moravě. V brněnském »královském městském národním divadle« hrálo se sice denně, ale jen po německu. Kusy divadelní byly brány většinou z Vídně, kde tehda rozkvetla téměř fabriční výroba jejich. Někdy provozováno samostatné drama od domácího spisovatele složené, jehož děj vzat byl buď ze života lidu moravského nebo ze starších dějin. Ano byly případy, ovšem ojedinělé, kde také na brněnském městském divadle se hrálo po česku; nemalou měrou přispěl k tomu značný úspěch a zdar, s jakým provozovány byly české kusy v Praze. Poprve dáván byl 22. července 1822 po česku překlad Kotzebuovy frašky »Kníže na honbě na Zapřenou« a opakován potom 4. a 11. srpna. Potom ještě téhož roku po třikráte dávána ve prospěch herce a zpěváka Michalesi Štěpánkova komická opera »Beraunský koláče«. Beneficiant zvláště upozorňoval brněnské obecenstvo na to, že tato česká opera dávána byla v Praze za přítomnosti arcivévody Františka Karla a že byla přijata s velikou pochvalou. Od té doby však česká muza na brněnském jevišti zase na dlouhou dobou umlkla.

Silné snahy českých buditelův o povznesení jazyka českého, jejich vřelé smýšlení všeslovanské, hlásané Jungmannem, Hankou, Šafaříkem, Kollárem a j. nenalezlo na Moravě tak mocné ozvěny, jako v Čechách samých. Praha zajisté lákala svým hotovým literárním střediskem muže vynikající svým nadáním a horující po činnosti vlastenecké, jakož byli Kollár, Šafařík a Palacký, kteří z rodných svých krajů tam se přistěhovali, aby přejali vůdčí roli v práci buditelské. Palacký na příklad jako zcela mladý muž z prvních působišť svých, z Prešpurka a z Vídně, sotva že ještě své rodiště na Moravě navštívil, odebral se (1823) do Prahy, která pak pro celý jeho potomní život zůstala jeho působištěm.

Odchodem vynikajících mužův ubývalo na Moravě pracovníků, kteří by byli přímo působili k probouzení a uvědomování lidu moravského. Morava také neměla tolik nadšených a šlechetných mecenášů ve šlechtě, jako měly Čechy své Šternberky, Kolovraty, Nostice, Kinské, Neuberky, Thuny a j. Jinou příčinu neúspěchu dlužno hledati v tehdejším dialektickém odštěpení Slovákův uherských od spisovné mluvy české, jež zahájil již koncem XVIII. století slovenský kněz a spisovatel Antonín Bernolák, povýšiv nářečí trnavské za spisovné. Česká kniha byť i rázu sebe lidovějšího, jako byly kalendáře a noviny Krameriovy, pronikla sice ještě do chat horáckého lidu při pozemí českém, ale do krajů hanáckých, slováckých a valašských nedovedla si ještě dráhu proklestiti, bylyť již příliš vzdáleny od literárního střediska pražského. A tak v době, kdy v Čechách první buditelé dočkali se částečného aspoň uznání jazykových práv své mateřštiny, rozhodného pokroku řeči v proze, rozšířeného vzdělání a uvědomělosti v lidu, na Moravě zatím jen tu a tam světélko lepších dob se ukázalo, zasvitlo do široké tmy neuvědomění, aby hned zase zhaslo.

Lépe se dařilo tehda rozvoji písemnictví německého v našich zemích; poněmčovací snahy císaře Josefa i jeho nástupcův a rozkvět německé tvorby básnické, jež právě tehda Goethem a Schillerem octla se na vrcholu, nemohly také u nás zůstati bez patrného účinku. Brno mělo již z dob Marie Terezie své německé středisko literární v hospodářské společnosti a že věda a umění měly četné a horlivé mecenáše v tehdejší šlechtě moravské. A přece ani za tak příznivých okolností Němcům na Moravě nepodařilo se vyvinouti nějakou plodnější činnost básnickou. Pole poesie leželo tu ode dávna ladem; Morava nezrodila Němcům ani Grillparzera ani Anastasia Grüna. Vše, co v tomto oboru bylo podniknuto na sklonku XVIII. a v první polovici XIX. století, jest dnes zastaralé a odbyté, vyjímaje pouze výpravné spisy Karla Postla rozeného v Popovicích u Znojma, který po vykonaných studiích ve Znojmě vstoupil do řádu křižovníků v Praze, kdež přijal kněžské svěcení a stal se sekretářem řádu. Na podzim náhle zmizel z příčin podnes ne úplně vysvětlených a odebral se do Ameriky. V letech 1828—1836 vycházely dosti rychle za sebou u rozličných nakladatelův evropských — nejvíce ve Švýcařích povídky zvláštního rázu, v nichž jevil se neobyčejně bystrý talent pozo-

rovací a zvláště zajímavě, ba úchvatně, ale pravdivě líčen byl tehdejší život v Americe. Spisy ty, většinou vydané po německu, byly ihned horlivě překládány do angličiny i do jiných jazyků evropských a vzbuzovaly v Evropě jako v Americe stejně nadšenou pochvalu. Jméno spisovatele dlouho nebylo známo; teprve roku 1845 básník sám se dal poznati pode jménem »Charles Sealsfield«. Ale i to byl pseudonym. Teprve když Sealsfield r. 1864 zemřel, ze závěti jeho poznal svět pravé jméno, Sealsfield nebyl nikdy jiný, než Moravan Karel Postl.

Věda šířena byla tehda u nás hojnými spisy poučnými. Německy psali netoliko čistokrevní Němci, nýbrž i rodilí Čechové po německu vychovaní. Činnost jejich směřovala k jednomu cíli: povznésti užší vlast svou, zemi Moravskou bez rozdílu národnosti. Touto snahou vystiženo jest asi, co se tehda nazývalo smýšlením vlasteneckým čili patriotickým. Státní úřadové i zemští stavové podporovali všemožně tyto snahy, ježto se v nich zároveň obrážělo věrné smýšlení dynastické. Teprve později mužové, jako Knoll, Richter, Meinert, d'Elvert stávají se jednostranně národními i rozdmychují protivy národnostní mezi oběma kmeny. Vědecká činnost té doby jeví se zvláště v četných časopisech, které již z dob Marie Terezie a Josefa II. byly na Moravě zakládány, jež však málokdy dočkaly se delšího života. Střediskem této činnosti bylo především Brno; zde působili v tom směru Kristian Karel Andrée, správce protestantské školy brněnské (1802—1822) a Viktor Jindřich Riecke, senior evangelických obcí na Moravě, Arnošt Havlík, rodák brněnský (1776—1842), zkoumal umělecké památky moravské a napsal také (po německu, 1828) první »Dějiny umění stavitelského, výtvarného i malířského.« Nemalé zásluhy o šíření vzdělanosti získal si Karel Josef Jurende (1780—1842). Byl rodilý Slezan ale záhy dostal se do Brna za úředníka; tam seznámil se s Andréem, do jehož časopisu »Patriot. Tageblatt« také přispíval. Byl potom povolán od lidumilné hraběnky Valpurky Truchsess-Zeillové, rozené Harrachové, na panství kunvaldské, aby tam spravoval ústav vychovávací, od ní založený.*) Vrátiv se r. 1813 do Brna, jal se horlivě vydávati knihy lehce

*) Na této škole právě za řízení Jurendova dány byly první základy ku vzdělání Františka Palackého, který jako devítiletý hoch (1807) byl tam od otce svého přivezen, aby se učil němčině.

pochopitelné a lidu přístupné, jimiž by se vzdělání šířilo do nejširších vrstev. Kalendáře Jurendovy staly se takřka encyklopaedií veškerého tehdejšího vědění lidského a obsahují zvláště cenné příspěvky z vlastivědy moravské. Také o založení časopisu se pokusil, kde hleděl za příkladem německých básníkův Arndta, Körnera a j. dáti výraz onomu vlasteneckému hnutí, jež vyšlehlo tehda v Německu za osvobozením ode jha Napoleonova. V tom podporován byl od proslulého vlastence a mecenáše moravského, hr. Ant. Bedř. Mitrovského, který od té doby, co nastoupil na Moravě v úřad guvernerský (1815), i potom po celý svůj život horlivě přispíval k osvětovému, hospodářskému, humanitnímu neb mravnímu zvelebení rodné země Moravské. Nový guverner záhy obrátil zřetel ku zdárné činnosti Jurendově a pohnul jej k založení časopisu »Moravie« (1815), který si záhy zjednal oblibu a vážnost nejen na Moravě, nýbrž i za hranicemi. Ale přese všechnu nadšenou horlivost Jurendovu a přes podporu hraběte Mitrovského »Moravia« nedovedla se udržeti déle než osm měsícův a zanikla ještě r. 1815. Tu zasáhl do vědecké práce moravské proslulý publicista vídeňský, Josef Hormayr, který naši zemi poznal, často pobývaje jako host rodiny Salmovské na zámku rájeckém, a který na Moravě nalezl více než v kterékoli jiné zemi muže pro vědu a umění zanícené. Jeho vědecké časopisy, »Hormayr's Taschenbuch« (1811--1814) 1820—1829) a především jeho »Archiv für Geschichte« 1810—1828), třebas vydávány ve Vídni, obsahovaly dlouhou řadu cenných příspěvků z Moravy.

Snahy hraběte Mitrovského o založení vlastivědného časopisu moravského neutuchly po zmaření prvního pokusu, totiž po zaniknutí Jurendovy »Moravie«. Stav se r. 1821 kurátorem mor.-slezské hospodářské společnosti, postaral se o založení »Mittheilungen«, kde netoliko uveřejňovány byly všechny zprávy společnosti a musea se týkající, nýbrž i rozličné literární práce v nich byly ukládány. O něco dříve Mitrovský pověřil mladého badatele moravského, Josefa Edmunda Horkého úkolem, aby k obohacení Františkova musea procestoval kraj znojemský a jihlavský, a r. 1824 svěřil mu řízení nového vědeckého časopisu »Brünner Wochenblatt«, úředního orgánu moravské vlastivědy, na nějž náklad vedl moravsko-stavovský úřad novinářský. Ale Horký byl muž povrchní a lehkovážný, »Brünner Wochenblatt«, který r. 1827 zanikl, neměl valné ceny. Hormayr, který s počátku do Horkého

skládal veliké naděje, ano zvolil si jej za repraesentanta své historické působnosti na Moravě, poznav záhy jeho nezpůsobilost, úplně se od něho odvrátil. V přátelském spojení s Hormayrem byli též Dom. Kynský a Řehoř Volný, kteří byli prvními zákopníky v šíření českého uvědomění; nabádán Hormayrem Volný založil r. 1826 v Brně »Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens« a vydával jej od r. 1826 do r. 1829. Hlavní díla jeho vědecká, obírající se topografií Moravy, vydána byla v letech pozdějších.

Koncem let dvacátých mocněji ozývali se na Moravě první buditelé národního vědomí českého. Nestorem jejich byl Dom. Kynský. Svým živým slovem působil zdárně na hlouček mužů, kteří nevzdali se ani za nepříznivých tehda okolností veliké naděje v budoucnost národa českého. Byl to především Vincenc Žák, který v Brně vynikl vzornou správou duchovní a lidumilností i horlivou činností literární. Mezi jeho plody básnickými nejdůležitější jsou překlady z Torquata Tassa (»Osvoboděný Jerusalem«) a z Petrarky, ale básním těm na újmu jsou četné, nezdařilé neologismy a nesprávné tvary mluvnické, jimiž snažil se činiti ústupky Slovákům, aby je opět získal pro jednotný spisovný jazyk český. Podobným puristou byl František Trnka, který v Brně skrovně žil jako učitel české řeči. R. 1831 vydal »patero světských písní moravských«, v nichž snaha puristická a shon po novotvarech ještě patrněji se zračí než u Žáka. K nim řadí se František Kampelík, který již jako chovanec brněnského ústavu kněžského šířil mezi svými druhy horlivě smýšlení vlastenecké. Julius rytíř ze Švábenova, syn appellačního rady brněnského (nar. 1808), již v mladém věku svými historickými pracemi obrátil na sebe i pozornost Dobrovského a neobyčejnými dary duševními i horoucím nadšením vlasteneckým vzbudil u vrstevníků brněnských i pražských veliké naděje, které však zmařeny byly časným jeho úmrtím († 1834). Matěj Sychra, farář v Jimramově a později ve Žďáře, skládal a šířil mezi lidem četné dobré spisy zábavné i poučné. Básnicky činným byl též František Štěpnička, který byl v Brně kamerálním radou († 1832). S ním i s ostatními vlastenci udržovaly styky vynikající osobnosti brněnské, zejména sám purkmistr Ritschl, který podobně jako purkmistr olomucký Kopřiva, odbíral Časopis Českého musea, Cyrill Napp, prelát augustiniánův na St. Brně a po dlouhá léta přísedící zemského výboru, mladá

hrabata Vladimír Mitrovský, Ondřej Dubský a Zdeněk Žerotín. Tehda vystoupil s prvními svými plody básnickými mladistvý Frant. Sušil (nar. v Nov. Rousinově 1804), který jako theolog uveden byv k Dom. Kynskému, nalezl u něho hojné povzbuzení i radu k další působnosti. Alois Vojtěch Šembera (nar. ve Vys. Mýtě 1807) r. 1830 vstoupil do služeb u magistrátu brněnského, r. 1839, když Boček byl jmenován stavovským archivářem, přejal po něm učebnou stolici jazyka českého při akademii olomucké, s kterou r. 1847 přestěhoval se do Brna; upoutal záhy na sebe pozornost vědeckou důkladností a bystrostí, projevenou ve spisech historických, z nichž mezi nejstarší náleží vylíčení dějin slavného rodu pánů z Boskovic. Vedle něho v bádání dějepisném vynikl Ant. Boček (nar. v Bystřici n. Pernštýnem r. 1802), jemuž mimo jiné r. 1828 svěřeno bylo upravení a spořádání bohatého archivu z 59 zrušených klášterů moravských a slezských. Studium tohoto listinného pokladu a současné bádání v stavovském archivě i v deskách zemských dalo veškeré působnosti Bočkově určitý směr. Svou zručností vzbudil již dříve pozornost a neobyčejný zájem u hraběte Ant. B. Mitrovského; když úsilím nejvyššího kancléře konečně zřízena byla při stavovské akademii olomucké stolice jazyka i literatury české, Boček jmenován byl (1831) prvním jejím professorem. Jeho znalost pramenů historických zde zdokonalena a prohloubena bádáním v arcibiskupském a kapitulním archivě olomuckém a v arcibiskupském archivě manských práv v Kroměříži. Ale již tenkráte vystupovaly na jevo také stinné stránky povahy Bočkovy, přílišná zištnost a ctižádostivost, které při nedostatku mravní pevnosti strhly jej k činům nerozvážným. Zde dlužno hledati také první začátky sporu jeho s Palackým.

Palacký té doby spolu s Jungmannem mocně zasáhli do literárního ruchu moravského. Jsouce vůdčími duchy tehdejšího písemnictví českého, postřehli záhy nebezpečí hrozící vývoji českého jazyka spisovného tím, že brněnští literáti, Trnka a Žák, pokoušeli se povýšiti za spisovný jazyk nářečí moravské a zaváděli do něho rozličné nesprávně utvořené novotvary. Palacký vystoupil rázně a rozhodně (v Čas. Čes. Musea r. 1831) proti Trnkovi, jehož řeč označil za nechutnou smíšeninu všech možných nářečí a tvarů, a v stejném smyslu obrátil se Jungmann proti novotářům, jichž snahy však neutuchly nadobro; stopy její nalezáme i v básnických plodech Sušilových na nemalou újmu jejich ceny a dokonalosti.

Spor zcela jiného rázu, trapnější ještě než u Trnky, bylo Palackému podniknouti s Antonínem Bočkem, který dal se svou ctižádostí a dílem i nadšením vlasteneckým svésti na dráhu vědecké nepoctivosti. Styky Palackého s Bočkem byly s počátku přátelské. Záhy však Palacký postřehl neochotu a neupřímnost Bočkovu, jemuž šlo především o to, aby si zachoval přízeň nejv. kancléře hr. Mitrovského, a kromě toho ponenáhlu vzbuzovala se v něm nedůvěra v pravost některých listinných i kronikářských objevů Bočkových. Když potom Boček, jehož Codex diplomaticus (I. díl) vyšel podporou hr. Mitrovského r. 1836, v pozdějších dopisech Palackému projevil i nevraživost osobní, Palacký bolestně dojat a přesvědčen, že »potřebí trpělivě nésti, čeho změniti nelze«, přerušil všeliké další dopisování a vůbec posavadní styky s Bočkem.

Přes tyto i jiné nesnáze probuzení na Moravě postupovalo sice ponenáhlu, ale přece dosti patrně. K pracovníkům dosavadním přidružili se ještě jiní, jako Jan Ohéral (nar. v Žalkovicích r. 1810), který r. 1838 obnovil »Moravii«, věnovanou belletrii i vážným výzkumům vědeckým; r. 1859 založil »Moravské národní noviny«, jež vycházely až do r. 1842, a »Besedník, list zábavný«, první nám známý český list na Moravě, jenž potom vycházel až do r. 1852; na konci r. 1848, vzdav se redakce »Moravie«, založil ve větších rozměrech samostatný český časopis »Týdenník«, který však brzo potom zanikl jednak malým účastenstvím obecenstva moravského, jednak tím, že Ohéral národu našemu se odcizil. Ohéral vydával také české kalendáře. Vrstevník Ohéralův Matouš Frant. Klácel (nar. v České Třebové 1808) byl vynikajícím básníkem a spisovatelem filosofickým (»Dobrověda« r. 1847). První jeho sbírky básnické vydány byly tiskem r. 1836 a 1837, kdežto Sušil již o něco dříve (1833) vydal první ukázky pilně nasbíraných »Moravských národních písní«. K mladší generaci, jež vstupuje v jich šlépěje, náleží Josef Chytil (nar. v Kojetíně 1812), který po nenadálé smrti Bočkově († 1847) stal se moravským archivářem a historiografem, a Karel Šmídek (nar. v Bystřici n. Pernštýnem r. 1818), který první razil dráhu dějinám písemnictví moravského. Tyto jinak skromné počátky měly veliký význam: Moravané přese všechny snahy odlišné zůstali věrni jednotnému spisovnému jazyku českému a utvořili tak spolu s obyvateli království Českého nynější celek národní, který značnou měrou přispívá k sjednocenosti politické.

V umění výtvarném Morava za této doby valně nevynikla. Kdežto za panování císařův Leopolda I., Josefa I. a zvláště umění milovného Karla VI., za nichž barokový sloh také u nás po příkladě vlaském a francouzském plně rozkvetl, vyšší duchovenstvo a šlechta závodily v zakládání nádherných staveb chrámových a palácových, z nichž zejména vynikají podnes arcibiskupské residence v Olomouci a Kroměříži, zámek mikulovský, rajecký, slavkovský a j.: v druhé polovici XVIII. století již se jeví po této stránce patrný úpadek. Již za Marie Terezie nebylo oné podnikavosti a chuti k monumentálním stavbám, jako dříve, a za císaře Josefa II. zrušení četných klášterů mělo v zápětí úplné ochromení všeliké umělecké činnosti, které potrvalo také po celý čas císaře Františka I. Ještě v první polovici XIX. století stavby prováděny byly slohem kasárenským, střízlivě, bez ozdob a bez vkusu. K této nečinnosti nemálo přispívalo, že šlechta měla dostatek nádherných zámků z dob dřívějších, duchovenstvu pak připadly všechny kostely zrušených klášterů, tak že se u obou nejevila potřeba nových staveb. Z větších měst Olomouc pozbyla dřívějšího rázu hlavního města, a opevnění její bránilo živějšímu ruchu stavebnímu; Brno rozkvetlo sice obchodem a průmyslem, ale praktické potřeby zatlačily všelikou snahu ideální do pozadí, což nejlépe zračí se v tom, že ani biskupská kathedrála podnes nemá důstojného sídla. Kromě toho již v dobách dřívějších mnohé umělecké dílo na Moravě bylo vydáno skutečné zkáze.

Z umělců, kteří v této době na Moravě se narodili anebo v zemi působili, do této doby sahá ještě zručný sochař Ondřej Schweigel, rodák brněnský, který také v Brně r. 1812 zemřel. Přečetné chrámy a zámky moravské jsou ozdobeny jeho sochami; k nejzdařilejším jeho pracím náleží výzdoba dómu brněnského a chrámů tišnovského, mikulovského, křtinského, zábrdovského a brněnských kostelů jakubského a minoritského. Z pozdějších sochařů zmínky zasluhují N. Edele a Karel Reiter, který v chrámě sv. Mořice v Kroměříži pořídil gotickou výzdobu hlavního oltáře a dodal tamtéž ze dřeva vyřezávané sochy sv. Cyrilla a Methoda. Vídeňský sochař Klieber zhotovil pro chrám lednický zdařilé sochy a reliefy (1809), od něho pocházejí též dvě výtečně provedená sousoší (rozloučení a shledání) v hrobce knížete Lichtensteina na Vranově (z r. 1819), dále dvě sochy (víra a naděje) v hrobce hr. Haugvice v Náměšti n. O. Také Josef Heřm. Gallaš

z Hranic, známý básník a buditel, byl dovedným řezbářem a sochařem.

Mnohem větší čilost než v stavitelství a sochařství jeví se za této doby v umění malířském. Velmi nadaným a všestranným malířem i mědirytcem byl Martin Ferd. Chvátal (známější v cizině pode jmenem Quadal), který narodil se r. 1736 v Němčicích u Kojetína, vzdělal se dokonale ve svém umění cestami po Německu, Francii, Italii a Anglii. Zemřel r. 1808 v Petrohradě, zanechav značné jmění i bohatou sbírku uměleckou. Vynikl nejvíce v portrétech a v malbě zvířat. V malbě fresek velkou zručnost osvědčil Josef Winterhalter (zemřel ve Znojmě 1807), od něhož pocházejí freskové malby v sále radnice brněnské a v kostele zábrdovském. V Brně působil Ant. Kölbl (nar. ve Vídni r. 1771), který stav se zde r. 1809 úředníkem zemské mincovny, zabýval se krajinomalbou. Od něho pochází zejména obraz vrchu Kalvarijského (pozd. Františkova) z r. 1815 a pohled na obelisk, který tam měl býti zřízen. Jan Guttalek byl syn měšťana brněnského (nar. 1783) a jevil záhy neobyčejné nadání v umění malířském; ale nebylo mu dopřáno vyvinouti náležitě své schopnosti, zemřel již r. 1818. Více štěstí přálo Josefu Axmannovi (nar. v Brně 1793), který již jako student vzbudil pozornost neobyčejnou zručností kresličskou. Když Napoleon po bitvě slavkovské několik dnů pobyl v Brně, Axmann s několika soudruhy v domě dikasteriálním, kde císař francouzský bydlel, musil za jeho dozoru kresliti plány. R. 1811 Axmann vstoupil na akademii vídeňskou a stal se tam po Guttalkovi stipendistou stavů moravských, kteří mu, jako jeho předchůdci, projevovali velikou přízeň. Vystoupiv z akademie r. 1820, pracoval hlavně v mědirytectví, které právě tehda mělo ve Vídni několik vynikajících mistrův; Axmann sám v tomto oboru dosáhl neobyčejné dokonalosti. Frant. X. Rektořík (nar. v Brně 1793) vlastní pílí a vytrvalostí zjednal si dobré jméno jako mědirytec a malíř také v cizině; k jeho zdokonalení přispěly cesty, které konal po Německu, Švýcarsku, Francii a Italii. Byl guberniálním úředníkem, od r. 1832 ředitelem guberniálního expeditu v Brně, kde zemřel r. 1851. Jeho četné malby a rytiny představují nejvíce zvířata a krajiny, ku kterým zejména zdařilé motivy čerpal z okolí Adamova a Blanska.

§ 68. Císař a král Ferdinand I. (V.). Stav říše při jeho nastoupení. Korunování jeho za krále českého a účast stavů moravských při něm.

Císař Ferdinand I., jako král český a uherský zvaný Ferdinandem V., byl prvorozeným synem císaře Františka I. a jeho druhé manželky Marie Terezie, dcery krále neapolského Ferdinanda IV. Narodil se 19. dubna 1793, byl tedy, když nastoupil na trůn, v mužném věku 42 let. Císař František pečoval o jeho dobré vychování, ale nedovolil mu, i když dospěl v letech, ani nejmenšího účastenství ve státních záležitostech. Teprve r. 1830, když Ferdinand byl korunován za krále uherského, poměr ten poněkud se změnil. Příčinou tohoto až příliš odvislého postavení bylo dílem také jeho chatrné zdraví. Na veřejnost vystupoval velmi nerad a vždy s jakousi úzkostlivou ostýchavostí.

Neobmezená ochota, pomáhati bližnímu v neštěstí slovem i skutkem, zjednala mu záhy příjmí Dobrotivého. Jinou pěknou vlastností jeho byla horlivá touha po vědeckém obohacení ducha, jež zvláště oživena byla cestou po jižní Francii, vykonanou r. 1815. Měl velikou zálibu pro vědy přírodní a technické. V tomto oboru záhy si založil velkolepou sbírku technickou, která dala později podnět k pořádání pravidelných výstav průmyslových.

Tyto vlastnosti nepostačovaly k řízení tak mocné a významné říše, jakou bylo tehda mocnářství Rakouské. Při vší dobré vůli nedostávalo se Ferdinandovi potřebné pevnosti a odhodlanosti, rozhledu státnického, ba ani celkového porozumění pro tehdejší poměry politické a sociální, které už dávno vyžadovaly pronikavé nápravy. Dovedl pracovati o státních záležitostech od časného rána až pozdě do noci, tak že si sotva hodinku za dne popřál na procházku po baštách vídeňských, ale tato práce týkala se jen věcí běžných a neměla plodného významu. Císař sám dal nanejvýš podnět k větším úsporám ve správě státní a k obmezení moci branné, od čehož však musilo se zase upustiti vzhledem k nepokojům v rozličných částech Evropy hrozícím.

Hned první veřejné projevy císaře Ferdinanda utvrdily veřejnost v mínění, že vše zůstane při starém a že nelze se tak brzo nadíti nějakého pokroku. „Možno, že by se císař Ferdinand při dobrotě své povahy a živém zájmu, jejž jevil pro pokroky na poli vědeckém i národohospodářském, také rozumným a při-

měřeným opravám politickým a sociálním nebyl stavěl na odpor, kdyby se mu bylo od nejbližších rádců dostávalo v tom dobrého návodu a poučení. Ale takových rádců nebylo, a císař za přísné platnosti tehdejších obřadů dvorských nebyl přístupen hlasům širší veřejnosti tak, aby se o vlastních přáních lidu mohl přesvědčiti. Úřední vedení státních záležitostí přeneseno bylo na »státní konferenci«, jejímiž stálými členy byli jmenováni arcivévodové František Karel a Ludvík, kníže Metternich a hrabě Kolovrat; kromě toho zasedali v ní občas státní a konferenční ministrové hrabě Nadasdy a hrabě Bellegarde a představení dvorských úřadův. Toto ministerstvo nemělo jednotného zřízení, a také se v něm hned od počátku objevily třenice, a to nejvíce rázu osobního. Ze státníkův doby Ferdinandovy vynikl schopnostmi Karel svobodný pán Kübeck, rodák jihlavský. Z nízkého rodu povznesl se k vysokým hodnostem a konečně r. 1840 byl na místě málo schopného Petra svobodného pána Eichhoffa jmenován presidentem dvorské komory čili finančním ministrem. V čele vojenství byl až do r. 1846 president dvorské rady vojenské, hrabě Ignác Hardegg, muž humanní, jehož zásluhou byla snížena služební doba ve vojště. Soudnictví spravoval hrabě Ludvík Taaffe, potomek starého irského rodu, otec známého státníka a ministerského presidenta našich dob Edvarda Taaffa.

Nejvyšší kancléř spojené dvorské kanceláře vedle politické správy zemí českých, rakouských a Haliče zastával v této době též úřad presidenta studijní komise dvorské, byl tedy pro tyto země ministrem vnitra, kultu a vyučování. Od r. 1830 úřad ten zastával hrabě Antonín Bedřich Mitrovský, proslulý již dříve svou činností jakožto gubernátor moravsko-slezský; jsa mužem vysoce vzdělaným, hleděl si i v této hodnosti nejvyššího kancléře hlavně vývoje školství, věd a umění. Jeho činnosti v pozdějších letech velmi na závadu byla zlá choroba kloubová, pro kterou často nemohl z domu vycházeti; již roku 1836 nebylo mu z této příčiny ani možno účastniti se korunovačních slavností pražských. Zemřel r. 1842 a nástupcem jeho v obojím zmíněném úřadě stal se hrabě Karel Inzaghy, rovněž známý z dřívějšího působení úředního na Moravě; Inzaghy zůstal kancléřem až do březnových událostí roku 1848.

Osoba říšského kancléře knížete Metternicha po celý čas panování Ferdinandova až do osudných březnových dnů r. 1848

zůstávala osou, kolem které všechna správa mocnářství Rakouského se otáčela. Nemohlo se tak brzo zapomenouti, že jeho zásluhou po tolika nebezpečných bouřlivých letech Rakousko vstoupilo v popředí státův evropských. Tato moc na venek arci nezůstala neztenčenou. Červencová revoluce r. 1830 a následky její v Belgii, Polsku a jinde učinily do »systemu« Metternichova mocný průlom. Ty tam byly doby kongresu cášského, opavského a veronského, kdy Metternich řídil takřka osudy celé Evropy, Francie a Anglie dávno již šly svou cestou, v otázce východní pak energický car Mikuláš připravoval rakouské politice porážku za porážkou. Nezlomenou zůstala však ještě moc kancléřova v Německu a v Italii.

Mocné dosud postavení kancléřovo na venek nemohlo zůstati bez účinku na vývoj vnitřních záležitostí. Jeho zásluze se přisuzovalo, že klid a pokoj zabezpečen byl již po tak dlouhou řadu let zemím dědičným. Z toho přirozeně se vyvozovala potřeba, chrániti, čeho tak pracně bylo nabyto, odvraceti pečlivě každý vánek, který snadno by mohl vzrůsti ve zkázonosnou vichřici. Pokojný, stejnoměrný vývoj životních sil Rakouska, zachování jeho vynikajícího politického postavení — v tom záležel »system« Metternichův. Nelze říci, že by on právě byl největším odpůrcem býval všeho vnitřního pokroku. Tak jako jevil zájem o život duševní, podporoval novější výzkumy a vynálezy a zejména pečoval o stavbu železnic, snad by se časem nebyl ani vzpíral ponenáhlému vybudování konstitučního zřízení. Ale byli tu i jiní mužové vlivuplní, kteří o to pečovali, aby Rakousko nevybočilo z dosavadních vyjezděných kolejí. Mezi takové náležel v přední řadě hrabě František Kolovrat-Libštejnský, který r. 1826 na místě hraběte Zichyho jmenován byl státním a konferenčním ministrem a svěřeno mu řízení »politické sekce« t. j. vnitřních záležitostí. Jiným takovým činitelem a neblahým dědictvím, jež Ferdinand přejal po svém otci, byl tehdejší president nejvyššího úřadu policejního, hrabě Josef Sedlnický, který po dlouhou řadu let (1817—1848) spravoval rakouskou policii a censuru. Za jeho správy bylo veřejné mínění v Rakousku netoliko spjato těžkými okovy nepříznivých zákonův a předpisův, nýbrž nad to ještě obestřeno hustou sítí tajné policie a bídného vyzvědačství a udavačství, jehož účelem bylo odloučiti obyvatelstvo rakouské od všelikého duševního hnutí v cizině.

Vnitřní stav našeho mocnářství v době, když nastoupil na trůn císař Ferdinand, vyžadoval nutné nápravy. Nová hnutí a proudění duševní vystupovala vždy více nad nezčeřenou dosud hladinu života veřejného, jež moudrou a silnou rukou řízena mohla povznésti blaho říše, kdežto násilné jejich stavování mohlo míti jen zhoubné účinky. Všude byla zjevna touha po svobodě a pokroku, třebas lidé ani jasně si neuvědomili, co všechno si těmito slovy mají představiti. V tom právě záleží důmysl státníka, aby pochopil instinktivní cítění a smýšlení vrstev lidových a aby jim zjednal platnost v takové formě, jak by nejlépe vyhovovalo účelům státním i obecnému blahobytu. Ale právě k této výši úkolu svého tehdejší státníci rakouští se nedopjali, naopak po smrti císaře Františka projevili své přesvědčení, že »tradicionální ráz Rakouska, osvědčenost zásad dosavadní vlády, přání zahraničných spřátelených kabinetův a konečně i přání rakouských národů samých ukazují na potřebu, aby se setrvalo při dosavadních zásadách, které ve svém moudrém vývoji nikterak nevylučují ducha pokroku«. Nový panovník, zlou chorobou a zvráceným vychováním zbaven takřka veškerého samostatného smýšlení i jednání politického, obklopen rádci, jimž neobmezeně důvěřoval, rád uvěřil jejich tvrzení, že bude nejlépe ponechati vše při starém a že národ sám si ničeho jiného nepřeje. Toto mínění bylo také utvrzováno hlubokou úctou, kterou choval v srdci k svému zvěčnělému otci, jehož památku mínil nejlépe uctíti, zachová-li i jeho státní správu nezměněnou. Proto také změna na trůně nepřivodila očekávaných oprav ve vnitřní správě státní. Naopak, tato ještě se zhoršila dosazením státní konference, jež měla se státi nejvyšším orgánem správním ve státě, ve skutečnosti však pravidelný chod správy jen zdržovala. Nápravy nezjednala v žádném odvětví, za to, co dobrého vyšlo z dvorních kanceláří nebo jiných dvorských úřadů, svými zdlouhavými poradami protahovala a znesnadňovala. A toto zařízení, ač s počátku zdálo se býti provisoriem, potrvalo až do konce panování Ferdinandova.

Z prvních opatření, jež císař Ferdinand učinil hned po svém nastolení, bylo vydání dekretu amnestijního pro odsouzené politické provinilce italské (4. března 1835), kteří pykali za své účastenství v revolučním hnutí z r. 1831. Většina jich plnila dosud věznice špilberské a měla tímto dekretem býti na svobodu propuštěna. Obyvatelstvo ostatních zemí rakouského císařství s povděkem

postřehlo tento obrat vlády k lepšímu, doufajíc, že nezůstane ojedinělým. Některá opatření na počátku vlády Ferdinandovy zdála se tomu nasvědčovati. Tak na př. zakázán byl (2. dubna 1835) v Rakousku dosud dovolený patisk cizích knih a tím učiněna přítrž dosavadnímu libovolnému porušování práv duševního majetku. Pro selský stav blahodárným opatřením bylo snížení vojenské služební doby se čtrnácti na osm let, nařízené 1835, ale úplně provedené v celém mocnářství teprve roku 1846. Tím značně bylo uleveno obyvatelstvu venkovskému a nižšímu stavu živnostenskému v městech, na jichž bedrách tato těžká povinnost občanská skoro výhradně spočívala. Novým celním řádem (1835) odstraněna byla zastaralá zásada, že každá nepravidelnost, každé nedopatření má se pokládati za celní zpronevěření a s ním dle toho jednati; následkem toho v tom roce bylo zastaveno na 4000 celních procesů, kterými měly se soudy zabývati. Ostatně však vše zůstalo při starém.

Již v prvním roce svého panování císař Ferdinand podnikl s manželkou svou cestu do Čech, aby tam splnil dávný odkaz svého otce. Císař František ustanovil totiž zříditi pomník na památku hrdinného boje ruské gardy proti Francouzům u Chlumce ze dne 29. srpna 1813. Provedení tohoto záměru bylo však válečnými událostmi a potom i jinými překážkami odloženo. Teprve r. 1835 byl pomník dokončen a k odhalení jeho sjeli se v Teplicích mimo císaře rakouského cář ruský Mikuláš I., král pruský Bedřich Vilém III., král saský Antonín a jiní panovníci. Po skončení okázalých slavností (29. září) císař s císařovnou navštívivše Prahu, jejíž památnosti si prohlédli, nastoupili zpáteční cestu do Vídně přes moravská města Jihlavu a Znojmo, kdež byli s velkou nádherou uvítáni. Po druhé a naposledy císař Ferdinand pobyl v naší zemi za příležitosti korunování svého za krále českého v Praze, které konalo se mnohem slavnostněji a hlučněji než před tím korunování císaře Františka, ježto tehda smutek po císaři Leopoldovi bránil všeliké okázalosti. Proto také, ač se doba slavností těch určila na měsíc září r. 1836, již s počátku konaly se k nim horlivé přípravy, kterých ovšem také Morava živě se účastnila. Stavové moravští v té příčině zaujali podobné stanovisko, jako za Leopolda II. a Františka I., hledíce na venek zachovati co největší neodvislost od stavů českých, ačkoliv stále pokládali Moravu za zemi ke království Českému

přivtělenou. Zemský výbor, jehož nejčinnějším členem tehda byl starobrněnský prelát Cyrill Napp, vyhledal a sestavil z korunovačních a holdovacích akt dřívějších císařů, králův i markrabí moravských vše, co by přispělo k poučení a k platnému usnesení stavův a přednesl potom obšírnou tuto zprávu v sezení sněmovním, jež konáno bylo 2. května. Tam poukázáno k tomu, že ani císař Leopold ani František nedovolili, aby holdování za Moravu se konalo v Brně, ba ani, aby moravská deputace v Praze složila holdovací přísahu zvlášť a směla býti k tomu vyvolávána od svého zemského hejtmana. Proto podána byla ze sněmu prosba k císaři, »aby z nejvyšší přízně a milosti za této příležitosti oblažil zem Moravskou a město Brno svou nejvyšší přítomností a tam ode všech stavův a od celé země přijal důkazy neoblomné věrnosti a příchylnosti.« Zároveň projevena naděje stavů, že objevení se deputace moravské k společnému holdování v Praze nebude zemi Moravské a jejím stavům nikterak na újmu ani na škodu, že moravské deputaci bude zachována přednost před stavy slezskými, že při holdování smějí členové její státi pohromadě a míti zemského hejtmana v čele, tak jako se skutečně stalo naposled roku 1792. Stavové také prosili, aby směli hned po českých, a to zvláště, svou holdovací přísahu složiti a aby k tomu byli od svého zemského hejtmana, a nikoliv od českého nejvyššího purkrabí, předvoláni a vyzváni.

Ke korunovaci usneseno zvoliti po dvou deputovaných z každého stavu a jakožto příspěvek z fondu domestikálního navrženo zemskému hejtmanovi 5000 zl., deputovaným stavu panského po 2000 zl., stavu rytířského a duchovního po 1500 zl. a členům stavu měšťanského po 500 zl. konv. měny kromě předepsané náhrady cestovného.

Za členy korunovační a holdovační deputace do Prahy byli zvoleni: ze stavu duchovního Jan K. Peteany, rytíř ze Steinberka, a Cyril Frant. Napp, opat kláštera sv. Tomáše na St. Brně, ze stavu panského hrabě Frant. Žerotín a hrabě Josef Schaafgotsche, pak rytířové Antonín Tersch a Jan Paburg a ze stavu měšťanského purkmistrové obou hlavních měst, brněnský Jan Ritschl a olomucký Václav Kopřiva. Potom vznesena byla na zemského hejtmana prosba, aby za příčinou opatření bezplatných bytů pro deputaci v Praze obrátil se k dvorské kanceláři, aby dala pokyn nejvyššímu purkrabímu českému; bližší podrobnosti pak nechť

zemský hejtman s ním vyjedná písemně. Podobně přistoupil sněm na návrhy zemského výboru v příčině slavnostního uvítání císaře, kdyby navštívil Moravu a hlavní město Brno, a nařídil deputaci korunovační, aby o všech důležitějších událostech za pobytu pražského vedla podrobný záznam a předložila potom sněmu obšírnou zprávu.

Všechna tato usnesení sněmovní byla od zemské vlády účinně podporována. Guverner moravsko-slezský, zároveň hejtman moravský, hrabě Alois Ugarte císaři prostřednictvím dvorské kanceláře předložil a svou přímluvou doprovodil prosbu stavů moravských, aby jim v příčíně holdování v Praze bylo povoleno vše, na čem se v sezení sněmovním usnesli k zachování neodvislosti od stavů českých. Vláda vídeňská byla ve značných rozpacích, jakým způsobem má vyhověti žádosti stavů moravských. Vyřízení prosby došlo velmi pozdě (23. června); stavům bylo oznámeno, že vzhledem k jejich holdování a skládání přísahy má se šetřiti pořádku stanoveného při poslední korunovaci z r. 1792. Také v ceremoniálu, v němž pořad všech slavností dopodrobna a obšírně byl určen, nebylo ani zmínky o moravské deputaci.

Stavové skrze zemského hejtmana podali stížnost k dvorské kanceláři, že tímto vyřízením jest ohrožena jejich nezávislost od stavů českých a tím i všechna ostatní jejich práva i výsady. Stížnost obracela se hlavně proti ceremoniálu, vydanému k nastávajícím slavnostem holdovacím a korunovačním. Stavové žádali, aby nedostatky a mezery v ceremoniálu byly příslušnými ustanoveními vyplněny. Tuto stížnost nejvyšší kancléř hr. Mitrovský odevzdal nejvyššímu hofmistrovi, knížeti Colloredovi-Mannsfeldovi, který na základě písemných dokladů jemu z Moravy zaslaných učinil v slavnostních obřadech dodatečná opatření; stavovské deputaci moravské ponechána úplná volnost, aby v den příchodu císařova do Prahy uvítala jej, jako čeští stavové, v nádvoří kaple sv. Vojtěcha a aby se jako oni účastnila všech slavnostních průvodů jak toho dne, tak i v den holdovací a v oba dny korunovační; nicméně nebylo jí při těchto slavnostních příležitostech vykázáno zvláštní místo, nýbrž opět se deputaci ponechalo na vůli, aby se smísila pokaždé se stavy českými bez jakéhokoliv pořádku hodnostního. Jen při holdování bylo jim vykázáno vlastní stanovisko v sále holdovačním a také při obou korunovacích byla jim zvláštní místa v kostele připravena. Stavovská deputace moravská měla holdo-

vací přísahu opakovati, jako stavové čeští. Děkování deputace za nejmilostivější přijetí holdovací přísahy nemělo se státi nějakým zvláště pozoruhodným způsobem, jak stavové žádali, nýbrž pouze hlubokou poklonou před trůnem na konci obřadu. Kdyby však zemský hejtman byl toho mínění, že se nelze spokojiti tímto mlčenlivým projevem úcty, nechť si vymůže na nejvyšším místě soukromou audienci, ve které by deputace svůj dík složila k nohám císařovým.

Na dotaz zemského výboru, zdali kromě zvolené deputace také jiní členové stavů moravských mají se účastniti holdování, odpověděno, že moravští stavové jakožto celek budou zastoupeni svou deputací a že tedy ostatní členové stavovští nejsou nikterak vázáni, aby se k hojdování osobně dostavili anebo podávali prohlášení o závazcích jim příslušných; taková povinnost vztahuje se pouze na české stavy. Pokud však jednotliví členové stavů moravských si přejí na vlastní útraty připojiti se ke korunovační deputaci, nebude jim v tom nikterak překáženo. O hodnost rytířů svatováclavských, která se dle starobylého řádu udílela při korunování královském, moravští pánové neb rytířové měli se ucházeti skrze české zemské presidium, ale v případě povolení měli k obdržení této hodnosti osobně se dostaviti.

Nejvyšším rozhodnutím z 31. května bylo ustanoveno holdování na den 3. září, korunování císařovo na 7. a císařovny na 12. září. Později bylo ohlášeno, že se od stavů moravských a slezských nepožaduje vůbec žádný dar korunovační. Konečně oznámil nejvyšší kancléř zemskému výboru, že císař s císařovnou hodlá na cestě do Prahy zavítati na Moravu, že si však nepřeje, aby byl od stavovských deputovaných uvítán na hranicích zemských, ježto by tím zemi vznikla zase nová vydání, nýbrž až v Brně, kdež ustanoveno bylo pobyti tři dny. Příjezd do Brna určen byl na 17. srpna, do Prahy na 27. t. m.

K uvítání císařských hostí byly od zemského výboru konány rozsáhlé přípravy. Všem členům stavů moravských byly rozeslány listy, aby se aspoň dva dny před příjezdem císařovým dostavili do Brna. Aby se císařským manželům pobyt v Brně co možná zpříjemnil, stavové usnesli se na vlastní náklad uspořádati opět veřejnou výstavu moravských a slezských výrobkův uměleckých a průmyslových a poprosili vznešené hosty, aby poctili tuto vý-

stavu svou návštěvou a tak se přesvědčili o uměleckém i průmyslovém pokroku obou zemí.

Značnou nesnáz působilo též obstarání bytů pro korunovační deputaci v Praze. Nejvyšší kancléř hrabě Mitrovský dal příslušný pokyn nejvyššímu purkrabímu českému hraběti Chotkovi, s nímž bude třeba o podrobnostech přímo se dorozuměti. Hrabě Chotek svěřil tento úkol dvěma guberniálním radům, Jankovi a Cronovi, kteří také byty záhy opatřili. Pro zemského hejtmana moravského byl najat byt o osmi úplně zařízených pokojích v domě hraběte Kounice na Malé Straně. Deputovaným stavu duchovního a rytířského byl vyhledán byt v někdejším paláci arcivévody Karla v Panské ulici na Novém městě, jenž tehda náležel dvor. radovi knížete Windischgrätze, Weithnerovi. Hrabata Žerotín a Schaffgotsche měli bydleti v domě guberniálního a komerčního rady Neumanna, v novém Stromořadí na Starém městě.

Zatím chystala se Morava a zvláště hlavní město její k slavnostnímu uvítání nového panovníka. Císařští manželé s hojnou dvorskou družinou vyjeli z Vídně 16. srpna a přenocovali v pohraničném rakouském městě Pušdorfě. Odtud vyjeli z rána 17. srpna k hranicím moravským; nedaleko Mikulova uvítal je krajský hejtman brněnský hrabě Leopold Stollberg a vrchní panství mikulovského Riedel. O 10. hodině dopolední byl konán vjezd do Mikulova, u jehož bran čekaly honorace duchovní i světské; císař Ferdinand projevil svou spokojenost, že mohl po osmnáctileté nepřítomnosti zase navštíviti věrnou zemi Moravskou a její hlavní město. O 5. hodině odpoledne průvod dospěl k hranicím města Brna a ohlášen byl hřměním děl s náspů špilberských a hlaholem zvonův. Tam stáli stavové moravští, v jichž čele zemský hejtman a guverner hrabě Ugarte. Na pomezí starobrněnském zřízen byl triumfální oblouk. Před nově vystavěnou branou, jež na místě někdejší brány Židovské nazvána byla na počest panovníkovu branou Ferdinandovou, v jejíž frontě byl vztyčen dvojitý císařský orel s trofejemi a jejíž vchod ozdoben byl řadou pěkných sloupův s allegorickými skupinami, stál královský městský magistrát se zástupci obecního výboru a ozbrojený sbor měšťanský; zde podána byla císaři uvítací báseň. Tam také očekával císařské manžele velící generál moravsko-slezský hrabě Mazzuchelli, a doprovodil je k domu dikasteriálnímu, kdež se ubytovali. Všechny ulice v předměstích i v městě, kudy se průvod ubíral, byly okrášleny

zeleným loubím, květinami, věnci, festony, nápisy, prapory, koberci a draperiemi v pestrých barvách. Na Zelném trhu a Velkém náměstí stála posádka městská v plném lesku. Jakmile dospěl průvod k domu dikasteriálnímu, kdež guverner uvítal císaře a císařovnu, vojsko na hradbách rozestavené dalo trojí salvu, hudba zahrála a císařští manželé u okna ukázali se četnému lidu, který propukl v hlučné volání »Vivat«. Večer uspořádal magistrát s ostatním měšťanstvem skvělý pochodňový průvod a před okny císařského bytu zazpívána slavnostní kantáta.

Také ostatní dny pobytu císařských manželů v Brně minuly za hlučných slavností. Prohlídce veřejných ústavů a průmyslových závodů bylo mnoho času věnováno. Dne 19. srpna císařští hosté prohlédli si v sále redutním výstavu uměleckých a průmyslových výrobků moravských a slezských, jež sestaveny byly v ladný obraz domácího umění a píle, a vyslovili plné uznání zejména průmyslovému pokroku na Moravě. Druhého dne císař, vyřídiv státní záležitosti a audience, navštívil Františkovo museum; zvláštní pozornost jeho budily modely hospodářské a technické a voskové vzory ovoce. Odpoledne byla veliká národní slavnost v Lužánkách, uspořádaná od stavů, s hudbou, tancem, rozličnými hrami, závody, ohňostrojem, iluminací a jinými zábavami velmi četného lidu, jehož pestré kroje, ze všech krajů moravských shromážděné, při rozmanitosti kmenů moravských jevily mnohé karakteristické zvláštnosti a nápadné kontrasty. Císařští hosté s velikou zálibou se dívali na malebné skupiny a jejich národní tance a vrátili se teprve večer osvětleným městem do svého obydlí. Na zejtří (21. srpna) o 9. hod. ranní hosté nastoupili další cestu do Čech. Na všech panstvích, kudy se jelo, v Králově Poli, Kuřími, Černé Hoře, v Lysicích, Kunštátě a v Letovicích, v Březové i ve Svitavách vystavěny byly slavnostní brány s přiměřenými nápisy a na uvítanou čekalo duchovenstvo i vrchnostenské úřednictvo, ve všech kostelích slavnostně se vyzvánělo a příchod císařských hostí všude oznamován byl výstřely z hmoždířův. Také obyvatelstvo české závodilo s moravským v radostném vítání svého panovníka po celou cestu až do Prahy, kdež potom v ustanovené dny vykonány byly slavnostní obřady holdovační a korunovační.

Za příčinou korunovace královské v Praze byla udělena četná vyznamenání, mezi jinými nejv. kancléř hrabě Mitrovský a nejv. purkrabí český hrabě Karel Chotek jmenováni rytíři řádu

zlatého rouna, guvernerovi mor.-slezskému hraběti Aloisu Ugartovi a proslulému maecenáši českému, hraběti Kašparovi Šternberkovi, udělen velkokříž řádu Leopoldova, hrabatům Jindřichovi Haugwitzovi a Františkovi Žerotínovi komandérský kříž téhož řádu, menší kříž brněnskému kraj. hejtmanovi Leop. hr. Stollbergovi, mor.-slez. gub. radovi Ant. Schmidovi, hraběti Josefovi Schafgotschovi, svob. pánu Eman. Bartensteinovi a opatovi augustiniánského kláštera starobrněnského Cyrillu Nappovi. Biskup brněnský Ant. Gindl vyznamenán hodností tajného rady, olomucký krajský hejtman Jan Pilz povýšen do stavu šlechtického, policejní ředitel brněnský Petr šl. Muth jmenován dvorním radou. Brněnskému purkmistru Janu Ritschlovi udělena veliká zlatá medaile s řetězem, profesorovi české literatury Antonínovi Bočkovi prostřední zlatá medaile se stuhou, brněnským měšťanům Frant. Hüblovi, Frant. Schöberlovi, Martinovi Schubertovi, Frant. Rothwangovi, Filipu Schöllerovi a Karlovi Offermannovi malá zlatá medaile se stuhou.

Hned po skončení slavností dne 19. září císař Ferdinand s císařovnou nastoupili zpáteční cestu z Prahy do Vídně. Na hranicích moravských u Jihlavy, kudy měli jeti, zřízena byla vysoká triumfální brána s moravskou orlicí, šesti prapory v zemských barvách a s latinským nápisem. Město Jihlava i Znojmo a všechna panství obou těchto krajů, kudy se nově korunovaní královští manželé ubírali, připravila jim slavnostní uvítání.

§ 69. Říšské finance a věci zahraničné. Hnutí národnostní v zemích uherských a českých. Úpadek zemských financí moravských. Silnice, úprava řek, počátky železnic.

Stinnou stránkou vnitřní správy říšské stále ještě zůstávaly neupravené finance. R. 1835 stal se po Klebelsbergovi presidentem dvorské komory Petr Josef Eichhoff, jenž pocházel z Porýní a jako mnozí před ním příslušníci »říše německé«, zkusil své štěstí v Rakousku. Měl leckteré osobní přednosti, a s počátku jevila se činnost jeho dosti úspěšnou. Státního schodku ubývalo, k čemuž arci nejvíce přispělo obmezení branné moci, výtěžek nepřímých daní jevil stále značné stoupání. Ale Eichhoff, aby se uvaroval zvětšování státního dluhu, lehkovážně rozmnožoval dluhy běžné, k čemuž mu národní banka podávala pomocnou ruku tím, že zapůjčila státu 30 milionů na poukázky půlročně obnovované,

znějící na pokladny provinciální. Tento rozšířený úvěr diskontní vláda sdílela s několika privilegovanými domy obchodními, kterým tak bylo umožněno provozovati obchody v rozsahu, jenž byl v křiklavém nepoměru s jejich skutečnými fondy.

K nesnázím finančním najednou přidružily se zápletky v politice zahraničné, které hrozily Rakousko strhnouti ve vír událostí válečných. S počátku panování Ferdinandova zdálo se, že i v této příčině Metternich hodlá upustiti od zastaralých předsudkův a tím osvědčí šťastnější ruku ve vedení věcí vnějších. V Srbsku byl jmenován (1836) rakouský konsul, ačkoliv polosuverenní toto knížectví vzešlo ze vzpoury proti legitimnímu panovníkovi. S Řeckem byla uzavřena smlouva paroplavební, která netoliko dokazovala že se ve Vídni zapomnělo na revoluční původ tohoto státu, nýbrž také že péče o zájmy obchodní nabyla v otázce východní vrchu nad nechutí, s jakou dvůr vídeňský pohlížel na osvobozovací snahy států pobalkánských. Také styky s novým královským dvorem francouzským se zlepšily. Vláda Metternichova, pokud Francie se týkalo, úplně se smířila s červencovou revolucí; z ohledů na Ludvíka Filipa poskytnuto bylo vypuzeným Burbonům v Rakousku jen zcela obmezeného útočiště a u dvora všeliké veřejné styky s emigranty byly přerušeny. Nicméně když r. 1836 zavítal do Vídně syn krále francouzského, Ferdinand Orleanský s bratrem Ludvíkem Nemourským, aby dosáhl ruky arcivévodkyně Marie Terezie, dcery arcivévody Karla, Metternich zabránil uzavření tohoto svazku, poukázav na »neoblíbenost rakouských princezen ve Francii«. Ve Španělsku Metternich podporoval, ač málo vydatně a okázale, vzpouru dona Carlosa proti královně Isabelle.

Tehda Evropa již od několika let byla znepokojována událostmi na východě. Proti sultánovi tureckému Mahmudovi vzbouřil se místokrál egyptský Mehemed Ali se svým adoptovaným synem Ibrahimem pašou, který dobyv Syrie i velké části Malé Asie, ohrožoval již sám Cařihrad. Tehda car ruský Mikuláš nabízel sultánovi pomoc vojenskou proti nebezpečnému povstalci, ale Francie a Anglie, bojíce se přílišného vzrůstu moci ruské, zabránily sultánovi, aby nepřijal pomocné ruky, a sprostředkovaly s Mehemedem Alim mír v Kjutahii (1833), jejž však Turecko draze zaplatilo ztrátou celé Syrie i části Malé Asie. Již tehda objevila se obojetná a bezcílná politika Metternichova v plném

světle: na oko souhlasil s pomocným návrhem ruským, aby si nepopudil caře Mikuláše, potají však rakouský vyslanec v Cařihradě doléhal na sultána, aby přijal sprostředkovací návrh francouzský. Tradice z dob svaté aliance nedovolily Metternichovi, aby se zřejmě postavil proti ruské politice v otázce východní, ač by byl velmi rád tak učinil. Bylť car ruský dosud hlavním ručitelem »pořádku a pokoje evropského« ve smyslu systemu Metternichova. Od té doby, co dosazen byl červencovou revolucí na trůn Ludvík Filip, Francie přestala býti ochrankyní legitimity a podobně nebylo také na Anglii spolehnutí. Tu jedině »spolek severních mocností« zůstal pevnou hradbou proti novotám. Jejich společného zakročení bylo brzo potom zapotřebí také v otázce polské. Svobodné město Krakov bylo stálým východiskem nepokojův, odtud nejvíce živeny byly snahy čelící k obnovení samostatné říše polské. Rakousko, jehož konečným cílem již tehda bylo úplné přivtělení Krakova, z těchto i z jiných ohledů musilo povolovati caři ruskému v otázce východní. Postavení Metternichovo bylo tím nesnadnější, čím více se zostřovaly protivy mezi Anglií a Ruskem, jichž zájmy počaly se vážně křížiti nejen na poloostrově Balkánském, nýbrž i v přední Asii. Sultán Mahmud, který nemohl zapomenouti svého pokoření a ztráty Syrie, zahájil znovu válku proti Mehmedovi Alimu. Avšak vojsko turecké bylo od Ibrahima paše znovu poraženo u Nisiba (1839) a pouze francouzské zakročení zdrželo Ibrahima od pochodu na Cařihrad, kde zatím zemřel sultán Mahmud a nastoupil po něm syn jeho Abdul Medžid. Vítězný Mehmed Ali žádal nyní nejen potvrzení všech svých výbojů, nýbrž i poručnickou vládu nad mladým sultánem. Tomu se vzpírala porta turecká a byla by nejraději opět požádala Rusko za pomoc. Tomu však opřely se obě mocnosti západní a tentokráte k nim ve zjevném odporu s dosavadní politikou přidal se také zástupce rakouský. Bylo usneseno zahájiti konference ve Vídni k urovnání zmatků ve východní otázce, a tu doufal Metternich, že najde dostatečnou oporu u západních mocností, aby se mohl opříti požadavkům ruským. Ale ukázalo se opětně, že jeho diplomatický důmysl nestačí na řešení tehdejších zápletek. Car Mikuláš neohlížeje se na Rakousko, za značné výhody, poskytnuté anglickému obchodu na Černém moři, získal souhlas anglické vlády k společnému postupu v řešení rozepře turecko-egyptské. Tím byla porážka Metternichova dovršena,

i nezbylo mu, než aby se smířil s hotovou událostí a spolu s Pruskem přistoupiti k smlouvě rusko-anglické (1840) a utvořiti takto čtyřspolek, jehož účelem bylo zabrániti dalšímu vítěznému postupu místokrále egyptského. Francie osamocená musila se podrobiti přání ostatních mocností, ale její hněv neobrátil se ani tak proti Anglii a Rusku, jako spíše proti Rakousku, od něhož státníci francouzští domnívali se býti zrazeni, zvláště když společným válečným loďstvem anglicko-rakouským zlomen byl odpor Mehemeda Aliho, který musil se vzdáti Syrie. Rusko pak od té doby vždy více se odvracelo od nespolehlivého spojence rakouského.

Nepříznivý obrat v politice zahraničné a zejména válečné hrozby Francie, třebas nebyly vážně míněny, měly povážlivé následky pro finance rakouské. Odbyt poukázek národní banky vázl, jakmile obchodní svět byl poplašen pověstmi o nastávající válce, i počalo se mluviti o rozličných zlořádech v bance, jež vznikly za finančního ministra Eichhoffa. Eichhoff byl zbaven úřadu a nástupcem jeho v presidiu dvorské komory stal se svob. pán Karel Kübeck (1840). Toto jmenování vzbudilo v obyvatelstvu nové naděje v lepší budoucnost a v nápravu zanedbaných dosud státních financí. Byltʼ Kübeck prostým krejčovským synem z Jihlavy, ale byl pokládán za poctivého, osvíceného a důmyslného státníka. Při tom se však neuvážilo, že finanční ministr sám jest bezmocným proti ztrnulosti ostatních odvětví státní správy. Zůstalo tedy i po roce 1840 mnoho při starém, zejména potrvalo beze změny dosavadní spojení banky národní se státní správou; běžné dluhy byly stále rozmnožovány, a pravidelný roční schodek 11 až 21 milionů ve státním rozpočtu nebyl ani potom pokládán za veliké neštěstí, pokud jen kursy byly dobré a státní papíry neklesaly v ceně. Staré zlořády ve věcech celních a kolkovních zůstaly neodstraněny. Nešťastným zákonem kolkovým z 1. září 1840 byly nejvíce stiženy nižší třídy hospodářské a živnostnické, neboť jim poplatek kolkový se stupňoval jen až do jisté výše, takže při smlouvách, kde běželo o předměty vyšší ceny než za 8000 zl., byl kolkový poplatek již všude stejný a sedlák, jenž prodával neb dědil statek v této ceně, musil zaplatiti právě takový kolek (20 zl.), jako velkostatkář neb továrník, jež uzavíral smlouvu o miliony. Velikou zásluhou Kübeckovou byl železniční zákon z r. 1841, jímž na náklad státní zahájena stavba čtyř hlavních

tratí železničních z Vídně. Ale k docílení trvalé nápravy státních financí nestačily drobné opravy, jakých se Kübeck podjal v dosti obmezeném oboru své působnosti. Tu bylo potřebí sáhnouti mnohem hloub, až k samým kořenům zla, způsobiti obrat v tehdejším smýšlení politickém i hospodářském, sprostiti selský stav robot i desátků, zlomiti zastaralá pouta, jimiž sevřen byl průmysl i obchod, odstraniti mnohé předsudky, jimiž zatížen byl život společenský. Úzkostlivost, s jakou nejen státní správa, nýbrž i celá vyšší společnost, šlechta i ostatní stavové, z nichž zejména zemské sněmy se skládaly, lpěly na dosavadních řádech, byla hlavní překážkou všelikého pokroku hmotného i duševního.

Zimničné rozechvění, jež zmocnilo se tehda celé Evropy, věstíc příchod nové doby, nemohlo ani v zemích císařství Rakouského zůstati bez účinku, ačkoliv na oko hladina veřejného mínění poskytovala obraz nerušeného klidu a pořádku. Svobodomyslné hnutí, jež bylo podporováno současným probouzením se národního uvědomění všech neněmeckých národů, vzplanulo nejvíce a nejsilněji v Uhrách. Snahy Maďarů nesly se již od delší doby za dvojím cílem: zjednati království Uherskému větší neodvislost od Rakouska a uvésti pod své vrchní panství ostatní národy nemaďarské v Uhrách i v Charvatsku-Slavonsku, kde měla maďarština státi se jedině oprávněnou řečí státní. Tehdejším vlastencům českým a ještě více moravským musilo býti bolno, když přirovnali tehdejší stavovské zřízení u nás a v Uhřích. Kdežto u nás šlechta, duchovenstvo, ba i zástupci měst královských na sněmě nepromluvili jinak než německy, uherská šlechta tehda stála již v čele hnutí národního a pracovala horlivě za hmotným a duševním povznesením svého lidu. Hrabě Štěpán Szechenyi, který zajisté byl právě tak přísným aristokratem, jako u nás na př. kníže Salm nebo hrabě Žerotín, byl horoucím a obětavým vlastencem, který již r. 1830 pronesl památná slova: »Mnozí se domnívají, že Uhry byly, já dávám přednost víře, že budou«. Snažil se nikoli v oposici proti vládě, nýbrž v souhlase s ní zvelebiti především hmotný blahobyt své vlasti. Ale proti tomuto pozvolnému postupu utvořila se mezi magnáty oposice, v jejíž čele byli Ludvík Batthyany, Josef Eötvös a Ladislav Teleky, která si vytkla za cíl ponenáhlé přetvoření starých neudržitelných forem a řádův v nové zřízení konstituční. V komoře stavovské zastancem tohoto směru byl František Deák, muž vy-

nikající státnickým důmyslem. Ludvík Košut žádal, aby stát, církev, škola i společnost staly se povolnými nástroji maďarisování a proti vládě vídeňské ponenáhlu vyvinul celý program, jehož hlavními požadavky byly: úplná veřejnost říšského sněmu, tříleté období volební se zasedáním v Pešti, obnovené zřízení měst, oprava berniční, zrušení robot i všelikých závazkův urbariálních. Nadšení bojovníci uherští za svobodu proti absolutismu vídeňskému stali se zároveň bezohlednými utlačovateli všeho obyvatelstva zemského, které se nepřiznávalo k jejich původu. Ale právě toto násilné počínání budilo u národův nemaďarských protitlak. Sasové sibiňští počali se dovolávati někdejší své samosprávy, zaručené starobylými privileji. Jan Kollár získal si velikou zásluhu o probuzení národního ducha na Slovensku svou nadšenou »Slávy dcerou«. Slováci uherští počali se hlasitě ozývati proti násilnému pomaďaršťování úřadů, školy i kostela. Ještě tužší odpor proti panovačným choutkám finského plemene dali na jevo Charváti a dílem i Srbové. Zásluhou Ľudevita Gáje byla ze Záhřeba hlásána pospolitost všech kmenů »národnosti illyrské« a dovoláváno se pro království Charvatsko-Slavonské téhož práva, jaké si osobovalo království Uherské. Rozvážný Szechenyi uznal za dobré varovati své krajany, aby šetřili ostatních národností, ale oblíbenost jeho záhy mizela a ustupovala před neurvalým vystupováním Košutovým. Na říšském sněmě r. 1843 sněm většinou se usnesl, že jedině přípustnou jeho řečí jednací jest maďarština, že nikdo, řeči této neznalý, nesmí v Charvatsku zastávati úřad královský a že se maďarštině má vyučovati ve všech školách charvatských. Maďarská většina prohlásila latinské řeči za neplatné a provázela nátlak bouřlivými scenami pouličnými. Konecně vláda vídeňská ustoupila a r. 1844 maďarština prohlášena jazykem jedině platným ve sboru zákonodárném, tak jako ve správě státní a ve veřejném vyučování; každá listina v jiné řeči vyhotovená pozbyla platnosti. Charváti se bránili a náčelníci sněmu illyrského Gáj, Kukuljevič, Horvat a j. hleděli zase povznésti charvatštinu za jazyk jednací na sněmě, v úřadech i ve škole. Proti tomu zdvihaly se nové bouře v Uhřích, rozněcované hlavně Košutem, který spolu s hrabětem Bathyanyem a hrabětem Telekyem počali hlásati a hned také důrazně prováděli národohospodářskou samostatnost Uher zakládáním obchodních a průmyslových společností na ochranu domácí výroby i jejího odbytu, stavbou nových železnic a pořá-

dáním výstav průmyslových, v čemž byla jim horlivě nápomocnou i strana konservativní s hrabětem Szechenyiem v čele. Po smrti všeobecně váženého palatina arcivévody Josefa (13. ledna 1847), který po plných padesáte let dovedl býti prostředníkem mezi vládou vídeňskou a národem uherským a svou autoritou zažehnal leckterou bouři, dána byla oposičním proudům plná volnost. Syn jeho arcivévoda Štěpán, který po něm tento úřad přejal, přese všechnu osobní vlídnost nedovedl bojům čeliti. Málo prospělo, že císař Ferdinand osobně zahájil říšský sněm (12. listopadu 1847) trůnní řečí maďarskou a sliboval podati v královských proposicích návrh potřebných oprav. Trpké žaloby a útoky Košutovy ve sněmovně deputovaných a zároveň hraběte Bathyanye ve sněmovně magnátů proti veškeré dosavadní vládní soustavě rakouské byly hrozivými předzvěstmi brzkého potomního výbuchu revolučního.

V Čechách a na Moravě národní a politické probuzení postupovalo mnohem zdlouhavěji než v Uhrách, neboť se tu potkávalo s mnohem většími překážkami. Německá část obyvatelstva zůstávala dlouho ještě nepřístupnou novodobým snahám politickým; jako v zemích alpských, tak ani v zemích koruny české Němci tehda neměli vyšších cílův a nesnili ještě ani o svobodách politických ani o národním sjednocení. Český národ, zbavený událostmi pobělohorskými velké části svého majetku, počal pracně budovati základy svého národního bytí i nemohl na vymoženosti politické ani pomýšleti. Šlechta česká i moravská, po německu mluvící, viděla v dosavadním stavovském zřízení nedotknutelné palladium svých svobod a privilegií, úzkostlivě bděla nad tím, aby zůstal zachován odvěký svazek mezi vrchnostmi a poddaným lidem; od ní tedy rovněž nebylo lze očekávati ráznějšího podnětu k jakékoliv nápravě. U ní nemohla také buditelská činnost českých vlastenců hledati hlubšího porozumění, a pokud se jí výminečně s této strany dostalo jakési opory, vysvětluje se nahodile buď styky osobními nebo ctižádostivými záměry jednotlivcův.

Přímého odporu a nepřátelství proti buditelským snahám v českém národě nebylo s počátku ani u obyvatelstva německého, ani u šlechty, ba ani u vlády. Ano, vláda císaře Františka snahy ty, pokud nezabíhaly na pole politické, do jisté míry i podporovala. Kromě toho snahy českých vlastenců, pokud jevily se čistě kulturními, dostávaly i z jiných stran podpory a získaly si sympathie lidumilů, kteří horovali pro každý pokrok lidového vzdělání,

i přízeň četných nespokojencův, odpůrců tehdejší vládní soustavy. Mezi těmito i oněmi byli také někteří členové rodů šlechtických, kteří doufali, že rostoucím národním uvědoměním v lidu dostane se vydatné posily zřízení stavovskému proti vládnímu absolutismu.

Hnutí české, jevící se dosud v neurčitých obrysech všeslovanského blouznění anebo čistě literárního vlastenectví, do pevných kolejí zavedl František Palacký. Myšlenku všeslovanskou vykázal do užších mezí česko-rakouského vlastenectví, tím mu vytkl určitý cíl a tím také zjednal mu mnohem větší než dosud oporu u české šlechty. Jungmann a Hanka netoliko skromným vystupováním v životě společenském, nýbrž i svými mlhavými názory politickými nehodili se za spojence vyšších stavů. Teprve Palacký stal se prostředníkem mezi národem a poněmčenou šlechtou, jež aspoň částečně získána pro český program, který časem zbudován byl, a to zase zásluhou Palackého, na základě práva historického. Po této stránce lze Palackého nazvati českým Déakem. Palacký poučoval nejen lid, ale především šlechtu o jejím úkolu politickém svými spisy a přednáškami historickými. Účastenství její při založení časopisu Českého musea, Královské společnosti náuk, Matice české, při vydání Jungmannova Slovníka, Palackého prvního svazku »Dějin českých« a Šafaříkových »Starožitností«, tří základních děl českého národního bytí, i při mnohých jiných ryze českých podnicích nelze si představiti bez působnosti Palackého, který svým praktickým názorem životním, ale zároveň také vroucím přesvědčením národním zabezpečil české věci úspěch trvalý. V řadě přednášek, které Palacký měl r. 1843 v domě knížete Karla Schwarzenberka na podnět hraběte Deyma, tehdejšího uznaného vůdce stavovské oposice, hleděl přesvědčiti šlechtu, že jest v jejím zájmu, aby proti přemocnému centralismu státnímu snažila se přimknouti k národnímu hnutí českému a takovým způsobem na nových základech znovu zbudovati někdejší samostatnost zemí koruny české. Palacký nikterak se šlechtě netajil míněním, že dosavadní zřízení stavovské nové době nikterak již nevyhovuje a právě proto hleděl činnosti její vykázati nové dráhy, jak ve prospěch její, tak i celého národa.

Rostoucím uvědoměním národním, jež Palacký spolu s ostatními buditeli vytkl si cílem životním, lid zároveň seznamoval se s novějšími ideami politickými i sociálními, jež byly v přímém odporu proti dosavadnímu zřízení stavovskému, proti všem ne-

udržitelným výsadám a privilegiím, byť i historicky odůvodněným. A tu nezbývalo šlechtě, chtěla-li ruku v ruce jíti s lidem českým za společným cílem, jejž Palacký měl na očích, za cílem obnovení moci království Českého ve spojení s ostatními zeměmi koruny české, než aby aspoň částečně se přizpůsobila novým myšlenkám, které tehda prochvívaly Evropou. Tento moment ušel pozornosti Palackého a tím také se vysvětluje, že jeho působení na lid má téměř výhradně ráz vědecký a literární. Že taková působnost nestačí k dosažení plné samostatnosti národní, to vystihl po Palackém teprve Karel Havlíček, který šířením idejí demokratických vykázal národnímu probuzení nové dráhy, rozšířil a prohloubil jeho proud, ale tím také již snahy lidu českého uvedl v částečný rozpor se zájmy šlechty. V Uhrách toto lidové hnutí zvítězilo nad konservatismem magnátův a donutilo jej, aby z velké části nové době se přizpůsobil, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku lid český, maje proti sobě šik $2^1/_2$ milionu Němců, kteří vždy rozhodněji se stavěli proti jeho snahám, na překonání všech těchto překážek nestačil. V antagonismu zájmů stavovských a lidových byl zárodek neúspěchu české politiky, jehož následky pociťujeme podnes.

Že šlechta česká nepojala myšlenku Palackého — obroditi český stát v souhlase s novodobými požadavky —, ano že z velké části její myšlenka ta zůstala úplně cizí, toho důkazem jest veškero její jednání na sněmě českém, jež má spíše ráz osobních třenic a malicherných sporů s úřady, nežli ráz skutečného a opravdového snažení opravného. O nic vydatnější než v Čechách nebyla činnost sněmu moravského. Stavovské zřízení na Moravě zůstávalo měrou ještě větší, než v ostatních zemích dědičných, v dosavadních zkostnatělých formách, jež jevily se naprosto neschopnými jakéhokoliv oživení v duchu nové doby. Nepatrné změny, jež v té příčině byly podniknuty od stavů samých, čelily spíše k zachování a utužení stavovských privilejí, nežli k rozšíření sebe menšího práva na ostatní třídy obyvatelstva. V Uhrách a v Čechách stal se aspoň pokus rozmnožiti počet zástupců městských na sněmě, na Moravě všech sedm měst královských, ač vysílalo čtrnácte zástupců na sněm, odevzdávalo ústy zástupce brněnského pouze jediné votum sněmovní při hlasování. Vláda vídeňská podporovala tyto snahy stavovské, ale jinak nešetřila úzkostlivě stavovských privilejí a dovolovala si povážlivé úchylky

od platného zřízení zemského, šlo-li o prospěch její neb osoby, na které jí záleželo. Stavové bděli ostražitě nad nedotknutelným dosud právem svým, zakupovati v zemi statky deskové, s čímž spojeno bylo právo inkolátu zemského i uvádění do sněmu. Dosud také vláda stavy v tomto právu vším možným způsobem podporovala. I lze si představiti ustrnutí šlechty moravské, když na sněmě konaném 17. září 1844 bylo jí ohlášeno, že císař ze zvláštní milosti a výminečně dovolil baronovi Sam. M. Rothschildovi, aby pro sebe a pro své potomstvo směl zakoupiti jedno neb druhé dominikální panství na Moravě. Křiklavé toto porušení odvěkých práv zemských pociťováno bylo od hrdé šlechty moravské jako neobyčejné příkoří a pokoření tím více, že se dosud v žádné jiné zemi nic podobného nestalo a že právě Morava byla vyhlédnuta k odměně židovského bankéře a železničního podnikatele. Stavové důrazně se ohradili proti tomuto kroku vládnímu. Kníže Hugo Salm odsoudil jej, poněvadž jím uráženy jsou náboženské city stavův a ohrožena vážnost církve katolické. Tento projev nepotkal se sice s všeobecným souhlasem, ale v dalším průběhu porad sněmovních baron Bedřich Schell prohlásil, že tímto skutkem vládním porušena jsou privilegia stavovská i platné zřízení zemské, a projevil obavu, že starobylí šlechtičtí rodové moravští budou ponenáhlu vytištěni ze svých deskových statkův a tyto že přejdou do rukou peněžné aristokracie. Návrh jeho, že stavové mají přednésti císaři prosbu, aby povolení, udělené Rothschildovi a jeho potomstvu, zůstalo obmezeno na jediný statek dominikální a nebylo rozšiřováno na získání několika panství deskových na Moravě, byl od sněmu přijat jednohlasně. V důsledku tohoto usnesení byl také v témže sezení velikou většinou odmítnut dar 40.000 zl., který baron Rothschild nabídl stavům jako příspěvek na zbudování technického učiliště v Brně.

Jiný spor mezi vládou a stavy moravskými vznikl o právo propinační, dle něhož vrchnosti v obvodu svého panství směly výhradně prodávati všeliké nápoje svým poddaným. Dvorská kancelář několikráte projevila pochybnost o tomto právu a poukázala při tom na nařízení z dob císaře Josefa II., jimiž se nálevné právo vrchnosti obmezovalo a vůbec se zakazovalo vrchnostem vnucovati své prodejné zboží poddaným. Proti tomu stavové dovozovali i z některých císařských nařízení (z r. 1712, 1738), že na Moravě vrchnosti výhradně samy jsou oprávněny

k výrobě piva a kořalky, stejně jako k nálevu těchto nápojův i vína, a že každý nálevce, buďsi majitel či nájemce, jest povinen odebírati a nalévati nápoj vrchnostenský, leč by se vykázal zvláštní smlouvou v té příčině s vrchností uzavřenou. Ale toto ohrazení nemělo valného účinku. Vláda sice všeobecně prohlašovala, že propinační právo má zůstati neztenčeno, ale jednotlivými nařízeními je obmezovala část po části. Byla v tom stará polovičatost a obojakost, která se nemohla ubrániti mocnému působení nové doby, ale nechtěla toho doznati.

Nejvíce příčin k neshodám mezi vládou a stavy moravskými zavdávala otázka zemských financí. V posledních letech císaře Františka stala se sice v lecčem náprava. Provisoriem daně pozemkové z r. 1820 byla odstraněna dosavadní nerovnost zdanění mezi pozemky vrchnostenskými a poddanskými; daň pozemková, vyměřená r. 1826 úhrnnou sumou na 3,094.230 zl. k. m. zůstala v této výši také za císaře Ferdinanda s nepatrnou toliko změnou z r. 1846, kdy roční náklad na hrdelní soudnictví okrouhlou sumou 45.000 zl. hrazen byl přirážkou k této dani. Bylo to již po snížení mimořádného přídavku daně pozemkové o $71^{3}/_{4}\%$, ku kterému se vláda po snažných prosbách stavů, rok co rok císaři předkládaných, konečně uvolila. Mimo to byla od stavů požadována po celý ten čas domovní daň činžovní a domovní daň třídní, jež vyměřeny byly první na 18% a druhá na 36% činžovního výtěžku.*)

V prvních dvou letech panování Ferdinandova stavové moravští povolovali tyto požadavky bez námitky. Ale již r. 1837 vyslovili znovu obavu, že moravský poplatník při nastalém vysílení nebude moci konati svou povinnost berní, které dosud jen s největší obětavostí mohl dostáti. Hospodáři nuceni jsou pozemky odprodávati a je rozkouskovati, odprodávají i dobytek a jiné podstatné části základu hospodářského a přece stále upadají do

*) R. 1847 Morava a Slezsko, jež tvořily jediný správní obvod, odváděly státní pokladně na daních přímých i nepřímých více než 10,000.000 zl. k. m.; poněvadž pak celkové výdaje státní pro tyto země činily asi 3 mil. zl., páčil se čistý výtěžek roční na 7 mil. zl. Čechy odváděly touže dobou 21 mil. zl, Dolní Rakousy 22 mil., Halič 12,700.000 zl. Z toho vysvítá, že stesky stavů moravských na finanční přetížení Moravy v poměru k ostatním zemím skutečně byly oprávněné. Čechy na př. odváděly až do r. 1848 daně pozemkové 5,507.000 zl., což v poměru k Moravě samé, jež odváděla téže daně 3,142.000 zl, jest suma velmi nízká.

větších dluhův. Tíseň poddaných vzrůstá také neobyčejně nízkými cenami obilními, které jsou mnohem nižší, nežli bylo přijato za základ odhadu berního provisoria. Stavové upozorňují opětně na nepoměr, v jakém Morava se octla při vyměřování daně pozemkové proti ostatním provinciích a zejména proti Čechám. Na to vláda sice prohlásila, že bude náležitě o to pečovati, aby se pozemkům moravským dostalo všech úlev, jaké dopouští povinná úhrada státních potřeb, ale hlavní požadavky stavů moravských nebyly tím vyřízeny. Stavové byli rok co rok nuceni opakovati své stížnosti. Na sněmě konaném r. 1844 kníže Salm dotkl se nepoměrného břemene daně pozemkové, kterým Morava byla stížena. Kdysi obtížena jen třetinou berně pro Čechy určenou, ochotným podvolením se bernímu provisoriu z r. 1819 země Moravská musí od té doby již po 24 let o milion ročně více platiti, než jest povinna v poměru k jiným zemím. Následky toho dostavily se, ačkoli říše již po tolik let těší se stálému míru, a jeví se ve značném vzrůstu dluhů v poddanských knihách pozemkových a v obecném úpadku všech poplatníkův. Stavové úpěnlivě prosili za nejrychlejší provedení prací katastrálních, od kterých očekávali úlevu. Ale vláda přese všechny námitky stavovské ukládala kromě toho fondu domestikálnímu nová a nová břemena. Nedbáním námitek porušována byla ústavní práva stavův; vláda rozhodovala o jmění fondu domestikálního bez jejich svolení, ano i proti němu a bez ústavního svolení sněmovního byly zemi nové daně ukládány. R. 1845 obtížen byl zemský rozpočet moravský novým břemenem, které povstalo z nákladů na hrdelní soudnictví moravské, který dosud z největšího dílu musila hraditi města, jichž magistráty hrdelní soudnictví provozovaly. Tím opět břemena zemská zvýšena byla asi o 50.000 zl. k. m. a toto zvýšení musili opětně hraditi majitelé pozemkův. Stavové marně se domáhali toho, aby také ostatní stavové v zemi, měšťané a živnostníci, majitelé domů, továrníci a židé, kteří všichni požívají ochrany hrdelního soudnictví, byli přibráni k této přirážce.

Takovým způsobem na místě zmírnění břemen berních, jehož se stavové moravští po tolik let dovolávali, dostalo se zemi na konec dosti citelného zvýšení daně pozemkové. K odstranění křiklavého nepoměru, v jakém se Morava octla proti jiným zemím od zavedení berního provisoria, odváděJíc téměř o milion daně pozemkové více než jí příslušelo, vláda konečně r. 1846 přikročila

tím, že zahájila přípravné práce k provedení stálého katastru, jímž všechny země dědičné měly co do povinnosti berní býti na roveň postaveny. Ale právě tyto přípravné práce, prováděné od komisařů vládních, zavdaly podnět k novým stížnostem. Vyšetřování a odhadování čistého výtěžku pozemků, na základě něhož měla daň býti vyměřena, nedála se spravedlivě; původní uznání hodný úmysl vlády, čeliti všeliké libovůli, zvrhl se v přímý opak, jak tomu nasvědčovaly nesčetné případy nesprávného ocenění pozemků. Poplatník mohl pak jen reklamovati proti výsledku odhadu, ale reklamace měla málokdy příznivý výsledek. Stavové podali proti takovému jednání stížnost, ale vyřízení jejího se již nedočkali, neboť stálý katastr, jímž nesrovnalost v berni pozemkové byla odstraněna, zaveden byl na Moravě teprve r. 1851.

Ještě však nebyla vyčerpána řada nesprávností, jakých se vláda na Moravě dopouštěla.

Chloubou stavů moravských byl jejich fond domestikální, který si zřídili v minulých dobách z rozličných důchodů zemských a z něhož uhrazovali náklady na četné potřeby zemské; vůbec řízení stavovských financí na Moravě v té době možno nazvati vzorným. Stavové vynakládali ročně značné sumy na stavbu silnic a upravování řek, na zvelebení školství, na zřizování ústavů dobročinných, na zakládání stipendií pro studující vyšších ústavů, na podporu věd i umění atd.; fond vykazoval až do počátku panování císaře Ferdinanda roční pravidelné přebytky, ze kterých utvořen byl zase zvláštní fond úsporný. Vláda dobře sledovala rozkvět tohoto fondu a proto rok od roku ukládala mu vždy větší oběti, jichž náklad by bylo slušelo hraditi spíše státu samému.

Velikou újmu utrpěl fond domestikální již za cís. Františka zrušením daně nápojové, která byla již od dávných dob ve správě stavovské a byla hlavním zdrojem příjmů fondu domestikálního. R. 1829 byla tato daň zrušena přes odpor stavův a zavedena všeobecná daň potravní, která však převzata byla ve správu státní. Stavové vypočetli ztrátu tím utrpěnou ročně na 132.000 zl. a žádali od státu přiměřenou náhradu. Bylo jim však přiřčeno pouze 89.425 zl. Všechny další stížnosti sněmu moravského zůstávaly nevyřízeny, až teprve r. 1846, když stavové obrátili se s písemnou prosbou k samému císaři, státní správa nabídla stavům zvýšenou náhradu 101.400 zl. k. m., což také bylo přijato.

Patrnou křivdou na zemském majetku spáchanou bylo také odnětí starého zemského domu. Stavové měli totiž dříve svůj vlastní zemský dům v Brně na Dominikánském náměstí, který však r. 1784 z nařízení cís. Josefa II. byl odevzdán k zatímnému užívání vojenské ekonomické komisi. Stavové po všechna potomní leta se domáhali, aby jim tento dům byl navrácen. Císař Leopold II. uznal jejich právo vlastnické, ale navrácení domu odložil, až by se pro monturní komisi naskytlo jiné vhodné umístění. Stavovské úřady zatím byly umístěny v domě dikasteriálním, ale místnosti ty jim hned od počátku nestačily. Nebyloť ohněvzdorného archivu, nejdůležitější, ano nenahraditelná akta byla z nouze ukládána ve vlhkých sklepích, kde očividně tyřela a stávala se neupotřebitelnými; stavovská registratura mohla sotva pojati běžná akta, u zemské hlavní pokladny nebylo spojení s likvidaturou a v zemské účtárně nemohlo býti ani dosti stolů postaveno pro úředníky; konceptní úřednictvo nemělo zvláštní kanceláře a přísedící zemského výboru sami neměli nejmenšího místečka, kde by nahlíželi v předběžná akta a o potřebných věcech se dohodovali. Bylo potřebí najati některé místnosti v domě soukromém, od úřadu dosti vzdáleném, čímž opět pravidelný postup úředního jednání značně byl znesnadňován. Proto stavové již r. 1835 se usnesli, aby z úspor fondu domestikálního, které tehda přesahovaly sumu 220.000 zl., byl buď zakoupen nebo nově vystavěn dům určený výhradně potřebám zemským; návrh byl předložen císaři ku schválení s dodatkem, že stavové při tom nevzdávají se vlastnického práva na starý dům zemský. Avšak dvorská kancelář si umínila vynaložiti tyto přebytky na jiný účel. Oblíbenou myšlenkou nejv. kancléře hraběte Mitrovského bylo, vystavěti silnici z Opavy na Bruntál, Rymařov a Šumberk do Jablonného v Čechách, neboť si z tohoto spojení sliboval značné povznesení obchodu se zeměmi polskými a ruskými. Čeští stavové podnětem nejv. purkrabí hraběte Chotka uvolili se prodloužiti tuto trať z Jablonného do Králové Hradce, kdež ústila do císařské silnice pražské. Stavové moravští byvše vyzváni, aby přebytky svých fondů věnovali účelům pro blaho země důležitějším, než jest stavba zemského domu, upustili od zamýšlené stavby nového zemského domu a usnesli se věnovati pohotové přebytky svých fondů zřízení nových potřebných silnic na Moravě; při tom prohlásili, že nevzdávají se vlastnických nároků na starý zemský dům, v němž byla umístěna vojenská

ekonomická komise, ale všeliké další vyjednávání o jeho navrácení až do r. 1848 nemělo účinku.

Stavové nebyli přesvědčeni o nutnosti silnice jablonecké. Morava byla za panování císaře Františka opatřena hojnými a dobrými silnicemi, jak erárními tak i okresními, a docílila tím velmi výhodného obchodního spojení na tři strany, totiž s Vídní, s Lipskem (přes Prahu) a s Haličí. R. 1836 byla značným nákladem téměř 200.000 zl. dokončena stavba silnice uherské, jež vedla z Brna do Slavkova, Čejče, Hodonína a do uherského Holíče, kdež měla spojení s Prešpurkem. Od té doby stavové pokládali síť moravských silnic za dohotovenou a hleděli více vynakládati na udržování a opravování starých než na zakládání nových tratí. R. 1841 mor.-slezský silniční fond vydal na udržování a opravy silnic 404.000 zl., na stavbu nových silnic pouze 32.000 zl. a podobně dálo se i v letech potomních. Při stavbách nových musili blízcí poddaní konati těžké práce robotní.

Když r. 1838 dvorská kancelář stavům nařídila, aby přebytky ze svých fondů vynaložili na stavbu silnice jablonecké, která prý zemím koruny české zjedná živější obchodní spojení se zeměmi východními, stavové prohlásili, že sice uznávají důležitost silnic pro blaho zemské, ano že z té příčiny chtějí upustiti od zamýšlené stavby nového zemského domu, že však neuznávají, proč by právě trať vládou navržená byla nejdůležitější; naopak že se jim zdá na př. silnice z Brna do Uh. Hradiště potřebnější. Ale dvorská kancelář neupustila od svého záměru, i podařilo se jí konečně přesvědčiti většinu stavův o důležitosti obchodního spojení Haliče, Slezska, Moravy a Čech se Saskem zamýšlenou silnicí jabloneckou. V Čechách byla tato trať až ke hranicím moravským blízka svému dokončení. I usnesli se r. 1839 stavové moravští nepatrnou většinou hlasů převzíti a co nejrychleji sami dokončiti stavbu této silnice, pokud měla jíti Moravou, v délce $16^1/_2$ míle, dle plánův a rozpočtův od státních úřadů již upravených; rovněž se zavázali bez jakéhokoli příspěvku od státu neb soukromníků udržovati tuto silnici na dobu 50 let za mýtní výsadu na touž dobu platnou. Náklad na tuto stavbu měl se uhraditi z úspor fondu domestikálního, jež tehda dosáhly výše 415.977 zl.; celý náklad stavební rozpočten byl na 417.537 zl., tak že bylo třeba uhraditi ještě 1590 zl.; ale záhy se ukázalo, že původní suma na stavbu určená nepostačuje. Horská krajina působila mnohé

obtíže, na několika místech bylo potřebí stavební projekt změniti, pozemky vykupovati, zřizovati domky mýtní a pohrabáčské, vypláceti náhrady za skladiště a lomy. Tím vzrostl náklad na více než 600.000 zl. a poněvadž úspory všechny byly již vyčerpány, bylo třeba sáhnouti k základním jistinám stavovským a sumu odtud vzatou ponenáhlu zase nahrazovati. Stavové s hrůzou pozorovali, co na Moravě od nepaměti se nestalo, že netoliko veškera hotovost pokladní byla vyčerpána, ale poprvé bylo třeba se dlužiti; poněvadž pak se ukázalo, že příspěvky mýtné ze silnice jablonecké nestačí na udržování její, byl r. 1844 přijat návrh, aby byla odevzdána bez nároku na odškodné správě státní, poněvadž fond domestikální jest úplně vysílen a nestačí hraditi tyto náklady. Mezi stavy byla veliká nespokojenost, že jim byl od vlády vnucen tento nákladný podnik, a baron Schell navrhl dokonce podání prosby k císaři, aby bylo zavedeno vyšetřování, z jakého podnětu se to stalo. Bylotˇ zjevno, že užitek, jejž si vláda slibovala od silnice jablonecké, se nedostavil a jistě nebyl v žádném poměru s ohromným nákladem, na ni vynaloženým. Již v nejbližším sezení sněmovním r. 1845 arcibiskup olomucký Somerau-Beekh vytýkal, že silnice jest málo užívaná a travou porostlá. Lépe se osvědčila silnice lomnická, vedená přes Lomnici (Lobnik), Bruntál a Cukmantl k pruským hranicím, nebotˇ docilovala nejkratšího spojení mezi Terstem a Gdaňskem. Byla dohotovena r. 1846 nákladem 248.000 zl., pořízeným většinou z prostředků státních. Ale i tato silnice potomním železničním spojením Vídně s Terstem pozbyla namnoze své důležitosti.

Celkem vzrostla za panování cís. Ferdinanda síť moravsko-slezských silnic erárních na 150 mil, okresních na 865 mil, úhrnem na 1014 mil čili 7100 km., z čehož připadalo na Moravu samu 126 mil (885 km) silnic erárních a 760 mil (5440 km) silnic okresních, dohromady všech silnic 886 mil (6285 km).

Netoliko stavbu silnic, nýbrž i pro Moravu nejvýš potřebné upravování řek vláda ponechala takřka úplně péči stavů, kteří ze svých skrovných prostředků nemohli mnoho pořídit.

Ode dávna uznávala se na Moravě nalehavá potřeba, aby jednak větší řeky zemské byly učiněny splavnými, jednak aby řádným jich upravením učiněna byla přítrž velikým škodám, které vznikají každoročními zátopami. Na počátku vlády cís. Františka uvedl otázku tu do nového proudu Jan Hanke z Hankenštejna,

který zejména r. 1795 podal císaři a arcivévodům Karlovi, Josefovi a Janovi podrobný plán o splavnění řeky Moravy a o jejím spojení s Odrou, v němž dovozoval, že jest povinností a také v zájmu státní správy, aby sama se této práce chopila. Spis působil na císaře tak přesvědčivě, že na jeho rozkaz uloženo bylo inženýrovi stavebního ředitelství Stoškovi, aby vypracoval situační plán řeky Moravy i podrobné rozpočty o její regulaci. Když však se ukázalo, že by práce ty vyžadovaly nákladu skoro $2^1/_2$ mil. zl., gubernium ve zprávě z r. 1797 se vyslovilo, že za válečných let nelze podnik provésti a že třeba vyčkati doby pokojnější. Hanke potom r. 1803 na žádost arcivévody Jana vydal nové pojednání, kde uvedl také vojenské důvody pro upravení řeky Moravy a spojení její s Odrou. Vypočetlo se, že Morava svými zátopami činí ročně škody za 100.000 zl. a moravské, rakouské i uherské úřady byly jednoho mínění, že by se úpravou řeky dosáhlo velikých úspěchů; i utvořila se r. 1807 v Brně soukromá společnost a bylo pomýšleno spojiti Moravu netoliko s Odrou, nýbrž i s Vislou. Vláda jsouc požádána za podporu této věci, vyzvala zemský výbor moravský, aby podal dobré zdání, ten však vyslovil se o ní nepříznivě, a to hlavně proto, že stále rostoucí daně činí moravskému poplatníku podobnou oběť nemožnou. Tím podnik uvázl na dobro a po celou řadu let nepomýšlelo se na celkovou regulaci Moravy. Za to r. 1816 upravena byla Blatná a r. 1818 Haná, čímž nejen uchráněna krajina okolní od každoročních zátop, nýbrž i získáno na tisíce měřic nové plodné půdy. R. 1828 přikročeno také k obtížnému i nákladnému upravování řeky Dyje v horním toku; stavové moravští na vyzvání vlády přispěli podílem na zemi moravskou vypočteným ve výši 60.000 zl., který však byl překročen asi o 8000 zl. R. 1833 byly práce při horní Dyji v délce 22 km. dokončeny. Stavové moravští sice ochotně povolili na pokyn dvorské kanceláře podíl na ně vyměřený, ale nepřestávali poukazovati na větší ještě důležitost regulace řeky Moravy. K tomu však již nedošlo. Roku 1838 dvorská kancelář vybídla stavy moravské, aby také k úpravě dolního toku Dyje přispěli podobně, jako se dříve stalo při horním toku řeky, ale stavové to odepřeli, ježto fondy zemské na to nestačí a nových přirážek by poplatníci nesnesli.

Dalšímu rozvoji vodních drah na Moravě bylo na závadu zahájení staveb železničních. Bylť všeobecné mínění, které se později ukázalo mylným, že železnicemi cesty vodní stanou se

úplně zbytečnými. První železnice na půdě mocnářství rakouského, nehledíme-li ke koňským drahám z Lince do Budějovic (1828) a z Lince do Gmundenu (1834), byla severní dráha císaře Ferdinanda. Soukromé společnosti akciové, v jejíž čele byl bankovní dům Sam. Rothschilda, dáno bylo (4. března 1836) výhradné privilegium, platné na dobu 50 let, ku stavbě železnice mezi Vídní a Bochní haličskou, s vedlejšími tratěmi do Brna, Olomouce, Opavy a Bělska. Poněvadž velká část trati měla probíhati Moravou, vzbudila zde zpráva o tom velký rozruch. V brněnských úředních novinách bylo zavčas poukázáno na důležitost toho, aby hlavní město Brno se svými živými trhy a bohatě vyvinutým průmyslem nebylo vypuštěno z hlavní sítě této dráhy. Tento varovný hlas však nedošel povšimnutí. Ve valné hromadě akcionářů severní dráhy bylo r. 1836 usneseno vystavěti hlavní trať prozatím z Vídně do Břeclavi a odtud vésti jen postranní křídlo do Brna. Stavba obou tratí zahájena ihned a prováděna za řízení vrchního inženýra Karla Ghegy s velikou horlivostí; denně tam pracovalo na 6000 lidí. Dne 11. listopadu 1838 Ghega podnikl s lokomotivou »Moravií« první jízdu na zkoušku z Brna do Rajhradu. Koncem května r. 1839 byla trať z Vídně do Břeclavi dohotovena; dne 6. června z rána vyjely z Vídně dva vlaky o 18 vozích slavnostně ozdobené a provázené sborem hudebním; v Břeclavě kam vlak dorazil za $2^3/_4$ hodiny, uspořádána byla slavnost, lid uvítal vídeňské výletníky v národních krojích; tím byla pravidelná jízda na této trati zahájena a dne 7. července 1839 zahájena byla za okázalých slavností pravidelná jízda na celé trati severní dráhy císaře Ferdinanda z Vídně do Brna. Ale veselá nálada toho dne proměnila se v náhlé zděšení, když došla zpráva, že ve Vranovicích lokomotiva třetího slavnostního vlaku »Gigant« neopatrností stroj vedoucího, který opomenul na stanici jízdu zmírniti, vrazila do posledních vozů druhého vlaku, čímž zraněno bylo pět osob těžce a několik lehce. Na štěstí byla lékařská pomoc hned pohotově a zranění cestující, jimž dány byly obvazy, mohli ještě téhož dne večer dojeti do Vídně. Další jízda konala se však již pravidelně a bez nehod.

Práce na hlavní trati šly zdlouhavěji před se. Dne 1. září 1841 zahájena jízda z Vídně do Přerova a téhož roku ještě bylo docíleno spojení Přerova s Olomoucem. 17. října t. r. zahájena byla jízda z Vídně do Olomouce za účastenství guvernera hr. Ugarte

a jiných vynikajících osobností z Brna i z Vídně. Strážné domky po celé trati byly vyzdobeny loubím a prapory, na stanicích byly zřízeny četné brány, lid shromáždil se v národních krojích a vlak všude byl uvítán střelbou z hmoždířův a zpěvy sborovými. Ale do Bohumína dovedena stavba teprve r. 1847. Tím docíleno železničního spojení Vídně s Berlínem, Hamburkem a Štětínem. Krakov spojen byl s Vídní teprve r. 1854. Tehda severní dráha délkou kolejí a celým svým zařízením byla v čele všech železnic rakouských a německých.

Vláda rakouská s počátku stavbu železnic ponechávala soukromé podnikavosti a vyhradila si pouze svolení a vrchní dozor státní správy nad takovými podniky. Avšak nový president dvorské komory baron Karel Kübeck, který koncem r. 1840 ujal se tohoto úřadu po baronu Eichhoffovi, postřehl záhy důležitost železnic a umínil si převzíti všechny další stavby železniční do správy státní, jednak aby tím zjednal státní pokladně nový zdroj příjmů, jednak aby všechny podobné podniky byly uvedeny v pevnější soustavu. Nejvyšším rozhodnutím z 19. prosince 1841 bylo ustanoveno nákladem státním vybudovati trati z Vídně přes Prahu do Saska, z Vídně na západ do Bavor, z Vídně do Terstu a z Benátek přes Milán ke Komskému jezeru. O tři měsíce později byly přípravné práce v plném proudu a řídilo je technicko-administrativní generální ředitelství státních drah ve Vídni.

Pro Moravu měla velikou důležitost otázka, kudy bude vedena zamýšlená trať vídeňsko-pražská. Byloť v té příčině vypracováno neméně než sedm návrhů, z nichž dva dávaly trati směr přes Brno, jeden přes Olomouc, dva přes Jihlavu a dva z Rakous přímo do Čech. Stavové moravští r. 1842 na návrh preláta starobrněnského Cyrilla Nappa zavčas upozornili důtklivě vládu, aby město Brno nebylo vypuštěno z hlavní linie této dráhy. Po zralé úvaze bylo ustanoveno, spojiti obě hlavní města moravská s Prahou dvěma tratěmi státní dráhy, jež se měly setkati u České Třebové, a stavba hned také s velkým úsilím byla zahájena. Z Olomouce vedena trať od nádraží severní dráhy napřed po pravém, pak po levém břehu řeky Moravy do Mohelnice a Zábřehu, odtud údolím Sázavky k Lanškrounu a Třebovicím; od Zábřeha k českým hranicím bylo zápaseno s velikými překážkami, u Třebovic bylo třeba s velkým nákladem proraziti skalní stěnu v délce více než 400 m. Celkem vyžadovala tato dráha velikého nákladu, o čemž

svědčí mnohé smělé zatáčky, vedené pohořím česko-moravským; bylo potřebí stavěti mnoho mostů, propasti vyplňovati a skaliska vylamovati; na některých místech bylo zabráno až půl vesnice. Ale překážky byly šťastně překonány a za tři léta po zahájení prací mohla jízda z Prahy do Olomouce býti zahájena.

K slavnostnímu otevření státní dráhy olomucko-pražské konány byly velikolepé přípravy v Čechách i na Moravě. Stavové čeští prosili, aby se císař této slavnosti účastnil. Císař Ferdinand jmenoval k ní svým zástupcem arcivévodu Františka Karla. Zahájení jízdy bylo určeno na den 20. srpna 1845. Stavové moravští za předsednictví zemského hejtmana hr. Rudolfa Stadiona usnesli se, zříditi na rakouských hranicích při severní dráze triumfální oblouk, vypraviti stavovskou deputaci se zem. hejtmanem v čele do Břeclavi, aby tam uvítala arcivévodu a doprovodila jej do Olomouce; v Olomouci měla býti nákladem stavovským uspořádána veliká slavnost národní.

Arcivévoda František Karel přijel se svým strýcem arciv. Josefem, palatinem uherským, již 19. srpna do Břeclavi, kdež byli uvítáni od guvernéra hraběte Stadiona v čele stavovské deputace i gremia guberniálního, od zem. velitele knížete Kinského a četného obecenstva. Guverner v uvítací řeči velebil dobrodiní obou drah Moravu protínajících. Potom hosté odjeli do Olomouce; na nádraží uvítáni byli od knížete-arcibiskupa olomuckého, od úřadů, magistrátu a četného obecenstva; střelecký sbor doprovodil je k arcibiskupskému paláci, kdež očekával je pevnostní velitel baron Lauer s generalitou a vyšším důstojnictvem. Město bylo skvěle ozdobeno, na náměstí vypínaly se triumfální oblouky. Ještě téhož dne konala se na střelnici národní slavnost uspořádaná od stavů s průvody v národních krojích, výbavou snoubenců, banderiemi 600 venkovanů a s lidovými radovánkami. Dne 20. srpna po 6. hodině ranní hnul se slavnostní vlak s hostmi z Čech i z Moravy na nově vystavené dráze přes Litovel, Mohelnici a Zábřeh k hranicím českým. Na všech stanicích, ozdobených triumfálními branami, vítaly přijíždějící hosty tisíce lidu hlučným jásotem. O půl 9. hod. ranní vlak překročil hranice českomoravské a dorazil k nádraží lanškrounskému, vkusně ozdobenému. Tam stáli stavové království Českého a vyšší duchovenstvo s arcibiskupem pražským v čele. Arcivévoda Štěpán, jakožto chef zemský a po něm nejv. hofmistr zemský starohrabě Robert Salm

uvítali arcivévodu Františka Karla jménem stavů českých jako zástupce panovníkova, načež arcivévoda v delší řeči poukázal na dobrodiní, jaké touto drahou vzniká veškerému mocnářství a zejména království Českému. Dne 1. září 1845 zahájena pravidelná jízda na trati pražsko-olomucké. Zatím bylo stejně horlivě pracováno o spojení Brna s Čes. Třebovou. Zde však byly práce spojeny s obtížemi ještě mnohem většími, zejména prolámání desíti tunelů mezi Brnem a Blanskem podél řeky Svitavy vyžadovalo delší doby a většího nákladu. Se stavbou počato již r. 1843, ale pokračováno jen ponenáhlu; prolámání nejdelšího tunelu novohradského trvalo ještě do r. 1847. Jízda na této velkolepé trati, která pokládána byla za vrchol umění stavitelského, pokud ji nepřekonala dráha semeringská, byla zahájena teprv 1. ledna 1849.

§ 70. Školství a stav lidu poddaného.

Z nejvíce zanedbávaných odvětví správy veřejné bylo školství. Školství národní dělilo se na školy triviální, hlavní a normální. Účelem škol triviálních bylo vštípiti mládeži vědomosti potřebné sedlákovi a řemeslníkovi, tedy čtení, psaní, počítání, základní pravdy víry a mravouky; na hlavních školách k tomu přidružoval se návod k nejpotřebnějším úkolům slohovým. Triviální školy jež byly dvojtřídní, byly z pravidla při každém kostele farním a lokálním ve vesnicích, městysech a menších městech. Všechny děti od 6. do 12. roku byly bez výjimky povinny choditi do školy. Takových škol bylo r. 1848 na Moravě 1522. Hlavních škol, jež byly trojtřídní, bylo na Moravě 17 a jedna škola normální čili vzorná v Brně. Na školách triviálních učili se chlapci i děvčata společně, a to větším dílem ve svém mateřském jazyku. Školy hlavní, v nichž vyučovací řeč byla pouze německá, byly výhradně chlapcům přístupny. Ponenáhlu však cítila se potřeba takových škol pro dívky, i byly zřizovány ve větších městech Pro ty, kteří školu vychodili, byly tak zvané opakovací hodiny v neděle a ve svátky, do kterých musil každý choditi až do 16. roku svého věku.

Národní školství platil si větším dílem lid sám, v čemž vězelo hlavní zlo veškerého jeho organismu. Na školách triviálních katechetové za učebné hodiny nebyli vůbec placeni, neboť vyučování bylo jejich povinností jakožto duchovních správců;

učitelé pak a pomocníci byli nuceni sami si vybírati od dítek školní plat a dávky potravin takovou měrou, jak bylo vyjednáno. Muž, který svými vědomostmi a bezúhonným chováním měl zaujímati přední místo v obci, který měl mravně působiti na děti i na rodiče, jemuž svěřeno vychování budoucích státních občanů, byl odkázán na žebrotu! Jiný kořen zla tkvěl v nedostatečné osnově těchto škol, zejména v tom, že neměly pražádného rázu národního. Děti nebyly poučovány o svém jazyku mateřském, u nich láska k vlasti nebyla buzena ani vypravováním z dějin domácích ani líčením vlastivědy. I na hlavních školách byly literární dějiny a gramatika věcí naprosto neznámou.

Měšťanských škol a reálek v nynějším významu tehda na Moravě ještě nebylo, ačkoliv obojí jinde již byly zakládány a také u nás mnozí se jich dovolávali, jsouce o jejich důležitosti přesvědčeni. Také nebylo ani jediné školy večerní pro vzdělání učňův a jiné mládeže v rozličných závodech průmyslových zaměstnané.

Ještě méně snad než školy národní vyhovovala tehdejší gymnasia svému účelu, podati chovancům povšechné vzdělání a připraviti je k dalšímu povolání životnímu. Hlavními předměty gymnasijními zůstávaly vždy ještě náboženství, latina, řečtina a mathematika. Vyučovací řečí na všech tehdejších gymnasiích moravských byla vedle latiny němčina; druhá řeč zemská, jakož vůbec pěstování řečí živých, přírodní vědy, zeměpis, dějepis, vlastivěda byly hříšným způsobem zanedbávány. Mnoho viny měla také tehdejší spoutanost veřejného mínění, neboť jako každá jiná osobnost ve veřejnosti působící, tak i učitel gymnasijní musil holdovati »systemu«. Kdo se odvážil rozhodněji svému smýšlení dáti průchod, octl se na tajné listině a tajné mocnosti byly na něj poštvány, aby podkopaly štěstí a existenci smělcovu. Mrtvá uniformita byla cílem všech tehdejších náuk pedagogických i methodických.

Příčinu tohoto bídného stavu dlužno do jisté míry, jako u školství národního, hledati v nemístné spořivosti. Z osmi tehdejších gymnasií moravských byla jen čtyři státní, na která všechen náklad hrazen byl z fondu studijního, totiž c. k. gymnasia v Brně, Olomouci, Jihlavě a ve Znojmě. Náklad ten činil r. 1843 29.240 zl. k. m.; žáků měla tato 4 gymnasia úhrnem 1270. Ostatní čtyři gymnasia (v Mikulově, Mor. Třebové, Kroměříži a Strážnici) byla piaristská, piaristé sami v nich učili a sami také téměř všechny

výdaje hradili. Uvážíme-li, že kromě toho piaristé vyučovali na 11 hlavních školách moravských, poznáváme z toho, že řád ten zjednal si veliké zásluhy o zvelebení osvěty na Moravě. Mnozí piaristé působili tehda na mládež ve smyslu národním. Fond studijní, jehož úhrnné příjmy roční páčily se r. 1843 na 108.000 zl., mimo na gymnasia vedl náklad ještě na jiné ústavy vzdělávací; zejména na ústavy filosofické a na universitu olomuckou (na tuto 30.000 zl. ročně).

Nutným následkem úpadku školského bylo skrovné vzdělání širších vrstev lidových, zvláště lidu selského. Vždyť učitelstvu samému dostávalo se jen skrovné přípravy k jeho povolání. Na základě zastaralého nařízení z r. 1804, jež podrželo platnost po celou tuto dobu, byl pro učitele škol triviálních předepsán tříměsíční paedagogický kurs při školách hlavních, šestiměsíční kurs při hlavní škole normální; kromě toho bylo všem kandidátům podrobiti se theoretické i praktické zkoušce za přítomnosti okresních dozorců: toť byl souhrn veškerých požadavků v příčině vzdělání učitelstva. Při filosofických studiích byly sice zřizovány paedagogické stolice, ale málo komu z učitelstva dostalo se příležitosti je navštěvovati. R. 1817 učiněn byl návrh na zřízení učitelských seminářův, ale pro veliký náklad, jehož by byly vyžadovaly, upustilo se od nich. Až do r. 1857 nebyl na Moravě založen ani jediný takový seminář, vyjímaje soukromý ústav, jejž s dobrým úspěchem řídil ředitel brněnské hlavní školy Pátek. U kněžstva zase vadilo, že buď neuměli, nebo za dlouhého studia zapomněli česky mluviti a nemohli tedy na lid řádně působiti.

Také vyšší školství nevyhovovalo již požadavkům nové doby. To platilo zejména o studiích filosofických, jež byla tehda na Moravě tři, v Brně, v Olomouci a v Mikulově, toto řízené a vydržované od piaristův; studium toto lze přirovnati asi k nynějším dvěma nejvyšším třídám gymnasijním. Pro brněnský ústav filosofický byli bráni professoři z klášterů starobrněnského, rajhradského a novoříšského. Universita olomucká, nově povýšená z někdejšího lycea (1827), byla sice dosti hojně navštěvována, ale neměla úplné fakulty medicinské, nýbrž pouze studium medicinsko-chirurgické s právem jmenovati magistry chirurgie. Theologické učiliště bylo také při kněžském semináři v Brně. K vyšším speciálním školám moravským náležela také moravsko-stavovská akademie v Olomouci s přednáškami právnickými (placenými od

stavů na universitě), jazykovými a hospodářskými a s rozmanitými cvičeními v šermu, tanci, jízdě na koni atd. Stavové několikráte poukázali na to, že by se měla přeložiti do Brna, jež vůbec poskytuje více příležitosti k praktickému vzdělání. Ale s touto otázkou souvisela ještě jiná mnohem důležitější. Morava, kráčející již tehda v čele průmyslu rakouského, neměla dosud vlastního učiliště technického na způsob dávno již založených technických ústavů v Praze nebo ve Štyrském Hradci. Proto r. 1837 byl od zemského výboru předložen podrobně vypracovaný návrh jednak o přeložení stavovské akademie z Olomouce do Brna, jednak o zřízení technického ústavu v Brně při Františkovu museu, jež mělo úplně přejíti ve správu stavovskou a svými sbírkami přispívati ku vzdělání posluchačův; přeložení akademie do Brna mělo ten účel, aby se na ní ponechala jen rytířská cvičení, ostatní předměty spolu s nově zavedenými měly se přenésti na ústav technický. Veškeren náklad mínili stavové vzíti na sebe. Také žádáno bylo od stavů přeložení university z Olomouce do Brna, ale proti tomu arcibiskup olomucký Somerau-Beeckh podal důrazné ohrazení. Vláda otálela s vyřízením těchto návrhů, zejména nemohla se odhodlati k přeložení university. Proto stavové prozatím odložili otázku tuto na dobu příznivější a podali prosbu k císaři, aby aspoň ostatním návrhům v příčině přeložení stavovské akademie a zřízení technického ústavu ve spojení s Františkovým museem dostalo se nejv. schválení; stavové hodlali umístiti technický ústav částečně v budově musea Františkova, k čemuž bylo potřebí souhlasu arcibiskupa. Ale otázka úhrady stala se příčinou, že celá věc počala váznouti. Vláda totiž uvalila zatím přes odpor stavů na domestikální fond obrovská břemena stavbou silnice jablonecké, zemské robotárny a nuceným příspěvkem na vydržování soudů kriminálních.

R. 1843 schváleno bylo od císaře přeložení akademie z Olomouce do Brna a zřízení technického ústavu v Brně ve spojení s Františkovým museem, ale nákladem výhradně stavovským a bez jakéhokoli nároku na podporu státní. R. 1846 byly všechny učebné stolice stavovské akademie, až na právnické přednášky, jež ponechány při universitě olomucké, přeneseny do Brna a ústav umístěn jednak v Jezuitské ulici, jednak na Velkém náměstí. Ke zřízení technického ústavu však v tomto období již nedošlo, poněvadž nebylo možno náklad na něj uhraditi z prostředků zemských.

Z ústavů humanitních nově založeny nebo aspoň značně rozšířeny ústavy pro hluchoněmé a pro slepce v Brně, a dětské opatrovny v Brně, v Jihlavě a v Olomouci, k čemuž hlavně přispěla nadace Františkova a Karolinina. Vedle toho stavové moravští rádi podporovali každý účel obecně užitečný. Městu Brnu prokázáno veliké dobrodiní úpravou a vydržováním sadů na Františkově a v Lužánkách, které byly r. 1835 převzaty do správy stavovské. Císař František na sklonku svého panování ustanovil, aby také brněnské bašty a koliště byly upraveny na veřejné procházky pro zotavení a obveselení obecenstva. Stavové přispívali na tento účel městu Brnu po několik let značnými částkami peněžitými. R. 1836 dokončen byl u Rousinova nový litinový pomník císaře Josefa II., zhotovený bezvadně v železných hutích starohraběte Salma v Blansku nákladem 4125 zl.; byla to po tolika předešlých nedokonalých pokusech práce trvalá a pomník podnes hlásá slavnou památku lidumilného panovníka. Také mramorový obelisk na Františkově, který časem jevil potřebu opravy, ježto zvětráním mramoru povstaly trhliny, byl nákladem stavovským v letech 1840—1845 opraven.

V prvních desítiletích 19. století, právní postavení sedláka k pánovi se značně zlepšilo a také nesrovnalost v břemenech berních byla aspoň z většího dílu vyrovnána zavedením berního provisoria r. 1820. Vrchnosti byly sice stále ještě prostředkujícím úředním orgánem mezi státem a poddaným obyvatelstvem, ale toto postavení nepřinášelo jim pouze užitek, jako bylo na př. vybírání tax, vyplývajících ze soudnictví patrimoniálního, nýbrž také značná vydání, jako bylo na př. pořizování rozličných prací, spadajících částečně též do správy politické, k čemuž bylo potřebí vydržovati stálé úřednictvo. Hlavní břemena, jimiž poddaný byl stížen, byly dávky urbariální a zejména roboty. Robot poddaní nikdy rádi nekonali, i když jim na některých panstvích byly trvale neb dočasně proměněny v dávky peněžité nebo plodinné. Myšlenkovým pokrokem nové doby ponenáhlu i sedlák nabýval širšího rozhledu a uvědomoval si vždy více poníženost svého stavu. Věda národohospodářská roboty dávno již odsoudila, jako překážku národního blahobytu, také vláda byla o tom přesvědčena, ale dosavadní pokusy její o nápravu nepřekročily práh praktického provedení. Vrchnosti samy neustále láteřily na skrovný výtěžek z robot i z dávek urbariálních, ale na zrušení jich ani

z daleka nepomýšlely, naopak mařily každý krok vládní v tom směru podnikaný, dovozujíce, že by se tím otřáslo základy státního a společenského zřízení. Neopomíjeli při žádné příležitosti chlubně hlásati, že blaho poddaných jest stálým předmětem jejich péče a pozornosti, ale ve skutečnosti jevil se často pravý opak. Stalo-li se na př., že vyhořel poddaný na nezakoupeném pozemku, vrchnost zdráhala se pořiditi kryté budovy i fundus k nim příslušný, ačkoliv k tomu zákonem byla vázána, i musila často až i dvorská kancelář zakročiti, aby ji k tomu přidržela. Vláda snažila se mimo jiné pohnouti také stavy, aby upustili od svého práva, pásti dobytek na poddanských úhorech a strništích, stavové však houževnatě se tomu bránili. Těžkou byla také povinnost poddaných při stavbě silnic okresních, která r. 1829 byla značnou měrou zostřena, ano učiněna všeobecnou. Poddaným bylo na panstvích, kde se silnice stavěly, konati roboty tažné i ruční dle míry zeměpanské daně pozemkové a domovní. Vrchnosti měly při tom zapravovati výdaje za nové mosty, zábradlí a za takový stavební material, jejž bylo možno jen za hotové poříditi; ostatní stavivo měli přivážeti poddaní. Tím byla veliká část břemen uvalena na pozemek poddanský, kdežto vrchnosti a zámožní průmyslníci byli jím dotčeni jen nepatrně, neboť za každý nově vystavěný most směli pro sebe vybírati mýto, jímž si útraty zase nahradili. Nad to pak vrchnosti, majíce v rukou svých soudnictví patrimoniální i jinakou moc nad poddanými, hleděly se vymykati i z takových povinností, které jim dle zmíněného dekretu příslušely. Teprve v pozdějších letech na četné stížnosti zavedena byla od krajských úřadů v té věci pevnější soustava a lepší pořádek; zejména hleděno poddaným uleviti půjčkami, poskytovanými z pokladny státní poddanským fondům kontribučenským, a kromě toho dáváno poddaným čím dál tím více na vůli, aby z robot i dávek přírodních se směli vykupovati hotovými penězi.

Těmito opatřeními cítily se vrchnosti opět dotčenými ve svých právech. Hrůza před úplným osvobozením sedláka znovu je opanovala. Stavové často tvrdili, že sedlák raději robotuje, nežli platí, ale toto tvrzení bylo nesprávné a v pravém opaku se skutečným přáním poddaných. O tom také vláda byla přesvědčena, jen že se jí nedostávalo potřebného státnického rozhledu, odvahy a důrazu, aby výkup z robot přiměřeným způsobem na stavech vynutila. Teprve bouřlivé události v Haliči r. 1846 do-

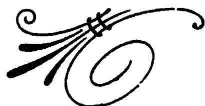
nutily ji, aby se touto otázkou bedlivěji zabývala. Haličská šlechta toho roku, v dorozumění se stejně smýšlejícími ve svobodném státě Krakovském a v Poznaňsku, vzbouřila se za účelem obnovení říše polské. Ale sotva zahájena, revoluce hned v prvním zárodku byla potlačena, Krakov obsazen společným vojskem ruským, pruským a rakouským a smlouvou těchto tří mocností připojen k Rakousku. Tyto události měly však pro Halič ještě jiné neblahé následky. Příčinou, že revoluční pokus potkal se s tak žalostným výsledkem, byl nedostatek opory a obliby šlechty v lidu selském, který na vrchnosti pohlížel s hlubokou nenávistí, jako na své odvěké utiskovatele. Když tedy haličská šlechta za příprav revolučních snažila se získati poddaný lid selský, potkala se u něho s nedůvěrou a odporem. Na konec strhly se krvavé srážky mezi poddanými a vrchnostmi, sedláci zjímali a povraždili četné šlechtice. Po několik dní trvalo vraždění, plenění a pálení v kraji tarnovském, v ostatních krajích haličských pak lid odepřel konati roboty a odváděti dávky urbariální. Veškera hospodářská činnost v Haliči byla přerušena, největší část polností zůstala neobdělána. V ostatních zemích mocnářství události haličské způsobily pochopitelné pobouření myslí. Vrchnosti, dobře jsouce si vědomy útisků páchaných na lidu selském, počaly se obávati osudu, jaký stihl jejich stavovské soudruhy v Haliči, u poddaných pak vzbuzena byla znovu přání i naděje, že státní moc sama konečně zasáhne rozhodným způsobem do posavadních poměrů v jejich prospěch. Moravský sněm, konaný dne 29. května 1846, na návrh rytíře Baratty se usnesl, aby za příčinou politování hodných událostí v Haliči, císaři byl podán projev nejhlubšího zarmoucení. Ale náprava se státi musila, v poddanských robotách i ostatních povinnostech bylo nevyhnutelně potřebí nějak uleviti, o tom byli stavové také na Moravě jako všude jinde přesvědčeni; za těch okolností konečně vláda se vzchopila k činu, od něhož očekávala trvalé zlepšení. Po několikaměsíčních poradách byl vydán dekret dvorské kanceláře z 18. prosince 1846, jenž obsahoval povšechná ustanovení o dobrovolných výkupech poddaných z robot a desátkův. Ale hned první odstavec jeho měl patrnou známku nerozhodnosti a polovičatosti. Výkupy nebyly učiněny závaznými, nýbrž na paměť uvedeno to, co již dávno bylo vysloveno, totiž možnost vykoupiti se z břemen poddanských. Některé nově přidané výhody, že na př. celé obce mohly se vykupovati z přebytku

jmění obecního nebo že na výkupy mohly se věnovati přebytky fondů kontribučenských, neměly pro celek valného významu.

Moravský sněm zabýval se tímto dekretem v sezení konaném 2. června 1847. Zemský výbor navrhl, aby se císaři vzdaly díky za projevený úmysl, provésti výkupy z robot a desátkův, ale zároveň vyslovil pochybnost, zdali všechna ustanovení tohoto dekretu jsou přiměřena poměrům země Moravské a přimlouval se za zřízení komise, která by se uradila o potřebných změnách. Mnozí řečníci, jako kníže Hugo Salm, hrabě Egbert Belcredi, hrabě Ferd. Spiegel, hr. Bedřich Sylva-Taroucca, rytíř Laminet projevili obavu, že selský lid pro své skrovné vzdělání nebude schopen, aby nabyté svobody a získaného času využitkoval k svému prospěchu, že tedy bude třeba přihlížeti k úpravě národního školství, k pilnějšímu pěstění české řeči ve školách středních, aby vzdělanci, zvláště kněží, mohli lid v jeho jazyku poučovati, že bude třeba úsilovněji brániti moru kořalečnímu a upraviti soudnictví venkovské. Hrabě Stockau poukázal na to, že jest povinností všech stavův, aby svými zkušenostmi přispěli k jejímu rozřešení. Především jde o to, aby se zemskému výboru dostalo zevrubných zpráv z celé země o potřebách poddaného statkáře, o tom, jak poddaný smýšlí o výkupu vůbec, zdali jest schopen a ochoten, výkup realisovati pozemkem či penězi, může-li a chce-li za tím účelem užiti pomoci banky hypoteční, kterou stavové na Moravě chtěli založiti, a bude-li moci dostáti smluveným závazkům; jaký účinek bude míti výkup na jeho blahobyt, na jeho hmotný život a v dalších důsledcích i na jeho život mravní; nevykládají-li si někde poddaní nesprávně nařízení dobře míněné a jak by se předešlo možnému porušení pořádku; dochází-li vyjednávání o výkup účinné podpory u krajského úřadu, či naopak pozoruje-li se opačné zbraňující působení. Konečně bude potřebí podati zprávy o výkupech dosud uskutečněných a o jejich výsledku. I bylo usneseno, aby navržené otázky byly doručeny všem vrchnostem i také hospodářské společnosti, sebraná od nich data aby zemský výbor uspořádal v soustavný celek a předložil je s příslušnými návrhy sněmu nejblíže příštímu.

Jest velmi pochybno, mínili-li stavové těmito návrhy upřímně rozřešiti otázku výkupův ve prospěch lidu selského; již jednostranné složení vyšetřující komise, jež měla se skládati pouze z členů stavovských, nevzbuzovalo mnoho důvěry v dobrou vůli

vrchností. Ale při vší dobré vůli cesta naznačená dekretem z 18. prosince 1846 nevedla k cíli, za kterým lid poddaný spěl, totiž k úplnému vybavení z břemen vrchnostenských. Sedláci nebyli s to, aby přinesli oběti, kterými výkup se měl uskutečniti, neboť neměli ani hotových peněz, dlužiti si nechtěli a také z pozemků svých nemohli takového dílu postrádati, za který by se byli mohli vykoupiti. Důvěra lidu v státní správu byla tímto dekretem více otřesena než upevněna a proto také nikdo k výkupu se neměl. Lid neočekával již ani od vlády ničeho a čím dál tím více klonil se k živlům, jež hlásaly potřebu státního převratu. R. 1848 přinesl nové státní zřízení a s ním zároveň pronikavou změnu v sociálním postavení lidu selského. V té příčině rok ten splnil daleko více očekávání a naděje poddaných nežli se stalo s tužbami rázu politického.

I.

Rejstřík věcný.

II.

Rejstřík jmen osobních a místních.

OBSAH.

Kniha první.

Od nejstarších dob až po vymření Přemyslovců (—1306).

Kniha druhá.

Od vymření Přemyslovců do nastolení krále Ferdinanda I. (1306—1526).

Kniha třetí.

Od nastolení Ferdinanda I. po mír vestfálský (1526—1648).

Kniha čtvrtá.

Od míru vestfálského po smrt císaře a krále Leopolda II. (1648—1792).

Kniha pátá.

Od nastoupení císaře a krále Františka II. (I.) do únorové revoluce (1792—1848).